Избрани произведения

Георги Раковски

Българский за независимо им свещенство днес възбуден въпрос и нихна народна черква в Цариград

Георги Раковски

Георги Раковски

Български за независимо им свещенство днес възбуден въпрос и нихна народна черква в Цариград

С извод от приготовляемая съвременна българска повестност, начинаеща от падения Българии под турска власт до днешни времена. Белград, печатано в Кн. сръб. книгопечатня, 1860.

Сава Ювануичу и Вас. Поповичу, котленци

Староелинская повестност, похитивша и освоивша в старост чужди народности и подвиги, засенила беше начало повестности всех европейских народов за няколко векове, до познание учених европейцев с Хиндистана, с негова пребогата книжевност и от памтивека дълбоки му науки, при коим съхранивши се в гръцки стари книги, вижда се като слаби искрици, зети от Хиндистанско гогнезрачнаго светилища! А за начало християнства в Европа, кое е започнато първи път от самаго посланика Павла в Македония и Дардания и разпространило се по цяла Илирия от македонци българи, после же 300 години развило се е от Великаго Костадина, не гърка съща, то и за него гърци, въдворивши се във Византийска държава, после Великаго Костадина, и вмъкнавши свой език, сплели са басни и легенди, че тии уж просветили цял славянски род с християнство и изобрели им писменост, и то чак в деветий век после Христа за Преславски двор! Ако и македонски българи еще от времени апостола Павла да бяха приели християнство, учредили първая в Европа черкова по свидетелству того истаго посланика Павла. Какво по-голямо глупомислие може би от того, да се полага начало християнства и изобретение писмености за сички славяни чак в деветий век после Христа, за славяни, кажа, съставляещи и тогава еще повеч от сто милиона народ, от коих огромно количество живеящи между гърци и латани от памтивека в Европа, имеещи царство и държави, граждански и търговски непрестанни сношения с тях образованих народов, да останат славяни безкнижници до деветий век!!! А на престола византийски до него време да възлязат толко самодържци славяни и славни полководци, каквито са били Управда Великий, Белизар и други, съставивше законоустановление, кое и днес служи за образ образованим европейцем!

В приказваное же кръщение Преславскаго двора изведнаж видиме сплетки от гръцка византийска страна за присвоения свещеноначалства в България, но крепая мищца великаго Симеона, царя българскаго, отбива всяко гръческо влияние и поставя самосталнаго и независимаго патриарха в България. После падения же Симеоноваго дома, във време сина му цар Петра, България пада под византийска власт, завладана от Цимисхия, съвременно же и нейно свещеноначалство се убаря от гръков. Но то не отива за дълго време. После смърти Цимисхия, кой е царувал само 4 години, явява се на български престол Шишман Мокри с негови четирима синове (976). Самуил, Шишманов син, разширивш Българская държава от Дунава чрез Преслав до граници Тракии близ Одрина града и проч., чрез Охрида до Адриатическаго моря, чрез Меленик, Сер и Верия до Архипелага, Лариса до Термопилах. Той славний и храбрий цар българъм Самуил възобновлява пак българское свещеноначалства и принося свой престол в Охрид и Преспа. Търново стара българска столица и отечество Самуила одръжава патриаршески си престол, а Охрид второстъпен от него. После же 40-годашна кръвопролитна битка, на коя българи показаха най-голяма храброст и мъжество, подпаднаха най-сетне под византийска власти победител нихен Василий, родом българин, получи име Българоубиец. От 1019 Българское царство пак подпадна под византийцем, ако и частно многи горски крепости никак не се покориха Византии, до появления Асеня I в 1186. В това разстояние българское свещеноначалство пак се обори от гърков византийцев.

Асен I и брат му Петър, внуци Гаврийла, сина Самуилова, освободивше България от византийска власт, отмъстиха гръком и получиха име гръкоубийци; тии пак възобновиха българская в Търнов и Охрид патриаршия, разшириха пак български граници в цяла

Тракия, Македония, Арбанашка, Сръбска, Драч и проч. От Асенов же век до падения Българии под турска власт (1393) българско свещеноначалство постоянно си бе самостално и независнмо.

Знайно е, че завладетели Българии и Сърбии турци част от тия земи завладяха мечом и нападением, а част условием. Цели области без никакво кръвопролитие положиха долу оръжие и добиха такива условия, щото могат се нарече тия станаха съюзници султански. Главно условие е било да носят свободно оръжие си и да бъдат сякоги готови на първи позив султанов да съвоюват с него под особни си главатари и знамени. А то войнство се е състояло повеч от войници. Второ условие било да остави вероизпълнение им свободно и нихно свещеноначалство независимо, както е било и първо. Они же, кои не са могли да дават воини, да плащат по драм сребра на глава или по 50 дукахца (ботки аспри), и то само мъжски пол, на законна възраст достигши. Така свещени началници българъм и сърбам не се обориха от турска власт, но остаха си независими по прежному.

В Търново си остава български патриарх за дълго време после падения българскаго царства, за кого нямаме точни доказателства еще открити, коги са подействували фанариоти да го оборят и да го наместят с гърка фанариота, кой носи титул „Ἔξαρχος πάσης Βουλγαρίας“ = екзарх всея Българии. Но за Охрида, де е бил так же български патриарх, и за Печа (Ипек), де е бил сръбскя, имаме точни доказателства, че тии славянски свещеноначалници се задържаха за дълго време, както е доказано от разни учени българи и сърби и както щем казва и ние в кратце по-долу нещо си.

По превзятия Цариграда турци оставиха и тамо гръцкаго патриарха утвърдивши го с ферман и давши му вероизповедная власт над своих единоверних

гръков, както и избор негов да се изиълнява по прежному. При том му определиха и годишна платка, кое за малко време се следова. Защото тии сами фанариоти почнаха наскоро да чинят големи злоупотребления и да купуват патриаршески престол, като се наддаваха и се караха с най-лукави сплетки помежду си, заради кое и тогавашни султани дигнаха първая чест, коя им благоволно отдаваха в първи времена.

Знайно е, че Цариград претърпя голямо разорение и опустошение във време превзятия му от турков и тогдашни султан да би населил пак того великаго и лепозрачнаго града унужди се да доведе и пресели от разни области, а най-паче ония византийци гърци, коих византииски двор бе заточил или сами те бяха избягнали в Бруса и в Одрин, кои градове бяха одавно завладяни от турков. Тии гърци бяха заточени и избегли преследовани от византийска еще гръцка власт ради недобраго им поведения и раздорного им духа и действуваха веке против отечества си! Тии гърци се населиха около патриаршия цариградска, на място, кое и днес еще носи име Фенер, и от того получиха ново име фанариоти. Тии, не имеящи ни занятие, нити умеещи да вършат някоя си търговщина, защото бяха граждаиски сплетници и научени да живеят от пота другах, ако и с най-голямо си безчестие и безсъвестие, прилепиха се като гладни пиевци около патриаршия и патриаршески пре стол стана за тях оръдие печалби и користи! Какви злоупотребления и кръчмарства са ставали във великая зовима черква от тях гърци, или от това съборище от разни бегунци и изгнаници, от коих се състоеше фанариатска сган, то сами нихни летописци обширно са описали!

Число фанариотов растеше от ден на ден от подобних им скитников и сплетников, кои се преселяха в Цариград на вишеречѐное място Фенер. И защото

малочисленний брой гърков, коих владееше Цариградска патриаршия, не бяха доволни да им дават изобилен приход, да наситят ненаситни си сърца от сребра и злата, тии намислиха да оборят славянски свещеноначалства и да подчинят сички православни християни под власти фенерскаго патриарха! Турская же държава, коя се учреди в Костадинов град, трябваше да има сношения граждански и търговски с европейским безмощним тогда кралевствам. Оттого се ражда нужда знания европейских езиков. Но турци според тогдашнаго им духа правоверства не само не учеха странни езици, но еще не допущаха едному гяурину да им говори прямо на странни език, хотя и он да е бил посланик някого си европейскато царя, мисляще, че ще им сеоскверни слух. Таковое нещо трябаше да ее изпълнява чрез тълмача (терджумана), и то с голямо понижение представлящих се послаников. Ако някой си посланик е имал нужда да се представи нещо си Порге от страна правителства си, той трябало да измоли дозволение и да го представят няколко си бустанджии пред великаго везира, кой е изпълнявал все после султана, държащи го като виновника и унуждаещи го да се покланя няколко си пъти пред великаго везира, гледаещ смирено на земя и управляещ говор тълмачу, а он да изкаже смисъл говора послаников, облечена с най-важни изражения покорности и рабства! Великий же везир, според в каквото разположекте се е находил, решавал е много пъти в отговор посолства да ударят няколко си тояги на крака посланику или да го затворят в посланическая тъмница на Еди куле — Седем торони, или прямо да го обесят, ако го е разсърдил за нещо си! Първи тълчами-портини са били евреи, кои са имали всякогн пристъп при турци, търпяще всякое безчестие и подлагаеще себе за оръдие им в най-безчеловечни дела против християнов! Тии са били и първи лекари турков,

съветници и предатели, както и първи им търговци базиргянбашии! Фанариоти са обърнали на това внимание и трудили са се да усвоят еврейская служба, на кое са и успели. Тряба да си въображи человек, че такава служба други род освен евреев и фанариотов в тях времена не е можал да търпи. В тях времена находящи се в турска служба трябало е сичко да търпи и върши, дъжи, клевети, предателства, безчестия, поругания и понякогаш бой по крака! Наши българи освен във военна служба, що са били за дълго време при турци, друго не са можали да нонесат радиестественаго си истонолюбиваго м мъжескаго начертания (характера) и за това фанариота са успяли да се въдворят в тях времена при турци и да се сближат до толко, щото да имат най-голямо влияние на турски дела, кое се простира и десега.

Така, като се удвориха лукави фанариоти при турско правителство и добиха голямо влияние на турски работи, тии почнаха да мислят непрестанно как да оборят славянски свещеноначалства и почнаха да плетат най — безстидни и безчеловечни клевети противо българи и сърби, предлагаещи Порте, че тии народи, ако останат под тия леки тем дадени условия, имеещи я свое независимо свещенство, твърде скоро могат да се подигна противо султанска власт и себе от турскаго подданства освободи. Отомаяска Порта почна най-напред да уничтожава дадения славянъм условия, а най-паче войнишки им главатари и да ограничава мало по мало войнишки им пълчища, кои бяха съставени от славяни и бяха обвязани да съвоюват ведно с турци противо неприятелев им, понеже Отоманская Порта не можеше първо да докачи вера им, имеящим оръжие си, от кое можеше да посрещ не съпротивление силно, но първо трябваше да уничтожи сили им. Това извършивша, Отоманска Порта намисли да състави еничерское тяло. Повестност е залисала как е станало

то еничерско войнство се пак от поданих Турции славян. Но то вече не е било условием, както прежни славянски под турска власт войници, но силъм и кръвопролитием и променением християнския вери в мохамеданска.

После уничтожение славянским под условием оставшим в турска служба главатарам и пълчищам их, изпратени са били няколко паши с голямо войнство по разни места Българии и Сърбии със заповед да оберат осталое оръжие в славяни, да избият по — знамснити человеци от можащих да носят оръжие и знаящих писменост, а малолетних младих от 13 до 18 години възраста да съберат и отправят в Одрии град, де, като ги насила потурчиха, по-младих разделиха и зеха в служба си турски велможи и главатари, а от по — възрастних съставиха военни полковс с някаква си уредба под именем еничери — новосъбрани или новопризвани на мохамеданска вяра. Колко же от българов и сърбов от неволя приеха мохамеданство, отбягнаха острий меч неприятеля и тии са днешни потурчени българи помаци зовими и потурчени сърби бошнаци. Това се е изпълнило постепенно и за дълго време после превзятия Българии от турков. Помаци еще повнят гробища своих предков и изпълняват някакви си христаянски обряди над них! Както и родословни български имена съхранили са много помежду им. В тях се нахождат и старобългарски записки и грамоти и твърде любознателни за българска повестност стари народни песни. Тии въобще говорят чист български език, освен оних, кои са странствували между туркъм и научилн по нещо си турски.

Освен того отоманская власт съставила е разни пълчища, приведени от Азия под именем делии или зюмре оджагъ, да се скитат по сичка България и Сърбия, да угнетяват тях бедни народи и да угасят съвсем народни и военни им дух! Тии пълчища или по —

добре та сган от злодейцев, при коим се прибавиха в по — последни времена и други банди под именем капусъс — без служба людие и други, каквито бяха знаменити кърджалии, скитаха се за мого години по сичка България и Сърбия, убиваха, съблачеха и пленяха безуроженаго народа, обезчестеха им девици, турчеха ги насила и струваха най — големи злини, коих днешний человек не може да си въобрази! Това свирепо и безчеловечно средство разорало и докарало е тия два народа в най — дълбоко невежество и простота и затъпило им е дух народности до най — голяма степен, понеже всяк е чакал смърт и разорение с бягство в Австрия, в Банат и в разни места Русии, Влашко и Богданско, негди и дугаде, де живеят и днес!

Фенерска лукавщина не се ограничила дотамо, но получивша първи си удар, следувала е друго по — зло и в полза себе, кое е било нейна главна цел, както и више казахме. Подвластни Турции славяни, изгубивши уеловия си, сама надежда и утеха имали са независимо си еще свещенство. Но лукави фанариоти, кои приуготовиха предречения разорения нарочно за тая цел, обориха и него и подчиниха го гръцкому в Цариград патриарху! Нихна обаче злоба и на това само не се запря, тии я разпространиха еще далеко! Тии намислиха да уничтожат съвсем славянска в Турска Европа народност и да претопят славяни в гърци. На това же имаха най — удобно средство, наложеное веке над славяни гръцко свещеиство, чрез кого тии почнаха явно да горят остали български стари книги и да требят от лица земи нихни драгоценни древности, кои сами можаха да възживят народни им дух. Изгониха от черкови матерни им език и замениха го с гръцкаго. Подвластнии Турции славяни, от една страна, разоряеми ежедневно от вишепоменатая сган злодейцев, коя се скиташе помежду им даже до 1828 лето, а от друга страна, притеснени от гръцкаго

духовенства, кое не пропущаше между им и най — малки зрак славянства, трябаше да изгубят съвсем народнии си дух и да подпаднат в мъртва недвижност!

Най-много е бесняло гръцко свещенство над българи в 1764 лято, във време славеноумразца фанариотина патриарха Самуила, кой тържествено гореше старобългарски книги и явно с насилием уведе гръцки език на сичка България не само в черкови им, но еще изпроводи по сички знаменити градове и села нехранимайковци Атонски гърци иноци да пазят да се български нигде не чете и не предава, но гръцки само! От того е остало, та и днес еще по много места в България се нахождат стари българи, незнаещи нито една реч гръцки, да пишат с гръцки букви български и да се молят богу на гръцки език, без да знаят що мърморят. От него време се откриват сега по някои си места старобългарски книги, зазиждани в зидове и засечени в хралупи по гори! Види се благоразумни българи са ги съкрили да отбегнат свещени огън гръцки!

В него време е уничтожена в Печа (Ипек) сръбска патриаршия, коя гърци пишат архиепископия, а после три години и Охридска българска патриаршия!

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7414

Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7414
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-10 11:58:35
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Възпомянание старобългарско на развалини старославнаго града Червеновода близ Рухчука

Георги Раковски

Георги Раковски

Възпомянание старобългарско на развалини старославнаго града Червеновода близ Рухчука

Давно заседнало свободи светло слънце, силна държава, ах, изчезла!
Робство мянило веселое земи лице, турска ръка все поразила!

Тишина мъртва обладала днес владее
в красний тойзи предел,
весел любезен глас се веке не пее, турчин ужасън страх задал!

Славен недавно тук е български град бил, святи великолепни храми.
Българин дс всесилнаго славословил, тайно днес то място нами!

Сборища, тържества са тук ставали светли, по цветоносни полянки
храбри юнаци са врани кони яздили, млади играли са девойки.

Щитове срсбърни и остро дълго коплье
българн всадници юнаци
тук са опитвали, ломили, в това поле, венец бил за победонохци!

На бой когда отхождали войници, с песни народ ги спроваждал, славно когда се връщали победонохци, девишки лик с песън ги срещал!

По поди цвети разновидни постилали, мъжество всякий ценил!
Царю же лиляка отлично отдавали, род наш образован е бил!

Ще л' ах, изгрее наше пак свободи слънце, турски полмесец да зазари, облаци робства да разгони то далече, българска земя да разведри!

Свобода сладка пак между нам да владее, правда народна, закон свят, секи доволен в отъчество да живее, коран да падне веч проклят!

Покажем миру, че сме пре били народ!
Независим и самосталн!
Славно коляно, чада на славянски род, кой се показал в бранех славн.

Доста сме бедни в горест живели покорни, турска да съкрушим власт
нека се и ми праотцем явим подобни!
Доколе в рабска напаст!!!

Млади юноши! Ви, поколение днешно, България от вас чака
в пъприще славно ви да внидите сговорно, племе удрете лъжепророка!

Знамен азийски долу да падне ниско, лъва да вдигнете венчана,
миру да се провикнете и ви високо: Живи България пак славна!!!

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7405
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7405
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-03 23:14:50
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Георги Стойков Раковски

Българска академия на науките

Институт за балканистика

Веселин Трайков

Георги Стойков Раковски

Биография

София · 1974

Издателство на Българската академия на науките

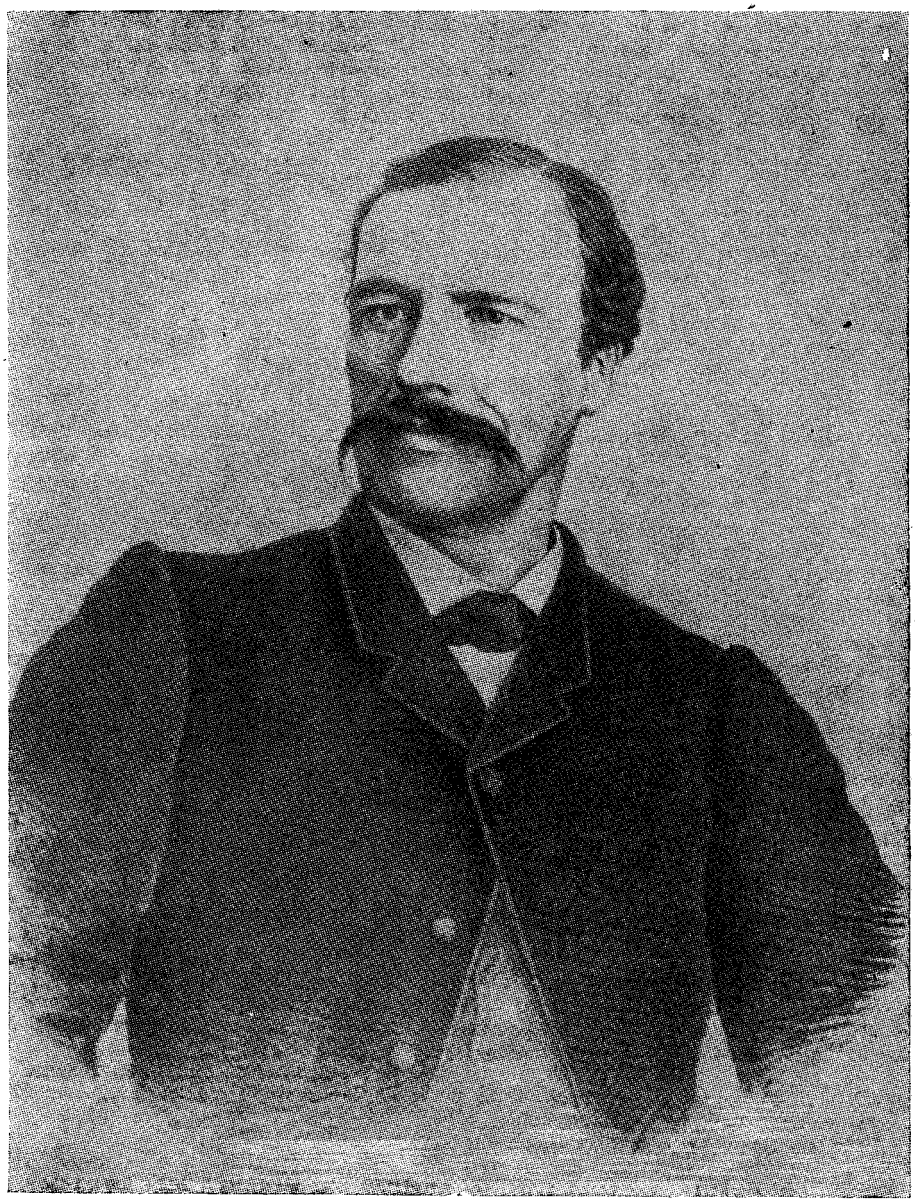

Георги Стойков Раковски

Животът и дейността на Георги Стойков Раковски представляват увлекателна история, вплела в себе си не само необикновения жизнен път на един от най-големите и заслужили синове на българския народ, но и поучителния разказ за тежките изпитания и бързо възмъжаване на цяло едно поколение, изнесло на плещите си в течение на близо тридесет години борбата за национално възмогване.

Времето преди Кримската война и особено годините след нея са запълнени със значителни събития. Под влияние на общото развитие на икономиката в Европа настъпват сериозни промени и в стопанския живот на Османската империя. Турската феодална система се разлага, като същевременно в недрата ѝ се развиват буржоазнокапиталистически отношения. Този процес довежда до редица изменения в целия обществено-политически живот на страната. Като в калейдоскоп следват външни и вътрешни кризи, менят се социалните отношения, разтърсва се цялото пъстро общество в империята. Революционният център в Европа бавно се движи на изток, събитията увличат народите в тази област, настава време за решителни усилия, когато и българите трябва за защитят правото си на съществуване като самостоятелна народностна единица. Условията изискват мобилизиране на всички народни сили, дух и енергия. В такава епоха израства и значението на онези личности, които правилно разбират закономерностите в развитието на обществото в цялото му многообразие, чувствуват тенденциите на времето, в което живеят, и действуват съобразно с тях. Без да преувеличаваме ролята на личността в историческото развитие на обществото, ние наблюдаваме проявилото се вече в течение на хилядолетия издигане тъкмо на онези народни синове, които с лични качества съумяват да се открояят и поведат сънародниците си напред, движейки се в унисон с обективните социално-икономически условия на времето и обществото, в което живеят. Те спомагат за прогреса, те водят народните маси напред.

Такъв деятел се оказва и Георги Стойков Раковски. Заедно с десетки други заслужили синове на българския народ той правилно схваща тенденциите в развитието на историческия процес по нашите земи, съумява да отчете спецификата на българските условия, да изгради на тази почва правилни виждания, в съгласие с добре разбраните интереси на своя народ. Застанал още млад в първите редици на борбата, великият българин показва качества, които скоро го изтъкват на преден план. Надъхан с несломима вяра в светлото бъдеще на своя народ, той проявява несъкрушима енергия в следването на предначертаната цел. Обладаващ мощен борчески дух, вродено красноречие и непоклатима вярност към интересите на народните маси, Раковски показва същевременно и забележителни качества на гъвкав политик, публицист и дипломат. За него целият живот има само един

смисъл: безрезервна служба на народа, който е „от младости толко силно възлюбил“ и „от кого няма друго по-драгоценно и свято нещо на свят!“. За Раковски „любовта към отечеството превъзходи всичките световни добрини!“. Приемник на делото на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Бозвели, с идейните си виждания, с личните си качества той се издига и става ръководител на всички прогресивни сили сред българския народ. С цялата своя дейност Раковски подготвя пътя към извоюване на политическата ни свобода. Ранната му смърт го изтръгва без време от редиците на борците. Неговите усилия обаче определят до голяма степен делото на следващите го великани на българското националноревюлюционно движение — Любен Каравелов, Васил Левски, Христо Ботев, — довеждат логично до Априлското въстание, до освобождението на българския народ.

Животът и дейността на Раковски вдъхновяват голям брой изследователи в течение на десетилетия. През това време се натрупа толкова литература за него, че самото й обхващане вече е трудна задача. Появиха се и няколко биографии, които целят да покажат жизнения път на големия български възрожденец в различните му превратности. В зависимост от възгледите на авторите на тези изследвания Раковски е показан ту като просветител, ту като убеден борец за църковна свобода, ту като деятел, който сменява насоката на усилията си, а оттам и целите си. Досега липсва цялостно изследване, което, изхождайки от социално-икономическите и обществените условия на епохата, да разглежда жизнения път, идеологическите възгледи, многостранната дейност на Раковски на фона на основното в неговото световиждане: революционната борба на българския народ за смъкване на феодалното иго, което тегне върху българите, като спъва икономическия, обществения и културния им прогрес. Тази задача си поставя авторът на настоящото изследване: да разгледа цялата сложна, многообразна и богата дейност на пламенния родолюбец в областта на публицистиката, литературата, историята, етнографията, фолклора, проявите му като общественик, борец за самостоятелна българска църква, за народно образование, за изграждане на самобитна култура на основата на най-хубавото, на най-здравото в народната традиция, съобразено същевременно с изискванията на епохата; да разгледа цялата разностранна, многопосочна и толкова богата дейност, подчинена неизменно на основното в усилията на Раковски: подготвянето на българския народ за решителна борба за политическо освобождение, за смъкване на феодалния гнет, за премахване на остарелите и спъващи прогреса икономически форми.

По различните проблеми, засягащи живота и делото на Раковски, досега са натрупани значително количество факти, изградени са вече определени виждания. През последните години се появиха основни разработки по важни въпроси, занемарени в миналото. Отделни автори застъпиха гледища, в които има известни различия. Напоследък бяха открити и стотици неизвестни документи, които хвърлят нова обилна светлина върху отделни етапи от живота на Раковски или обясняват съществени страни от възгледите му. Всички тези приноси, целият нов изворен материал са взети пред вид от автора на настоящата монография, като са използувани критично при очертаване етапите в дейността на големия наш възрожденец. Всички те се разглеждат от определен ъгъл на зрение. Защото каквото и да предприеме Раковски, както и да пише или действува — като

деятел за народна просвета, като борец за църковна независимост, като журналист, историк или поет, като дипломат, етнограф или езиковед, като политик, фолклорист или нумизмат, — той винаги преследва една и съща цел: да издигне съзнанието на българина, да го просвети, да му посочи славното минало в името на светлото бъдеще, да го подготви за решителна борба. Тепърва ще се установява приносът на големия родолюбец за затвърдяване националното съзнание на българския народ. Сложен и дълголетен процес, окончателното консолидиране на българската нация носи в себе си и част от гения, от волята, от пламъка на Георги Стойков Раковски. Тази многостранна дейност обяснява и някои слабости, някои крайности във възгледите на пламенния родолюбец. С вдъхновеното си дело големият син на българския народ се оказа начело на редица почини от голямо значение за напредъка на народа: той е основател на българската революционна публицистика, той е пръв идеолог у нас на прогресивното демократично схващане за възпитанието и просветата, той е пионер в областта на националната пропаганда сред чужденците. Най-високо и като основа на всичко обаче стои неговата революционна дейност: Раковски е родоначалникът на българското организирано националноревюлюционно движение.

В тази светлина ще се опитаме да обясним сложния житейски път на Раковски, някои на пръв поглед негови лутания, израстването му, съмненията му, породени от една мисъл — да служи най-резултатно на своя народ. Тази негова богата дейност се стремим да очертаем не статично, а в развитие, динамично, в широките рамки на събитията в Османската империя, на Балканите и в Европа.[1] Раковски влияе върху съзнанието на съвременниците си и същевременно търпи сам влияния, които се отразяват върху възгледите му. Очертаването на комплекса от фактори, които обуславят неговото израждане — социално-икономически условия, вътрешно- и външнополитически компоненти, родна среда, учители, идейни течения през епохата, ролята, която той играе в българското и балканското общество, заветите, които оставя, мястото, което заема в непрекъснатия исторически процес — това са рамките, в които се движим, въпросите, на които искаме да отговорим в следващите страници.

[1] Желанието ни да очертаем дейността на Раковски в развитие — така, както е изявена в жизнения му път, обяснява и начина на излагане биографичните данни за него в настоящия труд: в изложението спазваме хронологичния ред на събитията, защото само по този начин може да изпъкне еволюцията във възгледите на българския родолюбец. Вижданията на Раковски, неговите идеи се изграждат в конкретна обстановка и се изменят, еволюират успоредно с изменението на тази обстановка. Ако проявите и идеите му се разглеждат сами за себе си, откъснати от времето, от условията, при които са били създадени, те не могат да бъдат разбрани цялостно и точно. В труда за всеки вид дейност на Раковски — революционна, просветна, публицистична, научна и пр. — се правят и необходимите общи изводи и характеристики. Те могат лесно да се намерят по съдържанието на труда. Цялостно обобщаване на разностранната дейност на Раковски е направено в последната глава.

I. Историография. Извори

Великият син на българския народ Георги Стойков Раковски живее в наситена със събития епоха. Близо три десетилетия той участвува дейно в почти всички борби на своя народ за извоюване на църковна, културна и политическа независимост. Пламенен патриот, Раковски изпъква рязко сред съвременниците си и още приживе се ползува с популярност, до как вато стигат малцина българи.

Животът и делото на Г. С. Раковски привличат отдавна вниманието на изследователите.[1] Излизането на неговите трудове е отбелязано на времето не само в тогавашната българска книжнина, но и в сръбската, румънската и чешката периодика. За преждевременната му смърт съобщава възрожденският печат като за събитие, което засяга целия български народ.[2] За загубата пише и чуждият печат. „Одесский вестник" например отбелязва, че „това име ще остане безсмъртно между българите"[3]. За Раковски пишат големите дейци на българския народ — негови съвременници.[4] Техните бележки спомагат да бъде проучено влиянието, което Раковски упражнява в онази отминала епоха на решителни усилия за народно възмогване.

След смъртта на големия български патриот спомени за него пишат почти всички негови съвременници, дейци от Българското възраждане. Още преди Освобождението Панайот Хитов обнародва „Моето пътуване по Стара планина", където се спира на срещите си с Раковски през последните години от живота му.[5] Хитов оставя и неиздадени ръкописни бележки, характерни с топлото чувство, лъхащо от тях. „Рядко ще се намери други Раковски и оставам признателен към Раковския труд и състрадания за народат си" — пише между другото знаменитият български войвода.[6] Спомени от ранните години по време на ученията в Куручешме оставя

---

[1] Още приживе Васил Д. Стоянов обнародва обзорна статия, в която запознава чешката общественост с дейността и трудовете на големия български патриот (вж сп. Květy, Прага, 1866, № 31).

[2] Вж Народност, бр. 1, 21 окт. 1867; Македония, бр. 47, 21 окт. 1867.

[3] В броя от 26 окт. 1867. Текста вж в сб.: Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност, живот (нататък съкратено: Раковски. Възгледи . . .), т. II. С., 1968. с. 503 — 505.

[4] Подробно по този въпрос вж тук в последната глава на книгата.

[5] Букурещ, 1872. Издадено в печатницата на „Свобода" под ред. на Любен Каравелов.

[6] Вж сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 380—387.

Сава Доброплодни.[7] Някои подробности, невинаги точни, изнася Николай Стефанов, като засяга браилския период от дейността на Раковски.[8] За последните дни и погребението на българския патриот пише Григор Начович.[9] Интересни спомени оставя Иван Касабов. Сътрудничил дълго време на Раковски, Касабов изнася редица неизвестни подробности, които обаче предава субективно — ясно личи старанието му за сметка на Раковски да изтъкне своя принос.[10] Специално са засегнати подготовката на Легията и събитията през 1866 г. Биографични бележки за Раковски дава Цани Гинчев, сътрудничил на големия възрожденец главно при събирането на фолклорни материали, поддържал близки връзки с него през одеския период от живота му, запознал Вук Караджич с някои книжовни намерения на Раковски.[11] Неверни сведения за срещи в Рила с хайдушка чета през 1860—1861 г. дава в спомените си Христо Н. Македонски.[12] Спомени на баща си за Легията в Белград през 1862 г. изнася Димитър В. Стоянов.[13] Неизвестни подробности за посещението на Раковски в Атина през 1863 г., за развитата там дейност, както и за някои лични преживявания на българския родолюбец дава Марко Балабанов.[14] За Раковски пише и Пандели Кисимов. Въпреки че се е срещал често с него, Кисимов остава чужд на революционните му възгледи. Съавторът на прочутия „Мемоар до султана", издаден от ТЦБК в Букурещ, отбелязва, че Раковски е порицал този мемоар, защото „застъпваният в него дуализъм с Турция откъсвал България от православния Север (т. е. Русия)"[15]. Спомени от Цариград през 1860—1863 г. за дейността на „верните приятели" и връзките, които поддържали с Раковски чрез Ст. Буйнов и Ст. Балкански, пише д-р Хр. Т. Стамболски.[16] Някои преувеличени истории, свързани с пътуването на Раковски в Русия през 1866 г., изнася Полихрон А. Сырку.[17] Почит към Раковски

---

[7] С. Доброплодни. Кратка автобиография. С., 1893. с. 20—23.

[8] Н. Стефанов. Чърти из живота на Николай Стефанов — труженик по народното възраждане. Силистра. 1890. с. 6—9.

[9] Вж Пер. списание на Бълг. книж. дружество (нататък съкратено: ПСпБКнД). VIII, 1893, кн. 41—42, с. 1002—1005; вж и Георги Котев. Един случай от живота на Раковски. — Бълг. народен календар за 1890 г. С., 1890. с. 51—78; вж и Чърти от живота на Сава С. Раковски. Наредил и издава Ч. Попов (рецензия). — ПСпБКнД, 1893, кн. 51—52, с. 999—1010. Начович прави редица поправки в издадената от Черню Попов книга.

[10] Ив. Касабов. Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи. С., 1905.

[11] Цани Гинчев. Няколко думи от биографията на Георги (Сава) Раковски. — Илюстрация Светлина, XXVI, 1890, кн. 4—5, с. 5; вж и сп. Общ труд, I, 1868, кн. 1, с. 9—96 — за Показалеца. Грешките в спомените на Гинчев бяха посочени от Димо Минев. Спомените на Цани Гинчев за Раковски. — Лит. фронт, бр. 27, 8 юли 1964.

[12] В кн. му: Записки на Христо Н. Македонски, бивш войвода във въстанията за освобождението на България, 1852—1877. С., 1896. 24 с.

[13] Дим. В. Стоянов. Българската легия в Белград. — Мир, бр. 6502, 4 февр. 1922.

[14] Марко Балабанов. Годявката на Раковски. — Летописи, I, 1899, кн. 4, с. 71—75.

[15] П. Кисимов. Исторически работи, ч. III. С., 1891. с. 40 и сл.

[16] Христо Т. Стамболски. Автобиография, дневници и спомени на . . . от Казанлък, т. I. С., 1927. с. 135, 150, 151, 161—164,168 и сл., 194 и сл. Спомените на Стамболски невинаги са точни. В тях обаче се съдържат интересни подробности за отзвука, който имат писмата на Раковски сред българите в Цариград.

[17] П. А. Сырку. Етюд за Раковски. Прев. от руски К[ършо]вский. Свищов, 1891. 15 с.; вж също и в. Марица, бр. 707—708, 1891. В оригинал: К истории литера-

прозира в спомените на Петър Берковски, участник в Легията през 1862 г.[18] Не много сигурни спомени за отношението на Раковски към Куза и обещанията, които румънският княз давал за помощ на българите, изнася Иван Цанков.[19] За връзки на видния български възрожденец с румънски дейци пише д-р Стати Антонов.[20] Спомени за близкото приятелство и съвместната работа през 1864 г. в Букурещ при издаването на в. „Бъдущност" изнася видният румънски учен Богдан Петричейку Хашдеу.[21] За срещите си с Раковски през 1857 г. в Добровецкия манастир и дадената помощ за издаването на български вестник на френски език пише митрополит Натанаил, по онова време игумен на манастира.[22] Интересни подробности за дейността на Раковски през погледа на чужденец-революционер дава пратеникът на италианските борци Марко Антонио Канини, който се среща с българския патриот в Белград и Атина.[23] Спомени за престоя на Раковски в Цариград непосредствено преди Кримската война и за връзките му с дервишкия орден на бекташиите, както и с поляците на М. Чайковски оставят Филип Симидов[24] и Данаил Юруков[25]. Много спомени, издирени от Михаил Арнаудов, са включени в статията му за миналото на Котел.[26] За Раковски са запазени и десетки други по-малки спомени, пръснати главно в периодиката след Освобождението.

Добре подготвен, с голяма ерудиция и чувство на адмирация към делото на бележития революционер, д-р Кръстю Раковски замисля в края на XIX в. да напише подробна биография за своя дядо. За да събере повече материали, той предприема издирване на останали по онова време живи съвременници на Раковски. Намерението не се осъществява и събраните материали остават неиздадени близо 70 години.[27] Понастоящем те

туры возрождения болгар. Посмертныя издания сочинении болгарского писателя Г. С. Раковскаго. — Известия Славянского благотворительного общества, II (1885), № 1.

[18] П. Ив. Берковски. Из възпоминанията ми. Лом, 1894. с. 67 и сл.

[19] Ив. Цанков. Спомени от миналото. По случай 50-годишнината от смъртта на великия патриот Г. С. Раковски. С., 1917. 32 с.

[20] Стати Антонов. Спомен из живота на Г. С. Раковски. По случай стогодишнината от рождението му. —Пролом, I, 1922, кн. 2, с. 63—67.

[21] B. P. Hasdeu. Prieteni cu voie sau fără voie. —Literatură şi artă română, Bucureşti, V, 1900—1901, No 2, p. 69—77.

[22] Натанаил. Жизнеописание. — СбНУмН, т. XXV, 1909, с. 45 и сл.

[23] M. A. Canini. Vingt ans d'éxi. Paris, 1869. Вж и Н. Милев. Раковски в спомените на един италианец. — Слънце, III, 1924, кн. 4, с. 205—220.

[24] Филип Симидов. — Поборник-опълченец, I, 1898—1899, кн. XI, с. 7 и сл.

[25] Данаил Юруков. Един спомен за дядо Цанков. — Балканска трибуна, бр. 549, 1911. Вж и М. Арнаудов. Няколко тъмни епизода от живота на Раковски в 1853—1854 г. — Годишник на Соф. унив. Истор.-филолог. фак., кн. XXXIII, 7. С., 1937. с. 33—38. Той предава изопачени спомени по разказите на неприязнено настроения към Раковски Драган Цанков.

[26] М. Арнаудов. Из миналото на Котел. Към биографията на Г. С. Раковски. — Год. Соф. унив. Истор.-филолог. фак., т. XXVII, 1930—1931. С., 1931. с. 1—100.

[27] Напрегнатата работа на д-р Кр. Раковски не му дава възможност да осъществи намеренията си. Той обаче продължава да събира материали за своя именит родственик. За този „крайно интересен, до сега съвършенно неизвестен и богат материал" Кр. Раковски е разправял на Е. Волков през 1915 г. (вж писмо на Е. Волков до Ив. Д. Шишманов от 5 дек. 1915 г.—БАН, Научен архив, ф. 11, оп. 3, с. 298). За съжаление бурната политическа дейност на д-р Кр. Раковски става причина не всичко, което той е събрал за Г. С. Раковски, да оцелее до днес.

са отпечатани. Сред тях се намират записани от Кр. Раковски спомени на Панайот Хитов, д-р Димитър Павлович, Иван Кършовски, Васил Д. Стоянов, Драган Цанков, Димитър Ценович, Никола Шопов, Матей Попович. Записани са и десетки спомени от близки на Раковски: от зет му Кръстю Тарпански, от племенника му Киро Стоянов, от сестрите му Нанка и Неша, от племенницата му Мария Станчева (майка на д-р Кръстю Раковски), от братовчеди и котленци, поддържали близки връзки със своя именит сродник и съгражданин. Сред спомените се срещат много легенди и измислици, дължащи се на бурния живот на Раковски. Те дават обаче и много неизвестни сведения за живота и дейността на големия възрожденец — главно около престоя му в затвора през 1843—1847 г., за годините около Кримската война, за ходенето с чета из Балкана и криенето в Котел през 1854 г., за събитията в Белград около Легията през 1862 г., за бягството през 1866 г. в Русия, за последните месеци на Раковски.[28] Издирени са спомени и на Йордан Жечев Планински за събитията в Белград през лятото на 1862 г., на д-р Алекси Друмев — за преподаванията по история в Медицинското училище в Букурещ през 1864—1865 г., слушател на които бил и Хаджи Димитър, на Панайот х. Добрев, който познава отблизо Раковски още от Котел и се опитва да подготви негова биография. Интересни са бележките от годините на цариградския затвор, когато той е посещавал Стойко Попович и Раковски — на Панайот х. Добрев дължим единственото описание на очевидец за състоянието, в което са се намирали бащата и синът, и за духа, който са проявявали по онова време на страдание в мрачните тъмници на Османската империя.[29] Като използува семейни спомени, сам Кр. Раковски обнародва интересна статия, в която изнася редица подробности за Раковски, за неговите родители и близки.[30]

За дейността на Раковски са публикувани много документи, излезли от неговото перо или засягащи отделни моменти от бурния му живот. Писма на Раковски до Й. Дайнелов от 1860—1861 г. са отпечатани във в. „Македонец“ през 1885 г.[31] През 1891 г. Черню Попов публикува нови 25 писма до Дайнелов, писани от Раковски от Белград.[32] Излезли с доста грешки, тези интересни писма от 1860—1861 г. са пръв автентичен документален извор за вижданията на българския деец през двете години, изпълнени с борбата за църковна независимост, против униатската пропаганда; те отразяват бързото нарастване на революционната ситуация из българските земи, свързана с растящия хаос в Османската империя. Интересен документ публикува М. Балабанов — той издава писмо на Раковски от 1864 г., писано в Букурещ, което засяга въпроса за българо-гръцкото и българо-румънското сътрудничество.[33] По-късно Балабанов публикува седем писма от годините 1838—1841, писани от Раковски в Куручешме до учителя му Райно Попович в Карлово, важни като достоверно свидетелство за духов-

[28] Вж ст. ми: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 379—502. Спомените са придружени от критични бележки.

[29] Пак там, с. 429—442.

[30] Кр. Раковски. Страници из българското възраждане. —Мисъл. Литературен сборник, т. I. С., 1910. с. 146—158.

[31] Македонец, бр. 17—27, 27 юни — 7 септ. 1885.

[32] Чърти от живота на Сава С. Раковски. Наредил и издава Черню Попов. Русе, 1891. 142 с. Писмата са включени в т. I на „Архив на Г. С. Раковски“.

[33] ПСпБКнД, XVII, 1905, с. 131—135.

ното развитие и ранните интереси на нашия голям възрожденец като юноша и младеж.[34] А. П. Стоилов обнародва с кратък увод „Житието" на Раковски заедно със „Съдържанието".[35] Съществени документи за цариградския период от живота на Раковски в годините след освобождението от затвора и преди Кримската война издава В. Сл. Киселков — касае се за писма на Раковски до баща му, както и на Ат. Чалики до Раковски, случайно оцелели в Котел.[36] Нови документи, съхранявани в гръцки архиви и отнасящи се до Браилския бунт през 1842 г. и прехвърлянето на Раковски в Марсилия, публикува Никола Трайков.[37] Ат. Илиев обнародва интересно писмо на Раковски до Гранитски около борбата на българите за родна култура и независима църква.[38] К. Мутафов издава писмо на Раковски до Цвятко Радославов в Свищов със сведения около разпространението на „Горски пътник" и „Българска дневница".[39] Обнародвано бе и афоризмото на Търновската митрополия от януари 1860 г., с което се предупреждават християните да не получават замисления от Раковски вестник.[40] В книгата си „Записки от живота на Г. С. Раковски" Ив. П. Адженов обнародва важния текст на плановете на Раковски за освобождение на България от 1858 и 1861 г.[41] Много документи за Браилските бунтове издирва и обнародва Стоян Романски.[42] Най-крупното документално издание в миналото е томът със съчинения на Раковски, подготвен и издаден от заслужилия изследовател на делото на българския възрожденец Михаил Арнаудов. В изданието са включени много печатани или останали непечатани трудове на Раковски, както и някои писма.[43] Дълго време този том беше единствен печатан източник за проучвания върху делото и творчеството на Раковски въпреки несъвършенствата и непълнотите, особено що се отнася до революционната активност на видния наш деятел. През 1946 г. Андрей Цветков издава някои от съчиненията на Раковски, придружени от подходящ предговор и обяснителни бележки.[44] По-късно всички тези публикувани документи бяха включени, критично коментирани, в „Архив на Г. С. Раковски", т. I—IV (С., БАН, 1952—1969).

В научната книжнина са публикувани и много документи, писани от българи и чужденци и засягащи дейността на Раковски. Пръснати по десетки извори, те говорят за постоянния интерес, който съществува към

---

[34] СпБАН, кн. XVIII, 1919, с. 81—92.

[35] А. П. Стоилов. Автобиография на Раковски. — Учил. преглед, 1921, кн. 6—7, с. 219—229.

[36] В. Сл. Киселков. Из живота на Раковски в Цариград. — СбБАН, кн. XXVI, 1923, с. 100—106.

[37] *N. Τράϊκωφ. Ἀνέκδοτα ἑλληνικὰ ἔγγραφα περὶ τοῦ Γ. Σ. Ρακόβσκυ.* — *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 13, 1938, σ. 117—131.

[38] ПСпБКнД, кн. 63, 1902, с. 267.

[39] Зора, бр. 3689, 1 окт. 1931.

[40] Един документ против Раковски.— Дух. култура, 1934, кн. 54—55, с. 60—63. Подп. Д. У. Г[енчев].

[41] Ив. П. Адженов. Записки от живота на Георги Стойков Раковски, св. III. Русе, 1894. с. 33 и сл.

[42] Стоян Романски. Заговорът на Г. С. Раковски (Георги Македон) в Браила през 1842 г. — СбБАН, т. 14, 1921, с. 1—186; също: Браилски историйки, 1841—1843. — СбБАН, т. 3, 1914, с. 1—145.

[43] Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов. С., 1922. 750 с. (Универс. б-ка, кн. 18).

[44] Г. С. Раковски. Избрани съчинения. Предговор, избор и бележки А. Цветков. С., 1946. 144 с.

делото на великия възрожденец в десетилетията след Освобождението.[45] Важен дял сред тях съставляват дипломатическите и други документи, издирени в чужди архивохранилища и публикувани в миналото. В австрийските архиви бяха намерени сведения за Раковски. Издирени от П. Ников, те засягат усилията на турското правителство да бъде заловен Раковски по времето, когато издава в Нови Сад вестника си „Българска дневница". Става дума за редица доклади на австрийските дипломатически представители в Цариград до Министерството на външните работи във Виена, за инструкциите, които са получавали, за консулски и други донесения, както и за турски ноти, засягащи Раковски.[46] Документи за Раковски са включени и в обнародваните томове на „Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима", подготвени от Алекса Ивић.[47] Много документи за връзките на Раковски с Христо и Евлоги Георгиеви, за отношението на Найден Геров към дейността му, както и други сведения,съдържат томовете „Из архивата на Найден Геров", т. I—II (С., 1911—1914) и „Документи за българската история", т. I (С., БАН, 1931).

Особено важно за проучване цялостното творчество на Раковски е предприетото от БАН през годините след Девети септември издаване на неговото богато архивно наследство. Последователно се подготвят и обнародват четири тома, представляващи кореспонденцията на Раковски, както и други важни документи: планове за въстания, възвания, изложения, позиви, обръщения, договори, рапорти, неиздадени литературни творби, полемични съчинения и т. н., излезли под неговото перо, както и над 1500 писма, дописки, молби, съобщения и др., изпратени до него в течение на близо тридесетгодишната му напрегната революционна, публицистична, културно-просветна, научна и стопанска дейност.[48] Издаването на архива на Раковски допринася не само за изясняване на много страни от неговата богата биография, но и за проучване на цялата епоха, особено на годините след Кримската война. Това крупно начинание остава свързано на първо място с името на изследователя на Българското възраждане Никола Трайков, който проучи и поучителната история на така ценния за нашето минало архив.[49] Понастоящем от книжовното наследство на големия българ-

[45] Сведения за тях вж в текста на биографията. От този род например е публикуваното от Л. М и л е т и ч. Едно писмо на Й. Рил от Винга до Г. С. Раковски в Букурещ (1864 г.).—ПСпБКнД, кн. LXI, 1900, с. 747—761; публикуваното от А. П. Стоилов писмо на П. Р.Славейков до Раковски от 25 юни 1858 г.(вж ст. му: Петко Р. Славейков и българския фолклор.— Известия на Нар. етнографски музей в София, г. VII, 1927, кн. I—IV, с. 5—6 и др.). Критични сведения за всички тези публикации вж и в бележките към документите, поместени в Архив на Г. С. Раковски, т. II—IV. С., БАН, 1957—1969.

[46] Вж Документи за българската история, т. V—VI. С., БАН, 1948—1951.

[47] Књ. III—IV. Београд, 1933—1937.

[48] Архив на Г. С. Раковски, т. I—IV. С., БАН, 1952—1969. Т. I. Писма и ръкописи на Раковски. Събрал и подготвил за печат Георги Димов. Под ред. на М. Ариаудов, М. Димитров, П. Динеков, Д. Косев и Л. Стоянов. С., 1952. VIII, 642 с. (БАН. Ин-т за бълг. литература); т.II . Писма до Раковски, 1841—1860. С обяснителни бележки и под ред. на Никола Трайков. Подг. за печат Веселин Трайков. С.,1957. 915 с. (БАН. Ин-т за история); т. III. Писма до Раковски, 1861. Под ред. на Никола Трайков. Подг. за печат и с обяснителни бележки Веселин Трайков. Отг. ред. Ив. Унджиев. С., 1966. 962 с. (БАН. Ин-т за история); т. IV. Писма до Раковски, 1862—1867. Подг. за печат и с обяснителни бележки Веселин Трайков.Отг. ред. Ив. Унджиев. С., 1969. 473 с. (БАН. Ин-т за история).

[49] Вж Н. Т р а й к о в. Предговор. — В: Архив на Г. С. Раковски, т. II. С., 1957. с. 6—23.

ски възрожденец остават неиздадени още една група документи — това са фолклорните материали: стотици народни песни, събирани от Раковски или от неговите кореспонденти през 1857—1865 г. Те би трябвало да бъдат обнародвани в отделен, пети том на Архива.[50]

Ново ценно издание на архивни извори от и за Раковски е „Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот, т. II. Документални материали"[51]. Томът съдържа документи, събрани и коментирани от В. Трайков, К. Косев, Дж. Игнятович, Н. Г. Попов, Н. Жечев и Й. Митев. В труда са включени около 300 непубликувани досега документи — писма, изложения, рапорти, инструкции, нареждания, съдебни и административни актове и т. н., — излезли под перото на Раковски или отнасящи се за него и съхранявани в наши, съветски, румънски, югославски, италиански, унгарски и други архивохранилища. В тома влизат и много необнародвани спомени за великия революционер, написани от негови съратници в борбата за освобождение.[52] По случай стогодишнината от смъртта на Раковски Георги Боршуков издаде подборен том с произведения на Раковски, в които са намерили място и архивни материали наред с трудове от публицистичното му наследство.[53] Отделно част от творчеството на Раковски, свързано с просветата и възпитанието, бе издадена от Найден Чакъров, придружена с критична уводна студия.[54]

Независимо от цялостното обнародване на „Архив на Г. С. Раковски" през последните години бяха издадени някои писма, отправени до големия български родолюбец. Така Ив. Орманджиев публикува през 1962 г. писма на Г. Вълкович във връзка с Първата българска легия, писани през 1861—1862 г. от Париж.[55] Илия Конев обнародва две писма на Райко Жинзифов

---

[50] Издаването на книжовното наследство на Раковски поставя и друг въпрос. В том първи бяха включени може би най-важните документи, излезли от ръката на Раковски — неговите писма и ръкописи. Отпечатан през 1952 г., този том вече е рядкост —отдавна изчерпан, той не може да се намери. От друга страна, изданието отразява вече изминат и остарял етап в научното познание на делото на Раковски. Много са освен това и новите документи — писма, материали и др., —излезли от перото на Раковски и намерени по-късно или останали на времето вън от погледа на съставителя и невключени в тома. Важни за изучаване творчеството на големия родолюбец, те са пръснати на различни места и затрудняват ползуването. Налага се вече преиздаването на така важния том първи на „Архив на Г. С. Раковски" със съответен научен коментар, съобразен със съвременните познания за живота и делото на Раковски. По този начин би се осигурило еднакво равнище на четирите тома, биха се избягнали пропуските и грешките, които бяха неизбежни по време на издаването на тома преди почти четвърт век. За грешките и пропуските вж Александър Бурмов. Поправки към том първи от „Архив на Г. С. Раковски". — Истор. преглед, 1956, кн. 5, с. 74—78; Втори поправки към том първи на „Архив на Г. С. Раковски". — Известия на Ин-та за история, т. XII. С., 1963. с. 101—102. Много от грешките са поправени и в бележките към следващите три тома на Архива.

[51] Под ред. на Д. Косев, П. Динеков, Хр. Христов, Ив. Унджиев, Г. Тодоров и В. Трайков. С., БАН, 1968. 528 с. (БАН. Ин-т за история).

[52] Те спадат към материалите, събирани на времето от д-р Кр. Раковски (вж по-горе в раздела за спомените).

[53] Георги С. Раковски. Българийо, майко мила. Подбор и редакция Георги Боршуков. С., Бълг. писател, 1967. XXXI, 656 с.

[54] Раковски, Каравелов, Ботев за просветата и възпитанието. Съставителство и уводна студия от Найден Чакъров. С., Нар. просвета, 1965. 295 с. За Раковски — с. 57—78.

[55] Ив. Орманджиев. Нови данни за Г. С. Раковски по време на първата българска легия и след нейното разтуряне. — Истор. преглед, 1962, кн. 6, с. 75—84.

от 1858—1859 г. до Раковски заедно с писма до други дейци от епохата.[56] Александър Ничев издаде писмата на Иваница Хаджиконстантинов, придружени от обстоен коментар.[57] Владимир Дикулеску публикува кореспонденция на румънски език — писма до Раковски от Мина Минсвич (от 1861 г.) и от Росети Георгиев (от 1867 г.).[58]

Дейността на Раковски представлява голям интерес за правителствата на балканските държави и европейските сили през средата на XIX в. Името на великия наш революционер-демократ влиза трайно в дипломатическите преписки още от 40-те години. За съжаление в тази област е направено още твърде малко. Като се оставят настрана някои по-стари публикации, влизащи в „Документи за българската история", напоследък дипломатически документи бяха включени в посочения вече том втори на „Г. С. Раковски. Възгледи, дейност и живот": там са обнародвани сръбскадипломатическа преписка от 1863/1864 г., разкриваща класовите противоречия сред българската емиграция, австрийска преписка от 1857—1858 г. по искането на Високата порта да й бъде предаден Раковски, руска преписка около събитията в Браила през 1841—1842 г.,[59] както и преписката около второто пребиваване на Раковски в Одеса.[60] А. Д. Бачински и М. Д. Дихан публикуваха документи около искането на Раковски през 1858 г. да вземе руско поданство.[61] Нови документи от 1862—1866 г. около готвеното през 1862 г. въстание в България, около в. „Бъдущност" и разногласията с Добродетелната дружина, както и около руското поданство и паспорт на Раковски публикува А. А. Улунян.[62] Документи от съветските архиви във връзка с опита на Раковски да издава през 1859 г. в Одеса вестник „Български древности" обнародваха Л. С. Ерихонов и Стефан Великов.[63] Материали за Браилския бунт, изхождащи от съветските държавни архиви и изпратени като микрофилми на Централния държавен исторически архив, публикува Стефка Славова.[64]

---

[56] Ил. К о н е в. Непубликувани писма на Р. Жинзифов. — Известия на Ин-та за българ. литература, 1958, кн. 7, с. 196—197.

[57] А. Н и ч е в. Иваница Хаджиконстантинов и Г. С. Раковски. — Език и литература, 1960, кн. 5, с. 378—384.

[58] V l. D i c u l e s c u. Din legăturile lui G. S. Rakovski cu bulgarii din Brăila în 1861. — Romanoslavica, V,1962, p. 179—182;i bid.: Din corespondenţa lui Gheorghe S. Racovski în 1867. — Studii. Revista de istorie, 1967, No 6, p. 131—138.

[59] За тази преписка вж и ст. на М. Д и х а н и Й. М и т е в. Ценни документи в Одеския архив за Браилските бунтове 1841—1842 г. — Известия на Ин-та за история при БАН, т. 14—15, 1964, с. 455—467.

[60] За самите документи вж и ст. на Й. М и т е в. Документи за второто пребиваване на Раковски в Одеса. — Военно-истор. сборник, 1963, кн. 1, с. 101—107.

[61] А. Д. Б а ч и н с к и и М. Д. Д и х а н. Документи за пребиваването на Раковски в Одеса. — Военно-истор. сборник, 1959, кн. 1, с. 83 и сл. Тук е включена и молбата на Раковски от 27 юли 1859 г. да му се разреши да издава „Български древности".

[62] А. А. У л у н я н. Из истории национально-освободительного движения в Болгарии 60—70-х годов XIXв. (По донесениям русских дипломатов). — Известия на Ин-та за история, т. XX, 1968, с. 255—298.

[63] Вж Л. С. Е р и х о н о в. Вестникът на Г. С. Раковски „Бълг. древности" (По неизвестни документи из руските архиви). — Език и литература, 1961, кн. 5, с. 63—68. Ерихонов обнародва част от документите. Повече материали дава Ст. В е л и к о в. Преписка по опитите за издаване на „Бълг. древности" от Г. С. Раковски в Русия. — Известия на Держ. архиви, кн. 20, 1970, с. 175—188.

[64] Вж ст. й: Участие на преселници българи в Бесарабия и Южна Русия в борбата за освобождението на българите от турско иго (1841—1876). —Известия на Держ. архиви, т. 15,1968, с.209—227. Документите отразяват широчината на организацията,

Независимо от големите постижения на историографията за Раковски през последните години, в тази област все още има какво да се прави. Във връзка с издирването на извори за българската история за нуждите на многотомната история на България бяха събрани хиляди документи от балканските и европейските книгохранилища. Сред тях има вече стотици документи, засягащи пряко дейността на Раковски и хвърлящи нова светлина върху редица страни от неговата борба за извоюване по-добро бъдеще на българския народ; за отражението, което имат неговите усилия, гледани през погледа на чуждата дипломация. Внимателното проучване и евентуалното издаване на най-важното от тях ще даде възможност за изясняване на немалко спорни въпроси около дейността, разбиранията и постъпките на Раковски и отношението му към външната политика на другите страни.[65] Все още чака проучване и сбнародване богатата сбирка от документи, свързани с дейността на полската емиграция на Балканите през средата на XIX в. Съхранявана в полските държавни архиви, тази сбирка би могла да хвърли светлина не само върху отделни моменти от дейността на Раковски в Цариград и из България за времето преди Кримската война, но ще спомогне и за изясняване на някои проблеми около началото на революционната дейност на Раковски — проблеми, по които днес съществуват противоречиви становища в историографията.[66] Много документи се съхраняват в архивите на министерствата на външните работи на балканските страни. Когато станат достъпни, те ще разкрият нови данни за дейността на Раковски, главно във връзка с емигрантския му живот, с усилията му да постигне съюз между балканските народи против общия угнетител. Намерените напоследък дипломатически документи в гръцки архивохранилища около съдбата на Раковски през 1842—1843 г. дават възможност да се прецени стойността на тези архивни сбирки за изясняване дейността и разбиранията на Раковски.[67] Недокоснат още извор остават архивите на Цариградската патриаршия и турските държавни архиви, засега още недостъпни за научни издирвания.

Важно значение за осигуряване документалната база за проучвания върху живота и делото на Раковски има предприетото от Народната библиотека „Кирил и Методий" фототипно издание на неговите вестници.[68] При осигурена добра техника и приложена система от показалци начинанието на Народната библиотека дава добри възможности за задълбочена работа върху публицистичната страна на богатата и разностранна дейност на Раковски.

връзките, които Раковски е поддържал чрез Ставро Георгиу и Димитър Казака. Дават се и някои сведения за Васил Станчевич, предполагаемия „Зманчевич" от писмото до Раковски.

[65] Задачата е обемна — напоследък са издирени и набавени микрофилми в няколкостотин хиляди кадъра! Тяхната обработка изисква значително време и сили.

[66] За някои от тези документи говори още на времето Ludwig W i d e r s z a l. Bułgarski ruch narodowi, 1856—1873. Warszawa, 1937. Понастоящем основно проучване на полските документи предприе Крумка Шарова.

[67] Вж ст. ми: Г. С. Раковски и Гърция, 1842—1843 г. — В: Първи конгрес на Бълг. истор. д-во, т. I. С., 1972. с. 527—532.

[68] Дунавски лебед, Белград, 1860—1861. Подготвен за печат от Маньо Стоянов и Божидар Райков, със съдействието на Веселин Трайков. С., 1967; Бълг. дневница, Бъдущност, Бранител. Подготвени за печат от Маньо Стоянов и Божидар Райков. С., 1969.

Върху тази широка основа през последните години излязоха немалко общи и по-специални проучвания на живота и делото на Раковски. Поставени на правилна методологична основа, те хвърлят не само нова светлина върху някои страни от жизнения път на великия наш възрожденец, но и за пръв път разясняват важни въпроси от неговата идеология, научни възгледи, революционна дейност и т. н. За да стигне обаче до днешното равнище на научно познание, историографията върху живота и делото на Раковски измина дълъг и поучителен път, показателен между другото и за влиянието, което Раковски упражнява и след смъртта си върху своите сънародници.

Първите трудове върху живота и дейността на Раковски се появяват още през XIX в. Така например през 1878 г. опит за написване биографичен очерк предприема Р. И. Блъсков.[69] Биографични сведения — непълни и неточни — дава през 1883 г. Йосеф Барак, който използува данни, поместени на времето в чешкия печат от Васил Д. Стоянов.[70] Очерк за Раковски е поместен и в излизащия в Прага „Хумористицке листе", редактиран от големия чешки писател Ян Неруда.[71] Сведения за Раковски, почерпени повечето от неточни спомени на съвременници и засягащи главно Браилския бунт, дава и Георги Димитров.[72] Някои биографични данни съобщава Черню Попов, който публикува освен писма до Дайнелов още и Позива до българите от 1 август 1862 г.[73] Като използува спомените на Котев, на Дайнелов и писаното от Й. Барак, Ч. Попов се стреми да очертае биографията на Раковски. В нея той се ограничава да следи жизнения път на големия възрожденец, повлиян често от неточните извори, които използува безкритично. Обобщения в труда на Ч. Попов липсват, за сметка на тях изобилствуват наивните съждения. Същия характер имат и записките на Ив. П. Адженов, издадени от Никола Балкански.[74] Някои животописни бележки за Раковски пише и Константин Величков във връзка с пренасяне останките на големия патриот в България през 1885 г.[75]

Посочените дотук автори пишат главно въз основа на спомени, без да разполагат с богатия архив на Раковски, събиран в течение на десетилетия и съдържащ най-меродавните сведения за живота и дейността на създателя си. Съхраняван от Киро Стоянов, племенник на Раковски, той по-

---

[69] Очеркът е поместен в редактираното от Блъсков и излизащо в Букурещ сп. Славянско братство, I, кн. 3, 12 февр. 1878, с. 30—32. Той е писан по спомени и изобилствува с грешки. Застъпен е главно периодът до 1854 г., като няма нищо за годините 1860—1867.

[70] Йосеф Барак. Георги С. Раковски. —Ютро, издадено в полза на българската майчица. Прага, 1883. с. 1—17.

[71] Интересна хипотеза дава познавачът на чешко-българските връзки Зденек Урбан в кн. си: Из историята на чешко-българските културни отношения (прев. от чешки Д. Стефанов). С., 1961. с. 40 и сл. Според него очеркът на Йосеф Барак сочи голяма прилика с очерка за Раковски, публикуван по същото време в „Хумористицке листи", с автор Ян Неруда. Между двата текста има не само очебийно сходство в разбиранията, но и почти буквално еднакви стилистични изразявания на отделни мисли (вж конкретни примери — с. 76).

[72] Г. Димитров. Княжество България, ч. II. Пловдив, 1896. с. 146—150, 198—204, 287—288.

[73] Черню Попов. Чърти от живота на Савва С. Раковски. Русе, 1891. 142 с.

[74] Записки от живота на Георги Стойков Раковски. Наредени от Ив. П. Аджеков. Издава Николай Балкански. Русе, 1894. св. I. 176 с.

[75] К. Величков. Сава Г. Раковски. — В кн. му: Избрани произведения. С., 1955. с. 203—211.

пада през 1909 г. в ръцете на Боби Петров, учител по онова време в Разград.[76] Като използува документите, както и устните разкази на Киро Стоянов, Б. Петров подготвя „Биография на Георги Стойков Раковски"[77]. Без да притежава необходимата подготовка, Б. Петров използува неумело и безкритично част от документите, допуска грешки, интерпретира неправилно вижданията на Раковски.[78] Основателно в излязла още по онова време рецензия е отбелязано, че „Раковски е окарикатурен и боядисан тъй, че . . . да прилича на битпазарски глашатай и на пехливанин, на карагйозчия, на каквото щете още, но не на онзи Раковски, който витае в образите на нашите светли спомени от миналото"[79]. Все пак тази биография има днес известна стойност във фактологично отношение, както и със сведенията за документи, които на времето са били налице, а впоследствие са изчезнали заедно с много други ценни реликви, попаднали в ръцете на Б. Петров. В това отношение несъмнена стойност има и една негова статия, в която той прави преглед на документите, съхранявани в архива на Раковски. От нея днес личи какви и колко ценни материали са изчезнали по времето, когато Б. Петров е държал архива без никакъв опис.[80]

През 1917 г. България отбелязва 50-годишнината от смъртта на Раковски. Във връзка с тази дата излиза и първата издържана биография на големия възрожденец. Подготвена от Боян Пенев, тя представлява не само обикновен животопис, но и критично изследване върху цялостната дейност на Раковски въз основа на известните по онова време документи. Изследването на Б. Пенев страда от известни методологични слабости. Същевременно то слага ударение върху борбата на Раковски за просвета и църковна независимост, без да обяснява, че тази борба е била нужна на пламенния родолюбец като средство за подготвяне духовете за революция. Не може да се приеме за съвсем вярна мисълта на Б. Пенев, че за Раковски „просветата и революцията са . . . двете мощни средства, чрез които ще се достигне пълното освобождение на българския народ. И на двете той отдава еднакво значение."[81]

Кратка биография на Раковски пише и Божан Ангелов.[82] Изложението му изобилствува с много фактически грешки и неверни интерпретации; при това той разглежда живота и дейността на Раковски откъснато от икономическите и политическите условия из българските земи и в Османската империя. В сравнително по-правилна светлина животът на Раковски е изследван от Георги Константинов.[83] И неговото проучване обаче носи беле-

---

[76] Увлекателната история на архива вж описана от Никола Трайков, цит. Предговор към Архив на Г. С. Раковски, т. II. С., 1957. с. 6—23.

[77] Боби Петров. Биография на Георги Стойков Раковски. С., 1910. 202, II с.

[78] Вж аргументираната критика на Д. Косев в ст. му: Идеологията на Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 10.

[79] Д. Бабев — Препоред. XIII, бр. 228, 31 авг. 1910.

[80] Боби Петров. Опис на архивата на Георги С. Раковски. — Бълг. сбирка, XVIII, 1911, кн. 3, с. 164—170; кн. 4, с. 255—261.

[81] Боян Пенев. Биография. — В сб.: Г. С. Раковски. По случай петдесетгодишнината от смъртта му, 1867—1917. С., 1917. с. 3—144 (цитатът — с. 48).

[82] Божан Ангелов. Георги (Сава) Ст. Раковски. — В кн. му: История на бълг. литература, ч. II. Възраждане 1762—1878. С., 1923. 2. попр. изд. 1933. с. 102—119.

[83] Г. Константинов. Г. С. Раковски. — В кн. му: Революционна романтика в българското Възраждане. Г. С. Раковски, Любен Каравелов, Васил Левски и

зите на традиционните схващания на буржоазната историография. Той разглежда Раковски като пръв идеолог на борбата за пълна национална независимост, но израсъл на почвата, създадена и обработена от църковните дейци, просветителите и еволюционистите. Константинов приема например, че в началото на 60-те години Раковски, макар и емигрант, остава все още здраво привързан към вътрешното църковно-просветителско движение (с. 260). Според него революционната идеология на Раковски не изоставя никога чисто просветителните задачи — тя като първа наслойка над църковните и просветителските домогвания в процеса на Възраждането е практически свързана с делото на т. нар. еволюционисти — дотолкова, че Раковски ни се представя раздвоен, неизяснен идейно, мътен и противоречив (с. 11 от изд. от 1944 г.).

Отрано дейността на Раковски привлича вниманието и на Михаил Арнаудов, който написва нова биография за него,[84] издава за пръв път част от съчиненията му, придружени с коментар,[85] дава последователно голям брой приноси, осветляващи отделни моменти и прояви от живота на българския възрожденец.[86] Заслугите на М. Арнаудов за проучване живота и делото на Раковски са несъмнени. Той обаче допуска много неточни оценки за вижданията на големия български родолюбец, които го представят в неправилна светлина.[87] Като преценява приноса на Арнаудов, Д. Косев сполучливо отбелязва, че „той направи най-много за изопачаване на революционните възгледи на Раковски"[88].

Написаната през 1922 г. биография от М. Арнаудов излезе напоследък и в ново издание.[89] С незначителни стилни изменения тя следва старото издание от 1922 г. На времето този труд е бил една от най-добрите и подробни

Христо Ботев. С., 1944. с. 19—152; вж от него и: Революционна романтика. Георги Стойков Раковски. — В кн. му: Нова българска литература. Епоха на възраждането. От Паисий до Иван Вазов. С., 1942; 2. попр. и разш. изд. 1947. с. 233—285; вж и: Вођи бугарског народног покрета. Београд, 1939. За Раковски — с. 13—108.

[84] Михаил Арнаудов. Г. С. Раковски. Живот. Произведения. Идеи. С., 1922. 290 с.

[85] Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов. С., 1922. 751 с.

[86] Вж например Няколко тъмни епизода от живота на Раковски в 1853—1854 г. — Год. Соф. унив. Истор.-филолог. фак., кн. XXXIII, 7. С., 1937. с. 1—80 — написани главно въз основа на неясни спомени на съвременници; Раковски и Селимински в 1862 г. Един интересен момент от българското четническо движение в XIX в. — Бълг. мисъл, 1936, кн. 2, с. 153—163; Раковски пред потомството.—Год. Соф. унив.: Истор.-филолог. фак., т. XXXVIII, 2. С., 1942. с. 3—70; Политическите идеи на Раковски. — Родина, 1938, кн. 2, с. 5—23.

[87] Още на времето обширна критика пише Дим. Страшимиров (в ст. си: Раковски и неговото време. — Духовна култура, кн. 20—21. С., 1924. с. 8—38). Като подчертава редица слабости в биографията на Арнаудов, Страшимиров от своя страна допуска неточности. Той приема например, че Раковски е типичен буржоа, с много материални средства, с намерение „да строи собствена къща", обзет от горещо желание да стане български княз, владетел, самодържец(с. 35—36);че цял живот се е борил за църковна автономия на своя народ (с. 37); че с дейността си Раковски принадлежи към миналото — за разлика от Каравелов, Левски и Ботев, които са с поглед към настоящето и бъдещето; че Раковски е дипломат и политик, докато Каравелов, Левски и Ботев са борци.

[88] Д. Косев. Идеологията на Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 11—12.

[89] М. Арнаудов. Г. С. Раковски. Живот— произведения — идеи. С., Наука и изкуство, 1969. 310 с.

биографии на Раковски. В издание от 1969 г. обаче той представя не само неточно някои факти и събития от живота на изтъкнатия български революционер, но и не отговаря на равнището на съвременната историография, както и не отразява възможностите на самия М. Арнаудов. Тук не става въпрос за странни постановки[90] или фактически грешки,[91] а за изясняване идеологията на Раковски, революционните му планове, схващанията му за основните движещи сили в българското общество, способни да изкарат до успешен край усилията за освобождение; за изясняване възгледите на Раковски относно икономическото положение в Османската империя като предпоставка за обществено-политическото развитие на българския народ по онова време, относно класовите борби в българското общество и т. н. — все важни и занемарени съзнателно в миналото проблеми.[92]

Изброените биографии на Раковски са написани на равнището на буржоазното научно познание и методология. Те дават немалко ценни фактически сведения за живота и дейността на Раковски, но обикновено не засягат съществени страни от революционната идеология на големия възрожденец или дават погрешни установки при третирането на важни проблеми около положението на българския народ, състоянието на икономиката в Османската империя, политиката на българското националноосвободително движение, класовите отношения и сили в българското общество и т. н.[93] Изключение от тази картина прави краткият биографичен очерк на Ст. Максимов, който поставя до известна степен правилно проблемите. Според Максимов Раковски трябва да се цени не толкова като поет и учен, а на първо място като революционер, на второ — като инициатор на идеята за балканска федерация и последователно като дипломат, бунтовен писател, битоизследовател, вожд на прогресивно-революционната млада България.[94]

---

[90] В изданието от 1969 г. например четем мисълта: „. . .както се узна неотдавна при намиране на архива му“ (на Раковски — с. 18). През 1922 г. намирането на архива е станало „неотдавна“, но през 1969 г. вече междувременно е минал още половин век, за да може да се твърди подобно нещо.

[91] Като например, че Колетис бил гръцки консул в Париж или че от Белград Раковски отишъл в Нови Сад поради опитите на някой си Чолак Никола да го убие, и т. н.

[92] Разривът между Раковски и Касабов през 1866 г., отражение на съществени различия по основни въпроси на революционната идеология, например е представен като уязвено самолюбие, съчетано с обективно оправдан скептицизъм! При дълга и подробна аргументация в изданието от 1922 г. четем като извод: „Съчетавайки либерализъм, просветителни идеи и народничество в своята политическа система, Раковски застъпва у нас . . .“ (с. 184). От точно същата непроменена, дълга и подробна аргументация и при новото издание от 1969 г. е извлечен обаче друг извод: „Съчетавайки демократизъм, просветителни идеи и революционно народничество в своята политическа система, Раковски . . .“ (с. 184). „Либерализъм“ от 1922 г. става „демократизъм“ през 1969 г. и „народничество“ става „революционно народничество“. . . Подобни модификации не би трябвало да намерят място в новото непроменено издание — книгата носи името на автор, който и днес дава блестящи примери на изследователска страст и дълбочина на мисълта.

[93] Извън тях се появяват и много други биографични очерци, лишени от научна стойност. Такива са например трудовете на П. К. Чинков (2. изд. 1917 г.); Г. Дочев (1936); К.П.Домусчиев (1939); от по-новите В. Васев (1961) и т. н. Написани непретенциозно, те сочат широкия интерес, който съществува към делото на Раковски.

[94] Ст. Максимов. Сава Стойков Раковски. Бургас, 1936. 104 с.

През последните години се появяват нови кратки биографични очерци, които разглеждат живота и дейността на Раковски от позициите на марксическата историография. Такава е биографията, подготвена от Андрей Цветков.[95] Тя дава кратък и сбит, но сравнително точен очерк за живота и дейността на великия възрожденец. Също кратка биография, в която срещат отражение новонамерените документи за Раковски, пише Веселин Трайков.[96] Биография на Раковски написа и съветският историк С. И. Сиделников, който въз основа на новонамерени документи проследява живота и някои страни от дейността му.[97] Във връзка със стогодишнината от смъртта на Раковски кратка биография, главно въз основа на сръбски документи, пише и Джордже Игнятович.[98]

Прегледът на издадените досега биографии сочи, че те не очертават в задоволителна пълнота и точност напрегнатата, разнопосочна и така важна за историята на българския народ дейност на Г. С. Раковски. Някои от тях представят частично само отделни етапи от дейността му (Р. И. Блъсков, И. Барак, Ч. Попов, Ив. П. Адженов). Писани в ранен период, те изобилствуват с фактически грешки, не дават никакъв анализ и днес нямат каквато и да е стойност. Други биографии засягат целия жизнен път на Раковски, но очертават в невярна светлина живота и делото на бележития българин (Б. Петров, Б. Ангелов). Трети изследвания са писани от сериозни наши учени, но по една или друга причина съдържат пропуски наред с идеологически, методологически или фактически слабости — те сочат неразбиране съдържанието на българската революция (Б. Пенев, Г. Константинов, М. Арнаудов). Въпреки че съдържат редица правилни и точни постановки, друга група биографии са в същност кратки очерци, които не отразяват цялостно сложната личност на Раковски (Ст. Максимов, А. Цветков, В. Трайков, С. Сиделников, Дж. Игнятович). В историографията липсва научна биография за деятеля, който след Паисий се откроява като най-значимата фигура през Възраждането до 60-те години на XIX в. Към тази съществена празнина следва да се добави и неправилното тълкуване на някои страни от дейността на Раковски, свързани с важни прояви в революционното и културното развитие на българския народ. Съчетано с вкарването в научна употреба на стотици новонамерени важни документи, подготвянето на научна биография на Раковски остава задължение пред българската историография, чието изпълнение не бива повече да се отлага.

Написването на биография на Раковски е свързано с предварителното изясняване на съществени въпроси относно идеологията на пламенния родолюбец, неговата революционна дейност, борбата му за църковна независимост, за издигане културното и просветното равнище на народа; относно публицистиката му, отношението му към балканските народи, към европейските сили, към националноосвободителното движение в Европа

---

[95] Андрей Цветков. Г. С. Раковски. С., 1949. 150 с. (Истор. библиотека); 2 изд. 1955. 96 с.; Ново поправено издание — 1971. 120 с.

[96] Веселин Трайков. Георги Стойков Раковски. 1821—1971. Биографичен очерк. С., Бълг. писател, 1971. 160 с.; вж от същия автор и : Георгий С. Раковский. 1821—1867. По случаю столетней годовщины со дня смерти. С., 1967. 132 с.— на руски, френски и английски, предназначена главно за чуждия читател.

[97] С. І. Сіделников. Болгарський революціонер Г. С. Раковский. Харків, 1959. 174 с.

[98] Джордже Игнятович. Г. С. Раковски. Ниш, 1967. 80 с. Използувани са главно намерените от автора документи в сръбските архиви.

и другаде; относно научните му занимания и т. н. В тези области вече се появиха някои изследвания, които трябва да бъдат взети пред вид и разгледани с необходимото внимание.

Основен въпрос, който засяга дейността на Раковски и значението, което има той за революционното движение в България, е изясняването на неговата идеология. В миналото този въпрос е слабо разработван и дотолкова, доколкото е засяган, е представян в невярна светлина. Тук вече бе споменато за становищата, застъпвани от Боби Петров и Михаил Арнаудов. Частично идеологията на Раковски е разглеждана и от други изтъкнати буржоазни учени. Правилно очертава революционната му дейност Иван Д. Шишманов.[99] Той обаче е наклонен да допусне, че Раковски от 1853 г. е просветител, еволюционист (с изключение на Браилския бунт). Същевременно Шишманов смята, че полските емигранти в Османската империя са повлияли върху вижданията на Раковски с идеите си за „един турско-български дуализъм", за църковна автономия чрез уния с католическата църква, с русофобията си (с. 8). „Тъй или иначе, Раковски ще е заел несъмнено от поляците някои елементи от своя по-послешен политически мироглед" — допуска Шишманов за пламенния българин, който отдава толкова сили тъкмо на борбата против унията, против дуализма, който е убеден привърженик на братството с руския народ независимо от отношението му към царизма.

Върху идеологията на Раковски се спира и Петър Ников. Според него Раковски отдава особено значение на печатната пропаганда, на просветата на своя народ — този вид дейност според Ников повече подхожда на неговия темперамент. Той е „многошумният, стихийният и страшен пропагандатор, който увлича, възпламенява и създава настроения". Раковски според Ников предпочита перото пред сабята и едва по-късно, в 1862 г., при стечение на обстоятелствата прибягва до сабята, а след това пристъпва и към организиране на българското революционно дело. За Ников цялата революционна дейност на Раковски до 1862 г. не съществува. Естествено при това превратно и неточно тълкуване и идеологията на Раковски според него е само отражение на темперамента му, свързан с „многошумно държание, така малко съвместимо с революционни действия"[100].

Идеологията на Раковски е предмет на изследване и от страна на Георги Константинов, който разглежда пламенния патриот като деец, раздвоен между еволюционистичния и революционния път. Идеите и тактиката на този „неспокоен, буен и решителен дух" според Константинов зависят от външната обстановка на живота му. Погрешно авторът приема, че Раковски до 1856 г. все още е носител на просветителски стремежи. Борбата на пламенния родолюбец срещу някои грешки на царската дипломация (по преселението, около църковния въпрос) Константинов обяснява с „русофобия", с неустановеност в политическите възгледи. Той намира, че съществува известна „безогледност при провеждане на революционната политическа програма" — грешка, която по-късно Ботев и Левски схващат и

---

[99] Ив. Д. Шишманов. Раковски като политик. Реч за петдесетгодишнината му. — Сборник на БАН, кн. IX. С., 1918. с. 1—32.

[100] П. Ников. Към биографията на Георги С. Раковски. —В: Сборник Милетич. С., 1933. с. 378—399.

се стремят да избягнат. Естествено е, че при подобни тълкувания и идеологията на Раковски не може да бъде схваната правилно.[101]

Интересно и ценно изследване за революционната дейност на Раковски дава Д. Т. Страшимиров.[102] Наред с безспорния принос обаче в студията са допуснати някои неточности, както и методологически слабости. Страшимиров разглежда революционното движение в страната откъснато от обществено-икономическото развитие на България, поради което не може да стигне до правилни изводи по редица съществени страни от вижданията на Раковски. Дейността му Страшимиров слага вън от съществуващото класово съотношение на силите. Нещо повече, Раковски се разглежда като стоящ надкласово, на политическото му знаме „стои написано само едно съсловие: народът. И само една партия: националното единство" (цит. ст., с. 856—857). Страшимиров разглежда и чорбаджиите не като част, прослойка от едрата буржоазия, а като единици, които са „без истинска класова роля" (с. 856). Той допуска, че е възможно идеологическите виждания на различните дейци да се разглеждат отделно, сами за себе си, а не като отражение на известни класови интереси, че те представляват самостоятелна „целокупна историческа истина". Страшимиров пише, че „основните социални форми на имотни, средни, безимотни и прочее зачатъци, от каквито е имало всякога, всякъде и във всяко общество, не ни занимават", като допуска, че политиката не означава идеология (пак там, с. 857).

Ясно е, че идеологическите виждания на Раковски са представени от буржоазната историография, общо взето, в невярна светлина. По-съществени приноси в миналото дават едва Георги Бакалов и Жак Натан, изследванията на които стават отправна точка за изясняване на въпроса в ново време.

Още през 20-те години Георги Бакалов подчертава новото в идеологията на Раковски, схващанията му, които го рисуват като реален политик с ясно определена цел и с предварително обмислени средства за постигане на тази цел. Движещи сили според Бакалов в онази епоха са полукрепостното селячество в селата, занаятчиите в градовете и полупролетаризираната емиграция. Раковски се застъпва за революционно разрешение на аграрния въпрос. Той е борец за църковна независимост, но не замръзва там, а гледа на въпроса само като на етап към разрешаването на политическите цели — освобождението на народа. Според Бакалов Раковски се отличава „по зародишното състояние на своите революционно-демократически идеи"[103]. По-подробно и като си служи с издържан научен метод, върху въпроса се спира и Жак Натан.[104] Той очертава идеологията на българските националреволюционери и условията, при които тя се оформя. Корените ѝ според него трябва да се търсят в масовото участие на селяните и занаятчиите в борбата: на историческата сцена излизат народ-

[101] Г. Константинов. Раковски и българската революционна идеология. С., 1939. 187 с. Вж тук и бележките към биографията му — бел. 83.

[102] Д. Т. Страшимиров. Комитетско десетилетие (епоха на комитите). 1866—1876. —В: България 1000 години 927—1927. С., 1930. с. 781—859.

[103] Г. Бакалов. Нашите революционери. Раковски, Левски, Ботев. С., 1924. 70 с. За Раковски — с. 7—16. По-подробно вж кн. му: Г. С. Раковски. С., 1934. — В ново издание включена в: Избрани произведения. С., 1953. с. 133—164; вж и ст. му: Г. С. Раковски в обществените борби. —Нов път, I, 1923, кн. 2, с. 33—37; също и в: Звезда, II, 1933, кн. 1, с. 16—24.

[104] Жак Натан. Българското възраждане. С., 1939; 5. изд. 1950. 448 с.

ните низини, национално и социално потиснати от турските феодали, българските чорбаджии и гръцкото духовенство. Низините дават дълбок народен, революционнодемократичен и социален характер на националната борба. На този фон се проследява постепенното развитие в схващанията на Раковски, превърнали го в родоначалник на революционнодемократичната идеология. Ж. Натан приема, че във вижданията на Раковски има наличие на просветителски тенденции, че в тях съществува известна раздвоеност, тъй като българският революционер става изразител на интересите не само на народните низини, но и на богатия слой от търговци и занаятчии, които се стремят към просвета и църковна независимост. По този начин Раковски е поставен в положение на надкласов деятел и това следва според Натан от анализа на позициите му по конкретни въпроси на нашата действителност и общественост. [105]

По въпроса за идеологията на Раковски пише и А. Цветков. Според него тя е отражение на икономическата структура и следва измененията на обществената среда.[106] В последното издание на биографията си А. Цветков дава по-правилно определение, като пише, че Раковски е бил всякога свързан с народа и е познавал неговите страдания и стремежи. Така той става изразител на народните въжделения и воюва не само с инородните потисници, но и с техните български помощници, със своите класови врагове, като утвърждава демократическото начало в българското освободително движение.[107]

Идеологията на Раковски е предмет на отделно проучване и от Никола Кондарев.[108] Авторът очертава изискванията, на които трябва да отговаря един революционер-демократ. Като изследва в широк аспект дейността на Раковски (без обаче да засяга икономическите и атеистичните му виждания, свързани с църковната борба), Кондарев приема, че в лицето на Раковски имаме бележит революционер-демократ, макар и непоследователен и неиздържан във всичко, допуснал и някои слабости. По-късно Кондарев отново се връща към въпроса за идеологията на Раковски.[109] Като спори с други автори-марксисти, той отбелязва, че не всеки националреволюционер е и революционер-демократ, но че всеки революционер-демократ е и националреволюционер (с. 22). Според него без острия конфликт между селяните, занаятчиите и част от средната градска буржоазия, които понасят всички тежести на нетърпимото национално и социално иго, от една страна, и разлагащия се турски феодализъм, от друга, без онази положителна роля на търговско-индустриалната група у нас, която предизвиква бурния за онова време икономически подем, без посочените идейни източ-

---

[105] За еволюцията в схващанията на Ж. Натан вж по-долу в раздела за икономическите възгледи на Раковски.

[106] А. Цветков. Г. С. Раковски. Личност и дело. С., 1949. с. 17—18; вж и кн. му: Характер и движещи сили на българските националноосвободителни борби. С., 1954. 48 с. По-новите работи внасят известни допълнения в първата му статия по същия въпрос: Идеите на Раковски. — Учил. преглед, XXXVI, 1937, кн. 3, с. 317—336.

[107] А. Цветков. Г. С. Раковски. Личност и дело. С., 1971. с. 114 и сл.

[108] Н. Кондарев. За идеологията на Георги Раковски. —Филос. мисъл, 1959, кн. 3, с. 98—113.

[109] Н. Кондарев. За дейността и идеологията на Раковски. —В кн. му: Към въпроса за революционното движение в България през 1867—1872. С., 1963. с. 11—30.

ници недоволството щеше да продължава да се излива в стихийни бунтове, но до оформено и целенасочено революционно движение не би се стигнало, не би се стигнало и до революционнодемократичните възгледи на Раковски. Съчетаването на тези условия изиграва решаваща роля за пораждането на нашето революционно движение и на неговата революционна идеология, основоположник на която е Георги Раковски.

Върху идеологията на Раковски се спира и съветският историк С. И. Сиделников.[110] Като прави преглед на съществуващите изследвания по този въпрос, той подчертава, че Раковски никога не е излязъл с някаква антифеодална програма на селячеството. Поради това най-важната социална проблема от тогавашния български живот не е намерила ясно решение във вижданията на Раковски; в тях липсва разработка и по други важни въпроси: за взаимоотношенията на българското селячество с турските феодали и антифеодалната програма на селячеството, за характера на взаимоотношенията между вътрешните и външните сили при подготовката на въстание, за формите на държавното управление при освобождаването на България. Идеологията на Раковски според Сиделников е израз на стремленията не само на широките народни маси селяни, занаятчии и градска беднота, но и на революционно настроените елементи на буржоазията, склонни към радикално разрешение на задачите, стоящи пред българския народ. Поради тази причина Сиделников приема, че идеологията на Раковски не може да се смята изцяло за революционнодемократична. Тя има в себе си само зародиш на революционнодемократични идеи, които впоследствие са доразвити от Васил Левски и Христо Ботев.

Идеологията на Раковски е предмет на изследване и от Грозю Грозев.[111] Като изхожда от свои тълкувания, Грозев поддържа, че поради незрелите обществени отношения Раковски не е могъл да се издигне до равнището на революционен демократ. Още по-малко може да се каже за него, че е „един от великите революционери-демократи в предосвобожденската епоха". Върху същия въпрос се спира накратко и М. Бъчваров, който разглежда българската философска мисъл преди Освобождението и специално еволюцията на просветителството у нас.[112] Революционното движение според него продължава най-прогресивните и положителни страни на просветителството, всичко ценно от съдържанието му, което съдействува за прогреса на страната и за разгръщане на революционната борба. Така идеите на просветителите се доразвиват от революционерите.

Основно проучване върху идеологията на Раковски дава Димитър Косев.[113] След критичен анализ на съществуващите изследвания от буржоазни и марксически автори Косев очертава аргументирано революционнодемократичните схващания на Раковски. Те не са избистрени и завършени, както при Левски и Ботев, но имат вътрешно единство и пос-

---

[110] С. И. Сиделников. К вопросу об оценке идеологии Г. С. Раковского.— Краткие сообщения. Ин-т славяноведения АН СССР, т. 32. М., 1961. с. 46—50; вж. от него и цит. биография (Харков, 1959), с. 154 и сл.

[111] Грозю Грозев. История на бълг. философия, ч. I. С., 1957. с. 95—102.

[112] М. Бъчваров. Характер и основни тенденции на бълг. философска мисъл през Възраждането.— Известия на Ин-та за философия при БАН, т. 7, ч. 1, 1962, с. 187—218.

[113] Д. Косев. Идеологията на Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи . . , т. I. С., 1964. с. 9—40.

ледователност. Раковски е истински революционер-демократ, а не само в „зародиш". Синтезирано идеологическите виждания на великия българин са предадени от Косев в няколко реда: „Основното представлява вярата в силите на народа, в неговите революционни възможности, възгледът му за селяните като движеща сила на революцията, възгледът му за изграждане на българско общество след Освобождението върху принципите на равенството и свободата, без привилегии и с право върху земята за тия, които я обработват, отрицателното му отношение към чорбаджиите, възгледът му за султанската феодално-деспотична система, която никакви реформи не могат да укрепят, от която българският народ може да се спаси само по пътя на революцията, възгледът му за братски съюз между балканските народи, солидарността му с всички народи, борещи се по онова време за национално и социално освобождение — това са основните и трайни положения в идеологията на Раковски и те го рисуват несъмнено като революционен демократ" (с. 40).

Във връзка с аграрната политика на българските революционери интересно и ценно проучване дава съветският историк Василий Д. Конобеев.[114] Той е съгласен със схващането, че Раковски не е дал завършена аграрна програма за селяните, но тя може да се извлече от анализа на творчеството му. Конобеев се спира на някои трудове на Раковски, които досега не са били обект на изследване. Раковски според Конобеев няма точно понятие за класите. Своите програмни искания той формулира от името на цялото „селячество". Това, което големият революционер не разбира, е, че своеобразната икономическа структура на турския феодализъм определя съответната политическа надстройка, апарата за потискане, който на практика осъществява икономическата функция на турската държава като колективен експлоататор. Като изяснява програмните искания на Раковски, Конобеев се спира на слабите им страни, които според него се дължат на няколко основни причини: 1) компромис с представителите на буржоазно-либералното течение; 2) като привърженик на четническата тактика Раковски недооценява довършването на революционната идеологическа работа сред народа в България; 3) той надценява готовността на народа да въстане. Въпреки всички недостатъци на програмата обаче Раковски настоява за разрешаване на аграрния въпрос не чрез реформи, а по революционен път. Идеологията на Раковски се разглежда от Конобеев и в последния му труд върху българското националноосвободително движение.[115] Правилно авторът подчертава, че при преценяване вижданията на Раковски те не трябва да се разглеждат статично, а в процес на развитие. С дейността си Раковски се стреми към разчистване пътя на капиталистическото развитие на страната.

Върху идеологията на Раковски се спират и други автори, вече в специален аспект. Икономическите му възгледи разглежда обширно Кирил Горов, който намира, че във философските виждания на Раковски има колебания между идеализма и непоследователния стихиен материализъм

---

[114] В. Д. Конобеев. За аграрната политика на българските революционер през 60—70-те години на XIX в.—Истор. преглед, 1971, кн. 3, с. 19—47. За Раковски— с. 26—39.

[115] В. Д. Конобеев. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972. 454 с.

и че последният преобладава.[116] Като се бори за освобождаването на страната ни от турското феодално иго, Раковски обективно съдействува за проникването в нея на новия капиталистически начин на производство. Раковски според Горов е избрал за своето отечество буржоазнодемократичния строй, който напълно съответствува на интересите на трудещите се народни маси. Желанието му да бъде създаден в България буржоазнодемократичен строй не само че не противоречи на революционнодемократичната му идеология, но напълно й съответствува. Той правилно отразява тогавашните социални въжделения на широките народни маси, поради което и става изразител на копнежите и стремленията им да се освободят от политическото робство. Така Раковски се оформя като родоначалник на революционнодемократичната идеология в българския обществен живот до Освобождението. К. Горов написва и редица други изследвания по отделни отрасли на икономиката: възгледите на Раковски за парите и държавните финанси,[117] за селското стопанство,[118] за влиянието на Раковски при оформяне на българската икономическа мисъл[119] и т. н.

Икономическите възгледи на Раковски са предмет на специално проучване от Жак Натан.[120] Въз основа на подробен анализ авторът подчертава, че революционнодемократичната страна от идеологията на Раковски е намерила израз в икономическите му възгледи. Раковски според Натан не се е борил за нов социален строй. Неговата революционнодемократична идеология обаче има корените си в обективната закономерност на българското развитие през 60-те години на XIX в. Той може да бъде смятан за предтеча на научния социализъм, доколкото революционнодемократичната идеология от епохата преди Освобождението е най-високото постижение на прогреса и на напредничавата идеология. Противоречията в икономическите му виждания, намерили израз и в идеологическите му схващания, се обясняват с началния период от появата на революционнодемократичната идеология.

С революционната си дейност и виждания Раковски открива нова епоха в развитието на обществената мисъл и освободителното движение на българския народ. Той сбаче не достига до осъзнаване необходимостта от предварителна и всестранна подготовка на самия народ вътре в страната. Тази негова слабост е преодоляна от Васил Левски, който развива и издига ролята на вътрешната революционна организация. Връзките на Раковски с Левски и новото, което последният дава, са проследени от Иван Унджиев.[121]

Останал недостатъчно разработен, през последните години все по-голямо внимание привлича въпросът за революционната дейност на Раковски, за отношението му към българската национална революция. В тази

---

[116] К. Горов. Икономическите възгледи на Г. С. Раковски. С., 1962. 184 с.

[117] К. Горов. Възгледите на Г. С. Раковски за парите и държавните финанси. — Финанси и кредит, 1957, кн. 10, с. 9—16.

[118] К. Горов. Схващанията на Г. С. Раковски за селското стопанство. — Селскостоп. мисъл, 1958, кн. 11, с. 869—870.

[119] К. Ж. Горов. Г. С. Раковски родоначалник на революционно-демократичното направление в българската икономическа мисъл. — Икон. мисъл, 1971, кн. 5, с. 55—66.

[120] Жак Натан. Г. С. Раковски за икономическото развитие на България.— В сб.: Раковски. Възгледи. . . ., т. I. С., 1964. с. 41—58.

[121] Ив. Унджиев. Г. С. Раковски и идейният път на В. Левски.—В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 59—66.

насока работи С. И. Сиделников, който спира вниманието си върху първия период от революционната дейност на Раковски през годините 1841—1855.[122] Голям интерес представлява и останалият недовършен труд на Александър Бурмов върху революционната дейност на Раковски през 1856—1857 г. [123] Големият български деятел според автора застава след Кримската война на онези идеологически и тактически позиции, които определят характера на революционната му дейност през втората половина на 50-те и 60-те години. Тъкмо през този период Раковски става в идеологическо и тактическо отношение основоположник на българското националноревюлюционно движение. До тези нови идеи той идва бавно и колебливо, като в търсенето на начините и средствата за разрешение на българския национален и социален въпрос прави понякога завои и криволичения, дължащи се на все още неукрепналото политическо съзнание. Бурмов изтъква „Горски пътник" в последната му редакция като изложение на избистрената нова идеология и тактика на безкомпромисна въоръжена борба против турското иго. Революцията, която Раковски проповядва, е революция, насочена към ликвидиране на османската социално-икономическа система, на османските феодални порядки. Движещите сили са народните маси. Върху възгледите на Раковски за характера на революционната дейност Бурмов се спира накратко и в изследването си върху Тайния централен български комитет.[124] Авторът подчертава убеждението на Раковски, че българското националноосвободително движение трябва да бъде самостоятелно, да не се предава в служба на чужди интереси.

Отношението на Раковски към българската национална революция е изследвано основно от Христо Христов.[125] Той изтъква, че Раковски пръв осъзнава необходимостта от изработване на цялостна идейна платформа, стратегия и тактика на народната освободителна борба, пръв пристъпва към обобщаване опита на борбата, като съставя програма за организиране и вдигане на народните сили и за насочването им към осъществяване на българската национална революция. Борбата трябва да се води против османската феодална върхушка, фанариотското духовенство и българските чорбаджии. Борбата според Христов не се води против буржоазията, защото революцията е освободителна буржоазнодемократична, а не антибуржоазна и антикапиталистическа, тя е антифеодална и националноосвободителна. Раковски пръв издига лозунга за всенародна въоръжена борба. Пръв търси сили вътре в страната и ги намира в лицето на хайдушките чети. Същевременно той не пренебрегва и външния фактор, като вярва особено в освободителната мисия на руския народ.

Въпросите на въоръжената борба и отношението на Раковски към нея са разработени подробно и от В. Д. Конобеев. В серия от публикации той се спира върху националноосвободителното движение в България през

---

[122] С. И. Сиделников. Начало революционной деятельности Г. С. Раковскаго. —Научные записки (Харьковский пед. ин-т), т. 18, 1957, с. 115—134.

[123] Ал. Бурмов. Към революционната дейност на Г. С. Раковски през 1856—1857 г. —Известия на Бълг. истор. дружество. т. 27. С., 1970. с. 65—81.

[124] Ал. Бурмов. Таен централен български комитет (Образуване и първи период от развитието му). —Истор. преглед, 1960, кн. 2, с. 41—65.

[125] Хр. Христов. Георги Раковски и българската национална революция. — Истор. преглед, 1968, кн. 1, с. 48—67; вж и ст. му: Г. С. Раковски и българското национално-революционно движение. — Списание на БАН, 1971, кн. 3—4, с. 87—92.

1853—1854 г. и ролята на Раковски.[126] Въз основа на новонамерени документи в съветските архиви Конобеев проследява усилията на Раковски да изгради широко разклонена мрежа от сътрудници, обединени в „Тайно общество“ още преди Кримската война. Според него „Тайното общество“ е било замислено като политически център от общонационален мащаб с цел да обедини усилията на всички патриотични сили, борещи се за национално освобождение на българския народ. Конобеев изтъква, че редица автори неправилно преценяват „Тайното общество“ като някакъв разузнавателен център, който трябвало да събира сведения за настъпващата руска армия. Като тълкува разширително писаното от самия Раковски, той приема, че основната задача на „Обществото“ била да подготвя народа за въоръжено въстание. Конобеев поддържа, че всички принципни проблеми от военната идеология на Раковски са разработени още по време на подготовката на въстанието през 1853—1854 г., като по-късно са обогатени от опита, критически осмислени с оглед на равносметката от борбата на българския народ в периода на войната. Още тогава Раковски се ориентира към селяните като движеща сила в националноосвободителното движение. В изследването си Конобеев поставя нови проблеми около характера на борбата из българските земи в годините преди Кримската война, като измества назад началото на организираното българско националноосвободително движение.

Предмет на отделно разглеждане представляват връзките на Раковски с националноосвободителното и революционното движение в Югозападна България — те се анализират от Дойно Дойнов.[126а] Като ги поставя на фона на цялостните усилия на Раковски за организиране борбите на българския народ, авторът изтъква начините и конкретните прояви на действие, засягащи главно македонските българи. Раковски използува тук разнообразни пътища: църковната борба, борбата за народни училища и образование на роден език, литературното творчество (специално „Горски оътник“ и влиянието му), личните контакти. Особено място е отделено на революционното движение, значението на Първата българска легия, на ритолското съзаклятие през 1862 г., на дейността на Илью Марков, Христо Бакедонски, Вениамин Мачуковски, Димитър Попгеоргиев, Спиро Джеров и др. Въз основа на анализа Д. Дойнов изтъква, че формирането на националноосвободителните идеи и първите опити за създаване на революционна организация и в Югозападна България стават под непосредственото въздействие на Г. С. Раковски. По този начин патриотичните и революционните сили от тази част на отечеството стават една от естествените съставки на организираното общобългарско националноосвободително и революционно движение.

---

[126] В. Д. Конобеев. О плане вооруженного восстания Г. С. Раковского в Болгарии в период Крымской войны. —Учен. записки Ин-та славяноведения, т. 16. М., 1958. с. 304—307; О плане вооруженной борьбы Г. С. Раковского в Болгарии в период Крымской войны. —Славянский архив. М., 1959. с. 330—342; Национально-освободительное движение в Болгарии в 1853—1854 г. г.—Учен. записки Ин-та славяноведения, т. 29. М., 1965. с. 134—177. По-широко същият въпрос е разгледан и в цит. монография на Конобеев „Българското национално-освободително движение“. С., 1972. с. 272—314.

[126а] Дойно Дойнов. Г. С. Раковски и националноосвободителното и революционно движение в Югозападна България.—Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С., 1973. с. 193—205.

Във връзка с революционните виждания на Раковски стоят и някои изследвания върху неговите военнотеоретически схващания, върху военно-организаторската му дейност. На времето върху тези усилия в чисто военен аспект се спря Иван Стойчев.[127] Предмет на обстоен анализ, по-късно вижданията на Раковски в областта на военното дело дават на Недялко Гацов повод да отбележи, че Раковски притежава и широк военен кръгозор, съчетан с богат революционен опит и прогресивни политически идеи.[128] Върху военно-революционните възгледи на Раковски се спира и З. Златев, който след като проследява военните прояви на Раковски през 1841—1842, 1853—1854 и 1862 г., очертава възгледите на Раковски за въоръженото въстание на българския народ, както и за задачите, организацията и ръководството на четническото движение.[129] Военните възгледи на Раковски са предмет на разглеждане и от В. Д. Конобеев, който се спира върху плана за въстание и в стратегическо отношение го намира извънредно реалистичен. Неслучайно опитният вече Раковски избира Свищов като най-удобен пункт за евентуално преминаване на руската армия с посока на главния удар Свищов—Габрово—Шипка—Казанлък и нататък към Цариград, т. е. точно тази посока, която бе избрана по-късно по време на Освободителната руско-турска война през 1877—1878 г. Конобеев подчертава още един важен момент в усилията на Раковски — търсенето на съюзници за българите сред другите народности на Балканите, — като се спира на мисията на Грамадов в Света гора и връзките, които поддържал пратеникът на Раковски Бацов със сърбите.[130]

Редица проучвания са посветени на отделни страни от дейността на Раковски. Най-многобройни сред тях са изследванията във връзка с борбата, водена за извоюване на църковна независимост, и с ролята на Раковски в усилията на българите, насочени срещу гнета на Цариградската патриаршия, срещу опасността от униатството. Разглеждани години наред откъснато от общата борба на Раковски за политическа свобода, усилията на големия родолюбец се предмет на изследване от Михаил Арнаудов[131], Атанас Шопов[132], Петър Ников[133] и др. Буржоазната историография слага знак на равенство между църковната борба и Българското възраждане въобще, като елиминира революционните усилия за политическо освобождение. Това например е изразено ясно от П. Ников, според когото след признаването на Българската екзархия българите се еманципирали окончателно като народ. „Тук бе следователно и кулминацията на българското национално възраждане . . . Българската екзархия не само сплоти българския народ в една мощна национална организация, но му даде същевременно чрез своите права и привилегии и една вътрешна автономия, в рамките на

[127] Ив. Стойчев. Раковски — воинът. —Бълг. военна мисъл, 1942, кн. 7—8, с. 1546—1560.

[128] Недялко Гацов. Г. С. Раковски военен теоретик и организатор. —В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 67—78.

[129] З. Златев. Георги Раковски — военно-революционни възгледи и дейност.— Военно-истор. сборник, 1956, кн. 3, с. 3—39.

[130] В. Д. Конобеев, цит. кн. Националноосвободително движение . . ., с. 292—302.

[131] М. Арнаудов, цит. биография (1922), с. 158—170.

[132] Ат. Шопов. Съчиненията на Г. С. Раковски по българския църковен въпрос. —Църк. вестник, XXII, кн. 42, 14 ян. 1922, с. 3—5.

[133] П. Ников. Възраждане на българския народ, църковно-национални борби и постижения. С., 1929.

която той можеше вече свободно да развива своите духовни национални сили и да се издига и крепне като народ" — пише Ников.[134] Естествено при подобно схващане усилията на Раковски за църковна независимост не могат да се разглеждат като част от общата борба на големия революционер за политическо освобождение на народа. Правилно този въпрос бе поставен едва напоследък, когато усилията на Раковски в тази насока се разглеждат като резултат от разбиранията му, че църквата и религията имат стойност и значение преди всичко като средство за запазване, укрепване и защита на народа от чужди асимилаторски домогвания, че могат да улеснят съществено борбата за освобождение. Изследване в тази насока пише Андрей Цветков, който подчертава, че Раковски гледа на църквата като на политико-обществен, а не религиозно-обреден институт в живота на българите.[135] Специално на борбата против унията се спира Тончо Жечев, който разглежда проблемата на широкия фон на политическото положение в Османската империя, характерно със сложния възел от противоречиви интереси на европейските сили.[136]

Важна проблема представлява културно-просветната дейност на Раковски. Изтъкван от някои автори в миналото едва ли не като просветител,[137] Раковски подчинява усилията си за родно училище и за издигане културата на българите на основната си мисъл да подготви народа за революционна борба против политическото и социалното потисничество. В тази светлина дейността му е изследвана от Жечо Атанасов.[138] Раковски според него пръв обосновава мястото и ролята на народната просвета в националноревюлюционната борба, с което допринася за очертаване прогресивната насока в развитието на българското учебно дело и педагогическа мисъл. Отношението на Раковски към просветата и възпитанието е предмет на изследване и от Найден Чакъров, който подчертава, че Раковски е първият наш мислител, свързал възпитанието и образованието с борбата на народа ни за политическо освобождение. Като войнствуващ просветител-революционер, той обединява науката с оръжието и просветата с революцията.[139] Задълбочено изследване върху въпроса дава и Николай Генчев.[139а] След като проследява конкретните усилия на Раковски за повишаване просветата на българското общество, Генчев правилно подчертава многостранното, сложно и същевременно единно, монолитно дело на българския революционер. С черти, характерни за ренесансовия творец, Раковски показва истинска енциклопедизъм в разностранните си усилия да улесни българската духовна и политическа освободителна революция.

---

[134] П. Ников. Възраждане чрез църквата. —В: България 1000 години. 927—1927. С., 1930. с. 381.

[135] А. Цветков. Г. С. Раковски и българският черковен въпрос.—В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 111—150.

[136] Тончо Жечев. Раковски, Източният въпрос и българската уния. —Литер. мисъл, 1971, кн. 2, с. 25—38.

[137] Вж ранното изследване на Ст. Димитров. Раковски като просветител. — Просвета, 1939, кн. 6, с. 652—661.

[138] Жечо Атанасов. Г. С. Раковски и българското просветно дело.—В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 151—161.

[139] Н. Чакъров. Възгледите за просветата и възпитанието на Георги С. Раковски. —В кн. му: Раковски, Каравелов, Ботев за просветата и възпитанието. Съст. и уводна студия Найден Чакъров. С., 1965. с. XIII —XX.

[139а] Н. Генчев. Г. С. Раковски и българската възрожденска просвета. — Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С., 1973. с. 175—191.

Генчев разглежда Раковски като цялостна, завършена личност — едновременно революционер и просветител, водач на българското общество в неговите родилни мъки да се раздели със средновековието, в неговия устрем към знания, просвета и култура, към духовна самостойност и политическа свобода.

Подробно е проучена публицистиката на Раковски. Още С. С. Бобчев изтъква неговите качества на даровит журналист, като вижда главната му заслуга „в съживяването и възкресяването вярата у отпадналите духом, у умърлушените и смутените". Бобчев обаче не може да види класовата насоченост в публицистиката на Раковски, който според него е „внук и син на чорбаджии и сам той със замах силно чорбаджийски". Според Бобчев Раковски преследва до ожесточение всички непочтени дейци из чорбаджийските среди у нас и понякога у него „покрай сухото пострадвало и суровото"[140]. Публицистиката на Раковски е предмет на изследване и от страна на Димитър Мишев, който разглежда видния възрожденец като създател на българския задграничен печат. Особено подчертава Мишев заслугата на „Дунавски лебед" — този „гигант на мегдата, от която се почна нова епоха и с която се приключва българското възраждане". Изследването на Д. Мишев не е довършено — то не засяга много страни от публицистиката на Раковски, въобще не споменава за революционните виждания, намерили такова силно отражение в „Дунавски лебед", не стига до „Бъдущност" и идеите, залегнали там.[141]

Много по-подробни са проучванията върху публицистичната дейност на Раковски, появили се през последните десетилетия. Основно изследване дава Георги Боршуков. Той подлага на задълбочен анализ усилията на Раковски от началото на публицистичната му дейност до края на „Българска дневница".[142] Боршуков разглежда и специфичното в журналистиката на Раковски — това, което рязко го отделя от дотогавашната българска публицистика.[143] Като извод от анализа следва правилното заключение, че журналистическата дейност на Раковски представлява нов етап в развитието на българския периодичен печат, че с нея започва революционната линия в развитието му. Журналистиката на Раковски според Боршуков носи политически заряд, характеризира се с пропагандисткия си и организационен размах, със смелия си и дързък тон на войнствуваща журналистика и публицистика, пропита от голямо и чисто родолюбие.

Публицистичната дейност на Раковски се разглежда още и от редица автори, които се спират на отделни по-малки въпроси. Л. С. Ерихонов изследва усилията му да издава в Одеса през 1859 г. в. „Български древно-

---

[140] С. С. Бобчев. Раковски като публицист. —СбБАН, кн. IX. С., 1918. с. 1—74.

[141] Дим. Мишев. Възраждане чрез печата. — В сб.: България 1000 година. 927—1927. С., 1930. с. 653—659.

[142] Г. Боршуков. Журналистиката на Г. С. Раковски. Ч. I. От най-ранните прояви на Раковски като публицист и журналист до края на в. „Българска дневница". —Годишник на Соф. унив. Истор.-филолог. фак., т. 57, 1. С., 1963. с. 199—339. Полезно за проучване дейността на Раковски в тази насока би било, ако авторът довърши своето изследване и за периода след 1857 г.—период още по-интересен и наситен със събития и публицистични прояви.

[143] Г. Боршуков. Новото и особеното в журналистиката на Г. С. Раковски. —В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 79—109.

сти".[144] Авторът се спира върху спънките, които консервативните елементи в българската емиграция правят, за да осуетят начинанието на Раковски. Въз основа на документи, публикувани в т. I—III от „Архив на Г. С. Раковски", румънският историк Траян Йонеску-Нишков изследва историята и разпространението на „Дунавски лебед" в Румъния.[145] Изследването повтаря данните, вече посочени в излезлите томове на Архива.

Изследване специално върху публицистиката на Раковски, предназначена за чуждия читател, дава Веселин Трайков.[145а] Като разглежда усилията на пламенния родолюбец да организира издаването на свой вестник на френски език, авторът подчертава заслугата на Раковски за разясняване и правилно представяне пред чуждия читател на българските проблеми и виждания по най-важните и животрептящи въпроси, вълнували по онова време българския народ. Със своята дейност в тази насока Раковски става създател на организираната българска национална пропаганда в чужбина.

Водил напрегнат живот, прекарал години наред в емиграция, Раковски поддържа тесни връзки с представители на останалите балкански народи. Тези връзки, както и възгледите му по важния въпрос за взаимното сътрудничество са предмет на немалко изследвания. Сравнително по-добре са проучени отношенията с румъните — върху тях се спират Никола Трайков[146], Хр. Капитанов[147], Ал. Йордан[148], Василе Христу[149], Йоно Митев[150], Г. Константинов[151], Ал. Бурмов[152], В. Трайков[153], Траян Йонеску-Ниш-

[144] Л. С. Ерихонов. Вестникът на Г. С. Раковски „Български древности". По неизвестни документи от руските архиви. —Език и литература, 1961, кн. 5, с. 63—68.

[145] Traian Ionescu-Nişcov. Histoire de la gazette„ Дунавски лебед" et sa diffusion dans les Principautés roumaines. —Romanoslavica, XVII, p. 599—612. Същата статия на Йонеску-Нишков излиза по-късно и в България, озаглавена: Историята на в. „Дунавски лебед" и неговото разпространение в румънските княжества (Един раздел от историята на румъно-българските отношения). —В сб.: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974. с. 201—213.

[145а] В. Трайков. Г. С. Раковски — създател на българската национална пропаганда в чужбина. — Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С.,1973. с. 208—223.

[146] Никола Трайков. Раковски по оценката на чужденците. Ромънски отзиви. —Зора, бр. 4222, 2 авг. 1933 — отношения с Хашдеу, отзиви за в. Бъдущност, смъртта на Раковски и отзвукът в Румъния и т. н.

[147] Хр. Капитанов. Богдан Петричейку Хашдеу и българите. Приятелството му с Георги С. Раковски.—Годишник на ББИ „Елин Пелин", т. VI, 1956—1957. С., 1959. с. 67—90. В ст. е даден и списък на трудовете на Хашдеу с българска тематика. От същия автор вж и: Г. С. Раковски и Ромъния. Вестник „Бъдущност" и ромънския печат. —Бълг. мисъл, XV, 1940, кн. 3, с. 177—184. Дадени са текстуално различни отзиви. Вж също и: Документи във връзка с в.„Бъдущност" на Г.С. Раковски.— Отец Паисий, XV, 1942, кн. 2—3, с. 110—114; Раковски в Букурещ. —Мир, бр. 11270, 16 февр. 1939.

[148] A. Iordan. Primul ziar bulgaro-român Бъдущност — Viitorul. Bucureşti, 1940. 16 p. (От: Viaţa Românească, XXXII, 1942, No 7).

[149] Василе Христу. Г. С. Раковски и румънската общественост. —Балк. преглед, II, 1947, кн. 2, с. 22—29.

[150] Йоно Митев. Вековната дружба между румънския и българския народ. — Воен.-истор. сборник, XXIII, 1954, кн. 3, с. 88—89 (общо —с. 84—94).

[151] Г. Константинов. Г. С. Раковски за българо-румънското сближение. — Днес, бр. 745, 10 окт. 1942.

[152] Ал. Бурмов. Трибуна на българо-румънската дружба. 90 години в. Бъдущност. —Лит. фронт, бр. 11, 18 март 1954.

[153] V. Traikov. Le transfert par territoire roumain d'armes russes destinées à la Serbie (X —XII . 1862). Le rôle des Bulgares.—Etudes balkaniques, 1970, No 2, p. 90—97.

ков[154], Лаура Баз-Фотиаде[155], Константин Велики[156]. За връзките на Раковски със сърбите пишат Симеон Радев[157], В. Ковачевич[158], Влад. Стоянчевич[159], К. Милутинович[160], Дж. Игнятович[161], Хр. Капитанов[162], Кр. Шарова[163]. Отношението на Раковски към гърците и специално борбата му срещу елинизма в Тракия и Македония са предмет на отделно разглеждане от В. Трайков.[163а] Основно изследване по въпроса за отношенията на Раковски с балканските народи дава В. Трайков в отделна своя монография.[164] Като подлага на цялостен анализ известния вече материал и като използува голям брой нови документи, авторът разкрива виждания та на Раковски по въпроса за съюза между българския народ и неговите съседи — виждания, които са неразривна част от общата революционно-освободителна идеология на великия българин. В. Трайков разглежда отделно и отношението на Раковски към славянските народи и славянството въобще,[164а] както и връзките му с политически и културни дейци от други чужди държави.[164б]

Предмет на изследване са и възгледите на Раковски за ролята, която европейските сили играят на Балканите. А. С. Бейлис изтъква отношението

---

[154] Traian Ionescu-Nişcov. Quelques aspects de l'activité de G. S. Rakovski et de ses rapports avec les Principautés Roumaines. — Romanoslavica, IX, 1963, p. 555—568.

[155] Лаура Баз-Фотиаде. Георги Раковски и румънската общественост. — Език и литература, 1962, кн. 2, с. 95—97.

[156] C. N. Velichi. Relaţiile româno-turce în perioada februarie-iulie 1866. Înfiinţarea comitetului central secret bulgar de la Bucureşti şi legăturile acestuia cu guvernul român. —Studii, XVI, 1963, No 4, p. 843—867; ibid.: Alexandre-Jean Couza, Georges S. Rakovski et le journal „Bădueştnost". —Etudes balkaniques, 1970, No 3, p. 96—104.

[157] Симеон Радев. Г. С. Раковски за сръбската политика спрямо България. — Вестник на вестниците, бр. 147, 31 ян. 1943—разглежда въпроса за Легията и труда на Раковски „Политичъските отношения Сърбскаго княжъства с България в днешните времена".

[158] Б. Ковачевић. Георги Стојков Раковски у Новом Саду и Београду. — Зборник радова (Српска академија наука). Београд, 1952. књ. 17 (Ин-т за проучавање књижевности. Књ. 2, с. 309—338).

[159] V. Stojančević. Georgi S. Rakovski i pitanje bugarsko-srpske saradnje za oslobodjenje balkanskih naroda od turske vlasti. — Jugoslovenski istorijski časopis, p. 1963. No 1, p. 5—24.

[160] К. Милутиновић. Г. С. Раковски у Новом Саду 1856—1857. —Зборник за друштвене науке (Матица српска), 1958, књ. 21, с. 5—33. На същата тема е и подробната му студия, поместена в сб.: Раковски. Възгледи..., т.I.С., 1964.с. 319—382.

[161] Джордже Игнятович. Г. С. Раковски в Белград (1860—1863). —В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 383—432.

[162] Христо Капитанов. Два неизвестни у нас некролога за Георги Раковски в сръбския периодичен печат. —Лит. фронт, бр. 41, 5 окт. 1967.

[163] Румка Шарова. Раковски и Балканите — Светът. В Сърбия и Черна гора. —В: Г. С. Раковски. 1867—1967. Възпоменателен лист по случай стогодишнината от смъртта на великия патриот. С., 19 окт. 1967. с. 5—7.

[163а] В. Трайков. Г. С. Раковски и борбата с елинизма в Тракия и Македония (50-те — 60-те години на XIX в.).—В сб.: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974. с. 163—180.

[164] В. Трайков. Г. С. Раковски и балканските народи. С., Наука и изкуство, 1971. 504 с. В труда се дава и критична преценка на всички появили се изследвания по въпроса за отношенията на Раковски с балканските народи.

[164а] В. Трайков. Г. С. Раковски и славяните.—Славянска филология, т. 14. С., 1973. с. 67—77.

[164б] V. Trajkov. G. S. Rakovski's relations with foreign politicians and men of letters. —Bulgarian historical review, 1973, No 3, p. 26—41.

на големия революционер към егоистичната политика на европейските сили и ролята на Русия на Балканите през 50-те—60-те години на миналия век.[165] Ф. Димитров изследва влиянието на Кримската война върху Раковски.[166] Според него това събитие има значение за определянето на Раковски като революционер и книжовник, за утвърждаване у него на убеждението, че западните сили водят политика, противоречеща на интересите на българския народ. Същият въпрос е разработен и от Д. Косев, който се спира върху проявите на Раковски, свързани с войната.[167] Според видния изследовател на делото на големия наш възрожденец твърде пресилено е да се заключава, че Раковски е основал „тайни общества" във всички изброени в „Съдържание на житието" градове и села (с. 191). Както бележи авторът, данните за тази дейност на Раковски са били по онова време още оскъдни.[168]

Отношението на Раковски към националноосвободителното движение в Европа през 1860—1861 г. е разгледано от Огняна Маждракова-Чавдарова.[169] Йоно Митев се спира върху отношението на Раковски към емигрирането на българи в Русия през 1861 г. и усилията му да спре това преселение.[170] Раковски — изтъква Митев — се обявява против действията на царската дипломация, но остава неизменно с чувства на искрена обич към руския народ. Възгледите на Раковски по външната политика изследва задълбочено Д. Косев.[171] След като проследява отношението на българското националноосвободително движение към близкоизточната политика на чуждите държави, Косев изтъква отрицателното отношение на Раковски към лицемерната политика на западните сили, уважението, което той храни към великия руски народ, и вярата му, че Русия е естествен съюзник и покровител на балканските народи в борбата им за освобождение. Независимо от това Раковски се бори против някои крайности в политиката на императорското руско правителство. Косев изтъква, че в оценките и предвижданията си по външната политика Раковски изхожда от революционно-демократични, прогресивни позиции. Той защищава принципа за самоопр-

---

[165] А. С. Бейлис. Г. С. Раковски о восточном вопросе и о политике европейских государств в Болгарии в 50—60-х г. г. XIX в. —Наукові записки (Львівський держ. ун-т), 1957, т. 43, Серія іст. Вип. 7, с. 117—130.

[166] Филип Димитров. За влиянието на Кримската война върху националноосвободителните стремежи на българския народ. По случай 100-год. от действията на руските войски на българска земя през Кримската война. —Воен.-истор. сборник, 1954, кн. 4, с. 104—120; вж и ст. му: Раковски — участник в Кримската война. — Славяни, 1956, кн. 4, с. 21—23.

[167] Д. Косев. Отражението на Кримската война (1853—1856 г.) в България. — Истор. преглед, III, 1946—1947, кн. 3, с. 183—200. За Раковски — с. 188—192.

[168] Едва по-късно документите, разкрити от В. Д. Конобеев, хвърлят нова светлина върху този въпрос.

[169] Огняна Маждракова-Чавдарова. Национално-освободителното и революционното движение в Европа през погледа на Г. С Раковски според „Дунавски лебед" (1860—1861). —Истор. преглед, 1970, кн. 3, с. 72—88. Изследването представлява част от дисертация върху българското национално-революционно движение, защитена през 1973 г. От същата авторка вж и ст.: Г. С. Раковски за революционната обстановка в Русия през 1860—1861 г. —В сб.: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974. с. 181—199.

[170] Йоно Митев. Георги Раковски и емигрирането на българи в Русия през 1861 г. —Военно-истор. сборник, 1970, кн. 3, с. 4—23.

[171] Д. Косев. Г. С. Раковски за външната политика на българското националноосвободително движение. —Истор. преглед, 1971, кн. 4, с. 31—54; вж по същия въпрос и в: Списание на БАН, 1971, кн. 3—4, с. 75—86.

ределение на всички народи, правото им на свободен и независим живот. Над всичко обаче пламенният родолюбец поставя освободителното дело на българския народ, най-онеправдания народ на Балканите по онова време. Раковски се бори за пълно освобождение и обединение на всички балкански народи, работи за съюз между тях и българския народ в името на задружната борба срещу общия неприятел, но борба при равни условия и зачитане правата и достойнството на българския народ.

Проявите на Раковски във външната политика, дейността му като пръв дипломат на българското освободително движение се разглеждат от Н. Генчев.[171а] Авторът подчертава заслугите на великия син на българския народ, обосновал голямата идея за общ съюз на балканските народи, за братство и равенство между българи, сърби, гърци, румънци и черногорци, доказал силата на националния принцип в международните отношения; Генчев посочва и влиянието на вижданията на Раковски върху следващите големи дейци на българската революция — Каравелов, Левски, Ботев. Дейността на Раковски като дипломат представлява обект на изследване и в статията на Н. Тодоров.[171б] След като разглежда конкретните прояви на големия възрожденски деец в тази област, авторът изтъква тяхната насоченост — винаги в интерес на борбата за свобода, — основното познаване на международната обстановка, на интересите на европейските сили, на техните противоречия, показаните качества на ловък политик и опитен дипломат.

В тясна връзка с революционната дейност на Раковски стоят и научните му занимания в различни области на знанието. В миналото мнозина автори разглеждат тази страна от неговото творчество, но я изследват откъснато, сама за себе си, без връзка с цялостната насоченост в дейността му. Поради това и изводите, до които стигат, не отразяват точно приноса на големия наш революционер в светлината на поставената цел: да бъде подготвен българският народ за борба против османското феодално иго. Особено големи са заслугите на Раковски като български историограф — неговите проучвания упражняват значително въздействие върху умовете на съвременниците му. Върху тази страна от дейността на Раковски се спира Хр. Христов, който подлага на основен анализ историческите възгледи на великия възрожденец.[172] Раковски според него има безспорна заслуга като един от най-големите издирвачи на домашни извори и тяхното използуване при разработването на отделни исторически въпроси. Той е истински войнствуващ историк. Във връзка с тази негова дейност стоят и занаманията му като етнограф и нумизмат.[173] Отделно е разгледано и отноше-

---

[171а] Н. Генчев. Г. С. Раковски и външнополитическите проблеми на българската национална революция. —В сб.: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 19 4. с. 141—161.

[171б] Н. Тодоров. Раковски като дипломат. —Международни отношения, 1973, кн. 3, с. 94—101.

[172] Хр. Христов. Георги С. Раковски като историограф. —В сб.: Раковски. Възгледи. . ,, т. I. С., 1964. с. 163—188.

[173] Вж изследванията на Хр. Вакарелски. Г. С. Раковски като етнограф. В сб.: Раковски, Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 189—212; Тодор Герасимов. Отношението на Раковски към българските старини и монети. —В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 213—220. От по-старите изследвания вж: С. С. Бобчев. Раковски за правната ни история. —СбБАН, кн. IX. С., 1918. с. 1—74; А. П. Стоилов. Фолклорният сборник на Раковски. —Известия на Народния етнографски музей, I, 1921, кн. 2, с. 65—72; също от него: Фолклорни разяснения. —В сб.: Г. С. Раковски. По случай петдесетгодишнината от смъртта му. 1867—1917. с. 223—

нието на Раковски към делото на Кирил и Методий[174], както и към Херцен[175].

Значителен интерес съществува към литературното творчество на Раковски. Неговата поема „Горски пътник“ е анализирана от много изследователи. В миналото поредица от трудове в тази насока даде М. Арнаудов.[176] Той разглежда творчеството на Раковски като чисто поетично явление, без да изследва революционните елементи, които в същност са мотивът, основната цел в това творчество. Тези пропуски са изправени частично от Божан Ангелов[177], изцяло от Петър Динеков[178] и особено от Игор Шептунов[179]. Видният съветски литературовед правилно изтъква, че поемата „не само отразява турския гнет, експлоатацията на чорбаджиите и злоупотребите на фанариотите, но и показва пътя за унищожаване на националния гнет и социалната несправедливост чрез общонародно въстание, зове за борба, просмукана е от високопатриотично чувство“ (с. 272—273). Цялостен анализ на литературното дело на Раковски дава Георги Димов.[180] Кръстю Генов от своя страна изследва общите мотиви в поезията на Раковски и Ботев.[181] Тепърва чака сравнително проучване литературното дело на Раковски на фона на другите балкански литератури. От този род е например изследването на Ал. Йордан, в което се търсят успоредици и влияния с румънската художествена литература.[182] Някои елементи в тази насока засяга напоследък и Илия Конев.[183]

249; М. Арнаудов. Раковски като фолклорист. — Сборник в чест на проф. Л. Милетич. С., 1912. с. 27—63; вж и по-новото изследване: М. Арнаудов. Раковски за своя „Показалец“. — Известия на Ин-та за българ. литература, т. 5, 1957, с. 497—502.

[174] Б. Ст. Ангелов. Раковски за делото на Кирил и Методий. — Литер. мисъл, 1960, кн. 2, с. 103—110.

[175] Велчо Велчев. Г. С. Раковски и А. И. Херцен. — Език и литература, 1971, кн. 4, с. 7—20.

[176] М. Арнаудов. Поетическо дело. — В сб.: Г. С. Раковски. По случай петдесетгодишнината от смъртта му, 1867—1917. С., 1917. с. 141—182. От същия автор и: Раковски и „Горски пътник“. Из историята на българското възраждане. — СбБАН, кн. IX. С., 1918. с. 1—185; вж и раздела „Поезия“ в биографията му (издание 1969), с. 93—124.

[177] Божан Ангелов. История на българската литература, ч. II. Възраждане, 1762—1878. 2. изд. С., 1933. с. 102—119. Правилно вече Б. Ангелов отбелязва, че „историческите, етнологическите, фолклорните и филологическите му трудове (на Раковски) се подчиняват, произхождат и получават насока от тези идеи (революционни). Също и поетическите му опити служат на тях“ (с. 111).

[178] П. Динеков. Поемата „Горски пътник“. Предговор към „Горски пътник“. С., 1958. с. 5—20. Вж и: Раковски и поемата „Горски пътник“. — В кн. му: Възрожденски писатели. 2. изд. С., 1964. с. 90—105; също: Стогодишнината на „Горски пътник“. — Българ. език и литература, 1958, кн. 3, с. 25—33.

[179] И. М. Шептунов. Първата българска революционна поема „Горски пътник“ от Г. С. Раковски. — В сб: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 221—273.

[180] Г. Димов. Литературното дело на Г. С. Раковски. — Известия на Ин-та за българска литература при БАН, кн. 8. С., 1959. с. 161—256.

[181] Кр. Генов. Отгласи от романтичния свят на Раковски в поезията на Христо Ботев. — В кн. му: От Паисий до Ботев. С., 1967. с. 284—318. Вж и: Поетическото влияние на Раковски върху Ботев. — В кн.: Българска литература. Авт.: Г. Веселинов, Кр. Генов, Д. Иванов и др. ч. 2. С., 1947. с. 124—151.

[182] Al. Iordan. G. S. Rakovski şi literatura română. Bucureşti, 1940. 16 p.

[183] Илия Конев. За национално-патриотичното и общочовешкото в романтичната поезия на балканските народи. — В кн. му: Ние сред другите и те сред нас. Балканистични студии. С., 1974. с. 44—63.

Немалък брой изследвания имат за предмет отделни моменти от живота и дейността на Раковски. Написани в по-голямата си част въз основа на нови документи, те допринасят за изясняване жизнения път на великия революционер. Съществен принос във връзка с Браилските бунтове и ролята на Раковски в тях даде на времето Стоян Романски.[184] Той използува много новооткрити сведения, но ги разглежда откъснато от общата балканска история, обусловила тези движения. Цялостен труд върху заговора от 1842 г. и ролята на Раковски дава Константин Велики, който сам издирва много нови документи — с тяхна помощ той проучва Браилския бунт на фона на политическите събития във Влахия и Молдова, в Османската империя и Русия свързано с предходните събития на Балканите.[185] Сведенията за Браилския бунт от 1842 г. са допълнени напоследък от В. Трайков въз основа на новонамерени гръцки дипломатически документи, които очертават връзките на Раковски с гръцките представители във Влахия по онова време, както и с Александрос Маврокордатос и Министерството на външните работи на Гърция.[186] Все във връзка с Браилския бунт нови данни изнася и В. В. Ниякий.[187] Нови сведения за цариградския период от живота на Раковски след освобождението му от затвора и до Кримската война дава В. С. Киселков.[188] Върху одеския период от живота на Раковски се спира Цонко Генов.[188а] Като разглежда дейността му през 1858—1859 г., Генов намира, че тъкмо през тези години Раковски се е утвърдил като водач на българското националноревюлюционно движение. Редица въпроси, свързани с опита на Иван Кулин да вдигне въстание в Северозападна България през 1857 г., както и около Първата българска легия в Белград и ролята на Раковски са проучени от П. Кузманов.[189] Усилията на Раковски да основе българско читалище в Букурещ са предмет на изследване от Ал. Теодоров-Балан.[190] Уточнения във връзка с рожденатa дата и датата на смъртта на Раковски прави Никола Трайков,[191] който проучва и интересния въп-

[184] Стоян Романски. Браилски историйки, 1841—1843. Студия и документи. СбБАН, т. 3, 1914, с. 1—145, и по-късно: Заговорът на Г. С. Раковски (Георги Македон) в Браила през 1842 г. — СбБАН, т. 14, 1921, с. 1—186.

[185] К. Велики. Браилските бунтове, 1841—1843. С., БАН, 1968. 336 с. За втория бунт вж с. 83—123. Посочена е и богата библиография — с. 313—316. Изданието се появява първо на румънски: Mişcările revoluţionare de la Brăila din 1841—1843. Bucureşti, 1958. 428 p. Българското издание е изцяло изменено и допълнено и представлява фактически нов труд.

[186] В. Трайков. Г. С. Раковски и Гърция — 1842—1843 г. —В сб.: Първи конгрес на Бълг. истор. дружество, т. I. С., 1972.с. 527—532.

[187] В. В. Ниякий. Заговор болгар в Дунайских княжествах и на юге России в 1841—1842 годах. —Научные доклады высшей школы. Истор. науки (Москва), 1959, № 2, с. 121—140; вж от същия автор и ст. му: Кому и кем написано письмо „Зманчевича". — Славянский архив. Сборник статей и материалов. М., 1962. с. 59—74.

[188] В. Сл. Киселков. Из живота на Раковски в Цариград. — СпБАН, кн. XXVI. Кл. истор.-филолог. и филос.-обществ., 14. С., 1923. с. 71—106.

[188а] Цонко Генов. За дейността на Г. С. Раковски в Одеса. — Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С., 1973. с. 225—229. В изследването си Генов се спира главно върху годините 1858—1859, като споменава накратко и за престоя през 1861 г., без да разглежда посещението през 1866 г.

[189] Петър Кузманов. Кнез Иван Кулин. С., 1971. с. 117—130; 162—184.

[190] Ал. Теодоров-Балан. Едно свидетелство за Раковски и за Букурещ.— Бълг. сбирка, XIII, 1906, кн. 7, с. 419—421.

[191] Никола Трайков. Кога е роден и кога е починал Г. С. Раковски. —В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 305—317. По този начин бе опровергано неточното посочване на тези данни от Ив. Стойчев в ст. му: За рождения ден на Раковски. — Истор. преглед, II, 1945/1946, кн. 3, с. 355—357.

рос във връзка с новооткрито оръжие на Раковски.[192] Родословието на великия възрожденец е проследено от П. Дончев, главно въз основа на семейни предания.[193] Точният път на водената от Раковски чета през 1854 г. — от излизането ѝ от Цариград до Котленския балкан — е проследен от Иван Стойчев, разчел дневника на войводата.[194] Проучени са и някои изображения на Раковски, стигнали до нас, без да е уточнено авторството им.[195]

Разностранното дело на Раковски привлича вниманието и на други специалисти: езиковеди[196], ботаници[197], юристи[198] и пр. Тези проучвания излизат извън обсега на нашите интереси. Те са показателни обаче за широтата в творчеството на Раковски.

Прегледът на литературата върху Раковски сочи колко е голям интересът към делото на великия възрожденец, към бурния му живот. С изключение може би на Христо Ботев Георги Раковски е българинът, върху когото е писано най-много. В течение на десетилетия бе набран огромен фактически материал, събрани бяха много сведения. Всички тези изследвания и документи са използувани тук.

Същевременно с помощта на нов документален материал се прави опит да бъдат запълнени значителните празнини, които съществуват в историографията върху Раковски. Въз основа на изворния материал, както и въз основа на обобщаващи изводи от съществуващите досега сведения за българския родолюбец се стремим да вземем отношение към спорните въпроси, както и да извлечем общи заключения, основаващи се на анализа на неговата дейност в цялата ѝ широта, да подчертаем неговата цялостна личност.

Накрай необходимо е да изтъкнем още едно обстоятелство, което е от значение за изясняване точните граници на нашата задача: веднъж поставили си за цел да пишем биография на Раковски, ние не смятаме, че непременно трябва да засегнем всички без изключение факти, отнасящи се до така богатия със събития живот на големия наш възрожденец. Желанието ни е да очертаем основното, това, което маркира жизнения път на Раковски и е от значение за неговата идеология, за неговия революционен път, за дейността му като публицист, като борец за църковна независимост, за родна просвета и повече знания. Пълна биография според нас не значи

---

[192] Никола Трайков. Оръжието на Раковски. —Истор. преглед, 1955, кн. 5, с. 80—86. Във връзка със същия въпрос на обратно становище застана Ал. Бурмов. За сабята на Г. С. Раковски. — Отеч. фронт, бр. 3219, 27 авг. 1955— според него оръжието не е на Раковски.

[193] Панайот Дончев. За родословието на Георги С. Раковски. —Дух. култура, 1968, кн. 2, с. 30—32.

[194] Ив. Стойчев. Дневникът на Раковски от 1854 г. — Истор. преглед, III, 1946/1947, кн. 2, с. 233—237.

[195] Ив. Стойчев. За авторството на някои малко известни изображения на Г. С. Раковски. —Известия на Ин-та за изобразителни изкуства, 1956, кн. 1, с. 361—384. Вж и ст. на Ж. Димитрова. Неизвестен портрет на Г. С. Раковски. —Нар. култура, бр. 17, 18 май 1957 — рисуван от Д. Добрович, собственост на Бургаския музей.

[196] Б. Симеонов. Раковски и въпросът за определителния член. —Бълг. език, 1962, кн. 5, с. 435—436; от същия автор: Влиянието на румънската лексика върху езика на Г. С. Раковски. —Известия на Ин-та за бълг. език, кн. 11, 1964, с. 345—355.

[197] Н. Стоянов. Г. С. Раковски като ботаник. — Природа, 1954, кн. 3, с. 86—87.

[198] К. Георгиев. Законът за народните горски чети на Раковски. — Соц. право, 1960, кн. 2, с. 78—80.

изложение на всички едри и дребни факти, а проследяване на това, без което не може, и главно, търсене закономерностите, обобщенията, основното, което характеризира лицето, предмет на биографията. Нерядко помаловажни подробности от чисто биографичен характер изискват понякога дълги обяснения, които стоят вън от задачите ни, така както ги очертаваме тук — в следващите страници те не са засегнати. Когато са налице обаче погрешни постановки и схващания, които се отразяват и върху по-съществени проблеми от живота и делото на Раковски, те намират съответно място в изложението.

За да може да съкратим изследването и да засегнем само същественото, посочваме тук сравнително в по-широк обхват историографията върху живота и делото на Раковски. Читателят ще намери по този начин опорни точки за всеки въпрос, който би могъл евентуално да го интересува: много са интересите, още повече — вкусовете към големите и малките подробности. Това убеждение мотивира наличието на първия раздел от книгата, който представлява същевременно и библиографски увод към биографията на Раковски.

Освен посочената дотук литература съществуват още много други трудове, които проучват епохата на Раковски, икономическите и политическите процеси в Османската империя, политиката на европейските сили, отношенията между балканските държави; има и други изследвания, които не се отнасят пряко до Раковски, но все пак засягат въпроси, стоящи във връзка с него. Всичките се цитират и преценяват на съответното място в текста на труда, без да се сочат в настоящия историографски преглед.

Посоченият обилен изворен материал, разработените въпроси, анализът, който изтъкнати марксисти-историци дадоха през последните години, правят вече възможно да се отговори на много неизяснени проблеми. Същевременно те са предпоставка за написване на една пълна биография на родоначалника на организираното българско националноревюлюционно движение, заслужилия син на българския народ Георги Стойков Раковски.

II. Епоха. Родно място. Детски и ученически години

Социално-икономическо и политическо развитие в българските земи през втората четвърт на XIX в.

Раковски се ражда и расте в епоха на коренни икономически, обществени и културни промени. Османската империя по това време е подложена на сериозни изпитания. Развитието на новите производителни сили, разширяването на стоково-паричните отношения в градското и селското стопанство, зараждането на капиталистически отношения в недрата на военно-феодалния строй, свързано с разложението на старата военно-ленна система и съчетано с деспотичната власт и дискриминация по отношение на християнските народи, довеждат до пълен упадък на военната мощ на империята. Години наред войните завършват със следващи едно след друго поражения, в страната започва да вилнее кърджалийството. Особено опасни за империята се явяват зародилите се центробежни стремежи у редица местни управители из всички краища на държавата. Борбата на Високата порта срещу непокорните полузависими феодали поглъща всичките ѝ сили и средства. С големи усилия централната власт успява постепенно да подчини непослушните местни управители, но към 1821 г. все още остават трима силни паши, които създават грижи на султана: Али паша в Янина, Мустафа Бушатли в Шкодра и Мехмед Али в Египет. С помощта на шкодренския управител султанските войски успяват след дългогодишна борба да се справят с Али паша, който в началото на 1822 г. капитулира.

Вътрешните борби в Османската империя са използувани от гърците, които създават своята тайна „Филики етерия". Скоро това „Дружество на приятелите" организира клонове и из българските земи. В движението на Ипсиланти и Тудор Владимиреску през 1821 г. в Молдова и Влахия, както и в сраженията с миналите на север от Дунава турски войски участвуват хиляди българи. В отговор властите започват из цяла България жестоки преследвания.[1] Междувременно на юг избухва въстанието на гърците. Пламнало през март 1821 г., то ангажира силите на Османската империя

[1] Подробно вж Н. Т о д о р о в. Филики етерия. С., 1966. 170 с.

в течение на близо осем години и след успешния край на Руско-турската война от 1828—1829 г. завършва с обявяване независимостта на Гърция, потвърдена с Одринския мирен договор.[2] Договорът осигурява автономията и на Сърбия — издаденият султански акт от 1830 г. одобрява постановленията на Одринския договор и Сърбия става васално княжество начело с Милош Обренович. Само българският народ не получава нищо от войната. Нещо повече — поради страха от обичайните репресии на османската феодална власт големи маси българи от Сливенско, Ямболско и други краища на Източна и Североизточна България са принудени да емигрират на север от Дунава. Положението в страната се нормализира до известна степен едва след 1830 г., когато наново се установяват относителен ред и безопасност.

Османската империя през тези години търпи нови удари. Франция заема Алжир, започват турско-египетските войни, в които Турция е победена.[3] Намесата на Русия на страната на Високата порта довежда до сключването на Ункяр-искелийския отбранителен договор, според който Русия се задължава да обезпечи целостта и пълната независимост на Портата, като изпраща свои войски винаги когато турското правителство поиска помощ. От своя страна Турция се задължава да затваря Проливите за чужди военни кораби винаги когато Русия поиска това.[4]

Претърпените последователни тежки поражения показват докъде е стигнала Османската империя по пътя на разложението. Опасността от окончателно разпадане кара Високата порта да обмисли редица мерки за спасяването и закрепването на империята. Още по времето на султан Селим III се предвижда създаването на нова, модерно обучена армия, отнемане леновете на тези спахии, които не се явяват на война, ограничаване властта на великия везир и т. н. Феодалният строй в империята обаче не е засегнат, а и предвидените реформи не стигат до ефективно изпълнение. Разложението в страната се засилва още повече.

Реалното приложение на реформите започва при следващия султан, Махмуд II. През юни 1826 г. е унищожен еничарският корпус, като се пристъпва към формирането на нова войска, обучена по европейски. Засилва се централизмът в управлението. През 1832—1834 г. тимарите и зиаметите на спахиите се поставят под управлението на държавата, като доходите им вече се събират от държавната администрация, а на спахиите се предоставя рента-пенсия.[5] По този начин ленно-спахийската форма на феода-

---

[2] Вж Н. Тодоров и В. Трайков. Гръцкото въстание от 1821—1829 г. и българите. —Истор. преглед, 1971, кн. 2, с. 3—34; вж от същите автори и документалния сборник: Българи-участници в борбите на гръцкия народ за освобождение, 1821—1829. С., БАН, 1971. 1020 с.

[3] Подробно вж А. Prokesch-Osten. Krieg des Vizekönigs von Aegipten Mohammed Ali's gegen den Sultan in den Jahren 1831—1833. Stuttgart, 1844.

[4] А. Д. Новичев. История Турции, т. II. Новое время, ч. I. Ленинград, 1968. с. 207 и сл.

[5] Вж Стр. Димитров. Към въпроса за отменяване на спахийската система в нашите земи. —Истор. преглед, 1955, кн. 6, с. 27—58; по същия въпрос и: В. Д. Конобеев. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972. с. 27 и сл. Авторът поддържа аргументирано, че след реформата селяните не стават пълни собственици на земята. Поземлените отношения остават феодални, като „върховен съвкупен феодал-земевладелец" е държавата (с. 29).

лно владение е унищожена.[6] Засилва се разпродажбата на чифлици, които се купуват на безценица от видни сановници и богаташи.[7] Реформата се провежда бавно и не е завършена дори до 50-те години на XIX в. Селяните постепенно се освобождават от терора и грабителството на спахиите. Промените обаче довеждат до постепенно засилваща се диференциация сред българското селячество[8] и до съсипване на тези, които не могат да създадат жизнеспособни стопанства. Новите данъчни тежести се стоварват върху бедните селяни, които се разоряват напълно. Част от тях са принудени да обработват земите на чифликчиите при тежки и заробващи условия. Нашироко се практикуват изполицата, кесимът, паричната рента.[9]

Нови форми придобива търговията в Османската империя. По силата на сключения на 16 август 1838 г. с Англия търговски договор Високата порта се съгласява да вдигне монопола върху търговията, да разреши на чужди търговци да се занимават с вътрешна търговия, като премахва за тях и вътрешните мита, които дотогава били длъжни да плащат.[10] С това се слага начало на широко икономическо проникване на чуждите държави в Турция.[11] През 1836 г. Портата открива Дунава за търговско корабоплаване. През 1837—1838 г. е предприета реорганизация на Дивана, провеждат се много други реформи, които целят да премахнат средновековните обичаи. Създава се през 1838 г. специален съвет начело с реформатора Мустафа Рашид паша със задача да подготви решителни реформи в цялата страна. В разгара на усилията за обновление султан Махмуд II умира (30 юни 1839 г.). Делото му обаче е продължено от наследника му султан Абдул Меджид. На 2 ноември 1839 г. с Гюлханския хатишериф се прогласяват основните начала на реформеното дело в Османската империя. Обявява се равенство

---

[6] За характера на соб твеността, установена по това време, вж Фани Г. Милкова. Поземлената собственост в българските земи през XIX в. С., Наука и изкуство, 1970. 259 с.; вж и посочената там библиография — с. 243—249.

[7] За чифлиците и мястото им в системата на феодалното земевладение вж Хр. Христов. Някои проблеми на прехода от феодализма към капитализма в историята на България. — Истор. преглед, 1961, кн. 3, с. 86—94.

[8] Огромното мнозинство от селяните са бедни или малоимотни. Съвсем малък е броят на замогналите се, създали „тънката прослойка от селска буржоазия, която съставя категорията на т. нар. „нови чорбаджии" (вж Хр. Христов. Аграрният въпрос и ролята на селяните в българската национална революция. —В сб.: Априлското въстание, 1876—1966. С., 1966. с. 24).

[9] Хр. Христов. Към въпроса за заграбването на селските земи и създаването на чифлици и господарлъци в Европейска Турция през XVIII и началото на XIX в.— Изв. на Ин-та за история при БАН, т. 14—15. С., 1964. с. 151—162. За наследяването на земите през този период вж Ф. Г. Милкова. Към въпроса за развитието на наследствените права върху мирийските земи през периода 1839—1877 г. — Истор. преглед, 1961, кн. 3, с. 73—82.

[10] Подробно за англо-турските отношения по това време вж в изследването на F. E. Bailey. British policy and the Turkish reform movement. A study of Anglo-Turkish relations 1826—1855. London, 1942. XIV, 312 p. За проникването на чуждите търговци вж Ж. Натан. Стопанска история на България. С., 1957. с. 125 и сл. Първите търговски договори със Запада датират от 1535 г. —с Франция и от 1579 г.— с Англия. През 1774 г. чуждите държави получават право да търгуват във вътрешността на империята (вж Хр. Гандев. Търговският обмен на Европа с българските земи през XVIII и началото на XIX в. —Год. Соф. унив. Истор.-филолог. фак., т. 40. С., 1944. с. 1—36).

[11] Подробно за тези процеси вж В. Д. Конобеев. Генезис на капитализма.— В цит. негова кн.: Българско националноосвободително движение . . .С., 1972. с. 19 и сл.

между мюсюлмани и християни, свързано със свобода на изповеданията, дават се гаранции за зачитане живота и имота на всеки гражданин, обещава се справедливост при събирането на данъците. Прокламираните обещания, наречени „танзимат-и хаирийе“ (благотворни наредби), слагат начало на нов етап в развитието на Османската империя, наречен Танзимат.

Реформите се посрещат от широките слоеве на феодалното турско общество с ярост. Българите от своя страна започват борба за тяхното изпълнение — те виждат, че могат да търсят правата си. Борбата им дава нови поводи на европейските сили за намеса във вътрешните дела на Османската империя.[12] С това основният замисъл на Гюлханския хатишериф — да се избегне чуждата намеса — пропада. Наново се изострят противоречията между Русия, от една страна, и Англия, Австрия и Франция, от друга.

През 1840 г. е проведена първата предвидена в Хатишерифа реформа във връзка със събирането на данъците. Това право следва да се упражнява занапред от държавни чиновници от Финансовото министерство. На практика обаче прилагането му довежда до нови злоупотреби. Следващата реформа за уреждане на армията завършва с ожесточени сблъсквания с албанците, които се вдигат на въстание срещу всеобщата военна служба за всички мюсюлмани. Тези събития показват, че още в самото си начало реформеното дело в Османската империя среща сериозна съпротива сред мюсюлманското население, тъй като то не се примирява с лишаването от редица привилегии и права, които се премахват с реформите.

През 1839 г. избухва нова война между Високата порта и Египет. Наново Мехмед Али паша е в настъпление, разбива войските на султана и отново европейските държави се намесват в защита на Високата порта. Всенните действия на английския флот принуждават египетския владетел да се оттегли и да приеме решенията на европейските сили. На 13 юли 1841 г. в Лондон се сключва специална конвенция за Проливите, която обезсилва руските придобивки по Ункяр-искелийския договор. Режимът на тесниите вече се регулира не от турското правителство, а от волята на европейските сили. Османската империя попада все повече под опеката на Европа и намира спасение единствено в лавирането между противоречивите интереси на големите държави.[13]

На фона на тези събития протича и развитието на вътрешното положение на българските земи. В основата си то е обусловено от сериозните икономически изменения, настъпили по онова време и засегнали живота на българите в Османската империя. Още от края на XVIII в. в икономиката се развиват процеси, които водят до установяване на нови отношения и закономерности: те влияят решаващо върху целия обществено-политически живот на страната.[14]

Настаналият относителен ред и безопасност след 30-те години на XIX в. спомагат за развиването на значителни миграционни процеси. От плани-

---

[12] Вж. H. Inalcik. Tanzimat ve bulgar meselesi. Ankara, Türk Tarih Kurumu basimevi, 1943. 162 p.

[13] Подробно за всички тези събития вж Стр. Димитров. Османската империя през първата половина на XIX в. —В кн. му: История на балканските народи. С., 1971. с. 192—206.

[14] Вж за този период Ст. Цонев. Икономика на българските земи през разложението на османския феодализъм и зараждането на капиталистически отношения. — В: Икономика на България, т. I. С., 1969. с. 254—276.

ните слизат българи, които колонизират пустеещите заеми. По това време започва и бързото побългаряване на градовете.[15]

Разрастването на производството след 30-те години довежда до създаването на големи занаятчийски средища, в които работят много предприятия. Широкият пазар в империята поглъща произведенията на българското население. Значително развитие получава тъкането на аби, шаяци, килими, плетенето на гайтани, на чорапи, изработването на готови дрехи, еминии, чували, козиняви постилки, конски чулове, сарашки стоки, медни казани и друга посъдина, кожарството, железарството и т. н. Българските занаятчии започват да проникват към Цариград и Анадола.[16] В столицата се образува голяма българска колония от близо 40 000 души. Започва създаването и развитието на манифактурна промишленост,[17] изникват първите български фирми, появяват се първите български фабрики. Капитализмът навлиза бавно и обхваща все повече клонове на производството, капиталистическите отношения постепенно печелят терен в българското стопанство.[18]

Силно нараства отглеждането на добитък. Особено развитие тук отбелязва овцевъдството, дало поминък на много селски стопани; то доставя вълна, мляко, млечни произведения и месо за широкия пазар в Османската империя. За разцвета на овцевъдството допринасят и широките пасбища в Добруджа и Тракия, където пасели хиляди стада овце, говеда, а на юг — и биволи. Израстват оживени животновъдни райони: Панагюрско, Копривщица, Котленско.[19]

---

[15] Подробно проучване върху тези процеси дава Н. Т о д о р о в. Балканският град. С., 1972. 504 с. Вж и посочената там обилна литература — с. 440—465.

[16] Някои интересни сведения в тази насока дава И. С а к ъ з о в в ст. си: Развитието на градския живот и занаятите в България през XVIII и XIX в. —В: България хиляда години. 927—1927. С., 1930. с. 685—703; вж и Стефан Ц о н е в, цит труд: Икономика на българските земи . . ., с. 228—254.

[17] Н. Т о д о р о в. К развитию манифактуры в Болгарии во второй четверти XIX в.—Ученые записки Ин-та славяноведения АН СССР, т. 16. М., 1958. с. 109—150.

[18] Вж N. T o d o r o v. La genèse du capitalisme dans les provinces bulgares de l'Empire Ottoman au cours de la première moitié du XIXe s. —Etudes historiques. S., 1960. p. 221—251; вж от същия автор и: По някои въпроси за икономическото развитие и за зараждането на капитализма в българските земи под турско владичество. — Истор. преглед, 1961, кн. 6, с. 987—1005. Вж също и: Sur quelques aspects du passage du féodalisme au capitalisme dans les territoires balkaniques de l'Empire Ottoman.— Revue des Etudes sud-est européennes, 1963, No 1, p. 103—136; вж и: The genesis of capitalism in the Balkan provinces of the Ottoman Empire in the nineteenth century. In: Explorations in Economic History. Wisconsin, 1970. p. 313—324. По този въпрос все още има спорни проблеми, главно около първоначалното натрупване на капитала. Докато Н. Тодоров смята, че в развитието на България подобен етап липсва, обратно становище поддържат: Жак Н а т а н. Към въпроса за първоначалното натрупване на капитала в България. —Известия на Иконом. ин-т при БАН, 1954, кн. 1—2, с. 13—46; Хр. Х р и с т о в. Някои проблеми на прехода от феодализма към капитализма в България.—Истор. преглед, 1961, кн. 3, с. 83— 107; вж и последния му труд: Българските общини през Възраждането.С., 1973. с. 11 и сл. Най-новото подробно изследване в тази област дава В. Д. К о н о б е е в в цит. кн.: Българското националноосвободително движение . . ., с. 7—58. Той прави и критичен анализ на съществуващите схващания, като приема, че генезисът на капитализма започва спорадично към края на XVIII — началото на XIX в., че се засилва през 60-те—70-те години на XIX в. и че има наличие на процес на първоначално натрупване на капитал по това време (с. 51).

[19] През първата половина на XIXв. например отделни чорбаджии-кехаи притежават по няколко къшли и до 30 000 овце, а освен това и стада коне и крави. Вж Ст. Ц о н е в, цит. труд: Икономика на българските земи . . ., с. 215—219; вж и цитираната там литература.

Откриването на Дунава и Черно море за корабоплаването, както и разширяването на занаятчийското производство дават силен тласък на вътрешната и външната търговия. Устройват се редовно панаири, които разкриват възможност на дребни търговци, занаятчии и селяни да доставят стоки и храни, да изнасят своята продукция. Разширява се постепенно мрежата на вносителите и износителите, които организират и свои складове на стоки.[20] Развива се посредническата търговия. Издигат се големи български търговски фирми, които поддържат оживени връзки с Русия, Австрия и Англия.[21] Развитието на търговията обаче страда непрекъснато от големия феодален произвол, упражняван от паразитната османска администрация.[22]

Особена форма в икономиката на Османската империя представлява прекупуването на данъци. Чалъковци и Чомаков в Пловдив, Н. х. Минчоолу в Търново, братя Гешови в Цариград, за известно време и сам Раковски (без какъвто и да е успех!) взимат в свои ръце събирането на данъците по българските земи. През това време разцъфтява и лихварството, което при условията на турския феодализъм се обръща в тежка напаст за дребните производители, занаятчии и търговци.

Икономическите промени водят до изменение и в класовите отношения на страната. Замогващите се занаятчии се организират в свои еснафски сдружения с единно ръководство.[23] От своя страна първомайсторите на отделните сдружения се обединяват в общи съвети, които отстояват интересите на занаятчиите пред властта. Скоро занаятчиите и дребните търговци влизат в остър конфликт със старите чорбаджии. Като използуват правата и възможностите, които давало ръководенето на общините, и посредническата си роля между властта и народа, чорбаджиите се облагодетелствуват за сметка на населението. На тази основа пламват конфликти, превърнали се в постоянна борба между ръководството на общината — това са местните чорбаджии — и еснафа, подпомогнат от бедността. Тези борби взимат през 30-те—40-те години ожесточен характер, когато ясно се открояват прослойките сред оформящата се българска буржоазия — сред тях на първо място стоят чорбаджиите, подпомогнати от турската власт, намерила в тях сигурна опора. Така се създава реакционното българско туркофилско чорбаджийство, превърнало се в съюзник на феодалната султанска власт, влязло в конфликт с народа.[24]

Втора група в българското общество образуват занаятчиите, търговците, създателите на промишлени предприятия. С икономическата си дей-

[20] За търговските връзки със западните държави по това време вж изследването на Хр. Гандев. Търговска обмяна на Европа с българските земи през XVIII и началото на XIXв.—Год. Соф. унив. Истор.-филолог.фак., т. XL, 1943/1944, с. 1—36.

[21] Търговските връзки са предмет на изследване и от V. Paskaleva. Les relations commerciales des contrées bulgares avec les pays occidentaux et la Russie au cours de la première moitié du XIXe s. —Etudes historiques. S., 1960. p. 253—283.

[22] Илюстрация за произвола, упражняван от турските чиновници, дава например Атанас Чалики в едно свое писмо до Раковски от 2 април 1851 г.: местният паша отказвал да издаде преписи от протоколи, докато не получи лично хиляда гроша (вж АР, II, с. 83—84).

[23] Вж К. Хр. Стоянов. Българските еснафи през турското робство (История, организация и дейност). —Год. на Висшето търговско училище, Варна, т. XVI, 1942—1943, с. 1—103.

[24] Хр. Христов. Към въпроса за класите и класовите отношения в българското общество през Възраждането (произход, социална принадлежност и роля на чорбаджиите). —Известия на Ин-та за история, т. 21. С., 1970. с. 51—82. За същността на чорбаджийството вж тук в гл. IV.

ност те допринасят за развитието на производителните сили в страната. Изградили самостоятелни обществени организации, те се стремят да унищожат пречките, които срещат по пътя на капиталистическото развитие на страната. В стопанската си дейност те страдат от турския феодален гнет, от порядките, които спъват икономическото развитие, поради което интересите им ги тласкат към борба срещу тези порядки — борба, която ги извежда на прогресивни позиции.

Освобождението на Влахия, Молдова, Сърбия и Гърция става заразителен пример за българите, дава им смелост да подемат отново борбата независимо от тежките последици на завършилата Руско-турска война през 1828—1829 г. и изселването на големи народни маси в чужбина. Започват и политически борби срещу феодалната османска власт. През 1835 г. в Търновско се подготвя въстание; организацията обхваща и Дряновско, Тревненско, Еленско, Горнооряховско, Врачанско и др. Начело стоят Велчо Атанасов и Георги Мамарчов, вуйчото на Раковски. Предателството осуетява довършването на приготовленията — ръководителите са арестувани, а въстанието — провалено. Влошеното положение на селското стопанство специално в Западна България става причина за избухването на селски въстания през 1835—1837 г. в районите около сръбската граница — Видинско, Кулско, Белоградчишко, Берковско, Пиротско, Нишко и Кюстендилско. Движението на българските селяни се дължи между другото и на прикрити агитации на княз Милош Обренович, който, подбуден от свои интереси, иска да използува смутовете, за да присъедини тези земи към Сърбия.[25] Въстанията претърпяват жесток погром поради крайно лошото въоръжение и липсата на единно ръководство. Особено жестока е разправата с въстаналите в Нишко през пролетта на 1841 г.[26] Събитията раздвижват и европейското обществено мнение. Изпратеният от френското правителство публицист и икономист А. Бланки със задача да обиколи въстаналите райони предава страшната картина на извършените жестокости в книгата си „Пътуване из България“[27].

Революционните брожения из страната не стихват. През 1841—1843 г. избухват последователно трите Браилски бунта — опити с въоръжена сила да се постигне освобождението на страната.[28] През 1847 г. вдигат въстание селяните от Кулско. Революционните събития от 1848 г. намират отражение и в България. През 1849 г. се вдигат няколко села във Видинско. През следващата 1850 г. избухва и масовото селско въстание в Северозападна България, което е една от най-крупните прояви в борбата на бъл-

---

[25] За тези движения вж Ст. Димитров. Сърбия и въстаническите движения в Западна България от 30—40-те години на XIX в. — Studia balkanica, No 2. С., 1970. с. 247—278. Вж и монографията на Вл. Стојанчевић. Кнез Милош и Источна Србија, 1833—1838. Посебна издања САН, књ. 297. Одделење друштвених наука, књ. 26. Београд, 1957. Вж от него и ст. му: Политички погледи кнеза Милоша Обреновића са питање ослобођења балканских народа. — Историски часопис, IX—X, 1959/1960, с. 345—362.

[26] Подробно: Ст. Дойнов. Нишкото въстание 1841 год. — Военно-истор. сборник, 1970, кн. 5, с. 39—55.

[27] A. Blanquie. Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841. Paris, 1843. X, 414 p.

[28] Подробно за тях вж К. Велики. Браилските бунтове. С., 1968. 336 с. По-специално за Втория браилски бунт вж тук по-нататък.

гарите против османското феодално иго.[29] Така се стига постепенно до Кримската война, реален израз на непреодолимите противоречия между европейските държави и сблъскването на интересите им в Османската империя.

Австрия, Англия и Франция водят през 30-те—40-те години на XIXв. непрекъсната борба против руското влияние на Балканския полуостров. Търговските им интереси налагат те да търсят най-подходящите форми за проникване и в българските земи.[30] По това време тези държави се радват на голямо политическо влияние в Цариград, сключили са благоприятни за тях търговски договори с Високата порта, но още нямат база сред зародилата се българска буржоазия. Авторитетът и голямото влияние, на които се радва Русия сред българския народ, слагат непреодолими пречки за проникването на западните държави в този географски район на империята. Така се стига до търсенето на специфични форми, които могат да подпомогнат борбата срещу руското влияние, да отворят вратите за влиянието на европейските държави. Франция намира добро оръдие за това проникване в лицето на католицизма. В сътрудничество с полските емигранти в Цариград и в българските земи са изпратени католически мисионери, организира се в столицата българска печатница при ордена на лазаристите, провежда се католическа пропаганда, която ловко използува спора с Цариградската патриаршия. Англия от своя страна се старае да използува протестантската пропаганда и чрез агентите на британското библейско дружество и американските мисионери да провежда влиянието си.[31] Те изпращат и български младежи да се учат в Англия и САЩ — впоследствие тези младежи трябва да се заемат с разпространение на английското влияние в България. Проникването върви и по линия на търговските връзки, на даване чуждо поданство, което при условията на Османската империя играе важна роля.

Усилията на западните европейски страни да подкопаят руското влияние в империята обаче са осъдени по начало на провал. Независимо от отделни успехи те не могат да елиминират основното предимство на Русия на Балканите: докато те се борят за запазване целостта и неделимостта на Османската империя, политиката на Русия е насочена към унищожаване на прогнилия феодален султански режим и установяване на територията на империята на свободни национални държави, способни да водят свой собствен живот. Оттук и непреодолимите симпатии към освободителната роля на Русия, чиито интереси съвпадат с интересите на поробените народи.

При тези сложни социално-икономически и политически условия преминават детските години, юношеството и възмъжаването на пламенния български патриот Георги Стойков Раковски. Времето, в което той се създава като личност, влияе с неотразима сила върху изграждането на вижданията му, на идеологията му, обуславя неговото развитие, предопределя и обяснява много събития в жизнения му път. Това е време на окончателно

[29] Подробно за него вж монографията на Стр. Димитров. Въстанието от 1850 г. в България. С., БАН, 1972. 238 с. и посочената там литература — с. 221—224. Вж и: Д. Косев. Въстанието на селяните в Северозападна България през 1850 г. и неговите причини. — Истор. преглед, VI, 1949/1950, кн. 4, с. 474—492.

[30] Срв. В. Паскалева. Икономическото проникване на Австрия у нас от 30-те години на XIX в. до Кримската война. — Истор. преглед, 1956, кн. 2, с. 23—48; също: За търговските отношения между Франция и българските земи от началото на XIX в. до Освобождението. — Истор. преглед, 1960, кн. 5, с. 53—84.

[31] М. Стоянов. Начало на протестантската пропаганда в България. — Известия на Ин-та за история при БАН, т. 14—15. С., 1964. с. 45—67.

оформяне на националното съзнание у българите, на усилия за изграждане на собствена култура, родна просвета, духовна независимост, години на създаване националноосвободително движение в борба срещу прогнилата османска феодално-деспотична система. Във всички тези процеси участвува най-активно и Раковски.

Родно място

Георги Раковски е роден в китното балканско селище Котел. В спомените на големия патриот родното място остава запечатано за цял живот с красотата си: разположено сред високи планини, обрасли с гори или изпъстрени с поляни от цъфнала жълта иглика и червена перуника, смин, теменуги, здравец, с естествени високи каменни стени, със студени бистри извори и кладенци. В низината е застроено селището от незнайни времена. На юг се издига уединената Вида, на върха на която се виждат останки от някогашни крепости — „Видин град", както го нарича Раковски. Населението пее песни за тези останки от стара народна слава: „Вида мома град градила, ден го гради, нощя пада . . ." На югоизток покрай Вида минава проходът Демир капия, който води от Северна България към Тракия и Цариград. Откъм югозапад се намират Ветрила, Пашова планина и Грашка страна — Гръшки дол (спомен от „едно страшное сражение между гръками и българами в стариа времена"); простирала се също гъста тайнствена гора, наречена Разбойна, преливаща се към север в Батойската гора и Свинир, с хубави високи дървета и студени извори. Следвали нататък Дрянова могила, Сухи дял, откъдето почва Малка Камчия с нейните воденици и тепавици, Урушката стена, Пещерата, на север Козяк, Белите брегове, Орлицата, Злостен, Орън, Луми дял, на изток Коминчето, Плешевица . . . Наоколо са Градец, Ичера, Жеравна, Кипилово, Медвен, Тича.[32] Сред тези места протича безгрижното детство на Раковски, за да остави у него незаличими спомени и неотслабваща тъга по напуснат роден край.

Природата, сред която расте Раковски, влияе за оформяне на независимия и твърд характер на бъдещия революционер. Хайдушкият Балкан отрано възпитава у него бунтовни чувства:

Сиви сокол юнашка птичица
в необорими каменни стени
гордо живей с своя породица,
с орли, живящи в снежни висини!

(Горски пътник, Нови Сад, 1857, с. 10)

Близката планина закрилница поражда отрано горещи чувства:

Любя да ставам рано у ютро,
у първозрачна пролетна зора!
Буйни да гледам планини взорно,
[в]се листокитна зелена гора![33]

(Пак там, с. 12)

[32] Вж например романтичното описание, дадено от Раковски в бележките към „Горски пътник", първа редакция, писани в Котел през 1854 г. (АР, I, с. 539—543).

[33] Сполучливо отбелязва тази любов на Раковски към планината Боян Пенев: „Балкана той е чувствувал — пише Пенев — както са го чувствували отпосле найдаровитите наши поети — като някакъв символистичен образ на българския национален дух, като въплъщение на всичко онова, което — според израза на Пенча Славейков — се таи в глъбините на българската душа и се домогва навън към светлина" (Боян П е н е в. Г. С. Раковски. С., 1917. с. 5—6).

За Раковски обаче планината е не само извор за естетична наслада, но и сигурно убежище за народните борци:

Всегда гори, планини са били
спасно прибежищ' от мъчителство!
Стари юнаци тамо живяли,
турско мразили са губителство!

(Пак там, с. 16)

И добавя:

Природа свобод' им внушавала,
в сяйна славна светла бъдност!
Тях е от младости накланяла,
миру г' е даровала с храброст!

(Пак там, с. 16)

Естествено е по-късно вече потомъкът на предци-бунтовници и борци за народна свобода да пише:

Там! Там! Скоро тряба да ида,
съдба отъчества мене зове!
Лесища, планини ща д'обида,
наша свобода там ще с'основе!

(Пак там, с. 11)

Котленската природа спомага за развиването и укрепването на решителността, смелостта, непокорността в характера на бъдещия бунтовник. Природните богатства обаче обуславят и други процеси, изтъкнали отрано Котел и станали предпоставка за неговото възмогване. Местоположението на селището, обилните водни източници, гъстите гори, съчетани с трудолюбието на котленци, спомагат до голяма степен за икономическото издигане на населението в този край. Природните условия улесняват поминъка. Отрано там е използувана водната енергия, станала основа за развитието на редица занаяти. В Котел процъфтява кожарството, мутафчийството, чехларството, ножарството. Особено много се развива обработката на аби, черги, преденето на гайтани. Изделията на местните производители намират широк пазар чак до Цариград, Мала Азия и Египет, във Влахия, в Трансилвания до Брашов, по пристанищата край Черно море и Дунава. Многобройните стада на котленските овчари пасат не само из Балкана, но и из Добруджа и южно от Стара планина из Карнобатско и Сливенско.[34] Не на последно място при оформяне характера на котленци стоят и различните правдини, с които са се ползували през миналите векове. Получили специални фермани за освобождаване от произволите на съседните турски феодали във Върбица, жителите на Котел нерядко взимат участие в междуособните смутове в Османската империя и с оръжие в ръка бранят правата си. Особено често става това по време на кърджалийските нападения. Борбите на котленци спомагат у тях да се развият войнствен характер и упорит свободолюбив дух. Трудолюбието на населението, любознателността

[34] За живота и нравите на тези овчари вж проникновеното описание на Захари Стоянов. Записки по българските въстания. Пловдив, 1884. гл. I.

и сравнително по-широките духовни интереси спомагат и за изграждане на вкус към красивото, намерил проява в художествената дърворезба и прочутото котленско килимарство. Слабо засегнати от външни влияния, из Котленско се пеят старинни народни песни, съхраняват се спомени за отдавна минали славни времена, за български победи, за битки и подвизи. В околността се срещат развалини, обвити в легенди — за тях Раковски си припомня през целия си живот. Пъргавата и изобретателна мисъл, особено на котленките, острата наблюдателност, природната живост сред населението раждат много песни, легенди, поверия — прояви на буден вътрешен живот.[35] Към тези черти следва да се прибави и традиционният интерес към просветата.[36] Неслучайно, като има пред вид тези качества на котленци, критично настроеният към тях (поради котленските чорбаджии!) Захари Стоянов пише: „Ние сме принудени да причислим Котел в числото на ония градовце, дето българщината е блещукала в най-мрачните времена. Котел е един от първите градовце, дето населението не допусна да влязат кърджалии и делибашии."[37]

Десетки са видните котленци, заслужили за народа си, оставили светло име в историята на България. Плеядата възрожденци, израснали в Котел и разнесли по-късно нашироко славата му, влияят неотразимо върху младия Раковски. От Котел е Софроний Врачански, оставил първия препис на Паисиевата „История славеноболгарская" от 1765 г., учителствувал в родното си място близо 20 години, а по-късно съставил паметната прокламация към народа от 1812 г., в която приканва българите да се притекат на помощ на освободителите, за да дойде по-скоро „светлият ден", очакван вече четири столетия.[38] Внук на Софроний Врачански е Стефанаки Богориди, следвал в Букурещ, постъпил по-късно на турска служба и се издигнал като пръв съветник на султан Махмуд II и Абдул Меджид, станал за известно време настойник на Раковски в Цариград. От Котел е Неофит Килендарски Бозвели, пламенен и смел родолюбец, упражнил неотразимо въздействие върху младия свой следовник, с когото имал чести срещи през

---

[35] Кратко, но наситено с факти и издържано описание на географското положение, икономиката и обществения живот на Котел дава познавачът на историята на Котел Петър Т. Ц о н ч е в. Страници из историята на Котел от края на XVIII и първата половина на XIX в. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 275—803. Той посочва и богата литература по разглеждания въпрос.

[36] За равнището на просветата в Котел свидетелствува например К. Иречек, който посетил града непосредствено след Освобождението и разговарял с възрастни котленци, съвременници на Раковски. Той бил учуден от техните познания: „Стари котленци още с въодушевление говорят за откъсеци от Хомера, Херодота, Демостена и Страбона . . ., но също от тях можеш чу французки идеи от Русо и Волтера" — пише Иречек, като подчертава любознателността на котленци, които не се задоволявали с образованието в родното си място, но отивали за повече знания в Букурещ или Цариград — така както постъпил и Раковски (К. И р е ч е к. Княжество България, т. II. Пловдив, 1899. с. 729).

[37] Захари С т о я н о в. Записки по българските въстания. С., 1949. с. 57—58.

[38] Вж за тази негова дейност гл. „Руско-българските отношения 1806—1812" в цит. кн. на В. Д. К о н о б е е в. Българското националноревюлюционно движение . . ., с. 79—179.

1839—1840 г. От Котел са Петър Берон, авторът на Рибния буквар, Анастас Кипиловски, автор на някои от първите стихотворни опити в новобългарската литература, Гаврил Кръстович, капитан Васил х. Вълков, другар на Георги Мамарчов, Гранитски, Изворски и много други будни синове, заслужили за делото на българския народ. Неслучайно, горд с миналото на родното си селище, Раковски пише в едно свое писмо през 1857 г.: „Наш Котел после падения българскаго царства е дал първия зраци просвящения в България; бъдете достойни да не паднеми по-долни от наши прадядове, нъ да им покажеми веществено и днес еще, че се то чювство владее в Котел. Имя добраго отца и праотца много действува в развитие потомства."[39] Това Раковски е изпитал сам върху себе си. С чувство на гордост той защищава по-късно родния си град от униатската пропаганда. „Какви древности ся нахождат в Котел!" — се провиква Раковски в „Дунавски лебед" и добавя, че когато в почти цяла България народният дух бил угаснал, тъкмо котленци започват борбата с гъркоманството.[40]

В стопанското си развитие Котел споделя общата съдба на българските земи в началото на XIX в. Дълбоките социално-икономически промени обаче тук имат и своя специфика, оставила незаличими спомени у Раковски още от най-ранните му години. Наред с богатите овчари и търговци в Котел се издигат и различни доставчици на добитък за държавата, бегликчии и откупвачи на различни други данъци. Те образуват местната класа на чорбаджиите. В тясно сътрудничество с представителите на османската власт и фанариотското духовенство, чорбаджиите се издигат като самовластни господари, държат в свои ръце обществените средства — „кутиите", както ги наричат в Котел, разпределят събирането на данъците между населението, разпореждат се самоволно и безотговорно с народните пари. Своеволията и злоупотребите им са големи, без да има сила, която да може да им наложи да дадат сметка пред народа.

Постепенно занаятчиите и търговците в Котел се замогват, създават свои еснафски организации и опрени на тях, започват да се стремят да добият надмощие в общите дела. Двете обществени групи — от една страна, неколцината чорбаджии, подпомогнати от турската власт и от гръцкото духовенство, и, от друга — занаятчиите и търговците, подпомогнати от бедните жители — се изправят едни срещу други. Борбата между тях трае десетилетия.[41]

---

[39] Писмо на Раковски до Панайот х. Добрев и Петраки х. Атанасов от 1 окт. 1857 (АР, I, с. 137). Любовта към родното място личи и в стихотворението „Похвала села Котла", писано от Раковски през 1854 г., когато, след като разпуска четата си, прекарва скрит в бащиния си дом: „Село Котел средпланинско, жилище беше старобългарско . . ." — започва той своите стихове, за да се опита да възпее красотите и историческото минало на Котел (АР, I, с. 565). И по-късно Раковски се връща наново към родния Котел в „О Асеню първому . . .", в неиздадените части на „Показалеца" и на много други места. Откъснал се от родния си край, Раковски пак се връща към него, възпява гъсти гори, студени води, бистри потоци, млади пастири, медни кавали, безброй стада, разновидни птички . . . Далеч от близките си, той идеализира Котел: там не само природата е прекрасна , но и развалини на стари крепости напомнят за миналото (вж например Спомян мясторождения. Стихотворение, поместено в „Предвестник Горскаго пътника").

[40] Вж редакционната бележка в Дун. лебед, бр. 7, 27 окт. 1860, с. 26, кол. 1.

[41] Не е съвсем точна идиличната картина, рисувана от М. Арнаудов, който твърди, че „старите жители на Котел живеели в сговор, събирали пари за издръжка на черква,

Семейна среда

Раковски израства в семейството, което се отличава със свободолюбието и решителността си. Още от малък той има възможност да наблюдава у близките си постъпки и прояви, които оставят в характера му следи за цял живот.

Родът на бащата, Стойко Попович, бил твърде известен — както отбелязва сам Раковски в „Житието" си, прадедите му „били са знамянити людие"[42]. Преселили се преди няколко поколения от близкото село Раково, те приели оттам името „Раковалъ", „кое е исто с Раковски"[43]. В семейството вървели от поколение на поколение предания за родословието, отиващи назад почти два века. Сред прадедите на Раковски имало няколко души свещеници — оттам и прозвището Папазооглу — Попович. Дядото на Стойко Попович — поп Никола — заедно с двамата си сина Съби и Георги ходели постоянно въоръжени. За тях Кръстю Тарпански пише, че били „толкова деятелни и защитници народни, щото всегда са носили оръжието си — пищовите си — на пояс, даже и в църквата, когато са извършвали светата литургия, пищовите си не снемали от кръста си и ханджар"[44]. Живели по времето, когато в Котел пристига Паисий Хилендарски, те не били хладнокръвни към народните страдания. „По предание от дедите си — пише за тях Кръстю Тарпански — те са слушали за старите времена, за царстването си, всегда са биле на щрек, готови да си извоюват свободата." Тук

училище и бедни семейства, съдели народните разпри в един съвет от старци, който се сбирал в особена стая при старата черква и управлявал т. нар. „овчарска кутия", гдето всеки овчар внасял по пара за овца, т. нар. „абаджийска кутия", поддържана от търговците на аби, и вакъфските имоти, т. нар. „задушбина", образувана от имоти на покойници без наследници и от подарено приживе" (вж цит. биография на Раковски, изд. от 1969 г., с. 12). Арнаудов не споменава тук за острата класова борба, пронизала живота на Котел и оставила толкова тежки последици за съдбата и на самия Раковски. Борбата на народа цели да бъде ликвидирана икономическата основа на чорбаджийството: тя е насочена против сервилната към властта политика, против гъркоманството и фанатичната поддръжка на фанариотското духовенство, за народна култура, за опазване българската самобитност, за народни права и свободи, а не за някакво „първенство" само, както четем в посочения труд на М. Арнаудов, излязъл през 1969 г. (с. 11).

[42] АР, I, с. 501.

[43] Сам Раковски отбелязва устни предания за жителите на Раково, като ги свързва с времето още на цар Симеон и неговия пълководец Боян. По-късно поради разорението на селището от настъпващите турци жителите се пръснали по околните села. — Вж „Житието", АР, I, с. 502. Името си Раковски той носи още от 40-те години — така се подписва под свои писма от 1845 г., по времето, когато е в затвора в Цариград (вж пак там, с. 22).

[44] Интересни в това отношение са например спомените на Кръстю Тарпански, зет на Раковски. Според него родът водел началото си от някой си Михал, който поради турски гонения се заселил заедно с братята си Тодор и Руско в с. Раково, където се занимавал със земеделие и скотовъдство. Независимо от някои хронологични преувеличения (началото на рода се поставя още по време на турското нашествие през XIV—XV в.), спомените са показателни за буйния характер на предците на Раковски, както и за живата традиция, предавана грижливо от поколение на поколение в неговия род (вж ст. ми: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. — В: Раковски. Възгледи..., т. II. С., 1969. с. 388—389).

може би срещаме далечни следи от първите години на разпространението на „История славеноболгарская“ — с тях и със славните минали времена на българския народ са свързани спомените, предавани от поколение на поколение в рода на Стойко Попович.

Дядото на Раковски, Съби, бил виден търговец. Той търгувал с Брашов и Цариград и успял да натрупа значително имущество. Починал в началото на XIX в., по време на кърджалийските нападения, той оставил четирима сина: Дачо, Матей, Стойко и Минко (или Михал). При смъртта му Стойко и Минко били невръстни деца. Дачо и Матей взели живо участие в сраженията срещу кърджалиите. Дачо бил войвода — един от главните предводители на котленци. Той се отличил при едно от нападенията на Карафеиз и Индже войвода, които със седем хиляди кърджалии искали да разорят богатия Котел. Начело на народни дружини Дачо и други двама котленски войводи нападнали посред нощ кърджалиите в Жеравна и избили много от тях. Видели се разбити и посрамени, Карафеиз и Индже войвода се оттеглили и Котел бил спасен.

Чичовците Дачо и Матей, както пише по-късно Раковски, обичали външната показност и се впуснали в разкошен живот. „Наследивши такова едно голямо имение за тех времена, впустили се в големи разноски, във военни великолепия, да яздат най-добри коние и да носят най-скъпоценно оръжие, издържающи и по няколко си войника и слуги наоколо си, щото за търговщина и нити са могли да помислят.“[45] В резултат наследството било разпиляно — външният блясък струвал скъпо! Междувременно Дачо залюбил млада българка от Еленските колиби. Преданията говорят, че заради нея той убил двама турци, които я задиряли. Престоят му в Котел обаче станал невъзможен и той бил принуден да забегне във Влашко.[46] Най-младият чичо на Раковски — Минко — взел участие в етерията на Ипсиланти на север от Дунава през 1821 г. За по-нататъшната му съдба Раковски споменава в „Горски пътник“:

> Изпроводен с дарби от Влашкаго княза
> до царя Махмуда, без правда ся наказа . . .
> В темница хварлен от болест почина.[47]

Особено силно влияние върху младия Раковски упражнява вуйчо му Георги Мамарчов, брат на майка му Руска. Мамарчов взел участие в Руско-турската война през 1810—1812 г. в редовете на създадената тогава „Българска земска войска“ и за показана смелост бил награден с руски орден. По-късно — през 1828—1829 г. — той пак е в редовете на армията и в боевете под Силистра наново се отличил с голямата си храброст. Показаната от него смелост е оценена от руското командуване, което го награждава не само с нов висок орден, но и със сабя, изпратена от руския император.[48]

---

[45] „Житието“. АР, I, с. 504.

[46] Вж цит. спомени на Кр. Тарпански, с. 389. Десетилетия по-късно Раковски попада там на своя първа братовчедка Аника, дъщеря на Дачо, която го укрива при едно от поредните гонения — вж пак там, съби.ията от началото на 1858 г. — с. 412.

[47] По първата редакция на „Горски пътник“. АР, I, с. 525.

[48] За действията на Г. Мамарчов вж ст. на Ст. Романски. Георги Мамарчев и доброволческата му команда от 1828—1829 г. — СпБАН. т. XXII. С., 1931. с. 175—185.

За събитията, разиграли се през 1829 г., разказва сам Раковски. Когато Дибич Задбалкански преминал Стара планина и се отправил за Одрин, в Котел дошъл начело на 500 въоръжени българи Георги Мамарчов с намерение да събере от околните селища още бойци и като отиде в Търново, да обяви освобождението на България. По това време „общий възторг владеяше между народу" — пише Раковски.[49] Мамарчов бил в Сливен, когато внезапно дошлото отделение от 200 казаци го арестувало и отвело при Дибич Задбалкански — руското правителство водело по-широка политика на Балканите, поддържало сложни отношения с останалите европейски държави и след подписването на Одринския мирен договор не могло да допусне при тогавашната ситуация вдигане на българите. „И така българская възраждаема уже надежда изчезна и ся изгуби с лишение единороднаго им предводителя" — бележи Раковски.[50] Народът не се примирил и настоявал да бъде оставен да премери силите си с вековния потисник. В дома на Стойко Попович била написана специална жалба в този смисъл до Дибич — в нея накрая подписалите я молели „покорно милостиваго господаря военачялника Дибича, в имя него. велич. царя Николая, да усвободи наш брат и съотечественик капитан Георги С. Мамарчова и да устави нас бедни свободни да изпитами и ми в това благовремие наше счястие с турци"[51].

Разговорите около съдбата на Георги Мамарчов продължавали и покъсно: отведен в Букурещ, Мамарчов бил освободен и назначен за градоначалник на Силистра, която след оттеглянето зад Дунава останала в руски ръце като залог за заплащането от Турция на наложените след войната контрибуции. Оттам той влязъл в преговори с видни българи. Познато под името Велчова завера, грижливо подготвяното въстание претърпяло неуспех. Събрани в Капиновския манастир, заговорниците били предадени, нападнати от турски военни части и заловени. Като руски офицер Георги Мамарчов не бил обесен както другите ръководители, а бил изпратен през Видин в Цариград. Разпитван от самия султан Махмуд, Мамарчов се държал достойно, като смело говорил за тежкото положение на своя народ. Изпратен на заточение в Кония в Мала Азия, той поддържал връзки с родните си. По време на престоя си в Цариград сам Раковски е имал преписка с бележития свой вуйчо.[52] Детските и юношеските впечатления оставят у младия Раковски незаличими спомени — винаги когато покъсно споменава за Мамарчов, той говори за него с нескрито възхищение и обич.[53]

---

[49] Г. Раковски. Горски пътник. Нови Сад, 1857. с. 233.

[50] Пак там, с. 234.

[51] Пак там, с. 235. Прошението било написано от Атанас хаджи Беров, брат на д-р Петър Берон. Няколкочленна котленска делегация го поднесла на генерал Дибич в главната му квартира в Анхиало (вж Петър Ц о н ч е в. Страници из историята на Котел от края на XVIII и първата половина на XIX в. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 290—291).

[52] Г. Раковски. Горски пътник. Нови Сад, 1857. с. 241.

[53] Като описва срещите на младия Раковски с вуйчо си, Ив. Адженов приема, че Мамарчов е този, „който е показал пътя, по който Раковски е вървял през живота си" (Ив. П. А д ж е н о в. Записки от живота на Георги Стойков Раковски. Наредени от . . . Издава Николай Балкански. Русе, 1894. с. 6). За да докаже тази своя мисъл, Адженов се впуска в описание на измислени разговори между племенник и вуйчо,

Решаващо влияние върху Раковски упражнява и баща му Стойко Попович. Известен още под имената Стойко Събев или Стойко Савов Папазоглу, той бил силна и рядка за времето личност. Останал от малък беден,[54] той започнал с шивачество, ходел и до Цариград да урежда някои въпроси на турските първенци. Скоро спечелил доверието на съселяните си с честния си и прям характер, с решителността и съобразителността си. На няколко пъти Стойко успявал да отърве котленци от неприятности с минаващи турски военни части,[55] удало му се да избави съгражданите си и от настъпващ глад.[56] Стойко Попович стоял начело на местната власт и по времето, когато Котел е бил зает от руските войски през 1829 г. От един документ, съхраняван в Народното читалище в Котел, се вижда как той е подписал заедно с руския майор Крилов разрешително на седем души котленци, които отиват по работа до Сливен. Документът носи дата 11 април 1830 г. Стойко Попович се подписва с името Степан Савув, т. е. Стефан Савов (по котленски обичай, според който Стойко минава в Стефан).[57]

Няколко години Стойко Попович откупувал монопола за доставяне на войската на аби от Котел и околността, сам се заел със стопанска дейност,[58] като донесъл пръв в Котел чаркове за предене на гайтан и машини за влачене на вълна. При тези свои качества Стойко Попович не останал чужд и на войнствения характер на предците си. Добър конник, той умеел с майсторство да играе на джирит — военна игра, разпространена особено между еничарите.[59]

При избухналите борби между чорбаджиите и възмогващите се еснафи Стойко Попович взел решително страната на последните и се издигнал като техен вожд. Горд и с мъжествен характер, той си спечелил зли врагове сред котленските чорбаджии и фанариотите. В тази траяла години наред борба упоритият котленец претърпял много несгоди, попаднал и в затвора и накрай, разорен, завършил преждевременно живота си. През цялото време обаче той не склонил глава. Качествата му били високо ценени от съвременниците му. „Стойко Попович беше человек великодушен, остроумен, предвидлив (прозорлив), разсъдителен, дързостлив в говоренето си и всяка дума, която излизаше от устата му, беше редовна и имаше мястото си“ —

за характера на Руско-турската война, за последствията ѝ, за живота на свобода и т. н. Раковски по онова време е бил на седем години и естествено не е могъл да води подобни разговори. Облеченият в руска военна униформа офицер обаче не може да не се е запечатал трайно в паметта на невръстното момче.

[54] Братята му, по-големите, разпилели наследството. Вж по този въпрос и спомените на Кръстю Тарпански, цит. по-горе, с. 389.

[55] За подобни случаи разказва Кр. Тарпански: как турски военачалници заплашвали да избесят по-събудените първенци, как Стойко Попович успял да ги задоволи и смири. В отплата те го облекли във власт като кмет на Котел, дали му ален капут — цвят, позволен само за владетелите — пос. съч., с. 389—391.

[56] Сам Раковски изнася подобен случай от 1828 г., когато по време на Руско-турската война Стойко Попович изпросил от турския главнокомандуващ Мехмед Рашид паша храна за котленци от държавните складове. Вж Неповинен българин. Втора редакция (писана в Котел през 1854 г.). АР, I, с. 452.,

[57] Подробно вж Петър Ц о н ч е в, цит. ст., с. 292.

[58] За тази дейност на Стойко Попович много сведения по семейни предания дава в спомените си зет му Кр. Тарпански, цит. ст., с. 414—419. Сведения дава и д-р Кр. Р а к о в с к и в ст. си: Страница из българското възраждане. — Мисъл. Литер. сборник, кн. I. С., 1910. с. 155 и сл.

[59] Вж цит. спомени на Кр. Тарпански, с. 389.

Родителите на Раковски Стойко Попович и Руска Мамарчова и сестра му Нанка, снимани в Цариград към 1842 г.

пише за него Панайот х. Добрев Списаревски.[60] Как Раковски е гледал на своя баща, как го е преценявал, личи от думите на друг негов съвременник — Цани Гинчев, — който през 1890 г. бележи: „Той [Раковски] много обичаше баща си и когато дойдеше дума да говори за него, при всичката си коравост се просълзяваше. „Няма да видя аз вече такъв човек като баща си: той беше български Катон" — казваше Раковски с въздишка. — Баща ми имаше желязна воля и огнен патриотизъм . . ."[61]

При такива предци естествено се явява откровението, споделено от Раковски години по-късно, когато, отделен от родината си, премисля изминалия дотогава в борби живот:

[60] Вж ръкописни спомени от 1885 г. — Ин-т за история. Секция Възраждане, инв. № 2442/1954 г. — поместени в цит. моя ст.: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски . . ., с. 430.

[61] Цани Г и н ч е в. Няколко думи от биографията на Георги (Сава) Раковски. — Илюстрация Светлина, г. XXVI, 1918, с. 5.

От сродников пример аз разпален,
от мое отъчество скитам ся отдален,
душа моя пламенно дише отмъщение . . .[62]

Ценни качества Раковски наследява и от майка си, Руска Мамарчова, сестра на Георги Мамарчов. В спомените, писани от Панайот х. Добрев Списаревски, четем за нея: „Майка му беше жена кротка, разумна, сладкодумна и с поглед весел и малко горд."[63] Близък на семейството на Стойко Попович, х. Добрев добавя, че Раковски по външност много приличал на майка си.[64]

Детство. Ученически години в Котел, Карлово и Цариград

В тази среда и в тази обстановка се появява младият котленец, който сам след години ще заеме едно от видните места сред най-заслужилите синове на българския народ. Точната дата на раждането на Раковски не е известна и до днес. Дълго време по този въпрос са съществували объркани и противоречиви сведения — че е роден през 1818, през 1820 или 1821 г.[65] Понастоящем по отношение на годината на раждането няма спор. Сам Раковски в „Житието" си пише: „Родил съм ся в 1821 лет. от българи родители в оная страшна и ужясна повременност, когато подир обесването на фанариотския патрик Григория ся изпроводени от Цариград в България три паличници (джалати) даши да оберат оръжието от българите и да изколят и избесят сичките български старейшини и знаменити людие по градищата и по-знаменитите села."[66] Това сведение е единственото безспорно посочване на точната дата. Наистина в него не са указани месецът и денят, но съвсем ясно е посочено, че Раковски се е родил в страшното за българския народ време, настъпило *подир* обесването на цариградския патриарх Григорий, т. е. след 10/22 април 1821 г. За това тежко време пишат само три години по-късно двамата монаси Никифор и Йеротей: „По убиение патриарха Григория у Цариград в 1821 лета от Христа, у месица априлия: и разсвирепеющуся агаряни по всюду, начаша и у Българию пакост деяти неповинним болгарам, но прежде собравши и вземши от них оружие, тогда християни убиваху напрасно и без суд."[67]

---

[62] Г. Раковски. Горски пътник, първа редакция от 1854 г. (АР, I, с. 525

[63] В друг спомен тя е характеризирана като „корназ" жена (вж М. Арнаудов. Из миналото на Котел. — Год. Соф. унив. Истор.-филолог. фак., т. XXVII, 1930—1931. С., 1931. с. 31—32).

[64] Цит. спомени на П. х. Добрев, с. 430. Буйния и независим характер на Раковски срещаме и у сестрите му Неша и Нанка. Нанка особено оставила легенди със силния си и своеобразен нрав (вж Образът на Нанка Тарпанска, сестрата на Сава Раковски. — Зора, бр. 6775, 22 ян. 1942).

[65] Пълен критичен преглед на съществуващите сведения за рождената дата на Раковски направи Никола Трайков в ст. си: Кога е роден и кога е починал Г. С. Раковски? — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 305—317.

[66] Оригинала вж в НБКМ, ф. Раковски, ІБ 72—126/52. Публикуван в АР, I, с. 501.

[67] Ръкописът се съхранява също в НБКМ, БИА, л. 49. Обнародван е в кн. „Исторически паметници по времето на заверата" (С., 1884. с. 33). Погрешно обаче се прие от някои автори, че Раковски бил роден на 2/14 април 1821 г., както писа Иван Стой-

Сведенията за детството на Раковски са твърде оскъдни. Наименован Съби, по името на дядо си, той се отличава като малък с палавостта си и с голямата си любознателност. Едничък син на Стойко Попович, още от малък той слуша преданията за борбите с кърджалиите, има възможност да види влизането на руските войски в Котел на 2 август 1829 г., любува се на вуйчо си. Какви са били детските игри и какви черти е показвал малкият Съби по онова време, се вижда от разказа на Кръстю Тарпански: „Той още в детинството си като играел с децата по пътят и мегдана, е карал по-големите да му правят сабя от дърво и е пълнил цев с барут, да я пали с въглен. Бил е с характер лют . . .“[68] Друг съвременник също разказва за тези години: „Лицето му — пише Панайот х. Добрев — беше бялобистро и гордо осмихнато, очите му черни и острогледи. В разговорът си беше кротак и сладкодумен; от най-крехкий си възраст беше навикнал малко да говори, с всякиго да се не събира, никакви незначителни блящоревяния да не говори, нити да слуша. Малко докачен от някого си, гледаш тутакси че се разлютил и като че ли искри изхварчат от очите му. В всичкити си предприятия се стремеше с безпримерна дързост, без да се нити най-малко побои.“[69]

Според семейни предания Раковски постъпва в местното училище през 1828 г. Както сам пише по-късно, в началото той се обучавал на панакида, а после преминал към Рибния буквар на Петър Берон. Котленското училище било добро — в него 15 години наред преподавал известният елинист и педагог Райно Попович: изявил се с културата си, с богатата си книжовна и просветна дейност, той успял да повдигне равнището на образованието и да подготви за времето си добре голям брой ученици. Раковски не заварил именития учител — две години по-рано Попович поел към Карлово, — но заварил високото равнище на обучението. Той изучавал освен български още и гръцки език.[70] Скоро обаче възможностите на Котленското училище се оказали изчерпани. Желанието на малкия Раковски било да продължи учението на гръцки. Показал буден ум и несъмнени дарби, към 1834 г. той бил заведен от баща си в Карлово да учи при познатия от по-рано Райно Попович. Двете години, които Раковски прекарва там, създават тясна връзка между него и учителя му — това личи ясно от по-сетнешните писма, писани от Цариград до любимия преподавател. Появилата се чума през 1836 г. прекъсва за кратко време учението — Раковски отива при родителите си, които били избягали в близкото до Котел село Ичера.[71] В края на 1837 г. вече виждаме младия Раковски в столицата на Османската империя, заведен от баща си да учи в прочутата гръцка гимназия на Куручешме. Кога точно е станало това, не е известно. От едно писмо на Гаврил Кръстович до Райно Попович с дата 28 декември 1837 г. се разбира, че Раковски стига в Цариград към края на годината. „Ще добавя — пише Кръстович — че г. Стойчо чорбаджий доведе сина си Сава (който ви

чев в своя статия „За рождения ден на Раковски“, поместена в Истор. преглед, II, 1945/1946, кн. 3, с. 355—357. Тази грешна дата премина и в някои справочници.

[68] Пос. спомени на Кр. Тарпански, с. 391.

[69] Пак там, с. 430—431. И други спомени сочат, че малкият Раковски имал буен характер. „Веднаж баща му черпил хората само защото през деня син му не сторил никаква пакост“ (разказ на баба Иванка Цончева — съседка на Стойко Попович в Котел. — Вж цит. ст. на М. Арнаудов. Из миналото на Котел . . ., с. 35).

[70] В т. 7 от „Житието“ си Раковски бележи: „Наукат ми на български и на гръцки в Котил“ (АР, I, с. 496).

[71] Цит. спомени на Кр. Тарпански, с. 391.

се кланя) и го остави в нашето училище да се учи, а сам той ще остане тука до марта."[72] Настаняването в прочутото елинско училище не ще да е станало без помощта на влиятелния Стефанаки Богориди.

Куручешме, или Ксирокрини по гръцки, било името на малко градче на европейския бряг на Босфора, близо до Цариград (днес в чертите на града). Там в началото на XIX в. било основано едно от най-добре уредените за времето си гръцки училища.[73] Известно под името *Μεγάλη Σχολὴ τοῦ γένους* (Велика народна школа) или по-кратко *Σχολὴ Κουρουτσεσμέ*, то дало образование на много видни гърци, известни по-късно в духовния живот на своя народ. Училището е интересно за нас и с това, че в него са получили образование немалко българчета, издигнали се по-късно като заслужили дейци: между тях следва да се споменат отец Иларион (по-късно Иларион Макариополски), Сава Доброплодни, Гаврил Кръстович, Иван Богоров, Филип Велиев, Иван Найденов, Никола и Алеко Богориди и др.[74]

Най-ранното запазено писмо на Раковски от онова време носи дата 22 януари 1838 г. Писано на гръцки език по време, когато Раковски още няма 17 години, то е отправено до учителя Райно Попович. Под гръцко влияние Съби се подписва вече като *Σάββας Στεφανίδης*. В следващото си писмо, пак до Райно Попович, той съобщава със съжаление за заминаването на Гаврил Кръстович за Париж. Интересна е готовността, изразена от Раковски, да помогне за разпространението на „Христоитията" му. От следващите писма разбираме какви са предметите, изучавани в Куручешме: между другото младият Раковски се запознава по онова време с Демостеновите речи, Ксенофонт, Тукидид, Херодот.[75] Ученето било задълбочено; за различните предмети узнаваме от друг ученик от същото време — Сава Доброплодни, — който изброява: философия, реторика, богословие, поетика, математика, латински език, старите гръцки поети, физика, химия, астрономия, френски език, география, стария и новия завет, катехизис, догматическо богословие и др.[76] Отделно Раковски изучава още и персийски и арабски.[77] Както се вижда, той получава солидно за времето си гръцко образование, което му дава значителни предимства, желани от младежта по онова време. Покровителят му Стефанаки Богориди му готви бъдеще, каквото вече осигурил за другия свой възпитаник, Гаврил Кръстович, изпратен да продължи образованието си в Париж. Младият Раковски обаче отрано показва други наклонности, други стремежи, чувства и увлечения, които загатват за бъдещата насока на живота му.

Дошъл в известното гръцко училище, Раковски проявява и тук своя вече оформящ се характер. По спомени на Сава Доброплодни той често закъснявал, влизал в спор с преподаватели и съученици гърчета,[78] изя-

---

[72] Вж М. Балабанов. Гаврил Кръстович. С., 1914. с. 140.

[73] Вж описанието на училището, дадено от Сава Доброплодни в кн. му: Кратка автобиография. С., 1893. с. 18—20. Зданието имало около 30 стаи, в които могли да се поберат към 150 ученици.

[74] Вж за повече подробности Н. Начов. Цариград като културен център на българите до 1878 г. — СбБАН, кн. XIX. С., 1925. с. 133—135.

[75] Вж писмата до Райно Попович (АР, I, с. 3—10).

[76] С. Доброплодни, цит. съч., с. 21.

[77] Писмо до Райно Попович от 2 март 1841 (АР, I, с. 16—17).

[78] За такива спорове например пише П. Р. Славейков: „Той [Раковски] още в Куручешме са препирал и често са бият със съучениците гърчета за българщината, което тогава било още редкост и за гърците, и за българите" (вж Б. Пенев. Биогра-

вявал своя български произход.[79] За тези години си спомня и Иван Богоров, също ученик по онова време в Куручешме. „Там бяха дошле няколко нашенчета — пише той—да се учат, един от които и беше станалия прочут Раковски, та при вечерните наши расходки край Лъскавото море у Мега Ревма, при свирните на цигулките из султановия сарай, бленувахме заради заспалата българска народност, която по това време едва се пробуждаше."[80] Раковски вече се очертава в тези ранни години като изявен патриот — за неговото родолюбие разказва и Ив. Добровски, който участвувал в разходки из градината на училището, по време на които Раковски дълго говорел с възторг за просветата на българския народ и за изгонването на гръцките владици.[81]

Мислите на младия българин личат и от ранната му кореспонденция с Райно Попович. Едва 18-годишен, Раковски пише вече за „чудославния някогашен наш български народ"[82]. За него гръцките духовници вече са „светогасители", „презрители на нашия български народ". Попаднал в нова среда, той скоро проявява чувствата си на омраза към фанариотите. Те според Раковски се страхуват да не би да се просветят духовете на българите, „защото когато стане това, ще се махнат тия елиномразци и не ще могат вече да доят бедните наши българи като овци, а те сами да имат свои дворци и да правят тлъсти разноски като сатрапи". И добавя с вяра в бъдещето, че скоро българският народ ще може да се отърве от тях.[83] Както бележи в „Житието" си, Раковски по това време вече взима участие в започналата църковна борба.[84] По същото време той поддържа връзки и с млади българи, пръснати извън границите на Турция.[85] Какви мисли занимават Раковски по това време, личи и от едно писмо на Гаврил Кръстович до Райно Попович, изпратено на 26 юли 1841 г. от Париж. В него Кръстович съобщава на учителя си следното: „. . . Сава ми пише от Цариград, че българите ся сабудили от кам учение, чи има уже много училища направени, чи много единородни момчета отишли или на Елада, или на Росия да научат и да ся варнат насетне да поучат."[86]

Свързан тясно с учителя си Райно Попович, постепенно Раковски навлиза в други области на действие. Две кратки вписвания в „Житието" му бележат новата насока, която поема неговият живот. Той носи още от родното си място пламъка на горещата любов към отечеството и народа, традиция в неговия род. Природната буйност на темперамента, свободолюбието, горещият нрав обаче са осмислени от влиянието на две личности, които са

фически бележки за Раковски от П. Р. Славейков. — Вестник на вестниците, бр. 2, 7 ян. 1917).

[79] С. Доброплодни, цит. съч., с. 21.

[80] Ив. Богоров. Избрани съчинения. С., 1940. с. 125.

[81] Вж Ив. Шишманов. Иван Добровски. — Бълг. преглед, 1896, кн. 7—8, с. 170.

[82] Вж писмо от 15 март 1839 (АР, I, с. 12—13).

[83] Писмо на Раковски до Райно Попович от 25 юни 1839 (пак там, с. 14—15).

[84] Вж т. 11 „Участието ми в народните работи тогава в Цариград" (пак там, с. 496).

[85] Той кореспондира например с Гаврил Кръстович в Париж, следи дейността на българчетата в Атина и др. „И в Елада имаме около 20 родолюбци в прочутата гимназия и Атински университет, които родолюбци са готови да жертвуват целия си живот за просвещение на нашия народ. И на други европейски места [има] не малко господа, които имат същите грижи" — пише Раковски до Райно Попович на 29 юни 1839 г. (АР, I, с. 15).

[86] Марко Балабанов. Гаврил Кръстович. С., 1914. с. 167.

изиграли в тези ранни младежки години могъщо влияние върху световижданието на бъдещия изтъкнат борец за народни права: отец Неофит и Илариoн.[87] Пребиваващ по това време в Цариград, отец Неофит действува неотразимо върху своя млад съгражданин с омразата си срещу фанариотското духовенство, с непреклонния си борчески дух. Двадесет години по-късно Раковски се спира върху тази апостолска дейност на Неофит Хилендарски: „Отец Неофит, разпален родолюбец, имеющ дарба природна слова, дързосърд и решен да принесе и живот си отъчъства ради, почна да посещава сички тия българи, начнавш от най-първих и приносящ им в дар от съчинения си, проповедающ им явно да ся постараят да освободят бедни български народ от тяжких злоупотребленияx гръцкаго духовенства“ — пише той с нескрито топло чувство за своя духовен учител по патриотизъм, смелост и жертвоготовност.[88] Заедно с него младият Раковски се движи в Цариград сред хилядите хора от народа, прости българи, дошли от всички краища на страната. Това са хилядите „абаджии, хлебари, градинари, млекопродавци, конюници (сеизи), духанджии и други“ — както пише сам Раковски, т. е. занаятчии, земеделци, дребни търговци, слуги. Сред тях той намира средата, на чиито интереси по-късно ще стане вдъхновен изразител и горещ и смел защитник, идеолог и признат вожд. Раковски по това време става свидетел и на гоненията, на които е подложен Неофит Бозвели от страна на фанариотското духовенство; свидетел на неговите страдания, на изтезанията, на които е подхвърлен и които въпреки всичко не успяват да го сломят и отвърнат от борбата.[89]

Съществуват указания, че опитният агитатор Бозвели също е ценял своя млад сподвижник. В едно случайно запазено писмо от 12 септември 1841 г. той се обръща към своя двадесетгодишен съгражданин с названието „любородче“, „любородец“, „любородно словеснейшество“ и му пише с явно уважение и топли чувства.[90]

Все по това време Раковски поддържа връзки и със своя настойник, влиятелния турски сановник княз Стефанаки Богориди. Връзките тук са от друго естество и бележат непрекъснато охлаждане. В дома на Богориди Раковски е бил приет с топлота от майката на княза. Добра българка,[91]

---

[87] Вж т. 12 и 13 от „Съдържание на житието“ (АР, I, с. 496).

[88] Вж ст. му: Български за независимо им свещенство днес възбуден въпрос и нихна народна църкова в Цариград. — Дун. лебед, бр. 3, 29 септ. 1860. Раковски пази през целия си живот топли чувства към Неофит Бозвели. Той замисля да напише и специална биография, дори подготвя кратък очерк, за съжаление незапазен днес. За него сам Раковски съобщава през 1857 г.: „Аз съм съставил кратко описание толико пострадавшаго отца Неофита“ — пише той на Никола Тъпчилещов в писмо от 20 май 1857 г. (АР, I, с. 115). По-късно Раковски издирва чрез Тъпчилещов и получава от Григорий Хилендарски голям брой ценни документи, свързани с живота и дейността на Неофит Бозвели, които и днес се съхраняват в архива му (вж НБКМ, БИА, ф. Раковски, ІБ 1487—1512/52). Вж и М. А р н а у д о в. Ръкописното наследство на Неофит Бозвели. — В кн. му: Неофит Хилендарски Бозвели. Живот, дело, епоха. 2. прераб. изд., т. I. С., 1971. с. 17—27.

[89] За отношенията между Раковски и Неофит Бозвели по онова време вж ст. на А. Ц в е т к о в. Г. С. Раковски и българският черковен въпрос. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 112—116; вж и цит. по-горе кн. на М. А р н а у д о в.

[90] Писмото на Неофит Бозвели стига до Раковски 20 години по-късно, когато в Одеса му го предава Виктор Григорович. Раковски веднага го обнародва в Дун. лебед, бр. 47 от 22 авг. 1861. Вж текста в АР, II, с. 49—50.

[91] За нея пише Н. Н а ч о в в ст. си: Княз Стефан Богороди. — СбБАН, кн. XXIV. С., 1931. с. 60—61. На име Ганка, тя станала в Цариград Ана (известна и под

старата котленка проявявала симпатии към младия котленец, който ѝ напомнял в космополитния Цариград за далечното родно място.[92]

Годините, които Раковски прекарва в столицата на Османската империя, спомагат за окончателното оформяне на характера и за определяне насоката в действията на бъдещия народен вожд. Закърмен още от малък със свободолюбивия дух на своя род, носещ атмосферата на будния Котел, получил солидно първоначално образование при Райно Поповић и по-късно в гимназията в Куручешме, влязъл в досег с пъстрото множество на българската цариградска колония, изпитал могъщото влияние на огнения Неофит Бозвели, Раковски навлиза в народните борби. Нищо, което става по онова време из българските земи, не убягва от вниманието му.[93] Сблъскал се в Цариград с високопросветена гръцка среда, Раковски преработва впечатленията си и ги осмисля на българска почва. Запознал се с миналото на древна Елада,[94] получил солидно гръцко образование, той гори от патриотизъм, от любов към собствената си родина. Естествена е радостта му, че българското просвещение напредва, че със заляганията на Априлов се подготвя откриване на печатница в Габрово, че се издава историята на Венелин, че в Атинската гимназия и университет следват около двадесет родолюбци, готови да жертвуват целия си живот за просвещението на народа, че и на други места из Европа има българи със същите грижи и же-

името Кира), но в душата си останала чиста котленка, добра българка. Чрез нея, както пише Н. Начев, в дома на Богориди покрай гръцкия витаел и български дух.

[92] Като има пред вид тъкмо влиянието на Раковски пред майката на Богориди, Бозвели моли младия си последовател да използува тази връзка и да се застъпи за него (вж цит. писмо на Неофит Бозвели от 12 септ. 1841 г. АР, II, с. 49—50).

[93] В „Съдържание на житието“ например под т. 15 стои: „Пътешествието по България на Бланки (1840)“ — будният младеж още тогава следи това пътуване и преценява значението, което то има за българите. Досега не е известно дали той е имал и някакви по-особени връзки с Бланки.

[94] По това време Раковски се запознава с културния и политическия живот на гърците в Цариград, където престоява от края на 1837 до есента на 1841 г., т. е. близо четири години — немалък срок за възмъжаване. В литературата съществува спор дали през тези години Раковски е ходил и до Атина. Повод за подобно допускане дават писмените му показания пред съда по Браилския бунт. В тях Раковски говори за две свои отивания до гръцката столица преди зимата на 1841/1842 г. Много автори взимат повод от това сведение на Раковски и пишат за престоя му в Атина, за следването му там, дори за ходене до Париж (вж Ч. П о п о в. Чърти от живота на Сава С. Раковски. Русе, 1891. с. 9—10; Ив. А д ж е н о в, цит. съч., с. 18 и др.). Като използуват техните сведения, някои биографи на Раковски пишат за посещението му в гръцката столица като за достоверен факт. Раковски според М. Арнаудов например отишъл на два пъти в Атина „през отпуските си или ваканциите на 1839 и 1840 г. навярно . . . Там той е ходил сигурно, както се учим от писмените му показания пред следствената комисия“ (М. А р н а у д о в, цит. биография, изд. 1969, с. 27). Тази категоричност се споделя и от А. Ц в е т к о в (Г. С. Раковски. Биографичен очерк. С., 1971. с. 25), Василен В а с е в (Георги Раковски. С., 1961. с. 25) и др. Пръв обърна внимание на неверността на това сведение Боби П е т р о в (Биография на Г. С. Раковски. С., 1910. с. 15—17). Боян П е н е в също не споменава за някакво ходене на Раковски в Атина, дори го отхвърля (Г. С. Раковски. С., 1917. с. 127). Намерените напоследък гръцки документи около Браилския бунт окончателно доказват несъстоятелността на подобно твърдение: никъде те не споменават за посещение в Атина. Генералният гръцки консул в Букурещ Константин Ризос е водил дълги разговори с Раковски, преди да се заеме с прехвърлянето му към Цариград и оттам към Марсилия. В иначе подробните му писма никъде не става дума, че младият котленец е бил вече в гръцката столица. Същото се наблюдава и в по-късните документи, с които разполагаме понастоящем. Твърдението му, написано в показанията, явно е целяло да придаде политическа окраска на Браилския бунт, за да отбие опитите за приписване криминален характер на деянието. С българчетата в Атина Раковски е поддържал само

лания.[95] Борбата за църковна независимост скоро вече не задоволява младия котленец. Погледът му се отправя в друго направление и чертае насоките, по които пламенният родолюбец ще се движи до края на живота си. От преписката си със следващите в Атина българи той научава за избухналото в Крит въстание, че някои гръцки войводи се насочват към границите в Епир и Тесалия. Техните организации подтикнали и българите да изградят някакво свое дружество, което имало за цел освобождението на страната. Така било създадено „Македонско дружество" по подобие на Тесалийското и Епиротското дружество.

По това време Раковски все повече се свързва със съученика си Иларион Стоянов, бъдещия Иларион Макариополски — двамата заедно работят за пробуждането на българския народ.[96] Те трябвало да следят от Цариград развитието на събитията, военните приготовления на турците, обстановката. За да могат по-добре да изпълнят задачите си, решено било Иларион да замине за Търново, та да разбере какво е положението във вътрешността на България. Събитията обаче следват едно след друго. В началото на 1841 г. населението в Нишко се вдига на бунт, гръцки чети нахлуват в Тесалия, започват вълнения към Епир и на Крит. При тази обстановка Раковски научава, че в Браила също е започнало някакво движение на българи — за да събере по-пълни сведения, той решава да замине за големия крайдунавски град и през лятото на 1841 г. напуска Цариград.

Какви са точно причините за това пътуване на Раковски, все още не може да се твърди със сигурност. В т. 16 от „Житието" си той бележи: „Напрасното ми отхождане в Браила"[97]. Защо заминаването е било „напрасно", т. е. внезапно, може засега само да се гадае: според едни отпътуването стояло във връзка с отношенията на Раковски със Стефанаки Богориди;[98] според други то било предизвикано от направени дългове (Г. Кръстович), а според трети имало връзка с измамен турчин от Цариград (Кр. Тарпански), и т. н. Всички автори обаче, които градят една или друга хипотеза, не взимат пред вид идейното развитие на Раковски, довело го до решението да се включи в борбата за свободата на народа си. Ако разгледаме в тази светлина „напрасното" заминаване на Раковски, веднага можем да си обясним защо е трябвало той да тръгва така ненадейно, набързо: явно събитията са изисквали това!

Така или иначе, с безгрижната младост е свършено! Оттук нататък Раковски изоставя ученето, скъсва с възможността да уреди кариерата си,

---

писмовна връзка — от нея той е знаел за духа и настроенията им, за намерението им да използуват готвените гръцки движения, за да се вдигнат и те на бунт.

[95] Вж писмото му до Райно Попович от 25 юни 1839 (АР, I, с. 15).

[96] Иларион дошъл в Куручешме през 1839 г. Ученик дотогава в Андрос при Каири, той носи в себе си не само високи знания, но и гореща любов към народа си, участвува в спорове с гърчета-ученици. Както пише неговият пръв биограф, „Иларион и Сава Раковски скоро се разбрали един други и затова често се събирали на тайни събрания. При това се стараели да привеждат в народно съзнание учениците-българчета" (М. Радивоев. Време и живот на Търновския митрополит Иларион (Макариополски). С., 1912. с. 10—11).

[97] АР, I, с. 496.

[98] Подобно допускане прави М. Арнаудов: „Вероятно Богориди ще да е подушил за революционните връзки и кроежи на своя съгражданин, когото е тъкмял за също такава административно-дипломатическа кариера, в каквато виждаме Кръстович (затова се изучават арабски и персийски), и Раковски, като се е боял от репресии, предпочел е да напусне Цариград" (вж цит. негова биография, издание 1969, с. 29).

да живее „разумно“, както са разбирали това Стефанаки Богориди, Гаврил Кръстович и др. Таланта си, силите си, своя живот Раковски посвещава на борбата за премахване на феодалния турски гнет, за извоюване свобода за народа. Цялата нататъшна дейност на големия български родолюбец е подчинена на тази цел. От буйно момче и добър ученик, минал през борбата за извоюване на църковна независимост, само за три години Раковски се превръща в съзнателен борец, сторонник на революционни методи за борба. Възмъжал набързо, в съвсем кратки срокове той изминава сложен идеен път, завършил логично с участието му в Браилския бунт. Със заминаването си за Браила Раковски вече поема за цял живот тежкия път на борбата. Българското националноосвободително движение спечелва своя талантлив и пламенен служител, станал наскоро основоположник на организираното националнореволюционно движение в България.

III. Първи стъпки по пътя на борбата. В Цариград. Кримска война

Браилски бунт. 1842 г.

Първото движение в Браила започва през пролетта на 1841 г.[1] То обединява стотици българи от града и от други румънски селища. Проектира се скорошно преминаване на Дунава и насочване на юг, за борба против силите на Османската империя. По същото време Раковски, който поддържа връзка с българите от Атина, подготвя друго движение, което има пред вид гръцките планове в Тесалия и Епир. Естествено е, след като се е научил за подготовката в Браила, Раковски да побърза да отиде там, за да проучи положението и да се опита да съгласува действията. Подготовката по Първия браилски бунт обаче е била напреднала дотолкова, че на 13 юли 1841 г. бунтовниците предприемат опита си да прехвърлят Дунава. Те не успяват: каикът, на който се качили, бил предварително пробит и започнал да потъва, румънските войскови части открили стрелба, завързало се сражение, дадени били големи жертви. Опитът за прехвърляне на четата пропаднал.[2]

---

[1] Върху първия и следващите два бунта в Браила досега са се появили много трудове. Използувани бяха различни дипломатически архиви, проучени бяха румънски извори, изясниха се важни въпроси около характера на бунтовете, протичането им и съдбата на участниците, ролята на българската емиграция във Влахия, Молдова и Бесарабия. Появиха се ценни документални публикации, подготвени от Й. Филити, Н. Йорга, М. Попруженко, Вл. Т. Хиндалов, Ст. Романски, Н. Трайков, П. Константинеску-Яш. Въз основа на тях бяха написани немалък брой проучвания, между които следва да се отбележат тези на Ст. Романски, Й. Филити, Н. Трайков. Напоследък бяха открити важни документи от В. В. Ниякий, Михаил Дихан и Йоно Митев. Последното основно изследване по този въпрос написа виднияг румънски историк Константин В е л и к и. Браилските бунтове. С., БАН, 1968. В труда си той дава анализ на книжнината, а накрая посочва и обширна литература, появила се в България, Румъния, СССР и др. (вж с. 313—316). Изследването на Велики бе критично допълнено със сведения от турски документи от Борис Н е д к о в. Браилските бунтове (1841—1842) (Турски документи). — В сб.: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974. с. 697—734. Благодарение на всички тези трудове тук аз съм улеснен и не повтарям изнесеното по общите въпроси, както и по подробностите около различните участници в бунтовете, а се спирам само върху прекия предмет на изследването: ролята на Раковски в събитията.

[2] Мнозина автори в първите десетилетия след смъртта на Раковски бъркат при разграничаването на Първия от Втория браилски бунт и произволно карат младия

Въпреки че е тръгнал набързо — „напрасно", както сам пише, — Раковски не успява да стигне навреме. На път за Браила, вече в устието на Дунава, той научава за бунта и за нещастния му край. За да разбере какво точно се е случило, продължава пътя си. Към подобно решение Раковски бива подтикнат и от Георги Казака (Карловски), настанен в Галац, който му вдъхнал големи надежди.

Че в случая се касае за по-широко замислено движение, личи от показанията на самия Раковски. Когато той бил вече в Браила, там пристигнал от Атина и Ставрос Георгиу, епиротец, представител на тесалоепиротското дружество. „Съвещавахме се и с него, който бе определен като началник на гърците, които щяха да се вдигнат заедно с българите" — пише Раковски в писмените си показания.[3] Известно е, че първият бунт в Браила е свързан и с опитите на Милош Обренович да тласне събитията в желана от него посока.[4] Бунтът, както поддържа неговият историограф К. Велики, е „българо-сръбски" и има известна връзка със събитията в Нишко. В движението са обхванати българи от Влашко, Молдова и отчасти от Бесарабия. Бързото придвижване към Браила на Раковски, а както се вижда и на Ставрос Георгиу, стои във връзка с желанието движението на север от Дунава да бъде координирано с това, което се готви на юг и в което са обединени усилията на гърци и българи. Раковски бележи в показанията си: „Понеже трябваше да съобщи това и на членовете на дружеството и да се снабди следователно с пари, [Ставрос Балакостас] реши да замине за Атина, за да даде необходимите инструкции и на тамошните членове."[5] Явно е желанието на дошлите от Цариград и Атина дейци да сложат замислените движения на по-широка основа, да им придадат балкански аспект. Така още в самото начало на революционната си дейност, едва двадесетгодишен, Раковски излиза на историческата сцена като личност, която израства над теснонационалните граници, като деец, който се стреми да обедини и съчетае усилията не само на българи, но и на гърци и сърби в борбата против общия потисник. По това време са се минали едва четири години от пристигането му в Цариград и от свързването му с българската емиграция там; и две-три години от включването му в борбата за църковна самостоятелност под могъщото въздействие на Неофит Бозвели. За късо време младият котленец узрява, бързо еволюира и вече надраства спора с Цариградската патриаршия, като се насочва смело към политическа борба срещу властта на султана, в тясно сътрудничество с представители на други балкански народи. Тази особеност в действията на Раковски може да бъде наблюдавана в бъдеще при различни ситуации и постъпки: бързо взимане на решения, смела и находчива революционна мисъл, действия на широк фронт.

патриот да взима участие и в бунта от 1841 г. Това при липсата на документи по онова време е обяснимо. Необяснимо е обаче как може то да се повтаря по-късно, когато вече Романски е публикувал своите статии за Браилските бунтове (вж например Божан Ангелов. История на българската литература, ч. II. Възраждане, 1762—1878. 2. поправ. изд. С., 1933. с. 163—164).

[3] Вж оригиналните показания на Раковски пред следствената комисия, дадени на 10 март 1842 г. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1969. с. 14.

[4] Като ръководител на Първия браилски бунт заедно с Васил х. Вълков се явява сърбинът Милош Станиславов, известен под името Владислав Татич. За ролята на Милош Обренович засега науката разполага със сравнително оскъдни данни.

[5] Цит. показания, с. 14.

Раковски пристига в Браила в началото на август 1841 г. Запазен е документ с дата 7 август за постъпването му в Браилската карантина под името Георги Македон.[6] С помощта на местния жител поп Прокопий той е пуснат оттам за срок от три месеца под поръчителството на Николае Пападопуло, брат на поп Прокопий. Още тогава Раковски успява да се снабди с гръцки паспорт, издаден му от гръцкия вицеконсул в Браила Велизариос.[7] Той урежда въпроса за препитанието си, като с помощта на познати котленци, настанени в града, става учител по гръцки и френски, поради което си спечелва прозвището „даскала". Отначало Раковски посещава учениците си по домовете им, а по-късно успява да открие свое частно училище в къщата на сливенеца Паскал, в съдружие с един италианец на име Александро Д. Пандолфи, пристигнал в Браила в края на ноември 1841 г. Училището освен като източник на препитание служи и като удобно прикритие на истинските действия по организиране на новото движение, подготвяно от Раковски и Ставрос Георгиу Балакостас.[8]

Изграждането на заговора започва още от първите дни. Раковски работи сред българите, а Ставрос Георгиу — сред гърците, като същевременно държи връзка и с центъра в Атина. За да уговори някои подробности, както и за да донесе средства, Георгиу заминава за Атина, откъдето се завръща в края на ноември 1841 г. Придружава го негов братовчед, който, след като се запознава с положението, заминава за Епир, където трябвало да се вземат съответни мерки. Раковски и Ставрос разширяват дейността си и вън от Браила. Те установяват широки връзки с българи и гърци от Влахия и Молдова, свързват се и със сънародниците си от Южна Бесарабия и Одеса. В Галац ръководител на движението е Георги Казаков (известен впоследствие под името Карловски), а в Бесарабия — Петър Ганчев. Вербуват се все нови заговорници, търси се помощ за въоръжаване. Георги Казаков се обръща за помощ и към Василий Е. Априлов, който обаче не само категорично отказва да даде средства, но и осъжда движението, изтъквайки невъзможността по този път да бъде постигнато нещо съществено. По-късно Априлов предупреждава заговорниците, че силите на Османската империя са още достатъчни, за да не позволят на подвластните народи да отхвърлят сами игото. Османската държава — изтъква Априлов — може да бъде считана за гнила само в сравнение с европейските сили. В сравнение с опитите на заговорниците обаче тя е един колос, който ще смаже безмилостно и занапред всякакви необмислени акции като тези в Ниш или в Браила през 1841 г. Априлов не се задоволява с предупрежденията — той обажда на одеския губернатор граф Воронцов за движението. Скоро след това руските власти арестуват Петър Ганчев, с което разстройват организирането на движението в пределите на Руската империя.[9]

---

[6] За пръв път това име се явява тук. То стои във връзка с Македонското дружество, основано от българите в гръцката столица по примера на дружеството на тесалоепиротите, с което Раковски явно се намира в тесни връзки.

[7] Вж подробности в кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 186—187, 323.

[8] По-късно, в показанията си пред съда, Пандолфи, който бил чужд на приготовленията, разказва, че в къщата на Раковски всяка вечер идвали разни хора, които говорели български и гръцки (вж присъдата по делото срещу Раковски и другите заговорници от 12 юни 1842 г. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 145).

[9] Вж за събитията в Русия новите „Документи в съветските държавни архиви за Браилския бунт от 1842 г.", публикувани от Константин К о с е в в сб.: Раковски.

Подготовката на бунта в Браила върви бързо. Заедно с останалите ръководители Раковски се опира на беднотата сред емиграцията: занаятчии, дребни служители, моряци, хамали, рибари, гостилничари, кафеджии, градинари, слуги. Агитацията се води в кръчмите и кафенетата из крайните квартали на града, при срещи из околността.

Целта на движението е да се образува въоръжен отряд, който да премине Дунава, за да вдигне общо въстание против турската власт. Плановете са изработени въз основа на убеждението, че народът само чака знак, за да въстане. Предвижда се въоръжени българи от Бесарабия, на брой около 1000—2000 души, да дойдат в Галац; там е трябвало да се съсредоточат и други групи българи, дошли от разните градове на Молдова. Цялото множество след бърз преход трябвало да се прехвърли към Браила, откъдето следвало да премине заледения Дунав. В показанията си Раковски изяснява, че заговорниците не смятали да проливат кръв: броят на събралите се въстаници трябвало да бъде толкова голям, че властите да бъдат принудени да им дадат път през границата. Същевременно по предварителна уговорка се планират действия и далеч на юг, в Тесалия и Епир.

Заговорниците не притежават достатъчно оръжие. За да се снабдят с необходимото количество, те замислят да арестуват на 10 срещу 11 февруари офицерите от Браилския гарнизон, които точно тогава щели да бъдат събрани на градски бал, да заемат със сила казармите и да вземат намиращото се там оръжие. Необходимите средства те смятат да съберат чрез насилствено изземване от богатите търговци в града — за целта са изготвени дори и списъци. Предвижда се и избиването на няколко богати местни турци, както и запалването на някои къщи, за да се предизвика паника и се улесни акцията.

Узнали чрез Априлов за заговора, руските царски власти не се ограничават с вземане мерки на руска територия. Те съобщават чрез дипломатическите си представители на Високата порта и на князете на Молдова и Влахия — Михаил Стурдза и Александър Гика. Взетите от руските власти мерки след арестуването на Петър Ганчев довеждат до намаляване броя на доброволците, които трябвало да дойдат от Бесарабия. Научил за арестите, и Георги Карловски в Галац става по-предпазлив, така че и оттам вече не могло да се разчита на голям брой бойци. Непосредствено преди определената дата на бунта става дума вече не за 1000—2000 души, а за едва стотина доброволци, които биха могли да дойдат в Браила.

Слуховете за готвения бунт стигат и до властите в града. Въпреки усилията им обаче те не успяват да открият нищо по-определено. Случайно полицията научава, че Раковски крие оръжие;[10] така тя попада по дирите на заговора в самия ден преди обявяването на бунта.

Властите взимат мерки без никаква забава: балът, който щял да бъде използуван за арестуване на офицерите, се отлага, гарнизонът е поставен в тревога. Из града са изпратени усилени постове, в центъра на Браила е

Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 165—199. Вж и ценния труд на В. В. Н и я к и й. Заговор болгар в Дунайских княжествах и на юге России в 1841—1842 годах. — Научные доклады высшей школы. Исторические науки [Москва], 1959, № 2, с. 121—140.

[10] Раковски давал уроци на сина на английския поданик Чекири. Детето видяло някакъв пакет с пистолети и ятагани в дома на учителя си и поискало да ги разгледа. Раковски му показал оръжията, но го предупредил да не казва никому. Детето обаче споделило видяното с баща си, който веднага съобщил на местната полиция.

съсредоточена значителна част, която трябвало веднага да се притече на помощ там, където станело нужда.

Заговорниците също променят плана си. Без да знаят, че са вече разкрити, те решават да не чакат пристигането на групите от Бесарабия и Галац, а да преминат към действие. Раковски е трябвало да нападне с групата си зданието, където щял да бъде балът, за да арестува офицерите от гарнизона. За главна квартира е определена къщата, където той живеел. Уточнени са били и други някои подробности около сигнала за началото на бунта, действията срещу казармата, запалването на огньове из града.

Властите изпращат трима души начело с полицейския началник Панъ Цъндърикъ с поръка да арестуват Раковски. Те обаче не успяват да изпълнят задачата си: посрещнати с оръжие, румънските органи бързо се оттеглят. Раковски и другарите му разбират, че са открити, и веднага преминават към действие. Те се отправят към дома на полковник Енгел, командир на военната част в града. Пред къщата пресрещат неговата шейна, с която пристигал поручик Петръкеску заедно с подофицера Панделе Мокану. Взели го по погрешка за командира на военната част, Раковски и другарите му стрелят в Петръкеску и го нараняват, а един от заговорниците — Киряк Зервас — го убива с пистолетен изстрел. В настаналата суматоха се намесват и други войници, пристига и помощ от близките казарми, вдига се в тревога целият полк.

Заговорниците завързват сражение, в което са ранени пет румънски бойци — един офицер, един подофицер и трима войници. Положението на разбунтувалите се обаче е тежко — числеността превъзходство на противника ги накарва да използуват тъмнината и да се пръснат из града. Властите предприемат издирване на заговорниците и успяват да арестуват 15 души, трима от които ранени. Водителите на бунта обаче не са хванати. Раковски, Ставрос Георгиу и капитан Спиру успяват да се укрият в една къща, собственост на браилски българин. Следващата вечер Раковски се прехвърля в друга сграда, при една бедна жена; там преседява скрит три денонощия, без да може да разбере какво става с останалите заговорници. За да узнае нещо, Раковски наново сменя скривалището си. В новата къща, където се приютява, той разбира, че квартирата му е обискирана и цялото му имущество дигнато, че мнозина невинни са арестувани, че бунтът е претърпял пълен неуспех. За да не страдат хора, които нямат никаква вина, Раковски решава да търси някаква развръзка. Както пише в показанията пред съда, той бил отчаян от страданията, които сполетели неговите другари и техните семейства. „Риданието и плачът на техните съпруги и деца ми причиниха крайна скръб и мъка — пише той — и най-сетне такова пълно униние, че след няколко дни реших доброволно да се предам на руския консул и оттам да прося Вашата милост."[11]

Междувременно местните власти донасят за безредиците в Букурещ. Влашкото правителство взима извънредни мерки. Специално комюнике е публикувано в Държавния вестник, за Браила заминава братът на княза, великият бан Михалаке Гика, министър на вътрешните работи. От чуждите дипломатически представители се поискват специални писма-нареждания до техните консули в дунавското пристанище да дадат пълно съдействие за арестуването на всички съзаклятници, ако между тях се окажат

[11] Вж цит. показания, с. 15.

чужди поданици. Михалаке Гика пристига в Браила на 14 февруари, когато всичко е вече утихнало. Само двамата главни ръководители са в неизвестност — Раковски и Ставрос Георгиу. Третият — капитан Спиру — е бил тежко ранен, предава се, отведен е в болницата, където починал, без да издаде нещо.

Минават вече десет дни, без Раковски да бъде хванат. За залавянето му е определена голяма награда, но той не е издаден. Сам Раковски обаче улеснява властите — знаейки за благосклонното държане на руския консул в Галац Карнеев към заговорниците от Първия браилски бунт, младият революционер решава да отиде при него (по това време Карнеев живеел в Браила, в къщата на някой си Дедоман). В „Житието" си по този случай Раковски бележи: „т. 18. Предатълството, що ми направи тогава руский консул Галашки Симеонович в Браила."[12] Отишъл през нощта на 3 срещу 4 март (н. с.) при Карнеев, Раковски поисква подкрепата му. Руският консул обаче, който имал много неприятности поради държането си по време на Първия браилски бунт, решава този път да действува другояче — в съгласие с реакционната политика на император Николай още на следващия ден — 4 март — той предава Раковски на Михалаке Гика. През следващата нощ — на 4 срещу 5 март — под усилен конвой Раковски е изпратен към Букурещ. Малко след това за влашката столица заминава и Михалаке Гика, като взима със себе си и едно обемисто досие от 186 страници, между които се намирали и книжата на Раковски, иззети при обиска в квартирата му. В Букурещ са прехвърлени и останалите арестувани заговорници.

Веднага бива създадена специална комисия, която се заема с издирванията по образуваното дело. На 10 март е разпитан Раковски. Показанията му са важни не само за изясняване характера и протичането на самия бунт, но и за държането на младия едва 21-годишен водач на бунта.[13]

Българският революционер признава всичко, което е вече известно на властта. Той очертава замисъла на бунтовниците — без кръвопролития да прехвърлят Дунава и координирано с действия далеч на юг в Тесалия и Епир да се борят против общия османски потисник. Раковски признава, че в движението са участвували лица, които в момента са далеч от ръцете на властта; обратно, за всички, които били арестувани, твърди, че не ги познава, че не знае нищо определено — така той се стреми да ги оневини. „Александрис бакалинът, който отдавна избяга ненадейно, без да знае някой къде отиде, знаеше за работата отдавна, понеже имаше преписка със своя другар Георги Казака" — пише Раковски за намиращия се далеч съзаклятник. „Свещеник Прокопи не взе никакво участие в тази работа. Братята му Никола и Янаки са съвсем невинни. От тия, които отидоха във Фокшан . . . имената им не зная. От тия в Букурещ не познавам лично никого. От тия в Бесарабия, както и друг път казах, не ми са известни . . ."[14]

---

[12] АР, I, с. 496.

[13] Понастоящем науката разполага с пълния текст на тези показания. Дълго време бяха известни само преписите, направени от драгоманина при руското генерално консулство Кола. Оригиналният пълен текст бе издирен от Никола Трайков във Ватиканските архиви, а разчетен и публикуван едва през 1969 г. (цит. показания, с. 7—18).

[14] Цит. показания, с. 16—17.

Както се вижда, Раковски познава всички, които са избягали и са далеч, а останалите не познава!

Разследванията на следствената комисия по делото срещу Раковски и другарите му биват скоро завършени. Насрочването на самото дело обаче се бави поради разгарянето на друга афера. Княз Александър Гика, който получил заключението на следствената комисия и в чиито ръце се намирало придвижването на делото по-нататък, трябвало да се справи с обвинението на френския поданик Таверние, че румънецът Елиаде се бил опитал да го включи в опит за вдигане на бунт из българските земи в Турция. Случаят предизвиква много вълнения сред ръководните среди във Влахия и сред чуждите дипломатически представители в Букурещ. Трябвало да се разбере дали има някаква връзка между Елиаде — Таверние и заговорниците от Браила начело с Раковски (Ставрос Георгиу успява докрай да се укрие и по-късно да замине за Гърция). Едва на 30 май Гика изпраща събраните документи — обемисто досие от над 300 страници — в Министерството на правосъдието, след което Наказателният диван, който бил върховната наказателна инстанция в страната, започва работата си. На 12 юни той привършва разглеждането на делото и издава присъда по бунта в Браила от февруари 1842 г. В присъдата се посочва, че начинанието било подготвено от Раковски, Ставрос Георгиу и починалия Спиру, че трите заедно с други бунтовници нападнали капитан Подеану, а после убили офицера Петръкеску, като ранили и други войници, все с цел да плячкосат града — у тях били намерени списъци на богатите търговци, чието имущество трябвало да бъде иззето. „Истинската и първа цел на тези смутители, като главатар на които фигурира казаният даскал, е била ограбването и опожаряването на града Браила и плячкосването на най-богатите и най-значителните търговци“ — пише в заключение съдът, като отрича на Раковски и другарите му намерението да се борят за освобождението на родината си. Според тях Раковски се стараел да се оневини, като „съгласува една необмислена предварително и независима от неговите мисли случка, с добрите намерения, които ще да са имали някои от неговите сънародници за просвещението на българския народ, и следователно не може да бъде защитен от наказанието, което се следва за разбойниците“[15]. Цялата отговорност за нападението върху къщата на полковник Енгел румънските съдебни власти прехвърлят върху Раковски и другарите му, без да засягат въобще обстоятелството, че след като разбрали, че са разкрити, заговорниците трябвало да избързат с действията си.[16]

В присъдата си Диванът осъжда „даскал Георге, син на Щефан Македон“, и заедно с него още шест души „като някакви си разбойници доказани“ на смърт. Другите участници в бунта са осъдени на различни срокове наказания. Под присъдата са се подписали четиринадесетте осъдени, че са

---

[15] Цит. присъда, с. 159.

[16] Много добре критикува тази несъстоятелност на обвинението румънският учен К. Велики, който пише: „Това, което последвало, т. е. нападението на къщата на Енгел, било само акт на самозащита на заговорниците и не представлявало цел на движението“ (вж цит. негова кн., с. 123). Велики смята, че тази постановка била дадена по внушение на руския консул Дашков (пак там, с. 111—112). От разкритите гръцки документи (вж по-долу) се вижда, че за оценката на деянието като криминално има пръст и гръцкото генерално консулство, което по този начин е искало да улесни прилагането на капитулациите и поемането на осъдените за препращане в Гърция.

изслушали „това решение". Отбелязано е още: „Всичките тези четиринадесет осъдени не пожелаха по никакъв начин да подпишат дали са доволни или недоволни."[17]

Съдбата на Раковски и останалите заговорници по-нататък дълго не беше изяснена. В литературата съществуваха различни догадки как се е стигнало до предаването на Раковски и останалите гръцки поданици на гръцките консулски власти, откога Раковски е имал гръцки паспорт и т. н.[18] Откритите напоследък гръцки документи хвърлят обилна светлина върху този период от дейността на българския революционер.[19]

На 13/25 юни осъдените десет гръцки поданици начело с Раковски подават молба до Гръцкото генерално консулство в Букурещ, с която съобщават, че отказват да апелират присъдата на румънския съд, и искат намесата на гръцките власти съгласно с постановленията на капитулациите. По силата на режима на капитулациите чуждите поданици в Османската империя и васалните ѝ страни, каквато била и Влахия, могли да бъдат наказвани само в страните, на които са поданици. Като притежател на гръцки паспорт Раковски трябвало да бъде предаден заедно с останалите гръцки поданици на гръцките консулски власти за препращане в Гърция. Междувременно неговият въпрос е предмет на оживено разискване между генералния гръцки консул в Букурещ Константин Ризос, гръцкия пълномощен министър в Цариград Ал. Маврокордатос и гръцкия министър на външните работи Йоанис Ризос. Въз основа на донесенията на К. Ризос Маврокордатос нарежда да се направи всичко възможно задържаните гръцки поданици да не се съдят въобще от влашките съдилища, а по силата на капитулациите да бъдат предадени на гръцките власти. Гръцкият генерален консул в Букурещ обяснява, че това не може да стане, но че резултатът бил един и същ — независимо от решението на влашкия съд осъдените щели да бъдат предадени за изпълнение на присъдата на гръцките власти. От преписката научаваме още нещо съществено по протичането на делото срещу Раковски и ос-

---

[17] Вж цит. присъда, с. 162.

[18] Лишени от документи, различни изследователи на живота и делото на Раковски тълкуват различно предаването му на гръцките власти и прехвърлянето му в Марсилия. Още през 1890 г. например Г. Котев (Начович) пише, че за да спасят Раковски, букурещките българи решили да съберат средства и чрез М. Кифалов извадили паспорт от гръцкото консулство, с който се удостоверявало, че Георги Македон бил гръцки поданик (Г. К о т е в. Български народен календар за 1890 г. С., 1890, с. 77). По спомени на Никола Балкански Иван Адженов изнася друга версия: Раковски се обърнал с писмо до братовчедите си х. Петър, х. Радослав, х. Иван и Никола х. Стоянов и ги помолил да проверят кой консул щял да се заеме със защитата му. В отговор братовчедите му съобщили, че гръцкият консул го взима под защитата си (Ив. А д ж е н о в. Записки от живота на Георги Стойков Раковски, изд. Никола Балкански, св. I. Русе, 1894. с. 23—24. Подложното писмо вж в АР, II, с. 861—862). Първият биограф на Раковски Боби Петров повтаря тези истории, но изказва известно съмнение в достоверността на предположенията (цит. кн., с. 28—29). Боян Пенев допуска, че браилските и букурещките българи се загрижили за освобождението на Раковски и с една доста голяма сума сполучили да подкупят гръцкия консул в Букурещ, който издал гръцки паспорт на Раковски (цит. кн., с. 22—23). М. Арнаудов споменава, че Раковски „подобно на толкова други българи бил си извадил навреме гръцки паспорт" (цит. кн., с. 35).

[19] Новите гръцки документи отразяват точно кога и как Раковски е получил гръцки паспорт, който впоследствие му дава възможност да избегне смъртната присъда. Вж по този въпрос кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 321 и сл. Вж и ст. ми: Г. С. Раковски и Гърция — 1842—1843 г. — В: Актове на Първия конгрес на Българското историческо дружество, т. I. С., 1972. с. 527—532.

таналите заговорници: съобразно с нарежданията на цариградската гръцка легация гръцкият генерален консул в Букурещ взел мерки деянието на задържаните да бъде представено като криминално, а не политическо — по този начин предаването на гръцките поданици щяло да се уреди по-лесно. По отношение на съдбата на Раковски К. Ризос смята, че щом като той притежава гръцки паспорт, въпрос на гръцко достойнство е да не се изоставя. „Надявам се, че ще одобрите хуманната мярка да включа и Георги Македон" — донася К. Ризос на своя шеф. Становището му било одобрено и от Министерството на външните работи. Гръцкият министър на външните работи пише по този повод: „Генералният консул в Букурещ е извършил едно човеколюбиво дело, като освен на осъдените там гърци е поел защитата и на негръцкия поданик, наричан Македон."[20]

На 14 юли 1842 г. с княжески указ присъдата срещу Раковски и останалите заговорници е потвърдена. Понеже осъдените се позовавали на гръцкото си поданство, те трябвало да бъдат предадени на гръцките консулски органи в Букурещ. На 24 юли/5 август, след като гръцкото генерално консулство заявило, че поема всички грижи за препращането им в Гърция, осъдените гръцки поданици начело с Раковски са предадени на Константин Ризос, който след няколко дни ги изпраща към Браила, за да бъдат отведени от гръцки кораби. На 3 август групата стига в Браила и още същия ден Раковски е качен на гръцкия кораб „Бомбак де Елпис" с капитан Никола Филипу от Идра и изпратен към Цариград. С него пътува и доклад от гръцкия генерален консул в Букурещ Константин Ризос до гръцкия пълномощен министър в Цариград Александрос Маврокордатос. Син на гръцкия министър на външните работи, Константин Ризос е можел да си позволи да прави внушения на своя пряк ръководител. Те са интересни, защото са свързани с личността на Раковски. Опознал го по време на престоя му в гръцкото консулство в Букурещ, Ризос пише за него: „Относно Георги Македон, моля вземете необходимата грижа, за да не пострада нещастникът, оставайки на произвола на съдбата в Турция. Той е млад, образован и красноречив и, разбира се, ще Ви спечели симпатиите. Безразсъдността и младостта му го доведоха до тези нещастия, но водачът на обвинените гърци в Браила не е той, а Ставрос Георгиу, както Ви е известно." Ризос е загрижен и за бъдещата съдба на Раковски: „Понеже изпращането на Македон в Гърция може да бъде неизгодно за гръцкото правителство, добре би било той да замине за известно време за някоя европейска страна. Баща му е състоятелен и има и други роднини, които биха могли да го издържат. В противен случай в Турция без покровителство той може да бъде заловен и да изпадне в опасност."[21]

Гръцките документи дават възможност да се проследи и прехвърлянето на Раковски към Марсилия. Министерството на външните работи в Атина е на мнение, че евентуалното изпращане на Раковски в Гърция би могло да създаде усложнения на гръцкото правителство. С писмо от 11/23 юли 1842 г. Йоанис Ризос съобщава на Маврокордатос, че довеждането на Георги

---

[20] Всички тези документи, разменени през 1842 г. между гръцкия генерален консул Константин Ризос, пълномощния министър в Цариград Ал. Маврокордатос и гръцкия министър на външните работи Йоанис Ризос, се съхраняват в музея Бенаки, Атина, арх. Маврокордатос (съкратено: Арх. Мавр.). За тях подробно вж цит. моя кн. Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 321—327.

[21] Вж Доклад на К. Ризос от 3/15 авг. 1842, Арх. Мавр., № 2324.

Македон в Гърция е нежелателно, тъй като може да има неприятни последици за гръцката държава: като негръцки поданик Раковски не може формално да се ползува от режима на капитулациите, а гръцката държава може да бъде обвинена, че дава убежище на чужд поданик, уличен в престъпление. Затова на гръцката легация в Цариград е дадено нареждане, щом Раковски пристигне в столицата на Османската империя, легацията да го освободи и препрати някъде, за да може да се спаси.[22] Така съдбата на Раковски е решена, преди той да пристигне в Цариград. Оставало Маврокордатос да определи накъде да препрати младия български революционер.

Предпазливостта, която проявяват гръцките дипломатически служители, била наистина необходима. За личността на Раковски се заинтересували чуждите дипломатически органи във влашката столица. Френският генерален консул Билкок настоявал да бъде известена Високата порта за предаването на Георги Македон. Още на 24 юни 1842 г. в Букурещ пристигнал и Шекиб ефенди — официален турски пратеник, — за да изкаже на княза благодарността на турското правителство за твърдото държане по време на двата Браилски бунта. По всяка вероятност по онова време чрез донесенията на турския емисар за първи път името на Раковски е стигнало до Високата порта като размирник, опасен за сигурността на империята. Наистина засега той бил известен под името Георги Македон, но към тези донесения с течение на годините щели да се добавят и други.

Нататък събитията следвали едно след друго. Раковски пристигнал в Цариград към 10 август. В „Житието" си той отбелязва: „Маврокордат гръцки тогава посланик в Цариград и Аргиропуло, велики тержуман и проч." и „Сретението ми тогава с баща ми".[23] Престоят му в турската столица бил държан в тайна. Пристигането на Стойко Попович обаче дава основание да допуснем, че близките на Раковски ще да са знаели за развитието на събитията, щом като бащата се озовава от Котел чак в Цариград. Гръцкият пълномощен министър Александрос Маврокордатос бил вече предизвестен за качествата на младия революционер от писмата на Константин Ризос. Явно той също е бил спечелен от Раковски, та е проявил грижа не само да го спаси, но и да му осигури по-нататъшното образование. Малко по-късно Раковски му благодари топло за „бащинското покровителство", което Маврокордатос е проявил към него в Цариград. Същевременно Раковски говори и за плана на Маврокордатос „за завършване на моето учение в Париж" — видният гръцки държавник е замислял не само да прехвърли Раковски към Марсилия, но и да му осигури възможност да следва във френската столица.[24] Десетина дни по-късно Раковски бил натоварен на друг гръцки кораб и препратен към Марсилия. Запазен е докладът на гръцкия вицеконсул в Цариград Г. Мадзуранис от 23 август/4 септември 1842 г. до Ал. Маврокордатос: „Господарю — му пише той, — с удоволствие Ви съобщавам, че вчера отпътува вече оттук Георги Македон за Марсилия. Безпокоях се за него, сиреч да не би да узнаят турците и тогава кой щеше да ги спре? Господин Манасис го снабди с малко пари, защото отпуснатата от нас сума едва стига за пътни разноски и храна, тъй като пътуването му е малко дълго. Чрез същия господин Манасис ще му се изпратят със след-

[22] Вж Арх. Мавр., № 2320.
[23] Т. 22 и 23, АР, I, с. 496.
[24] АР, I, с. 19.

ващия параход за Франция и други пари до господин Зицианос, така че този младеж сега завързва двата края, а за по-нататък добър е бог . . ."[25]

Че е имало основание да се проявява безпокойство, личи от намерен напоследък документ от Мария Тодорова в английските държавни архиви.[26] Касае се за донесение на посланика на Великобритания в Цариград до английския министър на външните работи от средата на септември 1842 г. В него английският дипломат съобщава, че Раковски (Георги Македон) е бил в турската столица — както се вижда, престоят на младия български революционер не е останал в тайна и лесно за него биха могли да разберат и местните власти, „и тогава кой щеше да ги спре?" — както бележи гръцкият вицеконсул.

Със заминаването на Раковски към Марсилия, уредено от Маврокордатос в тясна връзка с Министерството на външните работи на Гърция, завършва първият революционен опит на видния наш възрожденец, дал на младия още родолюбец много поводи за размишление какъв следва да бъде пътят към свободата.

При съпоставяне на всички сведения за движението, започнало през есента на 1841 г. и завършило със смъртната присъда на Раковски, не може да не се отбележи, че е налице обмислена акция, далеч надхвърляща мащабите на едно ограничено местно движение. Преди всичко добре избрано е времето: международното положение е благоприятно, то съвпада с широките реформени мерки в Османската империя и създалото се в резултат брожение сред християнските народи, довело до стихийни въстания на селячеството.[27] Силите на Османската империя са разбити от войските на египетския паша Мехмед Али. Последвалата намеса на европейските държави довежда до установяването на фактическа опека над работите на Високата порта. Неспокойно е в Босна и Херцеговина, покрай черногорските граници, в Албания се води ожесточена борба против Танзимата — налага се Портата да изпрати войски и към албанските области. Въстаническото движение в Нишко, недоволствата в Тесалия и Епир, кипежът сред българската и гръцката емиграция — всички тези фактори благоприятствуват за организирането на опит да бъде отхвърлена властта на султана. Раковски действува съвместно с гърци — борци за свобода. Създават се дружества за действия в северните гръцки области — в Епир и Тесалия. Раковски установява връзка с тях. Изграденото българско дружество координира действията си с гръцките движения, работи заедно с тях. Неслучайно в Браила се озовава не само Раковски, но и Ставрос Георгиу. След разузнаване на обстановката гръцкият представител се връща в Атина да уговори подробности с гръцкия център там; в Браила той идва отново със значителни суми, необходими за делото. Установяват се връзки не само с влашките и молдавските колонии, но и с българите в Бесарабия и Южна Русия. Предвижда се съсредоточаване на няколко хиляди бойци — нещо, което при тогавашните условия представлява значителна сила. Сполучливо подхванато е сътрудничеството на балканска основа; то обединява усилията

---

[25] *Νικόλαου Τρ ά ϊ κ ω φ. Ἀνέκδοτα ἑλληνικὰ ἔγγραφα περὶ τοῦ Γ. Σ. Ρακόβσκι — πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,* 13, 1938, *σ.* 121.

[26] Marija T o d o r o v a. An English document concerning the early revolutionary activity of G. S. Rakovski. — Bulg. histor. review, 1973, No. 4, p. 76—78.

[27] Вж H. I n a l c i k. Tanzimat ve bulgar meselesi. Ankara, 1943. p. 7 и сл.

не само на българи — разчита се на силите на гърците, на сърбите, възлагат се надежди и върху революционното настроение сред румъните.

Слабият пункт, който дълго още не може да бъде преодолян в националноосвободителното ни движение, е недостатъчното въоръжение и липсата на предварителна подготовка сред народа. Раковски и останалите ръководители смятат, че е достатъчно през Дунава да премине голяма, добре въоръжена част народни борци, за да последва всеобщо въстание. Не е разчетено точно и отношението на европейските държави, специално на Русия, и то довежда още в началото до изненади. Замисълът обаче сочи наличието на широта във вижданията на едва 20-годишния Раковски, които веднага го отделят от другите наши дейци от онова време. Неслучайно името му попада в дипломатическите преписки като един от главните ръководители на бунта, изтъкнат български революционер. Браилският бунт от 1842 г. следва да заеме полагащото му се място при проучване революционната идеология на Георги Раковски.[28]

Престой във Франция. Връщане в родината

Уредил всички подробности и в съгласие с уговорката с гръцкото правителство, Маврокордатос препраща Раковски на Запад. Помощта, която гръцките дипломатически власти оказват на българския революционер, е добре премислена. Безспорен хуманен акт, тя има още една страна: важно обстоятелство е да се покаже на християните, че никой гръцки поданик не бива оставян без подкрепа — при условията на Османската империя това има голямо значение за гръцкия престиж.

След около три седмици Раковски се озовава в Марсилия[29] под името Георги Стефанидис.[30] Там той е посрещнат от гръцкия консул Зицианос. В началото Зицианос полага грижи за българския емигрант: препоръчан от Александрос Маврокордатос, Раковски е настанен и снабден със средства за прехрана. Впоследствие обаче гръцкият консул сменя държанието си и отказва подкрепата си. „Представете си моето жално положение —

---

[28] Качествата, показани от младия революционер по време на Браилския бунт, сочат, че не са правилни оценките, давани от някои наши историографи. Широтата на организацията, смелостта на начинанието, координирането на плановете с плановете на гръцки организации в Тесалия и Епир, привличането на хиляди бойци във Влахия, Молдова, Бесарабия и Южна Русия, въвличането в действията и на значителен брой гърци, особено многобройни по пристанищата на Дунава, опровергават, мисля, оценката, която дава например М. Арнаудов в своята биография. „Двайсетгодишният юноша — пише Арнаудов — е още твърде неопитен, той преценява положението с един наивен оптимизъм: в замяна обаче той е горещ ентусиаст . . ." (цит. кн., с. 29).

[29] Запазен е документът,с който по заповед на гръцкия крал Отон всички разноски за храна, за пребиваването в Цариград и за пътуването по море до Марсилия се поемат от гръцката държава: кралят издава указ, с който изразходваната сума от 100 драхми и 25 лепта се изплаща от бюджета на Гърция — вж текста на указа в моята ст. Документи за Г. С. Раковски в български . . . — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 20—21.

[30] Не е вярно твърдението на някои автори, че след Браилския бунт Раковски „вече се подписвал с името Георги Стойков Раковски, което отсега нататък носи неотменно" (вж. М. А р н а у д о в, цит. кн., с. 34). Писмата си до Маврокордатос Раковски подписва с името Георги Стефанидис — под същото име той фигурира и в преписката с гръцкия консул в Марсилия.

пише Раковски на Маврокордатос на 11 декември 1842 г. — Заради г. консула аз останах да блуждая като скитник и чужденец в чужда земя, като съм лишен и от самия насъщен хляб, който ми даваха в затворите на Влахия. По причина на гръцкия консул в Марсилия аз съм изправен пред опасността всеки ден да умра от глад, докато букурещкия консул ме освободи от меча на палача и ми подари живота, който Ваше Превъзходителство благоволи да ми запази."[31] Раковски желае горещо да отиде да следва в Париж и се безпокои, че може да остане само „до самите му врати". За да успее в намеренията си, той се обръща чрез К. Ризос до заможните си роднини и приятели в Букурещ, моли и Маврокордатос да се застъпи за него.

По това време пълномощен министър на Гърция във Франция е друг голям гръцки държавник — Йоанис Колетис, многократно ставал министър-председател и министър на външните работи на гръцката държава.[32] Той е вече предизвестен за Раковски чрез Маврокордатос. От едно писмо, отправено от гръцкия консул в Марсилия Зицианос до неговия пряк началник Колетис с дата 23 януари 1843 г., се разбира, че Раковски е получил писмо от Колетис, който също го препоръчал на Зицианос във връзка с намерението на младия българин да продължи пътя си към Париж, където искал да следва. „От пребиваващия тук г-н Стефанидис (Раковски) ми бе връчено почитаемото за мен Ваше писмо, с което ми представяте този младеж — пише Зицианос и добавя: — Макар че ми се струва доста голям да учи, не пропуснах да говоря с него." Гръцкият консул обяснил на Раковски, че за следването са необходими значителни средства, а що се отнася до пътуването, то той щял да му даде необходимите суми. „Ще му помогна както мога, щом е такъв, какъвто ми го представяте" — завършва писмото си гръцкият консул в Марсилия.[33]

По време на престоя си в Марсилия Раковски е поддържал връзки и с Йоанис Колетис, но за съжаление писмата му остават и досега неизвестни. За тях свидетелствува т. 26 от „Житието" му: „Сношенията ми с Колети и проч.". Известните досега документи сочат със сигурност, че Раковски не е успял да отиде до Париж да следва въпреки готовността на Маврокордатос и Колетис да му помогнат. Наскоро той поема пътя назад към родината. Кога точно е тръгнал обратно и по каква причина — по този въпрос съществуват само догадки, тъй като липсват документални извори. Така например Кръстю Тарпански пише, че след близо двегодишен престой в Марсилия Раковски пожелал да се върне в България да учителствува. Колетис му издействувал от гръцкото правителство паспорт и помощ.[34] Като се позовава на някои измислици на Киро Стоянов, д-р Боби Петров пише, че в Марсилия на Раковски „започнало да му омръзва тамошния

---

[31] АР, I, с. 21.

[32] Един от най-големите гръцки държавници през първата половина на XIX в., Колетис е наричан погрешно в нашата литература ту „гръцки консул в Париж" (М. Арнаудов, цит. кн., с. 34), ту гръцки консул в Марсилия (А. Цветков, цит. кн., с. 28). Шеф на профренската партия в Гърция, той по това време е пълномощен министър в Париж, а само година по-късно поема ръководството на правителството в Гърция.

[33] Оригиналът се съхранява в Архив Колетис при фондацията Тосица — Атина, с дата 23 януари 1843 г., писма до Йоанис Колетис. Понастоящем притежание на Атинската академия на науките, архивът на Колетис е в процес на обработка.

[34] Цит. спомени, с. 396.

живот. Под опекунството на консула той се чувствувал като в клетка, а това било несъвместимо с натурата му . . . Започнал да тъжи за България."[35] Според Петров Раковски престоял в Марсилия година и половина. Боян Пенев използува казаното от Раковски в автобиографичното писмо до Иван С. Иванов: „Далеч от мое мило отъчество и от моя родители тягостно ми беше странство, а най-паче неймеящ никаква известия о нашему отъчеству, реших да ся завърна в България."[36] Същото обяснение дава и М. Арнаудов, който цитира и пасаж от „Горски пътник", свидетелствуващ за носталгията, завладяла Раковски в Марсилия.[37]

Истината може да се узнае едва след откриването на нов изворен материал по този въпрос. Не е изключено обаче отпътуването на Раковски от Марсилия да се дължи и на друга причина, за която става дума в един доклад на френския генерален консул в Букурещ Билкок до френския министър на външните работи М. Гизо с дата 6 януари 1843 г. Билкок донася на правителството си за искането на гръцкото правителство да разпита под клетва свидетели във връзка с Браилския бунт през февруари 1842 г. и за отхвърлянето на тази „необоснована претенция". Интересно е продължението на писмото на френския генерален консул в Букурещ: „Друг един факт — пише той — във връзка с този процес е, че гръцкото правителство не е поискало да приеме под своя юрисдикция българския учител по чужди езици, на когото приписват главната роля при кървавите сцени в Браила, и виновникът за тях днес е избягнал каквото и да е наказание. Натоварен, казват, благодарение грижите на г-н Маврокордатос, гръцки министър в Цариград, който е пожелал да продължи добрите услуги, които г-н Ризос, генерален консул на Гърция, оказа на правителството на княз Гика, като се реши под своя лична отговорност да предостави на този рая защитата на гръцкото знаме . . ., той [Раковски] замина на борда на един гръцки кораб за Марсилия, където се е укрил под фалшиво име. Г-н Ризос, от устата на когото научих вчера всички подробности, отива дотам да казва, че този човек бил племенник на г-н Богориди, Самоски княз." Френският генерален консул протестира, че Франция е дала убежище на подобен човек, след като по аналогичен случай във връзка с френския поданик Вайан е взела противно становище.[38]

Получил този доклад, френският министър на външните работи Гизо подчертава редовете, където се говори за пристигането на Раковски в Марсилия, и срещу тях слага резолюция: „Да се съобщи на Министерството на вътрешните работи да вземе мерки срещу този българин." На горната страна на документа е сложена отметка, че нареждането е изпълнено — отбелязано е: „Писано на Министерството на вътрешните работи на 14 февруари 1843 г."[39]

Тръгнал назад към отечеството си, Раковски спира в Атина. На този престой той е посветил две точки в „Житието" си: т. 27 — „Дохождането ми в Гърция в 1844 г." и т. 28 — „Тамошните ученици и други българи". По това време министър-председател на Гърция е Александрос Маврокор-

[35] Боби Петров, цит. биография, с. 32.
[36] Боян Пенев, цит. биография, с. 23.
[37] М. Арнаудов, цит. биография, с. 35.
[38] Вж Архив на Министерството на външните работи в Париж, Correspondance politique — Turquie — Bukarest, No 2, 1843—1844 juin, f. 14—16.
[39] Пак там, лист 14.

датос — този, който участвува в спасяването на Раковски от смъртната присъда. Не е известно колко време българският родолюбец прекарва в Атина. В автобиографичното си писмо той пише, че имал „кратковременно тамо пребивание“[40].

От гръцката столица Раковски се отправя към Цариград, където се среща с близки българи, настанени в столицата. Разговорите им се въртят около народния въпрос — от тях Раковски научава подробности за църковната борба, за страданията, които е претърпял Неофит Бозвели, за ходовете на фанариотите. В Цариград Раковски се среща и с някои търговци от Търново — те уговарят младия котленец да отиде при тях като учител. Раковски приема и заминава за старата българска столица, където се представя на местните чорбаджии. Съгласно с тогавашните обичаи той е трябвало да посети и търновския владика, известния фанариотски митрополит Неофит, прочут с гоненията си срещу българите в Търново и по-късно в Солунско. Както разправя Кр. Тарпански, зетят на Раковски, пламенният родолюбец веднага влязъл в остър конфликт с Неофит. Разменени били взаимни нападки. „Аз те зная какъв си бил цариградски хаймана и чибукчия, що си служил при патрикът си, проводил те е владика тук в Търново да държиш в заблуждение окаяните ми съотечественици българи“ — му казал в една реплика Раковски. Разбира се, учителстването му в Търново станало невъзможно, „защото някои от тогавашните чорбаджии са слушали Неофита“ — добавя Тарпански в спомените си.[41]

От Търново Раковски се запътва към Котел. Какви чувства е изпитвал след дългото отсъствие от родното място, личи от описанието, което дава десетина години по-късно: „Като приближи ду своето си месторождение, какво сладко и неизказано удоволствие с никоя друга мирска доброта несравнимое возприе, като виде от близо воздуха (оризонта), гдето беше първий път изгреянието на слънчинината светлина видел и воздухна първия жизнодавния воздух, на това кажа място, което природа от всяка

---

[40] Важен е въпросът, кога е станало това: дали през 1843, или през 1844 г. Повечето автори приемат, че Раковски се е върнал от Франция през 1844 г. Съществуват обаче данни, които ни карат да допуснем, че той е поел обратния път към родината още през 1843 г. Наистина в „Житието“ си Раковски бележи 1844 г. като година на завръщането си от Франция. „Житието“ обаче е писано през 1866 г. Много по-близо до събитията стои „Неповинен българин“, първата редакция от който е писана в Котел през 1854 г. Там Раковски отбелязва, че се е върнал през 1843 г. (вж АР, I, с. 444). Във втората редакция той отново бележи годината 1843. Ако се приеме тази година, то тогава става разбираем и пасажът, писан от Стефан Пенюович Ахтар в писмото му от 23 февруари 1847 г., че Раковски е излязъл от затвора през 1847 г. Известно е, че той е прекарал там три и половина години, т. е. ако се е върнал през 1843 г., а е арестуван през януари 1844 г., то тогава три и половина години се навършват точно през 1847 г. (вж АР, II, с. 53). Дори и в автобиографичното писмо на Раковски до Иван С. Иванов има данни, които говорят за 1843 г. като за година на връщането от Франция. „Три цели години и половина запряни стояхми в тъмница под най-строгия мъки. . .“ — пише например там Раковски (АР, I, с. 490). Същевременно малко по-долу той добавя: „Отъц мой ся управи в Котел, къту изгуби свое имение, и свое здраве. Това беше в лето 1847 г.“ (т. е. така, както пише Стефан Пенюович Ахтар!). Против подобно допускане идва следващото вписване на Раковски в „Житието“ му, където под т. 30 пише „Сретението ми с отец Неофита и с отец Илариона“. Известно е, че Неофит Бозвели се е върнал в Цариград през 1844 г., т. е. Раковски не е могъл да се срещне с него през 1843 г. — тогава Бозвели е бил затворен в Хилендарския манастир. Той обаче може да се е срещнал с Неофит след връщането на Бозвелията в Цариград през 1844 г., когато е бил посещаван от него в затвора (вж по този въпрос тук по-долу).

[41] Цит. моя ст. Спомени. . ., с. 396.

страна с буйни хладни планини заградила, като с крепки крепости и с изобилни пребистри и студени извори, и с цветовни високи могили украсила, с воздух, който живот дише и здравие като и мертвите че иска да сяживи."[42] Изпитваните чувства според Раковски могат да се разберат само от този, който дълго е отсъствувал от родината си.

В къщи Раковски намира скръб: единственият му малък брат бил починал, а най-малката сестра заварил на смъртно легло.[43] Два месеца преседял Раковски в родния си дом, като се стараел да утеши родителите си. Наново той бил свидетел и на омразата на котленските чорбаджии, които всячески се стараели да премахнат Стойко Попович: борбата между чорбаджиите и народа, воден от бащата на Раковски, продължавала. Тъкмо връщането на сина дало повод на народните врагове да минат отново в настъпление.

Прекарал известно време в свободолюбива Франция, надъхан с революционни идеи, обхванат от омраза към народните потисници, Раковски се държал по начин, който скоро настроил против него и чорбаджии, и фанариоти, и местната турска администрация. По това време младият родолюбец ходел с дълга пелерина и опнати дрехи — мислели го за французин. Преславският митрополит, фанариотинът Порфирий, веднъж го запитал на завален български: „Ти каков си такава французин, не знае ли кой бащата?" — на което веднага последвал бързият отговор на Раковски: „А бе и баща ти играяше на цигулка, а ти на кючек, ама сега си владика!"[44] За този период от живота на буйния котленец съществуват и други предания. Веднъж Раковски взима от свой близък от Сливен един добър кон — ат, и една сабя, отива в Котел, разиграва коня по улиците и мегданите, върти сабята, влиза в спор със сеймените. Друг път влиза сред хорото — място, където са стоели само турският първенец и местните чорбаджии. Предупреден да излезе оттам, той не само отказва, но се и заканва на изпратените сеймени.[45] Какви са били разговорите на Раковски по това време с котленската младеж, личи от това, което по-късно пише Панайот х. Добрев: младият родолюбец ходел с приятелите си из града и по разходки и разговорът му бил повечето около уредбата на училищата, около стопанския живот на страната и специално на Котел, който разполагал с обилна водна сила и можел да постигне много, и накрай стигал и до въпроса за борбата за освобождението на народа от турците. „За коги чакаме — говорел той,— на кого се надеваме или не знаем, че ако чюжда сила ни освободи, тя за нея си ще ни освободи, а не за нас, до кога да не примахваме от главите си този литаргически сън и като са сабудим, да убърниме всичкото си внимание към освобождението на отечеството си, и други много, които всички на това отгоре се относят."[46]

---

[42] Неповинен българин, втора редакция (АР, I, с. 451).

[43] За тези починали брат и сестра говорят и други съвременници. Неизвестен котленец например пише в спомените си: „След затварянето на Раковски и баща му са умрели сестра и брат на Раковски на около 14—15 години" (вж цит. моя ст.: Спомени. . ., с. 448).

[44] Вж спомени на Стойчо Петров, пръв братовчед на Кр. Тарпански, в цит. моя ст. Спомени . . ., с. 492.

[45] Спомени на Кр. Тарпански, цит. моя ст. Спомени . . ., с. 396—397.

[46] П. х. Добрев, цит. моя ст. Спомени . . ., с. 433.

Как са звучели в ушите на котленската младеж подобни мисли, може добре да си представим! Тук има зов за уреждане на училищата, за подобряване и модернизиране на икономиката, за борба против турската власт: подобни мисли могат да занимават съзнанието на човек, минал през борбите в Цариград в края на 30-те и началото на 40-те години — борби за църковна свобода и просвета, участвувал с оръжие в ръка като ръководител в Браилския бунт, бил вън от границите на Османската империя, видял и друг свят, свободен от феодалните порядки в Турция. За котленци обаче това са мисли, които будят съзнанието, разпалват чувствата, настройват към критична преценка. Тъкмо това не е било по вкуса, не съвпадало с интересите на местните чорбаджии, които скоро научили какво проповядва Раковски.

Точно по това време народът в Котел води поредната борба срещу злоупотребите на всесилните свои първенци: еснафът иска да се прегледат сметките на общите каси. „Тии, чорбаджиити, като бяха грабнали населението преди 4—5 години в ръцете си, самопроизволно земаха и даваха, струваха и правяха според произволението си всичко, без да знае друг някой си освен тях нити най-малко нящо, от които се от тях извършиваха." Помолен от народа, Стойко Попович се съгласява да изиска от чорбаджиите отчет, но те не само отблъсват опита да се надникне в сметките им, но се заемат да се справят веднъж завинаги със смелия застъпник на народните интереси. Идването на Георги Раковски им помага да пристъпят към осъществяване на намеренията си.

Междувременно Стойко Попович се запътва начело на една делегация към Видин, административния център, от който зависел по онова време Котел. Просителите се явяват пред видинския управител и искат да бъде извършена анкета, която да открие злоупотребите на няколкото котленски чорбаджии. Докато делегацията стигне до Видин обаче, застрашените за властта си чорбаджии преминават в настъпление. Те събират с измама подписи и подготвят клеветническо донесение до русенския управител. Интересен е текстът на тази мазба, представляваща пред турската власт Стойко Попович и сина му като бунтовници против държавата. „Девлети ефенди — пишат лукавите народни потисници, — тук в отечеството си имаме един човек именуем Стойко Папазоглу. Много хора е привлякъл на своя страна. Всяка вечер 5—10 души посреща и изпровожда. На този човек аслъ характерът му е такъв. Неговият шуря, на име капитан Георги, в 1828 г. на Руско-турската война, начело на триста доброволци във време на предаването на Силистра влезе в нея и обра на Мехмед паша атовете, оръжието и други работи. На него характерът му е еднакъв със Стойковия. Той, ефендим, и в Търново повдигна едно движение. Осем души търновчета бяха обесени. Капитан Георги бе изпратен в Цариград, а оттам го заточиха в Нигде, а оттам го върнаха и го изпратиха в Самос, и там, ефендим, го затвориха в клозет, където и умря. Сега, ефендим, Стойко има едно момче, на име Сава. Ходил по Европа, а сега дошел, ефендим, тук, ат да язди, калъч върти и псува турците, рода и вярата им. Тъй като градът не може да поръчителствува за тези хора, ние не искаме да ги имаме помежду си. Това донасяме до знанието Ви, девлети ефенди, за да не пострадат сетне нашите деца и нашите имоти. Отървете ни от тях!"[47]

[47] Вж цит. моя ст. Спомени . . ., с. 428. Вж и д-р Кр. Раковски. Страници из българското възраждане. — Мисъл, Литературен сборник, кн. I. С., 1910. с. 160 и сл. Късни опити да оневини котленските чорбаджии прави техният наследник П.

Изпълненото с перфидна лукавост донесение бие по чувствителните за властта струни; то се стреми да раздразни и господарския, и верския фанатизъм на управляващите. Разбира се, доносът е бил придружен и със сигурното за Османската империя средство — внушителна сума пари (дадени от народните средства, които чорбаджиите държели!). Мазбата е подписана и от преславския митрополит Порфирий, който като фанариотин имал други причини да се стреми да се разправи с Раковски. Приподписал се и търновският митрополит. Донесението било написано в три екземпляра — единият върви по линията на русенския управител, вторият — чрез Цариград ската патриаршия, а третият — чрез Стефанаки Богориди, който имал и лични причини да бъде недоволен от избягалия от него Раковски. Става така, че и трите екземпляра от донесението стигат до турското правителство. По това време още били пресни спомените от събитията около Ниш и Браила, така че и донесението било прието от великия везир Рауф паша като истинно. Реакцията на Високата порта не закъсняла. За нея сам Раковски разказва в „Неповинен българин": „Всякий може да смисли какво впечатление дадуха тия записки с тойзи демонски начин сплетини на Турск[ото] правит[елство] и какви строги мерки с бърза действителност восприе за това . . ." Изпратени били войскови части около Балкана, към Търново, засилени били гарнизоните в София и Пловдив, построени били кули за военни постове по пътищата из Балкана, забранено било да се носи оръжие без писмено поръчителство. Високата порта предприела и административни промени: търновското управление, от което зависел Котел, било иззето от Видинска област и прехвърлено към Силистренска, а видинският управител бил сменен, защото „не бодърствувал"[48].

Арест и затвори

Доносът на котленските чорбаджии предизвиква значително раздвижване сред турските власти. Не закъсняват да дойдат и последиците, засегнали пряко Раковски и Стойко Попович. Пръв е арестуван синът — това става през януари 1844 г., в деня на Три светители (30 януари).[49] Задържан една нощ в управлението в Котел, на другия ден той е препратен през Търново към Русе. Изпращането е описано от самия Раковски в „Неповинен българин": на улицата пред родния му дом го причакали с плач роднини „да му отдадат последното целование". Охраната не позволила никому да се приближи и сред сняг го подкарала към Кипилово. Търновският управител Садик бей се отнесъл добре към Раковски. Съвсем друг бил приемът в Русе. Тамошният турски управител, татаринът Саид паша, „с намръщен поглед и с варварски глас" го попитал защо носи европейски дрехи и без

М. Матеев в ст. си: Неоснователни легенди. — Мир, бр. 10970, 13 февр. 1937. Според него не те, а фанариотското духовенство било причина за ареста и затварянето на Раковски и баща му.

[48] Вж Неповинен българин (АР, I, с. 455—456).

[49] Тази дата се сочи от Боби Петров, който използува и семейни спомени на Киро Стоянов (вж Б. Петров, цит. кн., с. 38). Същата дата се сочи и от д-р В. С. Киселков. Из живота на Раковски в Цариград. — СпБАН, кн. XXVI. Кл. Истор.-филолог. и Филос.-обществен, 14. С., 1923. с. 72. Тези сведения също сочат 1843 г. като дата на връщането на Раковски от Франция.

да изслуша по-нататъшните обяснения, заповядал да го хвърлят в затвора. Като предзнаменование за бъдещите беди звучи разказът на Раковски: пазачите „обковаха му ногите с дебели железни вериги, вързани с кружило от стената . . . В растояние осемнадесет дни примина в това влажно подземие, в най-големий мразний зимний студ — в това състояние вечна темнина и без огн — и питаеши ся с мало черен и сух хлебец, и вода — когото еднаж в двадесет и четири часа из разтугя му хварляши като на пес темничар."[50]

На деветнадесетия ден, вместо да дочака освобождение, Раковски е изведен на двора, където вижда окован и баща си. Двамата биват подкарани посред зима и след триседмично пътуване под усилен конвой стигат Цариград, където ги затварят в мрачно подземие.[51] За Раковски и баща му започва няколкогодишно страдание. Тяхното затваряне било хроникирано в смирненския вестник „Амалтия": „От областта Преслав отец и син, като бяха готови да отстъпят против Високата отоманска държава, негово всесвятейшество вселенския патриарх Германос, обзет от вярност към държавата, извести Високата порта и понастоящем те се намират тук осъдени и оковани в желязо в тъмницата Топхане."[52]

За този период от живота си Раковски оставя подробно описание в своя „Неповинен българин". В българската литература не съществува по-ярко описание на средновековните методи и условия, които царят в мрачните затвори на Османската империя. Затворен отделно, Раковски прекарва шест месеца в тъмнина, отделен от света, без да знае нищо за баща си, нито за съдбата си. На седмия месец през една нощ той бива вдигнат и отведен в една зала, където заседавал съдът, който трябвало да разгледа неговото дело. Обстановката, в която преживял месеци наред бедният котленец, ярко контрастира с разкошното помещение, в което се озовава сега. Залата била постлана с хубави египетски рогозки, сводът бил украсен със злато и различни пъстри рисунки. След непрогледния мрак, в залата всичко сияело под светлината на многото кристални лампи. На средата била поставена дълга маса, а наоколо били насядали висши турски чиновници начело със зетя на султана Мехмед Али паша. Художественото описание на Раковски дава малка представа за това потайно нощно събрание. „Четници улями с азийско облякло, с бели и зилени на главите привески распръстяваха това тайно съдовище; над трапезата куп писма, дневници, мастилници, пера, книги стояха на стола. Млади ганимедовци прекрасни приносяха с много-

---

[50] Неповинен българин . . ., с. 458.

[51] В Цариград двамата ще да са стигнали към края на март 1844 г. Съображенията за това са следните: арестуван на 30 януари 1844 г., Раковски е отпратен към Търново на 31 януари. На 2 февруари той е в Търново, а на 8 февруари — в Русе. Там е хвърлен в затвора от Саид паша и престоява 18 дни, т. е. до 26 февруари. На 27 февруари заедно с баща си поема с конвоя пътя към Цариград, където стигат след нови 19 дни, т. е. към 17 март. За шест дни ги хвърлят в затвора Паша капусу — до 23 март, когато ги прехвърлят в затвора в Топхане и ги затварят поотделно. В неизвестност и пълна тъмнина Раковски и Стойко Попович престояват шест месеца, т. е. до края на септември 1844 г., когато ги изкарват пред съда. Тези уточнения са важни с оглед на установяване датата на завръщането на Раковски от Франция. Всички данни са посочени от самия Раковски в „Неповинен българин" и съвпадат със споменките на близките му.

[52] Вж гръцкия текст в „Неповинен българин", с. 468. Дългите издирвания в гръцките библиотеки и архивохранилища досега не дадоха резултат — в. „Амалтия" от тези години не е запазен никъде.

ценни илектри и с брилянти украсени ясимови и черешови пръчки, с които пушаха с азиатическа разкошност дим (тютюн) тейзи нощни съдници. С златни похлупки (зарфови) пияха в бели чаши черно-сок от кафе и разновидни сладки сокови в драгоценни кристални позлатни чаши накитени с бехценни камение. Двойни стражи вардяха наоколо тая осветлена сала."[53] Разпитът почва с типична за османските нрави заплаха: „Знайш ли ти, търговицо, аз кой съм! Знайш ли, че аз направям всичко человеку — убивам, закклавам, убесвам, удавям и в вечни темници затварям? И в мойте нехти, който впадни, никой не можи го извлечи?" — му казва председателят „с варварска гордост и безчинни телесни движения". Държането на Раковски е наистина достойно: щом го обвиняват, нека докажат истинността на обвинението — той твърди, че е невинен. Ако не могат да направят това, то следва да накажат клеветниците му. Доблестно е държането и на Стойко Попович, който не търси пощада. „Аз не ся моля никому за един кривач кръв — отговаря той на заплахите, че ще бъде убит. — Що ме ползува от тук нататък да живея, като ма ушутихте в стариниte ми?"[54] — заявява твърдият старец и търпеливо изяснява на съда злоупотребите на котленските чорбаджии. Високият турски съд се убеждава, че е налице обикновен опит за клевета, за разправии между граждани. Поради това решението е да се даде специален рапорт до султана, в който да се изнесе, че след най-подробно изпитване, след изследване и на положението в България, излиза, че обвинените баща и син са невинни и следва да бъдат освободени. Още на другия ден двамата са изведени на светлина, оковите им са снети[55] и те с нетърпение вече чакат окончателното си освобождение.[56]

Вместо освобождение обаче идва решение от Високата порта двамата да бъдат хвърлени в затвора за седем години и да бъдат преместени в най-тежката цариградска тъмница — Арсеналската. Несправедливостта на това решение засяга дори и председателя на съда Мехмед Али паша, който по свой почин нарежда Стойко Попович и Раковски да не бъдат изпращани там, а да ги оставят в Топхана, където да бъдат поставени на по-лек режим.

По това време започват да ги посещават в затвора близки и приятели. Нечесто идват зетьовете Кръстю Тарпански и Стоян Киров, които се стараят да ги освободят.[57] Много пари са пръснати тогава в напразни опити да бъдат заситени исканията на разни влиятелни лица, за да се застъпят за Стойко Попович и Раковски.[58] В затвора двамата са посещавани и от котленци, дошли по работа в Цариград. Един от тях — Панайот х. Добрев — е оставил интересно описание как са изглеждали по онова време двамата

---

[53] Исповинен българин, с. 461.

[54] Пак там, с. 464.

[55] Дългият престой в окови причинява сериозни рани на двамата затворници. Дори след освобождението на Стойко Попович от затвора на краката му личат следи от зараслите поражения (вж спомените на Кр. Тарпански. — В ст. ми: Спомени . . ., с. 401).

[56] Текста на рапорта на съда до султана вж пак там, с. 465.

[57] Запазено е например едно писмо до Стоян Киров, писано в тъмницата, с което Раковски и баща му викат своя зет да ги посети и им донесе средства (АР, I, с. 22).

[58] В един запазен документ с дата 11 април 1846 г. например Раковски и Стойко Попович искат от шуменския си приятел Анастас х. Стоянов да им даде 1500 гроша на заем (пак там, с. 23—24). Тук в текста Раковски пише между другото „петнадесет месеца приминаха, откак ни вдигнаха от Русчук в железа обковани" (пак там, с. 23). Това би значело, че Раковски е арестуван през януари 1845 г., а не през 1844 г. Вероятно тук е допусната грешка.

страдалци. Той бил придружен от Петраки х. Димчев, също от Котел. „Понапред се подаде дядо Стойко — пише х. Добрев — и излезе до прага на вратата, но аз не зная как да опиша тъзи сърцераздирателна картина, която ни представи дядо Стойко! Человек стар, отрупан с железа, по една риза и вътрешни гащи като мушами черни, кирливи. Человек и каменно сърце ако би имал, пак не ще може да въздържи сълзите си. После излези и Г. Раковски, и той в същето положение." Духът на затворниците обаче бил висок — „вместо ний тях да поутешим, тии нас утешаваха" — бележи Панайот х. Добрев в спомените си.[59]

В затвора Раковски е бил посещаван и от българи от цариградската колония. Особено чакани от него са срещите с Неофит Бозвели, който по това време се намирал там — той ходел в затвора да вдъхва кураж на своя млад приятел.[60] Чрез него, както и чрез мнозина други сънародници Раковски получава възможност да следи развоя на църковната борба през интересен етап от нейното развитие.[61] Неофит Хилендарски се старае да избави Раковски и Стойко Попович от затвора.[62] В писмо до Симеон Несторов от Котел с дата юли 1845 г. той заръчва котленци да действуват за освобождението на Стойко Попович. Като настоява писмото му да бъде прочетено в Котел, той пише: „. . . ся согласете селски за доброто си и изпроводете с неколико печати и подписи молебна жалба да свободими горки Стойка чорбаджи от тая туне беда! Мислете, чи то днес на Стойка — а утре на другиго щат да начнат грекоманочорбаджиите ви сос владиците да ви овалят в напасти и селото ни в омрази, беди и напасти. То грекоманство ни докара та теглихме толико години несносни омрази и беди — пази боже!"[63]

---

[59] Вж цит. ст. Спомени . . ., с. 436.

[60] Между септември 1844 и юли 1845 г., когато сам той бил арестуван и пратен наново на заточение.

[61] Вж М. Арнаудов. Неофит Хилендарски Бозвели. Живот, дело, епоха. 2. прераб. изд., т. II. С., 1971. с. 272—277.

[62] Омразата на Неофит Бозвели към фанариотите го принуждава да вижда пагубни за българите последствия във всяко дело, в което са замесени и гърци. Това го кара например да приеме и Браилския бунт от 1842 г. като движение, замислено и проведено в услуга само на елинските интереси. В „Здраваго разума разговор на двоица любородни сущи мати Болгарии рождби" (1844) той пише между другото: „Но по-лани ся беше тайно разбесувало грекофатрическото коварству во Ибраила, но власите го смириха и на височайшата капия обявиха." Бунтът за него представлява „грекофатрическо тайнодействие", дело на фанариотството, което „си все тайно по всякаде беснува и тайно сос афоризми, които може надихва, — и както ся проумява — в горката ни Болгариа, чрез фатрическите си грекомани са и тайнодействова и покрива" (вж М. Арнаудов. Непознатият Бозвели. С., 1942. с. 223). Тук съзираме известна успоредица с вижданията и на Иларион Михайловски, и вероятно на Чайковски (вж по-долу). По-късно при срещите си с Раковски Неофит Бозвели сигурно вече си е изяснил характера на браилските събития и ролята на така уважавания от него млад съгражданин котленец, близък още от времето, прекарано заедно в Цариград през 1839—1841 г.

[63] Архив на Григорий Доростоло-Червенски. Цит. по М. Арнаудов. Неофит Хилендарски Бозвели. 2. прераб. изд. т. 2. С., 1971. с. 276. Посещенията на Неофит Бозвели в затвора спомагат за окончателното определяне на датата на завръщането на Раковски от Франция. Както казах по-горе, мнозина автори приемат, че това става през 1844 г. и че Раковски е арестуван на Три светители (т. е. на 30 януари) 1845 г. Ако беше така, то не може да се обясни как Неофит Бозвели би могъл да посещава Раковски в затвора, когато посещенията при него и при Стойко Попович са станали възможни едва след края на септември (по-горе вече посочихме движението на двамата арестувани от Котел през Търново и Русе към Цариград). Първите шест месеца от хвърлянето им в затвора в Топхане те са преседели в единични килии, от-

Запазено е описание на обстановката, в която са живели баща и син в този затвор.[64] Там са излежавали присъдите си криминални престъпници — убийци, крадци, лъжесвидетели, фалшификатори, блудници. Броят им бил толкова голям, че лежали един до друг, въздухът не стигал. Болните били много, ежедневно сред тях по-слабите умирали, изобилствували паразити. Раковски прекарва в затвора истински университет. Отдавна той знае, че чиновниците в Османската империя не са достойни за постовете си; в затвора се сблъсква с корупцията, с кражбите, с подкупа, които пронизват османската администрация от долу до горе. Младият родолюбец е учуден от връзките, които съществуват между затворените разбойници и високите техни покровители на свобода, обикновено висши турски сановници.

Започват и опитите за освобождение, като се търси закрила у някоя влиятелни лица. По това време Стойко Попович и синът му разбират причината, поради която въпреки оправдателната присъда не са пуснати: отново се е намесила Цариградската патриаршия, която подава молба до Високата порта оправданите да не се пускат на свобода „за спокой на поданите и на царщината", настоявайки, че те трябва „да погинат в вечна тъмница". Подобна молба дава и Стефанаки Богориди. Против тези силни врагове трябвало да се борят невинно задържаните. Все за това време са някои сведения за намеса и на Иларион при решаване съдбата на Раковски.[65]

къснати напълно от света — за това имаме изричното указание на самия Раковски, както и свидетелстването на неговите близки. Неофит Бозвели е арестуван в края на юли 1845 г. и изпратен наново на заточение. Посещенията си при Раковски той е правел преди тази дата. Тя обаче не може да се отнесе към 1845 г. (когато Неофит вече не е в Цариград), а към август 1844 г., когато той пристига в турската столица, до юли 1845 г., когато е наново арестуван и изпратен на заточение. До края на септември никой не е знаел къде са двамата затворници. Ако се отнася за септември 1845 г., необяснимо остава писмото на Неофит Бозвели до котленци, писано в началото на юли 1845 г., т. е. преди Раковски и баща му да са се свързали със своите близки.

Единственият аргумент в полза на приемането на 1844 г. като дата, когато Раковски се е върнал в Котел, е вписването в неговото „Житие" в т. 27 — „Дохождането ми в Гръция в 1844 г. " — и т. 30 — „Сретението ми с отец Неофита и с отец Илариона". Може би Раковски е вписал погрешно „1844" вместо „1843", а през 1844 г. да са били срещите му с Неофит Бозвели и Иларион. Целият разбор на съществуващата документация ни убеждава в това.

В автобиографичното писмо до Иван С. Иванов от март 1858 г. Раковски пише, че е прекарал във Франция година и половина (вж АР, I, с. 489). Ако това би било точно, то значи, че бележитият българин е бил в Марсилия от септември 1842 до март 1844 г. Както е известно, на връщане той е престоял кратко време в Атина, след което през Цариград и Търново се озовава в Котел—това би трябвало да бъде към май 1844 г. Сам Раковски обаче пише в „Неповинен българин" (цит. АР, I, с. 445), че в Котел е престоял два месеца до ареста си, но от май до края на януари са осем месеца, а не два — явно Раковски бърка годината. Ако се приеме, че той е преседял в Марсилия до септември 1843 г., т. е. около година, а не година и половина, октомври и ноември е прекарал в Атина и по път, а декември и януари — в Котел в родния си дом, арестуването е станало на 30 януари 1844 г. Оттук нататък ако се приеме тази дата, всички останали документи намират логичното си обяснение. Ето защо приемам, че Раковски се е върнал в Котел в края на ноември или началото на декември 1843 г., арестуван е на 30 януари 1844 г., преседял е в затвора до началото на 1847 г., когато е освободен и започва цариградският период от живота му.

[64] За турските затвори по онова време пише и Б л а н к и, цит, кн., с. 397 и сл.— става дума точно за същите затвори, в които лежат Раковски и Стойко Попович.

[65] Интересни данни около съдбата на хвърления в затвора Раковски изнася напоследък Ванда Смоховска. Като проучва архива на Михаил Чайковски (Неофит Бозвели и българският църковен въпрос. С., 1964) и по-специално рапорта му до Париж от 27 март 1845 г., тя засяга ролята на Иларион Макариополски, другаря на

Тежката съдба на Стойко Попович и Георги Раковски става известна не само на българите в Цариград. По това време започва борбата за спасението им. За тях се застъпват техни съграждани от народната партия в Котел, които дават и съответното поръчителство. Намесват се познати турци от околните на Котел селища, близки със Стойко Попович. Застъпват се някои от цариградските българи, дори и „някои си европейци в Пера обитающи". Постъпки предприема и един от посланиците в Цариград, но без успех. Напразни остават и опитите да се предизвика анкета по делото: подкупен от заинтересованите котленски чорбаджии, русенският управител Саид паша отговаря на запитването от Цариград, че съгласно с „почтенните котленски чорбаджии и жители . . . Стойко и син его ся лошави

Раковски от времето непосредствено преди Браилския бунт. Изоставил окончателно революционните методи на борба, Иларион насочва цялото си внимание към църковния въпрос. При това положение той не желае да има каквото и да било общо с останалия на старите си позиции Раковски. Според Чайковски Иларион направил през 1845 г. донос против Раковски в една нота, връчена на Рефим бей. Все там се говори и за изложение на Иларион от март 1845 г. до великия везир Фуад паша. Като излага необходимостта от взимане мерки за подобряване положението на българския народ, изложението се занимава със злоупотребите на фанариотите. В него става дума и за злополучния опит в Браила през 1842 г., когато „седем гърци началници и един българин пашепортлия (т. е. носител на гръцки паспорт — това е Раковски), покусили ся да преведат българи от Влашко през Дунава, за да вдигнат българите на крак . . . всички гръцки газети викаха, чи българите ся дигнали против правлението, но не помянуват, чи началниците им са елени и един погърчен българин, когото направили пашепортлия за своето намерение" (текста вж у М. А р н а у д о в. Иларион Макариополски, митрополит Търновски, 1812—1875. С., 1925. с. 328). Нататък Иларион е по-конкретен: „Онзи погърченият българин — пише той в същото изложение — който бе началник със седемтех гърци в Браила, сега пак е проводен от Колета да надъхва българите, които ги е страх от духовенството да кажат на правлението, защото духовенството е готово да ги представи на Портата като бунтовници" (пак там, с. 329). За доноса на Иларион до Високата порта става дума и в нота на М. Чайковски до Риза паша и Шекиб ефенди от 31 юли 1845 г. „Същият отец Иларион — пише Чайковски в тази нота — изпрати свой доклад до Високата порта относно гръцко-руските планове в България; той е, който издаде агента Македон, като съобщи местопребиваването му и неговите помисли" (вж Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. Dział recopisów, 5416, IV. Depesze Wschodnie, 1845, № 3. Този и още един подобен документ ми бяха предоставени за ползуване от др. Симеон Дамянов, за което тук му изказвам своята благодарност). Тези доноси стават причина Раковски да се бори освен с Патриаршията и Стефанаки Богориди, още и с враг, за когото дори и не подозира, че съществува. Защо Иларион възприема подобно поведение, не е съвсем изяснено. Според неговия биограф М. Арнаудов „той, който е променил вече коренно политическите си разбирания и под влиянието на поляците се е отказал от революционната програма, за да мине в лагера на легитимистите, очакващи всяко добро за народа ни само от благосклонната власт, иска да тегли строга демаркационна линия спрямо останалия на старите си позиции революционер, за да не би да пострада, ако последният би го посочил пред съда в Цариград съвсем открито като свой съмишленик, както е сторил . . . в признанията си пред румънския съд" (вж М. А р н а у д о в. Неофит Бозвели . . . 2. прераб. изд., т. II. С., 1971. с. 275). Може да се допусне в случая, че Иларион поскоро е искал да представи Раковски като жертва на гърците и по този начин да облекчи положението му, като улесни същевременно и борбата против фанариотите. Във всеки случай не е правилно допускането на М. Чайковски, че изложението на Иларион е станало причина Раковски да бъде арестуван и хвърлен в затвора — изложението е подадено, след като Раковски се е намирал вече в тъмницата.

И по този въпрос Ванда Смоховска-Петрова изнася интересни нови и неизвестни подробности. В цит. своя книга „Неофит Бозвели и българският църковен въпрос" тя посочва, че меморандумът на Иларион бил подаден през есента на 1844 г., а не през 1845 г. (вж цит. кн., с. 44—45). Може би тъкмо изнесените от Иларион сведения за Раковски и разкритието, че се касае за същия Македон, който е бил уличен в браил-

човеци“[66]. Получил такъв отговор, Върховният съд не може да направи нищо. Като използуват обиколката на султан Абдул Меджид, близките на Стойко Попович и Раковски подготвят нова молба, която е подадена в Силистра от майката на Раковски — и тази молба остава без резултат. Раковски и баща му разбират, че по законен път в Османската империя не може да се направи каквото и да е. От това време вече заляга дълбоко убеждението у Раковски, че османската държава не може да се оправи — тя прилича на „едно дърво, кому клонието ся от вътре изяли черви, а от вън натиснали гасеници, и почнало да исахва — това дърво или тряба человек да го искорени и на мястото му да посей друго, или да го прирже до дъното, за да покара други младочки.“[67]

Омразата на котленските чорбаджии не се изразила само в преследванията против Стойко Попович и Георги Раковски. Те насочили злобата си и по отношение на домашните, останали в Котел — жените и децата, понеже зетьовете по това време били в Мала Азия по търговия. Всички жители на селището били предупредени да не поддържат с тях никакви връзки, дори огън да не им дават, не ги допускали в черквата, та трябвало да ходят на служба в с. Тича. Чорбаджиите започнали да преследват и приятелите и съчувствениците на семейството, успели да затворят чарковете на Стойко Попович. Цялото му семейство останало без средства. От това време един котленец пише, че „всички близки роднини на Раковски, пострадали от

ските събития през 1842 г., са довели до писмената заповед на Високата порта след свършването на съдебното дирене, вместо да бъдат оправдани бащата и синът, да бъдат прехвърлени в Арсеналската тъмница и затворени за срок от седем години (вж Неповинен българин, АР, I, с. 465). Публикуваният от Ванда Смоховска-Петрова текст на доклада на Чайка Чайковски от 27 март 1845 г. съвпада с разказа на самия Раковски в „Неповинен българин“. Чайковски донася на княз Чарториски, че случаят с Раковски бил изнесен от Шекиб ефенди пред конференцията на посланиците на трите държави, които покровителствуват Гърция. След това арестуваният бил предаден под разпорежданията на Емин ефенди и Рефик бей и тайно хвърлен в затвора Топхане (с. 131). Без да знае тези подробности, Раковски пише, че след шестмесечен престой в затвора и след извеждането пред съда, който дал заключение, че Стойко Попович и Раковски са невинни и следва да бъдат освободени, вместо да бъдат пуснати, двамата били преместени във Войнишкия дом на Топханата (Бирinджи къшла. — Вж Неповинен българин, с. 466). Раковски не е подозирал тогава за дейността на Иларион, а Чайковски не е знаел, че шест месеца преди да бъде прехвърлен в Бирinджи къшла, Раковски е лежал вече половин година в Топхане.

Ванда Смоховска-Петрова дава в цит. своя книга и някои сведения за хвърления в затвора Раковски. След като говори за Браилския бунт и съдбата на Раковски по-късно, Чайковски споменава, че във Франция към младия изгнаник бил проявил интерес и Никола Пиколо. Освен това се сочи, че „Сава призна, че е бил агент на гръцкото правителство и че е имал инструкции от г. Колетти“ (с. 132).

За изложението на Иларион Раковски може би узнава по-късно. Неслучайно например на 19 октомври 1860 г. той пише до Й. Дайнелов: „Колко за Илариона що ми пишите, аз имах и по-напред нещо си съмнение за него. А на това ми даваше повод негово положение, в кое ся он находи, т. е. че он ся бои да го не проводят на заточение, както и други път и он е много страхлив чъловек. Аз го познавам твърде добре. Друго още, че той и други път е имал тайни сношения с иесуити еще в 1843—1844 лето, кога са пак бъркаше тая работа!“ (АР, I, с. 203). Явно старата дружба от 1841 г. е завършила окончателно и завинаги, пътищата на двамата дейци са разделени — революционният път на Раковски вече стои далеч от този на Иларион. Църковният деец търси разрешение на народния въпрос само посредством съгласието на Високата порта!

[66] Неповинен българин (АР, I, с. 471).

[67] Пак там, с. 472.

гоненията на чорбаджиите, са се преселили в къщата на баща му и са живеели уединен живот, тъй като чорбаджиите са запретили на всички граждани да влизат в тази заразена къща и ако някой я е спохождал, то той е гледал да го не види някой или пък се е излагал на немилост от страна на силните на деня"[68]. Лишенията на семейството били такива, че понякога трябвало да пресяват триците, за да заситят глада на малките деца.[69]

Благоприятна за съдбата на Раковски и баща му се оказала държавната промяна, настъпила в Турция — за министър на външните работи бил назначен познатият турски реформатор Мустафа Рашид паша — „родолюбец и попечител за удобрението турскою държаву", както го нарича Раковски. Той се заел да освободи двамата невинни. Това му се удало малко по-късно, когато бил назначен за велик везир (през май 1846 г.): той наредил да пуснат първо бащата, а малко по-късно и сина. След близо три години и половина, прекарани в мрачните турски затвори, Раковски се озовава на свобода, но вече видял ужаса на тъмниците, опознал хора, нрави и обичаи, които определят твърдо и завинаги отношението му към Османската империя.

Престоят на Раковски в турските затвори му донася и някои положителни знания: по-късно, когато започва да упражнява адвокатска професия, той има възможност да приложи знанията, придобити в тъмницата. За тази страна от неговото „школуване"пише по-късно Панайот х. Добрев, който го посетил в тъмницата. Раковски със смях му заявил, че е благодарен на котленските чорбаджии, станали причина да лежи в затвора, защото се удостоил „да вляза в академия, която ме учи и ще ме изучи много неща, които в същата академия ако бих бил, не можах се тях неща научи". Раковски обяснява причината: „Ний сми тук почти 200 человеци в тъзи тъмница. Всеки от нас е обвинен за различни злодеяния или справедливо, или несправедливо. Деня, нощя се критикуват обвиненията и извиненията им. Аз, доколкото зная турский язик, правя прошения и много пъти се е случвало да земна до 30—40 гроша на ден от прошения и тъй се улеснявах" — казал Раковски на Панайот х. Добрев.[70]

Престоят на Раковски в мрачните затвори на Османската империя спомага за развитието на идеологията на младия котленец. Той се убеждава окончателно, че порядките в Турция не могат да се изменят освен чрез радикални мерки: цялостно изрязване на заболялото дърво, за да покарат нови филизи — премахване на прогнилата феодална власт и даване възможност за свободен живот на поробените народи. Разтлението от горе до долу е пълно, всичко се купува с пари, липсва чувство за чест, за достойнство, за просвета. Само решителната борба за освобождение стои като изход пред българите. Всякакъв компромис или възлагане надежди върху реформиране на Османската империя са илюзорни. Решаващи са само грубата сила, парите, гешефтът.

Изживените страдания дават възможност на Раковски да проумее и други истини. В кратко време той се сблъсква с диаметрално противоположно отношение от страна на гърците: по време на браилските събития

---

[68] Цит. моя ст.: Спомени . . ., с. 448.

[69] Вж д-р Кр. Раковски. Страница из българското възраждане. — Мисъл. Литературен сборник, кн. I. С., 1910. с. 167.,

[70] Вж спомените на П. х. Добрев в цит. моя ст.: Спомени . . ., с. 436.

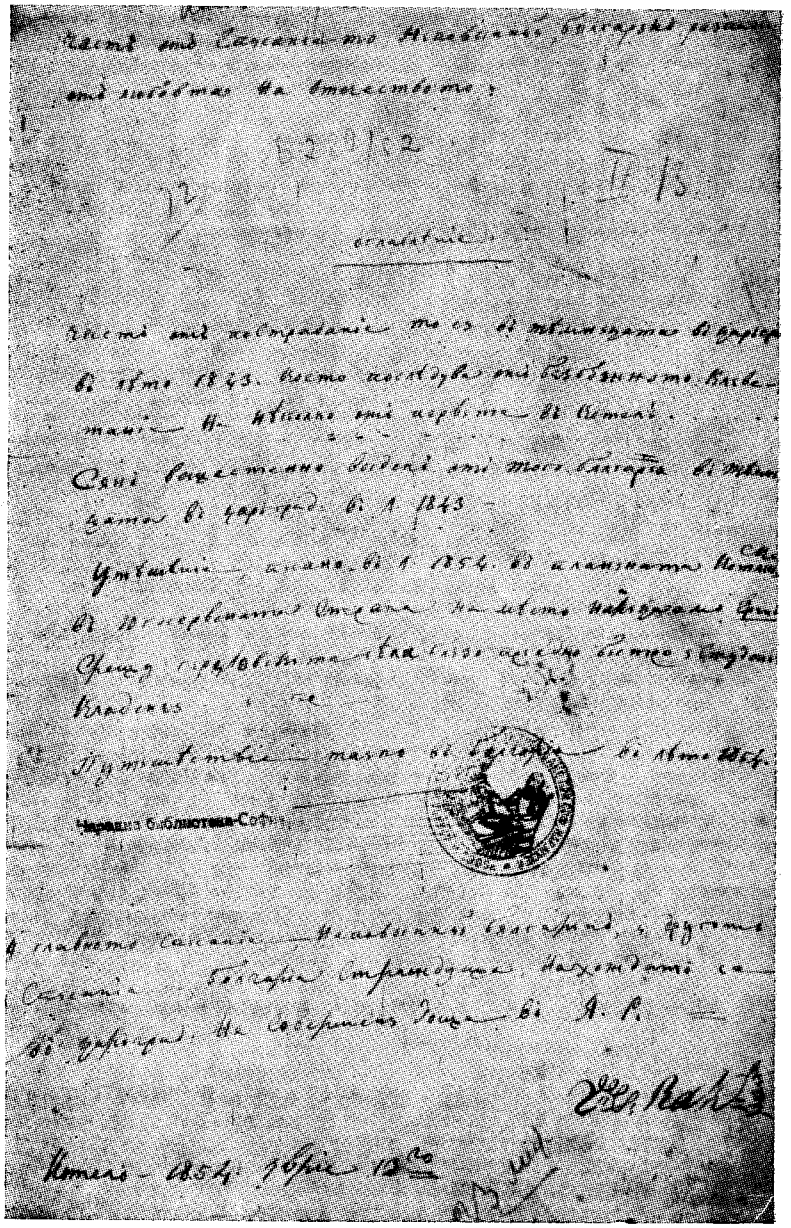

Заглавна страница от труда на Раковски „Неповинен българин“, втора редакция, писан в Котел през септември 1854 г.

младият български революционер сътрудничи тясно с гърци, а след това животът му е спасен благодарение застъпничеството на гръцките власти в лицето на Константин Ризос, Александрос Маврокордатос и Министерството на външните работи на Гърция; същевременно гръцкото фанариотско духовенство спомага Раковски да бъде хвърлен в мрачна тъмница, полага всички усилия да не бъде пуснат от затвора, а по възможност да загуби и живота си там. Фанариотското духовенство става за него ясно осезаем враг, убиец на всичко, което проявява будно българско съзнание.

В Котел и през годините на затвора Раковски има възможност да изпита на собствения си гръб омразата на чорбаджийството. Наблюдавал нечуваните беззакония и жестокост на селските първенци богаташи, той проумява пълното противоречие на интересите между чорбаджиите, между турските поддръжници, от една страна, и народа, от друга. На едната страна са властниците, които трупат богатства за сметка на народа. На другата страна е огромното множество — еснафите, търговците, земеделците, бедността.

Така през тези години на окончателно възмъжаване Раковски опознава враговете, с които през следващите години ще има да се бори: феодалната османска администрация и нейните крепители — фанариотско духовенство и чорбаджии, гъркомани, народни врагове и изедници, кръвно свързани с порядките в империята. Той вижда добре и своето място в борбата. Участвувал в революционните усилия през 1841—1842 г., Раковски осмисля вижданията си с целия свой жизнен опит, натрупан през тежките години на страдания.

Отново на свобода. Цариградски период

В началото на 1847 г. Раковски е отново на свобода.[71] Малко преди това е пуснат и Стойко Попович, който след кратък престой в Цариград се отправя към Котел. Снабден е с писмо от Стефанаки Богориди, адресирано до котленските чорбаджии. Срещу обещание да не се меси повече в обществените работи той е трябвало да бъде оставен намира от селските управници. Положението на гордия водител на еснафа е тежко — той е изгубил и здраве, и имот. Всичките му усилия са насочени към една само цел: да пооправи дома си, да излезе от дълговете си. Както бележи Раковски, опитите по време на ареста да постигнат освобождението им са стрували на семейството близо един милион гроша — той и баща му били напълно разорени.

Гордата природа на Стойко Попович не му позволява да търпи положението, в което бил изпаднал. Той иска да спаси честта си, като се отплати на всички, които са му услужили със средства по време на стоенето му в затвора. От писмата, адресирани до Раковски в Цариград през времето до смъртта му, старият Стойко иска различни услуги, моли да му се помогне да изплати дълговете, „за да затвори барим устата“ на едного или другиго. Той започва отново стопанска дейност, работи на дарака, прекупува аби, преглежда тефтерите си, приключва стари сметки. Безсилието обаче мъчи

[71] Вж писмото на Стефан Пенюович Ахтар с дата 23 февр. 1847 — в него той споменава, че Раковски вече се е избавил „ут таквоз месту“ (АР, II, с. 53).

стареца. „Аз ,болин и стар, ни мога да хизмитувам [-слугувам] за себи си вечи, на стару време и тоз да тегля“ — се оплаква на единствения си син и опора Стойко Попович.[72] Стариите му са огорчени и от споровете, появили се между двамата му зетя. Отвратен от порядките в Котел, той не желае повече да участвува в борбите, а се стреми само да излезе от положението, в което е изпаднал. Всичко обаче е напразно: няколко години по-късно — на 8 август 1853 г. — Стойко Попович издъхва. До края той остава такъв, какъвто е бил през целия си живот: твърд, със силно развито чувство за чест. Примирен със смъртта, той се отнася философски и към наближаващия край.[73] За самата смърт научаваме от едно писмо на зет му Кръстю Тарпански, отправено до Раковски в Цариград: до последния си час Стойко Попович се държал достойно, „сербез“, така както и когато бил здрав.[74] Раковски по това време е в Цариград, където е останал да оправи материалното положение на семейството, а впоследствe потъва отново в народните борби.

Опознал много от турските ръководни държавни дейци, до които имал достъп и възможност да урежда с ходатайства различни въпроси, Раковски се отдава на адвокатска професия, за която по онова време в Османската империя не се искало никаква квалификация освен практиката. А практика Раковски успява да натрупа още в затвора, където прекарва своеобразен „университет“, участвувайки в разискванията по обвиненията на различните затворници или пишейки техни заявления и молби. Раковски научава каква е силата на ходатайствата, на връзките, как се осигурява благоразположението на силните на деня в Османската империя. За кратко време той натрупва доста средства: помага му вроденото му красноречие, познаването на хитростите на ориенталското османско управление и не на последно място — знанието на арабски и персийски. Дълговете обаче са огромни и трябва да се помисли за разгъване на дейността — така Раковски се насочва постепенно към стопанска дейност, след като приблизително до края на 1848 г. използува предимствата на адвокатството.

Икономическата дейност на Раковски се отличава с многопосочността си: той чертае разнообразни планове, впуска се в сложни сделки, старае се да разшири дейността си не само в Цариград, но и из пределите на страната, та и в чужбина.[75] Понеже няма достатъчно собствени средства, налага се да търси съдружници, като търгува заедно с българи, гърци, турци, поляци. Още през 1849 г. Раковски влиза във връзка с цариградския сарафин Замбоолу, с чиито средства откупува Узунджовския панаир.[76] Сътруд-

---

[72] Вж писмото му от 10 септ. 1849 (АР, II, с. 58).

[73] По семейни спомени се разправяло как, когато бил на смъртно легло, дъщерите му плачели до него. Ядосан, той им се сопнал: „Я гледай какви са се разсополивили! Беки ще живея с камъните. Шейсет годишен човек съм . . .“ (вж спомени на Петър Бандата, цит. моя ст.: Спомени . . ., с. 486).

[74] АР, II, с. 108.

[75] Подробно този период от живота на Раковски е изследван от В. Сл. Киселков. Из живота на Раковски в Цариград. — СпБАН, кн. XXVI, Кл. истор.-филолог. и философ.-обществен, 1. С., 1923. с. 71—99, с приложени документи — с. 100—117. Предмет на основен анализ е търговската дейност на Раковски през годините след освобождението му от затвора до началото на Кримската война. Използувани са нови архивни документи, открити от Киселков в Котел.

[76] Вж договора за откупуване на налозите на Узунджовския панаир от 19 септември 1849 г. в АР, I, с. 327—329.

ничеството завършва с дълъг съдебен процес, създал много неприятности. Почти по същото време Раковски започва общи сделки и с Мустафа бей, с когото скоро също влиза в конфликт: турчинът се опитва чрез Грую п. Генчов да го измами, а на 8 септември 1850 г. дори успява да го хвърли в затвора за три месеца поради неизплатени дългове (от затвора Раковски излиза в края на декември). Процесът му с Мустафа бей и неприятностите със Замбоолу продължават години наред. Дори много време след Кримската война Мустафа бей се мъчи да събере вземанията си от Раковски.[77] Раковски откупува и Пловдивския ресумат, после и Сливенския, и Татарпазарджишкия; все по това време започва да търгува с гърци, настанени чак в Англия.[78] Общо взето обаче, той не е роден за търговец.

През тези години Раковски се занимава не само с търговия — той се опитва да започне строеж и на индустриални предприятия: фабрики, мелници, дараци и т. н.[79] И в тази насока обаче почините му не свършват пощастливо. Нуждата да изплати огромните дългове, останали след затворническите години, го тласка към дейност, за която няма нито призвание, нито знание. Според изследователя на този период от живота на Раковски „в негово лице се рисува типичният представител на онова градско еснафско съсловие, което от средата на 19 в. се засилваше икономически с бърз темп по всички български краища и което бе започнало да се проявява в областта на търговията и индустрията по всички видни търговски центрове в тогавашна Европейска Турция . . .“[80] Същия извод прави и М. Арнаудов: „Верен син на предприемчивия си баща и отрасъл в една еснафска среда, която е тръгнала с увереност по пътя на икономическото издигане, той се заема с търговия — пише Арнаудов и продължава: — В това отношение Раковски е пример и доказателство за подема на еснафското съсловие в Турската империя към средата на XIX в. — едно съсловие, на което е съдено да играе предна роля и в националното българско движение.“[81] Тези преценки за Раковски, смятаме, не са съвсем точни — други са стремежите, други са идеалите и насоките в дейността на големия български родолюбец. Неговият път е пътят на революцията, на смелата и открита борба за свобода, а не на икономическо издигане, въпреки че Раковски не отрича важността и на икономиката като предпоставка за успеха на освободителното движение. По това време той е съдружник с пловдивските Чалъковци; особено близки връзки поддържа с Атанас В. Чалики.[82] Опитен в сто.

---

[77] Вж например писмото на Раковски до Й. Дайнелов от март 1861 (АР, I, с. 263)

[78] Вж например писмото от Н. Е. Муса бей от юли 1852 г. за търговия с потаса чрез търговеца Пасиналис, който имал кантора в далечния остров (АР, II, с. 103).

[79] Във връзка със строежа на една спиртна фабрика например той влиза в делови отношения с Ян Рудницки (вж негови разписки в АР, II, с. 95, 97, 100—101). Постепенно двамата се сближават дотолкова, че когато напуснал Цариград за последен път през есента на 1853 г., Раковски оставил у него на съхранение ръкописите на „Неповинен българин“ и „България страждуща“ (вж уводните думи към втората редакция на „Неповинен българин“ в АР, I, с. 450).

[80] В. Киселков, цит. съч., с. 90.

[81] М. Арнаудов, цит. биография, с. 42.

[82] Атанас Вълкович Чалики (Чалъков) бил син на Малки Вълко Чалъков от Копривщица. Заедно с брат си Никола той бил изпратен в Париж, където следвал до революцията от 1848 г. След завръщането си се отдал на обществена дейност в Пловдив, където, както пише Раковски в „Дунавски лебед“, „първи от младих е увел и разпространил български народен дух“ (вж ст. Българский за независимо им свещенство . . . — Дун. лебед, бр. 8, 1 ноем. 1860, с. 34, кол. 3). Починал съвсем млад през

панските сделки, Атанас Чалики нерядко съветва тактично своя близък да внимава при сделките си, „която работа захваниме — пише той — сос чин и без теклифсизлак (безцеремонност) да е“[83].

Отношенията на Раковски с Атанас и Никола Чалики от Пловдив имат и друга страна: той възнамерява да се ожени за тяхната сестра. Затова когато по-късно (към 1851 г.) се разбира, че този проект няма да се осъществи, отношенията между тях охладняват. Съществуват и други някои данни за намерение на Раковски да се задоми. По едно време той замисля да се върне в Котел и там да се ожени: намерението му остава неизпълнено. „Вин що ми писвахти преди, пак що пуследва? — го мъмри по този повод баща му. — Да ходя аз стар чиляк да ти диря мума, каквоту секи един баща, и я намерих, пак пудир малку време що са чу за вас?“ — негодува старият Стойко Попович, който и тук се вижда уязвен в гордостта си.[84] Престоял дълги години в затвора, Раковски може би плаща по това време известен данък и на своята безмилостно потискана дотогава младост.[85]

Зает със стопанска дейност, Раковски чувствува другаде призванието си. Той е погълнат от мисълта за народната съдба, за бъдещето на българския народ. Опознал много истини около действителността в Цариград, където „без пара никой ни та пугледва, нито една пара не ти дава“[86], младият родолюбец пътува доста и из провинцията, където има възможност да опознае положението на простия народ. Раковски може да уреди личния си живот задоволително. Той е свързал полезни връзки с мнозина турски първенци. „Сега . . . тварди сам добре сос икинджият и сос каваз башия, и сос кафтан агаси . . . И при пашата ща ма извадят“ — пише той до баща си през 1848 г.[87] „Хюсни ефенди стана малие пашаса (финансов министър), ишалах, и от негу можи да видиме една помощ.“[88] Положението на Раковски вече е такова, че той може с успех да се бори дори срещу влиянието на всемогъщия Стефанаки Богориди: „Икинджията млого ма убича, запозна ма сос беичитата, и ги тутущурдисаха врах Стефанакя Богориди, та не му дават хич почит, думат му: „ти си яланджий“ (лъжец).[89] Това си положение обаче Раковски не използува за лична облага. Почти веднага след излизането си от затвора той наново се включва в борбата за църковна независимост и участвува в постъпките за издаване ферман за строеж на българска църква в Цариград. Когато това най-сетне се осъществява на 9 октомври 1849 г., радостта на Раковски е голяма: за пръв път в официален турски документ било отбелязано „булгар миллети“, а не както дотогава — „рум миллети“ (гръцки народ).

В борбите за самостоятелна църковна йерархия Раковски участвува още от 1839 г., когато като ученик в Куручешме свързва близка дружба с Неофит Хилендарски. Сега, след смъртта на неукротимия борец (1848 г.), Раковски поема неговия път на борба против „светогасителите и презрите-

1853 г., Раковски бил близък и с другите братя — Никола Чалики и д-р Георги Вълкович, с когото по-късно поддържал оживена кореспонденция по време на подготовката на Белградската легия.

[83] Вж писмото му от 26 дек. 1851 (АР, II, с. 99).

[84] Вж писмо от 10 септ. 1849 (пак там, с. 57).

[85] Вж по този въпрос някои данни в цит. кн. на В. Киселков, с. 91—95.

[86] Вж писмото му до Стойко Попович от 28 март 1848 (АР, I, с. 25).

[87] Вж писмо от 28 март 1848 (пак там, с. 26).

[88] Писмо до баща му от 24 ян. 1849 (пак там, с. 31).

[89] Писмо до Стойко Попович от 28 март 1848 (пак там, с. 26).

лите на българския народ", против фанариотското духовенство. При условията на Османската империя църквата заема важно място в живота на държавата: тя е, която представлява съответния народ пред властите, тя се грижи за просветата, събира значителни по размер налози, изпълнява административно-граждански функции, влияе върху икономическия и политическия живот на паството си. Верни служители на османската държава, фанариотските духовници заедно с българските чорбаджии се явяват като крепители на феодалните отношения, спънка за икономическия прогрес, проводници заедно с това и на политиката за погърчване на християнското население. Носители на ред привилегии, техните интереси са в остро противоречие с интересите на народа, на зараждащата се българска буржоазна класа. Острият спор, безкомпромисната борба, която се разгаря, е по форма религиозна, но по същество икономическа, политическа, народностна. Църковната борба в българските земи е проява на национално-политическа борба за признаване на българската народност. Тази нейна страна привлича отрано Раковски, поглъща за дълго време вниманието му, усилията му. Борбата за църковна самостоятелност той разглежда като условие, което улеснява политическата борба по пътя към свободата, като етап към вдигането на народа на масова революционна борба.

През цариградския период от живота си Раковски участвува в усилията за изграждането на самостоятелна българска църква. В т. 40 от „Житието" си той бележи: „Учястието ми в народните работи в Цариград, а особито за Българската народна чърква и проч."[90] През това време Раковски взима редовно участие в уреждане работите на българската църква.[91] В архива му са запазени покани за участие в заседания на настоятелството на църквата[92] — особено чести са те за заседанията по изготвяне правилника за функционирането на българската църковна община в Цариград. Раковски поддържа връзки и с поляците. В т. 41 от „Житието" си той бележи: „Сношенията ми с поляците, а особито с Чайковски, потурчений днес Садък-паша." Чайковски по това време е вече приел мохамеданството, но играе роля в опитите да бъдат привлечени българите към униатството, както и в усилията да бъде намалено руското влияние. В своите спомени той отбелязва за този период: „Около полското агентство захванаха да се групират разни млади българи: Стояновичевци, Чалъкооглу, Раковски и др. Тоя последният беше роднина на Богориди, известен под името Стефанаки бей."[93] Раковски може би е възлагал известни надежди върху близкия до Високата порта и влиятелен Садък паша, който в същите мемоари пише, че симпатизирал от душа и сърце на българския народ и помагал на водачите на движението (пак там).

Характерът на връзките на Раковски през този период сочи и насоката на интересите, на стремежите на видния български родолюбец. От-

---

[90] АР, I, с. 497.

[91] Раковски бил избран в комисията, която трябвало да изготви правилник за работата на българската църква в Цариград. Освен него в комисията влизали още и Неофит Рилски, Иларион Стоянович (Макариополски), Георги Золотов, Захари Струмски, Гаврил Кръстович, Конст. Ранов, Александър Екзарх, Никола Чалъков (Чалики), Гаврил Моравенов и Никола Тъпчилещов (вж Дун. лебед, бр. 53, 3 окт. 1861, с. 214).

[92] Вж АР, II, с. 70, 80, 84, 86.

[93] К. Суходолска. Мемуарите на Чайковски. — СбНУ, т. X. С., 1894. с. 452—453.

ново той възобновява връзките си с другаря си от Браила Ставрос Георгиу Балакостас, с когото установява преписка.[94] Тесни връзки Раковски поддържа със сръбското агентство в турската столица.[95] Връзки поддържа той и с всички най-изтъкнати наши дейци в Цариград. Най-важни обаче са връзките му и впечатленията, които набира от обиколките си из страната. Там младият родолюбец има възможност да се сблъска пряко с нетърпимото положение на българите. Независимо от личното си възмогване той се тревожи винаги за съдбата на народа си. „Но колико и да ся убогатявах — пише по-късно Раковски — нямах никакво удоволствие, понеже упознах вся страдания нашего беднаго народа и гледах, че от дън на дън пропадва в по-голяма угнетения. Негово просвящение са забранваше от гръцкое свящество, кое употребляваше всяко безчестно и лукаво средство, за да държи нашего беднаго народа в духовно робство, и да уничтожи съвсеи славянский елемент, къту притопи и слее него в гръчество. Това беше в мое сърце станало язва неизцелима" — бележи пламенният родолюбец през 1858 г.[96]

Раковски проявява интерес и към българската периодика, подпомага уреждането на тежкия въпрос по резрешаване издаването на „Цариградски вестник", като използува връзките си. „Това беше, както ми ся струва, в 1847 л. (не помня добре) — пише той, — Г. Богоев беше дошал в отчайване за сполучия допущения, кога един ден ся найдохме в Хасър чаршияси на едно кафене, де обично тогава ходеха Балкапански българи. Тамо къту ся разговаряхми с него за тойзи предмет, мене ми падна на ум, чи тая работа можи ся свърши чрез едного българина, кой беше тогава в царска служба и за добър йеще случай в министерство просвещения и земеделия . . ." Този влиятелен българин бил Василаки х. Великов от Върбица. Чрез баща си и чрез Н. Тъпчилещов Раковски успял да осигури помощта на Василаки и не след много време „Цариградски вестник" бил разрешен.[97]

За новите насоки в действията на Раковски сочат и първите негови литературни опити. Под силното впечатление на преживяванията си в затвора той започва да пише в Цариград „Неповинний българин" и „България страждуща". Точното съдържание на второто произведение не се знае, но самото заглавие на труда сочи за какво става дума. А от първото е запазена част от втората редакция,[98] която дава ярка картина на действителността, живота и нравите в Котел и въобще в Османската империя през втората четвърт на XIX в. Тя изобилствува с изобличения против разтлението в империята, обхванало от горе до долу всички власти, против про-

---

[94] Вж негово писмо от 11 окт. 1851 (АР, II, с. 93).

[95] Запазено е например писмо от Атанасие (Тасо) Николаевич, дългогодишен канцлер-секретар на агентството, с дата 4 март 1850 г., който го кани да прекарат заедно Заговезни „каквото и оназ година" (вж АР, II, с. 64). Братът на Атанасие е сръбски капукехая (дипломатически представител) в турската столица и бъдещ министър на вътрешните работи на княз Александър Карагеоргевич. Жена му била дъщеря на сръбския княз.

[96] Вж писмото му до Иван С. Иванов от март 1858 (АР, I, с. 490).

[97] Дун. лебед, бр. 8, 1 ноем. 1860, статия: Народност. Действително срещата на Раковски с Богориди е станала през 1847 г. — първият брой на новия български вестник се е появил на 1 януари 1848 г. Това е още едно доказателство, че Раковски е бил освободен през 1847 г. (и съответно, че е бил затворен през 1844 г.).

[98] АР, I, с. 450—473.

дажността и злобата на фанариотите, против местните чорбаджии.[99] Интересни са записаните сънища на Раковски. Три на брой, те дават възможност да се вникне в душевния мир на неспокойния родолюбец. В тях вече се явява Стара планина, където „юнак храбро владее под дебели сенки, дето крак невярнаго и иностраннаго земля не е посквернил", витае борбата между мрачни гарвани и светли леки гълъби, борба напрегната, свършила с победа на светлината над мрака, на храбрите гълъби над грозните и диви гарвани.[100] Явно новото сблъскване с властта в Османската империя е наближавало!

Кримска война. Тайно общество

1853 г. заема особено място в живота на Раковски. Приближаващите събития пораждат надежда, че скоро и за българския народ ще настане по-добро бъдеще.[101] Идеите на революцията от 1848 г. преминават и през границите на Османската империя. Из българските земи възникват смутове, които прерастват във въстания. Засилва се експлоатацията над селяните, феодалите заграбват не само свободните държавни земи, но и земи на български селяни. Особено масово обезземляване се наблюдава в Северозападна България.[102]

В края на 1852 и началото на 1853 г. настъпва рязко изостряне на Източната криза. В района на Балканите се сблъскват интересите на европейските сили. Русия се стреми да затвърди икономическото и политическото си положение в Близкия Изток, да си обезпечи свободен излаз от Черно море. Десетилетия наред вече тя води системна политика на разрушаване Османската империя и създаване в европейските ѝ владения на независими държави под руско покровителство. Този стремеж на великата славянска страна среща отпора на Англия, Франция и Австрия, експанзионистичната политика на които се сблъсква с руските стремежи. В недрата на Ос-

---

[99] За разобличаващата картина, която рисува Раковски и която засяга административната структура на Османската империя, религиозното управление, фанатизма и мрачното невежество, непоносимото данъчно бреме, вж кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 411—413.

[100] Вж АР, I, с. 509—511. Сполучливо по този случай бележи Боян Пенев: „И без да се разлиства съновника, може да се каже, че който сънува такива сънища, не е роден за търговец" (вж цит. му биография, с. 29).

[101] По това време Раковски пише интересното свое писмо до А. Гранитски, автора на брошурата „Истинний глас на България". В него Раковски се обявява рязко против опитите на фанариотите да погърчат българския народ. Той сочи имената на тези, които са се борили за запазване на българския език, на народния дух — начело слага „приснопаметний Неофит Хилендарец уроженец Котленский". Отвореното писмо на Раковски било поместено в брошурата на Гранитски, от която името му за пръв път става известно на читателите. Оригинала вж в АР, I, с. 38—43.

[102] За икономическата основа и протичането на събитията вж изследването на В. Д. Конобеев. Българското националноосвободително движение. Идеология. Програма. Развитие. С., 1972. с. 272—280. Подробно самостоятелно и цялостно изследване дава Страшимир Димитров. Въстанието от 1850 година в България. С., 1972. 236 с. Двамата автори проучват основно въпросите, като се облягат на нови, неизползувани досега извори от наши и съветски архиви. Техните изследвания хвърлят нова светлина върху редица неизяснени досега въпроси, от съществена важност за характера на българското националноосвободително движение. За тях ще говорим тук на съответното място.

манската империя по това време съзряват условия за революционни преобразования. Проводник на тези тенденции е буржоазията, носител на новите производствени отношения.

При тази ситуация руският император Николай поставя въпроса за разделяне наследството на „болния човек" — Турция, като предлага на Англия разграничаване сфери на влияние.[103] Англия отказва да води подобни разговори, като приема само да се действува за подобряване положението на подвластните народи в Османската империя. Франция от своя страна вижда в Турция сигурна бариера против излизането на Русия на Средиземно море. Противоречията избухват открито с разгарянето на спора за т. нар. „свети места". През 1850 г. Франция поисква от Портата да признае на католиците правото на покровителствуване светите места. Под нейно влияние католическата църква получава някои права, каквито дотогава притежавала само Цариградската патриаршия. Англия на свой ред също се стреми да получи права чрез признаване на протестантските общини. В Египет се слага за разрешение въпросът за прокопаване на Суецкия канал — там се сблъскват интересите на Англия и Франция. Възникналият спор около Черна гора довежда до намеса на Австрия. При това положение Русия усилено се готви да наложи покровителството си над православните поданици на Османската империя — така както Франция покровителствува католиците и Англия и Прусия — протестантите. В началото на 1853 г. тя минава в акция.

На 1 март 1853 г. в Цариград пристига като извънреден пратеник на Николай княз А. С. Меншиков, който поставя исканията на Русия: да й се даде изключителното право да покровителствува светите места и православните християни в Османската империя. Започват преговори, които довеждат до редица смени във Високата порта, до сложни ходове и противоходове, до размяна на различни ноти, до постепенната намеса на останалите европейски държави. На 4/16 май 1853 г. Меншиков представя исканията си във вид на ултиматум с четиридневен срок. Тъй като отговорът бил отрицателен, на 9/21 май 1853 г. Меншиков напуска Цариград, придружен от целия състав на руското посолство. По този начин дипломатическите отношения между Русия и Османската империя биват скъсани. На 22 юни 1853 г. руските войски навлизат в Молдова и Влахия и ги окупират.

Европейските държави се опитват по дипломатически път да принудят Русия да изтегли войските си от дунавските княжества, но исканията им са отклонени. В отговор на 4 октомври 1953 г. Високата порта обявява война на Русия. Започват военни действия по линията на Дунава. Турските войски се опитват да се прехвърлят на северния бряг, но в сраженията при Зимнич и Четатя опитът им се осуетява. На 30 ноември адмирал Нахимов унищожава турския флот в пристанището на Синоп.[104]

---

[103] Вж подробно Е. Тарле. Крымская война. 2-е исправл. и доп. изд., т. I. М., 1950. с. 62—145. За мисията на княз Меншиков вж същия труд, с. 146—194. Вж и Страшимир Димитров. Източният въпрос в средата на XIX в. Кримската война. — В кн. му: История на балканските народи. С., 1971. с. 326—332. Вж и С. А. Никитин. Русская политика на Балканах и начало Восточной войны. — В: Очерки по истории южных славян и русско-балканских связей в 50-е—70-е годы XIX в. М., Наука, 1970. с. 110—145.

[104] Подробно за всички тези събития вж цит. кн. на Е. Тарле. Крымская война, т. I, с. 146—410.

Разгарянето на Източния въпрос предизвиква много събития на Балканите, отразили се пряко върху дейността на Раковски. Още отрано той премисля как може да намери мястото си в предстоящата борба. При пристигането на Меншиков в Цариград представители на българската колония се обръщат към него с искане да ги приеме и изслуша. Княз Меншиков отклонява искането им, но приема писмената им молба-прошение, в която се заявявало, че българският народ е готов на всякакви жертви, за да се освободи от вековното робство.[105] Прошението носело дата 1 май 1853 г. и било подписано от цариградските българи Г. Моравенов, Н. Тъпчилещов, Ц. Каблешков и още няколко видни представители на търговската буржоазия. Между подписалите бил и Раковски. За това време на вълнение и възторг, на надежди за скорошно избавление той пише в писмото си до Иван Иванов от март 1858 г.: „Ми неколко българи в Цариград съставихми жалба от страна българскаго народа и я принесохми князу Менчикову, кой ни ся обеща че ще я привручи де е удобно."[106] Молбата на цариградските българи издигала искания за независимост на българската църква и богослужение на роден език, за право на българите да имат свои народни училища, в които „да образоват своите деца на природния български език"[107]. Контактите били използувани, за да се заинтересува официална Русия от съдбата на българския народ. Подготвено било и второ обръщение, подадено в Одеса от К. Петкович на А. Озеров и М. Д. Горчаков. В него българите молели Русия при предстоящите преговори с Високата порта да утвърди за българския народ да се ползува и той наравно с другите народи с всичките права и предимства, както църковни, така и граждански.[108] И двете молби възлагат надеждите си на официална Русия и издигат искане за църковна автономия и просвета.

Раковски обаче отива по-далеч. Цялата дотогавашна дейност му е дала възможност да осъзнае, че църковната борба и усилията за родна просвета са само част от главната, от основната задача, която стои пред българския народ — неговото национално освобождение. Затова и дейността на пламенния български родолюбец е насочена натам. Кризата през петдесетте години на XIX в. дава добри възможности за усилия, които целят да подготвят постигането на свободата. По това време в България се създава и първата общонационална революционна политическа организация — „Тайно общество", — свързана непосредствено с дейността на Раковски.[109] Той е душата и организаторът на това общество, което си поставя за цел, както сам пише, „да преуготовлявами народа всягда да бъди готов, щото в благовремие да действува съгласно с русийское напредване в Турция"[110].

---

[105] Вж Д. Косев. Лекции по нова българска история. С., 1951. с. 124.

[106] АР, I, с. 491.

[107] Оригиналът на молбата се съхранява в Архив внешней политики России, Москва. Вж подробно В. Д. Конобеев, цит. кн., с. 277.

[108] В. Д. Конобеев, цит. кн., с. 278.

[109] Основно този въпрос бе разработен от познавача на българското националноревюлюционно движение В. Д. Конобеев в няколко последователни статии, обобщени в цит. негов труд „Българско националноревюлюционно движение" (с. 280—314). Неговото изследване улеснява задачата ни — тук намират място всички проблеми, свързани с икономическото положение на българските земи по това време, с революционните усилия в страната и зад граница. Поради това ние се спираме само на по-важните въпроси, свързани пряко с живота и дейността на Раковски, като даваме място и на някои наши виждания и констатации.

[110] Писмо до Иван С. Иванов (АР, I, с. 491).

В обществото участвуват Иван Бацов, управител на търговската фирма на братя Тъпчилещови, Павел Грамадов, Константин Ранов, Павел Куртович Чалъков и други български дейци, главно търговци от Цариград и провинцията. Началото се слага в столицата, но била предприета бърза дейност за разпространяване на организацията и в провинцията. Основните усилия по тази задача поема Раковски. Решено било членовете на организацията да постъпят на турска служба, та по-лесно и по-действено да могат да осъществят намеренията си. Това решение било поставено в действие: като използува владеенето на много чужди езици и познанството си с Мустафа Рашид паша, по това време министър на външните работи, Раковски успява да бъде назначен за главен терджуманин (преводач) на турската Дунавска армия[111] — за тогава висока длъжност, която му дава възможност да пътува свободно из българските земи.[112] Тази възможност е била веднага използувана за изграждане клоновете на „Тайното общество" в провинцията. В „Житието" си Раковски отбелязва селищата, през които е минал: Шипка, Габрово, Търново, Шумен, Русе, Свищов, Враца, Видин. Изричното споменаване на тези градове явно стои във връзка с дейността, развита от него при преминаването му през тях.[113] Раковски е придружен от Иван Бацов, когото натоварил с нова важна задача: от Видин да продължи пътя си и да установи връзка с руското военно командуване във Влахия. В Свищов остава да действува група начело с Апостол Конкович, в която влизат Гаврил х. Денков, Константин Станчов, Димитър Ценович, Цвятко Радославов, Илия Икономов и др. Изследванията на В. Д. Конобеев установяват, че свищовското общество е подготвило около 200 въоръжени бойци. По думите на Иван Бацов много повече бойци били подготвени от други групи на „Тайното общество" във вътрешността на страната. Така например в Габровско били готови 1400 въоръжени бойци. На юг от Балкана между Казанлък и Калофер имало други 2000 участници бойци.

Иван Бацов се упътва към Белград, където се свързва с генералния руски консул в града Мухин. Издирените от В. Д. Конобеев документи в

---

[111] Според някои автори важна роля при издействуване назначението на Раковски е играл М. Чайковски — Садък паша, — който ходатайствувал пред Мустафа Рашид паша (вж Ф. Димитров. Раковски като участник в Кримската война. — Славяни, 1956, кн. 4, с. 22 — Ф. Димитров гради това твърдение върху спомените на Цани Гинчев).

[112] Точно по това време Високата порта разрешава създаването на казакалая — славянски конен полк, в който се стреми да привлече и славянското население в империята за борба против Русия. Във връзка с поляците стои и друга легенда, свързана с Раковски: според Д. Юруков и Ф. Симидов след пристигането на княз Меншиков в Цариград през февруари 1853 г. Драган Цанков и полякът Климент Пшевлоцки (приближен на Чайковски) уговаряли Раковски да образува чета и вдигне въстание в Стара планина. Това представлявало обмислен ход на Високата порта да изложи Русия като подбудителка на смутове в Османската империя. Раковски според Юруков се бил съгласил и дори била написана специална прокламация, която Пшевлоцки отпечатал, а Драган Цанков и Гаврил х. Денков отнесли екземпляри от нея в Свищов. Раковски обаче не изпълнил този замисъл, защото решил междувременно да постъпи на турска служба. Тези спомени са използувани и от М. Арнаудов в ст. му: Няколко тъмни епизода от живота на Раковски в 1853—1854 година. — Годишник на Соф. унив., Истор.-филолог. фак., кн. XXXIII, 7. С., 1937. с. 33—38. Тези истории за Раковски се отнасят точно за периода, когато българският родолюбец подготвя „Тайното общество" и чертае широките си планове за организиране на народа с оглед на предстоящата борба за освобождение.

[113] Това предположение бе изказано още от Д. Косев. Лекции по нова българска история. С., 1951. с. 126.

съветските архиви хвърлят нова светлина върху тази неизвестна досега в подробности мисия на Бацов. От докладите на Мухин научаваме за плановете на „Тайното общество". Замисляло се формиране на отделни въоръжени отряди от българи, формално с предназначение да се бият срещу русите. За целта било поискано и оръжие от турското правителство чрез военния министър Мехмед Али паша. Намерението на заговорниците било в удобния момент да обърнат оръжието срещу турците. Предложението им обаче не било прието. От Бацов се разбира, че като главно средище за координиране и ръководене действията на „Тайното общество" е бил избран Видин, удобен център за установяване връзка с главната квартира на руската армия и с българската емиграция в Сърбия и Влахия.

Избирането на Видин като център на движението не е случайно. Десетилетия вече Северозападна България се вълнува, едва са минали три години от събитията през 1850 г. Раковски е във връзка с дейците на въстанието, във Видинско населението е подготвено за борба срещу феодалния османски строй, калено в дълги битки с врага.[114] Кадрите от въстанието през 1850 г. лесно могат да станат гръбнак и на „Тайното общество" в този край на България. Настроението на населението е революционно.[115] Всички тези обстоятелства карат Раковски от Цариград и Шумен да се озове чак във Видин, без да изоставя, разбира се, организирането на „тайни общества" и из други части на България.

Интересен е въпросът, кога точно се е създало „Тайното общество". Според Конобеев това е станало „преди официалното обявяване на войната и този процес завършил в началото ѝ"[116]. Конобеев посочва, че на 21 април 1853 г. Павел Грамадов пристигнал в Зографския манастир с вече определени планове на „Обществото". Същата дата е посочена и от Натанаил Охридски (вж по-долу). Н. Я. Мухин долага на М. Д. Горчаков в края на 1853 г., че още от началото на годината той бил узнал за съществуването на нелегална българска организация, образувана по времето, когато Портата вече се готвела за война с Русия, като обаче добавя, че „отделните сведения, събрани от мен, бяха недостатъчни, за да се мисли за съществуването на организация, която би могла да се бори за постигане на общата цел на цялата българска нация"[117].

Може да се приеме, че в началото на 1853 г. вече има указания за съществуването на „Тайното общество". Най-вероятно е то да е възникнало около края на 1852 г., когато Източният въпрос наново се повдига и разгорелите се противоречия между европейските държави раздвижват и християнските народи на Балканите. Не е изключено из страната да са възникнали почти едновременно различни групи не само в резултат на почина на Раковски — мнозина българи са били загрижени за съдбата на народа с оглед на идващите събития: групата на дядо Никола в Търново

---

[114] Неслучайно Раковски поддържа близки връзки с кръга около Иван Кулин, с когото работи заедно и през 1857, и през 1862 г.

[115] За чувствата на народа говори и пруският консул в Русе по онова време М. Калиш. В едно свое донесение до посланика в Цариград Вилденбрух от 17 септември 1853 г. той пише между другото: „Настроението на християните в горната дунавска област [т. е. Видинско — В. Т.] и във вътрешността на България не е в полза на Портата" (вж Хр. Христов и В. Паскалева. Документи за българската история из германските архиви, 1829—1877. С., 1963. с. 152—153).

[116] В. Д. Конобеев. цит. кн., с. 291.

[117] Пак там, с. 290.

например е създадена успоредно със създадените от Раковски групи. Може би „Тайното общество“ още да не е било успяло да координира и възглави дейността на различните групи в страната — във Видинско, Белоградчишко, към София, около Търново и т. н. Насоката на усилията обаче била тази. Арестуването на Раковски попречило на развиващия се процес за обхващане все по-обширни области от страната в организационната мрежа на „Тайното общество“. Голямата заслуга на Раковски обаче е — и правилно я изтъква В. Д. Конобеев, — че бележитият български родолюбец полага усилие да организира „Тайното общество“ вече като политически център от общонационален мащаб, да обедини усилията на всички патриотични сили, борещи се за национално освобождение на българския народ. Според заслужилия съветски историк това е единствено правилната тактика в националноосвободителното движение.[118] Действително Раковски успява да създаде широко разклонена мрежа, покриваща значителна част от Северна България и няколко области на юг от Балкана.

Какво е смятало да предприеме „Тайното общество“ — по този въпрос сам Раковски пише в писмото си до Иван С. Иванов: да се положат усилия за намаляване угнетенията над българите, борба с турските злоупотреби, подготовка на народа за въстание, като вдигането се поставя в зависимост от руското напредване.[119] Раковски полага усилия да координира действията на „Тайното общество“ с действията на руските войски, за което изпраща Иван Бацов в руската главна квартира. От документите, които се съхраняват в съветските архиви, се вижда, че Бацов е изпълнил тази задача, като е уведомил руското командуване за състава и разположението на българските въоръжени групи. Раковски се е надявал да получи материална и военна помощ от Русия и Бацов бил натоварен да изнесе пред руското командуване това искане на българите.

Като има пред вид особеностите на терена и спецификата на революционното движение в българските земи, Раковски подготвя и план за действие. Преди всичко той отделя внимание на въпроса за създаване ядро на въстаническата армия. По разказа на Ив. Бацов „Тайното общество“ разполагало с 3600 въоръжени българи, организирани в няколко отряда и готови да се вдигнат при пръв сигнал. Оръжие притежавали и много селяни, които впоследствие щели да се присъединят към въстанието.[120] Плановете били да се организират отряди до 10—15 хиляди души, преди да се премине към открито въстание. За резултатните им действия според Раковски били нужни и няколко подготвени офицери — руси или сърби.

Раковски поставя бъдещото въстание в зависимост от действията на руската армия и това е напълно естествено при тогавашната ситуация. За разлика от либералната буржоазия обаче той не смята да чака пасивно

---

[118] В. Д. Конобеев, цит. кн., с. 291.

[119] По отношение на целите на „Тайното общество“ в българската историография съществува известна неяснота. Поради оскъдната документация мнозина смятаха, че задачата на обществото била да събира сведения от военен характер, които да предава на руското командуване. Това господствуващо виждане бе споделяно и от мен (вж например кн. ми: Г. С. Раковски. С., 1971. с. 28). Откритите документи в съветските архиви и убедителният анализ на всички съществуващи извори, даден от В. Д. Конобеев, посочват далеч по-широките цели и задачи на „Тайното общество“, неговото действително място в българското националноосвободително движение.

[120] В. Д. Конобеев посочва различни данни за наличието на такова оръжие— вж цит. негова кн., с. 294.

развитието на събитията, а възнамерява с оръжие в ръка да предприеме самостоятелни действия, които в общия стратегически ход на събитията да бъдат координирани с действията на настъпващата руска армия. Главният район на действие според Раковски трябвало да бъдат Търновско, Габровско и областта между Калофер и Казанлък, т. е. централният дял на Стара планина. Българските части трябвало да заемат веднага главните планински проходи, които били много сгодни за подобни действия, и оттам да разширят въстанието към околните равнини. По този начин щели да бъдат прекъснати и съобщителните връзки на турската армия, разположена по протежението на Дунава, с южните области на България. Помислено било и по друг важен въпрос: къде би било най-удобно за руската армия да премине Дунава. Раковски и неговите другари препоръчват чрез Ив. Бацов това да стане при Свищов, след което по течението на Янтра войските да настъпят към Търново и Габрово, където да се съединят с въстаналите български отряди. Така турската армия щяла да се окаже разделена на две, като същевременно се откривал най-късият път към Цариград.[121]

Широтата във вижданията на Раковски проличава и при обсъждане въпроса за търсене на помощ от други посоки. Действуващ в тясна връзка с Раковски, през юли 1853 г. Павел Грамадов се озовава наново в Зографския манастир, където се среща с архимандрит Натанаил. По-късно той отива във Влахия, където сформира български чети за действия срещу турците. Същевременно се установяват връзки с ръководители на гръцкото въстание в Епир и Тесалия, откъдето трябвало да настъпи със свои части гръцкият войвода х. Петър.[121а] Във връзка с тези задачи Грамадов отива и до Солун, като същевременно проявява интерес и към възможността за въстание на населението в Македония.[122] Чрез Иван Бацов е установена връзка и със сърбите.

Главната опора при организиране на „Тайното общество" е буржоазната интелигенция — както се видя вече, в него участвуват търговци, учители, изтъкнати от по-рано ръководители на народа. В някои от общест-

---

[121] Като разглежда тези виждания на Раковски, Конобеев отбелязва много сполучливо: „Не можем да не се учудим на военните способности на Г. С. Раковски, когато става дума за избиране на направлението на главния удар. Той смятал, че руската армия ще настъпва по направление от Свищов към Габрово, Шипка, Казанлък и по-нататък към Цариград, т. е. по това направление на главния удар, което избра руската армия във войната от 1877—1878 г." (цит. кн., с. 298).

[121а] Връзката между събитията в България и Гърция е подчертана още на времето от Карл Маркс. „Сега се потвърди — отбелязва той, — че разкриването на заговора във Видин само е ускорило гръцкото въстание..." (Вж ст. му: Лондон, петък 3 март 1854 г. — В: К. Маркс и Фр. Енгелс. Събрани съчинения, т. X. С., 1962. с. 110).

[122] В „Жизнеописанието" си Натанаил Охридски пише, че на 21 април 1853 г. в Зографския манастир пристигнал Павел Грамадов във връзка с подготвяното вдигане на източните българи и тези от Македония. По-късно — на 20 юли същата година — Грамадов пак дошъл с такава мисия. Замисляло се по-широко движение. След анализ на положението било решено да не се вдигат, защото вече се забелязвало „европейското приготовление за помощ на Турция" (вж Натанаил, митрополит. Жизнеописание. — СбНУ, кн. XXV, 1909, с. 37 и сл.). За тези движения и установени връзки интересен доклад изнесе гръцката историчка Домна Донда на Втория конгрес по балканистика в Атина през 1970 г. Предстои докладът ѝ да излезе в Актовете на конгреса. Вж и Dimitrije Djordjević. Révolutions nationales des peuples balkaniques, 1804—1914. Beograd, 1965. p. 87—88. Дават се сведения и за действията на Караташо в Македония — това е същият Георги Караташо, за когото по-късно през 1861 г. Раковски пише прочувствен некролог (вж НБКМ, БИА, ф. Раковски, 1Б 1823 и 1824/52; вж и сведенията около смъртта му в Дун. лебед, бр. 56, 25 окт. 1861, с. 226).

вата са включени и представители на занаятчиите. Общо взето, буржоазията е главната класа, върху която се опира Раковски при организирането на въстанието.[123] Той обаче има и опит, и виждания, които го карат да полага усилия за разширяване движението по посока на въвличане по-широки народни маси, специално на селячеството. Както изтъква Ив. Бацов при срещата си с Мухин през декември 1853 г., лесно било да се сформира армия от български селяни в района на Стара планина. По-късно Раковски вече съвсем определено ще се насочи към селяните като главна движеща сила в националноосвободителното движение. Борбата, която той води, е насочена против феодалните порядки в турската султанска държава — решителна пречка за напредъка на народните маси. Затова целият народ трябва да се вдигне на решителна борба против турските сили — за освобождение от чуждото потисничество и за изграждане на буржоазна държава от типа на съседните балкански държави. В тази борба той чака помощ от великата славянска страна. Раковски гледа на русите като на избавители и с това става изразител на надеждите на българите — тясно свързан с народа си, той откликва в унисон с неговите чувства.

Не всичко около „Тайното общество" е известно, много въпроси не са изяснени, налице са все още някои догадки, хипотези, които чакат своето разрешение. Прегледът на известното от дейността на Раковски и участието му в създаването и разгръщането на дейността на „Обществото" обаче показва какъв е пътят на развитие, изминат от българския родолюбец в годините след Браилския бунт, еволюцията във виждания му до Крим ската война. Главният враг според него продължава да бъде феодалният режим на Османската империя. Както по-рано, и сега той се стреми да освободи народа от гнета на чуждоземното иго, стреми се към свободата. Социалната основа, на която се опира, е буржоазията — търговци, учители, еснафи. Въоръжените бойци се набират главно сред селяните, сред беднотата — с това движението на Раковски получава по-широка основа. Изтъква се необходимостта от едно добре въоръжено ядро от няколко хиляди души, което да повдигне народа на масово въстание. Както по-рано, и сега Раковски вярва в готовността на народните маси при пръв сигнал да грабнат оръжието. Както по-рано, и сега се търсят съюзници сред народите на Балканите, замислят се едновременно удари от различни посоки срещу силите на общия враг.

Новото, което донася „Тайното общество" на Раковски, е пренасянето на организационните усилия от чужбина вътре в страната, сред народа. Наистина полагат се пак грижи да бъде въвлечена в движението и емиграцията, но основната тежест пада вече върху дейността южно от Дунава, в българските земи, а не вън от границите на Османската империя. Нова и значителна крачка напред представлява опитът да се изгради общонародна повсеместна организация,[124] която да обедини усилията на целия

[123] От тези среди Раковски набира и необходимите суми за действие. Конобеев пише например за събрани 940 хиляди пиастра (цит. кн., с. 295). В архивите в София са запазени два документа на Раковски от октомври и декември 1853 г., с които той иска средства от шуменския родолюбив търговец Анастас х. Стоянов — той действително отпуска заем от хиляда гроша (вж ст. ми Документи за Г. С. Раковски . . . — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 23—26). Погрешно обаче в бележките към статията допускам, че сумата е била нужна на Раковски във връзка с арестуването му — по това време той е още на свобода.

[124] В това отношение обиколката на Раковски и създаването на революционни тайни общества сочи интересен паралел с дейността по-късно на Васил Левски.

народ, да координира действията му, да отправи силите му в определена насока, да се изгради общ политически център от общонационален мащаб, който да ръководи цялото движение в българските земи. За пръв път се замисля създаването на единна революционна политическа организация. Тези виждания и конкретните стъпки за тяхното осъществяване са важна крачка напред не само по пътя на развитието на революционната идеология на самия Раковски, но и въобще в развитието на националноосвободителното движение в България.

В усилията си да изгради мрежата от групи на „Тайното общество" Раковски обикаля из Северна България. През октомври той е в Шумен.[125] След обиколката отива пак там през средата на декември 1853 г.,[126] след което се отправя към Видин, откъдето се прехвърля през Дунава в Калафат. Там Раковски е към края на декември 1853 г. и взима участие в боя при Четатя (25 декември 1853 г.).

Тук животът на пламенния родолюбец отново преминава през изпитания. „Внезапу мя откараха от Калафат на Шумен пред главнокомандующаго Юмер паша, кой иска да мя съди кату руски шпионин" — пише Раковски малко по-късно.[127] Как и откъде идва този нов удар, защо е станало това „откарване", Раковски тогава не знае. Той предполага „да неприятели неции да усетиха наш план и ни предадоха турком". В т. 49 от „Житието" е отбелязано: „Измамата на турците, що мя испратиха до Шумен при Юмер паша, повторичното предатълство на котлянските някои си турски духове през Варнянскаго митрополита пак Порфирия и проч."[128] Това са същите коварни противници котленски чорбаджии, които по-рано са станали причина за толкова страдания на Стойко Попович и сина му и които още не могат да забравят омразата си. Те сигурно са подразбрали за дейността на Раковски, за подготвяната от него мрежа от помощници и, верни на предателския си характер, са донесли на турските власти чрез фанариотина Порфирий. Получил донесението, шуменският управител Юмер паша е изискал Раковски, поради което и главният терджуманин е бил набързо изпратен към Шумен.

На път от Видин за Шумен Раковски е придружен от един турски офицер, но свободен. За това говорят в спомените си съвременниците му Панайот Хитов[129] и Кр. Тарпански.[130] Стигнал в Шумен, той е хвърлен в зат-

---

[125] Там той иска пари на заем от Ан. х. Стоянов — вж писмото му с дата 14 октомври 1853 г. — В. сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 23—24.

[126] На 18 декември 1853 г. той получава в Шумен от Ан. х. Стоянов заем от хиляда гроша (пак там, с. 24—26).

[127] Вж писмото му до Иван С. Иванов (АР, I, с. 491). Някои биографи на Раковски допускат, че в Калафат Раковски е бил предаден от Стефан Русков Берон. Това обаче се опровергава от самия Раковски, който само три години по-късно му пише: „Приятелю! Казвам ти без притворност и далеч от угодителна ласкателна мисъл, что по-великодушна и по-искрена от вас приятеля не ся удостоих между наши българи да добия!" (АР, I, с. 62). Преглед на различните становища вж в цит моя кн. Раковски и балканските народи, с. 194.

[128] АР, I, с. 497.

[129] Според него турците разбрали за дейността, развивана от техния главен терджуманин, и взели съответни мерки. Видинският паша му казал, че е определен да отиде до Шумен, където щял да поеме нова работа. Стигнал там, Раковски бил арестуван и окован (вж цит. моя ст. Спомени . . . В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 382).

[130] Пак там, с. 406. Преглед на тези спомени дава М. Арнаудов. Няколко тъмни епизода от живота на Раковски в 1853—1854 г. . . ., с. 41—45; вж от същия ав-

вора, където преседява близо месец. Тук Раковски има възможност да се срещне със стария свой познайник, поляка Михаил Чайковски. Характерът на връзката им не е изяснен — Раковски обаче явно му определя по-особено значение, щом го споменава в „Житието“ си. В т. 51 той отбелязва: „Поляците в казашкий полк с Садък паша и проч.“[131]

Кога точно е станала срещата на Раковски с М. Чайковски, не е указано, но е сигурно, че е била след 8 февруари 1854 г., когато начело на казакалая си Садък паша пристигнал в Шумен.[132] С практичен поглед и комбинативен ум, спечелил доверието на султан Абдул Меджид и Високата порта,[133] не е изключено Чайковски—Садък паша да се е намесил при решаване съдбата на Раковски и препращането на българския родолюбец към столицата да не се дължи само на обстоятелството, че е бил „упределен от Цариград с ферман на тая служба“, а и въз връзка с планове, внушени от Садък паша, който точно по това време полагал значителни усилия да привлече българи в казакалая.[134]

Така или иначе, вместо да го разстреля,[135] Юмер паша препраща Раковски към Цариград окован, под строга стража, „кату писа твърде зле за мене“[136]. Това става през февруари 1854 г. Конвоят минава и през Котел, където остава два дни — Раковски ги прекарва в бащината си къща, оставен там под поръчителството на зет си Кръстю Тарпански. Заедно с него в къщата на Стойко Попович се настанява и турският офицер с войниците, които придружават затворника.

Поради липса на достатъчно документи в историографията съществуват противоречия по въпроса, как Раковски е успял да се освободи и влезе

тор и: Дела и завети на бележити българи. С., 1969. с. 118 и сл. Погрешно Арнаудов сочи като дата на арестуването (и то във Видин!) есента на 1853 г., когато битката при Четатя става на 25 дек.1853 г. (вж цит. негова ст. Няколко тъмни епизода. . ., с. 46).

[131] АР, I, д. 497.

[132] Вж Ив. Стойчев. Казакалаят на Чайковски. Исторически материали и критически бележки. С., 1944. с. 28. Вж и кн. на A. Lewak. Dzieje emigracji polskjei w Turcji, 1831—1878. Warszawa, 1935.

[133] През септември 1853 г. Чайковски бил назначен за миримиран и получил ферман да образува самостоятелен полк (вж Ив. Стойчев, цит. кн., с. 26).

[134] Поляк-християнин, приел мохамеданството, без да се откаже от патриотичните си планове, не е изключено Чайковски да е внушавал и на Раковски подобно действие. Възможно е също да има връзка между срещата с Чайковски и по-сетнешното свързване на Раковски с Мустафа бей в Цариград. Отношенията между Раковски и М. Чайковски — Садък паша — изискват още проучвания — главно въз основа на документи, съхранявани в полските архиви. Някои сведения вече даде Ив. Стойчев в цит. своя кн. „Казакалаят на Чайковски“. В труда обаче има и неиздържани твърдения като например това, че Раковски взел името на -ски по полски образец или че бил против Чайковски, който „възнамерявал да образува в България „поляшко царство“ и се готви да управлява като княз една автономна България под властта на султана“. Раковски според Ив. Стойчев имал пред вид само своята собствена кандидатура като княз (цит. кн., с. 108). По същата причина през 1862 г. той бил и против Никола Конаки-Богориди (цит. кн., с. 108). В същност съвсем други са причините, поради които Раковски не приема политическите концепции на Чайковски — службата на последния като бранител на интересите на Османската империя. Неслучайно по-късно българският родолюбец пише: Ахмед, Стефан, Садик-Чайка, Гика-Артин, Боос-Пани. Турско царство от тях вика! Такива са там негов'избрани!
(Вж Забава в Кубейската карантина Г. С. Раковского. — АР, I, с. 574).

[135] Главнокомандуващият Юмер паша искал да съди Раковски като руски шпионин „и даже да мя застрели, както застрели много неповинни българи“ — пише по-късно Раковски (писмо до Иван С. Иванов. — АР, I, с. 491).

[136] Пак там, с. 491.

в турската столица свободен.[137] Самият той обаче по време на престоя си през есента на 1854 г. — т. е. още същата година — е разказвал на близките си обстоятелствата, при които е успял да се отърве от турския затвор: Раковски успял да уведоми предварително Мустафа бей, който го причакал в Одрин, взел го и го отвел в Цариград — не без обещание да приеме исляма и да се ожени за неговата дъщеря.[138]

С чета из Балкана. В Котел

В Цариград Раковски остава няколко месеца, през които живее в дома на Мустафа бей. Помохамеданчването и уговарянатa сватба били нужни на неспокойния революционер, за да приспи бдителността на османските власти.[139] В същото време Раковски поддържа връзки с родолюбиви българи в Цариград. В писмото си до Иван Иванов той пише между другото: „Нам бяха познати и раздадений прокламации в България от русийска страна, а именно от военачалника Пашкевича."[140] Става дума за възванието „Към нашите братя по вяра в областите на Турция", съставено в Петербург на 7 април 1854 г. и стигнало на юг в края на същия месец.[141] От сведението, което ни дава Раковски, се вижда, че възванието е било известно и в Цариград. За да се подготви и включи отново в борбата, Раковски съставя тайно своя чета от 12 български младежи. Средства за подготовката са дали българските родолюбци в Цариград. Не е изключено Раковски да е взел пари и от дома на Мустафа бей. Този въпрос той засяга в т. 55 от „Житието" си: „Изнамерение на средства за това горско воюване."[142] Помощ той е получил и от свещениците при българската църква. За един от тях — поп Христо — Раковски споменава в т. 56 от „Житието" си — той

---

[137] Преглед на съществуващите хипотези вж в цит. моя кн.: Раковски и балканските народи, с. 416—418.

[138] Съображенията да приемем тази хипотеза за вероятна вж пак там, с. 417—418. Като разглежда освобождаването на Раковски, М. Арнаудов допуска, че българският родолюбец бил убил двама свои пазачи (М. А р н а у д о в, цит. биография, с. 50—51). Ние изоставяме цялата недостоверност на легендите, върху които се гради подобно допускане, не се спираме и върху невъзможността с една пиличка да се разчупят вериги — не можем да се съгласим, че „бай Киро като че улучва историческата истина!", — както смята Арнаудов, когато разглежда спомена на Киро Стоянов. Искаме само да подчертаем, че да би имало подобно нещо, то Високата порта в многобройните си постъпки по-късно да сложи ръка на своя опасен враг би споменала в нотите си и за убийствата, а подобно нещо няма.

[139] По спомени на Др. Цанков и други съвременници по време на престоя си в Цариград непосредствено преди Кримската война Раковски бил постъпил в ордена на бекташиите. Като прави преглед на тези легенди, М. Арнаудов свързва някои моменти от пребиваването в турската столица през 1854 г. пак с този орден (вж. ст. му: Няколко тъмни епизоди из живота на Раковски в 1853—1854 . . ., с. 1—80). Там той изнася и твърдението на сестрата на Раковски Нанка, че брат й успял да спаси живота си през 1854 г., като станал дервиш (бекташия) (пак там, с. 18). Критика на това допускане вж в цит. моя кн. Раковски и балканските народи (с. 466, бележка № 149).

[140] АР, I, с. 491.

[141] Възванието било подготвено от самия император Николай I. В него между другото се казвало: „Настало ныне время вам, соединясь общим усилием, подорствовать за ваше существование" — за тези „общи усилия" се подготвял и Раковски (вж Е. В. Т а р л е, цит. кн. Крымская война, т. I, с. 460—461). Прокламацията била издадена в Букурещ и на български език — така и я чел Раковски.

[142] АР, I, с. 497.

явно е заклел четата на Раковски.[143] Дейността си българският революционер насочва все във връзка със събитията, които тогава се развиват на Балканите: „Кът чюх че русийски войски минали Дунава, събрах абие 12 избрани момци българи, и кату ги заклех в святое причастие чрез священи български лица, тръгнахми от Воспора за Стара планина добре убуръжени."[144] След завършване на приготовленията Раковски излиза от къщата на Мустафа бей и по предварителна уговорка се скрива в една арменска къща,[145] изчаква, докато стихне вдигнатата от властта тревога, и поема пътя към Балкана.[146]

Запазено е джебното тефтерче на Раковски, в което той е отбелязвал пътя, минат от четата след излизането ѝ от турската столица и до пристигането в Котленския балкан.[147] Поели на 18 юни, народните борци стигат в Котленско на 19 юли 1854 г. Там разбират, че в Котел властите са взели мерки да ги хванат.[148] На 25 юли те дори успели да видят излязлата потеря; скрити в горите, заобиколили я и се озовали в северните покрайнини на Котел. Дневникът запознава читателя с движението на четата ден по ден до 8 август 1854 г. Престоят около Котел на Раковски с дружината му продължава и по-късно: той изчаква настъплението на руските войски, за да се отправи на север и се съедини с тях. Събитията обаче взимат друг ход: Англия и Франция обявяват война на Русия и заедно с турските сили пренасят сраженията към Крим. Руските войски от Влахия и Молдова се изтеглят, а по-късно Русия поисква и мир. Раковски научава за всички тези събития с мъка и скръб. „Това зарази мое сърце и мя докара в отчайност" — пише той за тези тежки дни. Налага се поради студовете и трудното снабдяване и прикриване да разпусне четата си и сам да се прибере при сестра си Нанка в Котел. Скрит старателно, Раковски прекарва там около четири месеца.[149]

Раковски през това време не стои в бездействие.[150] Започнал своя „Неповинен българин" в Цариград, той продължава работата над него, започва и първата редакция на „Горски пътник".[151] Какви са чувствата, които

---

[143] АР, I, с. 492.

[144] Пак там.

[145] Вж по този въпрос в цит. моя кн.: Раковски и балканските народи, с. 451—453.

[146] Пак там, с. 418—419.

[147] НБКМ, БИА, ф. Раковски, 1Б 842/52. Пълният текст е разчетен от Иван Стойчев и публикуван цялостно в АР, I, с. 475—484. Преживяванията на Раковски и другарите му могат да се проследят и по бележките, написани към „Горски пътник" (вж: Вещество или грамада за Горскаго пътника, тоест разни мисли и красноречия. От самаго списателя. 1857. В Новий Сад. — АР, I, с. 553—554).

[148] След бягството на Раковски от Цариград Високата порта изпратила съобщение до русенския паша да вземе мерки за залавянето му. Властите правилно са предположили, че той ще се насочи към родния си град. За това съобщение говори в спомените си Киро Стоянов (вж цит. моя ст. Спомени на съвременници . . ., с. 421).

[149] „Счяслив сполучих да разпоредих и изпроводих моя момци всякого де желаяше да ся управи, кату ги възнаградих за нихна вярност, с коя ми слугуваха" — пише Раковски по-късно. Вж АР, I, с. 492.

[150] За това време са запазени много спомени на негови съвременници, в които се изнасят любопитни случки и събития. За тях вж цит. моя ст.: Спомени на съвременници . . ., с. 379—501.

[151] От това време датира първият запазен стихотворен опит на Раковски — една творба, написана върху намерено в с. Тича старо евангелие. Текстът започва с: „Ах ти време, люто и всеизтребително! Колко си на световния дела вредително!" Впоследствие то е включено в първата редакция на „Горски пътник". За него вж Куйо

вълнуват Раковски тогава, личи още от предисловието към поемата: „Възбуди ся род български от глъбока съня.“ Той описва природата в родния Балкан и възкликва: „Тук е, българи, ваша надежда!“[152] Говори и за себе си, когато пише:

Аз ся зова неповинний българин,
много крати на смърт от придатели осъден,
распален ототдавно от любов народна,
коя е дарба божественна и всекиму природна![153]

Заветът към българската младеж е:

Заслужете и бедно ваше отъчество,
освободете го от тяшко робство!
Миру покажете ся същий народ,
славни потомци на стар български род.
Турци мъчители отгонете далеч![154]

В стихотворна форма Раковски разобличава народните врагове: богатите първенци, които „хотя и българи същи“, давят народа като вълци, гръцкото духовенство, което „с безбожество нас владей“, и османското иго, „варвари кръвопийци с остър меч“. Във вижданията си той обаче показва и нови елементи: сред враговете са и европейците, „други царие земни“, които се стремят към чужди земи с користни помисли. За Раковски те са обзети от „лукавство и крайна блудност“, в техните страни цялата земя „ е на мало богати, а народ вес без изключение са сироти“. Против подобни угнетители, от които страдат и собствените им народи, има една надежда: борбата на „храбри юнаци“. Краят е оптимистичен:

Нъ примеждие сие не ще напусто да замине!
От неправди турская власт скоро ще с'изрине!
Ще изгрее в Блъгариа свободи светло слънце,
ще изгони помрачний насилиа облъци!

През 1855 г. „лични храбри войводи трябва да се събират, зелени препорци да се вдигнат, отечество да се освободи“. В бележките на поемата Раковски дава подробности за околностите на Котел, където той е израснал от малък и където няколко месеца се е крил с четата си.[155]

Престоя си в Котел Раковски осмисля и в друга насока. Скрит, той търси чрез близките си всичко, което говори за миналото на българския народ — стари ръкописи, надписи, летописи, — слуша народни песни,

---

М. Куев. Към историята на първото стихотворение от Г. С. Раковски. — В сб: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 433—437.

[152] АР, I, с. 516.

[153] Пак там, с. 521.

[154] Пак там, с. 524.

[155] Първата редакция на „Горски пътник“ е писана в Котел през есента на 1854 г. Довършена е на 25 ноември — както е отбелязал Раковски: „в дома на прелюбезната матер и прелюбезната сестра — Руска Мамарчова и [Н]анка Стойкова“ (АР, I, с. 535).

Горскый пѫтникъ
Спѣвъ
списана отъ Г. Раковскаго
Въ планинѫ на мѣсто нарицаемо
Оренъ.
Близъ при Старо Село Котелъ мѣсто
рожданія его
Въ лѣто 1854

Заглавна страница от първата редакция на „Горски пътник", писана в Котел през есента на 1854 г.

записва стари легенди и предания. По това време попада например на препис от Паисиевата история. Раковски изучава старобългарски и среднобългарски текстове, сравнява ги с новобългарския, проучва народни обичаи, стреми се да разкрие останки от старата българска култура.[156] Скрит в една стаичка, той слуша и песни на събралите се на седянка моми.

[156] От това време е запазена в архива на Раковски една обемиста тетрадка, озаглавена от него „Приписки от разни старовременни български ръкописи, кожани и на гладки книги, с летописанието нихно: сравнения ради с църковний език на печатаните в Русия книги и с говоримий днешний в България жив език и проч. Списано от Г. С. Раковскаго котлянца в лято 1854 г." Раковски е преписал в тетрадката много пасажи от стари пергаментни книги. В началото той изяснява причината, поради която се е заел

Намерил укритие при сестра си Нанка, Раковски става междувременно неволен свидетел на още една проява на омраза от страна на котленските чорбаджии: разпродажбата на малкото вещи, останали от баща му, под предлог, че имал да дава пари на местните първенци. Понеже никой не пожелал да се яви да купува, котленските чорбаджии разграбили и си разделили помежду си останалото от имуществото на Стойко Попович.[157]

Скоро престоят на Раковски в Котел става опасен. Мълвата, че се крие в дома на своя зет Тарпански, започва да обикаля селото и стига до ушите на мнозина. Налага се той да помисли вече за безопасността си. Като се опасявал, че може да бъде разкрит и хванат, Раковски решава да се прехвърли в съседна Влахия.[158] На 25 декември 1854 г. той излиза от Котел и тръгва към Свищов. Там посреща Новата 1855 година. Раковски още храни надежда в победата на Русия. На 1 януари той пише „Постъп български, съчинен от Г. С. Раковскаго оуроженца села Котла в Балканах"[159] — истински позив за борба против властта на султана. Русия се явява в помощ на българите, които трябва да възкресят своята предишна храброст, да я съединят с мъдрост и да прогонят надалеч свирепите варвари. Необходимо е високите планини да се превърнат в крепости непристъпни, гъстите гори да станат силно прибежище. Така:

Щ'изгрее и в България
свободи светло слънци.

Във Влахия. Решение за открита борба „през пресата и сабята"

В началото на 1855 г. Раковски поема тежкия път на емигранта. Той оставя родната земя, на която до края на живота си вече няма да може да стъпи, преминава Дунава и се озовава във Влахия — първо в Зимнич и

с този труд: „Побужден от ревност на нашата премила изгубена българска старина, с големи трудове и иждивения божию благодатею, найдох следните ръкописи в разни места на България, от коих то приписах, колкото разсудих по нуждни и по полезни в краткото време, що можах да ся въспра и постоя" (НБКМ, БИА, ф. Раковски, инв. № ІБ 181/52). Все от това време в архива му се е съхранявал и един „Бележник. Сравнение на Старо-Българския язик с днешний говоримий: който е истий: както ся ясно види в ръкописите кожени и на гладки книги съхраними в България. От Г. С. Раковскаго котлянца 1854". За него пише Боби Петров, който го е видял по време на подготвянето на своята биография (Б. П е т р о в, цит. кн., с. 77). За съжаление сега този бележник е загубен (вж и ст. му: Опис на архивата на Георги С. Раковски. — Бълг. сбирка, 1911, кн. 3, с. 166).

[157] Вж спомените на Кр. Тарпански, цит. моя ст.: Спомени на съвременници . . ., с. 410.

[158] Опасенията на Раковски са били основателни: родната му сестра Неша, с която отношенията му по това време не били твърде добри (поради имуществени разправии между зетьовете), се изповядала при един от местните свещеници и казала, че брат ѝ се крие при Нанка и Кръстю Тарпански. Свещеникът съобщил на един от местните чорбаджии, който от своя страна побързал да обади на бея в Османпазар — административния център на Котел. От приятелство към Кръстю Тарпански турчинът не пожелал да „бастиса" къщата, а решил да изчака, когато излезе Раковски оттам, тогава да се опита да го залови. За да се измъкне, Раковски се облякъл в турски дрехи. Вж спомен на Киро Стоянов, цит. моя ст.: Спомени на съвременници . . ., с. 426.

[159] Оригиналът в НБКМ, БИА, ф. Раковски, ІБ 296/52. Вж и второто издание на „Предвестник Горскаго пътника" от 1884 г.

оттам в Букурещ, където на 1 февруари пише новата редакция на своя „Постъп български". Именитият българин все още храни надежди за благоприятен изход на Кримската война:

Братя мили българи,
време веки дойде,
поприще ни с'отвори,
Север повод ни даде.[160]

По това време Влахия е вече заета от австрийски и турски войски. За да не бъде открит и заловен, Раковски възнамерява да премине в Русия. Поради липса на средства обаче той е принуден да остане в Румъния. „И така ся реших да живея в Букурешкое укръжие в едно село. Тамо ся веки занимавах в книжевност" — пише той малко по-късно.[161] На румънска земя Раковски остава повече от година, до Парижкия мирен договор (18 март 1856 г.), когато „ и наши български надежди изчезнаха като сновидения"[162].

Малко са сведенията за тази година от живота на Раковски. Според Адженов той остава в Букурещ около месец. Там се среща и с братовчед си Радослав х. Стоянов. По това време още се помнят браилските събития — Раковски има основания да се опасява не само от чуждите войски, но и от самите румънски власти. След като се посъветвал с близките си, той решава да се прикрие в мошията на братовчед си Никола Балкански в Синещ (Циганка), край с. Станоя. Там неспокойният революционер прекарва до отпътуването си от Румъния.[163]

Скрит в Синещ, Раковски се отдава на писане, изчаквайки да настанат по-благоприятни времена. В т. 63 от „Житието" си той бележи: „Занятието ми в творчество, а имяно в списанието Горск. Пътника."[164] По това време, като се старае да остане неизвестен за другите, неуморният труженик подготвя втората редакция на „Горски пътник" — поемата „Неповинное нещастно рачителство Стоян Бояни" (станало отпосле „Родана и Боян")[165]. Произведението остава недовършено. По това време Раковски взима важното за цялата си бъдеща работа решение за „открита борба с турското правителство през пресата и сабята"[166]. Години вече той води борба с оръжие в ръка срещу османския феодален гнет; в случая започва борбата на още един фронт: с перото.[167] По този начин вече в борбата няма почивка: ту с оръжие в ръка, ту с публицистиката си Раковски до края на живота си

---

[160] АР, I, с. 566.
[161] Пак там, с. 492.
[162] Пак там.
[163] Вж Ив. П. Адженов. Записки от живота на Георги С. Раковски, св. I. Русе, 1884. с. 35.
[164] АР, I, с. 497.
[165] Започнато е в Букурещ през февруари 1855 г. (пак там, с. 544—551).
[166] Т. 64 от „Житието" (пак там, с. 497).
[167] В биографията си за Раковски С. И. Сиделников пише за опити на българския родолюбец да издава в Галац българо-румънски вестник — той се бил обърнал с молба към Никола Конаки-Богориди, който не само че не му позволил, но и му забранил да стъпи в страната. Тези данни Сиделников взима от Адженовите „Записки от живота на Г. С. Раковски" (вж цит. биография на Сиделников, с. 31). Раковски влиза във връзка с Никола Конаки-Богориди по-късно — тогава и подготвя издаването на вестник. Явно тук има хронологично объркване на събитията.

остава винаги на пост. Скоро той разбира, че и на новото поле може да бъде полезен на народа си тъкмо като подготвя умовете и сърцата за въоръжената борба, за революцията.[168]

Към края на май 1856 г. Раковски напуска Синещ и отново е на път — сега към Белград. В архива му се съхранява едно джебно тефтерче със стихотворения, първото от които е озаглавено „Напрасно отлъчие от Дакия 10-го юния 1856 г."[169]. В него Раковски описва един млад пътник (явно има пред вид себе си), слязъл от коня си по пътя от Букурещ към Плоещ, близо до развалини, които сочели мястото на битката на Ипсиланти през 1821 г. Момъкът въздиша:

О съдбо, съдбо! Что ма ти гониш,
горчиво, люто се ма ти казниш?
От младости горко аз страдая,
да ида веки где аз не зная!

Раковски скърби за родината си, за опустелия си бащин дом. „Поганската злоба" и „зверско насилие" се ширят из България. Вместо свобода завършилата война е донесла „неправда тиранска и насилие". Накрая Раковски се възмущава от европейските християнски държави, които подкрепят Османската империя, ругаят българския народ, стремят се да грабят, „народи бедни да угнетяват, ярем железън да им налягат".

В т. 65 от „Житието" си пламенният наш родолюбец бележи „Напрасното ми отлъчие от Княжъствата Влашко и Богданско"[170]. Защо Раковски наново е трябвало да напуска „напрасно" мястото, където почти година е творил, и да се запъти към нови за него места — по този въпрос съществува неяснота. Сам той пише, че „в 1856 лето реших ся да ида в Аустрия, а именно в Новий Сад в Банат, за да издам вишепреченая моя народна поема. И отидох."[171] Като използуват някои спомени, различни биографи на Раковски говорят и за инцидент, станал между него и някакъв напил се пощенски служещ, който инцидент завършил нещастно — това накарало Раковски да напусне внезапно Влахия. Случката обаче остава недоказана и най-вероятно е да представлява една от многото легенди, които изобилствуват в мемоарната литература върху така богатия с преживявания житейски път на Раковски.

---

[168] Мнозина автори тълкуват неточно решението на Раковски да действува „през пресата и сабята" в смисъл, че оттук нататък той решава да действува и с оръжие в ръка за свободата на своя народ. Вярното е обратното: с оръжие той действува вече 15 години. Сега е решил да се бори и с перото, без спиране, като само сменява оръжието в зависимост от конкретните обстоятелства, без да изпуска от погледа си крайната цел: освобождението на народа.

[169] АР, I, с. 569—571.

[170] Пак там, с. 497.

[171] Писмо до Иван С. Иванов (пак там, с. 492).

IV. Начало на емигрантския живот. Новосадски период. В Русия

Балканите след Кримската война. Социално-икономически промени в България

Краят на Кримската война бележи началото на редица съществени икономически и политически промени на Балканите и в Европа. Османската империя попада в пълна зависимост от напредналите капиталистически страни, които подлагат икономиката ѝ на безмилостна експлоатация: Турция фактически е превърната в тяхна полуколония.[1] В държавата липсва покровителствена митническа политика и това създава неравноправни отношения в полза на икономически силния Запад. В страната се внасят големи количества индустриални стоки, а се изнасят на безценица суровини.[2] Както пишат по това време К. Маркс и Ф. Енгелс, Турция излиза от войната измъчена, обезсилена, обхваната от дълбок процес на социално и политическо разложение.[3] Сключените търговски договори улесняват проникването на западния капитал. В Цариград и из провинцията започват да се установяват чужди фирми, които с подкрепата на своите правителства се стараят да получат различни концесии за сметка на местното население.[4]

Решителна пречка за икономическото развитие представлява османският феодален строй, който по думите на Маркс и Енгелс е феодализъм

---

[1] Това обстоятелство е подчертано в редица статии, писани още на времето от Маркс и Енгелс. Вж по този въпрос подробно ст. на Н. Н и к о в. Карл Маркс за балканските народи и за политиката на големите държави на Балканите. — Истор. преглед, 1953, кн. 3, с. 234—243. Сам Раковски отбелязва положението, в което е изпаднала Османската империя след Кримската война: „Днес турский султан е една сянка, и неговото царство ся управлява от Западна Европа“ — пише например той на Иван С. Иванов на 5 май 1858 г. (АР, I, с. 155).

[2] За икономическото проникване на западните сили в Османската империя вж проучванията на Виржиния П а с к а л е в а. Икономическото проникване на Австрия (Австро-Унгария) в българските земи от Кримската война до Освобождението. — Известия на Ин-та за бълг. история, т. 7. С., 1957. с. 113—158; от същия автор и: За търговските връзки между Франция и българските земи от началото на XIX в. до Освобождението. — Истор. преглед, 1960, кн. 5, с. 53—84.

[3] К. М а р к с и Фр. Э н г е л ь с. Сочинения, 1. изд., т. X. М., 1933. с. 600.

[4] Това положение отразява сполучливо и Раковски:

Спекуланти от цял свят стекли са се в Турско царство
къту пчели над мед, чърпят му все богатство!

(Вж Забава в Кубейската карантина Г. С. Раковскаго, в лето 1858, м-ца марта.— АР, I, с. 574).

на „най-ниска и варварска степен“[5]. Непреодолима пречка за всякакъв икономически и културен напредък, „турското, както и всяко друго източно владичество е несъвместимо с капиталистическия строй: извлечената принадена стойност с нищо не е гарантирана от хищните ръце на сатрапите и пашите; липсва първото основно условие на буржоазното натрупване — осигуреност на личността на търговеца и неговата собственост“ — пише по онова време Фр. Енгелс.[6]

За да излезе от тежкото положение, Високата порта увеличава данъците. Същевременно тя пуска в обращение книжни пари (каймета), които започва насилствено да пласира между населението, изземвайки срещу тях златото и среброто. Сключват се и големи неблагоприятни външни заеми. В резултат цените на стоките се покачват и стават баснословни. Избухва тежка финансова криза. За кратко време държавните дългове на Османската империя нарастват, за да стигнат през 1870 г. до три милиарда франка.[7]

Проникването на европейските стоки нанася силен удар върху българското стопанство.[8] Особено пострадва българското занаятчийство. То не може да конкурира евтините машинни изделия, които се внасят свободно и изместват изделията на българската ръчна индустрия. Постепенно не само богатите турски и гръцки семейства, но и заможните българи започват да търсят европейски стоки. Още в годините непосредствено след Кримската война българските занаятчии вече се виждат заплашени, а през 60-те години — и разорени. Занаятите пропадат.[9] Търговията също постепенно замира — удар върху нея нанасят ширещите се беззакония.[10] Конкуренцията на западноевропейските промишлени стоки довежда до раз-

---

[5] К. Маркс и Фр. Энгелс. Сочинения. 1. изд., т. IX. М., 1933. с. 393

[6] Пак там, т. XVI, ч. 2. М., 1936. с. 22.

[7] Постепенно в Турция настава революционна ситуация — за нея говори в дописка до Раковски Ст. Буйнов: „Из Цариград не можеш да минеш от калабалък събрани хора на купища и едни плачат, други си скубят косата, други пък хоро играят, с една дума Цариград е цял смутен и много смутен! . . . Революция е неизбежно, тачи видящем.“ След като пише как ежечасно се топят парите и какво е настроението на множеството, той добавя, че хората са стигнали до убеждението: „Дето ще умирам ката ден, нека умра веднаж за свобода!“ (АР, III, с. 899).

[8] По това време икономиката на българските земи представлява около една трета от стопанския потенциал на Османската империя — вж Хр. Гандев. — В: История на България, т. I. С., 1961. с. 335.

[9] Вж Ст. Цонев. Към въпроса за разложението на еснафската организация у нас през епохата на Възраждането. — Трудове на Висшия институт за народно стопанство — Варна, кн. I, 1955—1956. Варна, 1956. с. 1—56.

[10] Във вестниците си Раковски се стреми да се бори против това зло, което застрашава да съсипе цветущите по-рано български занаятчийски центрове. В бр. 15 на „Дунавски лебед“ от 20 декември 1860 г. например той помества дописка от Сливен, в която изнася старанията на сливенци „да вървят по модата“, в ущърб на родното производство. Раковски дава място и на един протест на сливенските абаджии и кебеджии, които се запитват: „Какво ще стани нашия хал? Нали знаеш, брате, какви са тежки години?“ Раковски сравнява положението на Турската империя по това време с кораб, който е попаднал в бурно море без никакво управление, подмятан от яростните вълни. „А бедната рая, от ден на ден по-зле угнятена, дохожда и наближава веки до една крайност нестърпения, в коя несъмнено скоро ще ся впусти, та чи тогава веки Въсточний въпрос щя ся реши веднаж за всегда“ (Турско. — Дун. лебед, бр. 61, 1 дек. 1861).

рушаване и на едва зародилата се българска промишленост. Рязко намалява и покупателната сила на населението.[11]

Тежки времена настават за българските търговци. След войната цените на стоките рязко спадат и натрупаните запаси се обезценяват. Нахлуването на чужди стоки подпомага издигането на едрите търговци, които се занимават с посредничество, като поемат и представителства на западни фирми. Издигат се големи български търговски фирми в Букурещ, Цариград, Одеса, Браила и др. Хаотичното състояние във вътрешността на страната обаче поставя пречки пред дребните и средните търговци, които постепенно се разоряват. Когато по-късно съобщителните връзки започват да се подобряват (строят се шосета, железопътни линии), те са вече пропаднали и не могат да мерят сили с чужди фирми, да търсят концесии, да заемат място в икономическия живот на страната.

Българските търговци се намират в неравноправно положение в сравнение с чуждите и в друго отношение: те са обложени с тежки налози, които чуждите поданици не плащат.[12] Всички тези условия засягат силно градската буржоазия и я карат да бъде заинтересована от освобождението, да проявява политическа активност. Все повече се увеличава антагонизмът — и икономически, и политически — между формиращата се буржоазия на угнетения народ и господствуващата власт.[13] Специфичните условия у нас по този начин довеждат до подчиняване социалната проблема на националния въпрос — основното противоречие се движи между османската власт и Цариградската патриаршия, от една страна, и българските народни маси, от друга.[14] Към тези фактори трябва да се изтъкне и неблагоприятното географско положение на България, останала вътрешна провинция на Османската империя, колонизирана в равнините си с турско население.

Най-тежко последиците от войната се чувствуват в областта на земеделието. Данъчната политика на правителството съсипва селските стопани. Особено тежък е десятъкът, свързан с безкрайни злоупотреби на местните власти.[15] Поради конкуренцията на земеделските произведения, идващи от страни с по-модерно земеделие, селяните не могат да издържат и тяхната продукция постепенно спада. Османската феодална власт пречи на

---

[11] „Алъш-вериш няма, пари няма“ — резюмира в една докиска от това време Ив. Богоров и продължава: „Наистина човек ся растриперва като гледа всякой ден търговци да испадват, да си прекратяват делата и да затварят дюкяни си; занаятци да работят вес ден и да не могат да си изкарат хляба“ (Пловдив, 9 юлия 1861. — Дун. лебед, бр. 39, 27 юни 1861).

[12] За тежките последствия от подобни налози вж например описанието на П. Златов за застоя, в който е изпаднало русенското пристанище (АР, III, с. 679). Това кара мнозина българи да приемат чуждо поданство. В градското стопанство пречи и разложението, настъпило в държавния апарат, липсата на правов ред, на елементарна законност. Подробно вж проучването на К. К о с е в. Пречки за развитието на капиталистическите отношения в българското градско стопанство през 60-те и 70-те години на XIX в. — Истор. преглед, 1964, кн. 5, с. 34—57. Вж и монографията му: За капиталистическото развитие на българските земи през 60-те и 70-те години на XIX в. С., 1968. 195 с.

[13] Вж подробно N. T o d o r o v. Le genèse du capitalisme dans les provinces Bulgares de l'Empire Ottoman au cours de la première moitié du XIXe s. — Etudes historiques. S., 1960. p. 221—252.

[14] Вж Г. Т о д о р о в. Социално-политическата обусловеност на Априлското въстание. — В сб.: Априлско въстание, 1876—1966. С., 1966. с. 117.

[15] Вж Хр. Х р и с т о в. Аграрният въпрос и ролята на селяните в националната революция. — Пак там, с. 19—29.

всякакво развитие, липсва агрономическа просвета, няма земеделска техника. Земеделието в страната се намира на примитивен стадий, като земята се обработва главно с дървени рала. Преселението на черкези и татари увеличава гнета. Във Видинско и другаде например от всеки десет български къщи три е трябвало да бъдат изпразнени, за да се настанят в тях преселници. Населението е трябвало освен това да ги храни безплатно дълго време.[16]

Завършва процесът на разлагане на старите феодални отношения на село, свързан с изграждане на чифликчийските стопанства, които произвеждат стоки за пазара. В тях все по-често се прибягва до наемна работна ръка: ратаи, жетвари, косачи, коняри и т. н.[17] Продължава съществуването и на старите форми на изполица, кесимджийство, та и ангария. Както сочат изследванията на съветския историк В. Д. Конобеев,[18] чифликчийското стопанство не заемало повече от 10—15% от обработваемата земя, но тя била най-плодородната, поради което селяните се борели против чифликите.[19] Българските селяни успяват да запазят правата си върху мирийските земи. Това обаче не е пълна собственост — върховен техен собственик остава държавата.[20] Тя получава феодалната рента, събирането на която преминава в ръцете на държавния апарат, натоварен да осъществява и функциите на извъникономическата принуда.[21] Без да бъде отменена тази рента, държавата въвежда и различни данъци, които поглъщат значителна част от необходимия продукт от труда на селяните. По този начин тружениците на село са подложени на двоен икономически гнет. Само малка прослойка сред тях успяват да се замогнат и постепенно да се издигнат като едри земевладелци.

Икономическата криза се отразява и на класовите отношения в страната. Голяма част от градските стокопроизводители са разорени и се пролетаризират. Занаятчиите постепенно потъват в дългове и обедняват прогресивно. Особено тежко става положението на селяните. Успоредно с този процес обаче малка група от заможни търговци и промишлени дейци използуват Кримската война и забогатяват. Посредническата им роля след

---

[16] Вж Документи за българската история из германските архиви. Съст. Хр. Христов и В. Паскалева. С., 1963. с. 369—371.

[17] Наемният труд в страната и различните му форми се разглеждат в ст. на Н. Тодоров. За наемния труд в българските земи към средата на 19 век.—Истор. преглед, 1959, кн. 2, с. 3—35. Въз основа на анализ на много документи авторът посочва, че в България вече съществува значителна група от наемници, заети в различни отрасли на производството. При това техният труд е по-производителен от принудителния селски и занаятчийски труд. Процесът на увеличаване броя на наемните работници се развива с бързо темпо особено през 60-те години, когато настъпват общо разорение и разслоение.

[18] Вж В. Д. Конобеев. За аграрната програма на българските революционери през 60—70-те години на XIX в. — В кн. му: Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972. с. 368 и сл.

[19] Уточнения по този въпрос вж в ст. на Н. Тодоров. Нови данни за аграрните отношения през 60-те години на XIX в. — Истор. преглед, 1958, кн. 5, с. 102—113. Въз основа на цифрови анализи авторът изтъква, че чифликите заемат едва 10% от цялата обработваема площ. Изтъква също и разлики в чифликите — между тях има и собственост на представители на градската буржоазия, а една част принадлежи на кулаци.

[20] Това становище вж и при Стр. Димитров. Към въпроса за отменяне на спахийската система в нашите земи. — Истор. преглед, 1956, кн. 6, с. 27—58.

[21] В. Д. Конобеев, цит. кн., с. 384.

войната дава възможност да се закрепят и да натрупат капитали, които насочват главно към едри търговски операции, организиране на фабрично производство, лихварство. Те закупуват и имоти, които по това време се продават на безценица. По този начин процесът на разслоение в страната се засилва и ясно оформя две групи: търговско-промишлена, която от своя страна постепенно започва също да се диференцира на едра и средна, и многобройната група на западащите занаятчии и дребни търговци, към която група постепенно влиза и израстващата от редовете на народа интелигенция, главно учители. Всички тези процеси, свързани с пречките, които османската феодална държава създава, спомагат за развитието на революционното движение в България. Както отбелязва още Димитър Благоев: „Самото социално развитие в Турската империя подготвя почвата за революционно движение, на борбата за политическо освобождение."[22]

Кримската война и последвалият я Парижки мирен договор довеждат до значителни изменения и в политическите отношения на Балканите. Влахия и Молдова са поставени под покровителството на европейските сили и зависимостта им от Османската империя остава само номинална — тя се изразява в сравнително малка годишна вноска и в назначаване на князе-каймаками формално от Високата порта. Сюзеренът обаче няма никакво право да се намесва във вътрешните дела на княжествата, които скоро се обединяват в единна държава — Румъния.

Сърбия печели от предвидения в Парижкия договор пункт, съгласно с който „без предварително съглашение между договорящите страни не може да се предприема никакво въоръжено вмешателство в страната" (чл. 29 от договора). Това обстоятелство дава възможност на сръбското правителство да води по-независима политика, като на два пъти предотвратява и турска намеса (1858 и 1862 г.). Станалата промяна — свалянето на княз Александър Карагеоргевич и идването на княз Милош Обренович — бележи началото на активна външна политика на Балканите. Сръбското правителство следва през този период „Начертанието" на Гарашанин и се стреми да разшири политическото си влияние в съседните славянски области. Сръбската политика в това отношение е улеснена от естествените тежнения на славянското население в Османската империя, което е изправено да избира между феодалния деспотичен султански режим и буржоазното развитие в Сърбия, осигуряващо много по-големи възможности за развитие.

Черна гора играе важна морална роля, особено след победата над турците при Грахово през 1858 г. Тя се стреми да продължи борбата, като предприеме обща акция със Сърбия и българите.[23] Сръбското ръководство обаче следва други планове и не е склонно да се ангажира в общи действия. Останала сама, Черна гора претърпява през 1862 г. поражение в новата война с турците, вследствие на което отношенията ѝ със Сърбия охладняват.

По това време Гърция изживява тежки вътрешнополитически борби, които ѝ налагат да стои пасивна. Независимо от това растящите териториални претенции на гръцката буржоазия слагат пречки по пътя към бал-

---

[22] Д. Благоев. Принос към историята на социализма в България. С., 1949. с. 54.

[23] Във връзка с това намерение на черногорското правителство стои например посещението на войводата Джура Матанович в Белград през 1861 г., когато се среща и разговаря с Раковски.

канско сътрудничество. Независимата гръцка държава вече е прегърнала фанариотската „мегали идея“ и я превръща в държавна политика.

За българите в Парижкия мирен договор от 1856 г. не се предвижда нищо. В същност издаденият Хатихумаюн е насочен главно срещу тях — новият реформен акт цели да запази неделимостта на империята, да обезсили националноосвободителното движение.[24]

В националноосвободителните движения на Балканите след Кримската война се забелязва органична свързаност, обусловена от общата борба срещу силите на Османската империя. Засилването на активността, на стремежите към свобода постепенно създава и нова картина в този район на Европа — докато по-рано решаващ фактор се явява политиката на европейските сили, то в периода след войната и особено през 60-те години на XIX в. все по-важна роля играят националноосвободителните движения, които набират все повече сили и излизат на преден план.

Големи изменения по това време се наблюдават и сред европейските държави.[25] В Руската империя след Кримската война настъпват дълбоки промени. Няколко години тя е заета с вътрешните си проблеми: уреждане на селския въпрос, изграждане на железопътна мрежа, довършване реорганизацията на армията, преодоляване на настъпилата през 1859—1861 г. революционна обстановка. Дипломатическите ѝ усилия са насочени към преодоляване ограниченията, наложени с Парижкия мирен договор, които сковават усилията ѝ на Балканите. Все още през това време не са изживени известни традиционни виждания по отношение на „единството на православието“, които оставят на втори план народностния принцип. През тези години руската дипломация се стреми да задържа откритите акции на освободителните движения на Балканите, докато страната набере сили, за да може отново да действува в този район на Европа.[26] Все пак по това време единствено Русия се обявява против статуквото на Балканите и тази ѝ политика я прави естествен съюзник на всяко националноосвободително движение в Османската империя.

Австрия не извлича никакви изгоди от войната. Последвалото наскоро след това поражение през 1859 г. във войната против Наполеон III и Ита-

[24] Вж подробно ст. на Стр. Димитров. За политиката на турските либерални кръгове в навечерието на Априлското въстание. — В сб.: Априлско въстание, 1876—1966. С., 1966. с. 41—44. Вж и С. Дамянов. Тайната мисия на френския дипломат Проспер Бурре на Балканите. — Истор. преглед, 1965, кн. 3, с. 71—88.

[25] Преглед на политиката на европейските държави и отношението им към българското националноосвободително движение дава Christo Christov. Le mouvement national de libération en Bulgarie et la politique de la Russie et des pays Occidentaux. — Etudes historiques. S., 1960. p. 285—315. Хр. Христов подчертава, че независимо от завоевателната политика на царизма войните на Русия обективно изиграват прогресивна роля, като разрушават военната мощ на турската феодална държава. Обратно, западните сили се борят за поддържане териториалната цялост на Османската империя. Това било добре разбирано от българите. Отношението им изразява сполучливо френският пратеник Проспер Бурре. Той описва как българите са третирани като работен добитък. Неразчитащи на никаква справедливост, измъчени, смазани, те не могат да не приемат русите като освободители. Бурре пише на френския министър на външните работи на 9 юли 1853 г.: „Дори ако русите не са техни братя по религия, не са източноправославни, а просто непознати — щом като са неприятели на потискащата ги раса, те ще имат тяхната симпатия!“ (цит. по С. Дамянов. Франция и българската национална революция. С., 1968. с. 82—83).

[26] Вж С. А. Никитин. Русская дипломатия и национальное движение южных славян в 50—70-е годы XIX в. — История, фольклор, искусство славянских народов. М., 1963. с. 159—185.

лия я тласка към сътрудничество с Османската империя, като защитник на легитимизма и във връзка със съществуващата на собствената ѝ територия заплаха от вътрешни революции.[27] Австрия освен това таи и определени териториални аспирации на югоизток и чака сгодно време, за да ги прояви. В засилването на освободителните тежнения на южните славяни австрийското правителство вижда заплаха и за себе си. Англия води традиционна политика, насочена към защита на териториалната цялост и неделимост на Османската империя.[28] След Кримската война тя засилва влиянието си в Цариград.[29] Най-големи изгоди извлича Франция, която прониква решително на изток.[30] Чрез католицизма тя намира и своите агенти, които разпространяват нейното влияние сред християнските народи.

Поражението на Русия и малко по-късно — на Австрия довежда до раздвижване на славянските народи, до засилване на националноосвободителните движения сред поляци, унгарци, италианци, хървати, австрийски сърби. В резултат на Кримската война се наблюдава общ процес на назряване на общоевропейската революция.[31] Общоруската революционна ситуация през 1858—1861 г. също спомага за засилване на европейското демократическо движение.[32]

Не остава настрана от този общ процес и Османската империя. Проникването на индустриално развитите капиталистически държави затормозва развитието на икономическите процеси. За това явление спомага и феодално-деспотичният характер на държавното устройство. Буржоазната революция в Османската империя носи характер същевременно и на сблъскване между господствуващата феодална чужда власт и стремежа на поробените народи за социално и национално освобождение, за извоюване на държавно-политическа самостоятелност.[33] Към икономическите фактори се прибавят и политическите: поражението при Грахово през 1858 г., про-

---

[27] Вж по този въпрос ст. на В. Н. Кондратьева. Сговор Австрии и Турции с целью подавления национально-освободительного движения на Балканах в 60-е годы XIX в. (По консульским донесениям).— Краткие сообщения Ин-та славяноведения, вып. 36. М., 1963. с. 44—60.

[28] Тази политика на Англия е предмет на ожесточена критика от К. Маркс и Фр. Енгелс. Като я осмива иронично, Маркс например пише по онова време: „Да се запази в Турция статуквото! Със същото право би могло да се опита да се задържи конската мърша на една и съща степен на гниене, без да се допуска да настъпи пълно разложение. Турция се разлага и ще се разлага все повече, докато съществува сегашната система на „европейско равновесие" и статукво" (К. Маркс и Фр. Энгельс. Сочинения. 1. изд., т. IX. М., 1933. с. 372—373).

[29] Изостаналата Османска империя представлява широк пазар за капиталистическа Англия. Само за десет години — от 1840 до 1850 — английският износ за Турция нараства от 1 440 592 на 3 762 480 фунта стерлинги, с което надвишава почти два пъти износа на Англия в Русия и Австрия, взети заедно. Естествено е при това положение английската дипломация да се бори за запазване целостта на Османската империя и за увеличаване влиянието си пред Високата порта. Подробно вж Крумка Шарова. Карл Маркс и Фридрих Енгелс за развитието на южните славяни и на българския народ. — Истор. преглед, VI, 1950, кн. 4—5, с. 553 и сл.

[30] Вж С. Дамянов. Франция и българската национална революция. С., 1968. с. 100—112.

[31] К. Маркс и Фр. Енгелс. Съчинения, т. 9. С., 1961. с. 559—565.

[32] Вж Революционная ситуация в России в 1859—1861 г. Ред. В. А. Дьяков и др. М., 1960. с. 4 и сл.

[33] Вж N. Todorov. Le genèse du capitalisme dans les provinces Bulgares de l'Empire Ottoman au cours de la première moitié du XIXe s. — Etudes historiques. S., 1960. p. 221—248.

валът на опитите да бъде свален Куза във Влахия и Молдова, събитията в Сирия през 1860 г. Започват да се забелязват първите прояви и на недоволство сред част от турската феодална класа, която е заинтересована от въвеждане на буржоазен ред на пазара. Стига се до начало на противоречия между феодално-бюрократичната султанска върхушка и либералните кръгове сред турското общество.[34] В страната сред народа обаче все още голямо влияние имат религиозните предразсъдъци — обстоятелство, което спъва напредъка с фанатизма и ретроградността си. Турският народ като цяло остава чужд на борбата против султанския абсолютизъм, враждебно настроен към буржоазнодемократичните преобразования. Упорито насажданото чувство на превъзходство над християните също пречи за провеждане на радикални промени. Кризата в империята се засилва и от помощта, която оказват европейските сили в борбата им против руското влияние — тази помощ също играе ролята на фактор, който задържа борбата за социални и политически преобразования.

На основата на описаните икономически и политически промени след Кримската война в България се оформят няколко класови групи, които скоро намират изразител на интересите си в съответните партии. Изострените класови противоречия вече се проявяват не само между господствуващата османска феодална класа, от една страна, и обедняващия народ, от друга, но и в самото българско общество. Създава се едра търговско-промишлена буржоазия, част от която е здраво свързана по класови интереси с Османската империя и нейните порядки. Тя се стреми по пътя на реформите да развие търговията и земеделието, но е заинтересована от запазването на широкия турски пазар. Привърженик на легалните методи, тя е противник на всякакви буржоазнолиберални свободи.

Друга част от едрата буржоазия, главно в емиграция, е свързана с Русия. Привърженик на еволюционизма, тя смята, че България може да получи политическа автономия с помощта на Русия. Поддръжник в началото на националноосвободителната борба, тя съгласува всичките си действия с руската политика и постепенно влиза в задълбочаващ се конфликт с революционно-освободителното движение.[35]

Разоряващата се дребна търговско-промишлена буржоазия, занаятчиите и селската бедна маса образуват другата партия, която вижда единственото спасение в събарянето на османското господство по пътя на националноревюлюционната борба — това са т. нар. „млади". Старите образуват консервативната партия, а младите — либералната. Впоследствие „младите" от своя страна се разслояват: между тях се създава умерено опортюнистично течение, което отразява интересите на постепенно издигащата

---

[34] В Турция и либералните кръгове държат за целостта на империята, поради което се отнасят враждебно към всяко революционно настроение сред поробените народи.

[35] Някои интересни, но вече остарели съображения изказва Ал. Бурмов в ст. си: За ролята на класовите сили в България през епохата на Възраждането. — Отеч. фронт, бр. 2706, 2739, 2743 от 15 май, 23 и 27 юни 1953 г. Той приема, че българската буржоазия се заражда в средата на носителите на търговско-лихварския капитал: търговци, лихвари, откупвачи на данъци, селски и градски чорбаджии. Докато в икономическо отношение буржоазията играе прогресивна роля, като разрушава основите на османския феодализъм, то в политическо отношение тя още от възникването си според Бурмов изпълнява предателска роля по отношение на народните интереси.

се средна част от дребната търговско-промишлена буржоазия. Същевременно ясно се оформя революционнодемократичното течение, отразяващо интересите и стремежите на западащата дребна буржоазия и на селяните. Основна среда, която става носител на идеята за организиране на въоръжена борба за национално-политическо освобождение, е занаятчийско-търговската класа и произхождащата от нея интелигенция. Широка основа представляват градската беднота — безимотни наемни работници, чираци, калфи, бежанци, полупролетаризирани елементи, — както и селската беднота.

По-особен е въпросът за т. нар. „чорбаджии"[36]. В случая не можем да смятаме, че се касае до определена класа,[37] а до прослойка, обусловена от развитието на българската община и свързана с османската власт чрез функциите ѝ на административен посредник между българското население и властта — оттук и възможността да се обогатява, като използува общинското управление за лична изгода. Това са старите чорбаджии — „еничери", както ги нарича Раковски, — заинтересовани да запазят привилегиите си, материалните си възможности, верни крепители на феодалния османски строй, носители между другото и на гъркоманството, врагове на всяко революционно движение.[38]

---

[36] В своята дейност Раковски на много места пише против „чорбаджиите", които смята за отявлени народни врагове, наред с феодалната османска власт и фанариотите. Неговите чувства на омраза се споделят и от мнозина други наши възрожденци. Още в стихотворението си „Чорбаджийска или селска управа в Трявна", писано през 1857 г., П. Р. Славейков например казва, че в българската действителност след избирането му за кмет чорбаджията „еничарин" прибирал селските общински тефтери, поправял вписаните сметки, надвзимал данъци, вземал подкупи (вж Соня Баева. Творчеството на Петко Р. Славейков от периода на Кримската война. — Известия на Ин-та за бълг. литература, кн. 7. С., 1958. с. 30—40).

[37] На друго мнение е Жак Натан, който приема, че чорбаджиите представляват феодална класа — вж ст. му: Отново по въпроса за класите и класовите отношения в България през Възраждането. — Истор. преглед, 1951, кн. 4—5, с. 464—482 (вж с. 468).

[38] Вж по този въпрос Д. Косев. Класовите отношения в България през Възраждането. — Истор. преглед, 1950, кн. 4—5, с. 443—463. Според Косев чорбаджиите са едри търговци-лихвари, предприемачи, земевладелци, богати буржоа, притежатели на търговско-лихварски капитал. Те съставляват горният слой на българската буржоазия по онова време. Вж и основното изследване на Хр. Христов. Към въпроса за класите и класовите отношения в българското общество през Възраждането (произход, социална принадлежност и роля на чорбаджиите). — Известия на Ин-та за история, т. 21. С., 1960. с. 51—82. (Вж и кн. му: Българските общини през Възраждането. С., 1973. с. 153.—161). Според Христов чорбаджийството не представлява монолитна по състав социална група. Едни от тях (старите чорбаджии), свързани с феодалния или полуфеодалния начин на производство, присвояват част от феодалната рента при събирането на данъци и се обогатяват чрез лихварство и търговия. Други са представители на новообразуващата се буржоазна класа. Селските чорбаджии от своя страна са заможни селяни, въвлечени частично в стоковото производство и търговията. При това положение — подчертава Хр. Христов — само една неголяма част от чорбаджиите спадат към най-горния слой на буржоазната класа (с. 74). В случая се налага един естествен въпрос: щом само малка част от чорбаджиите спадат към най-горния слой на буржоазията, то къде са останалите, по-голямата част от чорбаджиите? Те не стоят вън от класите или над тях, не спадат и към отмиращата чуждонародна феодална османска класа. По класовата си същност, по класовите си интереси те не спадат ли към зародилата се вече едра българска буржоазия, която също не е монолитна? Въпросът според мен се нуждае още от проучване, защото ако за времето до началото на XIX в. може да се приеме като единствено решаваща административната функция на общински управници, която имат чорбаджиите, то през

След Кримската война легалните форми на борба са насочени към преодоляване зависимостта от Цариградската патриаршия и изграждане на самостоятелна българска църква. Същевременно се води ожесточена борба против чуждите верски пропаганди, за запазване единството на българския народ. Издаденият Хатихумаюн предизвиква борба за прилагането му и за въвеждане на нови реформи и облекчения. Продължават и усилията за разширяване на културно-националната самостоятелност на българите в рамките на империята чрез изграждане на нови средища — читалищата и разнообразните просветни дружества.

В тази сложна обстановка на социално-икономически и политически изменения работи Раковски след края на Кримската война, при тези условия развива своята идеология, издига се, става един от най-изтъкнатите синове на своя народ, основоположник и вожд на българското организирано революционнодемократично освободително движение.

Новосадски период от дейността на Раковски

Напуснал Румъния в началото на юни 1856 г., Раковски се спира в Белград.[39] Дотогава в столицата на сръбското княжество са излезли редица български книги, работили са немалко български книжовници. Това е известно на Раковски и не е изключено първоначално той да е смятал да се установи там. От по-рано българският родолюбец познава някои от ръководните по това време сръбски държавни дейци. Министър на вътрешните работи е Константин Николаевич, негов близък още от Цариград. Зет на сръбския княз Александър Карагеоргевич, Николаевич се радва на голямо влияние и би могъл да бъде полезен на българския революционер. Положението в Сърбия обаче не допада на свободолюбивите виждания на Раковски. Дошъл на власт през 1842 г., князът установява т. нар. режим на уставобранителите, характеризиращ се с реакционните си черти, със силното влияние на Австрия, с честата намеса на турския паша, който с гарнизона си стоял в Белградската крепост. Заминаването на Раковски от Сърбия към Австрия някои автори свързват с други причини: като се осланят на спомени, те говорят например за изпратен от Патриаршията българин Чолак Никола, който бил подкупен да убие големия наш възрожденец. Според други Портата поискала от сръбското правителство да й бъде предаден опасният смутител, който освен това дължал и големи суми

XIX в. и особено след Кримската война този облег постепенно (и все повече!) се свързва и с други елементи, характерни за настъпващия капитализъм. В случая обаче за нас е важно как Раковски схваща чорбаджийството, когато говорим за него: като оръдие на турската власт, пречка за развитието на просветата, на културния живот, доносници, обхванати от омраза към всяка революционна проява, близки сегрудници на фанариотите, проводници на гъркоманството, безмилостни експлоататори на народа. Виждаме, с други думи, достатъчно поводи за омразата на Раковски към българските чорбаджии, „еничери" мракобесници!

[39] Краткият престой в Сърбия бил използуван от Раковски за развиване на книжовна дейност. В архива му се е пазел един негов ръкопис, озаглавен „Белезник старобългарскаго правописания за приготовления в Опит българскаго язика (От Г. С. Раковскаго, написан в 1856 г. в Белград)". За него пише през 1910 г. Боби Петров, който го е държал в ръцете си (вж цит. негова биография, с. 84; също и цит. негова ст, Опис на архивата на Г. С. Раковски . . ., с. 166). Понастоящем този ръкопис е изчезнал заедно с много други важни документи, които са минали през ръцете на Боби Петров-

на Мустафа бей. Тук явно има смесване на легенди и събития, които са станали по-късно, след установяването на Раковски в Белград през 1860 г.[40]

В началото на втората половина на 1856 г. Раковски е вече в Нови Сад.[41] Той носи със себе си подготвен ръкопис на „Предвестник Горскаго пътника". Във връзка с отпечатването му българският родолюбец влиза във връзка с д-р Данило Медакович[42], в печатницата на когото и излиза първият печатен труд на Раковски. Запознаването на двамата видни дейци слага началото на една дружба, която дава възможност на Раковски да изпълни много от своите намерения, свързани с борбата му „през пресата". Все в печатницата на Медакович Раковски отпечатва на 21 септември 1856 г. и отделно обявление за издаването на „Горски пътник" и в. „Надежда".

Първият самостоятелен печатен труд на Раковски — „Предвестник Горскаго пътника" — се състои от две части: публицистична и стихотворна. В първата са поместени три статии: „Неколико речи о събитии в Българии", „Просвета в Турско" и „Пиршество на турски велможи". В „Неколико речи . . ." се описват събитията в България от 1853 до 1856 г. Тази статия сочи качествата на политика и публициста Раковски. Разтревожен за съдбата на народа си, Раковски е възмутен от насилията над българите. Погинали са надеждите, свързани с Русия — „оная силна държава, коя с неизказана храброст и с безчислени жертви в разни времена освободи вес мир от лютаго бича турскаго варварства и насилия". Дълбоко е възмущението на Раковски от политиката на западните сили, насочена към покровителстване на Османската империя. Като извод обаче той прави едно странно предложение: да бъде помолен султанът сам да преустрои държавата си. Българският родолюбец прави това необяснимо на пръв поглед предложение може би поради тактически или цензурни съображения.[43] Според мен логичното обяснение може да се търси във връзка със съществуващата международна обстановка непосредствено след Парижкия мирен договор и издаването на Хатихумаюна. Раковски гледа реално на събитията. Той съзнава, че борбата за изпълнение и спазване на този султански акт има по онова време също прогресивен характер, че то може да обе-

---

[40] Неприемливо е Раковски да се е прехвърлил в Австрия от страх да не би сръбското правителство да го предаде на Високата порта. В такъв случай много по-голяма опасност би го заплашвала тъкмо в приятелски разположената Австрия.

[41] Престоят на Раковски в Нови Сад е изследван основно по сръбски документи и извори от д-р Коста Милутинович в ст. му: Г. С. Раковски в Нови Сад, 1856—1857. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 319—382.

[42] Рядко културен сърбин, блестящ публицист и любител на историческите изследвания, Медакович провежда във вестниците си линия на подкрепа на каузата на поробените балкански славянски населения, против османския феодализъм, против Високата порта. Тези негови качества не могат да не привлекат Раковски, да не създадат предпоставките за една трайна и плодотворна дружба. Свободомислещ, либерално-буржоазен демократ, към края на живота си обаче Медакович еволюира надясно и става все по-консервативен и нетолерантен към новите идеи и прогресивните течения. За него вж: Илия Конев. Един сръбски публицист и неговите заслуги за българите. — Известия на Ин-та за литература, т. 21, 1972, с. 135—143.

[43] Мнозина автори приемат, че по това време и самата идеология на Раковски не е докрай избистрена. В изследването си „Към революционната дейност на Г. С. Раковски през 1856—1857 г." Ал. Бурмов приема, че Раковски все още търси начини и средства за разрешението на българския национален и социален въпрос и в това търсене прави понякога завои и криволичения, дължащи се преди всичко на все още неукрепналото политическо съзнание — негово и на българския народ (цит. ст. — Известия на Българ. истор. дружество, т. XXVII. С., 1970. с. 69).

дини българите в усилията им за извоюване на народни права. Ето защо като добър политик Раковски не иска да изпусне и тази възможност, реално допустима и осъществима при тогавашния политически момент. В текста обаче същността на султанската власт е обрисувана с най-силни изрази: варварство, настървен на кръв звяр, поганско злодейство, кръвопийци, грабители, угодници и ласкатели — „всяк от кои гледа повече да граби!". Раковски набляга върху издадения Хатихумаюн, но предполага, че от него по всяка вероятност нищо няма да излезе, защото султанските управници са все едни и същи, а „вълча кожа не ся променува".

Прочел писаното във виенския вестник „Ост дойче пост" за просвещението в Османската империя, Раковски дава достоен отговор във втората статия, поместена в „Предвестника". Озаглавена „Просвета в Турско", тя осмива опита на някои европейски сили да изменят консервативния и неподатлив на културно въздействие господар в Османската империя. Статията е придружена с подходящи карикатури. Материалът, както бележи авторът, е преведен. Изборът му обаче, както и някои трактовки в него сочат, че намесата на Раковски е значителна. Ясно изразено е отношението на автора и в третата статия — „Пиршество на турски велможи", — която изтъква невежеството, фанатизма и суеверието на султанската администрация. „Горко на държавата, управлявана от такива чиновници. По-горко на поданиците на тази държава!" — е естествено налагащият се извод, който авторът предлага на читателя си.

Във втората част на „Предвестника" са поместени няколко стихотворения. Лишени от поетичен чар, те обаче имат определено гражданско звучение и с идеите си упражняват силно влияние върху съвременниците си. Стихове като:

> Братя мили българи, време векн дойде
> четеровековно турско иго юначки да съкрушим,
> отечество мило, предраго, храборно да с'освободим!

звучат като революционен манифест. Неслучайно тези първи печатни стихове на Раковски се изучават от цяло едно поколение, възпитават го в готовност за борба в името на народната свобода. С мислите си те влияят и върху следващите творци, особено върху Христо Ботев.[44]

Опознал възможностите на периодичния печат, Раковски замисля вече издаването и на собствен печатен орган. Той дори се е спрял и върху името му — „Надежда". Вписал това свое намерение в обявлението, което издава в Нови Сад,[45] неуморният труженик предприема специална обиколка до Галац, за да събере спомоществователи сред българите, живеещи във Влахия и Молдова. Той разяснява, убеждава, настоява, изтъква нуждата от български вестник, така важен за напредъка на народа. „То е въистина срамота за наш народ, да нямами и ми вестници" — споделя Раковски по това време.[46] Тогава, когато гърци, арменци, та дори и евреи имат

---

[44] Това влияние бе посочено от П. Динеков в уводите към обнародваните под негова редакция издания на „Предвестника". Подробно вж Кр. Генов. Поетическото влияние на Раковски върху Ботев. — Българска литература. Основни въпроси, т. II. С., 1947. с. 124—152.

[45] АР, I, с. 331.

[46] Вж писмо до Цв. Радославов от 6 февр. 1857 (пак там, с. 72).

в Турция свои печатни органи, „ми българе више от 5 милиона счисляем народ, остали сме с един Цариградски вестник“[47]. Затрудненията са значителни: оказва се, че според австрийските закони редакторът на нов вестник е длъжен да внесе предварително гаранция, възлизаща на значителната сума от 2500 форинта — толкова, колкото Раковски въобще не може да събере.

До уреждането на въпроса за издаване на български вестник Раковски започва плодоносно сътрудничество в издавания от Медакович „Српски дневник“[48]. С изтъкнатите си публицистични качества, с несъмнените си дарби българският родолюбец е допаднал вече на видния сръбски деец, който го привлича в редакцията на своя вестник. Приносът на Раковски в „Српски дневник“ е значителен — като се почне от септември 1856 г. и дори до времето след напускането на Нови Сад в него са поместени значителен брой дописки и статии за България, понякога по няколко в един брой. Раковски организира изпращането на дописки от България, внимателно ги редактира, сам пише статии и бележки.[49] Сътрудничеството продължава и след излизането на „Българска дневница“[50].

Материалите, посветени на България, се посрещат със задоволство от българските читатели. Така например по повод на едно описание за случка в Свищов Васил Добрович пише от Галац на 15 февруари 1857 г., че го прочел в „Српски дневник“, „когото издава господ. Медакович, за което ви казвам, че го познахме, че е то ващо сочинение и голямо впечатление даде на нашите и трябва всеки път да успевате такива работи“[51]. Характерно е например съобщението около арестуването на един чорбаджия от Габрово, споменава се противонародната дейност на Димитраки бей от Тулча, разплакал „с кървави сълзи“ беднотията в оня край. Раковски подканя правителството да вземе мерки срещу подобни противници на преобразованията. „С една дума: управители, съдии, гръцки фанариотски владици и някои български чорбаджии, стари, закоравяли и злобни души заедно се противопоставят на всяко въведено преобразование и действуват

---

[47] Писмо до Ал. Живкович от 29 дек. 1856 (АР, I, с. 56).

[48] Според К. Милутинович Раковски „по всяка вероятност още от по-рано следял „Српски дневник“, одобрявал политическите му позиции, особено неговата критика на турския режим в балканските земи“ (К. Милутинович. Г. С. Раковски в Нови Сад, 1856—1857. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 325). Това би могло да се приеме само отчасти: ако Раковски е познавал вестника на Медакович, това ще да се отнася само за краткото време, когато поема пътя към Нови Сад през Букурещ и по Дунава, и после, когато е в Белград. Иначе малко допустимо е той да е имал възможност да следи „Српски дневник“ по време на престоя си в с. Станоя.

[49] Както бележи К. Милутинович, ясно личи разликата в броя на материалите за България, поместени в „Српски дневник“ преди, по време на престоя на българския деец в Нови Сад и след изгонването му оттам. В много от дописките се чувствуват аргументацията и стилът на българския патриот, само на места смекчени от внимателната ръка на Медакович (вж К. Милутинович. цит. ст., с. 325).

[50] Това посочва отличният познавач на журналистическото дело на Раковски Г. Боршуков в ст. си: Журналистиката на Г. С. Раковски. I. От най-ранните прояви на Раковски като публицист и журналист до края на Бълг. дневница. — Годишник на Соф. унив. Филолог. фак., том 57, 1. С., 1963. с. 223 (цялото изследване — с. 203—338).

[51] АР, II, с. 152. Подробно по този въпрос вж кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 46—50.

по стар начин: от друга страна пък лъжат в. правителство, че не може да бъде по-добре."[52]

Раковски следи и напредъка на българската просвета. В една своя дописка, подписана с инициала „Р", той говори за основаването на българско училище в Цариград. „С удоволствие мога да ви съобща, че в България добре се развива народния дух и че ревността към просветата добре напредва, въпреки всички спънки, които се поставят от всяка страна." Раковски изброява и новите образовани учители Мутев, Изворски, Славейков и др., съобщава и за разрешението, получено от цариградските българи да открият своя народна печатница, която вече почнала и да работи.[53]

Уредил обнародването на „Предвестник Горскаго пътника" и отпечатал специално обявление за „Горски пътник" и вестник „Надежда", Раковски предприема през септември—декември 1856 г. пътуване по Дунава до Галац с цел да разпространи първия си печатен труд и да осигури материална помощ за бъдещите си начинания. На 2 октомври той се намира вече в Галац,[54] където се среща с десетки свои близки родолюбиви българи, разпраща покани за записване абонати за „Горски пътник", издирва стари български ръкописи. В голямото дунавско пристанище Раковски остава до средата на ноември, когато поема обратно към Нови Сад, като минава и през Темешвар. „След триседмично пътешествие едва достигнах в Нови Сад" — пише той на Васил Добрович в Галац на 13 декември 1856 г.[55]

По време на пътуването си Раковски завързва много връзки, продължава усилията си за записването на спомоществования за „Горски пътник". Той уведомява близките си, че е решен „една искра словесности" да разпали в служба на народа си, „в Мъдричин храм една малка свещица [да] запаля", както пише на редица свои кореспонденти от това време. Завърнал се, Раковски започва да получава списъци на спомоществователи за поемата си, но не в такъв размер и толкова, колкото би било нужно: сънародниците му не са отзивчиви. „Они [са] добрии родолюбци, догде ся человек с них сладко разговаря, изобилно много обящават и усърдно ся готови показват да все добро народа ради изпълнат, нъ жално! Почто ся от них разтае, все изчезва и ся изгубва!" — се оплаква Раковски на приятеля си Васил Манчович в Свищов.[56] Мнозина запитват какво става с вестника, с поемата, но почти никой не праща средства, а без пари нищо не може да се издава. „Они види ся мислят да съм аз негде съкровище готово найшал и да им чрез него просвета принеса" — пише с горчивина той.[57] За да склони богатите български търговци от Влахия, Раковски изтъква, че за българския народ е необходим вестник, който ще поведе борба за спасяването на българщината из различните краища на отечеството, където чужди пропаганди бележат успехи поради незаинтересоваността на образованите българи. „Ми не усещами колко губими от това наше недвижение — македонски, ипиротски, тессалийски, даже и тракийски българи, число велико,

---

[52] Српски дневник, 24 ноем. 1857. Цит. по К. Милутинович, цит. ст., с. 338—340.

[53] Касае се за печатницата на Др. Цанков и Б. Мирков. Вж Српски дневник, 16 ян. 1858.

[54] Оттам той пише на Д. Т. Душанов в Тулча (АР, II, с. 121).

[55] АР, I, с. 46.

[56] Писмо от 29 дек. 1856 (пак там, с. 53).

[57] Писмо до Стефан Берон от 21 ян. 1857 (пак там, с. 63).

губят свой матерний язик и свое драгоценно народство и ся ежедневно на гръци приправат! А колики други в странни места обитаящи българи ся измъстрят." За да се спре това зло за българския народ, според Раковски е нужен български вестник. „Ако би бяхми имели Дневници, месечни списания, то би приварили бяхме сие зло, сия заразителна болест, коя наближава да наш народ затрие и в забвение хвърли. Нъ кому да ся жалими?"[58] Според Раковски срам за българския народ е да няма народен орган. „Остали сми с един Цариградски вестник и с безстрастие хладнокръвно чяками от него просвящение народно! То е стидно бога ми за наш народ!"[59]

Оценката, която Раковски дава на периодичния печат, е може би малко пресилена. Чувството за народностна принадлежност се определя и поддържа от цял комплекс фактори. По-късно той ще изтъкне три сред тях — църква, училище и печат (преса)[60] — и всичките те ще привличат вниманието и силите на пламенния родолюбец. При условията на годините след Кримската война обаче Раковски преценява, че на първо място стои нуждата от български народен вестник. В него вече ще намерят отражение всички други фактори за сплотяване на народа: борбата за родно образование, за самостоятелна църква, а по-късно — и за революционни преобразования, свързани с извоюване на политическата свобода — непрекъсната борба „през пресата и сабята" (това той ще покаже три години по-късно с „Дунавски лебед"). Ето защо Раковски не прекъсва усилията си за издаване на български вестник.

Трудностите са големи. За да се справи с тях и да излезе от това положение, Раковски търси подкрепа при своя благороден сръбски приятел Медакович, когото скланя да поеме издаването на вестника от свое име. За уреждането на този въпрос двамата предприемат посред зима пътуване до Темешвар, административния център на Нови Сад.[61] За гордия Раковски това не е най-добрият изход. „Аз да би бих имал средства малкаго бога, тоест сребра — пише той на Васил Добрович, — не би бих ся никому молил, но до сега извършил бих сам все желаемое." И добавя духовито: „Тяжкому и горкому кой няма нокти да ся сам почеше, но решил съм ся, трябва да следувам!"[62]

Най-сетне изходът е намерен: „Българска дневница" ще излиза под редакцията на д-р Данило Медакович като превод от „Сръбски дневник". На 4 април 1857 г. Раковски издава и пробен брой от вестника, който бърза да разпрати до спомоществователите си. Той се интересува да знае какъв ще бъде отзвукът сред читателите. Неуморният родолюбец не е доволен твърде от разрешението, но, както сам казва: „...человек с празни ръце не върши що желае, но що може."[63] Какво в същност не го задоволява? По този въпрос той не споменава направо нищо. Темпераментът му обаче не може да бъде задоволен от ограниченията, изисквани от цензурата и от необходимостта да се спазват рамките, наложени от „Сръбски дневник" — източника, откъдето се черпи материалът. Сигурно Раковски би искал да даде по-голям превес на чисто българския материал, да го направи по-при-

[58] Писмо до Теохар Папазов от 29 ян. 1857 (АР, с. 70).
[59] Писмо до Ал. Живкович от 29 дек. 1856 (пак там, с. 56).
[60] Пак там, с. 425.
[61] Пак там, с. 71.
[62] Писмо от 6 февр. 1857 (пак там, с. 71).
[63] Писмо до бр. х. Петкович и Иван Мавриди от 16 апр. 1857 (пак там, с. 97).

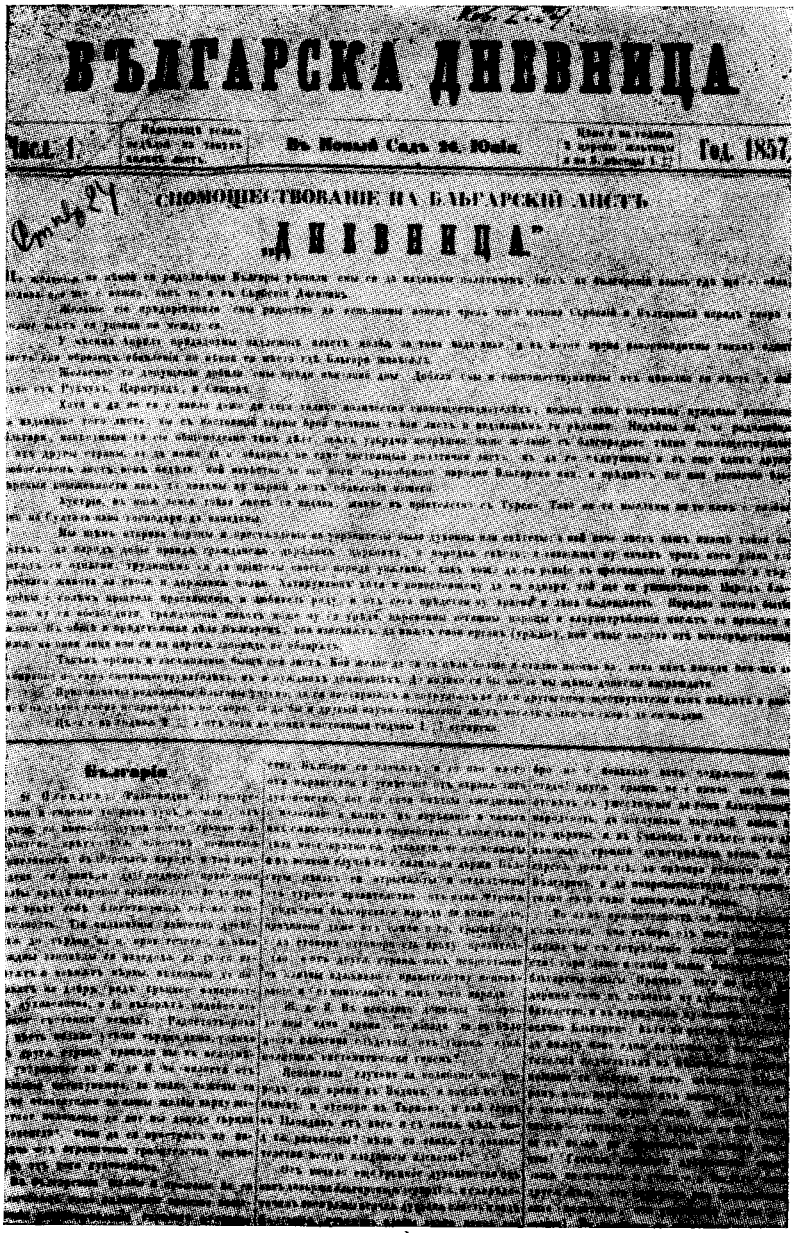

БЪЛГАРСКА ДНЕВНИЦА

Год. 1857

СЪПОМОЩЕСТВУВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЛИСТЪ

„ДНЕВНИЦА"

Българія

Бр. 1 от „Българска дневница", 26 юни 1857 г.

годен за българските нужди, така както той ги разбира. Това обаче при възприетата редакционна формула на издаване българският родолюбец не може да си позволи. Във всеки случай Раковски има решаващата дума какво от „Сръбски дневник" да се вземе и как да се предаде. С този подбор, с коментара, който той дава, „Българска дневница" добива определена физиономия, до голяма степен насочена към специфично балкански и по-специално български проблеми.

По времето, когато излиза „Българска дневница", на български език излиза само „Цариградски вестник". Списван сухо, безинтересно, той стои на позициите на едрата българска буржоазия и чорбаджийство и поддържа единството на поробените в Османската империя източноправославни народи, представлявано от Цариградската вселенска патриаршия. Неслучайно редакторът му Александър Екзарх получава парична помощ от Патриаршията. По тази причина и цялата информация, която дава „Цариградски вестник", стои на позиции, които не противоречат на интересите на гръцкото духовенство.

Съвсем друг е езикът на „Българска дневница" — той е съвършено нов за българския читател.[64] За редактора на новия вестник църковният въпрос не е религиозен, а народностен, политически. Позицията на Раковски е най-крайната за времето си: той иска радикално разрешение, самостоятелна българска йерархия, която според него е насъщна нужда „за да останем како що сме българи". При това Раковски не се задоволява само да изтъква българските права, а сам минава в нападение — във вестника се поместват остри нападки против фанариотите. Същевременно те са и косвен удар срещу самата турска власт. По новому звучат непоместени дотогава в български печатни органи съобщения, като например дописката от Пловдив, в която четем, че „народът не знае от кого им е по-зле и от кого по-малко страдат — дали от кадии и спахии, или от злобно наложеное тем проклето гръцко свещенство!"[65]. В „Българска дневница" се съобщава за убийства и обири в Дебърско, във Видинско, Тетевенско, Златишко, Самоковско, Дупнишко и Джумайско, в Ловешко, в Скопие и др. Интересна е уводната статия в бр. 11 от 4 септември 1857 г., в която се прави общ преглед на тежкото положение в България. Според Раковски причината се крие в негодната турска администрация, която е в състояние да провали всеки Хатихумаюн или ферман, насочен към подобряване участта на раята. Поради тази причина в Османската империя всеки ден се отбелязват „най-свирепия угнетения и грабителства, творима от самия царски управители". Според „Българска дневница" „в Турция правдата гола не се слуша, там действува подкупът"[66].

Обект на неприкрити нападки в „Българска дневница" е и фанариотското духовенство. Във вестника са поместени голям брой материали за угнетения и злоупотреби на гръцките владици из България. Според Раковски гръцкото духовенство е най-голям неприятел на българския народ. Големият български родолюбец обаче прокарва разлика между фанариотските гърци, от една страна, и гръцкия народ, от друга. Докато в „Бъл-

---

[64] Подробно съдържанието и насоките на „Българска дневница" са предмет на обстойно изследване от Г. Б о р ш у к о в в цит. ст. Журналистиката. . ., с. 199—399.

[65] Пробен брой на „Дневница" от 4 апр. 1857.

[66] Бълг. дневница, бр. 15, 2 окт. 1857.

гарска дневница“ се появяват нападки срещу „безчеловечни гръцки архипастири“, пак там са поместени материали, които защищават правата на гръцкия народ върху Йонийските острови.[67] Сам Раковски поддържа по това време близки връзки с мнозина гърци.[68]

Списван по този начин, „Българска дневница“ намира скоро широк отзвук сред българите. Десетки са писмата, които говорят за одобрението, с което е приет вестникът. „Прочитането на Бълг. дневница ни благодари превъзходно“ — пишат от Шумен Т. х. Бойчов и Марин Стоянов.[69] „Ний, приятелю, сме благодарни и желайми да следва тойзи лист български“ — пише от Русе П. Златков.[70] Приятелски поздравления и благодарности изказват от Котел Панайот х. Добрев и Петраки х. Атанасов. „От как се е явила вашата Дневница на свят, удължихме сякиго чувствителна и благоразумна отечественика с това доброто си зачало“ — му пишат те.[71]

Налице са и друг вид реакции: богатите търговци във Виена Гешови, Огнянович и др. не одобряват тона на Раковски към събитията в Турция. „Вашът тон в Бълг. дневница беше смутил нашите във Вена и ми казаха кога бях там, че ви пращали наставления . . . Чуваш ли куме!“ — му пише от София Сава Филаретов.[72] Естествено е идеите, намерили отражение в „Българска дневница“, да не се нравят на консервативните богаташи — едри търговци, привърженици на просвещението, но противници на революционната борба, настроени срещу всичко, което дори отдалеч би напомняло за противопоставяне на съществуващите в Османската империя порядки. Подобни виждания имат и други читатели, свързани чрез класовите си интереси с феодалните порядки. „Приятелски и искренно ви правим съветованието (макар да знайме длъжността ви), у обнародованието на „Дневницата“ да внимавате само царското правителство да не докачвате нищо, ами колкото е възможно ласкателно да се изразявате към него!“ — му заръчват от Русе едрите търговци Мавриди и Петкович.[73] Известно недоволство има и от езика, употребяван от Раковски във вестника. Мнозина спомоществователи го намират „малко пъстър“[74] и настояват той да бъде „побългарен“, за „да проумява и по-простий народ“[75].

Постепенно спомоществователите на „Българска дневница“ се увеличават, изданието тръгва добре. Когато обаче бр. 19 се намира вече на машините, внезапно властите издават нареждане вестникът да бъде спрян, а самият Раковски е арестуван на 4 ноември 1857 г. и отпратен към Земун с цел да бъде предаден на турските власти. Ударът е голям — първият български емигрантски политически вестник спира, а неговият редактор е изгонен от Австрия, без да може да продължи начинанието си. От запазената австрийска преписка от онова време се разбира, че Високата порта е предприела постъпки чрез своя посланик във Виена да бъде спряна из-

---

[67] Бълг. дневница, бр. 9, 21 авг. 1857.

[68] Подробно по този въпрос вж в кн. ми: Раковски и балканските народи . . . , с. 337 и сл.

[69] Писмо от 11 юни 1857 (АР II, с. 194).

[70] Писмо от 10 авг. 1857 (пак там, с. 206).

[71] Писмо от 15 авг. 1857 (пак там, с. 208).

[72] Писмо от 1 окт. 1857 (пак там, с. 252).

[73] Писмо от 27 апр. 1857 (пак там, с. 175).

[74] Писмо на Сава Филаретов (пак там, с. 252).

[75] Както пишат например българите от Цариград. Вж писмо на Н. Тъпчилещов от 8 май 1857 (пак там, с. 185).

хождащата от австрийска територия революционна пропаганда сред българите, проникваща през границите на Османската империя въпреки бдителността на властта. Като особено вреден се сочи един български вестник, излизащ в Австрия.[76] Високата порта предприема и други постъпки: запазена е например нотата на турското правителство от 21 ноември 1857 г. до австрийския интернунций в Цариград с искане да се арестува и предаде котленецът Георги Раковски, който „понастоящем издава в Нови Сад в съседство на Сърбия един вестник"[77]. Така още в началото на публицистичната си дейност Раковски има възможност от горчив опит да разбере кои са силите, които ще противодействуват на неговите намерения: настроените консервативно богати българи и феодалната султанска власт.

Уреждайки издаването на „Българска дневница", Раковски замисля успоредно с него да обнародва и литературния вестник „Дунавски лебед".[78] Тук той смята да помества народни произведения, изследвания върху народни обичаи, литературни творби: един „любословен народен български лист", в който се разглеждат не само въпроси на българската книжевност, „а и от разни любопитни книги полезни за наш народ забавни и учебни преводи ще ся тамо обнародват"[79]. Осъществяването на начинанието обаче зависи от приема, който ще има то сред българските читатели. Раковски познава нерадостната съдба на първите деятели в полето на българската журналистика. „Г. Фотинов почна да издава в Смирна „Любословие", уставиха го да проси! Добрович исто пострада с свое „Мирозрение", кое издаваше у Беч." Това не разколебава Раковски, но той все пак добавя: „Да видим наша среща каква ще да е с Бълг. дневница и с Дун. лебед!"[80] За голямо съжаление на Раковски и с него случаят се повтаря: въпреки поканата малцина са спомоществователите, а „от наши учени никой ни ся обажда с някоя си любословна дописка, коя можихми да обнародовами, както ся в наше обявление обящахми" — се оплаква той.[81] Въпреки всички трудности неуморният родолюбец успява да издаде един брой от „Дунавски лебед" — той се появява към средата на август 1857 г. Както при „Българска дневница", и тук на последната страница като редактор е отбелязан Данило Медакович. Истинският редактор обаче е Раковски, негов е и поместеният в броя материал. Изданието обаче не може да се закрепи — втори брой не излиза.

В Нови Сад Раковски работи и над окончателното довършване на поемата си „Горски пътник". Той изоставя първите две редакции, подготвени в Котел и Влахия, и написва нова, трета редакция, която през април 1857 г. предава за печат.[82] Раковски няма поетичен дар. Стиховете му днес звучат неубедително, тромаво, лишени са от художествени качества. За вре-

---

[76] Вж П. Н и к о в. Към биографията на Георги С. Раковски. — Сборник Милетич. С., 1933. с. 386.

[77] Вж австрийска преписка по искането на турското правителство да бъде заловен и предаден Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 202.

[78] Известно време Раковски се колебае как да нарече литературното приложение: дали „Старопланинска звезда" или „Дунавски лебед", или само „Зора".

[79] Писмо до В. Добрович от 14 май 1857 (АР, I, с. 107).

[80] Писмо до П. Златов, 29 авг. 1857 (пак там, с. 130).

[81] Писмо от 23 юни 1857 (пак там, с. 125).

[82] Запазен е негов ръкопис „Вещество или грамада за Горскаго пътника то ест разни мисли и красноречия. От самаго списателя. 1857. В Новий Сад" (пак там, с. 553—559).

мето си обаче те са оказали неотразимо влияние върху съвременниците с идеите си, с образите и мислите, вложени в тях.[83]

Печатаният текст на „Горски пътник" се състои от две части: самата поема (с. 7—158) и бележките към нея — „замечания", както ги нарича авторът (с. 161—288). И двете части не са довършени. Текстът започва с мотото „Ум царува, ум робува" и с „Предговор българскому народу!", който носи дата 30 май 1857 г. Раковски съпоставя в него славното минало на своя народ с мрачната действителност, когато „турско тя налегна зло", когато „грък духовник чародей с татол тя напоил". Спасение носят просветата и борбата за свобода:

Мъдрост с храброст задружно,
два качества велика,
всяко дяло мъчно важно,
лесно вършат от века.[84]

Раковски взима като мотив своето „четуване" през 1854 г. В началото на поемата си той нахвърля картина на пролетта с красотите ѝ, с ведрото небе и китна зеленина. Сред тази идилична картина стоят храбри български юнаци, които се готвят да воюват. Войводата ги поздравява, цялата чета се кълне пред знамето да мре за род и свобода. Поривът им ги тегли към родните планини — „наша свобода там ще с' основе!" (с. 11). Събралите се борци за свобода разказват за причините, накарали ги да поемат тежкия път на хайдутството. Следва първата среща с врага — отмъщение над турски разбойнически отряд за убийството на едно българче. Четата среща селяни, с които разговаря за тежкия им живот, за страданията им, за преживените мъки от „турское свирепое губителство" и „хитри владици", които „горше от турци ги угнетяват".

„Горски пътник" за пръв път в българската литература изобразява хайдутството като явление в историческия живот на народа, разобличава господствуващия политически строй и неговите крепители — чорбаджиите и фанариотското духовенство, сочи произвола на ръководните турски кръгове. Поемата призовава с всеки свой стих към борба, към революционни преобразования. В нея намират отражение нови задачи, нови идеали. Чрез нея Раковски се стреми да покаже неизмеримата тежест на чуждонационалния гнет, на прогнилата феодална система на Османската империя, предателската роля на гръцкото духовенство, антинародната същност на българското чорбаджийство. Като изход от това непоносимо зло, легнало върху българския народ, Раковски сочи борбата — решителна и безкомпромисна — с враговете. Тази борба се изнася от верните народни синове — хайдутите.

За да постигне задачата си, да раздвижи сърцата на сънародниците си, Раковски си служи с картини, които наситено възсъздават вълнуващите го мисли. Мрачните сцени на жестокост и беззаконие, които царят из бъл-

---

[83] За поетичното дело на Раковски и специално за неговия „Горски пътник" вж посочената тук в историографския преглед литература. Специално революционната идеология, отразена в „Горски пътник", се разглежда и от Ал. Бурмов в цит. ст. Към революционната дейност на Г. С. Раковски през 1856—1857 г. . . ., с. 69—74.

[84] Всички цитати тук се дават по оригиналното издание на „Горски пътник", отпечатано през 1857 г. (в същност през 1858) в печатницата на Дан. Медакович.

гарските земи, са предадени сгъстено, с емоционален патос, който сочи омразата към „губителската“ чуждоземна власт:

Съдба за нас си беше готова,
коли, въжа, железни остри куки!
Тако владее турска управа,
с безчеловечни прелюти мъки!

(с. 33)

Чуждата власт:

Земя прекрасна бях'усвоили,
даден им бе власт неограничена.
В плодни предели ся угнездили!

(с. 45)

Българските жени и деца стават плячка на завоевателя: жените той отвежда в харемите си, а децата ги силом потурчва. Имуществото на българския селянин се разграбва, трудът се използува безвъзмездно. Сам лежал в мрачните тъмници, Раковски рисува и ужаса на страшните подземия, където нещастниците, обковани в тежки вериги, лежат сред:

влага отровна, смърд же ядовна!
Вечно владее смъртний мрак!
Мъка бесовска прелюта поздна!

(с. 46)

Изходът от това положение е решителната борба с беззаконието:

В мъка османска безчеловечна,
полза нямами от наш имот,
в тяжки окови преугнетени,
до коле стидно ми да търпими?..
До коле несвестно да стоими! . . .
Ръка юнашка много извършва!

(с. 42—43, 31)

Не по-малко силно е изобличението на предателската дейност на фанариотското духовенство. То изпълнява двойна роля: от една страна, помага на турските угнетители, като и само граби народа, и, от друга — задушава духовния живот на българите, стреми се да ги обезроди. За Раковски:

Турчин без неправда не бива,
калугер без лъжа, притворност!

(с. 52)

Фанариотите са били винаги предатели, гонители на българското просвещение, алчни за злато и сребро. Раковски посочва ролята на чуждото

духовенство, което е вдъхнало суеверие у народа, та зверското иго да смята за божи гняв:

Чясто му казва он „Султаново
дайте султану! Богу богово!
Кой до край търпи ще ся спаси,
царство небесно ще ся сподоби!"
(с. 153)

Гръцките владици са потънали в разврат, блудство, те грабят, гледат да се обогатят, техният господ е златото. И от това зло единственото избавление е борбата.[85]

В „Горски пътник" не са пощадени и българските богаташи, чорбаджии, верни служители на чуждата власт и нейни помощници при ограбването на народа. В някои села, където няма представители на османската държава:

българи наши управляват,
горши са те от тях мъчители,
тии народ тяжк' угнетяват!
Имя яничарско те носят,
окръстни села са разделили,
с гордост чорбаджии ся зоват,
народ зароблен са освоили!
(с. 83—84)

Те немилостно експлоатират беднотата, никога нейните дългове не свършват: „. . . всяки задължен горко издъхва, син и унука стар дълг посреща!" (с. 84). Чорбаджиите не само грабят, не само икономически са заробили народа, а стават проводници и на друго зло — на гъркоманството! Те са верни оръдия и подпора на султанската власт и на гръцкото духовенство. Избавлението и от тях е само едно — бунтът!

Бунтът! Раковски във всеки стих, във всеки ред на „Горски пътник" посочва този изход. Българите имат славно минало, затова необяснимо е „до коле робство ще да теглите? Веки не ли ви от мъки дотягна?" (с. 149). Пламенният патриот се провиква в поемата: „Наша свобода от нас зависва!" (с. 145) и учи българина на простата истина:

По-добре смърт с юнашка борба,
нежели живот се безчъстен!
По-добре свобода минут'една,
нежели цял век жизни рабствен!
(с. 125)

[85] Убеден противник на Цариградската патриаршия, на фанариотството по-специално, Раковски и тук прокарва разлика между духовенството и гърците като народ — те според него са достойни за уважение, показват много положителни качества, от които българите могат да се поучат: образованост, родолюбие. Показателни в това отношение са спомените на Цани Гинчев, който отбелязва между другото: „Той не мразеше гърците от кралевството, най-много обичаше кефалонитите, от които имаше и добри приятели от Корфу, които го уважаваха" (Цани Гинчев. Няколко думи от биографията на Георги (Сава) Раковски. — Илюстрация Светлина, 1918, кн. 4—5, с. 5).

Или:

По-добра е смърт мало-минутна,
нежели дълги рабски живот!

(с. 42)

Раковски рисува идеализирания образ на хайдутина. При него хайдутството не се изразява в лична мъст към притеснители, търсене на удовлетворение за понесени унижения и страдания. Касае се за народни защитници, които се стремят определено към общонародно освобождение. На тяхна страна е правото, справедливостта: „Правда народна наша ищими! Кой може да ся нам съпротиви?“ (с. 18). Раковски изтъква смисъла на борбата, сочи и начина, по който трябва да бъде придобита тази свобода:

Народ, кой своя правда желае,
мила свобода и прелюбезна,
тряба с уръжие да я добие,
с жъртва голяма и скъпоценна!

(с. 18)

Пламенният родолюбец сочи и най-подходящия начин на воюване: горския бой, когато, облегнати на непристъпните планини, народните борци могат да премерят силите си с далеч по-многочислен враг. За него:

Всегда гори, планини са били
спасно прибежищ'от мъчителство!
Стари юнаци тамо живяли,
турско мръзили са губителство!

(с. 16)

Обикалял и сам видял предимството на родната планина, Раковски пише:

Малое тук число от юнаци
дружество добр'избрано съгласно,
с'множество бийват ся поганци,
сънмища им разбиват силно!
Вървища тясна непреходима,
каменни твърди стени природни,
крепка места са непобедима.
Суетна са войски ту рядовни!

(с. 131)

В „Горски пътник“ Раковски засяга и важния въпрос за ръководството на борбата, за организацията ѝ. Според него усилията на българския народ трябва да се ръководят от един център: „Общо ни средоточие трябва“ — мисли войводата, виждайки в мечтите си безброй юнаци — борци за свобода; чрез него Раковски сочи необходимостта от общонароден ръководен център, който може да осигури успеха на революцията (с. 157).

В „Горски пътник“ Раковски засяга и политиката на европейските държави по отношение на Османската империя, и отражението ѝ върху съдбата на българския народ. Той изобличава поведението на Западна Европа, която, вместо да помогне на страдащите християнски народи, помага на султана. За него във всяко тяхно действие личат користта, лицемерието, желанието, ако могат, с хитра ласкателна политика да завладеят целия свят.[86] Раковски изобличава и тяхната икономическа политика, насочена към безмилостно експлоатиране на народа:

Всякий гледа кука да качи,
в нашая земля да ся ползува,
с малка цена производи да влачи,
после стократно нам да продава!

(с. 111)

Друго е държането на Русия — тя се явява естествен съюзник на подвластните народи, тя е, която ще помогне в борбата за свобода:

Север же помощ ще нами даде!
Братска любов ще нами покажи!
Дълг священ го на то зове,
Никак от нас не ще се откажи!

(с. 18)

Неразделна част от поемата съставляват бележките, които следват стиховете. „Замечанията“, както ги нарича Раковски, обхващат широк кръг от въпроси, които понякога не стоят в пряка връзка със съдържанието на поемата. В тях има разсъждения по въпроси на митологията, на филологията, на историята, често наситени с утопични виждания. Много поценни са тези пасажи, в които авторът говори за събития из близкото минало на българския народ, при много от които той е бил очевидец: съдбата на Георги Мамарчев, Търновското съзаклятие, сведенията за похода на Дибич Задбалкански. Интересни са сведенията за Пазвантоглу, за кърджалиите, за Индже войвода, за българските чорбаджии. Понякога Раковски дава в бележките и някои свои преживелици и впечатления, ценни за проучване на биографията му. Интересни са и народните песни, описанията на разни обичаи. Поради липса на място Раковски не помества всички подготвени бележки. Така, както са дадени обаче, те наистина допълват редица места от поемата. Предадени непосредствено, на места бележките имат дори по-голяма сила от стиховете.

Целият развълнуван и патетичен тон на поемата, образите, които тя дава, идеите, които изнася, вярата в бъдещето, която се излъчва от съдържанието ѝ, прямотата на изложението, изтъкването на действителното положение на народа, соченето открито на враговете и приятелите, чертаенето на пътя, който трябва да се следва, цялата широка епична картина на народните страдания — всичко това е съвършено ново явление в бъл-

[86] Все пак, ако българите постоянствуват, може и „Запад нам ще ся умилостиви!“ (с. 18), така както това е станало четвърт век по-рано по време на гръцкото въстание.

гарската художествена литература. Сериозните недостатъци в езика, в поетичната страна на произведението се компенсират от богатата образност, от наситеността с идеи, с мисъл, със сполучливо предаване на дълбоките социални мотиви, обагрени с демократични тенденции, с революционни мисли и виждания по най-важните въпроси от живота на българския народ. Изкуственият език, старите глаголни и падежни форми, произволните съкращения на гласни, липсата на ритъм и рима, неправилният синтаксис дразнят ухото, пречат на естетическото въздействие. „Горски пътник" обаче действува с революционното си съдържание, с новите си идеи, с предложените разрешения. Затова и въздействието на поемата е голямо. Цяло едно поколение черпи вдъхновение и опора в нея. Патриархът на българската литература Иван Вазов разказва как като малък е чел поемата с възторг и умиление.[87] Много първенци на българския духовен живот са се възпитавали от идеите на „Горски пътник". Между тях е и великанът на българската поезия Христо Ботев.

С „Горски пътник" се слага началото на българската революционна поезия. Същевременно тя отразява революционната идеология на Раковски от онова време. Според него икономическото положение е станало нетърпимо, безчовечната експлоатация на българския народ от турската господствуваща класа, съчетана с беззаконието, минава всякакви граници на търпение и налага вдигането на борба „за свобода или смърт" (с. 21). Целта е благородна — не лично отмъщение, а „освобождение общенародно (с. 118). Движещите сили на тази борба са селяните, занаятчиите, дребните търговци — широките народни маси (с. 111), върху които най-тежко се отразява османското феодално и национално иго. Борбата е насочена същевременно и против фанариотите и българските чорбаджии. Раковски чертае в поемата тактиката и стратегията на революционните усилия, взима отношение по основните въпроси на освободителното дело на българския народ. Поради това „Горски пътник" ни сочи и етапа, на който се намира идеологията на пламенния български борец за свобода.

Като преценява поемата още през 1917 г., М. Арнаудов отбелязва, че „никой по-рано, като изключим Паисия и Неофит Бозвели, не е говорил тъй разпалено, тъй внушително за минало, страдания и надежди на българския народ, както Раковски, и ни едно произведение на литературата ни до 60-те години не е улучвало толкова пряко скрития нерв на сърцата, изпълнени с копнеж за новите дни, както неговата поема"[88]. След като подлага на цялостен и подробен анализ поемата, много сполучливо я преценява И. М. Шептунов. Според него тя е първата революционна поема, отразяваща турския гнет, експлоатацията на чорбаджиите, злоупотребите на фанариотите; същевременно тя показва и пътя за унищожаване на националния гнет и социалната несправедливост чрез общонародно въстание. В нея националноосвободителното антифеодално движение става тема на произведение. Със своя демократизъм и революционност тя оказва голямо въздействие за утвърждаване в българската национална литература на демократични и граждански мотиви, революционни традиции, патриотични чувства, развити по-нататък от Ботев, Каравелов и Вазов.[89]

[87] Ив. Д. Шишманов. Иван Вазов. Спомени и документи. С., 1930. с. 27.

[88] М. Арнаудов. Поетическо дело. — В сб.: Г. С. Раковски. По случай петдесетгодишнината от смъртта му. 1867—1917. С., 1917. с. 180.

[89] И. М. Шептунов. Първата българска революционна поема „Горски пътник" от Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 273.

В Нови Сад Раковски установява връзки с мнозина изтъкнати сръбски общественици и книжовници от онова време. Културната среда там обединява такива дейци като Джордже Попович-Даничар, Михайло Полит-Десанчич, Змай Йован Йованович, Йова Андреевич, Марко Петрович, Стева Димитриевич, Аца Попович-Зуб, Светозар Милетич и най-вече Данило Медакович. Той е изпитал тяхното влияние. Същевременно и сам е оставил следа сред сръбските дейци. Много правилно отбелязва д-р Коста Милутинович: „Раковски прокарал дълбока бразда в обществения живот на войводинските сърби. Той бил първият българин, който живял във Войводина; влязъл в непосредствен контакт с много видни войводински сърби, сътрудничил в тогавашните сръбски новосадски вестници; в Нови Сад редактирал и издавал първия български опозиционен емигрантски вестник; поставил основите на сръбско-българското братство в тези места; най-после със своята дейност допринесъл, щото вече в 1856 г. Нови Сад да бъде отбелязан като югославянски революционно-освободителен център. Неслучайно австрийският държавен канцлер Александър Бах казал, че Нови Сад е главата на политическата хидра на югославянството. В случая той е мислил не само за редактора и главния сътрудник на „Српски дневник", но положително и за българския изгнаник и „политически съмнителния" и нежелан чужденец Георги Раковски."[90]

Културната среда се отразява и върху заниманията на Раковски. Той още от по-рано оценява високо просветата като предпоставка за събуждането на народа, за усилване решимостта му да се бори, да се противопостави на чужди и свои притеснители. За нуждите на българското образователно дело българският възрожденец превежда от гръцки учебник по антропология, а от сръбски — „Художество за продължение человеческаго живота". Същевременно той подготвя и един „Сборник краткаго българскаго речника", останал недовършен.[91] По това време Раковски продължава да събира народни произведения, сведения за обичаи, интересува се от стари пергаментови ръкописи, съхранени тук и там като реликви от славното минало, поръчва на близки и приятели да му издирват такива „древности премилаго своего народа". От събраните народни произведения той съставя един сборник, който посвещава на младите българи.[92] Все в Нови Сад Раковски завършва и друг ръкопис — „Опит изправления българскаго язика"[93], започва да събира материали и за написване на българска история — за тази цел възнамерява да отиде до Прага, Париж и Атина.[94] Като има пред вид цялата тази обширна дейност на Раковски, неслучайно Данило Медакович отбелязва в издаденото от него по-късно свидетелство,

---

[90] К. Милутинович, цит. ст., с. 382.

[91] В Нови Сад Раковски дава отпор и на някои опити да се създаде един общ „южнославянски" език, в който да влезе и българският, смятан не като отделен език, а само за наречие. Българският родолюбец изтъква, че „български днешний говорим язик не е наречие (диялект) старославянскаго язика, . . . он е сам истий той старобългарски язик". В заключение Раковски посочва, че за общото благо на южните славяни трябва да се работи, но само „колико е прилично и възможно" (вж ст. му в излизащото по онова време сръбско списание Седмица, VI, бр. 33, 8 септ. 1857, с. 257—259. Текста вж в сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 349—350.

[92] Ръкописът се съхранява в НБКМ, БИА, ф. Раковски, IБ 302/52, под заглавие „Стари български народни песни — сб. Г. С. Раковскаго".

[93] Вж писмо до бр. Петкович и Ив. Мавриди от 16 апр. 1857 (АР, I, с. 97).

[94] Писмо до Сава Доброплодни от 19 февр. 1857 (пак там, с. 79).

че българите могат да се гордеят с Раковски, който е толкова много заслужил с усилията си в областта на книжнината и на литературата.[95]

Заниманията на Раковски по това време не се ограничават само в областта на книжнината, художествената литература, публицистиката. Големият български родолюбец се намира в постоянна връзка с десетки сънародници по всички краища на българските земи, в течение е на различните болки и тежнения на своя народ. Така той взима участие и в подготовката на въстание в България — става дума за движение в българските земи край сръбската граница, подготвяно от Иван Кулин[96] и други ръководители от въстанието през 1850 г.[97]

Планът на Иван Кулин се свеждал към образуването на чета от българи и черногорци. Преминала границата, четата трябвало да вдигне въстание в Кулско и Берковско. Надеждата им била движението скоро да се разпространи и на изток, по други места из България, и най-вече към Габровско и Търновско, където щял да пламне „негасим огън"[98]. Раковски бил вече предизвестен за плановете на белградските българи.[99] В отговор той посочва действителното положение в българските земи: народът още не е обвзет от решимост за борба, сред него има „смъртоносна недвижност и несвестност" и трябва да му се посочи примерът на други малки народи, които при същите обстоятелства са показали решимост, презрели са опасностите и са успели да доведат делата си до благополучен край. Раковски подчертава, че той лично не е изпаднал в отчаяние, но иска да се вземат необходимите мерки делото да бъде подготвено крепко, „за да тяшкая направа обдържи и желаемая полза подаде. А не в първо еще зиданне да ся срине и падне!"[100] Затова и предупреждава: „Аз безосновно дело не ща да почна!"[101]

Раковски не се ограничава с писмовната връзка. Важността на начинанието налага лична среща с Кулин и сътрудниците му, поради което на 8—9 февруари 1857 г. неуморният революционер отива в Белград, където се среща с Кулин. За естеството на разговора съдим по писмото му от 9 април 1857 г. до Петър Ранов: Раковски предупреждава, че е необходима внимателна подготовка, предварително осигурени средства, ясен план за действие. Иначе „щеми ся замота несумнено в дълбока яма без никаква полза, от где не щем можа да излезими"[102]. Иван Кулин се съгласява и обещава да действува за набавяне на необходимото, но както се вижда, нищо не било направено. Раковски от своя страна действува неуморно: той пише

---

[95] Колко разностранни са били интересите на Раковски по време на престоя му в Нови Сад, личи и от едно писмо на Иван Теодоров, настанен в Карловци като ученик. По искане на Раковски той му изпраща сведение за римския поет Овидий (АР, II, с. 153—154).

[96] За този заслужил български революционер вж основното изследване на П. Кузманов. Кнез Иван Кулин. С., 1971. 324 с.

[97] Подробно за този опит за въстание и ролята на Раковски вж Ал. Бурмов, цит. ст. Към революционната дейност на Г. С. Раковски през 1856—1857 г. . . ., с. 74—81.

[98] Както пише П. Ранов до Раковски в писмо от 15 април 1857 г. — вж Боби Петров, цит. биография, с. 99. За съжаление това писмо понастоящем е загубено.

[99] Той получил две писма от П.Ранов — на 14 декември 1856 и 18 януари 1857 г. И двете писма понастоящем са загубени. За тях вж АР, I, с. 58 и 65.

[100] АР, I, с. 59—60.

[101] Пак там, с. 66.

[102] Пак там, с. 94.

до Мирон Бешков в Букурещ, до Васил Добрович в Галац, до Сава Генчов, Петър Оджаков, Павел Тодоров и Иван Касабов в Белград, иска помощ, насърчава, сочи, че всяко начало е мъчно, но „трудолюбие с постоянство придружено много дела улеснява и извършва“[103]. Отговорите, които получава обаче, карат Раковски да се настрои още по-скептично относно действителните възможности за успех на въстанието. Той иска наново да види лично Иван Кулин, кани го в Нови Сад. Предупрежденията да не се бърза идват от разни места. От Одеса например Павел Грамадов пише: „Ако имаш възможност да идиш до Бялград, да посоветваш нашити шопи да мируват, да ни правят никакви глупости, защото ще развалят сичката работа.“[104] Предупреждения изпраща и Иван Кишелски, който подчертава, че въстание трябва да се вдигне само когато подготовката е привършена и когато се вдига цяла България, а не само една област. С трезва мисъл и ясен поглед, Кишелски като Раковски изисква първо да бъде подготвен народът, да „возври целият, а не само отгоре, а отдолу да си е пак студен“. Всяко движение трябва да гони само „интересат национален“, а не да се служи на чужди интереси. В това отношение е необходимо да се разбере сръбската политика, защото „навътри в Болгарията българите проумяват, чи востанията, които до нине ся в Болгарията ставали, чи причина ся били сърбите или сръбското правитълство, и чи тие сами са бивали и предателите наши, защото казват, това им уйдисва на политиката, догдето настани онова политично за тях время, за да могат подир да турят ръка и на самата България, това е, говорят, тяхното желание“[105].

Раковски е убеден, че българите трябва да се вдигнат на борба за извоюване на свободата си или, както вече е писал в „Горски пътник“, народът, който иска да получи свободата си, трябва с оръжие да я добие, с готовност за жертви (с. 18). Вдигането на въстание обаче е за него крайно отговорна работа. Не бива да се мисли, че „всяка птичка коя лети по въздух, може лесно да ся хвати и да ся изяде“. Не може да се действува с голи ръце. Той предупреждава Кулин и другарите му: „С отчяйност работа не ся върши“[106]. Убеден революционер, в случая Раковски действува против увлеченията на крайни ентусиасти, подтикнати от някои сръбски дейци, които искат да действуват, без да са проучили положението. А има от какво да се бои опитният вече Раковски. Както пише в писмо от началото на юни 1857 г. до Павел Тодоров и Иван Касабов в Белград: „Онии странни доброжелатели, кои ся ги приканили да вършат (може да им ся помогнали и нещо!), тии си имат своя цел и от наше разорение ищат да ся помогнат! Мене е то добре познато!“ И продължава с предупреждението си: „Ако покажат някое движение, голямо зло и нещастие ще да последува, понеже неприятели са известени и всякое нужное приуготовление са наредили. Мене е то известено!“[107]

[103] АР, I, с. 82.

[104] Писмо от 20 авг. 1857 (АР, II, с. 212).

[105] Пак там, с. 221. За връзката на Раковски с Кишелски вж ст. на И. К. (С т о й ч е в). Раковски и генерал Кишелски (Една военна връзка). — Нар. войска, II, 427, 20 ноем. 1946, с. 4. Вж и интересната ст. на Филип Ш а ш к о. Иван Кишелски и неговият „Проект на безсмертното общество“. — Истор. преглед, 1972, кн. 3, с. 98—111. Проектът е от юни 1856 г. Кишелски изработва и „Проект за постепенното приготовление за освобождението на България“.

[106] АР, I, с. 93.

[107] Пак там, с. 118. Че Високата порта е знаела за подготвяното от Кулин и другарите му въстание, личи от искането, което видинският валия Мухамер наша изпратил

Положението в Сърбия действително е давало основание на Раковски да предполага, че българското движение още от началото се поставя в услуга на чужди планове. По това време княз е Александър Карагеоргевич. Срещу него се подготвя заговор, зад който стои бившият сръбски княз Милош Обренович. Заговорниците внушават на Иван Кулин да вдигне въстание с цел да компрометират княз Александър пред сюзерена Турция, която го смятала за неин верен владетел. Отпуснати били и средства и оръжие, складирано при някакъв търговец тюфекчия на Врачар. Сръбската полиция обаче заловила оръжието и го конфискувала.[108] В близки връзки със сръбския министър на вътрешните работи Константин Николаевич, зет на княз Александър Карагеоргевич, Раковски е могъл да знае действителното положение на нещата, поради което — сам пламенен революционер — полага всички усилия да спре готвеното от Кулин и други лица въстание в Северозападна България. С това свое държане Раковски спомага да се спести на българското население във Видинско, Кулско, Белоградчишко, Берковско ново страдание, без никакви изгледи за успех. Опитният политик отново показва зрелост, която му помага правилно да прецени вътрешните и международните обстоятелства — понеже те не са благоприятни, затова и революционната акция е преждевременна. Без да е достатъчно премислено, без да е налице необходимата подготовка, народното въстание не бива да се вдига. Усилията му през 1857 г. да осуети ненавременното вдигане на въстание помагат още повече да се очертае последователната революционна идеология на Раковски в годините непосредствено след Кримската война. Те разкриват ценни качества у призвания народен вожд: политическа зрелост, хладен реалистичен поглед, въздържаност от необмислени действия, дълбоко познаване на истинското положение в страната и чужбина. Колкото Раковски е импулсивен в научните си занимания, толкова е внимателен, разсъдлив и въздържан тогава, когато действията му засягат народните интереси, борбата на българите за свобода. Тъкмо с тези свои качества той показва големия си ръст на изграден революционер, далеч от всякакъв авантюризъм, недопустим тогава, когато се решава съдбата на народа.

Експулзиране на Раковски от Австрия. В Галац и Яш

Арестуван на 4 ноември 1857 г.,[109] Раковски е експулзиран от Австрия на 9 ноември. Подробностите са описани от самия пострадал. В писмото си до Иван Иванов той отбелязва, че „един ден мя призоваха от полиция

до княз Александър Карагеоргевич да му бъде предаден Иван Кулин (вж П. К у з м а н о в, цит. кн., с. 119—120). Малко по-късно Али паша съобщава на княз Калимаки във Виена, че Високата порта е взела необходимите мерки против готвеното в Северозападна България движение: „Des mesures ont été prises par le Gouvernement pour empêcher la réalisation de ce complot" (Документи за българската история, т. V. С., 1948. с. 55).

[108] Подробно вж кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 62—68.

[109] За да получи защита, Раковски се обръща за помощ към гръцкото консулство във Виена. Снабден с гръцки паспорт (вж писмото на гръцкото консулство в австрийската столица от 1 юни 1857 г. АР, II, с. 182—193), той търси покровителството на гръцката дипломация. Както пише сам по-късно: „Известих тилеграфом в Беч греческому генерал-консулу барон Сину, нъ по незчастию моему он беше по него время

и ми обявиха, че по висока заповед трябва да мя отпратят за граница. Аз попитах за коя причина? Тии ми отговориха, защото съм мислил зло противо Турция и съм ся старал за българская независимост. А най-паче защото съм напечятал Предвестник Горскаго пътника и съм говорил противо Турция."[110] Намерението на австрийските власти било да предадат опасния смутител в ръцете на турците в Белград. „Аз протестувах на това в имя царя им Франца Йосифа, че това е противо закона человечества, да искат да мя дадат на турци, и рекох им, че по-добре е за мене да мя убият тий, нежели да мя придадат варваръм!" „После голямо едно швабско мъдруване" Раковски е отправен към Оршова и прехвърлен във Влахия. Непосредствено след неговото експулзиране идва турска нота, с която Високата порта изисква предаването му.[111]

Турското правителство предприема постъпки и пред австрийското посолство в Цариград. За тях съобщава австрийският интернунций в Турция барон фон Прокеш в донесение до Министерството на външните работи на Австрия от 18 декември 1857 г.[112] Барон Прокеш отговаря на писмото на граф Буол Щауенщайн от 5 декември 1857 г., с което му се съобщава, че искането на турското правителство да бъде спрян в. „Българска дневница" е удовлетворено и че Раковски е изпъден вън от границите на Австрийската империя.[113] Във връзка с искането на Високата порта започва дълга преписка между австрийското министерство на външните работи и австрийската държавна полиция.[114] Високата порта от своя страна се отнася по дипломатически ред и до княз Александър Карагеоргевич, от когото също изисква издирването и залавянето на опасния за империята „престъпник".[115] Раковски по това време се намира вече във Влахия и пътува към Галац.

Озовал се в голямото дунавско пристанище, Раковски веднага се хваща за работа. В града по това време има голяма и дейна българска колония. Като използува връзките си, неуморният родолюбец замисля създаването на българска книжовна община, както и на българска печатница. Той изготвя специален „Позив на спомоществование за учръждения на една Българска книжевна община", в който изтъква славното минало на българския народ, за съжаление до голяма степен забравено. Според Раковски „какво по-горко нещо може бити за едного народа, освен да няма никаква знания от прошедшая дела на своя праотци?". Много нещо е загубено или унищожено, но от останалото пак може да се възстанови миналата исто-

---

в Париж, и неговий писар не можа нищо да ми помогни" (писмо до Иван С. Иванов от март 1858 г. АР, I, с. 493).

[110] Пак там, с. 493.

[111] Раковски е отбелязал това събитие в „Житието" си, където в т. 74 четем: „Приследованието ми от Австрийското правитълство поради една нота, която бе дала Портата" (с. 498). Високата порта вече е знаела добре за автора на „Предвестник Горскаго пътника". Пак в Плана на „Житието" в т. 70 Раковски отбелязва: „Метат ефенди и гонение Предвестника".

[112] Вж Документи за българската история, т. V. С., 1948. с. 56.

[113] Вж Алекса И в и ћ. Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима, књ. IV, 1723—1887. — Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, друго оделење, књ. IX. Београд, 1935. с. 337—338.

[114] Документи за българската история, т. V. С., 1948. с. 210—213.

[115] Джордже И г н я т о в и ч. Сръбски документи по Българското възраждане. Г. С. Раковски и Сърбия (Архивни и печатни материали). — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 218—223.

рия.[116] Раковски отправя прошение и до молдавския княз Никола Конаки-Богориди, негов съученик от Цариград. Той му напомня заслугите на прадядо му Софроний Врачански, споменава и заслугите на неговия баща Стефанаки Богориди, когото дори нарича „благодетел на отечеството"[117]. Молбата е да се даде разрешение за организиране в Галац на българска печатница, управлявана от трима българи, които едновременно да преподават в българското училище в града.[118] Решено било сам Раковски да отиде до столицата Яш, за да подаде прошението. Там заедно с друг родолюбив българин — П. Аврамов — Раковски поднася прошението на княз Никола Конаки-Богориди. Князът приема делегацията благосклонно. Резултатите са обнадеждаващи и Раковски бърза да ги съобщи на галацките българи.[119]

Сменявайки непрекъснато „сабята с пресата", Раковски замисля по това време наново да организира свой вестник. Разбрал, че близо до границите на Турция няма да има спокойствие, той предлага този вестник да се издава в Европа — в Белгия или Париж. За да може да защищава по-добре интересите на българския народ, този вестник трябвало да бъде списван и на френски език. Освен него необходим бил още и един „любословен поучителен забавний лист"[120]. За да може да уреди различните въпроси около редакцията на новия вестник, Раковски още отрано поисква от Данило Медакович едно свидетелство за заниманията и за поведението си в Нови Сад. Медакович му изпраща исканото свидетелство, което е характерно за качествата на Раковски, видени през погледа на опитния общественик и журналист. Като изброява положителните черти на българския патриот, Медакович подчертава, че той е показал рядка деятелност в книжовните дела, с които е мислел да бъде полезен на своя народ.[121] Свидетелството е било нужно на Раковски първоначално за Русия, където е мислел да отиде, преди да се спре в Галац и Яш. Раковски пристъпва и към търсене на необходимите суми. На 23 декември 1857 г., придружен от Павел Грамадов, той се озовава в Добровецкия манастир при Натанаил, който го подпомага материално.[122]

---

[116] АР, I, с. 335—336.

[117] Тук явно Раковски се е насилил да пише подобно нещо, след като сам е толкова много страдал от гнева, омразата и гоненията на княз Стефанаки Богориди. За него обаче до известна степен „целта оправдава средствата", когато се касае за народната полза. Тази черта при Раковски ще се появява и при други подобни случаи, когато той се стреми да издействува нещо не за себе си, а за народа.

[118] Текста на молбата вж в АР, I, с. 333—335. За тази своя дейност Раковски сам разказва в писмото си до Иван С. Иванов няколко месеца по-късно: „В кратковременно мое прибивание наклоних наши тамошни българи, да съставими в Галац едно народно учебно българско общество, кое да обдържава българско порядочно училище в Галац и да съставими и печятня, за да печятами разни учебни български книги и един филологически повременен лист. Нъ за това трябваше да ся убърними кам Молдавское правителство да ищими дозволение" (АР, I, с. 493).

[119] „Много се зарадвахми заради известията, дету ни известихти" — му пише Васил Добрович в отговор на писмо на Раковски от 16 декември 1857 г. (АР, II, с. 268).

[120] Вж издадения от него „Позив на спомоществование за учръждения на един български граждански и любословни вестник в Европа", издаден в Яш през декември 1857 г. (АР, I, с. 337—339).

[121] Оригинала вж в АР, II, с. 263.

[122] Натанаил, митрополит. Жизнеописание. — СбНУН, т. XXV. С., 1909. с. 39.

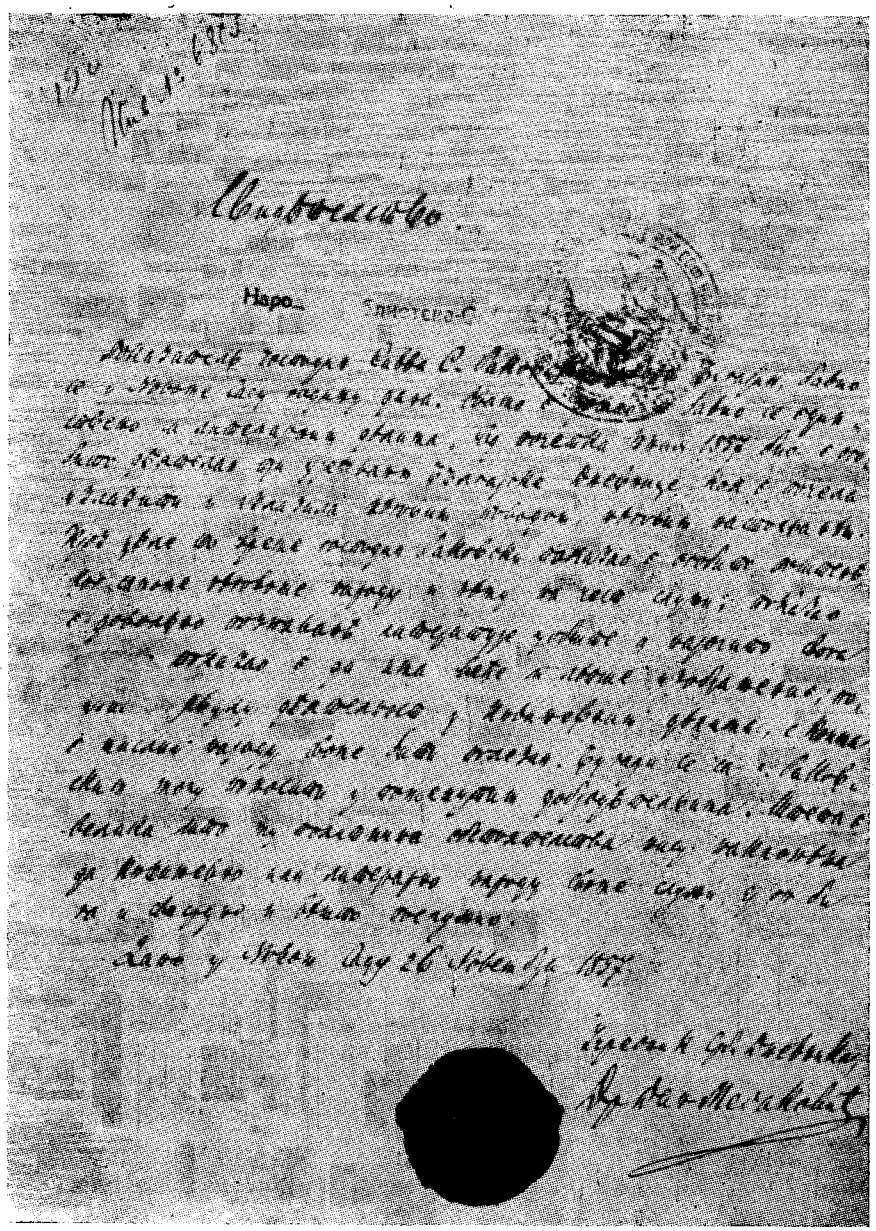

Факсимиле от свидетелството на Данило Медакович, 26 ноември 1857 г.

По времето, когато Раковски е в Яш, там идва делегация и от страна на бесарабските българи да издействува разрешение за откриване на българска гимназия в Болград. Делегацията моли Раковски да ходатайствува пред княза за благоприятното уреждане на въпроса. Раковски помага и действително Конаки-Богориди скоро дава исканото разрешение за създаването на гимназия, независима от Министерството на просвещението в Яш. За издръжка на училището са предоставени доходите от езерата край Болград, както и църковният приход. „Гледай що значи българин княз в Молдова! Гледай народно съчювствие!" — възкликва Раковски в писмото си до Иван Иванов от март 1858 г.[123] Болградчани канят Раковски да отиде, за да организира разрешеното централно българско училище, и той приема. Оставало да се върне в Галац, за да даде отчет за извършеното, след което да поеме пътя към Болград. През началото на февруари той е отново в Галац и тъкмо когато обмисля как по-добре да уреди откриващата се гимназия в Болград, получава от свои близки писмо, че молдавското правителство възнамерява да го задържи по искане на австрийското правителство и да го заведе арестуван в Яш.

В случая, както се изяснява от някои спомени, не се касае за австрийски постъпки, както мисли сам Раковски,[124] а за нови турски постъпки против големия български родолюбец. Княз Никола Конаки-Богориди е съобщил в Цариград за прошението на българите да бъде открита тяхна гимназия в Болград; той е съобщил също, че Раковски се намира в Яш. От Цариград пристига заповед до княза веднага да арестува опасния враг на империята и тайно да го препрати в турската столица. Богориди предава в разговор тази новина на Пантелаки Аврамов. Без да се бави, Аврамов намира начин да предупреди Раковски, който бързо напуска Галац. Крил се известно време при своя братовчедка, българският революционер скоро се отправя към „благословенная земля Росии", където потърсва убежище.[125] Така завършва още един етап от живота на пламенния родолюбец.

Първи занимания в „благословенная земля Росии" Усилия за издаване на вестник

Преминал спасителната граница, на 7 март 1858 г. Раковски е вече в Кубей, на руска земя. Там той се бави до втората половина на месеца. Какви са мислите му по това време, личи от запазеното стихотворение „Забава в Кубейската карантина Г. С. Раковскаго в лето 1858, м-ца марта"[126].

---

[123] АР, I, с. 494.

[124] Раковски чувствува нелогичността на австрийското искане, което идва с известно закъснение — австрийците малко по-рано сами са държали в ръцете си българския революционер, но го освободили. „Но много чюдно ми ся видя, какви правди има над мене грекоподанника швабское правителство да мя гони даже и вън от своя държава" — пише той до Иван С. Иванов (АР, I, с. 494). По-късно Раковски разбира, че са замесени и турските власти — писмото му до Никола Конаки-Богориди от април 1858 г. (пак там, с. 141).

[125] Вж ст. ми: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968. с. 412 — разказ на Кръстю Тарпански.

[126] Вж АР, I, с. 573—574. Стихотворението е писано в една тетрадка, където има и други стихотворни опити с патриотично съдържание.

Съдържанието е насочено против злото, което разкъсва поробените народи в Османската империя. Раковски изобличава Западна Европа — пазителка на целостта на Турция:

Никаква не щат измяна,
турско царство да остани
целокупно, неповредно!

Раковски разглежда накъсо положението в европейските държави. За Австрия той чака поробените от нея народи да се вдигнат, да съборят тежкото ѝ иго. Трудни проблеми стоят и пред Франция и особено пред Англия, заета с индийския въпрос. В Турция кризата се шири. Там

европейски шарлатани, землемерци и лекари,
в турско царство са избрани,
кът пред камили магари!

Помислите на чуждите сили са егоистични. Всяка от тях гони своя полза, иска „земя наша д'обладае". В цялата тази мрачна картина, резултат от наскоро завършилата Кримска война, за българите има една само надежда: православната руска власт, защото

Силен нас съюз сближава,
вяра една, род един!
Тясно чювства наша связва,
сродства сладкий нагон![127]

Интересни са настроението и чувствата и в следващото стихотворение, писано в Кубей: „Възпомянание старобългарско. На развалини старославнаго града Червеновода близ Рухчука". Изправен пред развалините, Раковски си спомня миналата слава на българския народ, за да възкликне:

Щел'ах! изгрее наше пак свободи слънце,
турски полмесец да зазари,
облаци робства да разгони то далече,
българска земя да разведри![128]

Към края на март 1858 г. Раковски се настанява в Одеса,[129] по онова време вече голямо морско пристанище. В града живее и многобройна българска колония. Раковски е посрещнат радушно и настанен в дома на щедрия благодетел Николай Миронович Тошков.[130] На 1 юни той е назначен за надзирател на българчетата в Херсонската семинария. По това време

---

[127] АР, I, с. 574.

[128] Пак там, I, с. 576.

[129] В „Жизнеописанието" си Натанаил отбелязва, че на 20 март 1858 г. е подпомогнал Раковски да се снабди с руски паспорт и да тръгне към Одеса (Н а т а н а и л, митрополит. Жизнеописание. — СбНУН, кн. XXV. С., 1909. с. 38 и сл.).

[130] Раковски пази искрена благодарност за този жест на Тошков. В писмо до Иван Кишелски той споделя: „Той родолюбив въистинна българин много мя удължи!" (писмо от 5 май 1858. АР, I, с. 152).

българският родолюбец предприема постъпки и за приемане на руско поданство.[131]

Критичният дух на Раковски обаче скоро става причина да напусне мястото в семинарията.[132] По това време той има и други огорчения — разногласията, които избухват между него и Стефан Д. Тошкович, го карат да иска обяснение от Одеското българско настоятелство. От запазеното прошение се вижда колко горчивини са създадени ненужно поради фанатизъм, злоумишленост и лоши чувства към свободолюбивия Раковски.[133] Уволнението от семинарията няма връзка с тези разногласия, но те му пречат да продължи на спокойствие започнатото дело. Отстраняването от длъжността стои във връзка и с политиката на руския Синод в Петербург, насочена към закрила на Цариградската гръцка патриаршия в името на някакво единство на православните. Как е понесъл това Раковски, личи от намеренията му да напусне Одеса и замине зад граница.[134]

Озовал се на руска земя, Раковски не изоставя усилията си да организира издаването на печатен орган. Като цени високо значението на периодиката, той се стреми да продължи „Българска дневница". Целият му дотогавашен опит сочи, че редакцията на така желания български вестник трябва да се намира по възможност по-далеч от Османската империя — за подобно начинание обаче са необходими значителни средства. Раковски се обръща към близки българи, които биха могли да го подкрепят. За своето намерение той съобщава на съгражданина си, котленеца на руска служба Иван Кишелски: „. . . да ся обдържи една редакция българска в Белгия, коя да издава Българска дневница на французшки и на български язик, за да възбуди въпрос в цяла Европа за нашего беднаго народа"[135]. На Запад той мисли да издава и литературното приложение „Дунавски лебед". За да може да осигури по-широка материална база, Раковски се обръща към родолюбивите българи и със специален „Позив на спомоществование за учръждения на един български граждански и любословни вестник в Европа"[136]. Това предприятие според него е „не само твърде полезно, нъ даже и необходимо нуждно в настоящее время".

---

[131] Вж свидетелството, че е положил изискваната клетва за приемане на руско поданство, издадено от Одеския градски общински съвет на 14 юни 1858 г. (АР, II, с. 325).

[132] Вж заявлението му до управлението на семинарията от 8 авг. 1858 г. (АР, I, с. 343).

[133] Пак там, с. 346—351.

[134] В „Одесский вестник" от 23, 25 и 27 септември 1858 г. в рубриката „Об отъезжающих за границу" са поместени три последователни публикации за предстоящо отпътуване на Раковски. По липса на средства обаче той не осъществил намерението си и останал в Одеса.

[135] Писмо от 5 май 1858 (АР, I, с. 152).

[136] Позивът носи дата 9 август 1858 г. (АР, I, с. 344—345). И до края на престоя си в Одеса Раковски не изоставя усилията си да уреди издаването на вестник на френски език — така нужен за защита на българската кауза пред западния свят. Запазен е един апел на одеските българи от 25 октомври 1859 г. и подписан от Стефан Тошкович, Николай М. Тошков, Н. Палаузов, К. Н. Палаузов и Василий Рашеев. В него се подканят родолюбивите българи да подпомогнат издаването на „идин граждански лист на французшки и български". Българите се поканват да подпомогнат Раковски и за обнародването на редица негови трудове, които вече са готови и за печатането на които той възнамерява да отиде във Влахия. И този пореден апел остава без последствие. Вж Апела на одеските българи в: Сб. Раковски. Възгледи . . ., т. II. С., 1968, с. 30—31.

Спирането на „Българска дневница“ е голям морален и материален удар за Раковски, който загубва близо 1000 жълтици. За изданието жалят и читателите. „Едвам се яви една звезда и за нас — пише например М. Попович от Браила — и завист убо ненаситнаго врага превари и това!“[137] Въпреки съжаленията обаче позивът на Раковски остава без реален отзвук — богатите българи са безразлични към начинанието, а тези, които желаят напредъка на народа, нямат средства. Убедил се, че няма да може да уреди редакцията на изданието на Запад, Раковски се опитва да издава вестника в Русия. От едно запазено прошение до попечителя на Одеския учебен окръг Николай Пирогов от лятото на 1858 г. узнаваме, че Раковски е молил да му се разреши да поднови издаването на „Дунавски лебед“ като литературен и филологически вестник и при първа възможност да възобнови и „Българска дневница“[138]. Разрешението за нов вестник обаче не се издава лесно от елинофилските цензорни власти. В очакване месеци наред, Раковски моли одеската цензура да му разреши да издава и друг литературен вестник — „Български древности“, — който би трябвало да се занимава с проучване историята, митологията, фолклора и етнографията на българския народ.[139] Цензурата отговаря утвърдително на това искане едва на 24 февруари 1860 г., и то при условие в изданието да не се печатат никакви статии с политическо съдържание.[140] Разрешението обаче идва твърде късно, когато Раковски, отчаян от дългото чакане, чертае вече други планове.

По време на престоя си в Одеса Раковски се свързва с представители на прогресивните среди.[141] Интересна в това отношение е връзката му с поляка Конрад Турчиновски, по онова време студент в Математическия факултет на Киевския университет. Както личи от писмото на Турчиновски до Раковски с дата 28 април 1858 г., двамата са имали разговори от общ интерес по въпроси, от които по думите на полския революционер „зависить будущность как ваших братий, так и нас всех в особенности“. Турчиновски съобщава на Раковски новите насоки в политиката на Русия, значението, което се придава на вътрешните проблеми, обръща внимание върху обстоятелството, че военен министър е княз Василчиков, покровител на българите — при това положение българският въпрос би могъл да заеме по-важно място във външната политика. Най-полезно обаче за българите е според Турчиновски, ако може да се установи връзка с Алексан-

---

[137] АР, II, с. 312.

[138] Прошението и текста на пробния брой на „Дунавски лебед“ в две последователни редакции вж в АР, I, с. 351—359. Раковски предлага в „Дунавски лебед“ да се разгледа българското минало, като исторически търси началото му чак в Индия, а на Балканите — в пелазгите, дошли много преди древните гърци.

[139] Преписката по това искане бе публикувана от Ст. Великов в ст. му: Преписка по опитите за издаване на „Български древности“ от Г. С. Раковски в Русия. — Известия на Държ. архиви, кн. 20, 1970, с. 175—188. Вж по същия въпрос и ст. на Л. С. Ерихонов. Вестникът на Г. С. Раковски „Български древности“. — Език и литература, 1961, кн. 5, с. 63—68.

[140] Вж разрешението, подписано от граф Строганов като генерал-губернатор на Новоросийското и Бесарабското губернаторство (АР, II, с. 493—494).

[141] За връзките на Раковски с прогресивните среди на общия фон на българо-руските революционни отношения вж монографията на К. А. Поглубко. Очерки истории болгаро-российских революционных связей (60—70-е годы XIX века). Кишинев, 1972.

дър Херцен (Искандер) в Лондон.[142] „Г. Искандер — пише Турчиновски — имеет больше влияние на дела России, не смотря на то, что он эмигрант и живет в Англии. Он действует пером, но так сильно, что по его приговору в С. Петербурге переменяют министров, избирают новых, делают важные преобразования и пр. и прочее. Г. Искандер человек гениальный. Он издает журнал под заглавием Звезда и листок дополнительный к этому журналу „Колокол“.“ Революционер по сърце, Турчиновски вижда, че по онова време в Полша не може да се действува, тъй като новата руска политика дава възможности за легална работа. „Но оставаться в бездействии не могу — пише неспокойният поляк, — а потому очень был бы рад быть полезным чем-нибудь для Болгарии, и даже готов посвятить для нее всю свою жизнь, потому что интерес Болгарии — наш общий интерес!“ — завършва интересното си писмо Турчиновски.[143]

План за освобождение на България от 1858 г.

По време на престоя си в Русия Раковски продължава да получава сведения за гнета, който тегне над българския народ, за беззаконията, обирите и убийствата, вършени от османската власт и от разбойниците, които вилнеят безнаказано в страната. Мисълта за освобождение на родината не го напуска. В Одеса той изработва и първия свой цялостен план за освобождението на България. Писан през лятото на 1858 г., планът представлява важен документ за развитието на революционните виждания на българския патриот. Озаглавен от Раковски „Позив към родолюбци българи за освобождения Българии“[144], той започва с откъс от „Горски пътник“:

Що е живот наш в сие робство? . . .
По-добро е смърт маломинутна,
нежели дълги рабски живот . . .

Раковски подчертава, че който не разполага с гражданска независимост, той фактически не съществува. Българският народ вече трябва да се раздвижи, защото е дошло сгодно време. Според Раковски „днес, когда веки турское царство е достигнало къту една сянка или гнило тяло, кое от разни годишни рани изшюпяло, клати ся и полита да падни и от най-малкий удар, какво управдание могат има веки българи да стоят хладнокръвни и да губят сие спасителное благовремие?“. За Раковски е ясно, че „мечом са българи своя свобода изгубили, мечом пак тряба да я добият!“. Благоприятно положение за Раковски представлява раздвижването, което се наблюдава в европейските владения на султана: Черна гора, Херцеговина, Босна са на крак, ако се вдигнат и България, Сърбия и свободна Гърция,

---

[142] За Херцен Раковски има възможност да слуша и по-късно, когато през 1862 г. от Париж му пише за него Г. Вълкович.

[143] АР, II, с. 292—294. По-късно отношенията между Раковски и Турчиновски охладняват — вероятно и поради интриги на някои българи, настроени неприязнено към Раковски. Все пак тогава Турчиновски споделя: „Я не могу забыть того времени, которое я провел так счастливо с вами, и благодарен остаюсь Вам навсегда за это!“ (пак там, с. 480—481).

[144] АР, I, с. 360—363.

то това ще бъде „конечно падение и изгнание от Европа“ за турската държава. Раковски сочи за пример освободителните движения на гърци и сърби, които по времето, когато са се вдигнали, е трябвало да се борят с много по-големи несгоди: тогава и Турция още имала исполинска сила. Раковски дава и тук израз на своята вяра в революционната готовност на народа: „Наш народ в България е разположен и уже в възторг да започни такова дело, но чяка и гледа да види предводители от знамянита лица и план с благоразумие съставен. Щом ся появи таково нещо, мало и голямо ще стане да ся бие за вяра и отъчество! Народ наш дихае отмъщение против турков, противо наши губители и страшно е да не избухни нещо не размислено и не приготвено, както следува.“ В няколко последователни точки Раковски излага какъв трябва да бъде планът: да се изберат подходящи лица, да се съберат достатъчно средства, да се изпратят в Петербург и Париж подготвени хора да действуват пред ръководни дейци от тези страни, да се състави тайна канцелария, която да води преписка с влиятелни българи, да се изпратят хора, които да осигурят участието на гърци, сърби и черногорци. Във втората част на плана Раковски предвижда вдигането на въстание да стане едновременно в цяла България или най-малко във Видинска и Търновска област, но оттам веднага да се разпространи по целия Балкан, да се завземат планинските проходи, за да се прекъснат сношенията с Цариград, като се осигури и постоянна връзка със Сърбия и Влахия. В България да се изпратят хора, които да подготвят народа и да внесат оръжие. Когато бъде вдигнато въстанието, тогава ще се състави временно управление и ще се издадат съответни закони. Посочва се и знамето: то трябва да бъде червен плат от едната страна с изображение на лъв и надпис „Свобода или смърт“, а от другата — с кръст и надпис „Бог с нами напред“.

Както се вижда, Раковски разчита на вдигането на целия български народ. Той предвижда създаване на общ ръководен център, предварителна подготовка вътре в страната, въоръжаване, осигуряване на съюзници, избиране на подходящ момент, подготовка на общественото мнение в Европа; също така чертае и тактиката на въстанието, предвижда бързото завземане на Стара планина и прекъсване на съобщенията между Северна и Южна България. В плана обаче има и някои слабости — вярата в готовността на народа да стане при пръв знак, недостатъчно ясната формулировка за предварително въоръжение, липсата на организирана вътрешна мрежа, която да пеме делото. Така, както е подготвен планът обаче, сочи интересните възгледи на Раковски. Те са важен етап не само в развитието на неговата революционна идеология, но и въобще в развитието на българското революционно-освободително мислене.

Почти по същото време начинът за освобождението на България е предмет на обмисляне и от страна на Иван Кишелски. На руска военна служба, с буден ум и гъвкава мисъл,[145] Кишелски подготвя обстоен „План

[145] Кишелски проявява учудващи за времето възможности и виждания. Интересен е например един негов план да предизвика гражданска война в Османската империя с цел да облекчи освободителната борба на българите. Във връзка с това той предлага на Раковски да напише на турски език (който Раковски владеел съвършено) едно съчинение, насочено против нововъведенията в Турция. Издадено от името на най-висшите мохамедански духовни среди, то трябвало да призовава правоверните към свещена борба против султана и неговите чиновници, да разгори религиозния фанатизъм и да потопи страната в междуособици. Кишелски предлага хиляди екзем-

за постепенното приготвяне на освобождението на България" — внимателно обмислена буржоазнодемократична платформа, предназначена да служи като идеологическо ръководство на цялата нация в борбата ѝ за постигане на независимостта. Тази програма е по-скоро теоретично предвиждане на необходимото, което следва да се извърши. Конкретен план подготвя Раковски, а не Кишелски.[146] Планът на Раковски чертае реални и точно определени по място и време действия, свързва ги в единно цяло, подчинява ги на единно ръководство, посочва им ясно определена цел. Той носи в себе си несъвършенства, характерни за етапа на развитие в българското националноосвободително движение. Със залегналите в него положения обаче планът от 1858 г. чертае най-прогресивното за времето постижение на българската революционна мисъл. По-късно Раковски сам ще осъзнае несъвършенствата в някои положения и ще ги поправи. Планът от 1858 г. обаче е необходим етап в развитието на революционната идеология на пламенния български родолюбец. С всичките си несъвършенства този план заема челно място в българската революционна мисъл от 50-те години на XIX в.

Борба за родна просвета, против чуждите пропаганди

Раковски съзнава добре, че просветеният народ по-лесно може да постигне освобождението си. Затова той не жали силите си и за издигане на родната просвета. Пламенният родолюбец знае, че народ, който тъне в невежество, не може да опази самостоятелността си, става жертва на външни сили, които се стремят да наложат господството си, да затрият народностното му съзнание. Важна предпоставка за просветата са училищата. Още 18-годишен момък, Раковски се радва, когато наблюдава усилията на Априлов да открие училища, тържествува, че има десетки просветени родолюбци, „които са готови да жертвуват целия си живот за просвещението на нашия народ"[147]. Той подпомага усилията на българите от Галац да осигурят училището в града, старае се да уреди пред княз Никола Конаки-Богориди въпроса за откриването на българска гимназия в Болград, дори с радост се съгласява да стане пръв директор на това важно за българския народ учебно заведение. Озовал се в Русия, една от първите му грижи е да насърчи болградските българи да постоянствуват в начинанието си. „Неизказана въистина биде моя радост и душевно наслаждение чювствувах за тая благополучна първа ваша постъпка" — им пише Раковски и ги подтиква да не губят „драгоценно благовремие, кое всякоги не ся явява", но

пляри от това съчинение да се разпространят в Египет, Арабия, Мала Азия, за да вдигнат на крак масите на борба против централното правителство (вж АР, II, с. 221—222).

[146] По-друго становище застъпва Цонко Генов в ст. си: За дейността на Г. С. Раковски в Одеса.—Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С., 1973. с. 228. Според него планът на Раковски е написан под известно влияние на плана на Кишелски. По-късно някои от основните военно-стратегически моменти били доразвити от Раковски в Белград и от Кишелски в Одеса и Петербург. Върху плана на Кишелски подробно се спира О. Маждракова-Чавдарова в дисертацията си „Българското национално-революционно движение след Кримската война (1856—1866 г.)", защитена на 18 януари 1973 г. (гл. III, параграф 1).

[147] Писмо до Райно Попович от 29 юни 1839 (АР, I, с. 15).

да бързат да уредят гимназията си. Опитен общественик, той ги предупреждава: „Политическия обстоятълства са непостоянни и могат да ся измянат!“ Важно е да се сложи начало, и то да бъде добре премислено — отпосле всичко може да се уреди. Раковски се грижи за намиране подготвени учители и за училищата в България. Запазени са много писма, в които той предлага на просветени млади българи учителска професия.[148]

Раковски полага грижи и за образованието на отделни будни младежи, които по-късно биха могли да поемат учителското поприще. Той търси средства за тяхното следване, грижи се за настаняването им впоследствие на работа. По време, когато сам се нуждае от помощ, за да осъществи начинанията си, той търси средства за младите българи. Такава е например молбата му до братя Петрович в Браила, видни българи и благодетели. „Преди няколко дни тук в Одеса дойдоха троица ваши съотъчъственици г. Стефан Гидиков, г. Никола Боров и г. Петър Генов, млади благонадежни българи, от ревности и любов кам науки разпалени, с намерением да усъвършенствуват свои науки и да ся възвратят в отъчъство си и да посвятат себе в учитълское пъприще“— пише Раковски и предлага на Петрович да подпомогнат младежите „на полза нашего отъчъства; а на слава и чъст ваша“[149]. Много са младежите, настанени от него в учебни заведения из Русия и други страни — младежи,които впоследствие участвуват в културния строеж на страната, дават силите си за напредъка на своя народ.

Все по време на престоя си в Русия Раковски води борба и против опасността за единството на българския народ, идваща от католическата пропаганда.[150] В книгите си той вече засяга този въпрос, като свързва и него с образованието на българите. От онова време датира и борбата му против Драган Цанков и унията, оттогава органът на българските униати е наречен от него „Лъжебългария“[151]. Раковски въстава против инсинуациите на униатите срещу младежите, които учат в Русия. По повод на една статия на Хр. Ваклидов, в която се споменава за „гръцки кръстени духове и руски образовани“, Раковски гневно запитва: „Какво иска да каже младий исуитин с реч „гръцки кръстени и руски образовани“ . . . Какво зло е видяла България от образовавших ся в Русия? Не знайми ли чи колкото учители днес съществуят в България, са почти сички от образовавших ся в Русия? Кой от образовавших ся в Западна Европа ся е заузел в учитълско звание? Аз не познавам ни едного!“[152]

---

[148] Такъв е например случаят с Михаил Казанакли, на когото Раковски предлага да отиде заедно с брат си да учителствува в Търново, Русе или Шумен. „Послушайте единороднаго вами гласа и предприемните сия свято дело и бъдите награждени вечною славою! Отдайте талант вашим единородним братием!“ — му пише Раковски (писмо от 26 май 1858. АР, I, с. 169).

[149] Писмо от 1859 (пак там, с. 178).

[150] Кратък преглед на борбата на Раковски срещу униатската пропаганда дава патриарх К и р и л. Католическата пропаганда сред българите през втората половина на XIX в., т. I (1859—1865). С., 1962. с. 53—59. Проникновен историк на църковния въпрос, патриарх Кирил обаче омаловажава ролята на Раковски, като слага ударението на борбата в Цариград: той пише, че „в решителната фаза на борбата [Раковски] бранел становището на цариградските й ръководители“ (с. 54). Десетки са случаите, когато Раковски не одобрява действия на Иларион, Ст. Чомаков, на дейците от Българската народна комисия. С дейността си той внася революционен елемент в църковната борба, против каквото и да е съглашателство.

[151] Вж например кн. му: Няколко речи о Асеню първому . . ., с. 80.

[152] Пак там, с. 83—84.

Главната причина, която кара Раковски да се бори против католическата пропаганда, е опасността за единството на българския народ. „Раздор прадеднаго вероизповедания е уничтожение народности, а най-паче между народу, кой няма своя свобода, а зависи от других" — пише Раковски и сочи как са се отчуждили от българщината павликяните или българите-католици, преселили се в Банат. Същото не се наблюдава само сред българите, а и сред сърбите, гърците и други народности.[153] Впоследствие Раковски води упорита борба с униатите, завършила с поражението на католическата пропаганда. Без сам да е вярващ, той държи на „прадедната" вяра. „Наша премила народност ако ся е днес между нами увърдила, то ние сми длъжни на наша православна прадедна вяра, коя сми в тъчност държели и държим, иначе изгубили бихме народност и имя българин би ся приобратило на друго!" — сочи пламенният родолюбец истинската причина за твърдата решимост да се отстоява единството във вярата.[154]

Раковски е наясно за причините, които са довели до това положение в България. Приемането на католическата вяра цели между другото да откъсне българския народ от Русия. За него и за всяко българско сърце великата славянска страна е родна, близка. „Кому другиму българское сърдце може да бъде привързано, освен на своя единородни и единоверни братия? Съюз сродства и единоверия крепко и силно привързва български народ к Русии!" — пише Раковски, но предупреждава, че изменилите се обстоятелства могат да повлияят на тази естествена привързаност на българите към Русия. След Кримската война положението в Османската империя е различно от по-рано. „Днес турский султан е една сянка и негово царство ся управлява от Западна Европа" — бележи Раковски и добавя, че западните мисионери са нахлули в страната и лъстят простия народ. На тази тяхна политика обаче Русия не се противопоставя, не предприема никакви мерки, за да удържи влиянието си. Раковски изтъква, че Руският св. синод не само не е направил нищо, за „да спаси своя единоверни братия и христовое стадо от хищници кръвопийци вълци", но и „хладнокръвно е разположен кам нас". Тук пламенният български родолюбец визира подкрепата, която официалните руски църковни власти дават по това време на Цариградската патриаршия в борбата ѝ против справедливите искания на българите. С явното намерение тази констатация да стигне до руските ръководни дейци, Раковски я съобщава на Иван С. Иванов, настанен в Петербург и имащ достъп сред правителствените руски кръгове.[155]

Тук проличават други характерни черти на Раковски — неговите политически и дипломатически качества. Той е убеден привърженик на братските връзки с руския народ, когото смята за предопределен от съдбата: „славянскому всему роду правдодаяние ще дари". Русия ще извоюва светлото бъдеще с борбата си против „ярема агарянски". Тогава „щ'изгрее и в България свободи светло слънце, ще изгони насилия . . . ще доде дън радостен"[156]. Ясно вярата и обичта си към Русия Раковски е изразил и в

[153] Няколко речи о Асеню първому. . ., с. 90.

[154] Трудовете на Раковски по този въпрос имат голям отзвук, те се търсят и разпространяват. „Съчиненията ви върху целта на католиците и Драгана, зная, много ще се похарчят по между народът ни, затова като излязат от печят, испроводете до мене няколко си" — му пише например Боян Мирков от Цариград (писмо от 17 апр. 1859. АР, II, с. 427).

[155] Вж писмото му до Иван С. Иванов от 5 май 1858 (АР, I, с. 155—157).

[156] Постъп (марш) български — Предвестник Горскаго пътника.

„Горски пътник". Разбира се, той смята, че българският народ не може и не трябва да чака наготово свободата. „Наша свобода от нас зависва" — пише той, но в плановете си за освобождение винаги разчита на помощта на Русия. Тъкмо за да осигури тази помощ, българският патриот не е равнодушен към положението на нещата в самата Русия, към нейната политика на Изток, към влиянието, което тя има в Османската империя. А Раковски има какво да каже в тази насока не само по отношение на неправилната политика на руската църква, която подкрепя фанариотите, а и по отношение на руската дипломация на Балканите. Пламенният български родолюбец е разтревожен от слабото представяне на великата славянска страна в Турция. Тогава, когато Англия, Австрия, Прусия и другите западни сили имат консули и агенти из цяла България, Русия поддържа свое представителство само в Одрин. Западните сили поемат нашироко защитата на българи, които прибягват към тяхното покровителство, и им раздават свои паспорти — с това, разбира се, те привличат тези българи към себе си, а Русия в това отношение не предоставя никакви улеснения. С горест Раковски се запитва: „Русия, коя е проляла толкова скъпоценна кръв, за да смири турская гордост и неубузданост и за днешное малко улекчение споразмерно с предидущая ужасна времена само ней са длъжни вси православни в Турско християни, Русия, кажа, треба ли да остави други да ся ползуват от нейни скъпи трудове и жъртви?"[157] Много младежи с последни усилия се добират до Русия, обзети от желание да учат. Те обаче не се приемат, никой не ги подкрепя, докато католическата пропаганда веднага отпуска средства, изпраща младежи на учение на Запад и, разбира се, вербува впоследствие между тях свои последователи.

Отлично запознат с действителното положение в Османската империя, Раковски знае каква роля играят там чуждите дипломатически представителства, какви възможности имат те, когато в тях работят хора, запознати с порядките в страната и ползуващи местните езици. Като разбират това, Англия и Австрия поддържат свои добре подготвени агенти. Когато нямат такива, те не се колебаят да използуват услугите и на българи, които владеят турски език. Руската дипломация обаче не може да се похвали с достойни свои представители, които биха могли да защитят интересите си пред Високата порта. Раковски сочи как Англия, Австрия, та дори вече и турското правителство привличат българи на своя служба. Защо това да не върши и руското правителство? За българския родолюбец е ясна ползата, която би имала Русия от по-доброто си дипломатическо представяне в Османската империя. За него обаче не по-маловажен е въпросът, че „това може бити полезно и за наш бедний народ, къту ся приемнат такови българи в дипломатическа русийска служба"[158]. Колко е бил прав и далновиден Раковски, личи от случая с Найден Геров, който като руски консул в Пловдив е могъл да работи толкова много в полза и на народа си.[159]

---

[157] Цит. писмо до Иван С. Иванов от 5 май 1858 (АР, I, с. 156).

[158] Писмо до Иван С. Иванов от май 1858 (пак там, с. 164).

[159] Иванов иска от Раковски да му съобщи сведения за животописанието си, какви трудове е издал, колко българи учат из Европа и къде, колко в Сърбия, какви са настроенията на българите, действуват ли западни агенти против Русия и как може да се противодействува на това, каква гимназия се устройва в Болград, какво е отношението на българите към Русия след Кримската война, какви са настроенията на българите, настанени в Русия (вж АР, II, с. 361). Редица въпроси имат явна връзка

Научни занимания в Одеса

Одеският период от живота на Раковски се характеризира с изключителната плодовитост на големия народен деятел в областта на книжовното дело. Подпомогнат от Н. М. Тошков, той се отдава на научна дейност и пише замислените по-рано трудове. На първо място тук стои неговият „Показалец"[160]. Трудът представлява разгърната програма за етнографско проучване. Набелязани са обичаите и обрядите на българите, свързани с раждане, женитба и погребение, с домашни занаяти и календарни празници. Раковски предвижда събирането на материали, свързани с баяния, гадания, различни детски игри, събиране на гатанки, лечебни, растителни и животински наименования. Голямо място в тази програма заемат народните песни — митологически, юнашки, битови и т. н. Следват въпроси около астрономията, метеорологията, историята на селищата, старинни паметници, народни игри. Във втората част на програмата Раковски предвижда събирането на материали за занаяти, архитектура, земеделие, събирането на исторически предания за войнугани, помаци, въстания, запазването на стари фермани, записки, берати, ръкописи, събирането на сведения за кърджалии, даалии, за четули и рабоши, за стари архиви, закони и администрация, за училища, черкви, откриването на данни за знаменити българи. Тази програма, начертана от Раковски, целяла в три последователни части да представи цялостно живота на българския народ. В издадената първа част той дава географски, етнографски и културни сведения за „днешни българи", характеристика за нравите им, за жилищата им, за храната им и т. н. Следват сведения за „българското земеделие" — важна глава, в която Раковски пише „как е била разположена прежде земя в България, и днес как се нахожда"[161]. В нея българският родолюбец аргументира важни свои виждания по въпроса за собствеността над земята. Той смята, че българският селянин е собственик, без да разбира върховната собственост на султана над цялата земя в империята. Оттам Раковски разглежда данъците не като поземлена рента, взимана от феодално зависимия селянин, а като обикновен държавен данък. Раковски разглежда и отношенията между спахията и селяните държатели на земята. Промените, настанали с Хатишерифа през 1839 г. и Хатихумаюна през 1856 г., Раковски

с писмата, отправени през май от Раковски до Иван Иванов в Петербург. Не е изключено тези сведения да се искат тъкмо от руското правителство чрез Иванов.

[160] Показалец или ръководство как да ся изискват и издирят най-стари чърти нашего бития, язика, народопоколения, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и проч. от Г. С. Раковскаго. Чяст първа. Одесса, в типографията П. Францева, 1859. 144 с. Ръкописът е подготвен през 1858 г., но излиза от печат през следващата година. Трудът е посветен на Н. М. Тошков. Раковски успява да издаде само първата част.

[161] Тази важна глава от труда на Раковски е била изпусната от М. Арнаудов при издаването на подготвения от него том „Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки..." (С., 1922). На нейното място (с. 212) Арнаудов дава кратка бележка под линия: „Предходната глава, която изпускаме тука, е посветена на „Българско земеделие". В същност се касае за важна част от „Показалеца", в която Раковски излага икономическите си виждания по въпроса за земевладението в България, за аграрните отношения преди и след реформите в Османската империя. Писаното тук спомага за разбирането на революционната му идеология по въпроса за ролята на селяните. Вж и В. Д. Конобеев. Българското национално-освободително движение. С., 1972. с. 404—424.

приема като реална възможност за коренни промени в земевладението на българските селяни, като смята, че закупената от спахията земя става пълна собственост на селянина: „В България почти рядко е човек, а най-паче селци, да нямат своя земя.“ Ценни в „Показалеца“ са описанията на различните данъци, събирани от раята, разкрита е порочната система на тяхното събиране, отварящо вратата за най-различни злоупотреби. Отразено е и възникването на чифликчийството, което преобръща постепенно заселилите се върху чифликчийска земя селяни на роби. Всички тези така важни за идеологията на Раковски виждания са дадени в главата „Българско земеделие“ на неговия „Показалец“[162] В следващата глава на „Показалеца“ се съдържат сведения за „българското орачество“: видове оран, редуването им, семена, земеделски оръдия; за градинарството: отглеждане на лози, розови култури, добиване на розово масло. В следващата част, посветена на обществената култура, са описани подробно седянката, тлъката, съборите, сватбените обичаи: менеж, годеж, сватба. В отделна глава се разглеждат скотовъдството и накрая занаятите: железарство, зидарство, живопис.

От направения преглед личи, че в случая Раковски чертае най-широката програма, която дотогава българин е нахвърлял в областта на етнографията. Неслучайно, като разглежда „Показалеца“, отличният български етнограф Христо Вакарелски преценява, че „това слага Раковски по значение начело в редицата на ония, които са обръщали внимание на народната култура като ценен исторически познавателен и националновъзпитателен материал“[163]. Неговият труд добива още по-голяма стойност с обнародването отчасти на някои материали, предмет на предвидените да излязат, но неотпечатани други две части на това произведение. И сега „Показалецът“ може с успех да бъде ползуван за сериозни издирвания в областта на етнографията. Лесно в изложения материал могат да бъдат отделени известни неиздържани тълкувания и постановки,[164] за да остане това, което дава висока етнографска стойност на труда.

Показалецът е посрещнат от интелигентните българи с възторг. Едва прочел го, Теодор Хрулев пише на Раковски: „Слава и благодарение на скъпите ви трудове, с които откривате темната завеса на българската народност! Живейте, новий Венелине! Нека ви бъде халал българското мляко, което ви е отдоило, нека ви бъде халал живота и таланта . . .“[165] Българските ученици от Киев споделят с Раковски: „Достоуважаемий Ваш плод, називаемий „Показалец“ или „Ръководство“, истинна ще зарадва нашата

---

[162] Впоследствие някои от тях са доразвити в други негови книги и статии, публикувани по-късно.

[163] Христо Вакарелски. Г. С. Раковски като етнограф. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 189—212.

[164] Подобни постановки представляват например сведенията на Раковски относно разпространението на българския елемент на Балканите. Като плаща данък на прекалените увлечения, той приема, че с българи по негово време са населени обширни области на запад и юг, извън земите, действително обитавани тогава от неговите сънародници. Тези необосновани схващания отразяват известни възгледи на крайни елементи в зараждащата се българска буржоазия, които, съчетани с прекомерните твърдения на гръцката, сръбската и други буржоазии, не създават благоприятен климат за искрено сътрудничество на Балканите. Раковски скоро се отърсва от тях.

[165] Писмо от 24 апр. 1859 (АР, II, с. 428).

бедна книжнина, дето ся обогатява с една такава първокласическа книга: той не само от съвременните българе ще ся приеме с радост, но и от потомството им. Вярно, че те Вашето имя ще запишат в нашата народна история безсмертно."[166] Книгата спомага за още по-широката известност на Раковски, познат вече не само като виден патриот революционер, но и утвърден учен.[167]

Успоредно с подготвянето на „Показалеца" си Раковски събира неуморно народни песни от всички краища на страната. В десетки от запазените писма се срещат поръки до неговите кореспонденти да събират народни умотворения и да му ги изпращат.[168] В отговор до него идват стотици песни, главно от източните краища на България. Много песни изпраща зет му Кръстю Тарпански. Плодовити сътрудници са Цани Гинчев, Христо К. Бояров, Хр. Н. Кюркчийски, П. Р. Славейков, Димитър Русков, Ив. Н. Парушев, Милан Кънчов, както и редица други, изпратили му единични или по няколко песни. Според Раковски в песните е отразено историческото минало на народа. Затова той упорито търси стари баснословни песни, в които се долавят следи от минали събития. В трудовете си именитият българин често цитира подобни народни творби, в които са намерили място случки от началните години на турското робство или още по-отдавна — из живота на втората българска държава. В резултат на упоритото издирване Раковски успява да събере голям брой народни песни, които възнамерява да издаде. Още на 5 май 1858 г. той пише до Иван Кишелски в Петербург, че има готов сборник от „най-стария български песни". Те били разделени на „баснословни, царски, исторически, любовни, юнашки, сватбени или сватовски песни"[169]. Към тях Раковски смята да даде различни исторически, митологически и езикови бележки. Същото свое намерение той споделя и с Драган Цанков, на когото пише, че е подготвил ръкопис „най-стари български народни песни, коих няма не в сборника П. Безсонова, що е издал в Москва"[170]. Раковски съобщава, че е събрал вече „близо до 4000 български народни песни и еще събирам"[171]. И днес в неговия архив се съхраняват внушително количество песни, събирани главно през годините на престоя в Одеса.[172]

---

[166] Писмо от 9 май 1859 (АР, II, с. 432) — между подписалите са Нешо Бончев, Марин Дринов, Аверкий Петрович от Сопот и др.

[167] За отношението на големия възрожденец към собствения му труд вж ст. на М. Арнаудов. Раковски за своя „Показалец". — Известия на Ин-та за бълг. литература, 1957, кн. 5, с. 497—502.

[168] „Потрудете ся да ми съберете стари български народни песни, кто ся в Котел или другъде пеят, нъ не сегашни. И припишете ги чисто както ся пеят от народа без никаква промяна!" — пише Раковски на Панайот х. Добрев и Петраки х. Атанасовна 1 октомври 1857 г. (АР, I, с. 137). Вж например писмото му до Стефан Вълков в с. Жеравна от 3 май 1858 г. (пак там, с. 149—150). То представлява цяла програма за събиране на народни песни: сватбени, при раждане, кръщение, погребение, коледни, самодивски, юнашки, кърджалийски, овчарски и др.

[169] Пак там, с. 152.

[170] Става дума за издадения от П. Безсонов сборник „Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других болгар" (М., 1855).

[171] Писмо от 15 май 1858 (АР, I, с. 167).

[172] Вж НБКМ, БИА, ф. Раковски, ІБ 344/52 — народни песни: коледни или тържествени, хайдушки и др., със съдържание и обяснителни бележки — 313 с.; ІБ 345—349/52 — народни песни и баяния, събрани от Хр. К. Бояров — общо 136 с.; ІБ 351/52 — народни песни, събрани от П. Р. Славейков — 103 с.; ІБ 305/52 — народни

Сред събраните от Раковски народни песни се срещат и някои подложни, особено сред историческите с материали за цар Симеон, за Боян, за гръцко-български сражения и т. н. Увлечен в издирване на най-стари следи от миналото на българския народ, той не ги отделя овреме.[173] В писмата си Раковски заръчва настоятелно на кореспондентите всяка песен да се записва „така както се пее от народа, без изменения". Той може да е станал неволна жертва на мистификация, но не измисля сам песни в подкрепа на свои исторически твърдения, защото колкото дава полет на историческите си хипотези, толкова при използуване на изворен материал държи на точността — не в цитирането, където е скрупульозно точен, а в трактовката показва невсякога издържан научен метод.

Раковски събира по това време не само народни творби, а и различни други стари ръкописи, епиграфски паметници, стари книги и т. н. И за тях той заръчва на близките си да събират и му изпращат такива „стародревности", ценни за българската история. „В село Капиново три чяса разстояние близо до Велико Търново нахожда ся една малка от старо время църквица. В нея църква съхранила ся е икона стара в женское отделение църкви, както ми е приказал един прост свещенник от Лясковица, писма казва той че има на нея икона, къту латински, нъ не латински, ами изкривени слова, да не би да са глаголитичъски?" — пита той зет си Кр. Тарпански.[174] За намерени от него ръкописи Раковски говори подробно в писмо до Спиридон Палаузов с дата 5 май 1858 г. Тук пламенният родолюбец изброява старите ръкописи, които притежава: житие на св. Петка, съчинение на патриарх Евтимий, зографския препис на Паисиевата история (от 1785 г.), грамоти на влашки и молдавски князе, стари ръкописни евангелия и други черковни книги и пр.[175] В много свои трудове Раковски използува отпосле тези издирени и събрани от него ръкописи и документи.[176] Тях той издирва навсякъде, където може да се намерят: било из България, било из Влахия и Молдова, където са донесени от българи-емигранти.[177]

песни от Македония — 15 с.; ІБ 352—368/52 — народни песни, събрани от различни кореспонденти — общо 154 с., и мн. др.

[173] „Дали Раковски е имал съзнателно отношение към тия песни като фалшиво средство за научно обосноваване или за повдигане на патриотичното чувство у българина, не може да се каже. Той обаче има слабост към тях" — бележи Вакарелски, когато разглежда този въпрос (цит. ст., с. 194). Ние не можем да се съгласим с това допускане и още повече с мнението на А. П. Стоилов (в ст. му: Фолклорни разяснения. — Г. С. Раковски. По случай петдесетгодишнината от смъртта му, 1867—1917. С., 1917. с. 243—244), който твърди, че Раковски сам е прибягвал до фалшификация на народни песни и че „това е правил от краен патриотизъм, да въздействува върху унилия българин, който мрачно гледал в миналото си" (с. 243).

[174] Писмо от 3 май 1858 (АР, I, с. 151).

[175] Пак там, с. 158—159.

[176] Някои от тях Раковски изпраща и до граф Уваров — едно от най-влиятелните лица в Русия по онова време, — като по този начин цели да събуди у него интерес към съдбата на българите (вж например писмото на Хр. Даскалов от 29 окт. 1858. АР, II, с. 391—392).

[177] В това отношение интересни мисли споделя с Раковски П. Р. Славейков, според когото старини трябва да се търсят не по градовете, „дето сичко е или потрушено, или погърчено и потурчено, но в горите, в мънастирите съсипани и в селата, дето око завидливо не е погледнало и дето скромната простота е спистила по нещичко и за нас" (вж писмо от 25 юни 1858. АР, II, с. 336). Натам и без това насочва интересите си Раковски години наред.

В Одеса Раковски написва окончателно и друг свой труд — „Изтуплений дервиш или източний въпрос. Баснословест“[178]. Посветен на Източния въпрос, трудът отразява вижданията на Раковски по действителното положение в Турция. Написано в отговор на някои западни трудове, в които Османската империя се рисува като положително явление в живота на народите, съчинението цели да изобрази „старий и новий дух турскаго народа, разтление народнаго и военнаго им духа“. Разказът посочва неминуемото падане на турското царство, „того гнилаго тела, кое напусто ся труди образована Европа да излечи и да въздвигни на пакост и злоба дванадесят милионов християн, живеющих в Европа под свирепое губителство“. Трудът си Раковски облича във формата на разговор между султан Махмуд II и великия везир Рашид паша — две исторически личности, спомогнали за въвеждане реформите в Османската империя. Разказът се води от един дервиш — бекташ, който при изпадането си в транс слуша и пресъздава разговора между султана и неговия везир. Починал вече, султан Махмуд пита Рашид паша как върви реформеното дело в империята. В началото Рашид паша се мъчи да не отговори направо, но по искане на султана му казва истината: Турция е станала играчка в ръцете на европейската лукава дипломация. Султан Абдул Меджид прекарва времето си в харема, където „доволно галант ся показва“, почнал да пие и западни вина. В страната навлезли европейци, някои от които дори и се потурчили от користолюбие, но вместо да ползуват империята, те още повече спомагат за разтлението. Простият турски народ негодува срещу пропадането на старата турска вяра, може и да се вдигне против чиновниците си, които са се отдали само на грабителство. Издаденият Хатихумаюн не се изпълнява, финансовата криза се шири. Фанариотите действуват в полза на империята, митрополитите донасят на властите за всяко движение. Българите обаче все повече надигат глави. Във Влахия и Молдова народът е заробен от боерите. Сърбите и черногорците са все така войнолюбиви и независими. Кримската война завършила с Парижкия мир, след който западните сили установили още по-голямо влияние над работите на империята. Нататък трудът на Раковски не е довършен — от него е запазен само конспект за въпроси, които смятал още да бъдат засегнати: поведението на англо-френските войски по време на Кримската война, какво са правили тогава турците и накрай какво е мнението на дервиша, т. е. какво мислят правоверните турци за преобразованията в Османската империя.

Както се вижда, като литературен вид „Изтуплений дервиш“ представлява смес от публицистика и художествена литература. Във вид на диалог Раковски използува смъртта на Рашид паша през 1858 г., за да изрази своите възгледи по действителното положение в Османската империя. По този начин той иска да даде достоен отговор на западните автори, които представят в лъжлива светлина състоянието на нещата в Турция. Прицел на нападки става и делото на Ламартин, който се е нагърбил да защищава Турция „от користи за подареная му от султан Меджида земя в Мала Азия в времени пътишествия его на Въсток, искал е да прослави турци в Европа с острое си творческо перо и възвишил в нихни дела до толко, щото

[178] Останал в ръкопис, трудът е издаден едва след смъртта на Раковски от сестра му Неша (Пловдив, 1884. 72 с.). Понастоящем в архива на Раковски се съхранява ръкописът на първата редакция, която показва известни различия от оригинала (вж ІБ 268—269/52).

неговата „Турска повестност“ може чисто да ся нарече „Басноповестност“[179]. Разказът на Рашид паша в същност представлява кратка история на събитията в Османската империя след смъртта на Махмуд II, та до 1858 г. — така, както ги вижда българският родолюбец.

Все в Одеса Раковски работи и над друг свой труд: „Ключ българскаго язика“: една част от него влиза в „Българска старина“ от 1865 г., а друга част е напечатана след смъртта му.[180] За този свой труд българският родолюбец говори в много свои писма. „Аз имам готово съчинение „Опит българскаго язика“ на две чясти — пише например Раковски на Александър Екзарх на 29 август 1859 г.—Нъ то е съвсем по други начин писано. Първа му чяст, съдържява как ся е съставил първи язик на свят, и земам за основа днес говоримаго българскаго язика, как ся станъли от един язик днешни европейски язици, ключ на вавилонска смес и проч. А вторая чяст съдържява повестност българскаго язика от зачяла от как ся са явили българи на свят до сега.“[181] Като подлага на смели филологически прекроявания различните звуци и думи, Раковски изкарва в този си труд, че българският език е пряко продължение на санскритския език (сам-скритий!), така както българите са най-старото население на Балканския полуостров, т. нар. пелазги в древността. Българите са имали своя писменост далеч преди Кирил и Методий. Похватите на Раковски в тази област са наистина учудващи. Добре ги определя М. Арнаудов, който между другото бележи: „Чрез сложен апарат от религиозни остроумия, коментарии на текстове от Ригведа, исторически съображения и етимологически разчленения на имена, като се изживява напълно буйната фантазия на искрено убедения наш историк, бива постигната една оригинална картина на българската старина, която би задоволила и най-дръзкото национално честолюбие, но която има за всички невярващи този съществен недостатък, че представлява по-скоро свободна поетическа постройка, псевдонаучен мит, отколкото реалистическо видение с опора в културната история.“[182] Подобни залитания се отбелязват у много други автори от онова време — чехи, поляци, сърби, — и те са характерни за епохата.[183] Изключение от тях не прави и Раковски, когато работи в област, за която няма съответна подготовка.[184]

През така плодовития период на творчеството в Одеса Раковски завършва и труда си „Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму“[185]. В предговора авторът бележи, че

[179] Вж предговора. Раковски тук показва нетърпимостта си към всекиго, който защищава порядките в Османската империя. Ламартин при посещението си в България двадесет години по-рано е имал преки впечатления от българите, които изложил в своя пътепис от 1835 г. — там той пише с голяма симпатия за българските селяни и същевременно осъжда турската администрация.

[180] Издаден от Киро Стоянов. Одеса, 1880. 179 с.

[181] АР, I, с. 176.

[182] М. Арнаудов. Г. С. Раковски. Живот, дело, идеи. С., 1969. с. 210.

[183] Вж за тях, както и за етимологическите похвати на Раковски Хр. Вакарелски, цит. ст. Раковски като етнограф . . ., с. 189—212.

[184] Сам Раковски има съзнание за недостатъчните си знания в тази област. Както пише до Ив. Кишелски на 5 май 1858 г.: „А колко за филологическия науки аз въистина имам нужда от млого, нъ рядовно да следувам къту ученик, то е минало веки время за мене, къту слушател може, само санскритски язик желая да изуча, както и татарская свойства“ (АР, I, с. 153).

[185] Издадено в Белград, в Княжеската сръбска п-ца, 1860. 128 с. Една част от тиража носи посвещение в чест на атоно-зографската българска светиня (Зограф-

ръкописът бил готов още през 1858 г., но одеската цензура го държала девет месеца, докато откаже окончателно печатането му. Тази забрана се дължала на фанариотското влияние пред Светия синод в Петроград. Съдържанието на труда наистина кара Цариградската патриаршия да се опитва да осуети издаването на книгата — затова и трудът излиза там, където „фанариотска злоба няма никаква сила“ (вж предговора).

В труда си Раковски засяга различни въпроси, без да спазва хронологичната последователност. Той разглежда отношенията между България и Византия при въвеждането на християнството, опита за уния по времето на Асен I, държавното устройство на страната; тук дава за пръв път в българската литература надписа на Асеновата колона в Търново, разяснява разпространението на павликянството и богомилството. За богомилството Раковски приема, че води началото си от старата българска религия — преди приемането на християнството. Нататък той се спира на Крумовите закони, на покоряването на България от турците, дава извадки от „История славяноболгарская“ по Царственика на Павлович, изтъква важността на домашните извори при проучване миналото на народа ни, публикува подложна песен за поход на цар Симеон и накрая критикува яростно статия на Драган Цанков, поместена в „Български книжици“. За да довърши изследването си, Раковски дава в края описание на десет български монети.[186] Като има пред вид сам пъстротата на съдържанието, той бележи в предговора си: „А колко за нарядба настоящаго съчинения ние сами признавами, чи има много кое не входи в предмету ни, т. е. в Асенюв век. Нъ наша днешна книжнина ся нуждае от много; затова тряба засега така да ся пиши с много забележвания и напомняния, кои щът да повод другим за по-обширни изследования.“[187]

Все с историческа тематика е и следващият труд на Раковски от одеския период — „Кратки поглед повестности българом и другим европейским народам“[188]. И тук Раковски се старае да опровергае гръцката историография, като изтъква, че най-старият народ в Европа е българският (пелазгите). Гръцкият език е произлязъл от езика на българите, който изхожда направо от зендски и санскритски. Разкриването на тези истини ще подпомогне светлото бъдеще на българския език и народ. Специален дял от труда е посветен на заблужденията на гръцката история. Според Раковски историята трябва да почива на истината. Противно на това изискване гръцката история се стреми навсякъде да търси следи от елинско влияние.

ския манастир), а другата част — „Посвещает ся родолюбивим болгарам в Браила в знак уважения любородности им“.

[186] Интересът на Раковски към българските старини и монети е предмет на отделно проучване от Тодор Герасимов — той отбелязва романтичния метод, с който си служи българският родолюбец. С пропагандаторската си роля тези трудове са въздействували за разпалване чувството на национална гордост. Независимо от недостатъците си Раковски е един от първите българи, който още по време на робството се заема да събира сведения за българските старини и да ги използува като домашни извори (вж Тодор Герасимов. Отношението на Раковски към българските старини и монети. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 213—220).

[187] В изследването са поместени и две литографии на Н. Павлович. Накрая са дадени и 38 бележки по начина, по който ги срещаме в „Горски пътник“.

[188] При печатането трудът излиза под заглавие „Кратко разсъждение върху тъмния и лъжовния начяла, на коих е основана стара повестност всех европейских народов“. Белград, Княж. сръбска книгопечатня, 1860. 64 с. Съчинението е посветено на Анастас Дукович (Дукиади).

По този начин се е попречило на разкриване истината, която води към Индия с нейния „самскритий" език, с богатата си прастара литература. Различни понятия в санскритски и зендски Раковски обяснява с българския език. Накрая той разглежда музите и самодивите в митологията, като посочва и някои народни песни и търси тяхното обяснение по начин, вече познат от другите му трудове.

Пак в Одеса Раковски довършва и труда си „Глас едного българина"[189], в който спори с Драган Цанков и Гаврил Кръстович по въпроси на църковната уредба на българската държава в миналото и съдбата ѝ след завладяването на Балканите от турците. Той тълкува и Хатихумаюна, в текста на който търси доводи за възстановяване на Търновската патриаршия и Охридската архиепископия. Като използува френски текст, в книгата си Раковски публикува изцяло Хатихумаюна, придружавайки членовете му със свой коментар. Раковски и тук развива схващанията си, че българите са се подчинили на първите султани „под условие": те са запазили своите църковни началници, имали са свои войводи. От това произтича правото на българския народ да търси наново правата си. Раковски посочва и пътя, който трябва да се следва: да се изберат от всяко българско окръжие по двама достойни и опитни дейци, които, съответно упълномощени, да се изпратят в Цариград. Там от тях да се състави общо събрание за изработване програма за действие. Главното им искане следва да бъде възстановяването на патриаршията в Търново. Според Раковски най-добре е местопребиваването на патриарха да бъде в Охрид — „къту срядоточие всех българ". Вътрешната наредба на българската църква следва да бъде по евангелските правила. Необходимо е да се организира и един български събор от Натанаил, Партений Зографски и Иларион Макариополски, ведно с няколко старци от Рилския и Зографския манастир и други по-интелигентни духовници-българи. Българите според Раковски не носят никаква отговорност за дълговете на Цариградската патриаршия. Накрая са дадени редица апостолски правила, които са изцяло погазени от фанариотското духовенство, както доказва това и коментира българският родолюбец.

В изброените тук трудове на Раковски се наблюдава смес от исторически, етнографски, фолклорни, езикови и други екскурзии из миналото на българския народ. Целта е винаги една: да се докаже, че българите имат славна история, че несправедливо са доведени до състоянието, в което се намират, че имат пълно основание да търсят правата си. Без да е специалист по различните области, които засяга, Раковски стига до смели заключения относно миналото и езика на българите, тяхната митология, народностни черти, бита им. От научна гледна точка с малки изключения тази негова трескава и така плодовита дейност няма особена стойност, но от гледна точка на борбата за събуждане на народа, за вдъхване вяра в настоящето и бъдещето му тя е изиграла огромна роля.[190] С

---

[189] Излязъл от печат в Земун през 1860 г. 39 с.

[190] Интересно очертава тази дейност на Раковски М. Арнаудов, който между другото сравнява делото му с това на други двама титани на Българското възраждане: Петко Р. Славейков и Любен Каравелов. „В противоположност към Славейкова и Каравелов, Раковски не е нито чист самоук с доморасли понятия, нито системно школуван ум — пише Арнаудов. — Еднакво лишен от поетическия темперамент на първия и от спокойно-критическия метод на втория, той се отличава със странна двой-

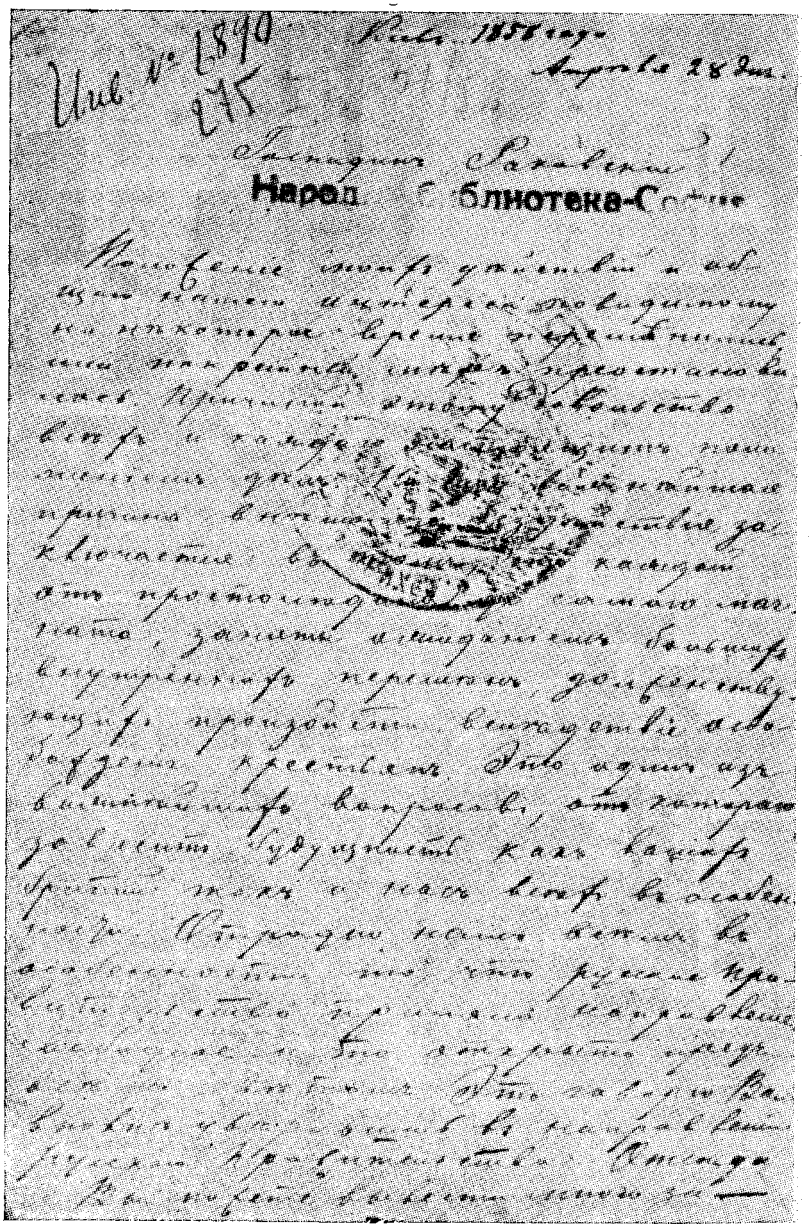

Факсимиле от писмото на К. Турчиновски от 28 април 1858 г.
(първа страница)

острото си чувство за реални нужди той добре разбира какво е необходимо на обезверения, потънал в неволи българин, и се старае да му го даде, да му вдъхне самочувствие, чрез миналото да му посочи бъдещето. Много добре е доловил тази необходимост Иван Шишманов, когато отбелязва, че индийците имат Ведите си, Рамаяма и Махабхарата, французите — Песента за Ролан, немците — Нибелунгите, а славяните и българите в частност — нямат нищо подобно! Духовито и с прозрение Шишманов пише: „Такъв срам не можеше да се търпи. Отгде да е, трябваше да се намерят средства, за да се докаже на неприятелите, че и ние сме хора, и ние имаме славна история, оригинална култура и свой собствен пантеон, пълен с всякакви богатства, дребни и едри, но във всеки случай поне не по-малки от немските или гръцките."[191] Ето на тази цел служат трудовете на пламенния български патриот. Те имат още една черта: въпреки че са написани на труден, тромав и не твърде разбираем език, в тях се чувствува пламъкът, който гори у Раковски, искрената вяра в истинността на изнесеното, дълбоката радост от установеното. Тези чувства прозират във всеки ред от трудовете му и затова влияят върху душите, върху сърцата и умовете на цяло едно поколение, дават му упование, опора, оръжие в борбата за светло бъдеще. Убеден революционер, Раковски вижда в своята дейност още едно преимущество: веднъж народната гордост и самочувствие възродени, българите ще могат много по-лесно да търсят правата си, да вдигнат глава, да се впуснат смело по пътя на борбата, за извоюване на свободата.[192]

Тази страна от дейността на Раковски не бива да се разглежда вън от времето си, без да се търсят съответни паралели, съпоставки, влияния. Очевидно Раковски не е дошъл сам до убежденията, които споделя с читателите си, със сънародниците си. Живял и се изградил в една епоха, когато романтизмът властвува, пътувал и опознал духовния живот и насоки в Гърция, Сърбия, Румъния, Франция, Австрия, Русия, той не живее вън от нуждите и тенденциите на своето време. Върху него влияе с творчеството си Венелин със своите патриотични тенденции, Вук Караджич с търсенията си в народния фолклор, влияят гръцките писатели романтици от края на XVIII и началото на XIX в. Дори когато спори с автори, чиито становища не приема, като Карамзин, Сиприен Робер, Стагирит, Кораи, Раковски възприема влияния, идеи, насоки, които преработва в себе си,

---

ственост във възгледите си, От една страна той има някаква представа за наука, чел е дори твърде много, ала от друга страна той е жертва на фантастични, несъстоятелни хипотези и блещи със смелостта на дилетанта. Там гдето фактите мълчат или не говорят тъкмо това, което му се ревне, той не се бои да предприеме най-произволни комбинации, подпомогнат всякога от услужливото си въображение" (М. Арнаудов. Раковски като фолклорист. — В: Сборник в чест на проф. Л. Милетич. С., 1912. с. 39). Естествено подобна преценка, изхождаща само от съвременни понятия за научна издържаност, не би могла да се приеме изцяло, когато се отнася за делото не на учен, а на общественик-революционер, всяка проява на когото би трябвало да се разглежда във времето си и съобразно с обективната полза, която е принесла на народа.

[191] Иван Шишманов. Значението и задачите на нашата етнография. — СбНУН, т. I. С., 1889. с. 13.

[192] В това отношение не е съвсем точен М. Арнаудов, който не взима пред вид тази будителска страна от дейността на Раковски, свързана неразривно с революционната му борба. Според заслужилия изследовател на делото на Раковски „идеите му [на Раковски] имат просветителско-научна роля", без да се споменава за тяхното значение и мястото им в революционната борба на българите. Вж М. Арнаудов, цит. ст.: Раковски като фолклорист, с. 63.

за да излезе със странните си теории, намерили такова отражение сред сънародниците му. „Народ, който не може да опознае себе си, нищо важно не може никога да извърши" — е неговият принцип, и със занаманията си по време на одеския период той върви с нови средства все по пътя на будене народа. Още в „Предвестник горскаго пътника" Раковски пише:

> Народ, лишен от славная старина
> живее в скотское дълготърпение,
> не мисли за никаква прадедна добрина,
> отбягва всякое свободн' устремление![193]

Повече или по-малко съзнавана или несъзнавана, дейността на Раковски в областта на науката, свързана с книжовните му занимания въобще, е целеустремена и отправена пак в основната посока на неговия живот: борбата за пробуждане на българския народ, за издигане на неговото съзнание, за подготовката му по пътя към извоюване на свободата.

Престоят на Раковски в Русия е особено плодотворен — през близо двете години, прекарани там, той написва редица трудове, които засягат жизнено важни въпроси за българския народ. Неуморният деец твори непрекъснато, но през цялото време не може да види нищо излязло от печат.[194] Раковски чувствува постоянно нужда от средства и това се отразява на работата му. Най-голямата пречка обаче се крие другаде — съществуващата в царска Русия по онова време цензура, свързана с гъркофилските кръгове, не разрешава на българския родолюбец да издава нищо или бави дълго разрешението. При условията на самодържавния режим той не може да осъществи плановете си нито по отношение на замислените периодични издания, нито по отношение на отделните си трудове. Към края на 1859 г. Раковски вече е принуден да се замисли накъде следва да се отправи, за да търси по-сгодни условия за книжовна и политическа изява. Така той се озовава в Белград.

---

[193] Отлъчне от България еднаго разпаленаго родолюбца българина в лет. 1853 г. Поместено в „Предвестник Горскаго пътника". За научните и специално за историческите занимания вж Хр. Христов, цит. ст.: Раковски като историограф. — В сб.: Раковски. Възгледи . . ., т. I. С., 1964. с. 163—188.

[194] През този период се появяват само „Показалецът" и „Горски пътник", който излиза през 1858 г., но е отпечатан в Нови Сад при Данило Медакович.

V. Дейност в Белград през 1860—1861 г. „Дунавски лебед"

Наново в сръбската столица. Усилия за отпечатване на готови трудове. Грижи за образованието на народа

Положението в Сърбия в края на 50-те и началото на 60-те години привлича все повече вниманието на Раковски. Там са станали решителни промени, които дават отражение върху атмосферата в страната. На 12 декември 1858 г. Народната скупщина, наречена Светоандрейска, сваля от престола княз Александър Карагеоргевич. На власт идва наново Милош Обренович. Известен с енергичния си нрав и самостоятелност, той е посрещнат от сръбското население с въодушевление. Против него обаче е Високата порта, която се бои от стремежите му да разширява правата на васалното сръбско княжество в ущърб на интересите на сюзерена. Опасенията на турското правителство се оправдават: връщането на Милош Обренович бележи началото на активна вътрешно- и външнополитическа дейност, насочена към засилване на княжеската власт, към изменение на конституцията и уреждане въпроса за престолонаследието, към опити за изселване на турците, живеещи край крепостите в Сърбия. Високата порта се противопоставя решително, вследствие на което отношенията със Сърбия постепенно се влошават. Независимо от, общо взето, реакционната вътрешна политика външната политика бележи начало на решителен, независим курс. Връщането на Милош Обренович означава край на покорната австрофилска политика, начало на период на борба против сюзерена, за извоюване на независимостта. Известно време Високата порта заявява, че смята свалянето на удобния ѝ Александър Карагеоргевич за незаконно, а Австрия заплашва да заеме Белградската крепост. Под натиска на Русия и Франция обаче двете сили отстъпват и след признаването му от султана Милош Обренович заема престола. Сърбия започва активна външнополитическа дейност, която има важни последици не само за страната. Под девиза „Балканът за балканските народи" сръбското правителство започва широко сътрудничество с представители на балканските народи, в това число и на българите.[1] Сърбия подкрепя движенията в Босна и Херцеговина, поощрява

[1] За дотогавашното отношение на Милош Обренович към българите вж Владимир Стојанчевић. Кнез Милош према Бугарско и бугарима. — Историјски гласник, 1954, кн. 4, с. 65—87.

Черна гора. След поредни сръбски постъпки Русия и Франция се заемат да подкрепят принципа за ненамеса, който, веднъж спазен, би дал възможност на сръбското правителство да действува по-спокойно за обединяване усилията на балканските християнски народи.[2] Започват преговори с Гърция, с Румъния, поддържат се контакти с ръководителите на революционни движения из различните области от европейската част на Османската империя. Предприемат се широки военни приготовления, правят се постъпки за набавяне на оръжие и муниции. За военен министър е назначен Иполит Монден, френски офицер, който работи за стягане и модернизиране на военните сили.

Цялото това раздвижване в Сърбия не остава чуждо за Раковски. Новите насоки в политиката на Сърбия съвпадат до известна степен с вижданията на българския родолюбец, който също търси взаимодействие с останалите балкански народи в борбата срещу все още мощната Османска империя. Самият Раковски също представлява интерес за сръбската политика — цялото му минало, революционният му опит и спечеленото обаяние, влиянието, което той има сред съпародниците си, карат и сърбите да гледат на него като на желан партньор в предстоящата борба срещу общия неприятел. И наистина кипежът в Сърбия, намеренията на Милош и впоследствие на Михаил Обренович и Гарашанин, насоките във външната политика на Сърбия, борбата за балканско единство — всички тези елементи обуславят съдържанието на следващите няколко години от живота и дейността на Раковски.

В търсене на средства за издаване на готовите си трудове през януари 1860 г. Раковски се озовава в Браила,[3] където сключва с родолюбивите браилски българи договор за отпечатването на „Няколко речи о Асеню първому . . .“ и „Кратко разсъждение върху тъмния и лъжовния начяла . . .“. Според уговорката Раковски се задължава да даде ръкописа на двата труда, а браилци — да изплатят сумата от 300 австрийски жълтици за отпечатването им — сумата следвало да се брои веднага след като ръкописът бъде сложен под печат. Уговарят се и техническите подробности: срещу какво да се брои сумата, какво трябва да направи Раковски, къде и колко екземпляра от готовите книги трябва да се изпратят и т. н. Подписали договора са А. Канович, Никола Ценов, който е натоварен да изпълни уговореното, Мих. Попович, Георги Петрович, К. Попович, Панайот Симу, Петраки Симов, Д. И. Дучев, И. Канджиов, Анастас Дукиади и Анастас Василович. Признателен за тази помощ, Раковски посвещава част от тиража на книгите на родолюбивите българи в Браила „в знак уважения любородности им“. В договора се предвижда книгите да бъдат печатани „в коя да е печятница“, но Раковски предварително вече е решил това да стане в Белград, защото там било „по-изгодно и по-свободно“[4]. В първите дни на март той е вече в

---

[2] Вж Љ. Дурковић-Јакшић. Прилог проучвању пропагандног рада за ослобођење и уединење Југословена 1860—1862. — Историјски записи, XXI, 1964, № 1, с. 391—407.

[3] В Браила Раковски пристига в началото на януари 1860 г., откъдето на 13 число вече пише на близки в Одеса (вж писмото на Стефан Гидиков, Петър Мишков и Никола Боров от 29 ян. 1860 г. АР, II, с. 489).

[4] Договорът е подписан на 14 януари, а ден по-рано Раковски пише, че трудовете му ще бъдат печатани в Белград — вж цит. тяхно писмо от 29 ян. 1860 (пак там, с. 489).

Белград и веднага дава ръкописите си в печатницата съгласно с уговорката с браилци. Съществуващите в Сърбия условия обаче изискват, преди да почне наборът, да се внесе част от сумата за отпечатване.[5] Раковски телеграфира на Ценов за парите. Чрез Христо Георгиев сумата от 300 жълтици е преведена на белградския сарафин Давид Хаим. Раковски обаче не може да получи сумата поради спорове със сарафина, породени от неясното нареждане на Христо Георгиев.[6] Той е принуден да заведе пред белградския търговски съд дело, с което иска да му се предадат изпратените 300 жълтици и да му се заплатят разноските за изгубеното време.[7] Без да познава изискванията на сръбското съдопроизводство, Раковски настоява съдът да реши делото още същия ден. Процесът обаче тръгва по каналния ред и сарафинът предава дължимите пари едва на 18 април, след като е създал толкова главоболия и е било загубено ценно време.[8] С право Раковски се оплаква на свои близки. Тежи му не само изгубеното време, но и отношението към труда му. „Около четири седмици аз стоя без работа и бог знае още колко време ще загубя. Какво безчестие ми донесе това недоверие, можете да си представите" — споделя той със своя близък приятел А. Дукиади в Браила.[9] Същото Раковски пише и до Никола Ценов, като протестира: „Това недоверие що показвате кам мен, то е веки цяло убийство за един честолюбив чъловек."[10] Причината за него е ясна, „но няма що да ся стори! Кога чъловек ся е заузел за народни дела, без да има свои средства, тряба сичко да притърпи, да би можал да постигни своя цел, иначе не може нищо извърши."[11]

През последните месеци Раковски е погълнат от грижата по отпечатването на трудовете си.[12] Плод на няколкогодишни усилия, готовите ръкописи постепенно се превръщат в книги, които още повече спомагат за увеличаване неговата популярност. В Белград излизат от печат една след друга все през първата година на престоя му в сръбската столица „Няколко речи о Асеню първому . . .", „Кратко разсъждение върху тъмния и лъжовния начяла . . ." и „Глас едного българина", както и довършените там „Българский за независимо им свящество днес възбуден въпрос и нихна народна чърква в Цариград" и „Отговор на богословская гръцка брошура" — пет книги в разстояние на няколко месеца!

---

[5] Раковски пише на Никола Ценов на 29 март 1860 г.: „Назначении в наше съгласително писмо съчинения ся от четири недели насам в правитълственая печятница, удобрени от цензура и готови за напечятане, нъ къту ся даде едно количъство напред" (АР, I, с. 180).

[6] Вж подробно в кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 209—210.

[7] Вж прошението в АР, I, с. 368—369 — то е написано от Данило Медакович.

[8] Вж писмото на Раковски до Хр. Георгиев от 18 апр. 1860 (АР, I, с. 189). Немалка вина за това има и самият Христо Георгиев, който е изпратил тайно писмо до Давид Хаим с условия, неуговорени между Раковски и браилските българи. Във връзка с разправията по обещаната от браилци помощ вж писмата на Раковски до Никола Ценов, А. Дукиади и Хр. Георгиев (АР, I, с. 180—189).

[9] Пак там, с. 186.

[10] Пак там, с. 181.

[11] Писмо до Теохар Папазов в Груя от 14 апр. 1860 (АР, I, с. 188). За постъпката, станала причина за толкова затруднения, научават мнозина от близките на Раковски. „Много ма угорчи припятствието, което ви докарал г-н Христо Георгиевич с вносението на парите, що ви бяха убрекли браилските българи за печатанието на книгите ви" — му пише например от Калафат Стефан Русков Берон (АР, II, с. 505).

[12] През юни например той гледа коректурите на „Глас едного българина" — брошурата се печата в Земун от Игнат Сопрон (вж разписката на последния с дата 21 май 1860 г., изпращането на коректури и т. н. АР, II, с. 513, 514, 523, 537).

Неуморният народен труженик обаче не се задоволява с тази своя дейност. Завършен революционер, той бърза да установи връзка с българите, настанени из Сърбия, да разбере настроенията им, да ги организира. Във връзка с това стои едно удостоверение, издадено му от руското генерално консулство в Белград, са дата 15 март 1860 г. — като руски поданик той възнамерява да пътува из Сърбия „с научна цел“[13].

В напрегнатата си разнопосочна дейност Раковски не изоставя грижата за просветата на българския народ. В непрекъсната връзка с родолюбиви българи от цялата страна, той отбелязва дейността на училищата в различни краища, учебната им програма, успехите им, полага усилия за намиране на подготвени учители. Внимание отделя и на работата на читалищата. През това време Раковски участвува и в основаването на българското читалище в Букурещ. На връщане през 1861 г. от Одеса той минава през румънската столица, където подготвя един „Позив към букурещките българи за основание на Българско читалище в Букурещ“, с който ги поканва да подпомогнат създаването на културно средище за развитие на просветата и напредъка. Позивът носи дата 20 юли 1861 г. и е поместен в кондиката на читалището под мотото: „Человек от природа е дарен да състави общества; а обществения живот образува и усъвършенствува людие.“[14] Към въпроса за читалището Раковски се връща и по-късно, когато помества дописка, в която се съдържат интересни данни за възникнали несъгласия между „стари“ и „млади“ около ръководенето и издръжката на основаното от него читалище. Българският патриот се интересува от подробности около живота и дейността на това културно средище, а дописникът от Букурещ се старае да отговори на въпросите му. Българите според него са устроени така, че да смятат всекиго равен с тях. Водими от това вродено демократично чувство, младите българи в Букурещ при разискванията върху устава предложили всеки член на читалището — богат или беден, стар или млад — да има равни права в делата му. Богатите обаче се противопоставили и искали по-големи права за себе си. „Имате право като думате — пише букурещкият дописник в отговор на загубено писмо на Раковски, — че на богатите им влезли змии в кесиите.“[15]

„Дунавски лебед“ — едно от най-високите постижения в българската възрожденска публицистика

Престоят на Раковски в Белград бележи начало на нови негови усилия да уреди издаването на свой вестник. Оценил високо възможностите на печата, на публицистиката въобще, българският родолюбец не престава

[13] АР, II, с. 500.

[14] Кондиката на читалището се съхранява понастоящем в НБКМ, БИА. За нея писа на времето Ал. Теодоров-Балан. Едно свидетелство за Раковски и за Букурещ. — Бълг. сбирка, 1906, кн. 7, с. 419—421. Раковски записва пръв сто екземпляра от своя „Горски пътник“. След него записват сумн 62 българи от Букурещ. Скоро читалището става уредено и полезно за букурещките българи културно средище; то било съответно мебелирано и абонирано за много вестници и списания. Открито официално на 3/15 септ. 1861 г., българското читалище играе значителна роля в живота на българите в румънската столица. За него и за ролята на Раковски вж и P. Constantinescu-Iaşi. Prima citalişte bulgară din Bucureşti. — Studii şi articole de istorie, V, 1963, p. 7—12. Вж и Ст. Чилингиров. Български читалища преди освобождението. С., 1930. с. 153—175.

[15] Дун. лебед, бр. 60, 21 ноем. 1861.

да търси сгодни условия за борба и „през пресата". Положението в Русия по онова време не му е позволило да има свой печатен орган, а за организиране редакция на Запад са били нужни големи средства, които липсват. В Сърбия точно по това време съществуват благоприятни за него условия да се заеме покрай другото и с издаването на така желания български вестник. Добре познат в сръбската столица, Раковски скоро намира достъп до ръководните сръбски среди. „Князът е благоразположен към мен" — пише той още през април 1860 г. Естествено е при това заключението му, че се надява наскоро да започне издаването на собствен вестник.[16] Белград открива и други възможности за Раковски: градът се намира близо до България и оттам лесно може да се следят събитията в родината.

Раковски използува благоразположението към него и дейността му. Той се обръща с молба до княз Милош Обренович да му се разреши да издава в Белград български вестник. На 13 август Раковски изпраща нова молба да му се позволи издаването „овде у Београду једне новине на бугарском језику"[17]. Молбата е препратена до Попечителството на просветата за мнение. Сам Раковски от своя страна също се обръща към Попечителството и с молба от 23 август иска да му се издаде разрешение за вестника. Като ще излиза в братска земя и при братско покровителство и съчувствие — пише Раковски, — „Дунавски лебед" ще има за задача да спомогне за взаимното опознаване на братята сърби и българи и да прокарва път на сближение и единство, които се основават на племенната и религиозна еднаквост.[18] Въпросът е разрешен бързо: четири дни по-късно Раковски вече има на ръка позволителното.[19]

Раковски не изчаква пасивен разрешението. През това време той е почнал подготовката, влязъл е във връзка с мнозина свои сънародници, грижи се вече за бъдещото разпространение на „Дунавски лебед", търси настоятели и кореспонденти. Още през юли например Никола Джамджиев от Свищов пише по този повод, че очаква вече излизането на „Дунавски лебед" в Белград.[20] Най-сетне на 1 септември в сръбската столица се появява първият брой на вестника. Списван с голямо журналистическо майсторство, изразител на болките и тежненията на българския народ, „Дунавски лебед" скоро става популярен из цяла България. Сам Раковски има съзнание за важността на вестника при създалата се обстановка по онова време. „Той лист ще принесе голяма полза народу ни" — се казва още в самото начало на издаването му.[21]

Още в първия брой на „Дунавски лебед" Раковски отбелязва, че се надява да съобщава новините, които ще помества във вестника, по-скоро и по-точно от всеки друг вестник, издаван в Турция, поради удобството на

---

[16] Вж писмо до Александър Дукати (АР, I, с. 186).

[17] Вж Дж. Игнятович. Сръбски документи по българското възраждане. Г. С. Раковски и Сърбия (Архивни и печатни материали). — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 227. Молбата си Раковски дипломатично завършва с уверението, че, настроен благоприятно към издигане просветата на всички християнски народи в Турция, князът ще приеме милостиво молбата, която има за цел да разпространи светлина сред единоплеменния и единоверен български народ, „кой толико благосиља велико име Коца Милоша".

[18] Дж. Игнятович. цит. ст., с. 227—228.

[19] Текста дава Дж. Игнятович, цит. ст., с. 229.

[20] Писмо от 9 юли 1860 (АР, II, с. 529).

[21] Писмо до Дайнелов от 8 септ. 1860 (АР, I, с. 194).

ГОДИНА 1. Септемврия 1-го 1860. БРОЙ 1.

ДУНАВСКЫЙ ЛЕБЕДЪ

ГРАЖДАНСКЫ, ЛЮБОСЛОВНЫ И ЗАБАВНЫ ВѢСТНИКЪ.

Издаваще са единъ пжть въ Седмица.

Цѣна му е двѣ жълтицы цесарскы на година за всѣкждѣ. Предплаща са цѣле ...

Всѣка общеполезна дописка пріѣма са свободно и обнародова са безъ запла..., а дописка, кои докача личности и употрѣблява поржгателны изражения, не с...

Спомоществатели са пріѣмать по настоящему въ Учрѣдничество Дунавск... Лебеда въ Бѣлградъ. Въ Браилѫ у Г. М. Поповича. Въ Галацъ у Г. ... Въ Тулча у Г. Георгія Кардомскаго. Въ Рущукъ у Г. Братія К. Петкови. Букурещъ у Г. Христа Георгиева. Въ Болградъ у Г. Савва Радулова, а по други ... ста назначщь са после.

ИЗВѢСТИЕ.

Желающе да принесемъ полза роду си съставихмы учрѣдничьство новаго българскаго вѣстника, Дунавскый Лебедъ, кому пр... ... издаваны днѣсь. Нѣщѣмъ писа дългы и обширны обявленыя, обѣщающе много, а неизпълнимо! Нашъ главны ... слѣдный: Инѣюще подъ видъмъ днѣшное състояние и положение българскаго народа, потрудющѣмъ са, по възможностим... показваны пжть образования и развытиа му съобразно съ обстоятелствамъ подъ коимъ са онъ днѣсь находи.

Особенно же наше старание быще народна наша книжнина, т. е. наши драгоцѣнни древности и старини, отъ коихъ смы д... ...брали и отрыли до сега. При томъ нѣщѣмъ го остави укъдени и отъ забавны работы, прикожданище отъ най избраниихъ спис... ...въ кои днѣсь са славжтъ въ Европѫ, а съ врѣма щемъ издава и по нѣкое си изображение нашихъ любознателнихъ старинахъ ... ...вѣствувателны изслѣдованыа и разясненыа, кои щатъ са раздава даръ спомоществувателѣмъ Дунавскаго Лебеда. А колко за е... ...исмы новины и вѣсти надѣямы са, чи щемъ ги съобщава читателѣмъ си Българъмъ много по-скоро и по-точно отъ всѣкы д... ...стникъ кой са издава въ Турция ...

„Дунавски лебед“, бр. 1, 1 септември 1860 г.

избраното местоиздаване.[22] И действително едно сравнение с излизащите по онова време в Цариград „България“ и „Цариградски вестник“ сочи, че новините в „Дунавски лебед“ са по-обилни, по-бързо се появяват и дават далеч по-широка картина за ходовете на европейската политика. Съчетани с ярката насоченост на материала, с полемичния и жив стил, с идейната наситеност и борбата, която Раковски води на страниците на вестника срещу всякакви народни врагове, за правата на българите, те скоро превръщат „Дунавски лебед“ в любим орган за всички, които милеят за народните интереси. Читателите разбират, че пред тях стои вестник, какъвто българите дотогава не са имали. Затова и отзвукът надминава познатото дотогава — отвсякъде до Раковски пристигат сърдечни поздравления и пожелания. „Вестниците от сички тукашни българи са посрещнаха с най-бляскав поглед. Тъй внезапно!“ — пише от Цариград Й. Дайнелов.[23] Тома Боровски от Лом съобщава за радостта на своите съграждани, че „наконец многоожидаемият вестник „Дунавски лебед“ се яви на българскийт горизонт да разгони гъстийт мрак, който го покрива . . . Въистина трогателно позорище бе да гледа человек старци с бели бради даже и от селата да превръщат вестника ви ту от тук, ту от таме и да го непрестанно целуват, благославяющи оная ръка, коя го е писала.“[24] От Видин намират, че „тойзи вестник не требе тъй да носи [името] „Дун. лебед“, ами „Български лебед“, защото всичките българе наши на добър път ги управва и поучава“[25]. „Перото ни не е възможно да изрази благодарението ни, което почувствовахми като гу прочетохми; излишно е да кажим, че немахми покой догде не изчетохми всичките бройове“ — споделят от Карлово братя Кескиневи.[26] От Цариград Й. Дайнелов пише: „Господине, не можа как да ви представя възторга, с когото са чете милий „Лебед“.“[27] „Наши българи с ръкоплескание четат „Лебеда“ вред по България“ — пише от Сливен Ст. Гидиков.[28] Вестникът е приет с радост и благодарност и от някои сънародници, охладнели към българщината, но трогнати от широтата и пламъка на „Лебеда“.[29] Изданието е посрещнато с интерес и в чужбина, където постепенно започват да го търсят и използуват. В Прага чехи — читатели на „Дунавски лебед“ — съжаляват, че вестникът не излиза всеки ден, и искат чешките вестници да взимат и препечатват материали за българския народ от него.[30] Насоката в списването на вестника кара родолюбивите българи да почувствуват значението на органа за българската кауза. „Почтеният Ваш самият патриотически вестник „Лебеда“ — пише например А. Савич от Браила — гу прочитами всегда като топлия хляб. Гледайте, братко, да уписувате и да советувате и да управлявате, защото другий орган нямаме, каквото знайте,

---

[22] Вж Известие. — Дун. лебед, бр. 1, 1 септ. 1860.
[23] Писмо от 7 септ. 1860 (АР, II, с. 541).
[24] Писмо от 12 окт. 1860 (пак там, с. 593).
[25] Писмо от 15 ноем. 1860 (пак там, с. 683).
[26] Получили вече девет излезли броя — вж писмо от 17 ноем. 1860 (пак там, с. 697).
[27] Писмо от 23 ноем. 1860 (пак там, с. 716).
[28] Писмо от 11 дек. 1860 (пак там, с. 799).
[29] Такъв е например случаят в Браила, където някои „загубени и повласени любородни българи“ са се запознали със съдържанието на Дун. лебед и отново са почувствували в себе си гласа на родината — вж писмо на Н. Ценов от 18 септ. 1860 (АР, II, с. 556).
[30] Писмо на Васил Стоянов от 31 дек. 1860 (пак там, с. 850).

по-спасителен."[31] А Стоил Балкански от Цариград отбелязва, че „в тия обстоятелства „Лебеда" ще остане най-свят памятник в нашата бъдуща повестност [история]"[32].

Тази висока оценка на „Дунавски лебед" се споделя и от най-изтъкнатите по онова време българи. Така например в прегледа си върху българската журналистика Любен Каравелов отбелязва, че „Дунавски лебед" спечелил съчувствието на читателите още със самото си появяване. Вестникът се явява като защитник на народните права и интереси. Редакторът му Раковски се отличава с горещия си патриотизъм, достигащ понякога до фанатизъм, когато се бори против унията, турците, гърците, „словом на всех, которые действовали во вред болгарам и православию"[33].

За влиянието, което е имал „Дунавски лебед" дори и след смъртта на Раковски, свидетелствува един спомен на С. С. Бобчев от 1868 г., когато заедно с други българчета се събирали в читалището в Цариград: „Най-интересното и омайно за всички ни четиво беше Дунавски лебед. Едно цяло течение от този вестник се пазеше под ключ в шкафа на учреждението и се даваше по особено разрешение и при поръчка за грижливо пазене. Толкоз желающи имаше да четат Дунавски лебед, че трябваше да се чака ред по някога два и три дена. Никой не се съгласяваше да отстъпи своя ред другиму и с нетърпение чакаше да използува колкото се може по-продължително време четенето на това издание на публициста-революционер."[34]

Естествено, както по-рано при „Българска дневница", и „Дунавски лебед" не е приет с еднакви чувства от всички читатели. Верни на класовите си интереси, мнозина спомоществователи, главно богати търговци, привърженици на партията на „старите", както и привържениците на буржоазно-либералното течение, съветват Раковски да не напада Високата порта, да пази султана: „Още повече ся благодарихме — пишат например Мавриди и Златов от Русе — като прочетохме листа ви и видяхме, чи програмата ви е съобразна с обстоятелствата, или е добре съобразна с предаността и верността на бълг. народ към милостивейший ни цар и господар султана."[35] Водими от свои себични интереси, консервативно настроените кръгове приемат и подкрепят борбата срещу Цариградската патриаршия, но не желаят „Дунавски лебед" да засяга въпроси, свързани с феодалните порядки в Османската империя. В много писма до Раковски от това време следват съветите „колко можете вардете турската политика"[36]. А когато през вто-

[31] Писмо от 12 авг. 1861 (АР, III, с. с. 652).

[32] Писмо от 11 окт. 1861 (пак там, 796).

[33] Вж Л. К а р а в е л о в. Болгарская журналистика. — Московские ведомости, 1862, № 153 и 154. Цитирано по: Публицистиката на Любен Каравелов (1860—1869). Издирил и подготвил за печат Михаил Д и м и т р о в. С., 1957. с. 94. Вж подробния анализ на отношението на Каравелов към Раковски и „Дунавски лебед" у Крумка Ш а р о в а. Любен Каравелов и българското освободително движение. 1860 — 1867. С., 1971. с. 40 и сл.

[34] С. С. Б о б ч е в. Раковски като публицист. — СбБАН, кн. IX. С., 1918. с. 58—59.

[35] Писмо от 10 септ. 1860 (АР, II, с. 543).

[36] Против начина на списване на „Дунавски лебед" например се обявява и Найден Геров. В едно писмо до Христо Георгиев от 28 декември 1861 г. той пише: „Мене ако питате, аз намирам начина, с който ся издава Дун. лебед не толкова за турското правителство вреден, колкото за българите неудовлетворителен и противен на техните интереси." Вестникът според Найден Геров „е развял явно байрак и не може другояче освен зле да се тълкува от турците". — Архив Найден Геров, т. I. С., 1911. с. 252—253.

рата половина на 1861 г. в Турция се разгаря финансова криза и революционното настроение обхваща все по-широки кръгове от населението, висшето духовенство, търговците, въобще по-богатите българи прекъсват кореспонденцията си с Раковски, престават да сътрудничат в „Дунавски лебед". Най-плодовитият дописник — търговец в Цариград — Йосиф Дайнелов, така заслужил за разпространението на вестника, постепенно се отдръпва. Развитието на събитията го плаши. „Моля ви да сте не ми писали никак, защото за политиката ми тъй иди" — пише той в началото на декември 1861 г.[37] Против Раковски се обявява Драган Цанков, ръководителят на униатската пропаганда. Затаил до края на живота си ненавист към големия български революционер, Драган Цанков публикува във вестника си „България" остра статия против Раковски и „Дунавски лебед".[38]

Различното отношение към „Дунавски лебед" е естествена последица от вижданията, от политическата насока на читателите. В своето развитие вестникът първоначално се ползува с подкрепата на известни кръгове, които по-късно се отдръпват, уплашени от тона, от насоката на списването, несъвпадаща с техните умерени, просветителски възгледи.

„Дунавски лебед" издига името на Раковски, прави го достояние на всички негови съвременници. При списването му българският възрожденец показва редки качества, особено ценни при историческата обстановка по онова време. Вестникът на Раковски се отличава с идейния си заряд. Всяка статия, всеки материал, всяка дописка са написани, подбрани и редактирани така, че да вдъхват вяра на народа в собствените му сили, да му внушат решимост, твърдост, да му посочат нуждата от единство. Със своето публицистично творчество големият родолюбец се очертава като първият български журналист, сложил начало на българския революционен печат. Особено място в тази насока заема „Дунавски лебед". В него Раковски показва не само идеен плам, не само разглежда основни, животрепящи въпроси на съвремието, но и пише с непозната дотогава емоционалност. Много сполучливо тази страна от творчеството на големия български революционер е изтъкната от Г. Боршуков: „Основателят на българския периодичен печат К. Фотинов също пише емоционално, на приповдигнат паисиевски тон, призивно — пише Боршуков, — но ако тръбата на Фотинов събужда спящите и е свирила за „сбор", Раковски барабани за атака. Между Фотинов и Раковски се редуват кротки журналисти . . . като Александър Екзарх, Теодор Бурмов, Гаврил Кръстевич, носители на еволюционистични и просветителски идеи, и едва след като Раковски е на сцената, се явяват по-темпераментни журналисти като Драган Цанков и особено П. Р. Славейков."[39]

В своята забележителна публицистична дейност Раковски показва и големи и чисто професионални журналистически дарования. Това особено се вижда отразено в „Дунавски лебед". Българският възрожденец е имал отрано възможност да се запознае с европейския печат, да оцени силата му, да направи за себе си съответни заключения. Като малцина свои съвременници Раковски следи и познава тогавашния чужд печат. Дори беглият пре-

---

[37] АР, III, с. 902.

[38] Вж в. България, бр. 81, 5—17 септ. 1860.

[39] Г. Боршуков. Новото и особеното в журналистиката на Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 101.

глед на кореспонденцията му, на „Дунавски лебед", на вестниците му въобще сочи, че той е получавал и чел много от големите периодични издания, излизащи по онова време в Османската империя, Сърбия, Румъния, Гърция, Австрия, Франция, Германия и т. н. За да има поглед върху този печат, Раковски полага непрекъснати грижи да получава изданията, които го интересуват. Към тях той е критичен — подбира това, което му е необходимо.[40] По този начин Раковски е информиран върху въпросите на голямата политика. В неговите статии, дописки и други материали често могат да се срещнат бележки като: „В един немски вестник „Форшрит" видим тържествено обнародвано. . .", или „Виенски „Фатерланд" пиши, че. . .", или „Ето какво се говори в една дописка на един италиански вестник . . ." и т. н. Полиглот, Раковски черпи новините си от десетки чужди вестници. Само в „Дунавски лебед" например той цитира сведения, поместени в 74 чужди периодични издания, между които и такива вестници като „Русские ведомости", „Журнал дьо Санкт Петербург", „Монд", „Таймс", „Дойче Алгемайне Цайтунг", „Кьолнише Цайтунг", „Морнинг пост", „Српски дневник", „Световид", „Журнал дьо Константинопл" и мн. др.

Ориентиран в европейския печат, Раковски го използува като извор за различни новини. Запознат с политиката на европейските сили, той прокарва паралели и търси закономерности, които обуславят външната политика на българското освободително движение. Раковски реагира на всяка статия, всеки материал, които засягат България и българския народ. Той не отминава без отговор клеветите срещу българите, стреми се да защити от нападки отечеството си. Това Раковски върши с истинско журналистическо майсторство, което го сочи като зрял публицист, опитен и обигран в диспута. По повод на някои писания в немски вестници, че в България предстоят да избухнат размирици — новина, която би дала повод на султанските власти да предприемат нови жестоки репресии над българите, — той възкликва: „То е лесно да ся пиши и говори тъй, само да си пълнят вестници с новости уж важни, но трябва и да ся докажи!"[41] Немското списание „Аусланд" помества статия за българите, изпълнена с неверни нападки. Опитен журналист, Раковски предава в „Дунавски лебед" оригинала на статията на немски език, следван от превод, за да могат българите сами да се запознаят с показаното отношение към тях, с начина на представяне тяхното минало и проблеми пред немския читател. Той придружава публикацията със свой коментар, който не само опровергава безпочвените измислици на „Аусланд", но и сам минава в нападение, като посочва дълбоките мотиви на редакцията на немския вестник да помества подобни необуздани нападки против един народ, дал толкова много в миналото и страдащ векове наред под едно несносно за него иго. Раковски посочва традиционната омраза на немската политика към славянството — западните славяни и всички въобще славяни са видели много зло от немския натиск на изток. Затова и сега, когато българският народ започва да търси правата си, нем-

---

[40] Раковски се старае да се освободи от по-леките, несериозни вестници: „Кътуся свърши срока, кой сте платили за турск. вестник Джеридей Хавад. — пише например той до Йосиф Дайнелов — недейте веки плаща за по-нататък: никаква полза от него!" (писмо от 20 ян. 1861. АР, I, с. 235).

[41] Граждански обзор. — Дун. лебед, бр. 24, 7 март 1861.

ската журналистика се нахвърля срещу него. „Доще време — завършва Раковски — и секи ще ся срамува от делата си!“[42]

Българският публицист поставя високи изисквания пред печата — според него той трябва да дава място на истината, да избягва измислиците, неточните новини.[43] Раковски познава и цени прогресивния печат. Той знае например за делото на Херцен още от времето на престоя си в Одеса през 1858—1859 г.; по-късно споменава за вестника му „Колокол“, като същевременно е запознат и с фактическото положение на печата в царска Русия: дълго време сам е трябвало да чака напразно разрешение от цензурата да издава свой вестник, без и да може да го дочака! Привърженик на народните права, Раковски защищава свободата на печата.[44]

За да има възможност да подхранва вестниците си с новини, далновидният публицист се старае да изгради широк дописнически апарат. Особено внимание отделя той на Цариград, столицата на империята, средище на дейна българска емиграция, център на църковната борба. Когато започва издаването на „Дунавски лебед“, Раковски бърза да си осигури кореспондент първо оттам: „Аз желая да имам едного постояннаго дописника в Цариград, кату започна да издавам редовно вестника“ — пише той на 1 септември 1860 г. на Й. Дайнелов.[45]

Раковски държи неговите сътрудници да му съобщават всичко така, както е в действителност, дори и да е неблагоприятно за българите, без да изменят нещо, „а в дописа за обнародование, то е друго“ — добавя той, като има пред вид необходимостта от точно и реално познаване на политическата действителност.[46] В оживена преписка със стотици българи, той успява да осигури сътрудничеството на почти всички по-събудени и свободолюбиви съотечественици, негови съвременници. Това му помага да бъде добре осведомен, да следи тенденциите в развитието на вътрешното и международното положение, да отразява цялото сложно съвремие в своите печатни органи.

В редакторската си дейност Раковски уважава приноса на всеки автор на статия или дописка. Той търси сътрудничеството на сънародниците си, като се стреми да щади самолюбието им: когато ги кани да изпратят материали за неговите периодични издания, тактично подчертава, че всичко „без никаква промяна ще го обнародовам, с техная иста имена“[47]. Това се

---

[42] Как представят немскити новини на образованата си публика български народ. — Дун. лебед, бр. 38, 21 юни 1861.

[43] Още по онова време Раковски пише против жълтия печат. Европейската преса според него е стигнала до такова голямо развитие, че много пъти се вижда лишена от достатъчно и истински новини. „В такъв случай спекуланти ѝ без да убезпокояват и най-малко съвестта си, впущат ся в разни измишления, коих пущат за новости по света!“ — пише по-късно Раковски в Бъдущност, бр. 6, 12 апр. 1864.

[44] Когато в Русия „младаго духа“ руски борци за свобода се стремят да извоюват права за руския народ, Раковски свързва тяхната борба с положението на печата, подчинен на жестока цензура. „Говори ся йеще чи и пресата в Русия ся оставила свободна“ — пише той, когато коментира слухове за реформи в руската държава (Последни известия. — Бъдущност, бр. 1, 8 март 1864).

[45] АР, I, с. 192. По-късно Дайнелов става най-плодовитият и ревностен кореспондент на „Дунавски лебед“. „Не мога да премълча твое старание, приятелю отъчества! — му пише по този повод Раковски. — Аз да бих имал еще двама подобни дописника и ревнители за народни дела, много нещо бих учинил“ (писмо от 27 окт. 1860. АР, I, с. 206).

[46] Писмо до Дайнелов от дек. 1860 (пак там, с. 227).

[47] Писмо до Васил Манчов от 16 апр. 1857 (пак там, с. 99).

отнася обаче само до литературните, научните, въобще до книжовните трудове. Когато се касае до политически виждания, там Раковски е непреклонен, чувствува редакторската си отговорност и решително изменя изпратените му дописки съобразно с вижданията си като убеден революционер-демократ, противник на Високата парта, на фанариотите, на западните сили, привърженик на идеите за свобода и независимост, за братско единство между балканските народи, с чувство на преклонение пред братския руски народ.[48]

Раковски познава добре техниката на редактиране и се стреми да изгради модерна редакция, способна да се справи с разнообразните задачи. Сам търси подготвени сътрудници: от Прага повиква следващия там Теодосий Икономов, използува познанията на Иван Касабов, преговаря с Тодор Шишков, търси Ан. Гранитски, по-късно помощник му е Великсин.[49] Условието обаче, без което за него не е възможна никаква съвместна работа, е сътрудникът да бъде патриот. „Аз искам българин, кой има родолюбие и ищи да заслужи на отечество ни, както ся трудя аз. Тая редакция е народна" — пише той, когато среща заинтересованост и корист.[50] Години наред Раковски работи не само без да получава пари, но и като губи от средствата си. Затова обяснимо се явява възклицанието му, когато не намира отзивчивост сред тия, които могат да дадат нещо за народа: „Аз си гноя гърди, а даскалетини мързеливи, никой не се е убадил да драсни два реда!"[51]

За да улесни разпространението на вестниците си, Раковски се стреми да изгради апарат от настоятели, които да се грижат за намиране на абонати. Докато при „Българска дневница" техният брой е малък, при „Дунавски лебед" той възлиза на близо 20 души, пръснати по различни градове, където по онова време живеят българи: Русе, Пловдив, Карлово, Видин, Сливен, Свищов, Лом, Шумен, Котел, Търново, Стара Загора, Букурещ, Браила, Галац, Тулча, Болград, Велес, Битоля, Солун, Черна вода, с главен настоятел в Цариград. Настоятели на „Дунавски лебед" са изтъкнати наши възрожденци, учители, книжовници, книжари, търговци и т.н.

Голям е броят и на дописниците, участвували със свои материали при списването на вестниците на Раковски, особено при „Дунавски лебед". Между тях са мнозина наши революционни и просветни дейци, като Ст. Буйнов, Т. Хрулев, С. Филаретов, Ст. Балкански, К. Попович, С. Радулов, К. Миладинов, д-р Ив. Богоров, В. Бояджов, М. К. Буботинов, Т. Бурмов, К. Държилович, Б. Мирков и мн. др. Особено плодовит е Йосиф Дайнелов, изпратил в разстояние на около година над 70 дописки, написал за нуждите на борбата против униатите и специална драма „Подкупници папищаши", поместена във вестника.[52] Докато в „Българска дневница" са поместени 29 дописки, то в „Дунавски лебед" е дадено място на 215 дописки, отнасящи

---

[48] Характерни в това отношение са редакторските му поправки върху стотиците дописки, изпратени от всички краища на българските земи и поместени във вестниците му. Прегледът на редакторската му дейност свидетелствува не само за остро око, за професионално майсторство, но и за високо принципно отношение към текста на всеки материал, поместен във вестниците му.

[49] „Трябват ми способни младежи, да би могъл да развия онова, що мисля, т. е. да ся уреди Дун. лебед както аз желая. . ." — пише в едно свое писмо от 1 юни 1861 г. Раковски (АР, I, с. 278).

[50] Писмо до Дайнелов от 4 авг. 1861 (пак там, с. 288).

[51] Писмо до Дайнелов от 5 окт. 1860 (пак там, с. 199).

[52] Дун. лебед, бр. 13, 14, 17, 18 и 24 от 6 и 13 дек. 1860, 17 и 24 ян., 7 март 1861.

се до селища от всички краища на България, до събития, засягащи най-различни прояви от живота на българския народ по онова време.

Раковски полага усилия вестникът му да отговаря и на много други изисквания. Той се стреми да осигури бързото получаване на новините. В онова време на все още начални стъпки на българската журналистика Раковски е първият български публицист, който е поместил специална телеграма, засягаща важно за народната борба събитие.[53] Раковски си служи и с извънредни издания в случай на големи събития, които иска по-скоро да доведе до знанието на сънародниците си. За да могат читателите да имат по-бързо вестниците в ръцете си, той се съобразява и с хода на тогавашните пощи.[54] Все за да осигури по-бързото получаване на вестниците, опитният журналист комбинира изпращането до различни градове във вътрешността на страната: някои чрез Цариград, други чрез Русе, трети чрез Видин и т. н.[55] Раковски се грижи същевременно вестниците му да проникват нашироко, да се разпространяват свободно навсякъде, където живеят българи. Запазени са сведения за направени постъпки, имащи за цел да улеснят достъпа на негови издания. Такова е например прошението му до руския генерален консул в Белград Влангали да се разреши влизането на „Дунавски лебед" в пределите на Русия. Умело Раковски изтъква съображенията за тази своя молба: необходимостта от борба против западните мисионери, съчувствието на значителна част от живеещите там българи, възможността да бъде продължено начинанието с издаването на български народен орган.[56]

Пламенен български родолюбец, Раковски се откроява в още една област на публицистиката. В борба с враговете на народа, той се стреми да запознае системно европейското обществено мнение с нерадостната съдба на българите, да спечели симпатиите на онези, които тогава редят съдбините на Европа. Като отчита възможностите на публицистиката, Раковски отрано се стреми да уреди издаването на български печатен орган на френски език и по този начин да популяризира българската кауза зад граница. Редица последователни опити в тази насока остават без успех, докато след няколкогодишни усилия, начиная от бр. 16 на „Дунавски лебед", той урежда редовното поместване на статии и по-важни дописки и на френски език в течение на почти пълна година. По този начин Раковски успява да из-

---

[53] Телеграма от Цариград с дата 26 февр. 1861. — Дун. лебед, бр. 23, 28 февр. 1861. Това свое намерение — да използува най-бързите средства за пренасяне на информация — Раковски манифестира още през 1857 г., когато споделя със свой кореспондент от Цариград, че смята да използува и „далеписа", за да получава „важная известия, как ся послужват други богати дневници [вестници]" (писмо до Н. Тъпчилещов от 20 май 1857. АР, I, с. 116).

[54] Поради изменение в хода на турската поща например Раковски изменя и деня на издаване на „Дунавски лебед". Вж писмо до Й. Дайнелов от 28 окт. 1860 (АР, I, с. 207).

[55] Вж писмо до Дайнелов от 7 апр. 1861 (пак там, с. 265—266).

[56] Текста на прошението от декември 1860 г. вж в АР, I, с. 373. Все във връзка с осигуряване редовното и свободно разпространение на вестниците стои и гневното реагиране при един неприятен случай по-късно с „Бъдущност" през 1864 г.: в Гюргево един от тамошните гърци грабнал от ръцете на един читател брой от вестника и публично го скъсал в кафенето. Раковски обръща внимание на правителството върху тази постъпка на гърка, който „в една свободна и образована страна" е унищожил позволен вестник, с което е погазил местните закони. — Бъдущност, бр. 5, 5 апр. 1864.

дигне своя вестник като авторитетен осведомителен орган, търсен и ценен в чужбина, използуван често от европейската журналистика.

Придирчив в изискванията си към своя вестник, Раковски се стреми да представи френската част безупречно и от езикова гледна точка. Той владее френски, но сам смята, че това не е достатъчно, поради което ангажира белградския учител, французина Шарл Арен, да редактира френската част срещу немалко за времето възнаграждение, плащано лично от него въпреки дълговете и постоянната нужда, в която живее.[57]

---

[57] Запазени са двата договора, сключени от Раковски с Шарл Арен във връзка с редактирането на френската част на „Дунавски лебед", с дата 1 април и 1 ноември 1861 г. (АР, I, с. 374 и сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 56). Във връзка с тези договори се поставя въпросът, кой е редактирал френската част на „Дунавски лебед" преди 1 април 1861 г., когато с тази задача се заема Арен. В литературата по този повод се споменава името на познатия френски деец на Балканите Огюст Дозон. Източник на това сведение е един доклад на Найден Геров до граф Игнатиев от 12 декември 1866 г. Геров донася, че от Янина в Пловдив бил преместен на работа във френското консулство Дозон, като дава и някои биографични сведения за него. „Это некто г-н Дозон — пише Геров — который был учителем французского языка в Белградском лицее в Сербии. В тоже время он был также редактором болгарской газеты Дунавский Лебед, которая издавалась в Белграде Раковским пополам на болгарском и французском языках и за это получал вознаграждение от букарестских болгар." Геров продължава с подробностите си за Дозон. Според него при бомбардирането на Белград през 1862 г. Дозон взел участие при съставянето на плановете на ръководителите на българските доброволци за вдигане въстание в България. След това по препоръка на княз Михаил той бил приет на служба като секретар на френското консулство в Белград, след което бил назначен за вицеконсул в Мостар (Документи за българската история, т. I. Архив на Найден Геров, ч. I (1857—1870). Под ред. на М. Г. Попруженко. С., 1931. с. 415). Като изхожда от това сведение, заслужилият изследовател на публицистичното дело на Раковски проф. Г. Боршуков допуска, че Дозон е подпомагал българския деец, като е редактирал текстовете на френски език за времето преди 1 април 1861 г., т. е. преди сключването на първия договор с Шарл Арен (вж ст. му: Новото и особеното в журналистиката на Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 108—109). Подобно допускане ми се струва, че е все още недостатъчно документирано. Действително Н. Геров показва отлична осведоменост, но за мен в случая съществува известно съмнение. Редакционният архив на „Дунавски лебед" от това време е запазен в забележителна пълнота. В него се съдържат редица следи от редакторската работа на Арен, но няма нищо, което да говори за Дозон — нито пряко, нито косвено. Геров отбелязва, че заплащането на труда на Дозон ставало от букурещките българи. И в тази насока няма друго споменаване. Раковски сам е уреждал задълженията по издаването на „Дунавски лебед", поради което е малко вероятно букурещките българи направо да пращат суми на Дозон и това да не се споменава в нито едно писмо. Съмнение буди и сведението на Геров, че Дозон участвувал при съставянето на плановете за вдигане на въстание в България: и по този въпрос не съществува друг документ, който да сочи подобно негово участие. Френският деец е познавал Раковски и по-късно говори за него, но по начин, от който не може да се заключи, че е имал в миналото някаква по-тясна връзка с българския революционер. В свой доклад до френския министър на външните работи по повод на дейността на Веркович между другото Дозон пише: „. . .Rakovski, que j'ai connu, a joué un certain rôle dans la politique orientale, et il avait comme écrivain assez de talent pour être utile à ses compatriotes, s'il n'eût consumé presque toute sa vie dans l'intrigue. Journaliste, auteur de pamphlets et de poésies, il était, en outre, atteint de grécophobie. . ." Нататък той остро критикува Раковски за „Показалеца", на който отрича всяка научна стойност (вж A. D o z o n. Rapports sur une mission littéraire en Macédoine. Premier rapport, 4. 9. 1872. — Archives des missions scientifiques et littéraires, t. I, IIIe série. Paris, 1873. p. 7). Според мен въпросът остава открит до намирането на нови, по-убедителни свидетелства за евентуално участие в редактирането на френската част на „Дунавски лебед" на известния френски деец на Балканите, дипломат, член-кореспондент на Френската академия на науките, автор на редица трудове, между които и Chansons populaires bulgares inédites. Paris, 1875.

Опитният редактор не дава материалите в българската и френската част напълно еднакви. Той се стреми да съобрази френския текст с нуждите и подготовката на чуждия читател. Поради тази причина понякога печата на френски известни подробности, които не са нужни на българския читател. Докато в българските материали Раковски цели да вдъхне твърдост и кураж, в частта на френски вниманието му е насочено повече към убеждаване на чуждите сили в правотата на българската кауза. Сам добър политик, той знае, че решенията във външната политика се взимат въз основа на собствения интерес, затова във френската част на „Дунавски лебед" се старае да изтъкне и тази страна: какво биха спечелили в икономическо и политическо отношение европейските държави от едно благоприятно разрешаване на българския въпрос. Понякога във френския текст Раковски прибягва дори до възможностите на художественото слово, за да бъде по-убедителен. След като изтъква например, че Високата порта не трябва и не може да налага на българите властта на Фенер, той предрича нови сериозни затруднения, защото:

Que plus facilement un peuple se dévoue
à mourir dans le sang, qu'à vivre dans la boue.[58]

В „Дунавски лебед" Раковски печата на френски език пасажи из книгата на Сиприен Робер „Les slaves de la Turquie"[59]. Уводната бележка, написана само на френски, е предназначена също само за чуждия читател. Възмутен от безкрайните нелепи нападки, Раковски сочи положителната оценка на Сиприен Робер за качествата на българския народ. „Нашите читатели могат да прочетат тази статия с толкова по-малко недоверие — пише той на френски, — тъй като тя не е излязла от нас, а от един незаинтересован и поради това безпристрастен съдия." Във френския текст Раковски не се колебае да изобличи чуждите сили, които подкрепят Високата порта в кървавата ѝ политика по отношение на балканските християнски народи. Когато Австрия се намесва с войските си в Далмация на страната на турците, той пише: „Австрия става морална съучастничка на клането . . . Що се отнася до другите сили, ние просто ще отбележим, че при подобни обстоятелства, когато се касае до убийство на цял народ, мълчанието е също съучастничество."[60]

Значението на френския език за онова време е ясно на българския възрожденец. Неведнъж той заръчва на своя цариградски сътрудник Й. Дайнелов да уреди превеждането на някои поместени в „Дунавски лебед" статии за нуждите на борбата в турската столица. Без да получи някаква особена помощ, той започва списването на „Дунавски лебед" и на френски, защото е убеден в правилността и навременността на начинанието. „Тука щом ся появи издание му на тойзи начин, сички консули станаха спомоществователи, а от Виена му додоха и други, между коим и Руск. тамошна амбасада за 2 листа. В Петрограда приема и княз Горчаков мин. иностр. дел" — съобщава Раковски.[61] Много редакции на чужди вестници, след

[58] По-лесно един народ се решава да умре в крви, отколкото да живее в калта. . (Дун. лебед, бр. 34, 19 май 1861).
[59] Пак там, бр. 46 и 47 от 15 и 22 авг. 1861.
[60] Пак там, бр. 50, 13 септ. 1861.
[61] Писмо до Дайнелов от 16 ян. 1861 (АР, I, с. 232).

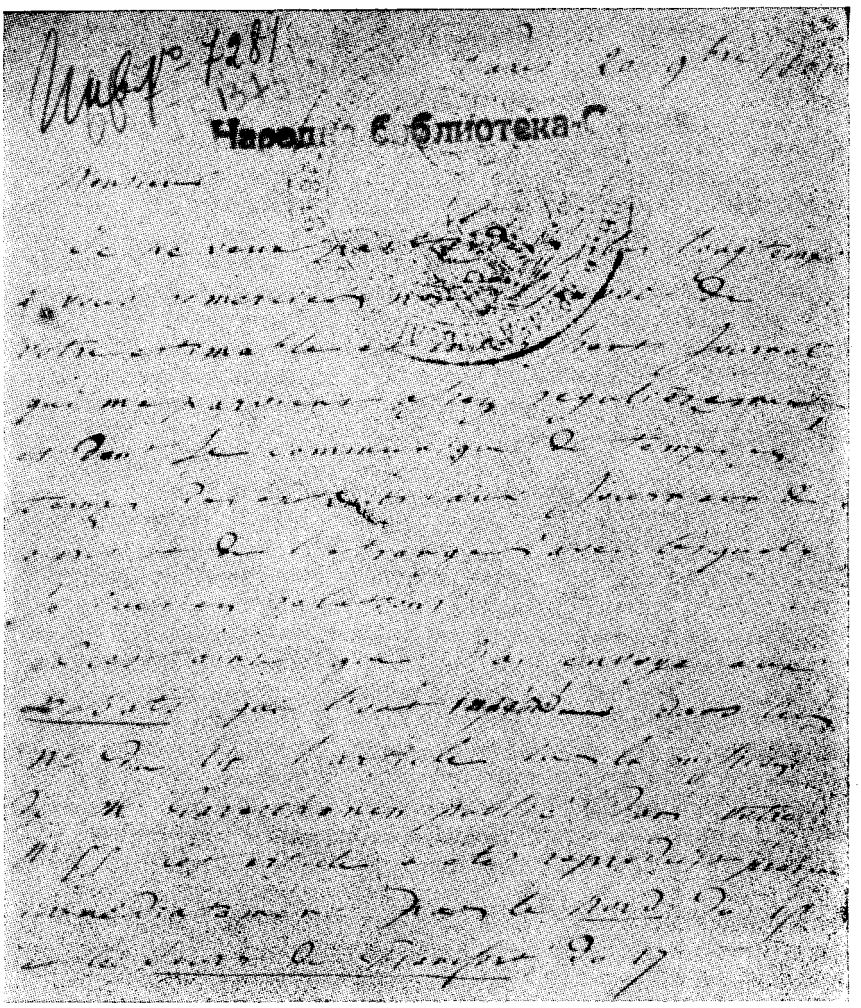

Факсимиле от писмото на А. Убичини до Раковски от 8/20 ноември 1861 г.

като узнали, че „Дунавски лебед“ започнал да излиза и на френски език, поискали да им се изпраща редовно изданието. Последствията не закъснели: мнозина редактори на авторитетни вестници започнали да взимат и препечатват материали от „Дунавски лебед“. Интересно е в това отношение например едно писмо на видния френски историк и публицист А. Убичини, отличен познавач на Балканите. Между другото той съобщава на Раковски, че получава редовно „Дунавски лебед“ и дава от него извлечения в парижките и чуждите вестници. Статии на Раковски са излезли в някои западни органи: „Деба“, „Франкфуртер Цайтунг“, „Норд“, откъдето са взети на свой ред и напечатани в други периодични издания. По този начин големият български революционер има възможност да влияе върху чуж-

дия печат, да запознава читателя в другите страни с каузата на българския народ. Неслучайно той вече е в състояние да пише: „Сега съм в едно такова положение, щото мога да съобща в Европейски вестници каквото имам нужда, а еще и да зная нихна тайна политика."[62]

Съдържанието на новия вестник на Раковски прави и днес впечатление с разнообразието си, с идеите, с широтата си, с целенасочеността си. Изтъкнатият български публицист издига с „Дунавски лебед" българската журналистика на нов, по-висок етап, съумява да създаде вестник, рязко отличаващ се от всичко, което познава дотогава българският читател. Раковски воюва в него против всички, които пречат на борбата на народа, които заплашват неговото единство: султанската администрация, фанариотската йерархия, българските чорбаджии, чуждите пропаганди. Няма проблема, по която Раковски да не взима категорично становище на страниците на „Дунавски лебед". Вестникът отразява като във фокус живота на българите в цялото му многообразие и сложност.

Българският църковен въпрос през 1860—1861 г. Борба против Цариградската патриаршия и униатската пропаганда

По времето, когато Раковски започва издаването на „Дунавски лебед", борбата на българския народ за църковна независимост е навлязла в решителна фаза. На 3 април 1860 г. българите в Цариград скъсват с Вселенската патриаршия. Новата страница в развитието на религиозния въпрос е отворена точно когато вестникът застава на пост в защита на народните права. Повече от две десетилетия са изтекли от времето, когато, едва 18-годишен, Раковски заема мястото си в започналата борба. Още от онова отдалечено време фанариотските духовници за него са „светогасители и презрители на нашия български народ". Минал през мрачните цариградски затвори, опознал страданията на сънародниците си така, както рядко се е случвало на някой друг българин, участвувал в усилията да се изгради българска църква в столицата, написал вече няколко труда, в които излага правата на българите за самостоятелна църковна йерархия, Раковски е подготвен за борбата, която се води през тези решителни години, борба, в която редакторът на „Дунавски лебед" заема мястото си на народен трибун, призван ръководител и талантлив идеолог. Голям брой уводни и редакционни статии, излезли под неговото перо, съчетани със стотиците дописки от цялата страна, сочат пътя, който трябва да се следва.

Още в първия брой на „Дунавски лебед" в уводната статия се подчертава, че „български народ не можи веки да търпи никак фенерское священство". Раковски сочи, че въпросът не е религиозен, а народностен: тъкмо тази страна на борбата привлича вниманието на българския родолюбец. В душата си, в разбиранията си той е революционер и атеист. „Вие знаете, че аз не съм суеверец и пустоверец — тия неща са много далеч от мене" — пише той на свои близки. И ако все пак отделя толкова много сили и време

[62] Писмо до Дайнелов от 29 ноем. 1860 (АР, I, с. 218). Подробно вж в ст. ми: Г. С. Раковски — създател на българската национална пропаганда в чужбина. — Сборник в памет на професор Ал. Бурмов. С., 1973. с. 208—223.

за борбата за църковна независимост, то е, защото „само чрез това средство, т. е. къту си останим нипоколибими в прадедная си вяра, ще можим да увардим милая си народност, коя с толкова трудове сме разбудили“[63]. Църковната борба за него е само етап в борбата за извоюване национална независимост, действен начин да се подготви народът за политическа борба.

За народа според Раковски ведно с османската феодална власт еднакво пагубни и вредни са и фанариотите-калугери. Те са, които държат простолюдието в невежество, те проповядват, че трябва само да се търпи, защото по този начин ще бъде заслужено царството небесно. Покорявайте се на властта, всяка власт е от бога! Отдайте кесаровото кесарю и божието богу! — това е според Раковски „убийственият калугерски глас“, с който се погубва всяка мисъл за борба у българите.[64] „Кой до край търпи, ще се спаси, царство небесно ще се сподоби!“[65] — тази усърдно набивана в съзнанието на народа фанариотска религиозна философия осигурява спокойната експлоатация, спестява на султанските феодални власти неприятното сблъскване с едно население, което иначе би искало и знаело да брани правата си.

С дейността си Раковски иска да разсее пагубната вяра у българина в светостта на духовенството, в суеверията, загнездени в съзнанието му, за да го освободи, да го превърне в борец за собственото си щастие, а не да остане безволен роб. За да сплашат простолюдието, фанариотите си служат с анатемата: който бъде прокълнат от гръцки владика, той не се стопявал в гроба си, не можел да види лицето божие. В „Дунавски лебед“ Раковски иронизира това калугерско суеверие: сигурно египетските мумии са били прокълнати от египетските жреци, та не са се стопили![66]

Раковски посочва на читателите нравственото и духовното разтление, настъпило сред фанариотското духовенство, където всичко се решава с оглед на личния интерес, всичко се купува с пари. „Днес чибукчия, утре дякон . . . епископ, митрополит и накрай — патриарх на всесветия престол на новия Рим вселенски! — сочи Раковски пътя на фанариотската йерархия. — Днес банкрутирал безкнижник, патриаршията го задячва, плаща и ето ти го после владика . . . Днес свирач по кръчми и кафенета . . . Патриаршията го приема за певец и накрай ето ти го търновски митрополит.“[67] И всичко става за пари! Така Раковски съзнателно и старателно подкопава авторитета на фанариотската църковна йерархия, която е станала пречка по пътя на българския народ към свободата. Той сочи и жертвите, които българите са дали в борбата срещу гръцката патриаршия. Жертва на интригите ѝ са станали Неофит Бозвели, Д. Кантаров, Д. Миладинов и брат му Константин и мн. др. „Фенерская патриаршия — пише той — е била всякога едно съборище интригантов, де ся е извършвало и еще до днес ся върши в имя вери, предателство, лихоимство, грабежи, безчестия и насилия. Възточний християнин всякоги е бил жертва немилна фенерскому священству и съдружникам му фанариотам.“[68]

[63] Писмо до Дайнелов от 14 февр. 1861 (АР, I, с. 243, 244).
[64] Житие Г. С. Раковскаго, написано от него самаго (пак там, с. 503).
[65] Горски пътник. Нови Сад, 1857. с. 153.
[66] Вж ст. му: Днешний век не ся бои веки от неправедни анатеми (проклятия), тии нямат веки никаква сила. — Дун. лебед, бр. 2, 22 септ. 1860.
[67] Цит. съч. Горски пътник, с. 209 и сл.
[68] Вж ст. му: Злоупотребления великия чъркви. — Дун. лебед, бр. 31, 25 апр. 1861.

В нападките си против фанариотското духовенство Раковски не се спира пред никакви титли и догми. Това естествено не допада на някои българи, свързани по интереси със съществуващите порядки. Едрият търговец Хр. Гешов, настанен във Виена, например обръща внимание на Раковски, че ако поради нападките срещу фанариотите българският народ може да „намрази гръцкото духовенство и нихните чинове, как ще после българско духовенство и техни чинове да оцинява". Раковски отговаря искрено: „Ако са тии [българите] подобни тем, въистина че тряба и тях да мрази, и никаква чест да им не въздава."[69] Борбата се води за запазване народността на българина и при нея няма място за никакъв компромис. А дейността на фанариотското духовенство заплашва тъкмо народностната самобитност — оттам и острата реакция на Раковски.

Вредна и пакостна е за българите гръцката „мегали идея", която Цариградската патриаршия преследва с такава упоритост: претопяване на християнското население в Османската империя и превръщането му в гръцко, за да се улесни възкресяването на Византийската империя. Раковски отбелязва още в първия брой на „Дунавски лебед", че фанариотите мечтаят за изграждането наново на тази отдавна отминала в историята империя, с население вече близо десет милиона души. В границите ѝ следва да се включат областите до Стара планина.[70] Особено тежко за Раковски е наблюдаваното възприемане на „мегали идея" и от гърците, живеещи в свободното гръцко кралство.[71] Българският деец поддържа тесни връзки с десетки културни и свободолюбиви гърци, заедно с тях развива и обща революционна дейност. Получил солидно класическо образование, той цени високо гръцката просвета, цени ученолюбието, пожертвователността, благодетелността, така развити сред гърците. Когато обаче и свободна Гърция тръгва по пътя на Цариградската патриаршия и се стреми да осъществи лелеяната елинска „мегали идея", Раковски се обявява и против гръцката държава, независимо от личните услуги, които е получил от нея. Българският народ стои над всичко и тогава, когато са застрашени неговите интереси, бъдеще, съдба, Раковски веднага реагира остро, решително. Това негово държане намира красноречиво отражение в „Дунавски лебед", в дейността му, развивана по време на белградския период от живота му, след като се е настанил в началото на 1860 г. в сръбската столица.

В редица свои трудове Раковски посочва ролята на фанариотското духовенство за погърчването на българите. Сериозен удар върху българщината е според него унищожаването на независимостта на Охридската архиепископия през 1767 г. Оттогава насетне, пише Раковски, „явно

---

[69] Писмо до Христо Гешов, апр. 1857 (АР, I, с. 104).

[70] В този смисъл пишели и вестниците в свободна Гърция, вече повлияни от „мегали идея". Вж ст. му: Вагабонтство грько-фанариотов и легковерие западних просвещених. — Дун. лебед, бр. 1, 1 септ. 1860.

[71] Поемането на „мегали идея" и издигането ѝ в държавна политика от младата гръцка държава става през 40-те години на XIX в. По този начин ръководните буржоазни кръгове в Гърция се свързват с реакционната институция на Цариградската патриаршия. Подробно вж Надя Данова. Гърция и Цариградската патриаршия през втората четвърт на XIX в. — Годишник на Соф. унив. Философ.-истор. фак., т. LXIII, кн. 3, 1970, с. 275—295 (за мегали идея — с. 287 и сл.); за по-ранния период вж от същия автор: Разривът между гръцките възрожденци и Цариградската патриаршия. — Известия на Бълг. истор. д-во, кн. 27, 1970, с. 35—64.

с насилием уведи гръцки язик по сичка България"[72]. Унищожаването на Охридската архиепископия се приема като начало на решителното настъпление на елинизма. „В растояние на 94 почти години — пишат например на Раковски за фанариотите — тия успяха със силата на заплашване, афоризма, прокълняванята и пр., та зачерниха цела почти Македония, част от Тракия, което достигнаха даже и до самий наш некогажд славний и столний граждански и религиозни град Търново."[73]

Последиците от усилията на фанариотското духовенство могат вече да се наблюдават. Цели области, които в недалечното минало са били населени с българи, вече са загубени. Само топонимията на тези земи напомня още, че там са живели българи, че се е чувала българска реч.[74] Ето защо за българите при условията на Османската империя признаването на независима йерархия означава запазването на тяхната народностна самобитност, премахване опасността от погърчване.

В отчаяната борба на фанариотите да запазят своето духовно господство Раковски вижда и още една причина, която кара Патриаршията да не подбира средства, за да сподави усилията на българите да се отделят: възможността да събират огромни приходи от българското си паство. „Гърци губят от това отделяне милиони приходи, от коих цял гръцки род ся ползуваше ненаказно до сега, имеящ оръдие религия и священная власт над българи" — пише Раковски.[75] Все по-определено се сочи тази двойна причина, поради която фанариотите се борят отчаяно против църковната самостоятелност на българския народ: от една страна, те губят „мечтайная си голяма идея, т. е. разпространение панелинизма си, кое тии си въображаваха за готово веки достигнато чрез фенерскаго свящества", и, от друга страна — многото милиони грошове, които „ненаказно" са събирали от българите. Той повтаря на свои и чужди, че българите няма вече да останат под властта на фанариотите. „Тии знаят веки твърде добре, чи под духовна гръцка власт две най-святи работи губят: народност и вяра."[76]

Изживял много, Раковски и на собствен гръб е имал възможност да се убеди в моралната и духовната същност на гръцката йерархия. Според него „фенерская патриаршия е била всякоги едно съборище интригантов, де ся е извършвало и още до днес ся върши в имя вери предателство, лихоимство, грабежи, безчестия и насилия"[77]. Срещу тях трябва да се води решителна и безкомпромисна борба. За да вдъхне вяра у народа си във въз-

---

[72] Вж Български за независимо им свящество днес възбуден въпрос и нихна народна църкова в Цариград. — Дун. лебед, бр. 1, 1 септ. 1860.

[73] Писмо от Калофер с дата 20 май 1861. — Пак там, бр. 37, 6 юни 1861.

[74] Раковски дава в „Дунавски лебед" и конкретни примери. В Халкидика например все още се срещат български имена на градове и села, на реки и планини, останали са и отделни спомени за народностното име българи, проникнали в езика и песните на тамошното население. „Нъ душа българина — пише Раковски — сега не съществува там. . . От того убо ся види, чи били и тамо българи жители, нъ поеленчили са ся, усилени най-паче от Великая черква и от тамошни обичаи" — вж ст.: Разговор о българскому священному въпросу. — Дун. лебед, бр. 19, 31 ян. 1861. Подробно по опасността от погърчване вж в ст. ми: Г. С. Раковски и борбата с елинизма в Тракия и Македония (50-те—60-те години на XIX в.). — В сб.: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974, с. 163—180.

[75] Вж ст.: Български народен въпрос. — Дун. лебед, бр. 12, 29 ноем. 1860.

[76] Последни известия върху въпроса ни. — Пак там, бр. 28, 4 апр. 1861.

[77] Пак там, бр. 31, 25 апр. 1861.

можността за успех, той дава широко място във вестника си за всяка проява на народна решимост. Когато цариградските българи се противопоставят на опитите на турските власти, които, подкрепени дори и от войскови части, искат да наложат властта на Фенер, Раковски издава извънреден брой на „Дунавски лебед", за да сподели със сънародниците си радостта от показаната твърдост. „Пример на наши цариградски братя нека служи всем и нека всеки истинен българин бъди тъй дързостен за народное нам свято дело. Бъдете съгласни и постоянни, въпрос ни е веки решен. Гонете черни предатели изпомежду си!" — се провиква той във вестника и чрез него призивът му стига до всички краища на страната.[78]

Много са красноречивите примери, които Раковски изнася пред целия български народ и които показват как фанариотските митрополити грабят паството си. В различните дописки, поместени в „Дунавски лебед", се съдържат факти и цифри, които говорят сами за себе си. Интересно е например писмото на Георги Гогов от Воден, който аргументирано посочва какво струва на българите тамошният гръцки владика Никодим, ограбил за кратко време милиони грошове от беззащитното население, разплакал сиромаси, подгонил свещеници и учители, клеветил пред турските власти българските патриоти Георги Динков, Гацо Теховалията и др.[79] Раковски не се ограничава да посочва злоупотребите на фанариотите, извършвани само над българите. За да бъде по-убедителен в разобличаване алчността на гръцките митрополити, той дава като пример положението и на самите гърци: притеснени от непоносимите угнетения на собственото си духовенство, в Крит и Бруса християните гърци се отказали от православието и минали към католицизма![80]

В борбата за църковна независимост българските дейци изтъкват различни аргументи. В търсенето на разумни и логични доводи Раковски участвува с целия си интелект, с всички придобити знания и опит. В това отношение годините от белградския период са особено характерни за дейността на талантливия възрожденец. Той следи внимателно развоя на църковната борба и я разглежда не само в тесните рамки на гръцко-българските отношения, а много по-широко, на фона на цялостното развитие на събитията в Османската империя, като взима пред вид бързо менящата се обстановка, свързана със съперничеството между европейските сили. От Белград към Цариград потича истинска река от писма с наставления, размишления, съображения и анализи на обстановката и произтичащите от нея задължения за народните ръководители в турската столица. „Високая порта чи е надъхана да пропусни раздвоение народа ни, то няма никакво съмнение и то е една от нейни политики" — пише например в едно от писмата си Раковски и добавя: „Аз ако и да съм далеч от Цариграда, нъ виждам къту очи си тия работи."[81] Това не е само празна дума: действително Раковски показва такова познание на обстановката в Цариград, като че ли не се е отделял оттам, сякаш ежедневно се среща с българите от столицата, участвува в преговорите, наблюдава непосредствено ходовете на

---

[78] Летящи лист на Дун. лебед, 29 апр. 1861.

[79] Писмо от 15 септ. 1861 (АР, III, с. 748—752). Дописката е обнародвана в „Дунавски лебед", бр. 53 от 3 окт. 1861.

[80] Вж ст. му: Последни известия върху въпроса им. — Дун. лебед, бр. 28, 4 апр. 1861.

[81] Писмо до Й. Дайнелов от 20 ян. 1861 (АР, I, с. 233).

гръцката, турската и европейската политика. Той не само посочва опасностите, пътя, който трябва да се следва, политиката, която е най-добре да се води, но и се мъчи да вдъхва кураж, вяра, твърдост у сънародниците си. „Поздравете наши сички — пише например в едно свое писмо Раковски — и кажете им с дързост и усърчение сичко ще ся свърши по желанию ни, ако постоянствувами и ся вардими от междуособни раздори и интриги, коих неприятели ни ся трудят да впосеят между ни.“[82] Който умее да изчаква и да действува, когато трябва, който покаже „присъствие духа и онзи, кой можи да схваща всякоги благовременния минути, той всякоги успява, това е счястие на свят що ся казва“ — поучава опитният родолюбец.[83]

През цялото време на борбата за църковна независимост Раковски не пести нападките си и против тези българи, които сътрудничат или са склонни да сътрудничат с Цариградската патриаршия. Издаваният с материалната помощ на фанариотите „Цариградски вестник“ и неговият редактор Александър Екзарх поради това са непрекъснато обект на изобличение и осмиване. „Цариградски вестник, тая фенерска подлога, продължава йеще безсрамно да говори и тя за български народ и за негов духовен въпрос! Какво голямо безчювство! Какви биволски дебели очи! Цял народ го е векн упознал за явен предател и за народоубиец, всеки го хули и ругае, а он йеще следова да блещуреви, чи той бил най-искрен патриот и чи негов вестник държал най-добра система! Смейте ся, людие!“ — пише Раковски, който сочи, че политиката на сътрудничество с фанариотите е „подлост и рабски безчестни поведения!“[84]. Обект на яростни нападки са и тези от цариградските ръководители, които приемат примирителна насока в борбата. Такъв например е Тодор Бурмов. В своята статия „Българскити книжици и редактора им Бурмов“[85] Раковски разобличава двусмислената му линия на поведение и завършва: „Най-после от наша страна ние казваме в заключение господину Бурмову да си избере една от тия: или да бъди българин чист и да следова да пиши по български народен дух, или да ся причисли при униятити, при протестантити, при фанариотити, да го знайме какво начало има, а не тъй да меси от сичко и да не му ся узнава какъв е!“ Раковски не пощадява и народните представители в Цариград, когато те проявяват някои колебания. Изобличава ги в липса на твърдост, на далновидност тогава, когато не следват ясна линия на борба. С цялата си дейност той спомага за внасянето на революционен дух в църковния въпрос, дух на безкомпромисна борба за тържеството на народните интереси, посочва верния път при тежката обстановка, когато против българските искания застават могъщи противници.

Положението по това време действително изисква хладнокръвие, смелост и постоянство. Успоредно с борбата против фанариотското духовенство Раковски е принуден да воюва и срещу друга опасност за единството и целостта на народа — чуждите верски пропаганди, които се мъчат да внесат разцепление сред народа, като привлекат към себе си заблудени следовници. Особено опасна сред тях е католическата пропаганда — униатството, което през 60-те години бележи усилена дейност. В основата си то отра-

---

[82] Писмо до Й. Дайнелов от 24 март 1861 (АР, I, с. 261).
[83] Писмо до Й. Дайнелов от 11 апр. 1861 (пак там, с. 267).
[84] Вж ст. Придателство. — Дун. лебед, бр. 34, 19 май 1861.
[85] Дун. лебед, бр. 47, 22 авг. 1861.

зява стремежа на западните сили да добият влияние сред българите и по този начин да намалят обаянието на Русия. Дейността им е улеснена от политиката на Високата порта, която вижда в настъпващия разкол изгода за себе си. С безогледните си постъпки Цариградската патриаршия тласка българите също към унията. В името на „православното единство" руската дипломация по онова време подкрепя фанариотите и обективно също допринася за проникването на унията. Изправени пред тези три сили, някои либерални елементи сред българската буржоазия обявяват, че българските народни стремежи могат да се осъществят по-бързо и по-сигурно с помощта на западните сили, които по това време имат голямо влияние пред Високата порта.[86]

Улеснени по този начин, агентите на католическата църква бързат да привлекат следовници, ревностни проводници на чужди влияния. Те откриват свое училище в цариградския квартал „Бебек", където приемат български младежи, действуват за приемане на унията от мнозина българи, сред които има и свещеници, създават българска униатска община, която с учудваща бързина е призната от Високата порта като отделна верска единица. Начело с Драган Цанков униатите се организират, започват издаването на свой вестник „България", привличат последователи и в провинцията. За да измамят простолюдието, те представят унията като църковна форма, при която българите само формално признавали върховенството на папата, но си запазвали всички свои обичаи и обреди. Идват и първите католически успехи. Отчаяни от беззаконията на Вселенската патриаршия, българите от Кукуш приемат унията. Униатски общини се създават и в Одринско, Пловдивско и другаде. Опасността е налице. Българският народ е изправен пред още по-тежко и пагубно разделение.

На пост срещу всеки неприятел, Раковски е разтревожен. Подкрепени от мощната дипломация на западните сили, католиците могат в кратко време да отделят част от българския народ, да я противопоставят на останалите българи, да сломят силите на народа, който едва що е почнал да бележи известни успехи в борбата срещу фанариотите. В стотици писма, брошури, статии и дописки, поместени в „Дунавски лебед", Раковски се стреми да отблъсне новата опасност за единството на българския народ. Той изобличава новите агенти на чужди интереси, които „никаква друга цел нямат освен да уничтожат святая ни вяра и огасят милая ни народност"[87]. Раковски започва ожесточена полемика с униатския орган на Драган Цанков „България", с католическите вестници, излизащи в Цариград, против усилията на емигранти поляци[88] и унгарци да подкрепят унията, водими от

---

[86] Тези българи стават неволно проводници на чужди влияния. Унията по това време се поддържа дейно от Австрия и главно от Франция, която чрез католицизма прокарва влиянието си на Балканите. Немалък дял в относителните успехи на унията имат и поляците-емигранти в Османската империя.

[87] Български въпрос. — Дун. лебед, бр. 41, 11 юли 1861.

[88] За политиката на поляците-емигранти в Османската империя, за отношението им към унията и борбата на българите вж ст. на В. Паскалева. Българите и полският въпрос през третата четвърт на XIX в. — Славянска филология, т. XI. Литературознание. С., 1968. с. 211—226; вж и ст. на Боян Пенев. Раковски и поляците. — Полски бюлетин, I, бр. 15, 21 окт. 1917. В статията си Боян Пенев се спира конспективно върху тези връзки, като изтъква, че Раковски понякога изпада в крайност при нападките си срещу някои помисли на полските емигранти (например че поляците целели да създадат полско царство по българските земи).

свои лични интереси, против западните сили, които не спират опитите си да разединят българския народ.[89]

Изправен пред новата според него още по-голяма опасност — униатството, — Раковски показва още една от чертите си, които го издигат като проницателен общественик и гъвкав политик. Подкрепяни активно от западните сили, католическите агенти постепенно печелят почва. Ударът им не е насочен само срещу руското влияние. За българите той крие още една опасност: настъпващият разкол може да засегне сериозно процеса на утвърждаване на българската нация. Това обстоятелство е веднага доловено от турската дипломация, поради което тя оказва всяка възможна подкрепа на униатските агенти. Тук Раковски проявява забележителни качества и на дипломат. Преценил всички възможни ходове, той пише: „Ах! Тези проклети папищаши докараха работата дотамо, щото трябва да обърнем други ход, който се на наш път ще ни отведе, но малко по-късно. Но по-добре да приемнем такъв един ход, нежели да оставим да се раздвои и отцепи народа ни и да се уведе това пусто папищаство между ни!" Набрал голяма житейска мъдрост, Раковски заключава: „Когато са яви една такава по-голяма опасност, разумний чъловек тряба и с най-голями си неприятел да стани едно, за да я отбегни. А и ние къту не постъпим разумно и не употребим такова едно средство, ще бъдем ответни потомству и наше упорно, а вредително постоянство ще са усъди за зло![90]

Раковски обмисля новия ход: заплашен от нова, по-голяма опасност, той насочва погледа си към Вселенската патриаршия, против която толкова години вече се бори, и търси да установи контакт, който би дал на българите възможност да избягнат униатството. Решил новата насока на усилията си, Раковски търси и най-подходящите средства за провеждането ѝ, за да не даде възможност на фанариотите да сметнат, че са изправени пред проява на слабост. Умел политик, той използува помощта на Сърбия: българският родолюбец убеждава княз Михаил Обренович да даде нареждане на сръбския представител в Цариград да поеме ролята на посредник. Хода си Раковски обмисля от всички страни, набелязва какви да бъдат и докъде могат да отиват отстъпките, за да се запазят българските интереси. Готов е да приеме да се плаща ежегодно на патриарха определена сума, така както правят сръбската и румънската църква, не оспорва религиозното върховенство на Вселенската патриаршия, стига българската църква да запази самостоятелността си във вътрешните си работи. Особено внимание той обръща на въпроса за етническите граници на българския народ. „То ще даде голямо затруднение" — пише Раковски, като посочва изхода, който трябва да се следва при тези трудни преговори.[91]

Гъвкавостта, която проявява Раковски, се налага от добре разбраните народни интереси. Той се издига над дългогодишната неприязненост, превъзмогва разменените нападки и протяга ръка дори на довчерашния

---

[89] По-късно Раковски ще използува тази борба, водена по страниците на „Дунавски лебед". В едно обръщение до княз Горчаков той отбелязва заслугите на „Дунавски лебед" за разорението на западната пропаганда, „коя на мало бе остало да достигни цел си и между българите!" — и с чувство на изпълнен дълг добавя: „Никой не можи отказа тая заслуга и успех учръдничъства Дунавскаго лебеда" (изложение от 2 ян. 1862. АР. I, с. 384).

[90] Писмо до Й. Дайнелов от 25 ноем. 1860 (АР, I, с. 215).

[91] Пак там, с. 216.

враг, за да спести на народа си още по-голямо зло. Ходът на Раковски се прилага в действие. Сръбското правителство нарежда на своя представител в Цариград да предприеме постъпки пред вселенския патриарх. От писмо на Дайнелов от Цариград се разбира, че той е ходил три пъти при патриарха, но последният отказал да направи каквато и да е отстъпка на българите.[92] Независимо от неуспеха сбаче Раковски показва в случая качества на държавник: готов е да измени посоката на политиката си, да предприеме нови стъпки и да търси разбирателство дори с довчерашния си противник. Неслучайно той определя, че „най-голямо дипломатичъско изкуство е кога можи някой си съобразно с обстоятълствата да действува, тоест ни една благоволна минута в предмета му да му не отбягва"[93].

Междувременно, макар и по-слаба, в страната прониква постепенно и протестантската пропаганда. Подкрепяна главно от Англия и Прусия, тя също търси адепти и засилва опасността от разединение на българите. Раковски се опълчва и срещу тази заплаха, която издирва слаби души, пръска средства, търси влияние за прокарване на себичните си интереси, които нямат нищо общо с интересите на българите. Той се мъчи да внуши и на Високата порта, че Турция няма интерес от това, че по този начин се увеличават възможностите за чужда намеса във вътрешните работи на Османската империя.[94]

Неуспял в опита си да постигне компромис с Цариградската патриаршия, Раковски замисля друг ход. За да могат да отбият ударите на католици, гърци, протестанти и панслависти, българите според него трябва да се отделят в някаква своя, от тях измислена секта, ерес, която да им даде възможност да поставят преграда между себе си и различните чужди пропаганди. Така те биха се запазили единни. Предложението на Раковски е интересно с изискванията, които той поставя пред българската народна църква, насочени към запазване на демократичността, търпимостта и толерантността на българина.[95] Разбира се, за Раковски далеч по-ефикасен е пътят на откритата въоръжена борба, но той се съобразява с условията, в които се намира по онова време българският народ. Все пак Раковски не може да не изкаже горчивината си. Той, който сам взима най-дейно участие в борбата за църковна независимост, в разгара на тази борба пише до свой близък в Цариград: „В Европа и всякаде ся готвят големи работи за напролет, а ние българи, бедни българи, сме са заловили за религиозни работи!"[96]

Тези религиозни работи Раковски разглежда с характерния за него широк поглед, с обхващане на всички компоненти, които определят политиката на различните сили. Според него българският църковен въпрос е своего рода „един малък източен въпрос", при който западните държави търсят да се намесят, за да отбият руското влияние.[97] Като са убедени, че

---

[92] Писмо до Й. Дайнелов от края на дек. 1860 (АР, I, с. 227).

[93] Писмо до Й. Дайнелов от 11 апр. 1861 (пак там, с. 267).

[94] Вж например уводната статия Български народен въпрос. — Дун. лебед, бр. 12, 29 ноем. 1860.

[95] Вж например писмото му до Й. Дайнелов от 17 март 1861 (АР, I, с. 257—258).

[96] Писмо до Й. Дайнелов от 29 ноем. 1860 (пак там, с. 218).

[97] Раковски вижда ясно противоречията между европейските сили. Не „малък източен въпрос", а „той същий" е българският църковен въпрос според него. Вж писмо до Й. Дайнелов от 20 ян. 1861 (пак там, с. 234).

чрез вярата Русия е улеснена да провежда политиката си на Балканите, те се стараят да откъснат целия български народ от православието или ако не могат да постигнат това, то се мъчат да вкарат сред българите църковния разкол.[98]

С цялата своя борба за църковна самостоятелност Раковски показва между другото контраста между думи и дела в живота на духовенството. Българите разбират, че църквата се явява като опора на чуждата тираническа власт, че е нейно оръдие, че играе ролята на доверено оръдие на чужди интереси, против свободолюбивите прояви и опити да се извоюват елементарни народни права. „С дейността си на последователен принципен бунтовник революционер — пише по този повод А. Цветков — Раковски изрази въжделенията на народа ни. Той гневно разобличи олигархическите тежнения на някои среди в църковната борба, разгроми чуждата религиозна пропаганда, нанесе удар на зловредното униатство в страната ни. Нему принадлежи първото място и в смелото проникновено разкриване на антибългарските завоевателни домогвания на европейските капиталистически страни, които прикриваха своя хищен образ зад благовидната наглед дейност на чуждите мисионери."[99] В тази борба важно място заема „Дунавски лебед", обнародвал десетки дописки, в които българи от всички краища на страната пишат за безчинствата на фанариотите, за показаната решимост, за предприетите ходове, за интригите на униати и протестанти. С уводните и редакционните статии, поместени във вестника, Раковски се проявява като талантлив политик, мъдър народен вожд, който ясно вижда спасителния път към народния успех. Писмата, които той пише до нашите дейци в Цариград, съдържат основен анализ на положението — вътрешно и международно, — посочват опасността и мерките, които трябва да се вземат, ходовете, които следва да се предприемат. Те намират и съответен отзвук сред българите. „Ах, защо г-н Раковски не е по-близо и защо, боже, не е днес между нас, щото наш въпрос отколе бе взел конец!" — възкликват цариградските дейци, когато четат внушенията на пламенния патриот. По повод на някои мисли на Раковски Кръстович заявява: „Раковски е един едничак между българи!" Всички се радвали, че „майчица е родила толкова скъпоценен син като вас" — му пише Дайнелов от Цариград, като предава отзвука, който вижданията на Раковски имат сред цариградските дейци.[100]

Борба против изселването на българи от Видинско и от други области на България

Борбата за църковна независимост заема по това време важно място в дейността на Раковски. Постепенно обаче настъпва и друга опасност, която все повече привлича вниманието на пламенния родолюбец: започналото преселение на българи от някои области на България в Русия и докарването на тяхно място на татари и черкези. Преселението заплашва

---

[98] Вж писмо до Й. Дайнелов от 28 февр. и 1 март 1861 (АР, I, с. 249—253).

[99] Вж А. Цветков. Г. С. Раковски и българският черковен въпрос. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 150 (цялата статия — с. 111—150).

[100] Писмо на Й. Дайнелов от 22 февр. 1861 (АР, III, с. 189).

българския народ по две посоки — от една страна, то намалява числеността на българското население в решителен за народа етап на национално обособяване, в обстановката на ожесточена борба против фанариоти и чужди верски пропаганди, и, от друга страна — увеличава небългарския елемент, с което затруднява освободителната борба на народа.[101] На пост срещу всяка опасност за българския народ, Раковски веднага бие тревога: „Не стига тегло от гръцко духовенство, от проклети папищаши, от турските управители, от протестантизма, но ето че се яви и най-пагубното за българите преселение в Русия" — четем в „Дунавски лебед".[102] Той анализира постигнатото споразумение между императорското руско правителство и Високата порта и изтъква, че нито едното, нито другото правителство имат реален интерес от него. Русия привлича наистина работливо, мирно и покорно население, но в политическо отношение губи, защото от това страда авторитетът ѝ като закрилник на християнското население в Османската империя. „Каквато и да беше тяхната симпатия към тая сила, на която тии в сичките обстоятелства гледаха като на най-добрият си приятел — пише Раковски за християните в европейските владения на Турция, — тии никоги не щът може заборави това дело!" Губи и Турция, като се лишава от мирни жители, на мястото на които се докарват природно мързеливи и с грабителски инстинкти хора — те неминуемо скоро ще станат източник за нови смущения и оплаквания.[103]

За Раковски е ясна причината, поради която някои българи решават да търсят убежище в братска Русия. Насилията и грабежите, на които са подложени, непрекъснатото увеличаване на данъците, несигурността, беззаконията карат мнозина да се решат да напуснат вековните си огнища.[104] Това обаче не бива да ги накара да напуснат родните си места. Раковски високо се провиква в „Дунавски лебед": „Преселението е за вас смърт, за чядата ви убийство, а за отъчъство ни разорение! Никой не ще ви похвали за такава една ниска постъпка, нъ сичкий свят ще ви укори и ще ся

[101] Въпросът е разгледан от Йоно Митев. Георги Раковски и емигрирането на българи в Русия през 1861 г. — Военно-истор. сборник, 1970, кн. 3, с. 4—23. Наред с безспорните положения Й. Митев приема, че Раковски се противопоставя на преселението през 1861 г., понеже то пречело на „трескавата работа и проекти", когато наближавало времето нашият народ да отхвърли турското иго. Митев свързва противопоставянето на Раковски с революционния подем в България през 1861 г. Той пише, че Раковски никога не се изказвал против емигрирането, защото е смятал, че „българите бягат, за да се спасят от кланета или от масови грабежи". На тази основа възникнал конфликт между Раковски и руското правителство (цит. ст., с. 6—8). Ние не можем да приемем изцяло подобна стесняваща вижданията на Раковски постановка. Още през 1857 г. българският родолюбец пише в „Горски пътник", в историческите си трудове, в „Показалеца" и др., че Високата порта се стреми да омаломощи българския елемент между другото и чрез преселване на чуждо население из българските земи, чрез прогонване (под различни форми!) на българското население от неговите вековни огнища и че това довежда до опасност българския народ. Изселилите се в чужбина българи, които са бягали във Влахия, Молдова и Бесарабия „и еще по-далеч в северна Русия, где ся са приселяли и времянем изгубивше матерний язик и народное чювство, сливали ся са в Власи, Молдовани и Руси!". Това Раковски нарича „несчястно время" (вж например „Горски пътник", с. 267). Той все пак си обяснява постъпката на онния, които са бягали в миналите векове, когато „тогдашний век бил потъмнен от религиозно суеверие силних", но не може да одобри преселенията сега, когато те могат да помогнат на „свое бедно отъчество" (пак там, с. 270).

[102] Дун. лебед, бр. 55, 17 окт. 1861.

[103] Уводна статия България. — Дун. лебед, бр. 38, 21 юни 1861.

[104] Вж. ст. Изглед на въсток. България. — Дун. лебед, бр. 59, 14 ноем. 1861.

ръгае с вас къту с чъловеци недостойни да увардът бащино си мило огнище, кое ваши славни праотци юнашки добили, бранили и вам в свято наследие оставили!" Не бягство от родината е нужно, смята Раковски, и продължава: „Ако ви е дотягнъло от мъки, и на тях доди веки время да ся свършът, стига вие да бъдите благоразумни!" — добавя той, като има пред вид борбата, която трябва скоро да почне.[105]

За да осуети тази пагубна за българския народ постъпка, Раковски развива напрегната, но внимателно обмислена дейност. На първо място, организира агитация вътре в България сред населението, на което се стреми да покаже тежките последици от преселението. На второ място, стреми се да убеди руското правителство да спре акцията като противна на добре разбраните руски държавни интереси. И, на трето място, полага усилия да изобличи султанската администрация, която с насилническата си политика принуждава българите да изоставят изграденото с толкова труд, да напуснат вековните си огнища и да отидат на ново място, където трябва да започват живота си отново.

Във връзка със стотици кореспонденти по всички краища на земите, където по онова време живеят негови сънародници, Раковски научава скоро откъде се готвят да се вдигат българи. „Във Видин чювам тичали шопите сюрюилен [на тълпи] да ся пишат за туй преселение без възпиранье от нашето правителство" — пише например П. Кисимов от Търново.[106] „Варненский бивши руски консул г. Рачински ходил бил по Шумян и около Балкана и мамил нашити простодушни и за оплаквание достойни българи да се преселят в Русия" — пише от Галац Г. Аврамов.[107] „Пътници от Едрине казват, че около 40 села биле ся подписали да вървят. Падаме! Падаме!" — съобщава от Цариград Ст. Балкански.[108] Раковски следи как върви пропагандата за преселение, как се шири от ден на ден. Той следи и пътя на изселниците, поели към Русия. За тяхната съдба го осведомява редовно Мина Минович от Браила — той пресрещал натоварените с българи шлепове, които вървели надолу по Дунава и отнасяли непрекъснато все нови групи към чужди за тях земи. Заедно с други българи от браилската колония Минович се стремял да ги накара да останат във Влахия, дори уговарял с румънските власти да им се дадат земи около града, за да се настанят там. Намеренията обаче се осуетили от взетите от руските консулски власти мерки—шлеповете с изселници били изтеглени навътре в реката и се следяло никой да не поддържа връзка с тях.[109]

За да превари изселническото движение, Раковски помества в „Дунавски лебед" десетки статии и дописки, в които прави достояние на целия народ тежкото положение на изселилите се българи.

---

[105] Редакционна бележка. — Дун. лебед, бр. 49, 6 септ. 1861.
[106] Писмо от 18 май 1861 (АР, III, с. 482).
[107] Писмо от 26 авг. 1861 (пак там, с. 700).
[108] Писмо от 6 септ. 1861 (пак там, с. 729).
[109] По този повод Минович възкликва: „Кажете ми, моля ви се, ние се готвим за революция, касае се да жертвуваме живота за спасението на отечеството, бедните! Колко се лъжем, това са само илюзии, ние не се решаваме да отидем до Видин да жертвуваме само думи и време, за да попречим на тези нещастници да се изселват, а вие искате да жертвуваме и живота си! Защо не отидат 20 или 30 от нашите родолюбци по селата, които се намират около Видин, за да предотвратят загубите, които ще понесе отечеството вследствие на тяхното изселване, злините и робството, които ги очакват в Русия?" (вж. АР, III, с. 655 — писмо от 12/24 авг. 1861).

Раковски обяснява на поддалите се на пропагандата за преселение свои сънародници какво ги чака. Те трябва да са наясно, че предприемат фатална за тях и децата си постъпка. „Вие къту ся приселите от тия предели, в които сте ся родили и отрасли и си промяните въздуха и водата, догде идите до тамо само из пътя ще измрът половината ви! А къту идите тамо в тях умразни пустини, доде ся привикните на него тяжак въздух и на нея горчива и блюдкава вода, бог знай що ще остани от вас! Първо ще изпозакопайте милити си и хубавити си дечица, а после вие, старите умразници, ще си плачите днити, додето и вас един по един испокопаят без время."[110] Раковски предупреждава сънародниците си, че веднъж отишли в Русия, те ще попаднат в ръцете на жесток социален строй, с господари и селянироби, мужици — строй, в който те ще станат притежание на помешчиците. „Тамошнити селци мужици назоваеми от благороднити, т. е. всекоги с кнут по гърба, без училища, без свобода да търгуват, без педя своя земя и сичко, що работят, да бъди за господаря, кой ще ги притяжава." Раковски е видял сам съществуващия царски произвол над трудещите се в Руската империя и говори на сънародниците си като очевидец. За него е ясна съдбата на поелите тежкия път на емиграцията. От хора те стават роби, оставят къщите си, лозята, градините и ливадите, за да отидат да живеят в неразработени земи, където „нито трънка дръвце" ще видят. Раковски намира, че сегашното поколение българи няма и право да изоставя бащините си огнища, които предците им са запазили толкова векове. Колкото и да са големи притесненията от несносното османско иго, все пак условията не са такива, каквито са били преди половин век, по време на кърджалиите. Раковски помества и описания за живота на вече заминалите и установили се българи по новите жилища. „Местата, по които ся нахождат тейзи окаяни българи, изпъстрили са веки от гробища и клетити майки пищът и плачят над гробовете, къту си немилостиво удрят главити на пръстта и си скубят космити!" — пишат на Раковски за преселниците.[111] След като описва как действува пропагандата, Раковски се провиква във вестника си: „Ей, братя мили българи! ...Видите какви гласове дохождат от ония наши окаяни братя, кои са ся излъгали да отидат в тех диви и умразни татарски пустини! Сетното покаяние не ще ви бъди в полза и колко да плачите и да викате от тамо, никой не ще бъди в състояние да ви помогни и утеши, нито самата смърт, защото подир смъртта ви ще ви проклинат и провалят онейзи злочестници, кои ще останат подир вас заробени в тези пустини. Седете си на милото отъчество . . ."[112] Раковски се бори и против тези българи, които агитират за преселението. За него те са народни предатели. По повод на изпратена от Тулча дописка за развита агитация из околните български села до Раковски стигат събраните подписи на първенци от населението в Мачинско, Тулчанско, както и от Варненско, Карнобатско, Сливенско, Провадийско и т. н.: подписали са се чорбаджии, попове, даскали. Гневно Раковски възкликва: „Гледайте колко хитро и лукаво постъпва тая убийствена за народа ни православна пропаганда! От всяко село по един поп, по един даскал, по

---

[110] Вж ст. му: Лудостта за преселението в Русия. — Дун. лебед, бр. 53, 3 окт. 1861.

[111] Писмо на Иван х. Константинов. — Дун. лебед, бр. 54, 10 окт. 1861.

[112] Дун. лебед, бр. 54, 10 окт. 1861.

един чорбаджия[113] и после другите са лесни! Тии ся водят като овци!" Той предупреждава сънародниците си, че най-често тези хора са подкупени, че не трябва да слушат безкнижните попове.„Техна къдилница навсякъде ще ги храни!" Пламенният родолюбец апелира към българската младеж, „злат[н]а българска надежда", да се заеме с борбата против народоубийственото преселение.[114]

Раковски предприема и други мерки. Той изпраща специални свои пратеници, които на място да агитират против преселението. Такъв например е Стефан Ряпов, тръгнал от Белград към 20 май 1861 г. Още по пътя той вече осведомява Раковски за размера на преселението, за държането на турските власти, за дейността на пропагандата. На 26 май Ряпов е във Видин и се заема с проучване на създалото се там положение. В писмото си до Раковски той изброява селата, които са се записали за преселение, създадените комисии, слуховете, които се носят за положението в Софийско, Врачанско, Белоградчишко и други части на Северозападна България.[115] Все по това време Раковски събира и сведения за броя на изселващите се. В „Дунавски лебед" например той съобщава за преселили се през юли—август 1861 г. от Ломско и Белоградчишко 503 семейства, или 3153 души.[116] В архива му се съхраняват и списъци на преселници от Белоградчишко, Сливенско и Варненско, записали се да се изселват в Русия.[117] Точният брой на изселилите се не е известен.[118]

Раковски не се ограничава само с борбата, която води по страниците на „Дунавски лебед". Той написва и отделна брошура — „Преселение в Русия", — която разпръсва между българското население, главно в Северозападна България.[119] Написана с гневен тон, тя повтаря мислите, изло-

---

[113] Раковски не забравя старите свои неприятели, насилници и експлоататори „народни потисници", стари ръжди с еничарски дух — чорбаджиите. Те са пречка за напредъка, за народното единство, верни слуги и сътрудници на властта и фанариотското духовенство. След като ги подлага на унищожителна критика, Раковски наново се запитва: „Кога ще дойде онова счастливо време, да ся изчистят из България и тейзи стари ръжди и зарази?" (ст. Народност. — Дун. лебед, бр. 8, 1 ноем. 1860). Чорбаджиите обаче не представляват вече за народа тази опасност, която са били по-рано. Затова и Раковски се занимава все по-малко с тях. Той все повече се добира до основните недъзи във феодално-султанската държава, рожба на която е и чорбаджийството.

[114] Дун. лебед, бр. 60, 21 ноем. 1861.

[115] Вж писмата му от 24 и 29 май 1861 (АР, III, с. 487—490, 495—496). Той започва вече и устна агитация против преселението.

[116] Вж ст. му: България. Жалостни известия за приселяющите се клетници българи в пуста Русия. — Дун. лебед, бр. 54, 10 окт. 1861.

[117] Вж НБКМ, БИА, ф: Раковски, 1Б 1483, 1484/52.

[118] Й. Митев изнася два неизвестни турски документа по този въпрос. На 4 септ. 1861 г. управата на Ломската каза донася във Видин, че жителите на десет български села от Ломско изцяло са емигрирали в Русия, а други две села — частично. Напуснатите домове стоели празни и незаети. Друг документ отбелязва, че 23 семейства от с. Головица, Ломско, на брой 196 души, искат позволително, за да заминат за Русия. Въз основа на анализ Йоно Митев допуска, че в Русия през 1861 г. са се изселили от Видинския край няколко хиляди души, но намира за завишена цифрата 20 000 семейства, посочена на времето в „Български книжици" (вж. Бълг. книжици, 1861, № 24, с. 479—480). Йоно М и т е в, цит. ст., с. 13. По въпроса за преселниците вж и Ориенталския отдел на НБКМ, документи по преселението ОАК 52/53, ОАК 65, ОАК 36/65, ОАК 24/60, ОАК 24/57, протоколи на Ломския и Кулския околийски административен съвет по преселението на български семейства, както и описи на семейства, които щели да се преселват през 1861 г.

[119] Оригиналът се съхранява в архива на Раковски в НБКМ, 1Б 288/52.

жени по-късно в „Дунавски лебед". Накрая, подписал се „Един българин", Раковски заключава: „Ние ся надейми, че ще дойдете в съзнание и щете послуша гласа на един ваш съотечественик, който ви казва и съветова сичко това от чиста българска душа."

Печатането на брошурата става в Букурещ. С тази задача е натоварен Теодоси Икономов, който в края на април е в румънската столица. Отпечатването минава през различни перипетии. Научили за брошурата, Христо Георгиев и Бакалоглу успяват да сложат ръка над целия тираж от 3000 екземпляра, като същевременно обаждат за книгата на руския генерален консул в Румъния барон Офенберг.[120] Икономов веднага, но вече тайно, отпечатва други 3000 екземпляра, бързо ги натоварва, без да са броширани, и през Гюргево и Свищов се упътва към Видин.[121] Христо Георгиев не успява да спре разпространението на брошурата, въпреки че е осуетил вдигането на готовите екземпляри при първото печатане на труда. Видният търговец и член на Добродетелната дружина е също против преселението. Той сам е разубедил голяма група изселници да не отиват в Русия, а да останат временно из Влашко, докато успеят да се върнат обратно в отечеството си. „Това е загубно за нази, за българите, защото се намаляват българите в отечеството ни и са умножават турците с прихождението на татарите" — пише той на Раковски на 12 май 1861 г.[122] Хр. Георгиев е обаче против нападките срещу Русия, срещу руската официална политика и други са методите му на борба против преселението. Книгата обаче изиграва бързо и резултатно своята роля.

Написаната от Раковски брошура е отпечатана явно с помощта на сръбското правителство,[123] което не остава равнодушно към събитията.

---

[120] Като разглежда действията на Христо Георгиев, Й. Митев допуска, че аководачът на „старите" знаел, че брошурата е писана от Раковски, то той би се поколебал да унищожи иззетите 3000 екземпляра (вж Й. М и т е в, цит, ст., с. 11). Това допускане не би могло да се приеме: Христо Георгиев е бил твърд и не се колебаел пред нищо, когато защищавал линията на Добродетелната дружина. Борбата между него и революционната линия, поддържана от Раковски, е ожесточена и не се спира пред авторитета на Раковски. За отношението на Хр. Георгиев към Раковски вж например тук по-горе разправията с 300-та жълтици, изпратени през март 1860 г. за печатането на книгите на Раковски (по-късно разривът става явен — вж кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 237).

[121] Вж писмото му до Раковски от 28 май 1861 (АР, III, с. 491—492). „Като турих на тях новите 3000 екземпляра!] ръка, нито сшити, нито слепени ги натрупах в сандъка си и тръгнах от Букурещ, но оставих упълномощение на един адвокатин да ся съди от моя страна с предателити, по какво право ми тии спряха брошурити, когато пресата във Влашко е свободна" — пише между другото Икономов.

[122] АР, III, с. 475. В този смисъл вж и писмото му до Найден Геров от 29 май 1861 г. — Из архивата на Найден Геров, кн. I. С., 1911. с. 246.

[123] Мнозина автори приемат, че сръбското правителство е дало материална помощ за отпечатването на брошурата на Раковски против преселението (вж Дж. И г н я т о в и ч. Г. С. Раковски в Белград (1860—1863). — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 407; по-рано: Ив. К а с а б о в, цит. кн., с. 17; същото твърди и Божидар К о в а ч е в и ћ. Георги Стојков Раковски у Новом Саду и Београду. — Зборник радова (Српска академија наука). Београд, 1952. Књ. 17. (Ин-т за проучавање књижевности, књ. 2, с. 327.) Ние нямаме изрични документи, но като се има пред вид цялата насока на сръбската политика по онова време, както и по-сетнешната помощ, оказана от сръбското правителство при пътуването на Раковски в Русия, не е изключено и при издаването на брошурата да има сръбска помощ. Това съвпада с интересите на сръбската държава — тя не желае да види по границите си чуждо, враждебно мохамеданско население, защото то би я отделило от българите, които, намирайки се още под робство, гравитират към съюз със сърбите. В Белград обаче

Сърбите гледат с недоволство на заселването по техните граници на татари и черкези. Подгонени от беззаконията, стотици български семейства са избягали и продължават да бягат в съседна Сърбия, където са посрещнати „с отворено сърце". Становището на сръбското правителство напълно съвпада с това на Раковски, който се ползува от сръбската подкрепа. При заминаването си за Русия, където отива, за да се бори против преселението, той е снабден с препоръка от белградския и сръбски митрополит Михаил до московския митрополит Филарет.[124] Много по-важна обаче е помощта, която Раковски получава от официалните сръбски власти. От запазено писмо на българския родолюбец до сръбския министър-председател Филип Христич, писано през май, преди Раковски да тръгне за Одеса, се разбира, че предстоящата мисия в Русия е била предмет на обсъждане със сръбското правителство. След като отбелязва, че смята да пътува с кола през Румъния, а не по Дунава, защото там има опасност да бъде задържан от турците, Раковски добавя: „Вие сте ми казали ондак: да имате намерение да ме послите још даље, но не сте били још готови." Понеже времето минавало, той настоява да се види лично и да говори по-обширно със сръбския министър-председател.[125] Сръбското правителство е оказало и материална помощ на Раковски при пътуването му до Одеса. На 15 май 1861 г. той получава от Филип Христич 50 жълтици, а на 31 май, един ден преди да замине за Одеса — още 20.[126] Отношенията между Русия и Сърбия по това време не са съвсем добри. Секретарят на руското консулство във Видин А. А. Олхин например пише на Раковски: „Так как вы едите из Сербии, то я скажу Вам, что между нами и Сербии существует большое недоразумение."[127] Запътил се към Русия, Раковски е търсен от окръжния управител на Крайна Джордже Девич, който иска бърза среща — явно това пак стои във връзка с нареждания на сръбското правителство.[128]

Публицистичната дейност на Раковски спомага в борбата срещу преселението.[129] Българският патриот обаче не се ограничава само с това, а решава да предприеме постъпки направо пред руското правителство, да отиде сам в Русия, за да обясни пагубните последици от преселението за

не са се съгласили отпечатването да стане в сръбската столица, за да не се компрометират отношенията с Русия.

[124] Вж ст. ми: Документи за Г. С. Раковски в български. . . — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 37.

[125] АР, I, с. 293—294. В Архива е допусната грешка от съставителя Георги Димов, който отнася писмото към 1862 г., като произволно го свързва с пренасянето на руско оръжие за Сърбия през Румъния. Вж съображенията у Ал. Бурмов. Поправки към том първи от „Архив на Г. С. Раковски". — Истор. преглед, 1956, кн. 5, с. 74—75. Вж и Гргур Јакшић и В. Вучковић. Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез. Београд, 1963. с. 79.

[126] „Г. Раковском, коју полази у Влашку и Бугарску, ради предупређења исељења бугара у Русију, на путни трошак... 20" — вж Јакшић и Вучковић, с. 79.

[127] Вж цит. писмо от 14 юни 1861 (АР, III, с. 529—530).

[128] Вж писмото му от 8 юни 1861 (пак там, с. 516). Сръбското правителство продължава и по-късно постъпките си против преселението. От едно писмо до Раковски на Стоян Буйнов с дата 27 септември 1861 г. се разбира, че то изпратило нота до Високата порта против преселението (вж пак там, с. 781).

[129] Това е добре отбелязано от Йоно Митев, който подчертава, че „неговата брошура (на Раковски), както и статиите му в „Дунавски лебед" изиграха огромна роля" — цит. ст.: Георги Раковски и емигрирането на българи в Русия през 1861 г., с. 15.

българския народ, за престижа на руската политика на Балканите.[130] Той е узнал вече за постигнатото споразумение между царското правителство и Високата порта.[131] „Вместо да ся чисти варварски мръсен елемент от лице Европи, то ся върши противнсе“ — пише по това време българският родолюбец.[132] Подготвил се и в тясно съгласие със сръбското правителство, на 1 юни 1861 г. Раковски потегля, като по пътя се спира за няколко дни в Калафат, откъдето търси среща със секретаря на руското консулство А. А. Олхин.[133] Руският консул във Видин К. А. Байков вече знае за брошурата, която на 14 юни изпраща до Азиатския департамент. „Книжка эта издана одним болгаром Феодосием Филиповичем, как говорят, кореспондент журнала „Дунавский лебед“ — пише той в донесението си. Байков засяга още един важен въпрос във връзка с преселението: оплаква се, че се намира в затруднено положение. От една страна, се стараел „всеми силами. . . чтобы переселение сделалось фактом“, а, от друга страна, се мъчел да действува с най-голямо внимание, за да избегне всяко подозрение, че консулството се занимава с привличане на българи в Русия.[134]

От Калафат Раковски продължава пътя си към Русия. Той се спира последователно в Букурещ, Гюргево и Браила, където разговаря с българите, настанени в тези градове. На 5 юли се обажда на сръбския министър-председател Филип Христич от Галац. В писмото си Раковски информира сръбския държавник за хода на мисията си и изразява убеждението си, че ще може „да поправим все и да докажем Петерзбургскому кабинету да ова политика не е в полза нити Русии, нити славяним и да Руски кабинет боле учинити да шиля агенти више с славянски искрени чювства, а не фанариотски интриганти“. Раковски съобщава също, че е

---

[130] За мястото, което руският печат отделя на преселението, вж. ст. на С. А. Никитин. Национальное движение на Балканах в 60-е годы XIX в. в освещение современной русской печати. — В кн. му: Очерки по истории южных славян и русско-балканских связей в 50—70-е годы XIX в. М., 1970. с. 199—201.

[131] Още на 18 април Раковски съобщава на Й. Дайнелов, че руското правителство предприело постъпки пред Високата порта да разреши преселването на българи в Русия (АР, I, с. 268). На 28 април той вече пише, че тръгва за Букурещ (където смята да печата брошурата) и през Москва ще се отправи към Петербург (пак там, с. 271).

[132] Вж писмо до Й. Дайнелов от 21 май 1861 (пак там, с. 275). В „Дунавски лебед“ Раковски вече е изтъквал вредата, която Русия нанася на собствения си престиж, „като ся лишява за секоги от влиянието си над сичките без изятия християни, що живеят в Европска Турция (уводна ст. България. — Дун. лебед, бр. 38, 21 юни 1861).

[133] Запазено е писмо от Олхин до Раковски с дата 14 юни 1861 г. (АР, III, с. 529—531), в което руският дипломатически чиновник изказва съжалението си, че не може да прехвърли Дунава, тъй като е следен от турските власти. Той вече е известен за брошурата, която преценява като „подла и исполнена нелепейших клевет на России“, без да знае, че неин автор е тъкмо Раковски, до когото пише. Причината за преселението според него не се крие в някаква руска политика, а в нетърпимото страдание на народа, който е принуден да търси спасение. „Мы даже по возможности стараемсь уменьшить движение чтобы опустошив страну не уступить славянской земли татарскому элементу.“

[134] Вж писмо от 14 юни 1861. — В цит. моя ст.: Документи. . ., с. 38. По-късно К. А. Байков съобщава чрез княз Лобанов-Ростовски, че брошурата е писана от Раковски. Той изтъква същевременно и антируските според него статии в „Дунавски лебед“, насочени против преселението (вж пак там, с. 51—53).

взел препоръчителни писма от няколко български общества, поради което още повече се надява гласът му да се чуе в руската столица.[135]

На 9 юли Раковски вече стига в Одеса.[136] Той се среща с генерал Петър Д. Стремоухов, който бил натоварен да организира преселването на българите в южните области на Русия. Интересно е впечатлението, което е направил на видния руски сановник. „Доколкото можах да преценя това лице — пише Стремоухов за Раковски, — той е един много енергичен и способен мъж, добър родолюбец, но твърде склонен към крайните партии и твърде малко придирчив в избора на пътища и средства." Тази преценка на царския служител е доста точна: не би могло революционерът Раковски да му допадне във всяко отношение.[137] Още по-бляскава оценка дава Стремоухов в писмото си до Егор Петрович Ковалевски, по онова време директор на Азиатския департамент на Министерството на външните работи. Доколкото е могъл да събере сведения и доколкото сам има впечатления от него, той намира Раковски за „человек с огромными способностями, весьма энергичный и пылкий патриот, но в тоже время очень преданный крайним мерам и неразборчивый в выборе средств для достижения своих целей"[138]. От писмата на Стремоухов се разбира, че Раковски е носел препоръчително писмо и от руския генерален консул в Белград Влангали, който намирал „Дунавски лебед" за „чрезвычайно полезным и необходимым" (недоразуменията с Влангали започват по-късно).

Срещнал се с ръководните руски лица в Одеса и получил съответни уверения, Раковски смята, че е успял да уреди въпроса, че Русия ще прекъсне преселението. По това време генерал-губернатор на Бесарабския и Новоросийски край е граф Александър Григориевич Строганов, който по думите на Стремоухов е „несъмнено българофил"[139]. Той е уверил Раковски, че ще направи необходимото,[140] та последният пише на Дайнелов, че вече „си свърших работа както желаях". При това положение Раковски не иска да губи време в пътуване до Москва и Петербург, а решава да се върне в Белград.[141] На 18 юли 1861 г. той поема обратния път и през Браила[142]

---

[135] Писмо от 5 юли 1861 (АР, I, с. 282—283). Писмото е интересно и със сведенията, които Раковски дава за разговорите си с княз Гагарин, водени по време на пътуването му към Галац. Руският държавник споделил с Раковски, че съществува силно настроение против сръбския министър-председател поради политиката му — интригите целели той да бъде заменен с Йова Маринович, по онова време председател на Държавния съвет.

[136] Точната дата указва сам Раковски в писмото си до Дайнелов от 15 юли 1861 (АР, I, с. 285).

[137] Вж писмото на П. Стремоухов до графиня Антонина Дмитриевна Блудова в Петербург от 18 юли 1861, цит. моя ст.: Документи. . ., с. 43.

[138] Вж писмото от 18 юли 1861, цит. моя ст.: Документи. . ., с. 44—46. Стремоухов намира, че ако руското правителство би решило да подпомогне издаването на някакъв български вестник, то по-способен човек от Раковски като редактор надали би се намерил.

[139] Цит. писмо до Блудова, с. 43.

[140] По-късно Раковски отбелязва, че „генерал Стремоухов обеща, чи не само щедаде такива енструкции [да се спре преселението], но и че незабавно ще телеграфира о тому Видинскому консулу" (вж изложение до княз Горчаков от 8 дек. 1861. АР, I, с. 382).

[141] Вж писмо от 15 юли 1861 (АР, I, с. 285).

[142] По това време са изминали вече 19 години от браилските събития през 1842 г. Инцидентът обаче се помни добре от местните власти: и на отиване към Одеса, и на връщане към Белград по време на престоя му в града Раковски е бил следен от румънската тайна полиция. Властите се боят да не се повтори надигането сред българите и

и Букурещ отново е в сръбската столица на 27 юли, след близо двумесечно отсъствие.[143]

Завърнал се в Белград, Раковски се заема да стегне редакцията на „Дунавски лебед". Една от първите му задачи е да отстрани Теодоси Икономов, който бил уличен във връзки с униатите.[144] В отговор Теодоси Икономов заплашва Раковски, че ще издаде кой е истинският автор и как е станало отпечатването на брошурата против преселението. Заканите на Икономов не стряскат българския патриот, но създават безспокойство в сръбското правителство. Поради тази причина вероятно Филип Христич отправя специално писмо до Раковски, в което му обръща внимание да не дразни Икономов и да му плати каквото му дължи. Раковски успокоява сръбския министър-председател и му пише, че не се бои от предателство — и без това вече се знае кой е авторът на брошурата. „Най-после я съм готов все да притърпим сам, без да повредим икого другиго" — уверява той Христич, като явно има пред вид съучастието в издаването на брошурата, и завършва: „Я имам много да Ви съобщим, нъ писменно не могу. Я Вас молим да будите спокойни и ова ствар нищо не е."[145]

Брошурата на Раковски, както и редицата статии и редакционни бележки, насочени против преселението, съдържат немалко нападки против официалната руска политика от онова време. За да може да повлияе върху сънародниците си, Раковски на места е допуснал преувеличения при описването на условията в Русия, сгъстил е боите, засилил е мрачното описание. Той има основание да изтъква отрицателните страни на социалния строй, който съществува при царския режим, безмилостната експлоатация на помещчиците, но греши, когато приписва на Русия помисли и намерения, които никога тя не е имала. В държавата на помещчиците самият руски народ по онова време се е намирал в тежко положение и това е известно на Раковски.[146] Добре например е описал това положение на духовете Христо Т. Стоянов в писмо до Раковски от 19 октомври 1861 г.: „Лавата, коя ще погълне тукашните тирани, готова е да избухне, туку чека минутата."[147] Подобни описания за гнета на помещчиците специално в Крим дава по

то да причини подобно движение и сред румъните, които „само чакат един подобен случай, за да постигнат своята цел" (вж писмо на М. Минович от 3/15 юли 1861. АР, III, с. 575. Вж и Vl. D i c u l e s c u. Din legăturile lui G. S. Rakovski cu bulgarii din Brăila în 1861. — Romanoslavica, vol. V. Istorie. Bucureşti, 1962. p. 179—182. Вж и: Traian I o n e s c u-N i ş c o v, Quelques aspects de l'activité de G. S. Rakovski et de ses rapports avec les Principautés Roumaines. — Romanoslavica, vol. IX. Bucureşti, 1963. p. 566).

[143] Вж писмо до Й. Дайнелов от 1 авг. 1861 (АР, III, с. 781).

[144] Още по пътя към Одеса Раковски пише на Дайнелов на 7 юли 1861 г.: „Теодосий не е достоен и има сношения с униятски вуни от Свищов, кои го вълнуват!" (АР, I, с. 285).

[145] Пак там, с. 290. Съставителят на том I от Архива Георги Димов е отбелязал, че писмото е „от неизвестно лице" — касае се за Филип Христич, по онова време сръбски министър-председател.

[146] Събитията в Русия, както и подкрепата, която царското правителство оказва на преселението, довеждат до окончателно създаване на диференцирано отношение у българските революционери — отрицателно към самодържавието и официална Русия, от една страна, и пълно със симпатия и привързаност към руския народ и революционерите, от друга (вж по някои от тези въпроси: В. Х а д ж и н и к о л о в. Отношението между България и Русия в историческата литература у нас до Октомврийската революция. — Известия на Белг. истор. д-во, кн. XXV. С., 1967. с. 347 и сл.

[147] АР, III, с. 811.

същото време и Херцен в своя „Колокол“. Раковски е враг на руската царска администрация, но искрен и непоколебим приятел на руския народ,[148] съчувствуващ на руските революционери. Тези негови виждания прозират и при водене борбата срещу преселението, предприето от царската дипломация, но скоро прекратено, между другото благодарение и на борбата, която води Раковски.

Големият родолюбец продължава борбата против преселението и покъсно, когато вече главните му усилия са насочени към подготовката на Българската легия. През декември 1861 г. той подготвя изложение до княз Горчаков.[149] В него Раковски изтъква колко губи самата Русия с преселението. Върналите се преселници разказват „с кървави сълзи на очи, че остали гладни, жедни, без покрив и еще поругани!“. И Раковски продължава: „Не ще ли стани това едно оръжие в ръцете на западните и на турците против руската защита на православието в Турско! С какви аргументи ще отбиваме веки пропагандата ако ся пак появи? А турски свирепства?“[150а]

Насоката на брошурата „Преселение в Русия. . .“ и на статиите, писани от Раковски през 1861 г., в разгара на борбата срещу изселването на българите от техните вековни земи, се използува от някои автори, за да припишат на българския родолюбец русофобски настроения, каквито той никога не е имал. Тези опити са свързани още с името на Захари Стоянов, който през 1886 г. издаде във второ издание брошурата на Раковски, придружавайки я с невъздържани нападки против Русия. Своите чувства той се опита да припише и на Раковски, без да вземе пред вид многобройните изказвания на българския възрожденец, десетките негови статии, в които се дава израз на любовта към братския руски народ. Захари Стоянов и редица други автори, които приписват антируски чувства на Раковски, не взимат пред вид не само многото категорични прояви на любов към „благословенная земля Росии“, но и по-късните изяви на Раковски. В края на същата 1861 г., когато пише своята брошура, насочена главно към тези българи, които искат да се изселят, той пише за познатата на Русия привързаност на българския народ, за „любви българскаго беднаго народа к руссам“[150б]. Пише също, че „български народ въобще няма никаква си страст и умраза против русите, защото го свързва с тях крепкий съяз единородия и единоверия“, и уверява, че „българите всякоги ще обичат ру-

---

[148] Раковски вече е доказал добрите си чувства към Русия. Като политик-реалист, той още преди години предупреждава, че известни погрешни ходове на царската дипломация могат да доведат до отчуждаване на някои българи от Русия (вж например писмото до Иван С. Иванов от 5 май 1858. АР, I, с. 155). Раковски не се колебае да обясни погрешната политика и по отношение на църковната борба, в която руската дипломация стои първоначално на страната на Цариградската патриаршия. Когато тръгва към Русия, за да действува против преселението, той замисля срещи и с влиятелния московски митрополит Филарет, комуто иска да обясни „направление умов в Болгарии“. За тази своя мисия българският патриот е снабден и с препоръчително писмо от сръбския митрополит Михаил, който подчертава, че българите са недоволни и ще продължат борбата, която е „очень опасна православию“ (вж текста в сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 37).

[149] Запазени са две редакции — първата от 8 декември 1861 г. и втората — от 2 януари 1862 г. (АР, I, с. 381—385).

[150а] Пак там, с. 385.

[150б] Пак там, с. 382.

сите“[150в]. Навсякъде обаче българският възрожденец говори за „русите“, за „руския народ“, като по този начин внимателно прокарва разлика между народа и неговите управници — цар-император и помешчици. Раковски не може да одобри режим като царския в Русия, който му напомня османския. Той неднократно реагира против официалната политика на царското правителство, насочена в известни моменти към подкрепа на фанариотското духовенство (поради разбирането, че така се съхранява православното единство), или предприемаща понякога погрешни стъпки, каквото е например преселението. И тогава Раковски се замисля какво отражение ще дадат подобни мерки върху привързаността на българите към братска Русия: „какво впечатление ще даде това на руските неприятели, а какво понятие ще земе български народ, кой види и слуша подобни неща от пострадавшите си на тойзи начин братия!“ Отношението на Раковски към руския народ и разликата, която той прокарва, когато говори за руското царско правителство, личи и в многобройните редакционни поправки, които нанася върху получени дописки от свои кореспонденти.[150г]

Усилията на пламенния български родолюбец да предотврати обезбългаряването на родината не се ограничават само с убеждаването на сънародниците и с усилията да бъде променена руската политика по отношение на преселението. Значителни са опитите на Раковски да убеди и турското правителство в безполезността на подобна акция, нещо повече — във вредата от нея за имперските османски интереси. В редица свои статии той развива доводите си, отправени към Високата порта, към посочване нежелателните последици от предприетото преселение. „Тя дозволява да дигнат от земята ѝ народ съвсем покорен и работлив и го заменува с хора нищо и никакви.“[151]

Постепенно Раковски сменява тона, като сочи беззаконността на тази мярка. Въз основа на какво Високата порта ще предприема подобно преселване на коренните жители на България, претърпели толкова мъки и страдания, оросили с толкова кръв и сълзи родната си земя?[152] Тонът става все по-суров, във вестника се посочват безкрайните жестокости и изтезания, данъчни тежести и ограбвания, на които е подложена бедната рая — те я карат да напуска родната си земя. Раковски посочва десетки конкретни случаи, когато нетърпимите злоупотреби довеждат до отчаяние беззащитните българи. „Причините, които принуждават народът ни да тръси уж по-добри церове на болките си, да са приместява от тука за в друго място, са много и различни, но ния ще кажеме две главни от них причини за доказателство: едното е нездравото пазене на имота и живота

[150в] АР, I, с. 384—385.

[150г] Така например в дописка от 17 септември 1860 г. Й. Дайнелов от Цариград напада „русите“ заради поддръжката, която дават на фанариотското духовенство. Раковски заменя в печатния текст, излязъл в „Дунавски лебед“, „русите“ с „една сила“, т. е. държавата, а не народа (Дун. лебед, бр. 3, 19 септ. 1860). На 6 септември 1861 г. Стоил Балкански пише в своя дописка: „Жално въистина за нас, българите! Какви хора не са се заузели да ни погълнат! Фенерлии, йезуити, руси. . .“ В печатния текст на дописката Раковски маха думата „руси“ (Дун. лебед, бр. 51, 22 септ. 1861). Никога той не допуска нападки против руския народ заради някои постъпки на царското правителство, никога не се е проявил като русофоб, както тенденциозно пишат в миналото някои автори.

[151] Уводна статия България. — Дун. лебед, бр. 38, 21 юни 1861.

[152] Уводна статия България. — Дун. лебед, бр. 41, 11 юли 1861.

на поданиците, а другото е безредното и насилствено събиране на безмерните данъци“ — четем в дописка от Пазарджик.[153] Много сполучливо предава причините, поради които българите искат да се преселват, Константин Василев от Одрин. В своя дописка до Раковски той описва тежкото положение на селяните: те са принудени във всяко село да изхранват по няколко турски заптиета, които ги запират със или без повод, пречат им да обработват земите си, изземват житото им и го продават на безценица за несвършващи се данъци. От друга страна, разбойници всеки ден убиват, грабят, безчестят, без някой да ги закача. „Това жалостно положение принуди селянете да дирят уж спасение за оттърваване от злото. И какво спасение найдоха! Тям се внушило да ся преселят в Росия. . . Всяко с нетърпение чака пролетта, за да ся избави от турскити тегла в преселение“ — завършва описанието си К. Василев, като сочи причини, характерни не само за Одринско, а и за всички български земи.[154]

Обезпокоена от настъпилата реакция против преселението, Високата порта се старае да отрече, че е подписала спогодба с Русия за замяна на българи срещу татари и черкези. Великият везир разпраща специални телеграми из България, че „между двете царства няма никакъв предварителен договор относително да ся изпратят от Румелия българи и да ся заселят в Русия по земите, оставени от бежанците. Никакъв такъв договор няма!“ Раковски анализира обстоятелствата, които ясно сочат, че турското правителство предварително е решило да изсели българи, и заключава: „Не, не! Ние не ся лъжим от тая комедия. Вишеизложената депеша не е пусната за друго, нъ само да отърве турското правитълство от отговорности пред общото разгневено мнение. А работите си остават се пак същи, тоест една съблазнитълна продажба от народи!“[155]

Раковски реагира остро и на друга опасност за българите, настъпила почти по същото време и свързана пак с преселване на установили се и изградили живота си сънародници в Бесарабия. Заселили се там в края на XVIII в. и след руско-турските войни от 1806—1812 и особено от 1828—1829 г., българските колонии в Бесарабия се радват на известно благосъстояние, постигнато с упорит труд и подпомогнато от привилегиите, дадени им от Русия. Част от тези колонии минават след Кримската война към Молдова. През ноември 1860 г. там стават безредици, причинени от неправилните постъпки на тогавашния управител Тинко и окръжния управител на Кахуло-Прутския окръг Дропуло. При сблъскванията се стига до стрелба, до убийство на мирни граждани, до значителни материални загуби и в резултат — до изселване на част от българите. Колонистите настоявали да не им се отнемат привилегиите, дадени им с официални документи: да не дават войници, да имат право на българско преподаване в училищата. Властите употребили сила, за да наложат своето. Като дава място в „Дунавски лебед“ на съобщенията за кървавите събития, Раковски възмутено протестира и апелира към молдавското правителство да „доди в по-прави чювствувания правосъдия и правого разума“, тъй като в противен случай населението може да стигне до отчаяни постъпки и да напусне мястото, където живее, щом законите не му дават защита.[156] В „Дунавски лебед“

[153] Дун. лебед, бр. 59, 14 ноем. 1861.
[154] Вж оригинала в АР, III, с. 766. — Дун. лебед, бр. 57, 31 окт. 1861.
[155] Изглед на въсток. България. — Дун. лебед, бр. 59, 14 ноем. 1861.
[156] Дун. лебед, бр. 27, 31 март 1861.

Раковски помества материалите, като внимателно ги редактира, за да не допусне нападки против румънския народ, но изобличава съответните длъжностни лица, станали причина за жертвите. На няколко пъти по-късно той се връща върху събитията. По-сетне част от бесарабските българи решават да преминат в Русия, като изоставят изградените си къщи, имоти, спокойствие. Раковски помества в „Дунавски лебед" подробни информации за това решение. „Бесарабскити българи най-много от других познават какво нещо е приселение от един предел в други, т. е. какви разорителни и смъртоносни следствия носи то с себе си", и въпреки това се вдигнали, подтикнати между другото и от някои свои сънародници. Раковски възкликва: „Жалко нещо е въистина да гледа чъловек между един народ такива заблудени чъловеци!"[157]

Икономически въпроси, отразени в „Дунавски лебед"

През цялото време на издаването на „Дунавски лебед" Раковски се интересува живо от икономическите въпроси, които са му близки още от цариградския период на живота му. Тежките последствия от приключилата Кримска война влошават положението на българския народ, те тегнат върху живота му, създават революционна ситуация. Раковски следи внимателно различните прояви в стопанския живот на българите, коментира ги, старае се да използува в интерес на народа процесите, които се развиват по онова време в Османската империя. Още в известието за излизането на „Дунавски лебед" той бележи, че ще показва „път образования и развития му съобразно с обстоятълствам, под коим ся он днес находи"[158]. Във вестника си Раковски засилва икономическата тематика, предлага различни проекти за напредъка на българското народно стопанство, излага схващанията си по редица важни въпроси за бъдещия обществено-икономически строй на България, критикува феодалните порядки, които съществуват не само в Османската империя, но и в Румъния и Русия където помешчиците разполагат със селяните, помества изобилни данни за състоянието на пазара и цените в Цариград, за курса на турската лира и т. н.

Раковски вече сам се е занимавал няколко години със стопанска дейност и има не само впечатления, но и определени виждания по различните въпроси около икономиката на българския народ. Той правилно долавя, че крайна цел на всяко производство е задоволяването на човешките потребности. Според него човекът трябва да стои по-близо до природните нужди, да се ограничава, а не да се стреми да удовлетвори всяко свое желание — желанията са безкрайни и неограничими. Той обаче не проповядва някакъв аскетизъм, а разумност и мярка, особено нужна за българския народ, който първо трябва да догони европейските свободни народи, да усъвършенствува земеделието си, занаятите си, изкуствата, да разшири търговията си, та после да мисли и за по-широко задоволяване на потребностите. „Ние българи, тряба днес да почитами наши производи и изделия

---

[157] Вж ст. Българските преселения в Бесарабия. — Дун. лебед, бр. 42, 18 юли 1861.

[158] Дун. лебед, бр. 1, 1 септ. 1860.

повеч от чюздих, защото са наши и да отбегвами колко ни е възможно употребления чюздих; съвременно же да ся трудими постъпенно да усъвършенствувами нашия." Раковски призовава българите да се борят против разкоша; те трябва да се стремят да поемат икономиката на страната в собствените си ръце. Това би станало по-лесно, ако неговите сънародници имат свои български търговски дружества. Раковски апелира да се основе такова общобългарско дружество, което би [спомогнало печалбите от търговията да остават в български ръце, а не да отиват в чужбина.[159]

Раковски си дава сметка какво е значението на икономиката в живота на държавите — тя определя тяхната политика, ръководи действията им. Затова като добър политик не изпуска и тази страна, когато мотивира различните си предложения. Нещо повече, той се старае да заинтересува и чуждите държави от съдбата на българския народ, като им сочи икономическата изгода, която биха имали от едно благоприятно разрешение на българския въпрос. В разгара на църковната борба Раковски сочи какви са изгодите за европейските държави от търговията, от една страна, с България, и, от друга — с Гърция: колко българският народ може да бъде по-полезен като икономически партньор за Европа. Българите са производители на редица суровини, които се търсят на Запад; същевременно те представляват широк пазар за западните стоки. Ако биха имали малко повече възможности за свободен и споксен живот (какъвто една независима църковна йерархия би могла да им осигури), те могат да развият още повече сеното земеделие, сеното скотовъдство, занаяти, да увеличат благосъстоянието си. Така те биха могли да изнасят повече стоки, необходими на Запада. Същевременно нарасналите им икономически възможности биха довели до купуването на повече стоки, внасяни от Европа: една двойна изгода. Същото не може да се каже за гърците, които по характер сами са търговци, нямат плодородни земи и не могат да дадат от своя страна това, което могат да предоставят българите. Показвайки реален политически поглед, Раковски по този начин изтъква на преден план икономическия елемент при определяне на външните отношения между различните държави.[160]

За Раковски е ясно, че в търговията българите трябва да се стремят към активен баланс — да не купуват много, а да продават малко, — защото това води до провал. Това той изтъква в „Дунавски лебед". Поради тази причина се бори против въвеждането на чужди моди, които водят до разхищения и пречат за пласирането на родното производство. Духовито Раковски иронизира подобни увлечения. „В Сливен къту дошал един учен чиляк и увел не знайми що е то за пуста сивилизация, сливенски жени и моми облекли малокови и капелини, гудили на ръце си ръкавици, запратили хурки и вретена, не придът веки, ни тъкът, ами имали намерение да си седят на столове и канапета, да ся чешат и гладят пред огледалото, да ся разхождат за ръки с мъжето си и живеят живот къту самодивски попадии..."[161] Раковски се стреми и със средствата на сатирата да увещае сънародниците.

---

[159] Позив за учръждения на едно търговско българско дружъство по главния места в Европа, от де български търговци извозвът разни стоки. — Дун. лебед, бр. 3, 29 септ. 1860.

[160] Уводна статия България в политико-икономичъско отношение с Западна Европа. — Дун. лебед, бр. 5, 12 окт. 1860.

[161] Дун. лебед, бр. 15, 20 дек. 1860.

си да употребяват собствените си произведения, „а не да увождът нови непотребни и вредитълни работи за днешное състояние България“[162]. Тези си виждания той развива непрекъснато и по-късно. По това време талантливият журналист се старае да държи в течение читателите на „Дунавски лебед“ за търговията в Цариград, който тогава представлява голям икономически център за българските земи, консуматор на произведения на българското земеделие и скотовъдство, на занаятите, средище на много български търговци. На драго сърце Раковски дава място във вестника си и на съобщенията за създадени български търговски къщи. Съобщенията той придружава със свои кратки бележки за значението, което имат те за българите. По повод на образуването на търговската къща Мавриди-Златов например Раковски изказва радостта си от вестта и добавя: „Дано йеще такива търговски къщи ся съставят по наша България, кое е за полза народа и разпространение търговских предприятии!“[163]

Сполучливо оценява икономическите виждания на Раковски Жак Натан, който свързва политическата му програма с икономическата. Раковски според видния наш икономист вижда проникването и победата на цивилизацията в Европа, но едновременно с това наблюдава и изостаналостта на Османската империя — изостаналост, която по необходимост се споделя и от българския народ. Раковски се бори цивилизацията да проникне и в българските земи, т. е. да проникнат и новите форми на капиталистическо стопанство, ратува за развитие на страната, за българско производство, да се създадат български предприятия, издига глас против увлеченията по чужди моди. „Залога за успеха на всички тия мероприятия той вижда в ликвидирането на турската феодална власт и в революционната борба за свобода“ — бележи съвсем правилно Жак Натан.[164]

Вестите за икономическото положение през втората половина на 1861 г. стават все по тревожни. В Османската империя настъпва тежка икономическа криза, която привлича вниманието на Раковски. В много писма, които стигат до него, се съдържат интересни картини за настъпилия смут. Така например на 29 ноември Дайнелов пише от Цариград: „Борсата са затвори с байонети. Сарафити са испъдиха. Вън улицити са пълни с хора. Викове разни се чуват. Хора баялдисали и изтъпкани се влечат. Правителството не ще да знай! Фурнити са затвориха всичкити, народа: турци, българи, арменци, евреи и гърци тичат с кръвнясали очи за хляб, но няма, и тоя час, когато ще ви претвора настоящето си, защото пощата бяга, са научих, че по фурнити с ножови бой станало.“[165] Настъпилата криза интересува живо революционера Раковски. Като описва безредиците, друг негов кореспондент завършва: „Цариград е цял смутен и много смутен!. . . Революция е неизбежно, тачи видящем! Парите се топят ежечасно, хората са отчаяни и са стигнали до убеждението: „Дето ще умирам като ден, нека умра веднаж за свобода!“[166] Тази революционна ситуация Раковски разглежда на фона на положението в империята и Европа.

---

[162] Цит. ст. Позив за учръждения на едно търговско. . .

[163] Дун. лебед, бр. 7, 27 окт. 1860. За този период вж подробно монографията на Кирил Г о р о в. Икономическите възгледи на Г. С. Раковски. С., 1962. с. 70—123.

[164] Жак Н а т а н. Г. С. Раковски за икономическото развитие на България. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 57 (цялата статия — с. 41—58).

[165] АР, III, с. 897.

[166] Писмо на Ст. Буйнов от 9 ноем. 1861 (пак там, с. 899).

Външнополитически въпроси. Отношение към националноосвободителните движения в Европа

По време на престоя на Раковски в Белград националноосвободителните движения в Европа бележат решителен подем. Поражението на Русия в Кримската война разкрива слабостта на царизма, настъпва криза във феодално-помещическия строй, появяват се силни демократични движения. В страната избухват стихийни селски вълнения, раздвижват се украинци, литовци и др. Особено мощно е националноосвободителното движение сред поляците. Събития настават и в Италия, която се бори за своето окончателно освобождение и обединение. Събитията в Италия имат силен отзвук на Балканите. Успешната борба за освобождение и обединение раздвижва духовете, подтиква към размисъл за бъдещето.[167]. Раздвижва се голямата полска и унгарска емиграция, почват да се кроят планове, засягащи Австрийската империя. Брожението се пренася и сред народите в европейската част на Османската империя. Вътрешната криза в страната се задълбочава и от изострените стремежи за постигане национална свобода, от борбата на поробените населения. Борят се херцеговци, черногорци, раздвижват се българите. Всички тези събития привличат най-живо вниманието на Раковски.

Точно сред този кипеж започва своя път „Дунавски лебед". Съобразявайки се със съществуващите условия на цензурата, Раковски намира начин да изкаже във вестника открито своите чувства към националноосвободителните движения в Европа, да посочи вътрешната връзка, която съществува между тях, да намери в тази обстановка мястото на българите, да се спре върху най-правилните решения за характера на борбата из българските земи. Поместените в „Дунавски лебед" материали сочат неговите симпатии, неговата вяра в правото на всеки народ да извоюва свободата си, преклонението му към народните герои, отличили се в тежките борби против силни притеснители. Често през този период може да се срещне името например на Гарибалди, „имя, кое превъзходи всеки орден и титул", на Лука Вукалович, на Лайош Кошут, на генерал Клапка и на други борци за свобода. Разглеждат се действията на полските и унгарските емигранти, за да се подчертае, че „тая пролет ще угрее съвсем други свят, кой ще зазари многи до сега в тъмнота живеящи!"[168]. Раковски взима страна и в появилия се спор между Гарибалди и Кавур, като симпатиите му са на страната на народния герой, а не към „сардинский кабинет". Според Раковски „разпалених републикантов" около Гарибалди „мислят твърде далеч", докато „сардинский кабинет ся старай всякояче да би ся положила Сардиния глава на цела освободена досега Италия"[169]. Раковски винаги е на страната

[167] Добре отбелязва това обстоятелство още на времето командуващият френската ескадра в Близкия Изток Roncière le Noury. В доклад до френския министър на флота той пише: „La guerre d'Italie a fait germer dans les esprits des idées nouvelles et un sentment de nationalité, qui met tout son espoir dans l'Empereur" (MAE, Turquie, No 345, f. 240 sq.). Тук става дума и за надеждите, които е възбудил Наполеон III с помощта, оказана на Италия. По-късно илюзиите за френска помощ изчезват.

[168] Граждански обзор. — Дун. лебед, бр. 9, 8 ноем. 1860.

[169] Дун. лебед, бр. 2, 22 септ. 1860. За отношението на Раковски и въобще на българското националноревюлюционно движение към освободителната борба на италианците вж ст. на D. K o s s e v. L'Unità d'Italia e il movimento di rivoluzione na-

на демократичните сили в настъпилите събития. Той съчувствува на борбата на унгарците за права в Австрийската империя, но не одобрява стремежите им за хегемония над хърватите.[170] Защищава хърватите, но същевременно издига глас против техните желания да наложат католическата вяра на останалите южни славяни. Вниманието на нашия революционер към всички тези движения и сблъсквания на интереси не е теоретично — винаги българският патриот свързва събитията с положението по българските земи, търси пътищата за успех на българското националноревюлюционно движение. И докато в „Дунавски лебед" той е принуден да спазва по-внимателен език, то в кореспонденцията си пламенният патриот пише съвсем открито какво мисли, дава определени преценки за събитията, изобличава, посочва егоистичната политика на някои сили, спира се особено подробно на политиката на европейските сили, анализира техните постъпки, мотивите им, интересите им на Балканите.[171] Така например Раковски посочва тесните връзки, установени между Австрия и Османската империя, особено в края на 1861 г., когато австрийски войски фактически се явяват в подкрепа на турските в борбата им срещу херцеговските въстаници. Той отбелязва и създалите се лагери в европейската политика: съюза на Австрия, Прусия и Русия, — „защищающи старое монархическое право" — и на Франция и Италия, които защищават принципа на „народное суверенство"[172]. Раковски съчувствува на всички, които поддържат правото на всеки народ сам да реди съдбините си. По повод на събитията в Полша той пише за борбата на полските патриоти,[173] като отбелязва, че те „имат съюз с добро-

---

zionale in Bulgaria nella seconda metà del XIX secolo. — In:Problemi dell'Unità d'Italia. Atti del II convegno di Studi Gramasciani, Roma, 1960. Roma, 1962. p. 201—206.

[170] Дун. лебед, бр. 22, 21 февр. 1861.

[171] Заслужават внимание например анализите, които Раковски прави в писмата си до Дайнелов върху външната политика на европейските сили, противоречивите им интереси и общото им стремление да унищожат руското влияние на Балканите (вж писмата му от 28 февр. и 1 март 1861. АР, I, с. 249—254).

[172] В оценките си за международната политика, за проявите на отделните правителства по онова време Раковски изхожда от своите прогресивни виждания на революционер-демократ (вж по този въпрос подробно Д. К о с е в. Г. С. Раковски за външната политика на чуждестранните държави и на българското националноосвободително движение. — Списание на БАН, кн. 3—4, с. 86; вж и ст. му: Г. С. Раковски за външната политика на българското националноосвободително движение. — Истор. преглед, 1971, кн.4, с. 31—54. Вж и ст. на Николай Г е н ч е в.Г.С. Раковски и външнополитическите проблеми на българската национална революция. — В сб.: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974. с. 141—161.

[173] Раковски поддържа отдавна връзки с поляци. По време на престоя си в Цариград той е имал контакти с М. Чайковски — за тях българският деец говори и в „План на Житието" си. Връзки с Чайковски той търси и през 1860 г., когато натоварва своя цариградски кореспондент Дайнелов да се срещне и да разговаря с видния полски емигрант. Писмото на Раковски, с което заръчва на Дайнелов срещата, не е запазено. Може обаче да се предполага, че се касае за подкрепата, която някои поляци в Цариград и из страната дават на униатското движение. Раковски е бил също добре познат на поляците и се е ползувал между тях със значителен авторитет. В свой доклад до Милковски един от полските дейци в емиграция нарича Раковски „българския Лелевел" (идейният вдъхновител и талантлив организатор на „Млада Полша") — вж доклада на Коперницки от 6 ноем. 1868. — L. W i d e r s z a l. Bułgarski ruch narodowy 1856—1872. Warszawa, 1937. p. 207. За дейността на полските емигранти в Турция вж и С. М. Ф а л ь к о в и ч. Из истории польской эмиграции в Османской империи в конце 50-х — начале 60-х годов XIX в. — Краткие сообщения Ин-та народов Азии,

желателната партия в Русия“[174]. Раковски хроникира и борбата на руския народ за народни права и свобода. „Виждами че робството и абсолутизма днес нигде ся не търпи вече, свобода ся бори навред и иска да ся признай природното ѝ зачало.“ И добавя още: „Па кога виждами днес и в огромното руско царство това явление, гдето владее якост, що остава убо и за Турция?[175] Раковски съчувствува на руските революционери. Още от времето на престоя си в Одеса българският родолюбец познава делото на Херцен.[176] Сега той наново споменава за големия руски демократ, като свързва умело името му с борбата на поляците за свобода. По повод на изпратен адрес-поздравление до Херцен, в който поляците му благодарят за показаната симпатия към полския народ, Раковски подчертава казаното в адреса, че „с робството на поляцити е свързано и робството на Русия“[177]. В друго съобщение Раковски посочва, че „подвигът, който става днес в Полша, има тайно съюз и в сама Русия с либералная част“, че били разпространени тайни печатни издания, които гонели една и съща цел и паролата на които била „заради взаимна свобода“. Под название „Великий Рус“ разпространяваните издания създавали големи затруднения на руската полиция.[178] Като пише за полските движения, Раковски подчертава, че с тях са съгласни и „множъство младаго духа руси, кои веки не щат да живеят под мъчителское губитълство. . . и съдействуват им в предприетие“[179]. Във връзка с тези демократични убеждения на Раковски стои и отрицателното му отношение към панславизма като политическа идеология.

Докато борбата на поляци, италианци, унгарци интересува Раковски поради отражението, което дава върху европейската политика (покрай личните симпатии и предпочитания!), то положението в Русия привлича вниманието му, на първо място, поради важната роля, която тази сила играе на Балканите, поради влиянието, с което въпреки резултатите от Кримската война се ползува в Османската империя, и поради братските връзки, които съществуват между българи и руси. Отражението, което движението на „младаго духа руси“ има върху Раковски, сочи нюансираното отношение на българския родолюбец към русите, обяснява още вед-

---

т. XXX. М., 1961. с. 197—209. За различните течения в полската емиграция, намерили отражение и в отношенията с българите, вж монографията на С. М. Фалькович. Идейно-политическая борьба в польском освободительном движении 50—60-х годов XIX в. М., Наука, 1966. 334 с. (АН СССР. Ин-т славяноведения и балканистики). Най-ново изследване върху връзките на полските емигранти на Балканите написа Krumka Šarova. L'Union des émigrés polonais (ZEP) et les mouvements de libération dans les Balkans. — Etudes balkaniques, 1973, No 4, p. 50—71. Тук тя се спира по-подробно и на дейността на Коперницки.

[174] Дун. лебед, бр. 54, 10 окт. 1861.

[175] Пак там.

[176] За връзките на Раковски с Херцен вж Велчо Велчев. Г. С. Раковски и А. И. Херцен. По случай 150-годишнината от рождението на Раковски. — Език и литература, 1971, кн. 4, с. 7—20. В. Велчев разглежда и връзките на българските с руски и полски революционери.

[177] Дун. лебед, бр. 40, 4 юли 1861.

[178] Подробно за тези действия вж. ст. на Огняна Маждракова-Чавдарова. Националноосвободителното и революционно движение в Европа през погледа на Г. С. Раковски според „Дунавски лебед“ (1860—1861). — Истор. преглед, 1970, кн. 3, с. 72—88.

[179] Дун. лебед, бр. 53, 3 окт. 1861. Подробно за отношенията на Раковски към русите и другите славянски народи, както и към панславизма, вж в ст. ми: Г. С. Раковски и славяните. — Славянска филология, т. 14. С., 1973. с. 67—77.

нъж някои негови реакции към официалната руска политика, особено по време на преселението на българите от Видинския край.[180]

Раковски съчувствува на борбата на поляците за свобода. Същевременно той се обявява против опитите на някои полски емигрантски кръгове да привлекат българите към унията. Големият наш революционер предупреждава онези измежду емигрантите, които искат да спомогнат за религиозното раздвоение сред българския народ, че тази тяхна дейност може да има лоши последствия за тях самите. „Гия наши братя по кърви поляци никакво зло не са видяли от българи, но напротив всякоги са били приемнати от тях с отворено сърце и с братска любов" — пише Раковски, като подчертава, че българският народ вече знае да прави разлика между народност и вяра.[181] Симпатиите на Раковски по това време са на страната на лявото течение сред полската емиграция, което се стреми чрез въоръжено въстание да постигне свободата, за разлика от дясното, аристократическото, което залага на дипломатическата акция и включва в плановете си и комбинации с българите, като не държи сметка за българските интереси: без да подценява българското движение, то се стреми да го насочи към Запада.

Раковски следи с будно внимание политическия живот в Европа. Дори събития, отдалечени на пръв поглед от нашия континент, го интересуват, когато последствията им могат да засегнат и по-близки райони. Такъв например е случаят с конфликта между Англия и САЩ по повод на заловен английски кораб край брегoвете на Америка. Раковски коментира случая и се интересува какво развитие ще има спорът, защото веднъж ангажирана далеч на запад, Англия не би могла да играе свободно своята роля на закрилник на Османската империя.[182]

Отношение към Високата порта

Раковски отделя през цялото време най-голямо внимание на Османската империя, на вътрешното и външното положение на страната, на политиката на Високата порта, на борбата между турските сановници, на икономиката и военните усилия. Пречупена през призмата на българските интереси, всяка вест оттам спира вниманието му и това е напълно естествено.

Отношението на Раковски към Високата порта, към феодалния султански режим е определено отрицателно. Във вестника си обаче Раковски държи в началото примирителен тон, наложен, от една страна, от изискванията на цензурата и, от друга — от желанието да не се попречи на разпространението на „Дунавски лебед" в пределите на империята. Не на последно място стои и намерението му да опита възможността да повлияе върху турските ръководители, като с логични доводи и на фона на общата европейска политика изтъкне техния личен интерес от разрешаването на

---

[180] За отношението на Раковски и българските революционери към събитията в Европа по това време вж и изследването на D. K o s s e v. Le mouvement national-révolutionnaire bulgare et les milieux démocratiques d'Occident pendant le troisième quart du XIXe siècle (1850—1876). — Etudes historiques. S., 1960. p. 321—344.

[181] Уводна статия. — Дун. лебед, бр. 13, 6 дек. 1860. Същите мисли Раковски развива и когато е принуден да се бори срещу опитите на хърватското католическо духовенство да помогне за проникването на унията в България. Вж Граждански обзор. — Дун. лебед, бр. 17, 17 ян. 1861.

[182] Граждански обзор. — Дун. лебед, бр. 61, 1 дек. 1861.

българския въпрос в желаната от него насока. Доводите на българския патриот са различни и бият по чувствителни за Високата порта струни.

Още в първия брой на „Дунавски лебед" в уводната статия „България" Раковски изразява надеждата си, че „чъловеколюбивия днешен султан" ще потвърди българските права, против фанариотските сплетни и хитри уловки и въпреки помощта, която гръцкото духовенство получава от „оная православна сила, коя помага на фанариотите за своя цел"[183]. Българският родолюбец знае, че главната опасност за Османската империя идва от Русия, от оная северна сила, която съкруши силите на турците. Принуден да воюва с фанариотското духовенство, той се сблъсква и с помощта, която му оказва по онова време царската дипломация — към нея сам българският родолюбец е настроен неприязнено. По силата на принципа „врагът на моя враг е мой приятел" аргументът, посочен от Раковски, би могъл да има за Високата порта известна убедителност. Опитният политик го съчетава същевременно и с изясняване отношението на българския народ към панславизма. Това обвинение, измислено от фанариотите — подчертава той, — не отговаря на истината. Според Раковски „български народ нищо не знай, нито ищи да знай за панславизъм; то нещо бяло ли е, чърно ли е, българи го въобще не знаят!"[184].

Раковски посочва още едно основание, върху което Високата порта следва да се замисли: чрез фанариотското духовенство се прокарва гръцката „мегали идея", която в крайна сметка цели разрушението на Османската империя и възстановяването върху нейните основи на Византия.[185] Като припомня недалечното минало, Раковски посочва този постоянен стремеж да бъде погърчено православното население на Балканите — идея, прегърната вече и от свободна Гърция. Напомнил тази обща за българи и за Османската империя опасност, Раковски изразява дипломатично вярата си, че „султана и благоразумних му министров скоро ще дадат желаемий конец на това праведно и законно искане българскаго народа". Нещо повече — това ще бъде в интерес и на Англия, покровителката на Турция.[186]

Друг аргумент, старателно изтъкван от Раковски, е прилагането на реформите, предвидени по Хатихумаюна. Те са „спасителни за Турция преобразования". Веднъж приложени, в Османската империя ще зацари спокойствие, противно на усилията на фанариотите, стремящи се да предизвикат смущения, от които смятат да се възползуват — това го е показало близкото минало.[187]

---

[183] Това Раковски пише в разгара на църковната борба. Вж Дун. лебед, бр. 1, 1 септ. 1860.

[184] Уводна статия Български народен въпрос пред Отоманская порта. — Дун. лебед, бр. 9, 8 ноем. 1860.

[185] Раковски не взима пред вид обаче съображенията на Високата порта, която внимателно преценява две опасности за своята власт: от една страна, „мегали идея", която не притежава още достатъчно заплашваща сила, и, от друга страна, многобройността и географското разположение на българския народ, който, веднъж обособил се народностно, би представлявал далеч по-голяма опасност за Османската империя. Големият родолюбец е имал съзнание за наличието на тази компонента при взимането решения от страна на Високата порта. В случая обаче той цели да убеди турските управници в кауза, която би била изгодна за успеха на борбата, на която се е посветил.

[186] Уводна статия България. — Дун. лебед, бр. 4, 6 окт. 1860.

[187] Вж ст. България в политико-икономичъско отношение с Западна Европа. — Дун. лебед, бр. 5, 12 окт. 1860.

Османската империя има и икономически интерес да даде права на българския народ. Многобройни и работливи, българите произвеждат всички храни, от които има нужда столицата. Всички почти джелепи в Цариград са българи, българи са хлебарите, млекарите, шивачите и много други занаятчии. „Защо убо отоманское правитълство да не убърни особно внимание на един такъв трудолюбив и миролюбив народ?“ — пита Раковски, а въпросът му е явно насочен към Високата порта.[188]

Най-важното съображение обаче, подчертавано многократно от Раковски и аргументирано убедително и красноречиво, е свързано с постоянната чужда намеса във вътрешните дела на Османската империя. Ако българите не бъдат задоволени, борбата им ще стане източник на непрекъснати смущения, които ще дават повод на чужди сили да се намесват, да налагат разрешения, нежелани за Високата порта. При това колкото повече се дава път на чуждите верски пропаганди да проникват сред българския народ, толкова повече се увеличават основанията на страните-покровителки да се намесват в делата на турското правителство. Раковски привежда десетки примери в това отношение от близкото и по-далечното минало на Османската империя. Последните събития в Сирия могат да убедят Портата в правотата на това предупреждение: католиците там дават повод на Франция да се намеси. Подобно нещо може да се повтори и в България, ако продължава въвеждането на унията. Ако Високата порта постоянствува в усилията си да сее религиозни раздори, отваря с това една рана, коя „ще стани с время гангрена“[189].

Раковски изтъква още едно основание, над което призовава турските ръководители да се замислят: историческите права на завладените народи в Османската империя. Според него българи, сърби, албанци са се подчинили „под условие“ да се ползуват от религиозните си права. Тези права са им били потвърдени от първите турски султани, които по този начин са си осигурили помощта на поделастните народи. Тогава османската държава е вървяла към възход, имала е успехи. Ако българите бъдат задоволени, като им се признаят историческите им права, те отново могат да станат опора на империята. Раковски знае, че така изказан, аргументът не звучи убедително за Високата порта. Затова той посочва положението в съседната многонационална империя, където „искусная и хитрая в политичъско си правление Австрия, къту употреби и опита всеки възможен начин, найсетне реши да даде, както я гледами днес, историчъския права, политичъски и религиозни, всем подчиненим си народам, и с том да убезпечи целокупност държави си“[190].

Раковски излага още аргументи в полза на даването права на българския народ. Ако не бъде приложен Хатихумаюнът и ако Европа не се погрижи за това, то рано или късно Русия пак ще повдигне Източния въ-

[188] България в политико-икономичъско отношение с Западна Европа — Дун. лебед, бр. 5, 12 окт. 1860. Раковски иска тези негови мисли да стигнат и до турското правителство. В писмо до Дайнелов от 13 октомври 1860 г. той заръчва уводните статии на бр. 4 и 5 на „Дунавски лебед“ да бъдат преведени на френски и турски и съответно да бъдат съобщени на Високата порта и на английското посолство в Цариград (вж АР, I, с. 201).

[189] Уводна статия Български народен въпрос. — Дун. лебед, бр. 12, 29 ноем. 1860.

[190] Уводна статия Историчъское право народов в Европейска Турция. — Дун. лебед, бр. 15, 20 дек. 1860.

прос и при нова обстановка не се знае какво разрешение ще може да наложи.[191]

Опитен политик, Раковски изтъква, както се вижда, аргументи, които действително могат да накарат Високата порта да се замисли. Той съзнава, че само собственият интерес на султанското правителство диктува едно или друго решение, и затова се старае да подчертае какво Портата би спечелила в икономическо, политическо и военно отношение от разрешаването на българския въпрос. „Наш глас колко и да е слаб пред Отоманская Висока порта, нека го послуша с вниманием и къту разсъди наши речи, кои ся основават на самая истина" — пише той в уводната си статия „Български народен въпрос"[192], която поръчва да се преведе и връчи на Високата порта като меморандум.[193] Убеден революционер, Раковски същевременно проявява здрав реалистичен поглед върху международното положение след Кримската война и се старае да постъпва в съгласие с действителната обстановка и съотношение на силите. „Порта е убедена, чи българи тряба да ся разделят религиозно и чи то само е в неин политически интерес" — това Раковски схваща добре,[194] но не желае да изпусне нито една възможност и се опитва да повлияе върху благоприятното разрешение на българския въпрос.

Развитието на събитията в България обаче показва, че Високата порта има съвсем други, различни схващания по българския въпрос и че постоянствува в своята политика. Все повече българи стигат до убеждението, че правителството цели само да протака спора, да изостря отношенията между отделните народности. Естествено при това положение те виждат, че няма реална перспектива за скорошно постигане на църковна самостоятелност. Добре предава тези настроения Ст. Буйнов, който пише на 9 август 1861 г. от Цариград: „Всички съгласно викат да се затвори листото религиозному въпроса, та да ся обърне другото листо полит[ически] въпрос."[195] Ето за настъпването на този важен преход в мисленето на българите несъмнена заслуга има Раковски с цялата своя дейност.

Предприетото пътуване на великия везир Мехмед Кърбръзли паша по българските земи донася само огорчения. По това време Русия настоява за колективна намеса на европейските сили в Османската империя. За да избегне това нежелано намесване, по внушение на Англия Високата порта решава великият везир да анкетира положението на българския народ. Обиколката почва на 19 май 1860 г. и причинява значително раздвижване сред българите.[196] В резултат обаче фанатизмът на „някои си стараго духа турци" се разгаря,[197] засилват се беззаконията, проявява се все повече упоритото нежелание на Високата порта да се вслуша в исканията на българите. Всичко това кара Раковски да смени тона в „Дунавски лебед". Начиная от април 1861 г., той дава друга насока във вестника, започва

---

[191] Вж писмо до Й. Дайнелов от 19 окт. 1860 (АР, I, с. 204).

[192] Дун. лебед, бр. 12, 29 ноем. 1860.

[193] Писмо до Й. Дайнелов от 29 ноем. 1860 (АР, I, с. 218).

[194] Вж писмо до Й. Дайнелов от 1 март 1861 (пак там, с. 252).

[195] И многозначително Буйнов добавя: „Български народ е многочислен, храбр и постоянен, но кой ще стане български Гарибалди? Всеки казва: „Надежда е на дяда Раковски" (АР, III, с. 641).

[196] Вж по този въпрос и ст. на Хр. Гандев. Един политически документ от 1860 г. — Родина, I, 1939, кн. 4, с. 175—181.

[197] Вж ст. Дописки. — Дун. лебед, бр. 31, 25 апр. 1861.

да помества статии и дописки за злоупотребите из българските земи, за вълненията, за борбата, която в различни краища започват да водят подвластните населения. „Общо незадоволство владее днес между сички поданни Турции" — подчертава той, като сочи движенията в Босна и Херцеговина, бягството на българи в Сърбия, движенията в други области на империята. „Народ задоволен не бяга и не оставя бащино си огнище" — изтъква Раковски, когато почва да пише явно за „непоносимия векн злоупотребления и угнятения"[198]. До Раковски стигат стотици дописки, в които се описват ежедневните убийства, грабежи и насилия. Съчетани с растящите данъци, събирани насилствено, те рисуват мрачна картина. Раковски отбелязва, че в империята постепенно взима връх фанатизмът. Посрещнат с известни надежди, новият султан Абдул Азис показвал все по-мек и непостоянен характер, поддавал се на чужди влияния и интриги.[199] До края на излизането на „Дунавски лебед" във вестника се поместват десетки статии за злоупотреби на турски управници, за безчинства на разбойници, които в съдружие с турските заптиета обират и убиват беззащитната рая. За подобни беззакония се съобщава от Видинско[200], Калофер[201], Тутракан[202], Търново[203], София[204], Стара Загора[205], Струмишко и Тиквешко[206], Пазарджик[207] и мн. др. Разбойници са се появили дори в околността на Цариград.[208] Раковски следи с безспокойство увеличаващия се хаос в страната, свързан с неимоверни страдания за българския народ. „В градищата ся убиват хора, насиля ся честта на беднити християни пред очите на управителити султански! Пътищата са навсякъде затворени от разбойников и не смей нити селянин, нити търговец да идат по работа си" — пише той през октомври 1861 г.[209]

Когато българите издигат глас на протест срещу беззаконията, те се обвиняват от Високата порта, че са бунтовници. Тези обвинения възмущават Раковски: не българите са размирният елемент, а турските управници, които се сдружават с разбойниците и грабят заедно народа. Причината за нещастията на българския народ се крие в тези „паши и други развалени чиновници, които за да угасят жедът си за злато, що ги мъчи, ударят ся на сякакъв вид лошавини и на най-достойни за осъждане работи връх раята, която тии насилно карат с това на незадоволство и напокон на възбунтуване"[210].

Тонът на Раковски става постепенно все по-суров. В статията си „Изглед на възток"[211] той се впуска в исторически преглед, за да покаже, че в Османската империя винаги са царели безредието и беззаконието. Като стига до последните три години, той подчертава, че броят на убитите само

[198] Турска Европа. — Дун. лебед, бр. 30, 18 апр. 1861.
[199] Дун. лебед, бр. 61, 1 дек. 1861.
[200] Пак там, бр. 31, 25 апр. 1861.
[201] Пак там, бр. 39, 27 юни 1861.
[202] Пак там, бр. 33, 11 май 1861.
[203] Пак там, бр. 40; 4 юли 1861.
[204] Пак там, бр. 42, 13 юли 1861.
[205] Пак там, бр. 45, 8 авг. 1861.
[206] Пак там, бр 48, 28 авг. 1861.
[207] Пак там, бр. 59, 14 нóем. 1861.
[208] Уводна статия Европейска Турция. — Дун. лебед, бр. 35, 23 май 1861.
[209] Изглед на Възток. — Дун. лебед, бр. 53, 3 окт. 1861.
[210] Уводна статия България. — Дун. лебед, бр. 42, 18 юли 1861.
[211] Дун. лебед, бр. 48, 28 авг. 1861.

възлиза на хиляди, а откак е стъпил османският крак в Европа — на няколко милиона! Това положение — подчертава Раковски — не може повече да се търпи. Съвсем естествен е изводът: едно всеобщо въстание е неизбежно, след като турското правителство е безсилно да се справи с хаоса в страната; всеки има правото да се брани, когато е заплашен животът му. И Раковски заключава: „Когато един народ достигне дотам, всеки ще го оправдай."[212] Най-миролюбивият народ, когато достигне до подобно тежко положение, презира всяка опасност и се хвърля в крайности.[213]

За да стигне до подобни изводи, Раковски изхожда от десетките писма, които получава по това време от цялата страна: те рисуват тежката картина на ежедневието по българските земи. „Царо обира, пашите крадат, злодейците убиват и обират" — характеризира накъсо положението Ал. Шишманов от Свищов.[214] Ярка картина на класовия и народностен гнет рисува Стефан Ряпов. „Турските управители — пише той — пуснали му края на алафранка, къту турели напредя си белата ракия и червеното вино. Тии не гледат да управляват селците, но грабят йеще от тях, както мюдюря, кадия, тъй и до последния му заптие, пиеници, развратни и проч. Запират за 50 гроша человека да лежи по 20—30 дни в хапос, без да го погледнат, и то лято, когато е работен ден, зимат му ресим и други такива глобения и проч., кроме татарите, дето им правят щета и главоболие. От друга страна давнината ся увеличава, а селците ся заборчляват споряд неуредността си. Наредко ся намират села, за да не са длъжни на гражданите и повече на евреи, арменци, турци и на някои си българи, които дават пари с процент и злото от ден на ден натягва."[215] В Османската империя се разгаря и финансова криза, за която стана дума по-горе. Раковски изобличава негодното феодално-султанско управление, причина за всички нещастия на беззащитната рая.

Естествено е, че вестник с подобна политическа линия не може да бъде приемлив за Високата порта. Преди още обаче „Дунавски лебед" да вземе тази насока, турското правителство полага усилия да спре изданието, а ако може, да сложи и ръка върху неговия редактор.[216] Раковски е познат вече добре в Цариград като опасен противник на империята. Още в началото на издаването на „Дунавски лебед" Високата порта полага усилия да спре новия вестник независимо от първоначалното му съдържание и умерен тон, понеже редакторът бил „лошъв чъловек". Сръбското правителство отхвърлило искането.[217] Раковски подозира, че гоненията на Високата порта се дължат на интриги от страна на Цариградската патриаршия — турското правителство обаче не трябвало да се поддава на тези интриги.

---

[212] Изглед на Въсток. — Дун. лебед, бр. 53, 3 окт. 1861.

[213] Изглед на Въсток. — Дун. лебед, бр. 56, 25 окт. 1861.

[214] Писмо от 26 авг. 1861 (АР, III, с. 695).

[215] Писмо от 24 ноем. 1861 (пак там, с. 896). Вж и писма на П. С. Златов, Ст. Буйнов, П. Кисимов, Хр. х. Николов, Б. Драгоев, Ст. Балкански, Д. Буден, Захари Петров, Тодор Шишков, Т. Райнов и мн. др. (пак там, с. 464, 481, 494, 501—502, 558, 597, 642, 657, 678, 723, 733, 752, 762, 788—789, 792, 827).

[216] За подобен случай съобщава Стефан Гидиков: австрийският генерален консул в Белград телеграфирал на русенския паша, че Раковски тръгнал по Дунава и щял да спре в Свищов. Веднага турските власти в този град започнали да следят минаващите пътници, за да го хванат — вж писмо от 1 септ. 1860 (АР, II, с. 539).

[217] Вж писмото на Раковски до Й. Дайнелов от 8 ноем. 1860 (АР, I, с. 210).

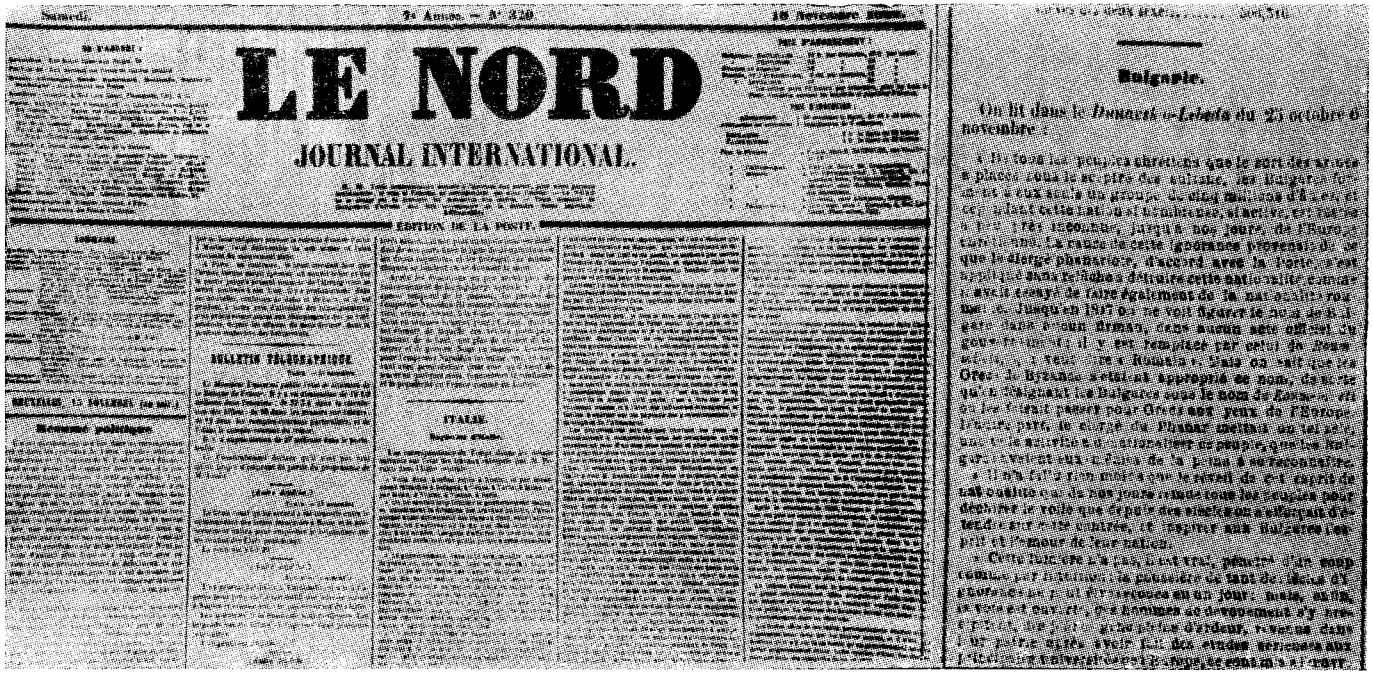

LE NORD

JOURNAL INTERNATIONAL.

Вестник „Le Nord“ с поместена статия за положението в Османската империя, взета от „Дунавски лебед“

В противен случай той щял да смени тона във вестника.[218] Високата порта не прекъсва опитите си да сложи ръка върху Раковски — в Белград идва специален пратеник, за да изиска от сръбското правителство предаването му на турските власти.[219] Касае се за Мустафа бей, някогашния съдружник на Раковски от Цариград, дошъл да търси изплащането на старите дългове. Той носи и решение на турския граждански съд. Докато по-рано Високата порта се старае да изиска предаването на Раковски като политически престъпник, но среща отказ от сръбското правителство, сега тя се мъчи по-пътя на гражданския процес да постигне същото: с нота на турския мухафъз в Белград се иска от сръбското правителство Раковски да бъде предаден като неизправен длъжник.[220] Сърбите пак отказват под предлог, че Раковски е руски поданик. Тогава мухафъзът отправя искането до руското генерално консулство в Белград. След дадените от Раковски обяснения искането е препратено на руското посолство в Цариград.[221]

Преследването, на което е подложен Раковски от страна на Високата порта, както и влошаването на отношенията с руското царско правителство, настъпило след започване на преселението, карат Раковски да помисли как да се осигури по-добре. За да избегне постоянните неприятности, българският родолюбец решава да приеме сръбско поданство. На 9 септември 1861 г. той предприема постъпки пред Белградското градско управление, от което иска сръбската власт да го приеме под своя закрила и да бъде приет като сръбски поданик.[222] Молбата на Раковски тръгва по каналния ред. След изясняване на някои въпроси (дали се иска закрила или поданство) Попечителството на вътрешните работи, което се занимава с молбата, я препраща на Държавния съвет за одобрение. На 11 ноември 1861 г. княз Михаил Обренович подписва разрешението Раковски да бъде приет за

---

[218] Писмо до Й. Дайнелов от 14 февр. 1861 (АР, I, с. 244).

[219] Вж писмо до Дайнелов от 21 февр. 1861 (пак там, с. 245).

[220] За мисията на Мустафа бей в Белград узнава и чуждата дипломация. Интересен в това отношение е един доклад на британския генерален консул в Белград Longworth от 25 март 1861 г., изпратен до Министерството на външните работи на Англия. Там между другото той бележи: „A certain M. Rakovs[k]i a Bulgarian and the Editor of a Bulgarian newspaper. . . is accused by a Turk of the name of Mustapha Bey, who lately arrived here from Constantinople of having robbed and defrauded him of a considerable sum of money. . .“ Това искане само за себе си не представлява интерес за английската дипломация, но привлича вниманието ѝ поради личността на Раковски: „In advocating the establishment of a Bulgarian in the place of a Greek hierarchy M. Rakofsky is carrying out the views and policy of the Russian Government. He was at a former period engaged in the composition and publication of books in the Bulgarian language at Odessa: the object of these works being to spread disaffection among the rayahs of Bulgaria. His bussiness at Belgrade. . . appears to be of the same nature. . . But there on one circumstance which I have to mention which I think throws particular light on this part of the subject. The collaborator of M. Rakovsky in the editorship of this newspaper and the writer of the French part of it is M. Outrebon, the French political agent. . .“ (Foreign Office, 78/1585, No 14, Copy).

[221] Чрез близките си в Цариград Раковски взима съответни мерки да бъде обяснен случаят. Вж подробно писмото му до Дайнелов от 2 март 1861 (АР, I, с. 262—263) и отговорите на Дайнелов (АР, III, с. 257—258, 278). Чрез посредничеството на Рачински молбата на Раковски да бъде закрилян е била съобщена на руския посланик в Цариград княз Лобанов, който обещал да го защити, „защото руски поданик, най-паче като вас човек, тъй лесно не се влечал. . .“ — предал думите на посланика Рачински (вж писмо от Дайнелов от 29 март 1861. АР, III, с. 340).

[222] Вж Дж. Игнятович, цит. ст. в сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 248.

сръбски поданик, след като представи документ, че се е отказал от предишното си поданство. Не е известно дали Раковски е представил такъв документ. Той обаче получава впоследствие сръбски паспорт и когато през 1863 г. пристига в Букурещ, е третиран като сръбски поданик.[223]

Сръбското поданство е било необходимо на Раковски с оглед на решителното псемане пътя към подготовка на въстание. Революционната ситуация, настъпила през 1861 г. в европейските владения на Османската империя, е в тясна връзка със страданията, на които са подложени българите и другите християнски населения в империята. В „Дунавски лебед" са поместени вече много сведения за растящи беззакония. В тясна връзка с десетки кореспонденти из цялата страна, Раковски вече преценява, че настъпва време, когато народът следва да се вдигне на бунт срещу потисничеството, на борба за свобода. Още през май той пише до Дайнелов: „Ах! Де ся сега родолюбиви българи да ся решат да мрат и да освободят беднаго си народа от монголското тиранство! Едно юначко в Стара планина движение сичко можи да уничтожи. Там! Там! наша свобода ще се основе!" Раковски пита не е ли по-сладка от всички безкрайни мъчения „една юнашка смърт". Той е готов да възглави подобно движение, когато му кажат, „и еще да ви издействувам и нещо си средства". Призивът му е отправен към всички младежи, „в жили коих тече благородна българска кръв и ищат да я пролеят за България". Според него „времена са твърде важни, и ако ги и сега пропустим, трудно щем ги постигна"[224]. За да осигури евентуалното българско движение, Раковски намира, че трябва да се предприеме предварително подготовка. С поглед върху европейската политика, роден общественик, той съветва сънародниците си да бъде избран един „упълномощен от народ българин представител Българии пред европейски сили, той да обиходи сички кабинети, от коих днес зависи съдба Въстока и да им представи български правини, народнсе желание и прочее"[225]. За готовността да се вдигне народът пишат на Раковски от различни страни. „Със сабя в ръка и пушка на рамо да минем Дунава и да отидем да забием народното знаме по върховете на красивия Балкан!" — се провиква от Браила Мина Минович.[226] Народът „се е сторил на една прахан, коя чякала само едно огниво и един кремак да ся запали" — пише Стоил Балкански от Цариград.[227] Стоян Буйнов чака вече „възлнатий бълкански лев" да скъса веригите си.[228] „Друго

---

[223] Подробно вж в кн. ми: Раковски и балканските народи, с. 89—90.

[224] Писмо от 21 май 1861 (АР, I, с. 275).

[225] Писмо до Дайнелов от 6 юни 1861 (пак там, с. 281).Сам Раковски по това време пътува към Русия, където отива да се бори против преселението.

[226] Писмо от 3 юли 1861 (АР, III, с. 575).

[227] Писмо от 27 септ. 1861 (пак там, с. 779).

[228] Писмо от 27 септ. 1861 (пак там, с. 781). Той пише и революционни стихове:

Син а братя съгласно
уружие да хваним
Сво ода или смърт
единогласно да викнем.
С надежда на бога
против врага да тръгнем.
съгласие и любов
между себе да скрепим.

Явно тук се чувствува влиянието на „Горски пътник"!

спасение не остава, освен да дигнеме народното знамя и да ся закълнеме под него за свободата на отечеството си" — заявява К. Попов.[229]

Още в бр. 34 на „Дунавски лебед" от 19 май 1861 г. Раковски пише, че българският народ е докаран до крайно отчаяние, от което могат да произлязат за Турция „големи и неизцелими рани"[230]. Усилията на Портата да наложи господството на Патриаршията могат да изкарат българския народ от търпение и насила да обърнат църковния въпрос в политически.[231] Големите притеснения могат да го накарат да се вдигне на бунт.[232] Кресчендото продължава: притесненията и беззаконията растат и добиват нетърпими размери; идва вече момент, когато „дипломатское перо" няма да има време да решава.[233] При това положение единственото останало средство за раята е да се брани сама — правото на самоотбрана представлява общ закон.[234] „По-добре смърт, нежели такъв един живот!" — се провиква Раковски в „Дунавски лебед". Според него и най-миролюбивият народ, изпаднал в подобно печално положение, може да бъде доведен до най-големи крайности.[235] Подобни мисли се посрещат като откровение от българите, влияят неотразимо върху формирането на техните възгледи.[236]

Революционната пропаганда в „Дунавски лебед" започва още от първия брой на вестника. Наистина в началото Раковски не говори направо за положението в България, за необходимостта българите да се вдигнат с оръжие в ръка да се борят за свободата си — това става сравнително покъсно. Свободолюбивата линия в списването обаче започва още от началото. Раковски намира начин да посочи на читателите борбата на различни народи за свобода, да пише възторжено за героите италианци, поляци, чехи, унгарци; същевременно подкрепя усилията за взаимно зачитане правата на отделните народи, за изясняване ролята на потиснические режими.[237] Като сочи борбата на други народи за свобода, той пропагандира революционните методи много преди да заговори за необходимостта от въоръжено действие в България. По този начин въпреки цензурата, въпреки известни ограничения, наложени от необходимостта да се осигури разпространението на „Дунавски лебед" в границите на Османската империя, вестникът придобива революционна насоченост още от началото на своето издаване.

---

[229] Писмо от 3 ноем. 1861 (АР, III, с. 856).
[230] Уводна статия Български въпрос.
[231] Уводна статия България. — Дун. лебед, бр. 39, 27 юни 1861.
[232] Уводна статия България. — Дун. лебед, бр. 43, 25 юли 1861.
[233] Уводна статия България. — Дун. лебед, бр. 51, 22 септ. 1861.
[234] Изглед на Въсток. — Дун. лебед, бр. 53, 3 окт. 1861.
[235] Изглед на Въсток. — Дун. лебед, бр. 56, 25 окт. 1861.
[236] Върху тази страна на дейността на Раковски се спира Хр. Христов, който сполучливо отбелязва, че „Дунавски лебед" упражнява силно въздействие върху развитието на обществената мисъл и на революционното движение в България — вж. ст. му: Г. С. Раковски и българската национална революция. — Истор. преглед, 1968, кн. 1, с. 57.
[237] Този въпрос бе правилно засегнат от Огняна Маждракова-Чавдарова в ст. ѝ: Националноосвободителното и революционното движение в Европа през погледа на Г. С. Раковски според „Дунавски лебед" (1860—1861). — Истор. преглед, 1970, кн. 3, с. 72—88.

Цялата дейност на Раковски през втората половина на 1861 г. и особено от есента е насочена към подготовка за настъпващите събития. Революционната ситуация, създала се в българските земи, изисква други усилия и пламенният родолюбец се обръща все повече с лице към тези решителни мерки, които биха му дали възможност да служи най-добре на своя народ. Естествено с това идва и краят на „Дунавски лебед" — вестник, който създава цяла епоха в българската журналистика. „Лебедът" спира, защото неговият неуморим редактор преценява, че е дошло време да смени оръжието, да остави „пресата", за да се хване отново за сабята.

VI. Революционна ситуация на Балканите през 1861—1863 г. За съюз на балканските народи. Усилия и разочарования

Подготовка на въстание. План за освобождение на България от 1861 г.

През втората половина на 1861 г. положението на Балканите става все по-напрегнато. Икономическата криза в Османската империя се засилва, върху плещите на подвластните християнски народи ляга все потежък, непоносим товар, засилват се беззаконията, грабежите, убийствата. Преселението е създало в България голямо безпокойство. Не спират вълненията в Херцеговина. В сръбската столица зачестяват инцидентите с турците, настанени в Белградската крепост и около нея. За да постигне някакво разрешение, в Цариград е изпратена да преговаря специална сръбска мисия начело с Гарашанин. Тя обаче не може да осъществи никакъв напредък — Високата порта е непреклонна. При това положение Сърбия се готви вече явно да търси правата си. В страната започва подготовка; същевременно все по-дейна става и дипломацията. В сръбски интерес е при тази ситуация в съседна България да се развие широко движение, насочено срещу турското господство — то би отклонило вниманието на турското правителство и би облекчило сръбските действия.

Тези помисли на сръбското правителство съвпадат с намеренията на Раковски. Отдал целия си живот в борба за освобождението на България, пламенният български родолюбец непрекъснато воюва срещу феодалната османска власт. Той сменява само оръжието: с помощта на „пресата", чрез своя „Дунавски лебед" Раковски вече е посочил нетърпимото положение, в което е изпаднал българският народ и от което има само един изход: решителната борба. В редица свои писма той се провиква: „Ах! де ся сега родолюбиви българи да ся решат. . ."[1] Като преценява положението по българските земи и международната обстановка, Раковски смята, че е дошло време за решителни действия.

По това време сръбското правителство внушава открито на българския революционер, че при евентуално въстание в България той може да разчита на сръбска помощ. Според Ив. Касабов, който пише по този въпрос, внушението било направено вероятно по желание на княз Михаил

[1] Вж например писмо до Дайнелов от 21 май 1861 (АР, I, с. 275).

Обренович.[2] Това становище на сръбското правителство развързва ръцете на Раковски — през втората половина на 1861 г. той започва организирането на предстоящото въстание в България, подготвя последователно всичко, което според него е необходимо за бъдещите действия срещу властта на султана, при мълчаливата подкрепа на сръбските власти.

На първо място, Раковски се стреми да събере около себе си в Сърбия възможно по-голям брой българи, готови с оръжие в ръка да поведат борба за освобождение на родината. В постоянна писмовна връзка с родолюбци от всички краища на българските земи, той ги призовава в Белград, където се подготвя въоръженият отряд на бъдещото въстание.[3] За съжаление в архива на Раковски не са запазени преписи от неговите писма от това време. Налице са обаче отговорите на десетки млади патриоти — по тях може да съдим за трескавата подготовка, която е започнал българският революционер.

Досега не е изяснено кога точно Раковски влиза във връзка с близки негови българи по въпроса за практическата подготовка на предстоящото въстание. Един от дейците, които впоследствие събират младежи и ги препращат към Белград, е Стоян Буйнов. В писмо от 20 септември 1861 г. той пита не може ли да се постигне някакво споразумение със Сърбия за съвместни действия.[4] Това значи, че до септември Раковски агитира, разяснява, буди духовете, но още не е поставил въпроса за решителна подготовка. Малко по-късно обаче в писмата се наблюдава друг тон. На 4 октомври Стоил Балкански отговаря на писмо на Раковски от 26 септември 1861 г. Той вече пише: „Младия тук юнаци, кои поздравлявате, чякат онова время, кое не след много ще дойде и всички с 4 очи гледат Вашяя заповед."[5] Явно в края на септември 1861 г. Раковски вече разпраща подканянията си за предстоящата борба. Това се потвърждава и от Теофан Райнов, който отговаря на писмо на Раковски от 30 септември. Той посреща с възторг апела на пламенния родолюбец, „понеже аз съм готов да стора всичките чюдеса на светът, кога се касае за отечество" — пише Райнов, като внушава, че въстанието трябва да не се вдига до напролет, за да може да има успех.[6]

До това време Раковски явно съобщава на близките си да се готвят, разяснява им необходимостта от решителни действия, но все още не ги при-

---

[2] Ив. К а с а б о в. Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи. С., 1905. с. 21.

[3] С дейността си в Белград, с начина на списване „Дунавски лебед" Раковски вече е успял да превърне сръбската столица във важен революционен център за българския народ. Съчетан с новите насоки в сръбската политика, Белград привлича вниманието по това време и на друга крупна фигура на българското национално-освободително движение — Любен Каравелов. Интересно проучване по този въпрос напоследък даде Крумка Шарова. Като изследва ръкописа на Каравелов „Чем можно помочь болгарам" от 1861 г., Шарова проследява отношението на Каравелов към Раковски, идейната близост между двамата, почитта, която Каравелов храни към редактора на „Дунавски лебед". По това време Каравелов замисля изграждането на едно централно българско общество в Белград — тъкмо там, където работи Раковски. Подробно вж в кн. на Крумка Ш а р о в а. Любен Каравелов и българското освободително движение, 1860—1867. С., 1970. с. 48—78. Вж и тук по-долу в гл. VII и VIII.

[4] АР, III, с. 768.

[5] Пак там, с. 790.

[6] Вж писмото му от 6 октомври 1861 (пак там, с. 792).

зовава в Белград. По всяка вероятност след разговори със сръбското правителство в началото на октомври[7] той вече започва трескавата подготовка. На 3 октомври Раковски пише до Стоил Балкански в Цариград — писмото му не е запазено. От отговора на Балкански обаче се разбира добре какво е било съдържанието на това писмо. „Не е нужда, мисля, да Ви разказовам възхищението, което ми ся изобрази на лицето в чяса, кога четех думата позив. . . — пише с възторг Балкански. — На драго сърце младите приеха вашето призование. . .“ Малко по-долу той бележи, че „тука имаме на ръце 20 българки момичета (разумейте), кои са полудели да додат при Вази“. Ясно е, че от октомври Раковски вече подготвя бъдещата българска въоръжена част, която ще трябва да започне решителната борба. В писмото си той не е изяснил още всички въпроси, та става нужда Балкански да моли за уточнения. Все още в началото на октомври не е определено например кога трябва да тръгнат българските доброволци, кой ще ги снабди със средства, тъй като много от тях са бедни, има ли нужда от допълнителна подготовка по пътуването, един по един ли да заминават или на групи, през къде да минат и т. н.

Писмото на Стоил Балкански е важно и от друга гледна точка. От него става ясно, че по това време Раковски търси връзка и с всички български чети, които обикалят из Стара планина: по негова поръка се изпращат специални куриери-пратеници до „леговищата им“, за да предадат съобщението да се придвижват към границата със Сърбия. Започва също широка подготовка из различни краища на страната, вербуват се младежи, които могат да заминат, а останалите се организират. Движението започва нашироко: става дума вече за 400—500 души, които се готвели да тръгват. Веднага става дума и за средства за издръжка. Цариградските родолюбци смятат да искат помощ от Никола Тъпчилещов. Интересното си писмо Стоил Балкански завършва с искреното пожелание: „Бай Раковски! Бог да е на помощ и давно трудовете си покажят плода, стига само гръбът да е здрав, на кого вси ще ся облегнем, та български господ давно ни съжяли.“[8]

Раковски продължава да развива трескава дейност по организиране на въстанието. Освен хора необходими са и средства. От следващото писмо на Стоил Балкански се разбира, че той е определил колко жълтици следва да се съберат в Цариград за делото. Буйнов, Г. Груев, х. Мина Пашов и други млади българи в столицата се заемат да ги съберат. Това са членове на създадената в Цариград дружина от родолюбци „верните приятели“[9]. Те продължават подготовката с голямо старание, като използуват създадените от по-рано групи — това са първите комитети, възникнали из българските земи.[10] През следващите дни се разпращат пратеници до различни

[7] Според Гргур Јакшић и В. Вучковић. Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први Балкански савез. Београд, 1963. с. 135, идеята за създаване на Българска легия е била дадена на Раковски още по времето на правителството на Филип Христич.

[8] Писмо от 11 окт. 1861 (АР, III, с. 795).

[9] За тези събития говори в спомените си и д-р Христо Стамболски: Раковски събирал доброволци за един полк, който след като бъде обучен в Сърбия, да премине границата и да вдигне въстание в България тогава, когато Сърбия обяви война на Турция. По това време трябвало да се вдигнат и „готвящите се в разни градове из България хайдушки центрове“ — вж Автобиография, дневници и спомени на д-р Христо Т. Стамболски от Казанлък, т. I. С., 1927. с. 150—151.

[10] За тях пише няколко месеца по-рано Стоян Буйнов: „Много пъти сме ся събирали балкапанските младежи и сме решавали да ся състави едно съборче от десятина

градове в страната „да разпространяват тайно святое предприятие“[11]. Привлечени са много българи от „Хамбаря“ — поради студовете и понеже нямат средства те са решили да се прехвърлят към Белград през март 1862 г.

В кореспонденцията с Раковски по това време вече се забелязват и нови елементи. Текстът е смесен — в него се срещат и шифрови знаци, които не са уговорени с писма. Явно в случая Раковски си е послужил с възможностите на сръбската канцелария в Цариград, чрез която е пратил шифър. „От Пловдив, Шюмян известията +, а само липсова: в Търново повече са Ц добри человеци. . .“— четем в писмо на Стоил Балкански.[12] Стоян Буйнов пък уведомява Раковски за получените от провинцията вести: писмата са радостни за „святое предприятие“. Родолюбците само чакат да мине зимата. „Аз съм уверен, че редко ще срещним българин да не мечтае за. . . и те са някои си чърни ръжди, но и без тях бива. . .“ — споделя радостта си Буйнов от подготовката на бъдещото въстание.

Раковски продължава да пише наставления по подготовката. За едно от тези писма споменава Стоян Буйнов: цариградските родолюбци го прочели и „вътреизложените ся удобриха от сичките и тази вечер сме в общата одая на заседание, где ще решим за сичко, и не подир много сичко ще ся тури в действие!“[13]. Раковски изпраща до цариградските си приятели и свой портрет, на който се е снел с черногорския войвода Джуро Матанович: дълго чакан, портретът е посрещнат с възторг като нагледно доказателство за съюза, който се подготвя между южните славяни, гаранция за успеха в предстоящите действия.[14] В Цариград родолюбивите българи са особено активни — чрез тях Раковски държи връзка с редица градове из вътрешността на страната. „От Сливен, София, Търново, Шумен, известията са добри за нашата търговия!. . . Само ся чака определеното време (февруари)“ — пише Стоян Буйнов, като съобщава на Раковски, че цариградските дейци ще се разпръснат из страната, а в столицата ще остане само той като „комисионин на новосъставляющата ся българска къща“, след което добавя, че „рабутата твърде ся е запалила“[15]. Преди да замине по делото, отново се обажда Стоил Балкански: той пише за хода на работата в Сливен, където организатор бил Анастас (Стоян) х. Добрев. Оттам вече тръгнали 7—8 младежи през Браила за Белград при Раковски.[16] Балкански тръгва на 14 ноември през Одеса, Бесарабия, Браила към сръбската столица.

млади (не смея да го нарека комитет, че не зная ще ли ся удовлетвори тази дума, която голямо значение има. . .) да действуват по вън из България, ако не другояче, а то бари с писма, за да ся разпалва народа да ся приготвя за всяк случай“ (писмо от 9 авг. 1861. АР, III, с. 639). Раковски е поощрил това тяхно намерение и сега вече се опира на създадените комитети. За състава на цариградската група вж цит. кн. на Стамболски, с. 35—36. Вж. и А. Цветков. Начало на тайни революционни комитети в България. — Сборник в памет на проф. Петър Ников. С., 1940. с. 516—524.

[11] Вж писмото на Балкански от 18 окт. 1861 (АР, III, с. 803).

[12] От 25 окт. 1861 (пак там, с. 825).

[13] Вж писмото на Буйнов от 1 ноем. 1861 (пак там, с. 852).

[14] Погрешни и ненужни са всички коментарии на Ив. Стойчев, че сигурно портретът представял Раковски в униформата на Българската легия и че с него българският революционер имал по-далечни цели — да се популяризира като пръв борец за свободна България“ (?!) — вж Ив. Стойчев. За авторството на някои известни изображения на Г. С. Раковски. — Известия на Ин-та за изобразителни изкуства, кн. I. С., 1956. с. 368—369.

[15] Писмо от 8 ноем. 1861 (АР, III, с. 865).

[16] Писмо от 8 ноем. 1861 (пак там, с. 867).

Маршрутът му бил определен от Раковски — както пише Стоян Буйнов: „според заповедта ви". Други минават по пътя Варна—Шумен—Търново—Русе и по Дунава. Сам Буйнов по-късно трябва да следва пътя Сливен—Казанлък—Калофер—Пловдив—Пазарджик—София—Белград. Цялото внимание вече е насочено към подготовката за въстание. „Всеки е зарязал религиозний въпрос и е съгласен на решението Ви" — пише Стоян Буйнов, като подчертава, че „даже и старите с четири очи гледат такова нещо". Все пак „религиозний въпрос" не се изоставя изцяло, защото „с него ся ползуваме да ся държи народа в разяреност"[17].

Взети са вече мерки и за събиране на така необходимите средства. При заминаването на Стоил Балкански за Одеса цариградските родолюбци му дават препоръчително писмо до одеските българи. Отделно писмо му дава и Христо Тъпчилещов — адресирано до Николай Миронович Тошков; то препоръчва Балкански, който трябвало да събере помощи от богатите одески българи. Същата задача той имал и в Браила и Бесарабия. За средства говори в свое писмо и Никола Паскалев: той съобщава, че браилските българи пуснали подписка за събиране на суми, които ще се поставят на разположение за подготовка на въстанието. Раковски трябвало обаче да реши кога и как да се действува.[18] По-късно браилци съобщават, че вече са записали близо 500 жълтици и почват събирането им. Те са зарадвани от писмото на Раковски от 25 ноември (за съжаление и то е загубено) и молят да им съобщат дали в подготвяното движение участвуват и „по-големи лица"[19]. За събирането на необходимите суми пише наново Стоил Балкански, след като е минал през Одеса и Бесарабия. Резултатите са радостни: в Одеса само трима богати търговци — Николай Миронович Тошков, Стефан Тошкович и К. Палаузов—записали 13 000 рубли сребърни и обещали, след като почне „делото", да дадат още средства. Те обещали да осигурят помощта и на други българи, като се задължили да изпратят и хора опитни във военно отношение — между тях и Иван Кишелски, висш руски офицер по това време. Балкански съобщава и за подготовката в Бесарабия, където се обадили до 4000—5000 доброволци, готови „да си стягат опинците"[20]. Той пише на Раковски, че хората искали да знаят и някои подробности по изготвените планове, както и кога се предвижда началото на движението.

Изпратен от Раковски, из България обикаля и Стоян Ряпов. Той съобщава, че е съветвал народа да се готви за предстоящите събития, да набавя при възможност оръжие. „Ружите", както иносказателно нарича пушките, се намирали по малко и чакали „някой си български Гарибалди"[21]. Той уведомява Раковски и за настроението сред селяните. Злоупотребите са докарали народа до положение „щото да не им кажи някой „правете или едно, или друго". Ряпов добавя иносказателно: „Абите са тая година твърде млого и чекат само някой си търговец да ся появи и да ги събира. Съобразявайте ся с времето!"[22] За революционното настроение на народа пише

[17] Писма на Буйнов до Раковски от 15 и 22 ноем. 1861 (АР, III, с. 876 и 885).
[18] Писмо от 4 ноем. 1861 (пак там, с. 857).
[19] Писмо на К. И. Попов от 15 дек. 1861 (пак там, с. 910). От писмото се разбира, че Попов е композирал и специален „марш народен" за „бандата музикантска" — нотите на марша също се изпращат в Белград.
[20] Вж писмото му от 15 дек. 1861 (пак там, с. 916).
[21] Писмо от 25 ноем. 1861 (пак там, с. 888—889).
[22] Писмо от 26 ноем. 1861 (пак там, с. 890).

наново Стоян Буйнов. Разразилата се финансова криза карала дори и тези, които до вчера били най-големи противници на въстанието, вече сами да подканят то да почне. Всеки казвал: „Дето ще умирам ката ден, нека умра веднаж за свобода!“[23] Тежкото положение обаче представлява и известна изгода за българите: колкото по-зле вървят работите, толкова революционното настроение се повишава: „Работите отиват много лоши, но за нас (българите) е много добро, от това по-благоприятно време не може да бъде! Аз ви уверявам, че ако беше сега лято, днес щеше да избухни бунт!“ — пише в същото писмо Буйнов.

Раковски е във връзка и с родолюбците във Виена. Там той е заръчал специален печат за българската военна част. Оттам българските патриоти осигуряват и топографски карти, както и инженерни инструменти и бинокли. Разбира се, пак важният въпрос, който трябва да се реши, е събирането на средства: Теофан Райнов уведомява Раковски, че от Виена в Белград ще дойдат трима доброволци, които ще носят със себе си и 1000 жълтици. Виенските родолюбци искат да знаят от Раковски дали е постигнато споразумение с някоя друга сила, дали въстанието е съгласувано с българите в Румъния, дали може да им се съобщат имената на някои от по-видните българи, които работят около подготовката на въстанието.[24]

Междувременно Раковски продължава подготовката на въстанието. Той има нужда и от опитни хирурзи, за което се обръща към пребиваващия в Париж д-р Георги Вълкович. Отговорът е характерен за настроението, обхванало по онова време огромното мнозинство от българския народ: „Не само приимам сос голяма радост такава една честна служба, но и сос велико нетърпение чакам това толкоз желаемо време, в което сякой родолюбив ще да може да докаже до колко обича отечеството си.“[25]

Мнозина кореспонденти на Раковски говорят за получени нареждания как да действуват, каква пропаганда да развиват, откъде да събират средства, как да вербуват доброволци. Някои от тях питат за подробности около предстоящото въстание, какъв е планът му, кога се предвижда да бъде вдигнато. Не се знае дали Раковски е задоволил тяхното любопитство да им съобщи интересуващите ги подробности. Във всеки случай по това време извън трескавата дейност по подготовката на въстанието той изработва и цялостен нов план за освобождението на България. В него големият родолюбец влага целия си дотогавашен революционен опит; същевременно той отчита и международния опит при водене на националноосвободителна борба, съобразен със спецификата на положението на Балканите.[26]

Не се знае точно кога е изработен планът. Боян Пенев посочва края на ноември 1861 г. като време, когато Раковски подготвя тактическия и

[23] Писмо от 29 ноем. 1861 (АР, III, с. 899).

[24] Вж писмо на Теофан Райнов от 10 дек. 1861 (пак там, с. 904—905).

[25] С писмо от 14/26 ноем. 1861 г. Раковски пита Вълкович дали се наема да лекува рани от пушка и сабя. За съжаление това писмо на Раковски е загубено. За него се разбира от отговора на д-р Вълкович от 27 декември 1861 г. (пак там, с. 918—919). Вълкович съобщава, че ще осигури още един лекар, а когато почне въстанието, надява се да се явят и други. Към писмото на Вълкович добавя свои мисли и Тодор Н. Шишков, пристигнал точно тогава във френската столица да следва. Той също изказва радостта си от решението за въстание, но се смята задължен (отдалече!) да предупреди: „Да са не излъжите да се качите на някоя гимия и гнила гимия, но на здрав вапор, който може благополучно да ви занесе до желаемото от вас и от нас обетовано място“ (пак там, с. 919).

[26] Текста на плана вж в АР, I, с. 377—379.

стратегически план за вдигане на въстание в страната.[27] Боби Петров сочи съвсем конкретна дата — 25 ноември 1861 г. — датата, която дава Ив. Аджинов.[28] Същата дата приема и Ал. Бурмов.[29] От съдържанието на документа може да се заключи, че планът е подготвен в края на 1861 г.[30]

Подготвянето на плана за въстание стои по всяка вероятност във връзка с друг един документ, написан от Раковски и носещ точна дата: изложението до княз Горчаков в Петербург, втората редакция на което е от 2 януари 1862 г.[31] В това изложение Раковски говори за преселението и за борбата, която е водил в „Дунавски лебед" против тази опасност за българския народ. Той обяснява причините, които са го накарали да противодействува: да бъде спасен народът от разорение и да се прекрати една вредна за руските интереси политика. Пламенният български родолюбец обяснява, че българите всякога ще обичат русите като свои единородни и единоверни братя, че с тях ги свързва крепък съюз. Преселението дава оръжие в ръцете на враговете на Русия, удря по руския авторитет на Балканите. Това Раковски го е обяснил и по време на посещението си в Одеса на генерал Стремоухов.

Точно в разгара на зимата преселението фактически е спряно и не е опасността от него, която кара Раковски да се обръща до руския министър на външните работи. По това време в пълен разгар се намира подготовката за въстание в България. Българският родолюбец полага трескави усилия по привличане на доброволци, набиране на средства, търсене на подготвени хора за командири, лекари, набавяне на инженерно имущество, карти, въоръжение. В тази разностранна дейност Раковски не изоставя и външнополитическата подготовка. За бъдещото въстание от първостепенно значение е обстоятелството, дали Русия ще подпомогне борбата на българите или ще се обяви против движението. Затова Раковски се стреми да осигури помощта на великата славянска страна. Той знае, че неговото име представлява известно неудобство — поради брошурата и многото статии, поместени в „Дунавски лебед", Раковски е представен от руската дипломация като противник на Русия.[32] Необходимо е да се обясни на ръководителя на руската външна политика какви са били причините за подобно държане — не противопоставяне въобще на руската политика, а на един погрешен неин ход, който сам по себе си нанася вреда на руските интереси.

---

[27] Б. П е н е в. Биография. — В сб.: Г. С. Раковски. По случай петдесетгодишнината от смъртта му. 1867—1917. С., 1917. с. 92.

[28] Конкретна дата сочат и Гргур Я к ш и ч и В. В у ч к о в и ч, цит. кн., с. 135, които смятат, че планът е съставен на 3 декември 1861 г. (ст. ст. 21 ноември), и то „у договору са српском владом".

[29] Ал. Б у р м о в. Поправки към том първи от „Архив на Г. С. Раковски". — Истор. преглед, 1956, № 5, с. 76.

[30] Говори се например, че за въстание „ся е отдавна работило, а особито тая последня година", че по главните градове са се образували тайни комитети, които работят за въстание напролет, че „няколко хайдушки чети тоже ся произвестени".

[31] Текста вж в АР. I, с. 383—385.

[32] Раковски е прав да се опасява, че името му би предизвикало нежелана реакция сред руската дипломация. От запазените донесения на руския консул К. А. Байков до посланика в Цариград княз Лобанов-Ростовски личи какво е отношението към този, статиите на когото в „Дунавски лебед" „носить отпечаток лжи и клеветы как на российских консулов, так и на самую Россию" (вж ст. ми: Документи за Г. С. Раковски в български. . .— В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1969. с. 51—52).

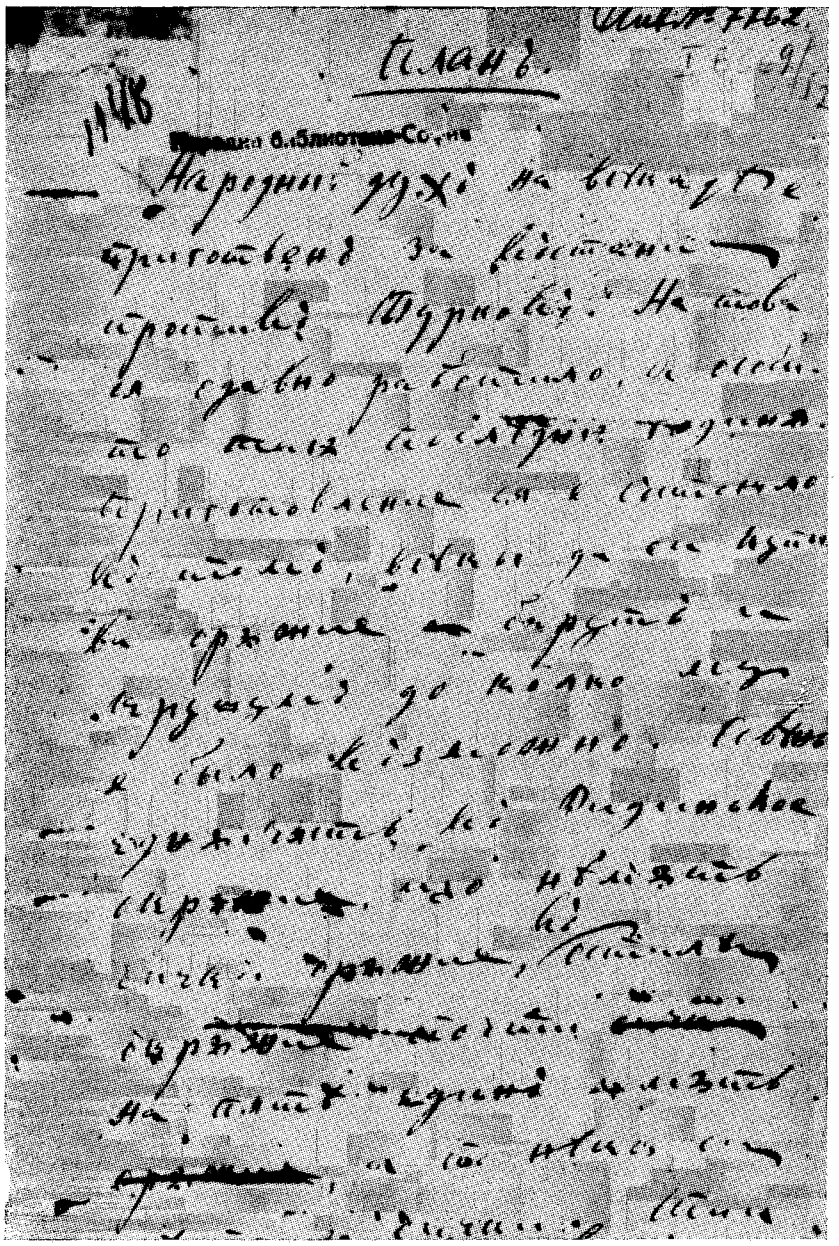

План за освобождение на България от края на 1861 г. (първа страница)

Изясняването е необходимо в момента, когато начело с Раковски българите се готвят да се вдигнат с оръжие в ръка. В това решително за тях време пламенният родолюбец моли Горчаков Русия да „убърни един само умилен поглед кам тях в самите им истинни народни дела". За Раковски няма по-истинно народно дело от борбата за свобода — за нейния успех той се стреми да осигури благосклонното държане на Русия, да обясни предишното си поведение, за да избегне евентуални руски резерви в решителен за българския народ момент.[33]

В плана си за въстание Раковски изхожда от убеждението, че народът навсякъде е готов за въстание, духът е висок, хората вече разполагат и с оръжие. Той изброява окръжията, където приготовленията са напреднали: включена е почти цяла Северна България, всички подбалкански градове, а в Южна България — Пловдивско, Стара Загора, Нова Загора, Чирпан. В тези области има над 500 български села, готови да се вдигнат. В по-големите градове са основани тайни комитети, които чакат сигнал за вдигане. При това състояние на духовете според Раковски трябва да се действува по следния начин: един добре въоръжен полк от хиляда „добри избрани и укървавени в бой люди" с два горски топа, с 4 тобоша и 4 тръби и с двама хирурзи да преминат сръбската граница при Княжевац и по билото на Балкана бързо да напредне на изток към Търново, като с една прокламация се даде знак всички да се вдигнат, да прекъснат съобщителните връзки (телеграфа), да заемат и затворят проходите между Северна и Южна България. Успехът на това начинание според Раковски е сигурен: населението е почти чисто българско, няма никъде крепости, турските войски са малобройни. Първият град, който следва да се заеме, е Враца.

Според предвижданията на Раковски броят на бойците непрекъснато ще расте. Докато полкът стигне до Търново, могат да се вдигнат над 150 000 бойци, от които около 40 000 въоръжени. Когато стигне до Черно море и се вдигнат всички български села, въстаниците могат да наброяват до половин милион души, от които около 100 000 въоръжени бойци. Естествено при такъв брой вдигнали се на борба изходът от битката не подлежи на съмнение.

Конкретните планове за сражения с турците Раковски оставя да се подготвят в хода на действията, в зависимост от обстановката. Като правило обаче трябва да се водят горски битки, където предимството ще бъде на страната на въстаниците. Раковски предвижда в плана си какво трябва да бъде държането към турското население: които се предадат, ще им се вземе оръжието, а на пленниците ще се гарантира свобода на вярата, честта и имота. Противопоставящите се следва да се избиват.

Раковски предвижда върховното управление да се осъществява от въоръжения полк, който ще навлезе през границата. Първа грижа следва да бъде поддържането на редовна връзка със сръбското командуване, от което полкът ще зависи. За целта ще бъде уредена временна поща. Ще се положат усилия за бързо изграждане на временно управление в освободените области — в него следва да влязат „най-достойните и опитни людие".

---

[33] Според Г. Димитров изложения, разясняващи позицията на българския народ, са били изпратени по-късно — през февруари — и до император Александър II, до Наполеон III, до кралица Виктория и Франц Йосиф. Досега няма данни за подобна дейност от страна на Раковски (вж. Г. Димитров. Княжество България, ч. II. С., 1896. с. 198—199. Вж и Петър Кузманов. Кнез Иван Кулин. С., 1971. с. 169).

Наново, вече конспективно, Раковски изброява задачите на въоръжения полк — основната сила на българското въстание. Щом мине границата и започне придвижването си по Балкана, той трябва да бърза колкото се може по-скоро да стигне до Търново, като образува временно правителство; да прекъсне всички старопланински проходи; да държи непрекъсната връзка със сръбското правителство, като създаде временна поща; след като достигне и завладее Търново, да изпрати една част да заеме Свищов и да установи връзка с Румъния. Нататък Раковски предвижда военните чинове: войводи, хилядници, стотници, петдесятници. Той изброява и турските крепости, където има войски: Видин, Ниш, София. За да изпрати 10 000 войници, на турското правителство са нужни според Раковски около два месеца, а дотогава Търново и Свищов следва да бъдат заети. Турците не могат да разчитат на помощ и от Македония или Албания, защото и по тези места населението се вълнува. Същевременно на въстаналите българи през това време ще дойдат на помощ от Румъния няколко легиона с добри офицери, които дотогава се намират на румънска служба. От Гърция също се очакват да дойдат много българи, и те добре подготвени. В борбата ще се включат и доброволците от последната руско-турска война, които чакат само първия сигнал. Подготвени са и няколко хайдушки чети, които първи ще се озоват в Балкана.

Както се вижда, планът на Раковски предвижда масово и широко вдигане на народа. Посочените цифри са внушителни: те говорят за вярата, която съществува у Раковски по отношение на готовността на населението да се вдигне на бунт. Обръща се внимание на подготовката на въоръжения полк — основната бойна единица на въстанието. Той трябва да се състои от отлично подготвени хора — „укървавени в бой людие". Предвижда се участие и на артилерия и конница. Уреден е въпросът за единното ръководство — военно и гражданско. Предвижда се връзка със Сърбия и Румъния. Цялото начинание се слага във връзка с правителството в Белград, от което движението „ще зависи". Разчита се на бързината, на прекъсване съобщителните връзки на турците.

Раковски предвижда във временното управление да влязат най-достойни и опитни хора. Същевременно той не забравя и турското население, като в плана си предвижда изрично задължението да се пазят честта, вярата и имотът на противника — ще му се отнема само оръжието, за да не може да се противопоставя на народната борба. Разчита се и на съществуващите хайдушки чети, които първи следва да поемат пътя към Балкана. За пръв път в план на Раковски четите остават по-назад — те пак са основно бойно ядро на революцията, но тежестта се измества към създаването на предварително обучена военна част, достатъчно мощна да поведе народа на въстание.

Така както е разработен, планът на Раковски сочи редица положителни качества и същевременно някои слабости. Преди всичко той разчита на добре подготвена група бойци, въоръжени и обучени в чужбина, които следва да минат границата и да поемат основните усилия на борбата. Начинът не е нов: още по време на Браилския бунт Раковски предвижда подобно нещо — въоръжаване на многобройна група бойци, които следва да влязат в България и с оръжие в ръка да вдигнат народа на въстание. За разлика от по-рано, сега Раковски разчита на внимателната предварителна подготовка, старателно въоръжаване на бойците, повишаване на тяхната

военна култура, единно и добре подготвено командуване, предвиждане на допълнително оборудване с инженерно имущество, артилерия, конница.[34] Във военно-стратегическо отношение планът стои на равнището на тогавашното военно изкуство. Само година по-рано Гарибалди влиза по подобен начин в Италия и начело на своя легион от хиляда души започва освобождението на отечеството си.

При изработването на плана Раковски взима пред вид и външнополитическата обстановка. Османската империя преминава през тежък период на сътресения, на финансова криза, заета е в конфликта с Черна гора. Нейната съюзница Австрия още не се е съвзела от поражението, понесено във война с Франция и Италия. Русия води традиционна политика на подкрепяне на християнските народи под властта на Османската империя. В Херцеговина е неспокойно. Без да смята, че може да се намеси веднага, Сърбия се готви в удобен за нея момент да влезе в борбата.[35] Самото въстание на българите се намира в тясна връзка с плановете на сръбското правителство — Раковски го поставя в зависимост от влизането на Сърбия във война с Османската империя. Въобще българският родолюбец предвижда борбата да бъде обща. На сръбска територия и със сръбска помощ се подготвя и българският полк, който следва да прекоси границата: българите нямат друга възможност да влязат в страната си, а с планинския си релеф границата със Сърбия улеснява преминаването.

За разлика от миналото, Раковски обръща все повече внимание на вътрешната подготовка на въстанието. Още по време на Кримската война той вече се е занимавал с тази проблема: изградените организации на Тайното общество имаха за цел да подготвят населението за предстоящите събития. Сега тази задача е възложена на организираните тайни комитети. Почти половин година Раковски полага усилия за разгръщане дейността на тези комитети. Той не поддържа пряка връзка с тях — изграденият център в Цариград служи като трансмисия. Според Раковски задачата на тези тайни комитети е само агитационна: „Да разпространяват между народу за това въстание, чи на пролет ще стане непременно и сички чякат първий синял да им ся даде." Както се вижда, комитетите в плана на Раковски все още нямат основни организационни функции по подготовката

[34] За военната страна на подготовката вж. ст. на Недялко Гацов. Г. С. Раковски — военен теоретик и организатор. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 67—78.

[35] С оглед на предстоящите събития в началото на 1862 г. Гарашанин основава специален комитет за национална пропаганда под името „Сръбски комитет" с членове Лазар Арсеневич-Баталски, Франьо Зах и Атанасие Николич, под ръководството на самия Гарашанин. Задачата на този комитет била да подготви християнското население в съседните на Сърбия области да вдигнат въстание в случай на нужда. Във връзка с това сътрудникът на Гарашанин Тома Ковачевич подготвя през февруари и план, озаглавен „Проект за вдигане бунт против Турция в Босна, Херцеговина, Стара Сърбия и Нишкия и Видински пашалък" (вж за него Иван Стойчев. Принос към замисленото сръбско-българско военно движение през 1862 г. — Родина, II, 1940, кн. 4, с. 153—154). С план излиза и Атанасие Николич — той предвижда вдигане на населението в Тесалия, Епир и Македония, като бележи, че особено благоприятно би било, ако чрез въстание в България бъдат прекъснати съобщителните връзки на Турция към Сърбия. Според сръбски автори подготовката на чуждите легии не била на високо военно равнище. На тях и специално на Българската легия се разчитало да може най-вече да вдигне въстание в България — движението трябвало да изникне и се развие, без да се разбере, че Сърбия има пръст в него (вж. цит. кн. на Гргур Якшич и В. Вучкович, с. 132—133).

на въстанието и това отговаря на етапа, в който се намира българското революционно движение.

В плана Раковски предвижда вдигането на големи народни маси — в първия етап до 150 000 души, а впоследствие — до половин милион бойци. Това би могло да стане (и все пак не в този размер!) само ако се вдигне селячеството. Раковски възлага надеждите си тъкмо на селяните — доведени до нетърпимо положение, те са готови според него да се включат в борбата при пръв знак. С това въстанието добива още от самото начало размах.

Планът на Раковски е изграден върху съобщенията, съдържащи се в стотиците писма, получени в Белград от всички краища на България. Дописниците на българския революционер му съобщават определено за настроението на народа: доведен до крайна мизерия, натоварен с непоносими данъци, преследван и измъчван от османската администрация, българският народ само чака сгоден случай, за да се вдигне. Че положението е нетърпимо, в това няма съмнение. Готовността на народните маси да се вдигнат обаче явно не е добре преценена. Често преценката за нея отговаря на субективните чувства на кореспондента, на неговото лично революционно настроение. Създадените комитети в същност са едва сформирали се групи в по-големите градове, още необхванали широките народни маси. Както се вижда, върху тях още не са възложени ясни функции на основни ядра за подготовка на умовете, на мислите и настроенията на народа. В редица райони въобще няма комитети дори и в тази първоначална форма на съществуване. Въоръжението е все още слабо. От вдигналите се 150 000 души Раковски предполага около 40 000 да имат оръжие, а когато се вдигне цялото население — „навярно могат ся брои сто хиляди пушки за бой". Тук не се поставя само въпросът, дали народът ще разполага с такова количество оръжие, а и за качеството на това оръжие; за снабдяването с боеприпаси планът не предвижда нищо.

Раковски разчита изцяло на помощта на сръбското правителство. Като излиза от убеждението за общност на интересите в предстоящата съвместна борба, той поставя въстанието в тесни връзки със сръбското главно управление. По този начин обаче, независимо от субективните намерения на неговите дейци, българското движение губи до известна степен възможността за самостоятелни действия.[36] Това обстоятелство довежда впоследствие и до пропадане на цялото начинание: когато сръбското правителство преценява, че не съществуват условия Сърбия да влезе във война с Османската империя, подготвеният български полк е разпуснат, въстанието осуетено, а българските надежди пропадат. Така както е подготвен обаче, планът от края на 1861 г. бележи значителна крачка напред в съзряването на стратегията и тактиката на българското националноосвободително дви-

[36] От плана на Раковски съществува и друг вариант, предаден от Иван А д ж е н о в в неговите „Записки от живота на Раковски, св. III. С., 1895. с. 33 и сл. Там съществува още един параграф във връзка със Сърбия: „Сръбското високо правителство — четем там — само дозволение да даде и да снабди тойзи полк с барут и олово, та за съставянето му тук в Сърбия, то можи да бъди с най-голяма леснина и да бъди готов до марта за марширане. . . Тойзи план в направлението си толкова еще помного ще ся помогни и успеха му ще бъди неизбежен, ако Високото сръбско правителство съвременно отправи едно отделение към Ниш и към Видин да забави турските войски."

жение, сочи развитието, което сам Раковски осъществява по пътя на избистряне революционните си виждания, на своята идеология.

Подготовката за предстоящото въстание продължава с пълна пара. Около Раковски се събират все повече доброволци.[37] Запазените документи от това време свидетелствуват за грижите, които той е полагал за издръжката на своите момци,[38] както и за усилията на стотици български патриоти, тръгнали от разни краища на България, да се доберат до сръбската столица, за да се включат в предстоящите сражения.[39] За тях много сведения дава в спомените си Юрдан Жечев Планински, участвувал сам в подготовката и по-късно в сраженията, водени от българите край Белградската крепост. От Варна, Добрич и Тулча се събират групи младежи и с параход през устието на Дунава тръгват към сръбската столица. Между тях са Георги Левков, Никола С. Шопов, Тодор Каракашев, в Белград са вече Васил Д. Стоянов, Димитър Заралията, д-р Рашков, Васил Тодоров и мн. др. Все там се събират около Раковски и най-известните стари войводи: Иван Кулин, Ильо Марков, Филип Тотю, Цеко Петков, Христо Македонски. Там са бъдещите войводи Хаджи Димитър и Стефан Караджа, там е Васил Левски, там са известните по-късно Христо Иванов—Големия, Иван П. Кършовски, Тома Пантелеев, Матей Петров—Миткалото и мн. др.[40]

От събралите се патриоти Раковски съставя „първия независим български полк, организиран и снабден с всичките си принадлежности" — пише Планински. Българските доброволци са подготвили и свое знаме: от коприна, трицветно — зелено, бяло и червено, — със златен лъв върху зеленото поле.[41] Те се снабдяват и с униформа — с калпаци, на които са

---

[37] Раковски се грижи за настаняването и издръжката на българите-доброволци. Първите сведения в тази насока са още от средата на 1861 г. — от една разписка на Йован Раденкович се вижда, че Раковски е заплатил наема на осем българи (АР, III, с. 536).

[38] Вж например разписка на Стефан Йованович от 5 май 1862 г. за храна и квартира на двама доброволци (АР, IV, с. 68); разписка за получени от Раковски суми за храна и квартира, подписана от Васил Друмев, Димитър Николов, Яни Георгиев и Васил Левски, подписал се като дякон Игнатий (пак там, с. 69); сметка за разноски за издръжка на други осем души, подписана от Друмев (пак там, с. 74); голяма сметка за разноски от 6 май до 11 юни 1862 г. за издръжка на група доброволци, между които и Васил Левски (пак там, с. 75). За много от тези разходи не са запазени документи — за тях говорят в спомените си участници-доброволци в Белград.

[39] Раковски събира доброволци не само сред младежта в България и сред емигрантите. В записани от Кръстю Раковски спомени на Васил Д. Стоянов става дума, че през юни 1862 г. следващите в чужбина българи-студенти получили циркулярно от Раковски, с което ги канел да отидат в Белград и участвуват в Легията. Като пример той сочел гръцките студенти, които през 1821—1828 г. се събрали от всички европейски градове и отишли в Гърция, за да подпомогнат борбата на народа си (вж цит. моя ст. Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1969. с. 498).

[40] Мнозина от тях са превърнати в съзнателни борци за свобода тъкмо от Раковски. „Аз не исках вече да съм прост хайдутин — да отмъщавам за себе си, за домашни, за приятели, а исках да стана бунтовник, да помогна на народа да се избави от ярема" — пише например Хр. Македонски в спомените си (Христо Н. Македонски. Записки на. . . С., 1896. с. 28). Тази дейност изтъква и Христо Ботев: „Заслугата на Раковски — пише той — състои в това, че той обобщи и разпространи тая идея и из числото на нашите народни хайдути създаде ни няколко души народни предводители и пламенни борци за свободата" (Хр. Ботев. — Знаме, бр. 20, 29 юни 1875).

[41] Това знаме при заминаването на Раковски от Сърбия било поверено за пазене на Иван Ангелов Кулин и се съхранявало в къщата на Магдалена Станкова. За него вж. П. Кузманов. Кнез Иван Кулин. С., 1971. с. 187—188. През юли 1867 г.

сложени златни лъвчета, стъпили върху турско знаме. „Даже бяхме се изучили и военната дисциплина от 3-мата сърбски фетфебели, които бяхме взели от тамошното войнно министерство—пише в спомените си Планински.— Даже Раковски беше са споразумял със сърбското правителство, тъй щото ний, българите, да навлезим в България, да уоръжи[м] българите и да въстаним против турското губителско правителство, а братята ни сърби да навлезат за същата цел в Босна и Херцеговина."[42]

Не е известен точният брой на участниците в първата българска въоръжена част — основата на полка, който е трябвало да навлезе в България и да развее знамето на бунта. В архива на Раковски се съхранява десятъчен списък, обхващащ 84 имена.[43] Списъци са публикувани и в „Българските хайдути" (Варна, 1880) — с 89 имена, и от Иван Кършовски — с 91 имена.[44] В едно свое непубликувано изследване покойният Иван Стойчев изброява 143 имена.[45] Списък на доброволците дава и Йордан Жечев Планински — той изброява 94 имена.[46] Австрийският генерален консул в Белград Васич донася на времето на своето правителство за около 80 души, от които въоръжени половината.[47] Значително по-голяма цифра сочат Якшич и Вучкович — според тях броят на Българската легия наброявал по време на белградската криза около 300 души.[48]

За да посрещне разноските, Раковски развива оживена дейност по събиране на средства за предстоящото въстание. В това отношение той разчита на богатите български търговци, настанени в Цариград, Одеса, Браила, Виена и др. Предстоящата борба против феодалния османски строй обединява усилията на българските буржоазни кръгове, заинтересовани от унищожението на властта на Османската империя, която е пречка за развитието на българската икономика.

Особено много Раковски разчита на богатата българска колония в Браила. В края на март 1862 г. той изпраща там Иван Касабов и х. Ставри Николов х. Койнов, които носят и негов позив за събиране на средства, необходими „за да добием желаямата си цел". Раковски вярва в съотечествениците си браилци, защото те първи са „показали делом", че не жалят никакви жертви

подготвената от Л. Каравелов и Иван Кулин и водена от Еремия Петров Българов чета излязла до границата с цел да се прехвърли в България; тя носела със себе си знамето на Раковски, с което Българската легия участвувала в сраженията край Белградската крепост (вж Симеон Д а м я н о в. Ломският край през възраждането. С., 1967. с. 210). Според друг извор знамето имало малък формат, било боядисано със зелена блажна боя и върху полето бил нарисуван малък лъв, изправен на задните си крака, с корона на главата и полумесец и турското знаме под краката му (вж П. К у з м а н о в. Документи за четата на Иван Кулин през 1867 г. — Военно-историч. сборник, 1969, кн. 2, с. 63).

[42] Спомени на Йордан Жечев Планински. — В цит. моя ст. Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. — Сб. Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1969. с. 472—473.

[43] АР, I, с. 396—397.

[44] П. С. К ъ р ш о в с к и. Из миналото. Документи по политическото ни възраждане, кн. II. Елена, 1929. с. 79—83.

[45] Вж ръкописа му в Ин-т за история, Секция Възраждане, сбирка Ръкописи, инв. № 66/1956, с. 1—11.

[46] Вж цит. моя статия: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. . ., с. 476—477.

[47] П. Н и к о в. Към биографията на Г. С. Раковски. — Сборник в чест на проф. Л. Милетич. С., 1933. с. 378—379.

[48] Гргур J а к ш и ћ и В. В у ч к о в и ћ, цит. съч., с. 135.

за отечеството. Мисията на Касабов и х. Ставри се оказва успешна: само „почтени ибраилци от втора класа“ жертвуват за народното дело 300 жълтици.[49]

От Касабов Раковски разбира, че в Браила има и българи, които развиват дейност против почнатото народно дело. Начело на тази група стоял д-р Иван Селимински: той тръгнал за Белград, за да се увери сам дали работата е сериозна. Преди да се озове в сръбската столица обаче, Селимински минал през Галац и Букурещ, след което се отправил за Виена при руския посланик в австрийската столица[50], и едва тогава дошъл в Белград. В унисон с руската политика на Балканите по това време Селимински бил убеден, че времето не е благоприятно за вдигане българите на въстание. Русия, от която той и близките му българи от кръга на „старите“ чакат освобождението, не е още готова: минали са едва шест години от края на Кримската война и тя не би могла да помогне при конфликт с Османската империя.[51] Поради това Селимински се заема да попречи при получаването на сумата, дадена от браилци. Той посещава и Гарашанин, старае се да повлияе и на някои от българите в Белград, но накрай бива принуден набързо да напусне сръбската столица.[52]

Все във връзка с усилията да се снабди със средства Раковски се свързва и с княз Никола Конаки-Богориди, който по това време бил във Виена. Раковски е бил предупреден вече от Теофан Райнов, че синът на Стефанаки Богориди проявява интерес към предстоящото движение и желае да подпомогне въстанието със значителна сума.[53] Без да се бави, той изпраща във

---

[49] Вж разписката на Касабов в ст. ми: Документи за Раковски в български. . . — в сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1969. с. 57—58. От документа се вижда и кои са дали сумата: градинарите от Лясковец братя Марин и Димо Петрович, Кръстю Чапъров, Иван Лазарович, Димитър Балджиев, Димитър Налбантов, Димитър Томов, Димитър Стефанов и Георги х. Костов. Срещу тази сума по-късно е издадена и официална разписка, подписана от „Привременното началство“.

[50] Руската дипломация била в течение на усилията на Раковски да организира въстание в България. Сведения за това давали и самите българи. За това ни говорят например документите, публикувани напоследък от А. А. У л у н я н (вж. ст. му: Из истории национально-освободительного движения в Болгарии 60—70-х годов XIX в. (По донесениям русских дипломатов). — Известия на Ин-та за история, т. XX. С., 1968. с. 255 и сл. — док. № 2). Хаджи Георги Радионов дава пълни сведения за опита на Раковски, за миналия на път към Белград Иван Карапанчев, за плановете на въстанието, за ролята на Сърбия и т. н. За Раковски се дава интересна характеристика: „Опитен в подобни начинания, с горещ патриотизъм и човек предприемчив, решителен и смислен“. Други са сведенията, които дава от Белград руският генерален консул Влангали. Той смята, че Раковски няма никакви връзки и влияние над сръбското правителство, лъже сънародниците си и мисли само за задоволяване на своите амбиции, на собствените си интереси (вж доклада на А. Влангали от 30 ян. 1862 — Документи за бълг. история, т. I. С., 1931. с. 274).

[51] Отношението на Русия личи и от писмата на Найден Геров. По това време той пише на Христо Георгиев в Букурещ: „С благодарение видях Вашето неразположение за преприятията на Раковски, които са ветърничави и не могат да имат други освен пагубни сетнини“ (вж Из архивата на Найден Геров, кн. I. С., 1911. с. 256).

[52] Вж писмата на Раковски до браилци от 16 апр. 1862 (АР, I, с. 386—389, и в сб. Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1969. с. 59—60). Вж по същия въпрос и ст. на М. А р н а у д о в. Раковски и Селимински в 1862 г. — Бълг. мисъл, 1936, кн. 2, с. 153—163.

[53] Преди това виенските българи натоварват Димитър Павлович, по онова време студент по медицина в Белград, да посети Гарашанин, за да разбере дали действително сръбското правителство замисля нещо по отношение на Турция. При срещите Гарашанин му показал от прозореца на кабинета си къде са турците и го запитал може

Виена при Богориди Иван Касабов със задача да го осведоми по въпросите, които го интересуват.[54] В края на май виенските българи съобщават на Раковски, че Никола Конаки-Богориди е тръгнал от австрийската столица и че трябва да бъде посрещнат в Груя, на румънския бряг на Дунава срещу Радуевац. Затам се отправя и Раковски. Срещата между двамата стари познати става в малкото румънско пристанище. За нея дава някои сведения Васил Папазов.[55] Пръв пристигнал Богориди, придружен от д-р Рашко Петров. Там били още Теохар Папазов, Васил и Божил Папазови. Подробности по разговора липсват.[56]

Княз Никола Конаки-Богориди иска да подпомогне материално българското въстание. Това той прави явно и във връзка с възможността да заеме подходящ на сана му пост в утрешна свободна България — подобно намерение сигурно е съществувало у него. То е подхранено между другото и от самия Раковски, който няколко години по-рано, когато Конаки-Богориди е молдавски княз, му пише: „Знайте добре, Ваше Сиятелство, че бъдещето на българите е много по-светло от бъдещето на молдавците. Възползувайте се от обстоятелствата! Божествената промисъл, която ви е издигнала на такова стъпало, на което се намирате, положително Ви е предопределила и за нещо по-висше!“ — Раковски има пред вид княжеския престол в свободна България в сравнение с княжеския престол в Молдова.[57]

Четири години по-късно, по време на срещата в Груя, обстоятелствата са изменени. Друг е и духът на писмото на Раковски до Богориди: „Чувството на родолюбие трябва да надделее над всичко“ — пише той, без вече да се ангажира в друг род внушения, както през 1858 г. В този дух по всяка вероятност са били и разговорите между него и Богориди.[58]

ли да се живее в сегашните граници — страната се задушавала. Той дал да се разбере, че сръбското правителство ще подкрепи едно въстание в България и че Раковски е натоварен да подготви това движение (вж цит. моя ст. Спомени на съвременници . . ., с. 489).

[54] Вж писмото на Раковски от апр. 1862 (АР, I, с. 291).

[55] Вж цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 490.

[56] В спомените си Касабов пише, че нищо не могло да се разбере, защото Богориди разговарял отделно с Раковски, та присъствуващите не чули нито дума (Ив. К а с а б о в. Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи. С., 1905. с. 26).

[57] Вж писмо от април 1858 (АР, I, с. 142).

[58] Според Васил Папазов Раковски бил казал: „Какво е дошъл тойзи тук? Княз на българите ли иска да става?“ (вж цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 491). Друг съвременник по-късно разказва, че Раковски се ядосвал: „А бе, диване, мислиш ли ти, че аз ще оставя онзи вагабонтин да стане княз на България?. . . Той е вагабонтин над вагабонтите!“ (пак там, с. 494). За срещата говори и Касабов. Според него Раковски казал: „Богориди има претенцията да става княз на България. Аз му дадох да разбере, че не му отстъпвам мястото си. Ако иска той да става княз, нека иде той сам с въстаниците по балканите, а не да ида аз, да ръководя въстанието и да се излагам за него“ (Ив. К а с а б о в, цит. кн., с. 26). Касабов по начало е пристрастен в спомените си, така че тези му думи не могат да се приемат без резерва. Дали Раковски е имал някакви намерения сам да заеме високия пост княз в утрешна България, не е доказано. Възможно е в плановете си за бъдещето на своя народ Раковски да е мислел и за мястото, което той би заел в свободното си отечество. Няма съмнение обаче, че на първо място са стоели грижите за освобождението на българския народ, а не за лично добруване: това той го доказва многократно през целия си живот. Известно е и отношението на Раковски към титлите и привилегиите: той се гордее, че сред българите всички се смятат за еднакво благородни и всички се почитат един другиго. Най-високата титла е „ваша милост“, но с нея се обръщат към всекиго — и към

Срещата в Груя е била държана в тайна. Въпреки това обаче Високата порта разбира, че княз Конаки-Богориди се е видял с Раковски. Турското правителство дори смята Богориди за глава на таен български комитет във Виена, който поддържа връзки с българските комитети в Румъния и Одеса и се намира във връзка с руското посолство в австрийската столица. Според турците Богориди бил дал 5000 жълтици за българското въстание.[59]

Връщането на Богориди във Виена причинява буря от негодувания сред българите в австрийската столица. От тяхно име Теофан Райнов пише на 1/13 юни 1862 г. гневно писмо до Раковски. Той е оскърбен от мълчанието на Раковски, който не казва нищо за бъдещите си проекти. И най-вече негодува, че се бави работата въобще, че не се обявява въстанието. Опасенията да не би всичко да пропадне, карат Райнов дори да заплашва Раковски: „Изоставиш работата, та па видещем с кого имаш да правиш. Видещем аз търговец ли съм, хайдутин ли или какво!“ — пише възмутен Теофан Райнов.[60]

Пролетта на 1862 г. Раковски усилено подготвя своя въоръжен полк.[61] В писмовна връзка с много дейци из различни страни, той често пътува по уреждане на различни въпроси около набирането на средства,[62] на оръжие, на доброволци. По това време Раковски пише и до Панайот Хитов, на когото заръчва да се готви за вдигане на въстание в Сливенско през юли 1862 г.[63] Групи доброволци го търсят, за да уреди пътуването им от границата до Белград.[64] В края на април той отива до Груя, където живеят много българи — негови съмишленици.[65] Липсата на достатъчно средства го кара наново да се обърне до богатата българска колония в Браила — за там изпраща Теохар Папазов, котленец, настанен в Груя. Мисията на Папазов обаче не дава резултати: браилци чакат първо да почне въстанието и тогава да жертвуват суми.

богатия, и към бедния — независимо от неговото състояние и достойнство (вж Граждански обзор. — Дун. лебед, бр. 2, 22 септ. 1860).

[59] Вж доклада на барон Прокеш до австрийския министър на външните работи граф Рехберг Ротенльовен от 17 дек. 1862 (Документи за българската история, т. V. С., 1948. с. 65).

[60] Вж писмото му в АР, IV, с. 73.

[61] Мнозина автори пишат, че през 1862 г. Раковски подготвя Първата българска легия. Тук е необходимо да се направят известни терминологични уточнения, които имат и по-широко значение за неговите революционни виждания: през 1861—1862 г. Раковски подготвя своя въоръжен полк, с който смята да навлезе в България, за да вдигне въстание. Всички усилия са насочени към тази задача: събиране на средства, на доброволци, набавяне на оръжие, на необходими за военните действия карти, инженерно имущество, лекари-хирурзи и т. н. Едва след избухването на инцидента край Белградската крепост на 3 юни 1862 г. частта на Раковски е преименувана в легия и е пряко свързана с действията на сърбите против турския гарнизон в крепостта.

[62] Парична помощ Раковски получава и от близките си котленци — търговци, настанени в Груя, — те имали големи количества царевица, натоварили я на шлепове и я продали чрез Сава Йоанович към Хърватско, където имало глад. Събраните пари от продажбата дали на Раковски (вж. цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 490—491).

[63] Вж П. Х и т о в. Моето пътуване по Стара планина. Букурещ, 1872. с. 29. За ролята, която Раковски определя на Панайот Хитов — да обедини четите във вътрешността на България, — вж кн. на Константин К о с е в. Панайот Хитов. С., 1963. с. 14 и сл. По същия въпрос вж и Ив. П. К ъ р ш о в с к и. Из миналото. Документи по българското възраждане, т. II. Елена, 1929. с. 196—197.

[64] Вж например писмото на Иво Шпадиер от 1 апр 1862 (АР, IV, с. 61—62).

[65] Вж разрешението на Джордже Девич от 23 апр. 1862 (пак там, с. 65).

Цялата тази напрегната дейност на Раковски не остава скрита от турското правителство. За да попречи на подготовката на въстанието, на 16 април 1862 г. Високата порта изисква чрез своя мухафъз в Белград сръбското правителство да забрани на опасния за сигурността на Османската империя Раковски да излиза от сръбската столица.[66] Понеже отговорът закъснява, на 9 май мухафъзът наново отправя нота. Турското искане обаче остава без удовлетворение — сръбското правителство заявява, че не може да предприеме нищо, тъй като не разполага с никакви положителни доказателства против Раковски, който при това не е и сръбски поданик.[67]

Не е само Високата порта, която се стреми да попречи на предстоящото въстание. Против него се обявяват и мнозина българи, които смятат вдигането на бунт за ненавременно, несъобразено с насоките в политиката на Русия, поставено в услуга само на сръбски интереси. Те се мъчат да създадат разцепление сред доброволците, да отделят част от тях, като ги настроят против Раковски, да му противопоставят дядо Илья Марков. Незавидна роля играе в това отношение и Иван Касабов.

Раковски възлага големи надежди на сръбското правителство. Убеден е, че интересите на българите съвпадат със сръбските интереси, поради което е склонен да не се вслушва в други мнения. Както пише до браилци, той смята, че „наша работа е съзряла до най-пълен степен, тя не може ся върна никак назад, макар и да струпат сичките фурии и дяволи на света да са развалят, само догде ни е Сърбското правителство на ръка!“[68]. Оттук и противоречията между Раковски и „старите“, отразяващи възникналия вече конфликт в българското движение: следващи политиката на царска Русия, „старите“ смятат, че още не е дошло време за революционна дейност.

Интересни за възникналите недоразумения в редовете на доброволците са и отговорите, които години по-късно дава племенникът на Раковски Киро Стоянов на въпросите, зададени му от д-р Кр. Раковски — те засягат и други аспекти на конфликта. К. Стоянов се спира върху ролята на Касабов през пролетта на 1862 г. и интригите, които правел между по-интелигентните доброволци. Поради него например Васил Левски, Стефан Караджа и други няколко души се отделили и отишли, та постъпили на служба при Илья Марков.[69] От самия Касабов може да се разбере какви са били интригите му: той обвинявал Раковски, че не възнамерява да предприеме никакви действия в България, а харчи събраните народни пари, за да води разкошен живот. Раковски според Касабов купил файтон, два добри коня, направил си пищна униформа, „започнал да я кара като че е вече княз!“[70]. Илья Марков според Касабов се сърдел, че Раковски не при-

---

[66] Джордже Игнятович. Сръбски документи по българското възраждане. Г. С. Раковски и Сърбия. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 274.

[67] Пак там, с. 275.

[68] Вж писмо от 16 апр. 1862 (АР, I, с. 389). Раковски отбелязва: ако браилци не желаят да жертвуват суми за народната борба, то тя и без тях ще мине. Но ако в жилите им тече българска кръв, ако сърцата им се късат от писъка на братята, сестрите, родниците, приятелите християни българи, останали под агарянското нечувано робство, то тогава нека побързат да се заемат разумно с подготовката, да изберат свой пълномощен представител, когото да проводят в Белград с необходимите средства. От пари има остра нужда „за да ся одържат толкова хора и да ся доплатят толкова неща, зети пак недоплатени“.

[69] Вж цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 484.

[70] Ив. Касабов, цит. кн., с. 27

готвял нищо за въстанието, и искал сам да премине границата. Това е и причината, поради която по всяка вероятност Левски, Караджата и някои други, повярвали временно на интригите на Касабов, минали при дядо Ильо Марков — те горели от нетърпение по-скоро да се прехвърлят в България.[71] Тези неприятности заедно с всички други грижи около подготовката на въстанието, товарят Раковски с голямо бреме — той трябва да преодолее съпротивата на „старите", следващи руската политика; същевременно трябва да предвиди всичко необходимо за предстоящото въстание, да намери необходимите средства и начини за осъществяване на плановете и същевременно да губи сили и нерви за разправии с хора, които по начало би трябвало да му помагат в трудната задача по обединяване на народните сили в името на решителната борба за свобода. При напрегнатата обстановка в живота на Раковски и на събралите се българи-доброволци в началото на юни настава събитие, което дава нова насока на всички помисли и накрая се оказва решаващо за целия така грижливо подготвен план за освобождението на България — на 3 юни край Белградската крепост избухват ожесточени сражения с турския гарнизон, довели до бомбардирането на сръбската столица и до събитията, свързани с дейността на Първата българска легия в Сърбия.

Българската легия от 1862 г. Сражения край Белградската крепост

Напрежението между Сърбия и Османската империя по това време бележи връхната си точка. Високата порта трупа войски в Босна и Херцеговина, предприема офанзива срещу Черна гора, засилва гарнизоните си в крепостите, разположени на територията на Сърбия. Ежедневно расте броят на инцидентите с турското население в Белград. В една част от столицата живеят турци, там действува и турска полиция. За всяко нарушение турските граждани подлежат на отговорност пред турските закони. При инциденти обаче между турци и сърби не е изяснено под чия юрисдикция трябва да се подведе случаят и това неуредено положение представлява непрекъснат извор на разправии. Сръбското правителство настоява за живеещите в града — т. е. на сръбска територия — турци да се прилагат сръбските закони. Във връзка с нов инцидент на 23 май 1862 г., развил се край Стамбол капия, Сърбия отправя и мемоар до Високата порта, в който заявява, че за в бъдеще при подобни сблъсквания ще прилага своите закони. Мемоарът е придружен от циркулярно писмо до чуждите дипломатически

[71] За интригите в Легията и за настроенията вж Д. Т. Страшимиров. Комитетско десетилетие. — В сб.: България 1000 години. С., 1930. с. 814—849. Че Иван Касабов се е проявил като опасен интригант, личи ясно от едно писмо на Стефан Ряпов, който съобщава, че дядо Ильо Марков тъкмо по това време устоявал на настойчивите опити да бъде отделен от Раковски — тъкмо тогава, когато пред други Касабов разправял, че старият войвода бил недоволен от Раковски (вж писмото на Стефан Ряпов от 21 апр. 1862; вж и Дим. В. Стоянов. Българската легия в Белтрад през 1862 г. Спомени за Раковски. — Мир, бр. 6502, 4 февр. 1922). За Ильо Марков като помощник на Раковски вж ст. на Дойно Дойнов. Г. С. Раковски и националноосвободителното движение в Югозападна България. — Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С., 1973. с. 199 и сл.

представителства в Белград — представителите на другите сили подкрепят сръбското искане. Турското правителство обаче отказва да удовлетвори исканията на Сърбия. При тази напрегната атмосфера на 3/15 юни 1862 г., неделя, турски низами убиват при една от белградските чешми сръбски младеж.[72] Инцидентът бързо се превръща в ожесточена схватка на сръбската войска и въоръжени граждани с турските войници, които се намират вън от крепостта. Боевете продължават през цялата нощ.[73]

Избухването на сраженията заварва Раковски в разгара на подготовката по предстоящото въстание в България. Той току-що се е върнал от Груя след срещата си с княз Никола Конаки-Богориди и се готви да се яви при Гарашанин, за да му изложи резултатите от мисията си, когато започва „кървавая битка". Раковски веднага се притичва на помощ на сражаващите се сърби. „Аз тутакси въоръжих тридесят от нашите момчета и притекох на главнъта полиция, де найдох министра на вънкашните дела г-на Ил. Гарашанина и министра на вътрешните дела г-на Н. Христичя и им предложих услугите си в това важно и опасно обстоятелство" — пише той в свое писмо до Теохар Папазов, в което описва този паметен ден.[74] В началото сръбското държавно ръководство полага всички усилия да ограничи конфликта. Чрез посредничеството на английския генерален консул Лонгуорт то влиза във връзка с Ашир паша, комендант на Белградската крепост.[75] Раковски получава заповед да се оттегли заедно с бойците си, което станало „не с малка опасност живота си, защото сичките капии бяха затворени от турското рядовно войнство, а тесните улици от Ерлиите турци". С хората си Раковски си пробива път с бой, без да се дадат жертви. През цялата нощ обаче сраженията не стихват — особено жестоки са те край Варош капия и Видин капия. В тях участвуват най-дейно и българите, събрали се в Белград при Раковски. Те показват голяма храброст.

Събитията през тази паметна нощ са описани и от друг участник българин — доброволеца Йордан Жечев Планински. Вечерта той бил заедно със Стефан Караджа, когато започнала престрелката и се чули гласове: „На оръжие, братя, на оръжие!" Сред настаналия смут Стефан Караджа успял да влезе в един турски хан и да се въоръжи, след което събрал около себе си осем души от доброволците на Раковски и ги повел в помощ на сражаващите се сърби срещу Варош капия, откъдето след ожесточени боеве турците се оттеглили към крепостта. През цялата нощ боят продължил, като Тома Панделиев и Иван Кършовски били ранени. С пленения турско оръжие българите участници в сраженията отишли сутринта при Раковски, на когото предали взетите пушки и саби. Една от пленените саби, с позлатена дръжка, те препасали на пояса на Раковски, който ги поздравил със: „Здравейте, младежи!", а те отговорили: „Ура, ура, да живей България и нейните храбри войници!" От турските махали пристигнали и други български доброволци, които също донесли пленено турско оръжие — около 30 пушки и 5 саби. „Тези пушки и саби ний ги направихме народни" —

---

[72] За инцидента вж J. D a j k o v i ć. Beograd i slučaj na Čukur česmi. — Godišnjak grada Beograda, vol. IV. Beograd, 1957. p. 313—326.

[73] Гргур Я к ш и ч и В. В у ч к о в и ч, цит. кн., с. 111—113.

[74] Писмо от 14/26 юни 1862 (АР, I, с. 292—293).

[75] За ролята, която играят чуждите дипломатически представителства в Белград по време на бомбардировката и след това, вж ст.: Европейская дипломатия и Сербия в начале 60-х годов XIX в. — Вопросы истории, 1962, № 9, с. 75—102.

бележи Планински в спомените си.[76] Описание на сраженията е оставил и Христо Иванов-Големия. След като получил пушка, той взел участие в боя. Според него Раковски и Илью войвода се барикадирали в една сръбска къща срещу Варош капия и открили огън по бягащите турци. Други групи българи начело с Цеко войвода и Стоян Македонски заедно със сръбски бойци преследвали с бой турците до Калемегдан. Български дюлгери с брадви и търнокопи разрушавали всеки турски пост. След това Раковски и Илью войвода обсадили Сава капия и след няколкочасова битка я превзели.[77]

Благодарение на усилията на Гарашанин и на чуждите дипломатически представители в Белград сутринта на 4 юни огънят стихва. Положението е сравнително спокойно до вторник сутринта на 5/17 юни 1862 г., когато без някакъв видим повод турската крепостна артилерия започва да бомбардира града. Огънят продължава четири и половина часа и нанася значителни щети на мирното население. Същевременно той предизвиква тежка дипломатическа криза. В Белград пламват нови боеве, в които живо участие взимат българите на Раковски.[78] Турците предприемат няколко излаза, отбити със значителни усилия. Под ръководството на Раковски българските доброволци заемат позиция край една барикада. Интересно описание от това време дава пак Йордан Жечев Планински. С гола сабя в ръка Раковски давал кураж на бойците, без да се бои от турските куршуми. Той бил облечен със „старобългарска униформа, на главата си имаше бял калпак, на челото му светеше златогривий лъв, мундирът му беше от червено сукно, а панталоните му от зелено сукно. Ботушите му бяха от черин лак, с махмузи, а мантилото, връхната дреха, беше без ръкави и дълга до пети. Изгледът му беше геройски."[79] Раковски поздравлява бойците и ги подканя да не губят кураж. По-късно той им държи слово, в което изтъква, че очакваното време за освобождението на родината е най-сетне настанало. С оръжие в ръка бойците скоро ще влязат в пределите на България.[80] Дотогава обаче се налагало да се помогне на „сестра ни Сърбия", която е пламнала

[76] Вж цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 474. Заедно със Стефан Караджа и други българи той навлязъл в турската махала, където Караджата убил в сражението един турски бинбашия. Борбата продължила през цялата нощ (Хр. Македонски. Записки. С., 1896. с. 31). За събитията в Белград през лятото на 1862 г. са запазени много спомени. Като се отнасяме към тях с необходимата предпазливост, ние ползуваме тук тези, които са подкрепени и от други писмени документи от епохата.

[77] Вж НБКМ, БИА, ф. 101, II В 1021, с. 27—28. Публикувано от Виктория Тилева. Спомените на Христо Иванов Големия. — Известия на Бълг. истор. дружество, т. XXVIII. С., 1972. с. 398—402.

[78] За качествата, проявени от българските доброволци начело с Раковски, говори един сърбин, очевидец на сраженията. Според него Раковски бил човек, който в качеството си на водач на Българската легия по време на обстрелването на Белград на тамошните барикади обърнал вниманието на всички върху себе си (Српски дневник, бр. 3, 9 ян. 1864).

[79] Външният вид говори за вниманието, което Раковски отделял на облеклото си. Той целял да се представи добре пред чужденците, набавил си кола с два коня. „Отива напр. на разходка в Топчидере, туря на коне по двама да вървят пред колата му, а други двама подир колата — с княжески конвой" — пише с нескрита завист Ив. Касабов (вж цит. негова кн., с. 27). Явно Раковски е давал по този начин външен израз на самочувствието си като представител на българския народ.

[80] Това убеждение изхождало и от сръбските уверения, че скоро Легията ще бъде прехвърлена през Зайчар към България — вж цит. спомени на Хр. Иванов-Големия (НБКМ, БИА, ф. 101, II В 1021, с. 34—35).

в голям огън. По-късно — казал Раковски — сърбите ще навлязат в Босна и Херцеговина, а българската военна част — в България. Планински описва и колоната българи, която тръгнала към турската крепост: начело бил Раковски на кон, със сабя в ръка, облечен в „старобългарска царска дреха", след него дядо Илья Марков, после Йосиф Македонеца и останалите бойци българи.[81] Маршируващата колона минала по улицата край Пруското консулство, където била поздравена от пруския генерален консул, а после и от сръбски войници с възгласа: „Да живее България и българският легион!" Стигнали до Стамбол капия, бойците били подредени по двама в редица, а Раковски останал пред тях на десет крачки, с гола сабя в ръка. Така ги и заварил сръбският военен министър, който дошъл да направи преглед на войската, разположена около крепостта. Раковски го поздравил по военно, със сабята си. Министърът го запитал дали може да удържи с бойците си барикадата и след утвърдителния отговор на Раковски българите били оставени да пазят този участък.[82]

Сръбското правителство се старае да използува турското нападение над Белград, за да наложи изтеглянето на турците от крепостите в Сърбия и да постигне независимостта на страната. За тази цел княз Михаил Обренович настоява да се вземат решителни мерки, отиващи до война с Османската империя. Гарашанин обаче съветва за умереност и предпазливост — той разчита повече на подкрепата на великите сили. Междувременно в Канлиджи, близо до Цариград, е свикана конференция на посланиците на европейските сили със задача да разгледа възникналия в Белград конфликт и да го уреди. В Сърбия преобладава убеждението, че ако конференцията не стигне до задоволителни за сръбските интереси решения, то Сърбия трябва да действува с въоръжена сила.

Независимо от различията в държавното ръководство по въпроса, как трябва да се действува, в цялата страна се взимат бързо широки мерки за подготовка на въоръжените сили с оглед на предстоящите събития. Гарашанин, Маринович и военният министър Иполит Монден познават действителното състояние на нещата.[83] Те знаят, че сръбските въоръжени сили са недостатъчни, за да наложат сами сръбските искания, поради което започват акция за набавяне на оръжие. За Русия заминава Атанасие Николич, а за Франция — Милое Лешянин. Във френската столица сръбският пратеник се среща не само с френски ръководни държавници, но и с пребиващия там гръцки пратеник Боцарис. Контакти се установяват и с намиращия се на Балканите италиански революционер Марко Антонио Канини. В Атина е изпратен Йован Кумануди с цел да уговори гръцко съдействие

---

[81] Вж цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 476. Не всички доброволци българи по това време се намират в Белград — там под командуването на Раковски са около стотина души. Останалите няколкостотин души били из провинцията. След събитията те се съсредоточават главно около Крагуевац, под командата на Илья войвода. Освен тях като доброволци в Сърбия пребивават и стотици други българи, пръснати по военните части из страната. Решението за изпращане в провинцията на българите било взето от сръбското правителство във връзка с международната обстановка — то гледало чуждите доброволци да се намират вън от столицата.

[82] Пак там, с. 475—477.

[83] Анализ на причините, поради които Сърбия не обявява война непосредствено след бомбардирането на Белград, дава D. T o d o r o v i ć. Šta je uticala na Srbiju da posle bombardovanja Beograda 1862 ne odluči na rat protiv Turske. — Arhivski almanah, vol. IV. Beograd, 1962. p. 221—231.

при евентуалните събития. Предприемат се постъпки за подобряване отношенията с Черна гора, където е изпратен Василие Теодорович. Най-големи усилия се полагат за организиране на християнското население в пределите на Османската империя. В плановете на сръбското правителство се предвижда организиране на движения в Босна и Херцеговина, в Тесалия и Епир, в Македония, Мизия и Тракия. Във Валево се организира доброволчески отряд от емигранти славяни из съседните на Сърбия области (без българите). Скоро броят на доброволците там стига до 2000 души. Българите се организират в друг отряд. Доброволческите отряди, наречени легии, трябва съгласно с плановете да навлязат в съседните области и да вдигнат въстание в подходящ за Сърбия момент. Сръбската държава оказва дейна помощ при организирането и снабдяването с оръжие на тези легии, но това тя прави тайно, за да не се създадат затруднения за правителството. Предизвиканите от легиите въстания трябва да послужат като повод за намесата на Сърбия под предлог, че ще посредничи за подобряване положението на населението в християнските области на Европейска Турция.

Географското положение на българската територия е от изключителна важност за Сърбия — през България минават всички най-кратки пътища за снабдяване на турските части, които биха действували срещу сръбски области. Вдигането на българите би прекъснало тези пътища, би привлякло вниманието на Високата порта, с което сръбските усилия биха били улеснени. Поради състоянието на духовете в България Гарашанин вижда, че не би могъл да действува направо за обединение на българските области със Сърбия — в тази насока той се бои с основание, че ще срещне противодействието на европейските сили. Затова надеждите за сътрудничество той свързва с българската революционна емиграция начело с Раковски. Без да одобрява революционнодемократичните виждания на българския патриот, Гарашанин е принуден да се опира на него и да го подпомага при създаването на въоръжен отряд от доброволци-българи.[84]

Този период представлява интересна страница от живота и дейността на Раковски. Взел участие в сраженията на 3 юни 1862 г., след бомбардирането на Белград той заема една от барикадите край Белградската крепост. Подпомогнат от сръбското правителство, Раковски трескаво организира своята военна част, получила вече наименованието „Българска легия“ — с нея той смята да премине границата и да развее знамето на бунта в България.[85]

Раковски вече добре схваща необходимостта от единен ръководен център на цялото българско движение. От по-рано той замисля създаването на подобен център — още през април издадената разписка за получена сума от браилци е подписана от „Привременно българско началство в Белград“[86]. Сега вече Раковски успява да изгради и формално ръководния български център, като изработва и неговия статут. Запазени са досега две редакции от този „Щатут“ — предварителен текст от 14 юни и окончателен текст от 15 юни 1862 г. Сравнението между двата текста дава възможност да бъдат

---

[84] Вж Гргур Якшич и В. Вучкович, цит. кн., с. 122—136.

[85] Под името Българска легия военната част на Раковски съществува около три месеца — от началото на юни до 9 септември 1862 г., когато е разпусната.

[86] Вж. ст. ми: Документи за Г. С. Раковски в български. . . — В сб.: Раковски. Възгледи. . . , т. II. С., 1968. с. 58

разбрани много страни от схващанията на Раковски, както и особеностите, диктувани от спецификата на положението в Сърбия по онова време.

Първият текст е писан по всяка вероятност от Касабов, като е изпъстрен с множество поправки и допълнения лично от Раковски. Още в първата точка на „Щатута" личи насоката, която дават поправките на Раковски. Намиращ се в тясна връзка със сръбското държавно ръководство, той е наясно по взаимоотношенията и възможностите на българската въоръжена част, намираща се на сръбска територия и зависеща от сръбското правителство. Докато първоначалният текст на чл. 1 гласи: „Първоначялнити водители и патриоти на едно всеобщо въстание в България едногласно наредяват и нареждат един привременен Български комитет в Белград" — Раковски слага друг текст: „Ние находящии ся днес в Сърбия блъгаре, с дозволението на Високото правителство, съставяме едно привременно Българско начялство." Навсякъде по-долу „комитет" е заменено от Раковски с „начялство", като се има пред вид гражданско ръководство. Това началство получава правомощие да решава всички дела, засягащи всеобщото българско въстание. Съставът на началството се определя на седем души — един председател и шест членове. Решенията ще се взимат с вишегласие, като всички имат по един глас. Нататък следват правилата на работа — как ще се обсъждат въпросите, задълженията на членовете, промени в състава на началството и т. н. Във втората редакция от 15 юни фигурират вече и членовете на Привременното българско началство в Белград: като председател е подписал Раковски, а за членове: д-р Рашко Петров, Димитър Павлович, Сава Йоанович, Иван Касабов и Иван Т. Грудов. Това привременно началство бележи нов етап в историята на българското революционно движение — за пръв път е изграден общ организационен център със задача „да направлява ония дела, касающи се на всеобщото българско въстание". С него революционната борба навлиза в нов, повисок етап.[87] Чрез нанесените поправки Раковски отразява връзката на българското движение по това време с действията на сръбската държава — текстът на чл. 1 — така, както е формулиран от Раковски, — е в съгласие с принципите, залегнали още в Плана за освобождение на България от края на 1861 г. Пламенният революционер по това време вярва безусловно в предстоящия конфликт и обща борба на българи и сърби против силите на общия враг. Същевременно не е изключено и текстът да е съгласуван със сръбското държавно ръководство.

Заел с бойците си позиции край една от барикадите, издигнати около Белградската крепост, Раковски продължава усилено подготовката на предстоящото въстание в България. През юни той изпраща към Търновско хаджи Ставри със задача да проучи възможностите за вдигане на бунт около старата столица. В Балкана излизат народни борци от Търновския край, но, още неподготвени, те биват изненадани от бързите мерки на турските власти; заобиколени, те са разбити и попадат в плен. Само малка част успява да се спаси и се прехвърли вРумъния — между тях е и х. Ставри х. Койнов. Останалите са осъдени и изпратени на заточение, а из целия край

[87] Месец по-късно сръбското правителство организира чрез Атанасие Николич и втори български комитет в Букурещ — в него влизали „старите". Членовете на този букурещки комитет били Христо Георгиев, д-р Г. Атанасович, Иван Бакалоглу, Петър Аврамов, Иван Селимински и др. Задачите му обаче били много по-скромни — той трябвало да помага при пренасянето на руското оръжие през Румъния.

започват репресии, които правят немислими по-нататъшни опити за вдигане населението на борба.

Опитът за въстание в Търновско по всяка вероятност не е станал без знанието на сръбското правителство, което точно тогава се стреми да намери дипломатическо разрешение на конфликта в Белград — всяко вълнение в друга област на Османската империя може да подпомогне благоприятното решаване на поставения въпрос с турските крепости в Сърбия. В архива на Раковски се пази кратка бележка с данни, скициращи разгромяването на четата на х. Ставри х. Койнов.[88] Освен това съхранява се и едно обширно изложение на сръбски, в което подробно се описва как е протекъл опитът за вдигане на въстание.[89]

Междувременно българските доброволци действуват като редовна армия, участвуват в носенето на караулната служба, дори по свидетелстването на Йордан Планински, който изпълнява длъжността фелдфебел, участвуват и в охраната на двореца на княз Михаил Обренович.[90] От онова време са запазени и десетки пароли, дадени от сръбското министерство на войната, предназначени за нуждите на обсаждащите части в Белград. Найранната носи дата 20 юни, а най-късната — 23 август, т. е. почти за цялото време, докато трае конфликтът. Паролите са адресирани до „коменданта на Българската легия", или „до капитан Раковски", или просто „до господин Раковски".[91]

Раковски полага непрекъснати усилия да стегне още повече частта си. Запазени са много документи, от които се виждат мерките му да устрои доброволците, да ги облече като редовни войници, с еднакви униформи, да затегне дисциплината, да повиши военните познания. Той се грижи сам за прехраната и настаняването на своите бойци, като грижата за разходване на сумите е предал на специалния касиер на Легията Стефан Ряпов.[92] В това отношение обаче Раковски е затруднен от едно нещастно обстоятелство: в разгара на боевете край Белградската крепост събраните средства за подготвяне на въстанието са задигнати от селяни от близкото до Белград село Оструженица.[93] Въпреки че злосторниците са хванати и разстреляни, Раковски вече не може да получи назад средствата, на които толкова много е разчитал, и започва да чувствува остра нужда от пари. Той е принуден да се обърне до княз Михаил Обренович с молба за помощ.[94]

[88] АР, I, с. 393.

[89] НБКМ, БИА, ф. Раковски, IБ 653/52.

[90] Вж цит. моя ст. Спомени на съвременници. . . , с. 478.

[91] Подробности за този период вж в кн. ми: Раковски и балканските народи, с. 171—172.

[92] Вж например разписка на Миливое Джукнич от 3 юли за покупка на бяло сукно — 150 аршина (АР, IV, с. 86); разписка на Сима Миленкович от 30 юни също за сукно (пак там, с. 85); разписка на шивача Кира Михайлов от 17 юли (пак там, с. 90—91); разписка за платен наем на Стана Милоевич (пак там, с. 97 и 119). Около дисциплината вж писмата на Барловац от 2 и 6 авг., 1862 (пак там, с. 97 и 100), на капитан С. Пемич от 27 авг. (пак там, с. 111), на полковник Богдан Прокич от 29 авг. (пак там с. 111), и т. н. Раковски по това време бди и за честта на Легията. За непристойни постъпки на сръбския капитан Джордже Влайкович Раковски донася в един свой рапорт до Военното министерство. Като излага лошото държане на сръбския офицер, който се нахвърлил върху честта на българите и заявявал, че не признава Легията и щял да я изгони, Раковски изисква от сръбското ръководство да накаже най-строго провинилия се офицер (АР, I, с. 400—401).

[93] Подробности вж в цит. моя кн. Раковски и балканските народи. . ., с. 113—114.

[94] Вж молбата от първата половина на август 1862 г. (АР, I, с. 397—398).

През цялото това време Раковски явно не губи надежда, че скоро ще дойде времето, когато ще премине границата, за да вдигне въстание в България.[95] Той поддържа постоянна връзка със свои близки, настанени около сръбската граница — чрез тях следи за събитията в България, за настроенията, за подготовката на населението. От Княжевац например му пише Хр. х. Станчев от Варна, изпратен от него да наблюдава положението в този район. Той съобщава, че селяните в съседните български земи вече не можели да издържат турските притеснения и гледали час по-скоро да почне въстанието.[96] Като има пред вид важността на тази констатация, Раковски превежда донесението на Хр. х. Станчев на сръбски и го изпраща до сръбското министерство на войната с оглед да получи по-скоро съгласието на сръбското правителство да премине границата.[97] От източната сръбска граница пише и Стефан Николич. Той уведомява Раковски за движението на турски потери и иска да знае кога Раковски ще отиде натам, защото „смо у велику надежду"[98]. В следващото писмо Николич описва золумите на султанската администрация и „със сълзи облива" сведенията, които излага. „Тамо народ готов је и очекује вас и ви изаћете тамо" — пише той. По планините в България са излезли чети, които също чакат Раковски да премине границата. В граничните пунктове са пристигнали пратеници от Габрово — според тях в Търновско, Габровско и околните градове българите са готови, приготвили са барут и олово и само чакат Раковски да мине в България, за да се вдигнат.[99] Получил писмо-отговор (за съжаление това писмо е загубено), Николич изпраща нови сведения за положението в граничните области.[100] За тежкото положение по границата съобщава на Раковски и Лазар Костич[101]

До Раковски се обаждат непрекъснато българи, преминали в Сърбия, но които по една или друга причина не могат да дойдат в Белград — сръбското правителство не разрешава придвижването им към столицата, все във връзка с конференцията в Канлиджи.[102] Събралите се българи започват да се вълнуват: времето минава, чувствува се приближаващата есен, а те още нищо не са направили във връзка с борбата за освобождение на родината, стоят бездейни, не знаят какво ще се предприема. Смут обхваща и българската емиграция. Бавенето и политиката на сръбското правителство карат например Георги Вълкович да пита от Париж Раковски дали е истина, че „уш сърбското правителство не щяло да ни помогне, за да са

---

[95] Доброволци сред многобройните българи-емигранти в Сърбия по това време набира и Иван Кулин. Вж: Стојанчевић. — Годишњак града Београда, књ. IX—X, 1962—1963, с. 259. Вж и П. Кузманов. Кнез Иван Кулин. С., 1971. с. 174 и сл.

[96] Вж писмо от 28 юли 1862 (АР, IV, с. 95—96).

[97] Вж копие от изпратения препис в архива на Раковски с надпис „Министерству војеном" (НБКМ, БИА, ІБ 740/52).

[98] Писмо от 7 авг. 1862 (АР, IV, с. 101).

[99] Писмо от 16 авг. 1862 (пак там, с. 105—106).

[100] Писмо от 25 авг. 1862 (пак там, с. 110).

[101] Писмо от 22 авг. 1862 (пак там, с. 108). За появили се въстанически чети в граничния район по това време съобщава и Найден Геров на своето началство — вж например доклада му до Стремоухов с дата 1 авг. 1862 г. (Документи за българската история, т. I, С., 1931. с. 298—299).

[102] Вж например телеграмите на Стефан Мустаков от 9 и 10 август 1862 г. Довел десет души от Влахия, той иска да се включи в Българската легия, но „не дозвољава нам власт даље путовати" (АР, IV, с. 103—105).

оттървем и ниа от тираните си, но само имало намерение да ни употреби като плашило, за да добие тия щенията си от турците, тоест ни ще да потребиме като маши". И Вълкович добавя: „Не знам до колко това нещо е истина, но надявам са сръбското правителство да има по-благородни чювствия от тиа".[103] Още по-рано колебания проявяват и браилци: след като чули какво става в Белград, те не се съгласяват да подпомогнат със средства подготовката. Те били готови „да учинят най-голяма жертва, но дукату салт да се започене работа"[104]. Несигурността довежда до нови интриги в редовете на Легията. Отново на дъното е Иван Касабов заедно с други измежду поинтелигентните доброволци. Основното е : ще върви ли Легията към границата, ще премине ли в България да се бори за свободата на народа си. Ограничен от политиката на сръбското правителство, Раковски не може на своя глава да поеме пътя към родината. В предстоящата борба той разчита и на сръбска помощ, разбирайки, че без нея силите му са малки и не може да се надява на успех срещу феодалната султанска власт. Касабов интригувал пред доброволците, че Раковски не желае да тръгне към родината. Пред Гарашанин говорел обратното — че българският революционер се готвел да премине границата без разрешението на сръбското правителство.[105] Според някои пръст в недоразуменията имало и сръбското правителство, което се стремяло да внесе разединение в редовете на Легията. Така например Ив. П. Хр. Кършовски, участник в събитията, пише за сръбски изявления пред Раковски, че още не е време да се изнесе към границата, а, от друга страна, за натиск над дядо Ильо Марков чрез Касабов да застане начело на Легията, защото Раковски не бил искал да отива в България.[106] Станали и инциденти — при един от тях се дошло до сблъскване между взискателния Раковски, от една страна, и Иван Шопов и Васил Друмев, от друга; намесил се и Стефан Караджа.[107]

Раковски все още не губи надежда, че ще може да мине границата и да обяви въстание в България.[108] За да бъде готов с всичко, на 1 август

---

[103] Писмо на Г. Вълкович с дата 6 авг. 1862 (АР, IV, с. 99).

[104] Вж писмото на Теохар Папазов от 19 юни 1862 г. (пак там, с. 80—81).

[105] Тъкмо във връзка с тези интриги на Касабов Гарашанин съветвал да се действува пред Раковски да бъде по-предпазлив — вж спомените на д-р Димитър Павлович, цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 489. Различни непроверени слухове за опити да се прехвърли границата вж у Ив. К а с а б о в, цит. кн., с. 35—36, д-р Боби П е т р о в, цит. кн., с. 155, Никола Ш о п о в, цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 503.

[106] Вж в. Народни права, бр. 87—88 от 4 и 6 авг. 1896. Във връзка с това стояло и преминаването на Васил Левски към дядо Ильо Марков — поради очакването, че по този начин по-скоро ще се прехвърли в България. Вж и Ал. Б у р м о в. — В сб.: Велик и безсмъртен. Пловдив, 1963. с. 18.

[107] Вж спомените на Васил Друмев, цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 498; вж по същия въпрос и спомените на Никола Шопов, пак там, с. 502—503. Друмев и Шопов заминали за Крагуевац при Ильо Марков, но впоследствие разбрали грешката си, разкаяли се и се върнали в Белград при Раковски, от когото искали извинение (вж АР, IV, с. 114). Слуховете, че Раковски не мислел да тръгва за България, стигнали и по-далече. На 30 юли 1862 г. например Сава Филаретов пише от Цариград до Найден Геров: „Нашите българе в Сърбия като видели, че Раковски безполезно охлопал няколко хиляди жълтици, те го оставили настрана и се трудат сега да съставят комитет и да съставят в Сръбско отряд от бълг. волентири под дяда Иля, кое показва, че те чекат война. . ." (Из архивата на Найден Геров, кн. II. С., 1914. с. 612).

[108] По това време не само той вярва в твърдото намерение на Сърбия да влезе във война с Турция. На 26 юли 1862 г. например от Букурещ на Раковски се обажда

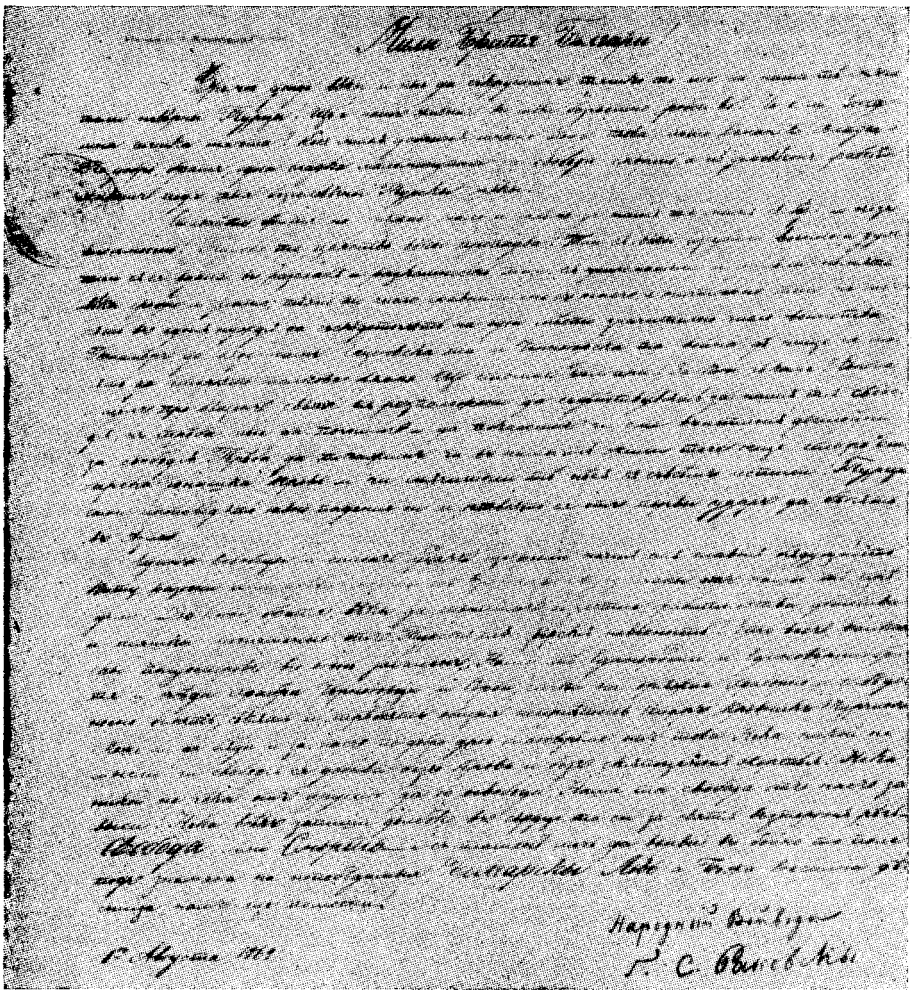

Позив към българския народ за въстание от 1 август 1862 г.(втора редакция)

1862 г. той подготвя специален позив към българите за въстание. Литографиран в много екземпляри, позивът трябвало да бъде пръснат из българските земи, след като Раковски влезе с полка си и вдигне въстанието. Пламенният патриот зове сънародниците си да се вдигнат срещу мъчителите потисници. „По-добре, братя, една сладка маломинутна за свобода смърт, а не дълговечен рабски живот под тия безчъловечни турски мъки!“ — се провиква той. Раковски изисква от българите да покажат, че са достойни

един полски емигрант, на име Ладислав Квятковски. Той иска да постъпи при Раковски да се бие заедно с него, защото е научил, че „сърбите се готвят за една война, която ще има за цел освобождението на всички южни славяни“ (вж. писмото му в АР, IV, с. 93).

за свободата си, и им посочва сгодното време за борба, когато „вес Балкански полуостров в огън [е] запален". Той подчертава: „Нека никой не чяка от другиго да го освободи. Нашата свобода от нас зависи!" С меч в ръката, със „святата възторгна реч свобода или смърт" българинът трябва да върви към бойното поле.[109]

В началото на август Раковски моли княз Михаил Обренович за позволение да се изнесе с хората си близо до границата и там да чака нареждане какво да предприеме по-нататък, след като вече два месеца е седял в Белград след събитията в началото на юни. Той съобщава, че е в непрекъсната писмовна връзка с българските чети в Балкана и че се налага вече да бърза, тъй като четническа война може да се води само „у зеленой гори", а не през зимата. В изложението до княз Михаил Обренович се съдържа още едно сведение, много важно за действителното положение на Българската легия: Раковски изнася, че дотогава — значи до началото на август 1862 г. — не е получил за хората си необходимото оръжие и те са въоръжени с малкото пушки, които е успял да закупи и да им раздаде. След обира през юни, когато парите на Легията са задигнати, без по-късно да бъдат върнати на Раковски, той няма възможност повече да закупува оръжие и става зависим от решението на сръбското правителство — дали ще му се отпуснат оръжие и пари, необходими за издръжката на българските доброволци. Естествено при това положение Раковски е принуден да стои с вързани ръце: хора той има, но няма оръжие и средства, без което не може да се водят каквито и да е действия против силите на Османската империя.[110]

Липсата на средства кара Раковски да се обърне и към Гарашанин с молба да помогне да му се върнат ограбените над хиляда жълтици. Раковски подчертава, че във всичко, което е предприемал напоследък, той се е водил не от някакъв личен интерес, а само от общите сръбско-български интереси, че „свагда обште наше ствари као идол пред очима стаяле!". Накрая Раковски добавя, че и за в бъдеще ще бъде готов да приеме всичко, което би му се наредило да извърши.[111] По това време започват и съдебните перипетии около ограбената сума — делото продължава дълго, без Раковски да може да получи нещо назад.

Развитието на събитията обаче върви в нежелана за българите посока. Цариградската конференция клони към компромисно решение, при което българските надежди остават излъгани. Ходът на събитията не остава скрит за Раковски — той вече разбира накъде вървят работите. През втората половина на август конференцията в Канлиджи оформя решенията си, които са неблагоприятни за българските интереси. Останал без средства, неполучил необходимото му оръжие, Раковски вече няма избор. На 24 август 1862 г. той се обръща с рапорт до сръбското военно министерство, в който излага направеното от 3 юни насетне: че е издържал 80 войници, а след съставянето на Българската легия — 95 души, че е давал свои средства за прехрана и квартира; изнася също, че е набавил 30 пушки за учение и е купувал също сам барут и куршуми, че е давал заплата, че е набавял и дърва за готвене, сапун за пране и т. н. Понеже не разполага с повече средства, той моли Военното министерство да поеме разноските по

[109] В архива на Раковски са запазени две редакции от възванието (вж АР, I, с. 393—395).

[110] Вж текста пак там, с. 397—398.

[111] Пак там, с. 399.

доброволците.[112] Молбата на Раковски била веднага разгледана: пари не са му отпуснати, но два дни по-късно всички български доброволци под негова команда били зачислени на държавна издръжка.[113] Пламенният български родолюбец остава фактически без бойци — решението на сръбското военно министерство слага по същество край на Първата българска легия в Белград. Остава само да се дочака и формалното разпускане на доброволците — и то не закъснява.

Раковски и разпускането на Българската легия

На 22 юли 1862 г. в цариградското предградие Канлиджи започва съвещание между посланиците на европейските сили в Османската империя. Целта е да се намери изход от конфликта в Белград. Продължили до 23 август/4 септември 1862 г., преговарящите накрай стигат до споразумение за прекратяване на огъня в сръбската столица и за уреждане на конфликта между Сърбия и Високата порта. Четири дни по-късно се подписва и специален протокол за уреждане на конфликта.[114] Съгласно с чл. 10 от протокола (приет по предложение и настояване на английския посланик) сръбското правителство било задължено да разпусне военните части, съставени от доброволци чужденци, както и да не позволява те да злоупотребяват с правото на убежище във вреда на Високата порта. Текстът е съобщен на княз Михаил Обренович от руския генерален консул Влангали на 29 август/10 септември 1862 г. Сърбия е недоволна от решенията, но не е в състояние да предприеме каквото и да е, след като протоколът е подписан от всички европейски сили, включително и от Русия. Реорганизацията на сръбската армия още е в ход, няма достатъчно оръжие, липсва подкрепа от други страни. При това положение за сръбското държавно ръководство не остава нищо друго, освен да изпълни наложените му задължения. Между другото със заповед на министъра на войната от 7 септември Българската легия е разпусната. Наредено е доброволците да бъдат освободени, а оръжието, което било собственост на Раковски, да му се предаде. На 9 септември комендантът на Белград полковник Й. Джорджевич натоварва капитан Владимир Николич да приведе заповедта в изпълнение.[115]

Раковски очаква това нареждане на сръбското правителство. Малко по-рано той вече взима необходимите мерки, за да предвари вдигането на населението в България — въстанието вече става безсмислено, тъй като лишено от помощ, то би било обречено на неминуема гибел. Той съобщава на своите кореспонденти в българските земи да се пазят от прибързани действия. Съобщение получават и четите, които били по Балкана и очаквали започването на всенните действия. За това предупреждение на Раковски например говори Панайот Хитов. „Ако не сте се повдигнали — пишел му Раковски — пазете се да се не побуни някой град или някое село, защото

---

[112] АР, I, с. 399—400.

[113] АР, IV, с. 111.

[114] Пълен текст вж в цит. кн. на Гргур Якшич и В. Вучкович, с. 478—485.

[115] Вж текста на заповедта в цит. моя ст. Документи за Г. С. Раковски в български. . ., с. 63.

из Сърбия няма нищо да бъде. Сърбите се помириха с турците." Реакцията на Хитов била бурна: „Когато чух това известие, насмалко щях да полудея — пише той. — Ние очаквахме буна в продължение на толкова години, а тя не можа да просъществува барем една неделя."[116]

Раковски е крайно огорчен. Плановете му рухват: той възнамерява да вдигне въстание в България, като използува конфликта между Сърбия и Турция. Силите и средствата на българите обаче отиват не за извоюване някакви права за българския народ, а за защита на сръбската кауза. Колкото и да е бил убеден привърженик на сръбско-българското сътрудничество, Раковски си дава сметка за неуспеха на българското дело. Решенията на конференцията в Канлиджи слагат край на надеждите му.

Същевременно Раковски е политик с реален поглед върху събитията. За него не е тайна, че княз Михаил Обренович не е съгласен с решенията на конференцията — само натискът на английския посланик в Цариград Булвер, дошъл специално в Белград за това, и съветите на Гарашанин го принуждават да приеме формално протокола. Раковски вижда неизбежното в развитието на събитията, съзнава, че и самата Сърбия в случая е безпомощна[117] и не може да не приеме решенията на европейските сили.[118] След като тя се оттегля от борбата, още по-малки са шансовете за успех при евентуално българско въстание: липсват средства, липсва оръжие, времето клони към есен, няма вероятност да се разчита на съюзници. Затова Раковски приема решението на сръбското правителство за разпускане на Българската легия. Той събира доброволците си, благодари им за честната служба и им съобщава, че по настояване на европейските сили спорът между Турция и Сърбия е разрешен по мирен начин и Легията трябва да бъде разпусната. Там е и сръбският капитан Владимир Николич, който донася решението на сръбското министерство на войната. Голямата част от доброволците се пръскат, напускат Белград и се прехвърлят в Румъния. Една малка част от тях постъпва на сръбска служба, а някои намират начин да се завърнат в България, където успяват да се прикрият от турските власти.[119] Раковски раздава на доброволците си специални свидетелства. Едно от тях, запазено в неговия архив, е издадено на Стефан Миноилович, служил като

---

[116] П. Хитов, цит. кн., с. 24.

[117] Решенията на конференцията в Канлиджи са неблагоприятни и за Сърбия. Тя се задължава да събори всички укрепления и барикади, построени след 3 юни 1862 г. Високата порта запазва най-важните си крепости в страната, като поддържа необходимите за отбраната им гарнизони (чл. 4). Ограничават се военните сили на сръбската държава (чл. 11). Като малко удовлетворение се предвижда събарянето на дотогавашните турски крепости Сокол и Ужице, както и предаването под сръбска юрисдикция на четирите врати — Сава, Варош, Стамбол и Видин. Общо духът на протокола е такъв, че въпросът за турските крепости не може пак да не изникне — сърбите остават неудовлетворени. Това обстоятелство добре разбира Раковски, когато преценява резултатите от посланическата конференция в Канлиджи.

[118] Боян Пенев греши, когато пише, че „сърбите постигат отчасти целта си и турците напускат техните крепости, с изключение на белградската, чийто гарнизон е бил намален. Сърбия престава да мисли за война и се примирява с Турция. Правителството, за да угоди на Портата, заповядва на Раковски да разпусне легията и да се откаже от революционните си намерения" (вж Боян Пенев, цит. биография, с. 94). Същата постановка вж и при А. Цветков (Г. С. Раковски. С., 1971. с. 90—91), който пише, че „сръбските буржоазни ръководни среди, след като постигнали целта си, решили, че легията не им е нужна. Тя била разтурена."

[119] Вж Боби Петров, цит. биография, с. 155—156.

офицер в Легията.[120] Подобно свидетелство е било издадено и на Йордан Жечев Планински.[121]

Огорчението сред българската емиграция е голямо, хората са обезверени, за кратък срок възторгът е сменен с отчаяние. В това тежко време пак Раковски се старае да вдъхне бодрост и кураж у сънародниците си. Той самият е тежко засегнат от развоя на събитията. Хвърлил всичките си сили в опита да бъде организирано въстание, ангажирал името си, влиянието си, работил неуморно за народното дело, големият наш революционер вижда как пред очите му цялата подготовка рухва, без да има някакъв резултат за българския народ. При подобен край всяка по-слаба натура би се огънала. Раковски обаче носи в себе си друго сърце, друг пламък обгаря неспокойната му мисъл. Като истински народен вожд той запазва самообладание и като прави анализ на миналото, гледа смело в бъдещето.

В края на паметната 1862 г. Раковски подготвя позив към сънародниците си, в който разглежда събитията, свързани с борбата на българите за свобода.[122] Обстоятелствата, при които живее народът, са наистина тежки, но това не значи, че с постоянство, търпение и навременна деятелност не може да се постигне желаната свобода. Според Раковски в последно време българският народ се е отървал окончателно от две тежки язви, които са заплашвали да го унищожат: от опасността да бъде погърчен — „гръколудието", както го нарича той, дължащо се на фанариотското духовенство и на панелинската пропаганда, и, на второ място, но много по-важно — от привичката да търпи османското робство, от мисълта, че е роден „да бъди за всегда султанов роб!". И в миналото се е водила борба против османското иго, но това е била борба на малцина. Сега вече целият народ е стигнал до мисълта, че трябва да бъде свободен и независим. При това този порив към свободата вече не стои само в помислите, а е намерил и фактическа изява в дела.

В това отношение 1862 г. според Раковски трябва да се смята като първа проява на решителната борба за политически независим живот. По време на белградските събития от юни 1862 г. българите наново показали на цял свят, че не са „само мирни орачи и тихи кротки художници и търговци, както ги тии от първо мисляха, че били уш изгубили стария си военни дух, нъ тии при вишеречените си добрини се са пак храбри и неустрашими юнаци". Стига да има благоприятни условия и удобно време, те веднага са готови да почнат действия против неприятеля. Ето в това обстоятелство Раковски вижда най-голямата сполука за българския народ. Действията от лятото на 1862 г. не са довели до пряк успех. Те обаче осигуряват предпоставките за бъдещата сполука на народното движение. В това отношение Раковски вижда оптимистично бъдещето на българина. Сраженията под Белградската крепост са показали какво могат да сторят народните борци. Същевременно събитията след това се развиват в благоприятна насока: общата борба е сближила още повече българи и сърби. Докато по време на конфликта в Белград Сърбия не е разполагала с достатъчно оръжие, само няколко месеца по-късно тя вече е въоръжена добре благодарение на помощта на Русия.[123] Румънците са влезли в съюз със сър-

[120] Цит. моя ст. Документи за Г. С. Раковски в български. . ., с. 64—65.
[121] Вж Поборник-опълченец, I, 1898, кн. 4—5, с. 30.
[122] Текста вж в АР, I, с. 410—412.
[123] Става дума за доставката на руско оръжие — вж тук по-долу, с. 261—264.

бите, поради което са обърнали внимание и на българите. Раковски изтъква, че българският народ за пръв път от падането под османска власт е в такова благоприятно положение — да се намира между две приятелски държави, които са готови да му помогнат. „Я помислете — обръща се той към съотечествениците си — от как сме пропаднали под турското поганско иго, явявало ли ся е о тому подобно время за нас?“ Когато сърби, румъни, черногорци, гърци и българи се вдигнат заедно против общия си неприятел, каква съпротива могат да окажат силите на султана? И Раковски завършва позива към своите сънародници с оптимистичното предвиждане, че за османската феодална власт „не остава нищо друго, освен да ся изчисти от сичкия Балкански полуостров, а народите, кои са досега толкова векове теглили и тъжили под нейния зверски ярем, да добият своите си народни стари права, т. е. да бъдат пак свободни и независими“. С позива от края на 1862 г. Раковски показва качествата си на истински народен вожд, способен и в тежки моменти да посочи на сънародниците си положителното в развитието на събитията, да им вдъхне вяра и смелост, за да изчака ново „благовремие“ за борба.

Преценено в светлината на изминатите години, значението на Българската легия има и други положителни страни. Мнозина участници в боевете край Белградската крепост получават там истинска военна закалка, която ги ползува по-късно в революционната им борба против поробителя. През лятото на 1862 г. те преминават сериозна военна подготовка, за която говори в спомените си Йордан Планински. Българските доброволци са излизали на учения под командата на Раковски, взели са участие в големи маневри, при които се отличават и получават похвала от сръбското военно министерство. Те се отличават и при проведените стрелби край Топчидере. „Сам Раковски беше добър стрелец“ — пише Планински.[124] Проличава ползата от голямата взискателност на пламенния родолюбец — Легията става полезна школа за бъдещите кадри на българското национално-освободително движение.

Легията спомага и за засилване сътрудничеството между българите и другите южнославянски народи. По начало тя е съставена от българи, но в нея участвуват и малък брой сърби, херцеговци, босненци — главно като командуващ персонал. По това време е налице искрено желание сред сръбския народ да помогне на своя съсед.[125] Тези чувства сред народа създават атмосфера на братско сътрудничество в общата борба против турския поробител. Съчетани с нерешените проблеми на самия сръбски народ, както и с общите насоки в политиката на сръбското държавно ръководство, те дават надежда на Раковски, че възможностите за българо-сръбско сближение и обща борба са перспективни, че в тази насока трябва да продължават усилията и че в недалечно бъдеще при благоприятно стечение на обстоятелствата съюзът между българи и сърби може да доведе до събития в интерес на борбата на българите за освобождение. С оглед на тогавашната ситуация трябва да се отбележи, че тези виждания на Раковски отговарят

---

[124] Вж цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 478.

[125] Из Сърбия по онова време се пеело като народна песен:

У Бугарско и у Босне наши брача пишчу.
Треба да идемо да им помогнемо,
И все да чинимо, да ги избавимо!

(Спомени на Никола Шопов, вж пак там, с. 502)

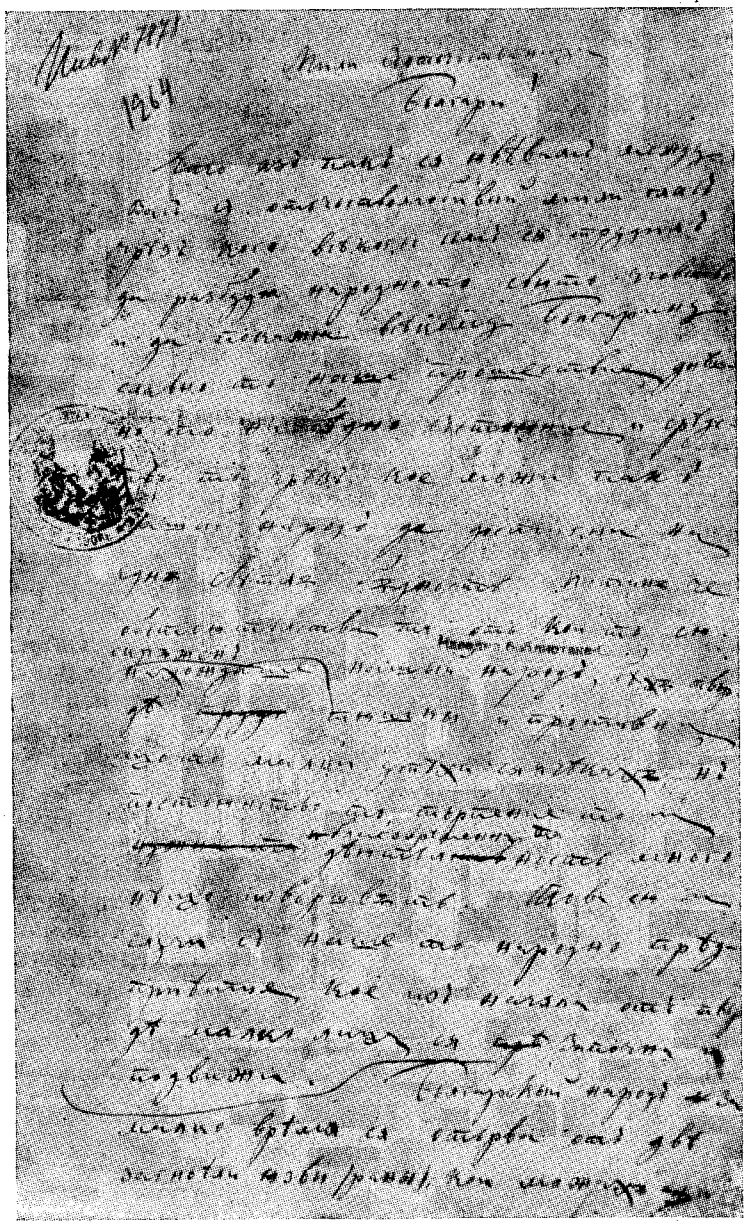

Обръщение към българите от края на 1862 г.
(първа редакция)

на действителното положение на нещата. Те са в съзвучие и с чувствата сред българи и сърби. В преценките си обаче българският родолюбец не взима пред вид някои прояви в политиката на балканските буржоазии, които скоро ще изместят стремежа на балканските народи за искрено сътрудничество и ще дадат повод и на самия Раковски да смени насоката на усилията си. С възгледите си за изковаване на балканско единство обаче той заема предно място сред прогресивната част от българската емиграция, изразява демократичните тежнения сред националноосвободителното движение, бележи един необходим етап в развитието на революционната борба на българския народ.

По това време Раковски се оттегля от Белград и се премества в Неготин, по-близо до България. Близък с окръжния управител на Крайна Джордже Девич, той прекарва там няколко месеца, прави равносметка на изминатия път, вади поуки от изживяното. Значителни сили по това време Раковски отделя и за оправяне на имуществени въпроси, останали висящи след ликвидирането на Легията. След обира на парите на Легията той е въвлечен в безкрайни съдебни процеси. От една страна, българският родолюбец води дело против наследниците на осъдените разбойници, откраднали парите; процесът се проточва дълго, без да даде резултат. От друга страна, срещу Раковски са възбудени редица процеси от страна на негови кредитори — бивши доставчици на Легията. Задигнатите средства на българските доброволци са далеч по-големи от това, което се търси, но Раковски няма откъде да вземе пари да изплати дълговете. Така до края на живота си материално той не може да се съвземе. И по-късно Раковски се старае да си възвърне парите от обира на касата на Легията. За да си осигурят изплащането на дължимите суми, кредиторите изкарват имуществото му на публична продажба. Запазен е списъкът на вещите, разпродадени от Краинското окръжно управление на 14 май 1863 г. в Неготин: най-голяма част сред тях представлява оръжието, което е притежавал българският патриот — 18 пушки, няколко саби, револвери, ножове, кобури. Разпродадени са и домашни вещи: тенджери, бакърени съдове, огледала, маси, столове, канапета и т. н.[126] В Белград на друг търг се продават кола и коне на Раковски.[127] Така българският революционер ликвидира имуществото си в Сърбия.

Установил се в Букурещ, Раковски се обръща към сръбския дипломатически агент в румънската столица Коста Магазинович с молба да пише в Белград да се уреди най-сетне въпросът с откраднатите средства на Легията.[128] Той изпраща и телеграма до княз Михаил Обренович, все с молба да му се върнат парите.[129] Докрай обаче Раковски не сполучва — направе-

[126] АР, IV, с. 150—153.
[127] Пак там, с. 168.
[128] АР, I, с. 408—409.
[129] АР, IV, с. 409. Касабов е в течение на тези опити на Раковски да си възвърне ограбеното. Верен на неприязнените си чувства към големия революционер, в „Моите спомени от Възраждането. . ." Касабов не се спира и пред лъжливи твърдения, за да докаже, че Раковски прахосвал народни средства: „Сръбското правителство обеща на Раковски, че то ще му плати остатъка пари" — пише Касабов за откраднатите средства на Легията и добавя: „Така и стана, защото отпосле Раковски цялото време получаваше от сръбското правителство постепенно пари, додето ги изплати" (Иван К а с а б о в, цит. кн., с. 30).

ните дългове по издръжката на Легията тегнат върху него, а сумите, с които е трябвало да посрещне тези разходи, са обрани.[130]

Раковски поддържа в Неготин връзки с българи, със сърби и други свои близки, като непрекъснато следи развитието на събитията. От получени по това време писма се разбира какви са били интересите му. От Белград например Н. И. Попович му описва атмосферата в сръбската столица, където наново се издигали барикади и се копаели окопи.[131] Раковски възнамерява да посети свои близки във Влахия, за което се снабдява и с паспорт.[132] Той поддържа духа и на доброволците-легисти. По негов съвет те се прехвърлят в Румъния с калпаците, на които има лъвчета: „Вий им сте казали да го носят" — му пише от Груя Матей Попович, бившият негов адютант по време на Легията.[133] Явно неуморимият патриот очаква нови събития, когато пак ще може да работи открито за каузата на своя народ. И това време идва твърде скоро — под форма, която вождът на Българската легия по онова време още не си е представял.

Пренасяне през Румъния на руско оръжие за Сърбия

Конфликтът в Белград през лятото на 1862 г. показва на сръбското държавно ръководство необходимостта от взимане на сериозни мерки за въоръжаване на сръбската армия. Реорганизацията във военното ведомство довежда до бързо увеличаване числения състав на армията — докато през 1860 г. Сърбия има само 3500 войници, в края на 1861 г. тя разполага с над 50 000 първокласни войници. В складовете на страната обаче има само 7000 пушки. В началото на 1862 г. се създава Министерство на войната, пред което най-важният въпрос е въоръжаването на армията. Народната войска трябва да се снабдява с оръжие сама и това, разбира се, силно намалява боеспособността ѝ.[134] По сведения на австрийските представители в Белград по-голямата част от народната армия нямала оръжие или то било негодно за употреба.[135]

Международната обстановка по онова време не дава възможност на Сърбия да набави оръжие от другаде, освен от Русия. Великата славянска страна е заинтересована от засилването на балканските държави, за да могат да водят по-самостоятелна политика по отношение на Османската империя, докато западните сили се стремят да заздравят положението на

---

[130] Това обстоятелство се пренебрегва от мнозина съвременници на Раковски, които са настроени враждебно към неговата революционна дейност. Според тях той сложил ръка на народни средства, без да направи това, за което били събрани тези суми — не е вдигнал въстание. Израз на подобни обвинения дава още на времето Касабов, който говори, че за Раковски „сичкото е било на измама от негова страна и че главната цел е била да се сдобие с доста пари и нищо повече" (Ив. Касабов, цит. кн., с. 27). Вж по този въпрос сполучливия коментар на Д. Т. Страшимиров. Комитетско десетилетие (епоха на комитите). 1866—1876. — В сб.: България 1000 години, 927—1927. С., 1930. с. 816 и сл.

[131] Писмо от 24 ноем. 1862 (АР, IV, с. 121—122).

[132] Пак там, с. 115.

[133] Писмо от 29 ноем. 1862 (пак там, с. 123).

[134] Вж Радослав Перовић. Дипломатски спор о преносу српског оружија 1862 г. преко Румуније. — Годишница Николе Чупића, XLVIII, Београд, 1939, с. 189.

[135] С. Јовановић. Друга влада Милоша и Михаила. Београд, 1933. с. 281.

Турция. За Русия бива изпратен довереникът на Илия Гарашанин Атанасие Николич, който скоро успява да уреди въпроса: на Сърбия са отпуснати като подарък 39 000 пушки и 3000 саби — значително за времето въоръжение, което разкрива пред Михаил Обренович възможността да води по-решителна политика.

Оставал обаче въпросът, през къде да бъде пренесено това оръжие. Пътят през Австрийската империя бил затворен — защитница на Османската империя, Австрия не би допуснала пратките. Водният път по Дунава също не бил използуваем — той се контролирал от Турция. Оставал сухоземният път през Румъния. Специалният представител на Михаил Обренович в Букурещ д-р Карел Пацек уредил този въпрос с княз Куза. След уговаряне на подробностите оръжието било пакетирано в 1759 сандъка и на 22 октомври 1862 г. керванът каруци прекосил руско-румънската граница. Пренасянето на оръжието причинило на времето дипломатически скандал, уреден с големи усилия едва няколко месеца по-късно.[136]

За да запази тайна и да избегне нежелани международни усложнения, сръбското правителство поверява пренасянето на оръжието на българите. Румъния има интерес да си осигури подкрепата на Русия и затова позволява керваните да минат през нейна територия. Самата Русия се е осигурила — оръжието е „закупено" чрез американския търговец Адам Колберт.[137] Остава сега и неизвестните българи да пренесат пратката: това става между 22 октомври и края на декември, когато и последният сандък е прехвърлен през Дунава в Сърбия.

В тази акция участвува активно и Раковски, комуто е поверено пренасянето на оръжието в участъка между Крайова и Дунава при сръбската граница. Оттеглил се в Неготин, той продължава да поддържа отношения със сръбското държавно ръководство. Добър политик, Раковски временно е свил знамето на бунта и изчаква по-благоприятно време. Въоръжаването на Сърбия е изгодно и за българите: увеличават се силите, които могат да се противопоставят на Османската империя. Чрез Стефан Берон, котленец, настанен в Крайова, Раковски организира пренасянето в един труден участък, включително и прехвърлянето през Дунава, в близост до Видин — силна турска крепост по онова време. Явно във връзка с организиране пренасянето на оръжието Раковски посещава Румъния към края на септември[138] — това значи, че той е привлечен в акцията още в дните непосредствено след разпускането на Българската легия; бил е и в течение на действителното положение на сръбското въоръжение, преди да се получи руското оръжие. Към началото на декември керваните с оръжие стигат Крайова. Във връзка със задачата си Раковски получава на 1 декември нов сръбски паспорт: по отметките в този паспорт може да се следи движението на българския родолюбец, който фигурира като сръбски полковник:

---

[136] Подробно вж в ст. ми: Le transfert par territoire roumain d'armes russes destinées à la Serbie (octobre-décembre 1862). Le rôle des Bulgares. — Etudes balkaniques, 1970, № 2, p. 90—97. Там е посочена и основната литература по въпроса.

[137] Договорът за „продажбата" е подписан на 3 септември 1862 г. — вж П. Кузманов. Кнез Иван Кулин. С., 1971. с. 179.

[138] За това посещение говори сръбският представител в Букурещ д-р Карел Пацек — вж Дж. Игнятович. Сръбски документи по българското възраждане. Г. С. Раковски и Сърбия. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 289; вж и издадения му паспорт с дата 17 септември 1862 г. (АР, IV, с. 115—116).

на 2 декември той е вече в Груя, на румънска територия, откъдето поема към Крайова. От друг документ, съхраняван в архива на Раковски и носещ дата 8 декември, се разбира точната задача на българския деец. Касае се за едно писмо на окръжния управител на Турну Северин до околийския началник на района Блахница, в Пътуле, срещу сръбския бряг на Дунава. Окръжният управител подканя подчинения си да бърза с пренасянето. „За тази цел идва и г-н полковник Раковски, от когото ще вземете сведения“ — му нарежда той.[139] От запазените две разписки за извършени разходи във връзка с прехвърлянето на оръжието се вижда, че през това време Раковски е бил непрекъснато в движение между Крайова, Груя и Жиганещ, Радуевац и Неготин. По тези места той е действувал като представител на сръбското правителство.[140]

От разписките личи още едно обстоятелство, характерно за дейността на Раковски по това време. Един от разходите гласи: „За човека, кога съм послао у Калафату и Видину — 10 жълтици“ — от това вписване се разбира, че Раковски е изпращал свой човек във Видин, откъдето по това време се очаквало, че може да дойде най-голямата опасност. За да предотврати изненадата, Раковски организира свое разузнаване по граничните места. В архива му се съхранява и едно писмо от М. Бойович с дата 9 декември 1862 г., в което се съобщават подробности за положението във Видинско окръжие. По границата излезли сръбски офицери, за да проверят дали турците са взели някакви мерки. „С оглед на днешното Ви писмо — пише Бойович — аз изпратих капитана и офицера с необходимите наставления и така сигурно ще знаем дали става дума за това, за което Вие ми пишете.“[141]

Завършил благополучно мисията си по пренасяне на оръжието, Раковски се оттегля в Неготин. Там той продължава да поддържа връзки с българи, пребиваващи в Сърбия, с близки в Румъния и другаде. Интересно е едно писмо от това време, изпратено до него от Сима Кръстич с дата 3 февруари 1863 г. Установен в Чуприя, Сима Кръстич е берковчанин, избягал в Сърбия през 1836 г. В стихотворна форма той предава настроенията на българската емиграция, принудена поради притесненията на феодалната султанска власт да напусне отечеството си. През декември 1862 г. сръбските власти предложили на емигрантите да приемат сръбско поданство. Сима Кръстич уговарял сънародниците си да не се съгласяват, защото

подајници бити свуд можете,
али царство своје добити не можете:
скинућемо један јарам турски
с врата нашег, кој ми носимо,
а други ће срби да нам мећу,
и тако смо робови на веки![142]

---

[139] Вж ст. ми: Документи за Раковски в български. . . — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968, с. 68.
[140] Разписките вж в АР, I, с. 604—605.
[141] АР, IV, с. 126—127.
[142] Пак там, с. 139.

Кръстич кани Раковски да посети Чуприя и да поговори с намиращите се там българи. Раковски не е могъл да се възползува от поканата — други са били по това време неговите занимания. Тук не става дума за продължаващите процеси на различни кредитори по вземания от времето на Легията, а за нова задача, която сръбското правителство замисля и възлага на българския родолюбец.

Сърбия продължава да работи за установяване на сътрудничество между балканските народи. Още през юли в Атина пристига специален пратеник — белградският банкер Йован Кумануди — с цел да осигури взаимодействие с Гърция. Страната обаче се разтърсва от вътрешна криза, която през октомври довежда до народна революция и сваляне на гръцкия крал Отон. Новото гръцко правителство иска отлагането на решителната акция срещу Османската империя за една година, тъй като Гърция не е готова. Кумануди се прибира в Сърбия и преговорите с Гърция временно са прекъснати.

В началото на 1863 г. избухва полската криза. Наново настават вълнения из Европа. Сърбия засилва пак дипломатическата си активност. Изпратената делегация в Лондон обаче не успява да отбележи никакъв успех. Заетостта на Русия с полския въпрос, нередовната помощ, оказвана от Франция, враждебното отношение на Австрия карат сръбското правителство да предприеме нови стъпки, за да избегне евентуална изолация. Така то насочва пак поглед към постигане на споразумение с останалите балкански християнски народи. Започват усилени опити за подобряване отношенията и уговаряне обща акция с Черна гора, с Гърция, за засилване сътрудничеството с българите, за организиране на сърбите в Босна и по военната граница, за продължаване въоръжаването на народната войска. При тази усилена дейност на сръбското държавно ръководство се поставя въпросът за изпращане на нов сръбски представител, който би могъл да се опита да склони гърците за обща акция на Балканите. Изборът на сръбското правителство пада върху Раковски.

Дипломатическа мисия в Атина, 1863 г.

От няколко години Раковски пребивава в Сърбия. Изтъкнат български революционер, книжовник и учен, той си спечелва известност, с каквато по онова време не може да се похвали никой друг българин. В дейността си големият български родолюбец се проявява като горещ застъпник на идеята за сътрудничество между балканските християни в борбата им против османската феодална власт. Образованието му, както и основното познаване на гръцки език, съчетани с доверието, което има в него сръбското правителство, го правят удобен за бъдещата мисия в Гърция.[143] Раковски приема

[143] Според югославския историк Вл. Стоянчевич изборът на Раковски бил мотивиран и от още едно съображение: никой друг не познавал толкова основно спорните гръцко-славянски и специално гръцко-български въпроси. Едновременно добър български родолюбец и убеден привърженик на княз Михаил Обренович, той е могъл най-добре да води преговори с гърците и успешно да отблъсне техните искания за граници до Стара планина. Не на последно място са стоели и съображенията, породени от старите нелегални връзки на Раковски с тесалиотското и епиротското дружество в Гърция (вж Vl. S t o j a n č e v i ć. Georgi Rakovski i pitanje bugarsko-srpske saradnje za oslobodjenje balkanskih naroda od turske vlasti. — Jugoslovenski istorijski časopis, 1968, No 1, p. 18—19).

поставената му задача и заминава през Триест в началото на март 1863 г. Мисията му е държана в пълна тайна.[144] Паспортът му е издаден на името на С. Пападопулос (вероятно от Сава Попович-Пападопулос), а сам той носи шифър за кореспонденцията си, от който в бъдеще се ползува при подготвяне на донесенията до сръбското правителство.

Близо четвърт век вече Раковски се бори против опитите на фанариотското духовенство да погърчи българския народ. През това време се разменят немалко нападки. Целта на пламенния родолюбец през цялото време е народностното обособяване на българите и постигането на тяхната политическа свобода. Като добър политик той вижда, че срещу силите на все още мощната Османска империя никой от поробените християнски народи не може да разчита на успех по пътя на самостоятелната борба — само при единодействие и съвместна борба те могат да постигнат свободата си. Споделящ виждания на Михаил Обренович, който също се стреми да изгради общ балкански фронт, Раковски схваща необходимостта от преговори и с гръцкото държавно ръководство. Така по време на дипломатическата си мисия в Атина той трябва да изпита почвата за постигане на сръбско-гръцко и по възможност — на общобалканско сътрудничество. Посещението в Гърция представлява важен етап в живота му и характеризира неговите виждания по редица въпроси.

Пътят на Раковски минава през Триест и оттам до Цетина. Сръбският пратеник и български родолюбец познава отдавна борческото минало на Черна гора, възхищава се от героичния неин народ, сочи черногорците за пример на твърдост и решителност в дългата им и трудна борба срещу нашественика, който и докрай не успява да пороби страната им. В своите позиви и планове Раковски неизменно споменава Черна гора, предлага черногорци да бъдат привлечени като ръководители в борбата на българите. От по-рано той поддържа връзки с войводата Джура Матанович, използуван вече многократно от черногорския княз Никола при различни

---

[144] Въпреки пазената тайна мисията на Раковски става известна сред чуждите кръгове. По сведения на английския посланик във Виена за движението на Раковски австрийското правителство наредило на своя министър на полицията да го следи внимателно и да вземе във връзка с това всички необходими мерки (вж нареждането от 17 март 1863 г. у Алекса И в и ћ. Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима. — Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, друго одељење, књ. IX. Београд, 1935. с. 343—344). Мерки взела веднага и Високата порта — научила, че Раковски се намира в Атина, тя наредила до своя представител в Белград Мехмед Али бей да уреди веднага с австрийците залавянето на опасния революционер при завръщането му в Сърбия. Постигнато било споразумение с командуващия австрийските войски в този край генерал Филипович да се наблюдават строго пътищата към сръбската столица. Мерките обаче били взети късно: Раковски вече се бил върнал в Белград (вж П. Н и к о в. Към биографията на Георги С. Раковски. — Сборник в чест на проф. Л. Милетич. С., 1933. с. 396). Турското правителство направило постъпки отново във Виена, като молело да бъде задържан Раковски при преминаването му през австрийска територия. Али паша изяснил, че се касае до човек, опасен за реда в империята (вж Документи за българската история, т. V. С., 1948. с. 217—218). Австрийското правителство отказало да предаде Раковски на турците, но взело мерки да не го допуска на своя територия (вж Ал. И в и ћ, цит съч., с. 346—354; Документи за българската история. . ., с. 217—222). Съображенията на Виена да не предава Раковски били продиктувани от позицията на Русия, която заявила, че смята българския патриот за „враг на руското правителство". Всеки „враг" на Русия обаче бил гледан с добро око от Австрия — подробно вж в кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 444—446.

дипломатически мисии. Стигнал в Цетина, Раковски води разговори с висши длъжностни лица, среща се и с княза. Разговорите са все около изграждането на по-тесни връзки между балканските страни в бъдещите им отношения. Излязла от тежката война срещу Турция през 1862 г., Черна гора се стреми да си осигури приятелско разположение сред християнските народи, с които има общи интереси. В това отношение Раковски и мисията, с която е натоварен в Атина, представляват несъмнен интерес и за Черна гора.

От Цетина Раковски изпраща първия си доклад в Белград (вероятно до Гарашанин). В черногорската столица той е разговарял с княгиня Даринка, която малко по-късно заминава на свой ред за Белград за преговори с Михаил Обренович. Интересно е предупреждението, което Раковски отправя до сръбските ръководители във връзка със слуховете за евентуално присъединяване на Херцеговина към Сърбия — този слух е посрещнат с неприязън в Черна гора и Раковски е трябвало да обяснява позицията на сърбите, да брани техните „као сунце ясна права“[145]. Тонът на писмото, както се вижда, показва предаността на Раковски към сръбския княз, защитата на интересите на Сърбия. Такъв е той и по-късно, когато българският родолюбец стига в Атина.

В гръцката столица Раковски пристига към средата на март 1863 г. Там той се свързва първо със стария сръбски и въобще славянски приятел Анастасиос Манакис, бивш гръцки представител в Сърбия. Манакис е помагал година по-рано на Кумануди; сега той се поставя напълно в услуга на Раковски. За него по-късно пише Марко Балабанов, че бил от онова поколение, което пред омразата срещу общия угнетител не правел никаква разлика между населяващите Балканите християнски народи и вярвал фанатично в окончателния успех на тяхното освобождение единствено чрез общо и задружно действие. Според Балабанов той бил „душа човек, цял сърце любвеобилно за всички, с денонощни желания и грижи и с усилия за освобождението на всички християни от турско иго, с ръка щедра за тая цел“[146]. Оказва се, че Раковски има старо познанство с този благороден грък.[147] В Атина Раковски се запознава и с Марко Балабанов, по онова време студент в Атинския университет. На него той съобщава някои подробности около мисията си: че е в Гърция по уговорка с княз Михаил Обренович и сръбското правителство и с черногорския княз, за да изучи отблизо положението и да види има ли възможност за общо предприятие против врага.[148] Естествено като български патриот Раковски е имал и други цели— борбата за църковна независимост според него можела да доведе най-много до някакво признаване на българския народ като отделна общност в Осман-

---

[145] Той е научил също, че в Белград има някакъв шпионин, който донасял за всичко в Цетина, както и че в Шкодра се намира някакъв неприятел на сръбския княз, който се кани да го убие (АР, I, с. 401).

[146] Вж Марко Балабанов. Годявката на Раковски. — Летописи, I, 1899, кн. 4, с. 73.

[147] „Манаки се е врло много обрадовало, кад ме е видио, пошто имамо и старо познайство“ — пише Раковски в свой доклад до сръбското правителство от април 1863 г. (АР, I, с. 405).

[148] Вж М. Балабанов, цит. ст., с. 72. Явно Раковски не е казал всичко на своя млад съотечественик, който и по-късно се съмнява дали това, което научил от Раковски, е истина. Вж ст. му: Едно писмо на Раковски. — ПСпБКнД, т. LXVI. С., 1905. с. 132.

ската империя. Това обаче според Раковски съвпадало и с турските интереси, които целели разпокъсването на християнските народи и подклаждането на вражди между тях. Отделната българска църква нямало да даде политически права на българския народ — те могли да се извоюват с други средства.

Положението в Гърция по това време не благоприятствува за водене на подобни решителни разговори. Възможността европейските сили да уредят след Кримската война Източния въпрос само в свой собствен интерес кара гръцките държавници да обмислят възможностите за съвместни действия с останалите балкански християнски държави против общия враг — Османската империя. Интересни са в това отношение разговорите, които през есента на 1861 г. водят в Цариград Марко Рениерис и Гарашанин за постигане на гръцко-сръбски съюз. Тогава се стига само до принципно решение за подялба на Македония. Уговаря се да се положат усилия за привличането към съюза на Румъния и Черна гора. Формален договор обаче не е подписан. По-късно мисията на Кумануди в Атина през втората половина на 1862 г. също завършва без успех.[149] Новият опит с мисията на Раковски се провежда в тежък за Гърция период. Първият гръцки крал Отон е свален, още не е избран нов владетел, борбата на политическите партии грози да хвърли страната в гражданска война. Правителството е безсилно да наложи ред и спокойствие дори в столицата. В провинцията царят хаос и безредие. Естествено при това положение и задачата на Раковски е много затруднена.

Чрез Манакис сръбският дипломатически пратеник и български патриот бързо се запознава с почти всички политически дейци както от управляващите среди, така и от опозицията: Раковски установява връзки с регента Вулгарис, с Кумундурос, с военачалниците Коронеос и Леотцакас, със стария герой от освободителните борби Канарис, с Леонидас Вулгарис, син на борeца за гръцка свобода Анастас Вулгарис от Малешевско. Разговорите се въртят около възможностите за балканско единство. Скоро Раковски става популярна личност в гръцката столица. И наистина: сръбско-черногорски пратеник, изтъкнат български деец, дошъл със задача да сближи гърците със сърби, българи, черногорци в името на общото вдигане на християнските народи на Балканите против Турция — тези задачи на Раковски го налагат като „важна личност". В разговорите той заявява, че само българите при пръв повик в случай на нужда могат да извадят около 20 000 въоръжени бойци.[150]

Раковски донася редовно за впечатленията си, като изпраща докладите си шифровано.[151] В архива му са запазени копия на шест такива доклада от март—май 1863 г. В тях намираме интересни данни за политическия живот в гръцката столица, за ожесточената борба между управляващата англофилска партия на Вулгарис и франкофилската на Гривас. Много подробно Раковски проследява политиката на англофилите, в голямата си част хиосци и фанариоти, които са настроени противославянски и особено антибългарски. Войската била разнебитена, недисциплинирана и лошо

---

[149] Подробно в цит. моя кн. Раковски и балканските народи, с. 359—361.

[150] Вж М. Балабанов, цит. ст. Годявката. . ., с. 72—73.

[151] От Белград той получава също шифровани писма-нареждания, подписани с името „Саломон Албахари" (вж АР, I, с. 149).

въоръжена. Редът се пазел от народното опълчение. Раковски споменава и за отношението към Сърбия, засилването на която не било посрещано добре от някои среди в Атина, защото представлявало пречка за гръцката „мегали идея".[152]

По това време Раковски трябва да се бори срещу такъв опитен противник, каквато е английската дипломация. Поставила си за цел да привлече окончателно Гърция в свои води, Англия упражнява сериозен натиск над нея. Тя има в ръцете си силен коз: обещанието да отстъпи Йонийските острови срещу запазване правото да участвува със съвет при избора на бъдещия гръцки крал.[153] Срещу английската политика са гръцките бежанци от Епир, Тесалия и Крит и други области, намиращи се под властта на Османската империя. Раковски поддържа тесни връзки с тях. Осведомен за чувствата и намеренията им, той донася, че те са готови да вдигнат бунт, ако им се дадат малко средства и ако Сърбия се намеси едновременно с тях в борбата. Приятелски настроени към Русия, те мразят западните сили поддръжници на целостта на Турция, но руската дипломация в Гърция „не умее ползувати се". Раковски бил питан какви са намеренията на Сърбия — той уверил събеседниците си, че сърбите се готвят за война. Гръцките държавници се интересували и от отношенията между сърби и българи — отговорът бил, „да бугари и серби су савсем сагласни"[154].

През април докладите на Раковски стават тревожни: той е свидетел на безредиците, които обхващат цялата страна. Англия не позволявала и дума да се издума за приятелство и сближение със славяните. Пресата била в ръцете на някои млади фанариоти, слепи оръдия на английската политика. Най-важната им задача била да пишат против славяните и румъните. По внушение на Англия гърците се стремели да отделят Черна гора от Сърбия.[155] В следващия си доклад Раковски отбелязва, че е свидетел на различни „зверски насилия" и че сам вече се намира в опасност.[156] Така идва и последното донесение от 11 май 1863 г. След като дава ярка картина на анархията, беззаконията и насилията, Раковски съобщава, че мисията му е завършена и той заминава.[157]

По време на престоя си в Гърция Раковски си създава широки връзки и с чужденците в гръцката столица. Той се запознава с руския посланик в страната граф Блудов, със секретаря на посолството княз Гагарин,[158] гостува им няколко пъти, те му връщат визитата.[159] Раковски се запознава и е чест гост на една руска княгиня, на име Юсупова, която била център на един турконенавистнически кръжок. Той се запознава и се сближава и с известните английски пътешественици Г. Мюир Макензи и А. П. Ърби, които по това време се намират в гръцката столица. Запазено е тяхно писмо,

---

[152] АР, I, с. 402—403.

[153] Вж по този въпрос: St. Xenas. East and West. A Diplomatic History of the Annexation of the Ionian Islands to the Kingdom of Greece. London, 1865. Вж и γ. Κορδάτος Τὰ Ἑφτάνησα στὸν καιρὸ τῆς Ἀγγλοκρατίας. — Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας. Τ I. Ἀθήνα, 1958 σ 180—208.

[154] АР, I, с. 404—405.

[155] Пак там, с. 404.

[156] Пак там, с. 407.

[157] Пак там, с. 407—408.

[158] Запазена е например една покана за вечеря на 30 март 1863 г., отправена до Раковски от граф Блудов (пак там, с. 142).

[159] Вж доклад от 6 април 1863 (пак там, с. 403).

в което между другото споменават за впечатленията си от Раковски. Интерес представлява преценката им за възгледите на Раковски, така както той ги е манифестирал в Атина през 1863 г.: „Ние го обикнахме много и аз не познавам някого измежду славяните, с чието мнение да сме така съгласни, понеже той не мисли нито сръбски, нито черногорски, нито хърватски, нито български, а само славянски" — пише например Макензи на 12 май 1863 г.[160] Все в Атина Раковски се среща отново с Марко Антонио Канини, пред когото изразил огорчението си от политиката на западните сили, които като че ли не виждали, че „българите са храбри и честни"[161].

В Атина Раковски води светски живот, посещава кафенетата, които в Гърция са център на оживен политически живот, ходи по приеми, на театрални представления.[162] По този начин той има възможност да установи контакти с широк кръг гърци. Движел се обикновено с Марко Балабанов и с черногорския капитан Петър Пейович, пратеник на княз Никола. Раковски се сблъсква с растящия шовинизъм сред гръцката интелигенция, чийто изразител става най-вече англофилската партия, която „само то мечта и говори явно: да учинимо едну велику Еладу до Дунава!"[163]. Разбира се, тези настроения не се споделят от всички гърци. Един от тях е Манакис, който заявявал на Раковски, че е „велика срећа, што сте ви дошли у Атини сад, ми ће да учинимо велика дела с вама: да зближимо бугара са грцима!". Така и в момент, когато се убеждава, че фанариотската „мегали идея" е завладяла официална Гърция, Раковски остава верен на себе си и запазва добрите си отношения и топли чувства към гръцкия народ.[164]

Настроенията на Манакис били споделяни в различна степен и от редица отговорни гръцки държавници. По спомени на Марко Балабанов например Вулгарис и Коронеос съжалявали за църковната разпра и не ѝ придавали голямо значение. Подобни разпри според тях се подклаждали от Високата порта с цел да се омаломощава и разколебава християнският елемент, главната задача на който трябвало да бъде отърваването от османско иго.[165]

Раковски преседява в Атина приблизително два месеца, изпълнени с усилия да осъществи сближение между гърците и славянските народи на Балканите. Той пребивава в Гърция в крайно неподходящ за подобни мисии период — когато страната изживява тежки междуособици.[166] Налага се

---

[160] Вж цит. моя ст.: Документи за Г. С. Раковски в български. . . — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 70—71.

[161] Вж М. Арнаудов. Г. С. Раковски. Живот. Дело. Идеи. С., 1969. с. 71. Канини описва и условията, при които срещнал Раковски в Гърция. „На Великден 1863 г. в къщата на г-жа Мавромихалис в Атина се събрали на братска трапеза няколко души, принадлежащи на разни народности, напълно или отчасти подчинени под турското иго: сулиотинът седеше до сърбина, българинът до гърка" — пише Канини, който също бил между тях. Раковски — той бил българинът — споделил с Канини, че дошъл в Атина да подаде ръка на гърците, но там нямало какво да се прави (вж Н. Милев. Раковски в спомените на един италианец. — Слънце, 1921, кн. 10, с. 215).

[162] Вж например поканата за посещение на театър, отправена на 1 април 1863 г. от черногорския капитан Петър Пейович (АР, IV, с. 143).

[163] АР, I, с. 405.

[164] Пак там.

[165] М. Балабанов, цит. ст. Годявката. . ., с. 72.

[166] За тези събития вж и гръцките автори: *Ἰωάννης Γ. Δημόπουλος. Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν Μεσοβασιλείαν* (1862—1863). *Ἱστορικὴ μονογραφία. Ἀθῆναι*, 1958. 192 *σ.*; *Γ. Κορδάτος. Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας, τ.* I. *Ἀθήναι*, 1958. *σ.* 110—113.

да търси подходящи начини за поддържане контакти с ръководните гръцки лица и кръгове, да излага становищата си в среда, все повече обхващана от антибългарски и антиславянски чувства, да се бори против такава опитна дипломация като английската.[167] В тази неблагоприятна обстановка Раковски все пак постига нещо, което оказва влияние върху по-сетнешните преговори между гърци и сърби. За спогодба не може да се мисли — обстоятелствата не позволяват довършването на преговорите поради това, че от гръцка страна просто няма с кого да се преговаря. Гърция изчаква избора на новия владетел, после се чака идването на новия крал, образуването на ново правителство, ориентиране в обстановката. Резултатът от мисията на Раковски обаче е налице. За него сполучливо говори сръбският историк Вл. Стоянчевич: непосредствени, преки последици няма, но в бъдещите сръбско-гръцки преговори гърците вече се явяват със значително по-малки териториални претенции. Ясно става, че решаването на въпроса за бъдещето на населението в цялата област от Костур и Солун на юг до Ниш и Призрен на север не може да става прибързано. Специално по българския въпрос акцията на Раковски, а и цялата негова дейност по време на престоя му в Сърбия довежда до убеждението в сръбското правителство, че единствено правилен е принципът народите, които са взели участие в борбата против османската власт, да имат право на самоопределение, ако искат да образуват отделни държави, в рамките на една балканска конфедерация.[168] Този принцип не е малко постижение, като се има пред вид готовността при преговори в миналото (например в 1861 г.) територията на България да се дели произволно между съседните народи. Възприемането на този принцип в сръбската външна политика се дължи и на дипломатическите усилия на Раковски.

По време на мисията си в Гърция Раковски проявява и други ценни качества, които го издигат като опитен дипломат. Той води разговорите на широк фронт, търси контакти с представители на всички политически групировки в страната, опира се на тези среди, които поради специфичните си интереси гравитират към сътрудничество с останалите балкански народи — това са гърците от областите, които са още под турско владичество. Обаятелен събеседник, Раковски притежава и езикова подготовка която му дава възможност да налага без усилия не само личността си, но и мислите си. Неслучайно италианският пратеник на Балканите Марко Антонио Канини пише: „Раковски беше българин, може би най-деятелният и най-влиятелният от ония българи, които работят за освобождението на своето отечество. Този човек е малко известен в Европа, а би заслужавал да бъде по-добре познат."[169]

Качествата си на опитен дипломат Раковски е изтъквал неведнъж в миналото при списването на „Дунавски лебед", при разговорите около разрешаването на църковния въпрос, при търсене път за споразумение с Патриаршията пред лицето на появила се по-голяма опасност, при редактирането на френската част на „Дунавски лебед", при търсенето на най-под-

---

[167] За английската политика по онова време вж British Policy toward the Change of Dynasty in Greece, 1862—1863. Athens, 1953.

[168] Вл. Стоянчевич, цит. ст., с. 19.

[169] За Раковски Канини пише още, че имал добрите и лошите качества на своите съотечественици: „. . . има много упорит характер, той е истинска българска глава (вулгарикò кефàли), както казват гърците" (вж Н. Милев. цит. ст., с. 215).

ходящите аргументи в подкрепа на българската кауза — търсене на това, което може да звучи убедително за другата страна. Раковски следи зорко промените във външната политика на европейските и балканските страни, преценява всяко събитие с оглед на влиянието му върху събитията на Балканите, стреми се винаги и веднага да реагира на всичко, което може да има значение за българските интереси. Той не е празен доктринер. С изменението на условията веднага се изменят и практическите стъпки, които предприема — тези стъпки са преценени хладнокръвно, с разум, без никакви страсти, които биха попречили при взимането на правилно решение.

Дейността на Раковски като дипломат носи още една съществена особеност. С въпросите на външната политика дотогава се занимават и други интелигенти българи, негови съвременници. Раковски обаче е този, който съумява да свърже най-тясно интересите на българския народ с ходовете на външната политика, да проумее най-дълбоко стремежите на европейските сили на Балканите и съобразно с това да чертае външната политика на българския народ, като прави и съответните революционни изводи. Цялата негова сложна дейност се развива при крайно неблагоприятни условия, в емиграция, при непрекъснати материални затруднения, гонен от Високата порта. Всички тези негови качества показват още по-голямо развитие по време на дипломатическата му мисия в Атина, когато той вече не представлява само своя народ, а е и дипломатически пратеник на Сърбия, негласно на Черна гора и същевременно представител на българския народ, т. е. обединява почти цялото южно славянство. Тези свои качества българският родолюбец ще показва и до края на своята така богата с разностранни прояви дейност. Както всичко друго, и дипломацията при Раковски е целенасочена, ясно определена в задачите си — пламенният български революционер се стреми по всякакъв начин да улесни борбата на българския народ за освобождение. Като сръбски дипломат или черногорски довереник, той е неизменно български патриот, който благодарение на демократичните си виждания е съумял да съчетае интересите на другите южнославянски народи със съкровените стремежи на българите за свобода и народностно обособяване.

По време на престоя си в Атина Раковски проявява нескрит интерес към останалите в Гърция и установили се там българи — участници в борбите за освобождение на страната, среща се с техни наследници. Известни са например негови разговори с Леонидас Вулгарис, син на поборник от Малешевско.[170] Раковски проявява жив интерес и попада на различни книжа, останали от създадения през четиридесетте години на XIX в. Трако-славянски комитет в Атина, в който членували много българи, настанени в Гърция. Между тях бил и Иван Селимински. Раковски взима със себе си тези документи, които по-късно ще използува в свои трудове.[171] Той проявява интерес и към работата на Гръцкото народно събрание и начина на дискутиране въпросите на елинизма в него.

---

[170] За тази връзка на Раковски споменава Балабанов в свое писмо от 2 ноем. 1863. Леонидас Вулгарис проявявал недоволство от Раковски, понеже пишел против Гърция, а сигурно и поради някои упреци, които българският родолюбец не си е спестил при срещите в Атина (АР, IV, с. 192).

[171] Документите се съхраняват и понастоящем в архива на Раковски, НБКМ, БИА, IБ 1827, 1829—1833/52. Председател на Трако-славянския комитет за известно време бил и хаджи Христо.

Посещението на Раковски в Атина е свързано с още едно събитие в неговия живот, този път вече от лично естество.[172] Проявил жив интерес към участниците в гръцкото въстание от 1821—1829 г., останали след освобождението на страната в Гърция, Раковски намира между другото достъп и в къщата на покойния вече виден поборник хаджи Христо. Там Раковски среща дъщерята на хаджи Христо— Фроса. Срещите зачестяват и скоро се стига до негласен годеж между попрехвърлилия годините Раковски и младата Фроса.[173] Годежът е сърдечно поздравен от Манакис, от капитан Пейович и Марко Балабанов. Природно интелигентна, майката Мария може само да се радва на сполуката: дъщерята на хаджи Христо ще се свърже със сънародник на баща ѝ, при това толкова изтъкнат и умен мъж, станал вече известен и в атинското общество. Драг и очакван гост в дома на Фроса, Раковски скоро трябва да напусне Атина. Като се чувствувал вече близък, той настоява и взима със себе си малкия син на хаджи Христо — Георги, — за да го отведе да учи и се подготви съответно на заслугите на баща си. В намеренията си Раковски е искрен — и по отношение на Фроса, и по отношение на брат ѝ Георги.[174]

Тръгнал от Атина към средата на май, Раковски се озовава заедно с Георги х. Христос в Цетина, където отива по покана на черногорския княз Никола. В Цетина той има редица срещи с княз Никола, с войводата Мирко Петрович, с архимандрит Никифор Дучич и др. Раковски е очарован от княза. В писмо до Анастасиос Манакис той описва впечатленията си: твърде приятен младеж, с едър ръст и забележително развит ум, великодушен и храбър, добър политик, владее френски, италиански и немски— „Той ме прие най-благосклонно и през цялото време на тукашния ми престой ме викаше на трапезата си, като прояви към мене цялата славянска искреност“— пише Раковски от Цетина.[175] Разговорите са около мисията в Гърция и възможностите за сътрудничество срещу Османската империя, отношенията със Сърбия, някои преценки за сръбските възгледи по известни въпроси, важни за общата борба на балканските народи. У Раковски по това време вече се промъкват някои подозрения, за които по-долу ще се говори нашироко. Още в Атина той е споделил с Макензи и Ърби, че повече му допадат черногорците, които в своята естественост гледат много по-широко и затова се радват на най-големи симпатии.[176]

За да даде възможност на малкия Георги да научи сръбски, Раковски уговаря с княз Никола да го остави временно в Цетина, като с образованието му се заеме Дучич. Той пише и на майката, за да я успокои за бъдещето на детето. „Височайшето благоволение на черногорския княз спрямо моя син Георги ме зарадва премного и моля всевишния да вдъхне в моя син такива чувства да се покаже достоен за височайшето благоразположение и за Вашите благородни грижи“ — отговаря от Атина Мария хаджи Хри-

---

[172] За това говори подробно М. Балабанов в цит. ст. Годявката. . ., с. 73—74.

[173] Вж подробно в кн. ми: Раковски и балканските народи. . ., с. 370—373.

[174] По това време Раковски замисля написването на биография на хаджи Христо. Във връзка с нея той иска и записки на покойния борец от гръцкото въстание — Марко Балабанов му ги преписва и приготвя за изпращане. Вж писмо от 24 авг. 1863 (АР, IV, с. 177).

[175] Писмо до Манакис от края на май 1863 г. (АР, I, с. 295).

[176] Вж писмото на Макензи и Ърби от 12 май 1863 г. в цит. моя ст. Документи за Г. С. Раковски в български. . ., с. 71.

Г. С. Раковски. Снимка от Атина, пролетта на 1863 г.

сто.[177] От писмо на Балабанов разбираме, че близките на хаджи Христо са трогнати от грижите на Раковски, когото считат „като господар и като баща“[178]. Те започват да учат френски и български, подпомогнати за българския от Балабанов. Малкият Георги обаче упорито мълчи, рядко пише и това полека-лека внася смут сред домашните му. Влязъл неволно в ролята на посредник, Балабанов започва да обсипва Раковски с въпроси, които постепенно преминават в нескрити укори.[179]

Раковски явно има чувства към Фроса. Над всичко за него обаче стои родината. Отдавна той се е отказал от личен живот, от спокойствие, обезпеченост, сигурност: интересите на българския народ изискват цялостно отдаване и пламенният родолюбец няма сили, време и възможност да свие семейно огнище. Той е откровен в отношенията си, затова и пише до Балабанова: „Ако старо-български Бял-бог ся умилостиви и даде и нам светли дни, сичко ще ся в добро убърни“ — едва след народната победа ще може и той да мисли за лично щастие.[180] Що се касае до малкия Георги хаджи Христос, то за него Раковски непрекъснато полага грижи. Той поддържа връзки с Никифор Дучич, на когото е поверил брата на Фроса. Замисълът на Раковски е правилен — в двореца край княз Никола, под грижите на културния Дучич Георги хаджи Христос е могъл действително да израсне и се подготви за постъпване във военна академия — това бъдеще Раковски е възнамерявал да осигури за брата на Фроса.[181]

Раковски поддържа известно време връзките си с Манакис, с когото смята да работи за българо-гръцко разбирателство и евентуално сътрудничество. В това отношение двамата поемат известни задължения един към друг. За тези уговорки Раковски споменава в писмата си до Балабанов — Манакис обещава помощ, която не дава. Раковски има намерение отново да отиде в Атина.[182] Обстоятелствата обаче го тласкат в нова посока — той се запътва към Румъния. В Гърция се засилват политическите течения, които са настроени противославянски и специално противобългарски, повлияни силно от „мегали идея“. При това положение усилията на Раковски се насочват към съюз с румъните. „Познатое лице [Манакис], кога чуе. . . ще ся разсърди много — пише Раковски на Балабанов в Атина — и може би да ти говори нещо; в такъв случай да му кажиш, чи г. Раковски

---

[177] Писмо от 6 юли 1863 (АР, IV, с. 164—165).

[178] Писмо от 3 авг. 1863 (пак там, с. 170—171).

[179] „Едно само домочадие от многобройните са намерило в Атина да исповеда, чи води происхождението си от българе, и си намерило съвременно и наградата!“ — му пише с болка Балабанов на 21 декември 1863 г. (пак там, с. 205).

[180] Писмо до Балабанов от 5 окт. 1863 (АР, I, с. 305).

[181] Запазено е писмо на Раковски, с което благодари за полаганите грижи от страна на Никифор Дучич — българският патриот се чувствува лично „за свегда признателен о томе“ (АР, I, с. 313). За грижите, които Дучич полагал за Георги, сам виднят черногорец пишел в едно писмо, загубено понастоящем (вж Боби П е т р о в. Биография на Георги Стойков Раковски. С., 1910. с. 167). Замислите на Раковски по отнсшение на Георги х. Христос не успели да се осъществят — скоро след това през пролетта на 1864 г., подбуден от съпруга на една от сестрите си, младият х. Христос се вдигнал от Цетина и се прибрал в Атина. Пръст в това ненавременно прекъсване на замисленото от Раковски следване имал и Петрос Мавромихалис, от крайните шовинистични гръцки среди, който като министър на народната просвета и вероизповеданията не можел да понася младеж от Атина да отиде да следва в славянска страна (вж подробно в цит. моя кн.: Раковски и балканските народи. . ., с. 371—373).

[182] В свое писмо от 25 октомври 1863 г. той бележи: „Моето дохождане, както знаете, зависи от обстоятелствата“ (АР, I, с. 308).

не е крив за това. Вие го играхте толкова с голи обящания, и той човек не е от тях да притърпи лесно такова нещо. . . Вижте сега що ще излези от българо-ромънски съюз."[183] Тази констатация на Раковски не значи само обикновено послание до Манакис — тя сочи и окончателното убеждение на българския родолюбец, че при тогавашната насока в гръцката държавна политика не е възможен съюз и единодействие между българи и гърци.

Раковски изпитва по същото време още едно разочарование. Отишъл в Атина като сръбски представител, натоварен от княз Михаил Обренович и Гарашанин да преговаря за постигането на сръбско-гръцко сътрудничество, той в кратко време се убеждава, че в насоките на сръбската държавна политика съществуват елементи, които изключват възможностите за единодействие и сътрудничество с българите при запазване на техните народностни интереси.

Раковски и сръбската официална политика. Взаимни разочарования

Раковски заминава за Атина като горещ привърженик на политиката на княз Михаил Обренович, в искреността на когото вярва. В разговори той не крие чувствата си. Макензи и Ърби бележат от гръцката столица: „Голямо удоволствие е да се слуша как господин Раковски говори за княз Михаил."[184] Подозрения в неискреност у някои сръбски дейци той е имал от по-рано. Още през 1860 г. например при печатането на „Неколко речи о Асеню първому и сину му. . ." сръбската цензура е зачертала някои пасажи, от които личат въпросите, по които Раковски проявява известно недоволство. Касае се за някои крайности при преподаването на историята, при които например се твърдяло, че местата дори до Велико Търново били сръбски. Подобни примери имало и по времето на Раковски, „кои могът да наскърбят всякаго българина", но като далновиден политик той не иска да ги засяга и с това да пречи на отношенията между „тия два единородни народи". Убеден привърженик на сътрудничеството, Раковски смята, че проблеми, които разединяват двата народа, не трябва да се повдигат. В мислите си за единодействие той среща подкрепа и упование в политиката на княз Михаил Обренович. Горещ родолюбец, Раковски вижда бъдещето на българския народ в тясно взаимодействие със сръбския народ. Затова за него не са решаващи някои писания в Сърбия, които изразяват прекомерни твърдения и искания за сметка на българите — та нали и той самият в някои свои трудове допуска подобни крайности (например в Показалеца). Важното в случая е държавната политика — тя е, която решава успеха или неуспеха на единодействието, а във външната политика на княз Михаил Обренович Раковски вижда насоки, които са в унисон с неговите собствени виждания за сътрудничество между южните славяни: обща борба в тесен съюз срещу общия враг, при спазване на принципа на взаимно зачитане на всеки народ, признаване на неговите права и самостоятелна обособеност. В началото на мисията си в Атина той чувствува като свое дело

[183] Писмо от 15 март 1864 (АР, I, с. 310).
[184] Вж цит. моя ст. Документи за Г. С. Раковски в български. . ., с. 71.

тази правилна политика. В писмо до сръбското държавно ръководство например Раковски отбелязва усилията на английската дипломация да отдели черногорците „от нас“, като слива в съзнанието си делото на сърби и българи.[185] На въпроса, какви са отношенията между българи и сърби, той отговаря „да бугари и срби са савсем сагласни!“[186]. Това обаче не допада на английската партия, която желаела да има раздори между двата братски славянски народа.

Не е известно дали при тръгването си за Атина Раковски е бил запознат с подробности по дотогавашните преговори между Сърбия и Гърция. Сигурно е обаче, че в Атина той е научил за разговорите между Гарашанин и Рениерис през 1861 г., засегнали пряко и съдбата на българския народ. Още в записката си до княз Михаил Обренович Гарашанин излиза от предпоставката, че сърби и гърци са единствените между християните на Балканите, които са успели да се освободят със собствени сили, след тежка борба. Поради това те имат правото и задължението да ръководят борбата и по-нататък. По време на преговорите през 1861 г. Гарашанин и Рениерис се споразумяват по текста на сръбско-гръцка конвенция, която предвиждала подялба на български земи.[187] Тази конвенция не е подписана, но нейният проект сочи вече известни държавни виждания на сръбското ръководство начело с Гарашанин. По време на престоя в Атина гръцките ръководители по всяка вероятност са съобщили на официалния сръбски пратеник Раковски съдържанието на разговорите. От тогава насетне у българския родолюбец се промъква подозрение, което скоро прераства в убеждение.[188]

Завърнал се в Сърбия, Раковски подготвя своите бележки относно сръбската политика и отношението ѝ към българите.[189] Той отбелязва, че отдавна е замислял да пише по този въпрос, но се е въздържал поради две

---

[185] АР, I, с. 404.

[186] Пак там, с. 405.

[187] В допълнението към чл. III от проекта за сръбско-гръцка конвенция от 1861 г. е предвидено към гръцкото кралство да бъдат присъединени Македония и Тракия. В Македония се прокарва граница: за Сърбия на север от линията Охрид, Прилеп, Велес, Щип, Кратово, Горна Джумая до Балкана: за Гърция на юг от линията Битоля, Демир капия, Радовиш, Разлог до Балкана. За останалата част от България (между Дунава и Балкана) се предвижда да стане българско кралство. Ако това не се приеме и страната остане в Османската империя, то Сърбия взима земите до Искъра, а Гърция — Средна Албания (чл. IV). Най-скромен, но подходящ план е Сърбия и Гърция да се разпростират до природните си граници. По този начин би се избягнало погърчването на Битоля, Воден, Струмица, Дойран, Пловдив, Казанлък, Стара Загора — четем в сръбските бележки (вж Гргур Якшић и В. Вучковић. Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први Балкански савез. Београд, 1963. с. 471—477).

[188] Още в Гърция Раковски, изглежда, е споделил някои свои впечатления в тази насока с Макензи и Ърби, които в едно свое писмо отбелязват, че той намирал у белградските сърби същата грешка, която виждали и те: белградското правителство разглеждало нещата „малко по-тесногръдо“ и с това по-скоро отблъсквало, отколкото привличало съседите си. Какви са били констатациите, не е известно, но Макензи и Ърби се опасяват, че ще се осуети постигането на южнославянско единство поради „вътрешно несъгласие“ (вж цит. моя ст. Документи за Г. С. Раковски в български. . ., с. 71).

[189] Текста им вж в АР, I, с. 589—595. Неправилно някои автори пишат, че бележките са подготвени по-рано — непосредствено след разпускането на Българската легия (вж например Б. Ковачевић. Г. С. Раковски у Новом Саду и Београду. — Зборник радова САН, књ. XVII, Ин-т за проучување књижевности, књ. 2. Београд, 1952. с. 334). Съображения за неприемливостта на подобна теза вж в кн. ми: Раковски и балканските народи. . ., с. 176—177.

важни причини: от една страна, ако изтъкне истината, това може да доведе до отчуждаване на българите от братята сърби; от друга — все се е надявал държавната сръбска политика да поеме насока, полезна едновременно и за двата съседни народа. Дългът му обаче „като верни чяда народа си" го кара да обърне вниманието на своите сънародници върху „тойзи най-важен за нас предмет".

Раковски подготвя последователно три редакции за бележките си. Явно колебаещ се по формата, която трябва да даде на изложението си, по езика, по разкритията, които трябва да направи, той все търси най-подходящото съдържание. В първата редакция, озаглавена „Сърбската политика относително на българите или мечтайний покрит пансърбизм в Турска Европа", Раковски отбелязва задължението, което стои пред всеки човек да брани народните права. За пламенния революционер това задължение представлява смисъл на живота му и е напълно разбираемо. Той обаче отбелязва, че ако този, който брани народа си от явни врагове, заслужава похвала, то много по-голяма е заслугата на този, който се бори против тайните опасности, против враговете, за които народът не подозира — в случая Раковски има пред вид сръбското правителство, което се показва „уж доброжелатели и приятели". Написана остро, първата редакция, от която Раковски написва само увода, явно не е допаднала на нейния автор. Той е прекъснал изложението и преминал към втора редакция, най-обширната.

Втората редакция е озаглавена „Политичъските отношения Сърбскаго княжъства с България в днешните времена". Тя започва с една „Забележка", която представлява конспективен план на замисления труд. Раковски наново обяснява причините, поради които сяда да пише своята бележка. Той изрично изтъква, че гледа на своя труд не като на нападка срещу братята сърби, а като на едно приятелско напомняне, за да могат двата народа да вървят в единствено правилния път на добросъседство и братство. Раковски бележи, че разприте и несъгласията между българи и сърби са им докарвали от най-старо време само нещастия, докарали са ги до днешното тежко състояние. Положението може да се оправи според Раковски само с „общо едно съгласие и с братски искрен и любовен съюз".

Като политик с реалистичен поглед Раковски съзнава, че всеки народ поставя на първо място своята собствена полза, бори се за своето бъдеще, понякога дори в щета на други, особено когато притежава необходимите за това сили. Положението със Сърбия и България обаче е друго — те са заобиколени от общи врагове. Налице е западноевропейска политика, която със злато и сребро, а когато трябва — и с проливане на кръв не позволява никаква промяна, която не е в неин егоистичен интерес. При това положение за малките народи, каквито са сърби и българи, остава само да се придържат към историческите си права — за тях те могат и имат право да се борят, за да ги добият. Става дума обаче само за законните и неотменни исторически права, а не за помисли за завладяване, от каквито всяка малка страна трябва да се пази. Раковски обяснява кои са правата, които той смята за законни и справедливи: това са исканията, които държат сметка за народността. Всеки народ, който пожелае да похити чужди права, ще срещне противопоставяне, от което той сам може да пострада: Раковски дава пример с Унгария, която през 1848 г. е била нападната от славянските си съседи тъкмо поради опитите ѝ да присъедини чужди земи. Българският родолюбец извлича и съответен извод — в борбата против опити за заграб-

ване на чужди земи пострадалият може да стигне до съюз дори и със стария владетел, за да избегне ново, по-тежко и опасно робство. Намекът на Раковски тук е съвсем ясен.

В изложението се засяга още един въпрос: може ли Сърбия да изиграе ролята на Пиемонт на Балканите. Според Раковски при спецификата на Балканите това не е възможно. Опитите на част от сръбската интелигенция да действува в тази насока са довели до възникване на недоволства дори сред черногорците и херцеговците — тук Раковски посочва като пречка и династиите. По-особено е положението с българите. Те също не желаят сръбското правителство да ги представлява в отношенията им с европейските сили. Тяхното нежелание обаче не е подобно на това, което разделя Сърбия например от Черна гора; българите искат първо да се определят точно условията на бъдещия съюз, „да знаят за каква бъдущност щат вниди в такова едно велико поприще, кое ще им стои твърде скъпо". Раковски и тук поддържа своето виждане за необходимост от съюз между българи и сърби, отиващо до създаването на една държавна единица, но при предварително посочване на взаимоотношенията. Минало е вече времето според него, когато българите са се притичвали на помощ на борбата за свобода в Сърбия и Гърция само в името на „кръста и вярата", защото се води борба против общия неприятел. По онова време те са жертвували и имот, и живот, без да получат нещо за собственото си отечество, без „нихните имяна даже да не найдат никакво си място в историята на тях народи, коим с неизказана храброст помогнали за независимост" — това време според Раковски е безвъзвратно отминало.

Борец от Браилския бунт, войвода на чета в Балкана, ръководител на Българската легия в Белград, Раковски засяга в бележките си още един въпрос: неправилното убеждение сред сърбите, че българите вече са загубили военния си дух и са се преобърнали в мирен земеделски народ, който не може да се бори за независимост. Те нямат точна представа и за духовното развитие на българите, които смятат за изостанали, невежи. Това е дало повод на някои от управляващите в Сърбия да приемат, че облегнати на своята полузависима държава, те „могат да усвоят тойзи миролюбив и земледелчески народ и да съставят едно велико Душаново царство". Сръбският народ в преданията си е пазел спомена за българската средновековна държава, за съвместните борби на сърби и българи при Шишман и Страцимир, на Косово и Софийско поле. Интелигенцията обаче въвлича братския сръбски народ в погрешна насока — да гледа на българите с „укорение и презрение". Тези настроения сред интелигенцията са въвлекли и правителството да насочи своя поглед не в естествената за сръбския народ посока към Босна и Херцеговина, „де живее негов чист сръбский елемент", но към Видин и София, към сърцето на България. Те са уверени, че българите ще приемат безпрекословно, без никакви предварителни условия да бъдат представлявани, управлявани и предвождани от сърбите, които са познати като „изкусни военни юнаци".

И тази втора редакция не е довършена. Следващата, трета поред редакция започва също с план, обхващащ 14 точки. Раковски е смятал да засегне събитията след първото въстание на Карагеорги: в точките фигурират и крайно интересни събития; за тях като участник Раковски е могъл да посочи подробности, които сега остават неизвестни, тъй като и тази редакция не е довършена. При нея тонът е сравнително най-мек.

Развитите точки засягат само началото на изложението. Под заглавие „Политичъските отношения Сърбскаго княжъства с България в днешните времена“ Раковски започва с интересна мисъл относно характера на историческите занимания: според него „историята се пиши полза потомству, а не за увеселение и раздразности на страстите“. За да постигне целта си, тя трябва да описва самата истина, като отбягва всяко ласкателство, самолюбие и пристрастие. Българите според него са участвували в борбите за освобождението на Сърбия, но по този въпрос нищо не се казва в сръбските истории. Нататък Раковски се спира на ролята и значението, което имат австрийските сърби за възраждането на Сърбия — те първи спомагат сръбският народ да почувствува „любовта за своята мила народност“. Имали възможност да служат в австрийски военни поделения, те успели да изучат военното дело, което отпосле им послужва в борбата за освобождение. Сам Карагеорги е бил известно време на австрийска военна служба, пише Раковски. Сръбското княжество поради това е много задължено на австрийските сърби за уреждане на управлението, за съставяне на първите закони, за уредбата на училищата и т. н. Как е мислел Раковски да продължи нататък, може да гадаем само по плана.

В случая обаче е интересен въпросът, какви са разбиранията на Раковски по отношение на сътрудничеството и взаимната борба на сърби и българи, какви са възможностите за единодействие, така както ги вижда българският патриот. Подготвените бележки за сръбската политика дават възможност да преценим тези възгледи на Раковски, неделима част от неговата идеология.

Преди всичко Раковски се решава да пише изложението си явно след дълго колебание. Както сам бележи, необходимо е при отношенията между две страни да се избягва това, което разделя, а да се търси обединяващото, това, което улеснява единението. От друга страна, всеки трябва да брани народните права: защитата на отечеството и народността са свещен закон за всеки човек, за тях „той жъртвува сичко що има най-драгоценно на света“. Поставен между тези две разнопосочни изисквания, Раковски дълго се колебае. Наличието на три последователни редакции, всяка следваща от които е написана във все по-мек тон, и нито една не е довършена докрай, говори ясно за задръжките, които е имал българският родолюбец по онова време. Неоспорим факт е, че той и докрай не е публикувал нищо по този въпрос, а е понесъл в себе си горчивината по неосъщественото единение.[190]

Раковски проявява търпимост тогава, когато отделни автори пишат или проповядват крайни теории и твърдения, засягащи правата на други народи. В тези случаи той проявява разбиране — сам, за да вдъхне кураж и вяра в бъдещето на своя народ, е допускал крайности в езикови, литературни, фолклорни, етнографски и други построения. В тези области може да се плати данък на романтични увлечения и сантиментални виждания. Те не определят отношенията между народите и затова за него са все пак

---

[190] Интересни са в това отношение спомените на Панайот Хитов. Писани преди Освобождението, те дават сведения и по засегнатия тук въпрос. След като се спира върху отношението на Раковски към Сърбия, Хитов бележи: „Раковски млого беши озлобен против сарпското правителству, но и пак малчеши, ни щеши да ги критикова, защото той мислеши, чи ако са прават критики измежду балгари и сарби, сас това давами средству на торцити да са радват и ползоват“ (вж ст. ми: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 387).

безвредни. По-особени изисквания поставя Раковски пред историческите занимания, които винаги трябва да почиват на истината, без да дават място на страсти. Все пак и тук той проявява известно разбиране, защото човешко е, както сам пише, всеки да гледа „своята слава да възвиши“[191].

Мине ли се обаче в областта на политиката, на междудържавните отношения, на връзките между отделните народи, тогава Раковски е непоколебим: само взаимното зачитане на правата може да бъде основа на сътрудничество. При тези случаи всеки народ трябва да се ограничава само в обсега на неоспоримите си исторически права. Няколко месеца по-късно Раковски ще изясни пределно ясно този принцип: „Нашето начяло всякоги е било да почитаме и уважаваме сичките народности и да правиме съюз с тях, когато са тии искрени и праведни, т. е. когато признават взаимната си длъжност с нас.“[192] Ето къде е засегнат Раковски при преценяване насоките в държавната политика на Сърбия: не отделни писания на този или онзи сръбски автор, а официалната сръбска политика е взела насоки, които подкопават според него единодействието на българи със сърби, тъй като е изоставена единствено правилната основа на равноправие в името на постигане само на собствените цели на Сърбия.

Убеждението на Раковски, че сръбската политика се ограничава в рамките само на собствените си интереси, е дълбоко. Той явно е засегнал този въпрос при разговорите си в Цетина, на връщане от Атина. Черногорците по това време също проявяват недоволство от желанието на Сърбия да ги представлява и решава техните въпроси мимо знанието им. Интересно е в това отношение едно писмо на Раковски до черногорския княз Никола от 13 април 1864 г., по времето, когато българският родолюбец е вече в Букурещ. Като се спира на мисията на черногорския пратеник в Румъния Миша Вербица, Раковски отбелязва, че идването му там е имало голям успех, въпреки че „наши пријатели да су хтели све на своју корист сбратити“. Тяхната политика е такава — пише Раковски — и князът добре я знае: те искат „сви нас свуда представљати и от нашу стрьну по своју вољу радити, без да јављају нам шо ради“ — или, казано с други думи, Раковски обвинява сръбското държавно ръководство, че иска да представлява другите южнославянски народи така, както то разбира нещата, без да пита никого от българите или черногорците.[193]

Тези мисли Раковски споделя и с други свои познати. Още наскоро след връщането от Атина той пише до своя гръцки приятел Манакис: „Нашите дела започнаха да приемат друг облик. Изглежда, че почна да се промъква някакво охлаждение поради причините, които Ви изложих обстойно.“[194] В следващото си писмо Раковски бележи пак, че съществува „известно охлаждане по отношение на нашите дела, което произхожда от познатите Вам [причини], което ще рече от неискреността от страна на приятелите, която започва да се чувствува от някои от нашите“[195]. Впечатленията си той споделя и с Марко Балабанов. В свое писмо от 3 август 1863 г.

[191] В. Трайков. Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи..., т. II. С., 1968. с. 591.

[192] Вж ст. му: Защо ся изключава грько-еленский назван народ от съюза на народите, коим принадлежи разрешението въсточнаго въпроса. — Будущност, бр. 4, 29 март 1864.

[193] Вж АР, I, с. 311.

[194] Писмо от 18 юни 1863 (пак там, с. 303).

[195] Писмо от 25 юли 1863 (пак там, с. 301).

(за съжаление загубено) Раковски пише на своя приятел в Атина съмненията си по отношение на сръбската политика. В отговор Марко Балабанов бележи: „Ходът же на сърбските работи, както ми го описвате, известно е, чи не може да е толкос приятен желающим напредването на южните славяни. Давно са поправят в полза обща."[196] По-късно, пак в отговор на писмо от Раковски, Балабанов изказва радостта си от предстоящото излизане на „Бъдущност", задача на който между другото би била „да ни представи пред просвещения свят като народ самостоятелен. Казвам самостоятелен, защо са нахождат тук-там распалени глави, които и това не възприемат да ни припознаят, и то от там, от къде негли никой не са надевал" — пише той, като пак визира Сърбия.[197] Принципът е ясен и Раковски го уточнява окончателно в „Бранител": „...българите не можи ги представлява никой си друг пред никого, освен тии сами себе си. Тии никому не са дали, а нити могат да дадат такова едно право."[198]

Разочарованието на Раковски, първоначално от Гарашанин, а впоследствие въобще от сръбската политика по отношение на народностната самостоятелност на българите, не остава тайна за сръбските ръководители. Нещо повече, и те от своя страна имат известни поводи да не са доволни от Раковски и от българите. Неслучайно в свое писмо от 4 ноември 1863 г. Гарашанин пише на сръбския дипломатически представител в Букурещ К. Магазинович, че българите вече нямали вяра в сърбите — за това отношение вина имал Раковски, който не трябвало да отива в Сърбия, където вече нямал какво да прави.[199] Според ръководителя на сръбската външна политика „в България, както и вън от нея, Сърбия няма с кого да сътрудничи, на кого да помага при организиране на националното движение на този народ". Гарашанин изяснява своите възгледи по въпроса за сръбско-българското сътрудничество. Затруднение представлявало обстоятелството, че народът нямал никаква свест. Той съжалявал за българските нападки, че Сърбия винаги гледала само своя собствен интерес и била неискрена. Тя — заявява Гарашанин — е действувала в смисъл да направи от България съюзник, чиито интереси никога не биха се отделили от сръбските. „Всичко, което сме търсили — пише той дословно, — е било те сами да се устроят и сами да ръководят работите си, а с нас да се договарят и споразумяват в полза на общите интереси, като бранят интересите си в рамките на тази общност." Гарашанин мислел, че искрените му съвети и начинът на постъпване от сръбска страна ще бъдат достойно оценени от българските патриоти и че те биха желали да изградят бъдещето на собственото си отечество върху сигурна основа. „Вместо това обаче нашите съвети като че ли им станаха досадни" — намира той. Гарашанин търси и по-дълбоки причини за тази страна от държането на българите (а под българите той разбира на първо място Раковски!). Според него те не желаели да пожертвуват нищо за собственото си отечество, а с нападките си искали да покрият срама си. Гарашанин не пести и по-силни укори: той знаел по-рано, че българите са неспособни, но не знаел, че са и неискрени. Както се вижда, видният сръбски държавник от своя страна връща точно преценките, които Раковски прави по отношение на сръбската политика, без да се спира върху

[196] Писмо от 24 авг. 1863 (АР, IV, с. 176).
[197] Пак там, с. 202.
[198] Бранител, бр. 1, 19 юли 1864.
[199] Вж ст. ми: Документи за Г. С. Раковски в български. . ., с. 93.

конкретните поводи, поради които българският патриот е дошъл до своето заключение. Гарашанин нарежда на своя представител в Букурещ да заяви на българите (разбирай и Раковски!), че вече няма други начини за постигане на споразумение, полезно в еднаква степен и на двете страни, и че повече той няма да досажда. Като голям политик, какъвто наистина се откроява, Гарашанин добавя, че ще бъде готов винаги да поеме протегната от тях ръка, ако наново поискат да сътрудничат. Те сега поне знаят при какви условия, при какви положения може да се сътрудничи.[200]

След заминаването си от Атина Раковски оставя на свое място Марко Балабанов, който продължава да осведомява сръбското правителство за хода на събитията в Гърция. Към края на август обаче Балабанов иска разрешение да пише само тогава, когато има нещо за отбелязване;[201] неполучил никакви нови нареждания, той през ноември въобще престава да праща доклади[202], още повече че сам Раковски го съветва да прекрати сътрудничеството. Раковски се учудва защо „познатое място" не е проявило никакъв интерес, след като заместването е станало „по техен налог и заповест" — кои са те, се разбира от уточняването: никога нито Раковски, нито Балабанов са вярвали, че „едно правитълство" ще остане да дължи нещо към човек, който се е трудил по негова заповед. Явно дезинтересирането на сръбското правителство стои във връзка и с отношенията с Раковски, които по това време вече бележат влошаване.

При създалите се отношения между Раковски и сръбското правителство българският патриот вече се замисля накъде да се отправи и какъв път да поеме, за да служи по-успешно на своя народ. Още в Атина той уговаря с Манакис да предприеме обиколка из балканските страни, като смята да се отправи и към Румъния.[203] През август Раковски вече решава да се установи в Букурещ и иска да му бъде издаден паспорт.[204] Междувременно българският родолюбец наново се е установил в Неготин и често прескача през Дунава до Груя, където гостува на Теохар Папазов. Поисканият паспорт е готов на 5 септември — разрешава се на Раковски да преминава

---

[200] Вж Гргур Якшич и В. Вучкович, цит. кн., с. 179—180. В несъгласията между Раковски и Гарашанин е отразено още едно обстоятелство, което поставя пламенния български патриот в неизгодно положение: докато той е представител на един зависим народ, който все още няма политическа свобода (дори и частична!), Сърбия е изградена като държава с фактически почти независим статут, ако не се смята формалното сюзеренство на Високата порта и присъствието на турски гарнизони в някои сръбски крепости. Зад гърба на Раковски няма почти никаква материална сила — извън готовността на българските патриоти да дадат и живота си за свободата на родината. Гарашанин разполага с възможностите на държавния апарат, които колкото и да са скромни, са неизмеримо по-големи от тези, с които разполага Раковски. При буржоазните отношения между държавите позицията на един министър-председател (при това от ранга на Гарашанин!) се различава коренно от тази на Раковски, обединил в себе си вярата и надеждата на най-последователните революционно настроени народни синове, но същевременно и постоянно атакуван от „старите", от зародилата се либерална групировка сред „младите", прицел на индивидуалистични и псевдодемократични стремежи и настроения сред собствените му сънародници. И още: едни са вижданията на държавник, който има зад гърба си и промишлява за вече съществуваща държава, и други — на политик, който се бори за освобождението на народа си и за обособяването му в самостоятелна единица.

[201] Писмо от 24 авг. 1863 (АР, IV, с. 176).

[202] Пак там, с. 201.

[203] Вж писмото му от 25 юли 1863 (АР, I, с. 302).

[204] Писмо на Джордже Девич от 1 септ. 1863 (АР, IV, с. 179).

границата, придружен от един момък, като носи със себе си и оръжие — сабя, револвер и двуцевна пушка. По отметките върху паспорта от тук нататък може ден по ден да се следи пътят на Раковски. На 9 септември той е в Груя, оттук се отправя през Крайова и Питещ към румънската столица, където пристига на 18 септември.[205] В Букурещ Раковски е зает с уреждане на новото местожителство, но в началото на декември наново се отправя към Сърбия, минава границата на 8 декември, на 14 декември е пак в Белград, където оправя имуществените си отношения. Десет дни по-късно той наново тръгва на път, спира се в Неготин, където посреща Новата 1864 г., и на 6 януари за последен път прекосява сръбската граница, за да не се върне повече там до края на живота си.[206]

Престоят на Раковски в Сърбия е пълен със събития, изиграли важна роля в живота и дейността на големия български родолюбец. На сръбска земя той прекарва едни от най-хубавите си и изпълнени с творчество години. Свързал близки връзки с почти всички изтъкнати сръбски политически, културни и научни дейци от епохата, Раковски храни искрени чувства на почит към несъмнените качества на сръбския народ, към неговия свободолюбив дух, към противодействието, което оказва на Османската империя. Особено топли и неизменни чувства българският родолюбец питае към черногорците — примерът им му е скъп, той не изпуска случай да го сочи на своите съотечественици. За Раковски „юначку землю Црну Гору остаће незаборавено у глубини срца моего“ — така пише той до войводата Мирко Петрович, като добавя, че черногорците са извоювали правото си с кървави жертви на бойното поле.

Дълго време Раковски искрено сътрудничи на княз Михаил Обренович в политиката за обединяване силите на балканските народи, за съвместна борба против общия враг.[207] И ако Раковски има недоразумения, превър-

---

[205] Точната дата на пристигането в Букурещ е посочена в писмото на Букурещката префектура до сръбския дипломатически агент в Букурещ Магазинович с дата 20 септември 1863 г. Там е отбелязано, че „г-н Раковски пристигна в столицата на 18 текущия месец“ (вж Джордже И г н я т о в и ч. Сръбски документи по българското възраждане. Г. С. Раковски и Сърбия. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968, с. 296). Така че не е точно посочването от М. Арнаудов на месец август като време на пристигането на Раковски в Букурещ (вж. М. А р н а у д о в, цит. кн., с. 73).

[206] Върху причините, поради които Раковски напуска Сърбия, се спират мнозина автори, без да изяснят истинските мотиви. Така например Боян Пенев допуска, че, измамен с разпускането на Белградската легия и „по такъв начин разочарован, Раковски напуска Белград“ (Б. П е н е в, цит. биография, с. 94). За него събитията през ноември — декември 1862 г. не съществуват. Божидар Ковачевич смята, че Раковски минал в Румъния, понеже след лятото на 1863 г. в Сърбия настанало затишие. Сътрудничеството продължило и по-късно, но то се провеждало много внимателно и тайно, за да не създават неприятности на сръбското правителство. Същевременно се засилила дейността на българската емиграция в Румъния. Поради това и Раковски решил да се прехвърли към Букурещ, където се надявал да има повече щастие (Бож. К о в а ч е в и ч, цит. ст., с. 335—336). Якшич и Вучкович пък обясняват, че по време на престоя си в Черна гора на връщане от Атина Раковски изпаднал в тежки парични затруднения. Може би — допускат те — сръбското правителство е намерило някакви нередности в разходите му или той е прекалил при търсенето на нови средства (тук става дума за усилията на Раковски да си възвърне ограбените пари на Легията). През лятото на 1863 г. сръбското правителство прекъснало сътрудничеството си с него. Озлобен от това, Раковски минал в Румъния и започнал да проповядва там идеята за тясно сближение между румъни и българи (Я к ш и ч и В у ч к о в и ч, цит. кн., с. 178).

[207] Тези качества на Раковски подчертава и югославският историк и заслужил изследовател на новосадския период от живота на българския родолюбец д-р К. Милу-

нали се в определено негово отношение към сръбската външна политика на княз Михаил Обренович и Гарашанин, то те с нищо не изменят високото мнение, което той до края на живота си запазва за съседния братски сръбски народ, за нуждата от съюз и единодействие между сърби и българи. Това отбелязва и К. Милутинович. „Докато белградските правителствени кръгове пропагандирали „великата мисъл" на княз Михаил за създаване на „югославянско царство" под скиптъра на Обреновичите — пише той, — революционните сили на сърби, българи, гърци и румъни изтъквали необходимостта от образуване на балканска федерация."[208]

Напуснал Сърбия, Раковски не прекъсва своите връзки с близки приятели и познати сърби. Те също запазват неизменните си чувства към българския патриот.[209] Настанен в Букурещ, той често се връща към спомени, поуки и връзки със Сърбия и сърбите. У него обаче завинаги остава убеждението, че българите не могат да сътрудничат със сръбското държавно ръководство, което следва неприемливи за българските народни интереси принципи. Борбата му за единодействие и сътрудничество при взаимно признаване на народните права и предварително определяне на условията упражнява своето влияние върху българското националноосвободително движение. Нея имат пред вид дейците, които през 1867 г. сключват споразумението за създаване на обща южнославянска държава. Поуките от дейността на Раковски до края на 1863 г. имат пред вид Левски и особено Ботев години след смъртта на големия революционер.

тинович: той отбелязава дълбокото убеждение на Раковски, че свободна и независима България може да съществува само на един свободен Балкан (вж К. Милутинович, цит. ст., с. 377—380).

[208] Пак там, с. 381—382.

[209] За упражненото влияние и за впечатлението, което Раковски е направил сред сърби, черногорци и др., говори югославският историк Вл. Стоянчевич. Като оценява делото на големия български революционер, той пише: „За югославяните Раковски остава онази личност, която е действувала най-много българите да вървят по пътя на историческото си развитие заедно със съседния и сроден сръбски народ" (Вл. Стоянчевич, цит. ст., с. 22).

VII. В Румъния, 1863—1867. Последни усилия за извоюване на народна свобода

Установяване в Букурещ. Нови опити за издаване на вестник. „Бъдущност“ и „Бранител“

От септември 1863 г. започва последният период от бурния живот на Раковски. Изпълнен с неизменните усилия за освобождение на родината, той се характеризира с нови опити за организиране на народа, с напрегната публицистична и научна дейност, със стремежите да се намерят най-подходящите пътища за успех в борбата против османската феодална власт. Този период е неразривно свързан с Румъния и румънския народ.

От столетия на север от Дунава живеят стотици хиляди българи, преминали границата, за да се спасят от преследвания, да намерят условия за живот, препитание и спокойствие в братската румънска земя. Сред тях са и мнозина котленци, там живеят и роднини на Раковски. Из Влахия и Молдова работят и десетки българи, близки приятели на големия патриот, притичвали му се нерядко на помощ, подкрепяли го морално и материално в неговите начинания. Раковски е бил на румънска земя неведнъж. Първите му революционни опити са свързани с Браила. Във Влахия българският родолюбец прекарва една тежка година след Кримската война. На няколко пъти той минава през румънските градове край Дунава и вътрешността — през 1856, 1857, 1858 и 1860 г., — пътува наново през 1861 и 1862 г. С революционното си, публицистично и научно дело Раковски е познат там на цялата българска емиграция. През това време той успява да свърже и ценни познанства с видни румъни, играли по-късно важна роля в живота му.

Тези години са изпълнени с бурни събития и за румънския народ, който води усилена борба за изграждане на единна румънска държава, за извоюване на пълна независимост. В страната се разгаря остра политическа схватка между реакционните сили и княз Куза, който е привърженик на редица прогресивни реформи. След установяването си в Румъния Раковски не остава неутрален, настрана от политическия кипеж, а веднага се вплита в борбата. Много събития и факти, редица негови виждания могат да бъдат обяснени именно на фона на политическия живот в Румъния през тези години.

На 11/23 декември 1861 г. княз Куза прокламира обединението на Влахия и Молдова в една единна държава Румъния. Още в края на януари се създава първото общорумънско правителство начело с Барбу Катарджиу,

консерватор. Изхождащо от реакционни кръгове, правителството на Катарджиу спъва осъществяването на реформите, които са горещо желани и чакани от народа: най-важна сред тях е поземлената. Намерението на княза е да изземе земята на големите собственици мошиери и на манастирите, да проведе реформи в изборната система, да извърши известни промени, които биха отворили пътя за модернизацията на страната, за подобряване положението на широките народни маси. Във външната си политика Куза се проявява като ловък политик. Във вътрешната му политика обаче проличава стремеж към еднолично властвуване, към поемане на цялата власт. Той подценява силата на консерваторите, същевременно не желае да сътрудничи с водачите на либералната десница. В началото на 1863 г. против него се изгражда блок от консерватори и либерали, т. нар. „чудовищна коалиция", обединила значителни политически сили в страната. Вън от тази коалиция остават само група умерени либерали начело с Крецулеску, както и малко на брой умерени консерватори и фракция от либералдемократи. Княз Куза сътрудничи с тях. В негова подкрепа се обявяват отделни интелектуалци като Богдан П. Хашдеу, Гр. Кобълническу и др. Мнозинството в Камарата обаче принадлежи на „чудовищната коалиция" и князът е принуден да провежда политиката си при постоянна обструкция на народните представители.

В международно отношение общественото мнение в Румъния през 1863 г. започва да проявява по-голям интерес към външната политика на страната. В Букурещ пристига Марко Антонио Канини, на румънска територия действуват унгарски, полски и италиански революционери. Широк отклик в румънското общество намира „Апелът към народите от Източна Европа" на Гарибалди. Все по-голямо внимание се отделя на събитията на юг от Дунава, на съседна Сърбия, на борбата на останалите балкански народи. Тъкмо когато Раковски пристига в Букурещ, борбата взима остър характер, опозицията агитира вътре и вън от страната за смяна на владетеля. За да смекчи обстановката, княз Куза сменя правителството и назначава на 11/23 октомври 1863 г. за министър-председател Михаил Когълничеану. С ценни качества и несъмнен авторитет, Когълничеану успява да внесе известно успокоение, като съумява да установи възможности за работа с Камарата, където болшинството принадлежи на опозицията. Той успява да прокара отдавна обмисляна мярка: секуларизацията на манастирските имоти. На 13/25 декември 1863 г. Камарата гласува с огромно мнозинство важната мярка на правителството. По онова време имотите на манастирите възлизат на близо една четвърт от целия поземлен фонд на страната, а манастирите са главно собственост на Цариградската патриаршия.[1] Когълничеану успява да прокара в Камарата и други важни закони: за общините, наказателен закон, за народното образование, за създаване на Държавен съвет, за създаване на редовна армия и т. н.[2]

Установил се в Румъния, Раковски проявява жив интерес към външно- и вътрешнополитическото положение в страната. Още през първия месец той е вече в състояние да пише на Балабанов :„Гражданските работи са тъй

[1] Тази мярка е значителен удар върху фанариотското духовенство и влиянието му в Румъния, голяма материална щета за Патриаршията, поради което интересува живо и българския народ.

[2] За положението в Румъния вж подробно в кн. ми: Раковски и балканските народи... С., 1971. с. 205—208, 231—232.

уплетени сега на сякаде, щото и най-добрий дипломат не можи решително да проскажи какъв ход ще земат. . . Особито подунавските княжъства само саблом щат реши разприте си с султана, другче не е възможно да бъди, и то за скоро время. . ." Наблюденията върху външната политика са нужни на Раковски, за да може съобразно с хода ѝ да чертае и плановете, засягащи развитието на българския въпрос. Познаването на положението му позволява да направи още една констатация: че българският елемент в Румъния се развива добре и среща съчувствие и благоволение от страна на румъните. „Това е една важна точка за нас и трябва да ся радвами!" — добавя Раковски в писмото си до Балабанов.[3]

Раковски може да направи тази констатация, понеже познава основно положението в страната. Той познава и много от ръководните румънски държавници. Знети по това време в тежката борба по секуларизацията на манастирските имоти, с тази мярка те нанасят удари по врага на българския народ, против когото Раковски отдавна воюва. Това благоприятно обстоятелство, произтичащо от общи интереси в борбата против един и същ враг — фанариотството, — дава възможност на българския родолюбец веднага да се опита да издава нов печатен орган. В замислите си Раковски среща подкрепата и на голямото мнозинство от българите, които живеят в Румъния. Емигранти обикновено от едно-две поколения, полагащи големи усилия да устроят новия си живот, те в голямата си част имат радикално-демократични настроения и естествено гравитират към демократичните тежнения на княз Куза и правителството; с това и стават опора в борбата против реакционните консервативни и деснолиберални кръгове. Изразител на тези тежнения е и ползуващият се вече с такава известност Раковски.

Големият български патриот е изживял през последните месеци значителни разочарования. Той се е убедил, че при съществуващата обстановка не може да разчита на някакъв българо-гръцки съюз. Опознал някои тенденции в политиката на княз Михаил Обренович и Гарашанин, Раковски разбира, че не може да осъществи и залегнал на равноправни отношения българо-сръбски съюз. Естествено при това положение той възлага надеждите си на Румъния, на румънския народ. Пребивавал много пъти на север от Дунава, неуморният революционер познава качествата на румъните, знае сходството в интересите на двата съседни народа, цени и политиката на държавното ръководство по онова време. Сам той иска да помогне в усилията за сближаване на румъни и българи. Най-добрият начин в това отношение според Раковски е изпитаното средство — отделен печатен орган. Така той замисля нов българо-румънски вестник, на който дава и символичното име „Бъдущност" (Виторул). Едва прекарал месец и половина в Румъния, Раковски подава до новия румънски министър-председател Когълничеану молба да му се разреши издаването на вестника.[4] За една седмица всички формалности са уредени и на 30 октомври Когълничеану разрешава изданието. Бързината е наистина забележителна: тя се обяснява и с обстоятелството, че Раковски не е лице, непознато на румънския министър-председател.[5] При борбата, която се води в страната, съюзник с вижданията на

---

[3] Вж писмо от 5 окт. 1863 (АР, I, с. 305).

[4] Вж молбата от 23 окт. 1863 в ст. ми: Документи за Раковски в български. . . — В сб. Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 73. Цялата преписка по разрешаването на „Бъдущност " се съхранява понастоящем в Румънските държавни архиви.

[5] Подробности вж в цит. моя кн.: Раковски и балканските народи. . ., с. 233—234.

българския патриот не е за пренебрегване. Бреветът (разрешителното) е издаден още на 1 ноември 1863 г. и Раковски веднага може да пристъпи към организиране на изданието.

Раковски не разполага със средства, поради което и първа негова грижа е да уреди финансовата страна на начинанието. Той подготвя специален устав за създаване на акционерно дружество, което да поеме изданието. В устава са предвидени начините, по които ще се процедира, количеството капитал, който трябва да се събере (разделен на акции), какво следва да бъде направлението на вестника, кога и как ще се издава, какви сътрудници се предвиждат, какви следва да са заплатите, какво да бъде ръководството на редакцията и т. н. Още в устава се определя и главната цел: развитието на народния дух сред българите и сближаването между българи и румъни. Същевременно се отбелязва, че политическата линия на „Бъдущност" ще се заключава в спазване на принципа да не се пише против никакво правителство, да не се влиза в лична полемика, да се защищават народните интереси само като се изхожда от здрави исторически позиции. В тези принципи се чувствува влиянието на богатите букурещки българи, които при други условия не биха приели изданието. Като има пред вид значението на френския език, Раковски възнамерява да издава по-важните статии от „Бъдущност" и на френски, като приложение веднъж на две седмици.[6]

За да осигури необходимите средства, Раковски подготвя още на следващия ден след получаване на разрешителното специално „Обиавление", адресирано до всички, които биха се заинтересували от характера на новия българо-румънски вестник.[7] То представлява в същност програма на изданието и съдържа интересни положения, които говорят за основни виждания на далновидния български революционер по това време. След като посочва какво е значението на подобно издание като „общенароден поучител", Раковски изяснява какво ще дава в отделните части на вестника: 1. Уводните статии ще правят преглед на европейската политика с оглед на интересите на българи и румъни, като се бранят правата им. 2. „Любословната" част ще посочва какви са били в миналото отношенията между българи и румъни, как са живеели в братска любов и разбирателство (което не може да се каже за отношенията им с гърците!), как в миналото са съставлявали една държава при Асеня, как след падането на България румънската земя е давала убежище на всеки беглец, когато „селский дом ромънина бил отворен българину с сърдечное гостоприемство", така както по-късно избягалите от боерското иго румъни са били приети от българите с характерното за тях гостоприемство. Източният въпрос е повдигнат с всички последици за народите, живеещи в този район на Европа. „Ние ся нахождаме посред един голям океан, от кого не можеме изплува другояче, освен чрез нас си, чрез нашия веществени, нъравствени и умствени сили!" — отбелязва Раковски и издига новия си лозунг: „Българи и ромъни отвсякъде! Ключ Въстока е в наши ръце!"— това е новото направление в усилията на Раковски, който, верен на себе си, търси съюзник на Балканите в борбата на българския народ за свобода.

Подготвил този основен документ — разгъната програма за насоката на новото издание, — Раковски написва и „Позив за остановление на един

---

[6] Текста вж в АР, I, с. 412—414.
[7] Пак там, с. 415—417.

капитал за издание българо-ромънскаго вестника „Бъдущност — Виитор ул". Позивът е подписан от него като „управител и главний редактор вестника", а като отговорник фигурира Таке Василеску; членовете, които ще се грижат за събиране на сумите, са Стате Станоев, П. Н. Кермекчов, Георги Зафиров, И. В. Попов, Атанас Андреев, Петър Иванович и Ив. п. Алекс. х. Енюв. Следващите дни Раковски тръгва на обиколка из Румъния, за да осигури пласирането на акциите, да събере средства и да уреди финансово изданието. На 16 ноември неуморимият родолюбец е в Браила — град, в който по това време значителна част от населението е българско.[8] Обиколката на Раковски среща от самото начало противопоставянето на консервативните кръгове сред българската емиграция, на „старите". Те се стараят да вземат всички мерки, които са във възможностите им, за да осуетят издаването на „Бъдущност".

По всяка вероятност тяхното отношение затруднява записването на акционери и събирането на абонати в Болград, та Раковски е принуден да търси подкрепата на румънските власти. Болградски префект (окръжен управител) по това време е Янко Панаитеску, до когото българският патриот се обръща за помощ. Сигурно за българския родолюбец не е много приятно да търси намесата на румънските си приятели — те да обясняват и карат български общества да подкрепят българско начинание. Съпротивата на „старите" обаче му налага това. „Моля ви следователно, почтени господине— пише Раковски на Панаитеску, — да благоволите да накарате въпросното настоятелство [училищното в Болград] да запише най-малко поне 30 акции, като накарате едновременно и господа помощник-префектите да настояват по селата колонистите да подпишат и те колкото им е възможно." Раковски посочва, че вестникът носи предимства за двете нации — румъни и българи,— че си поставя за цел да брани техните права с цялата възможна енергия. Българските колонии според него са длъжни да сътрудничат в подобно българо-румънско дело, което е подкрепено и от самото правителство.[9] В архива на Раковски е запазено още едно писмо във връзка с пласирането на акциите за „Бъдущност". Адресирано до неизвестен виден румънски деец, то изразява благодарността на Раковски за оказаната помощ.[10] От него се разбира, че румънските висши служители са подпомогнали българския родолюбец в неговите усилия. Не е известно по какъв начин е станало това, но впоследствие „Бъдущност" се получава в българските колонии.

Противодействието, с което трябва да се пребори Раковски, води началото си от събитията в Белград през 1862 г., когато „старите", сплотени около Добродетелната дружина, се разделят окончателно с българския революционер. Дейността, развивана от Селимински, Миркович и др., пречи за широкото абониране в Браила, Галац, Болград и бесарабските колонии. Най-голямото противодействие обаче упражняват Христо Георгиев, д-р Г. Атанасович, д-р Н. Протич и други от „старите" в Букурещ. В румънската столица те се стараят въобще да осуетят издаването на вестник, редактиран

---

[8] „Той днес е сам тук, за да събира акционери — пише д-р Миркович на д-р Ив. Селимински. — Оттук утре тръгва за Галац и оттам ще дойде в Болград. . . Веки той е рекомандуван на Панаютеска и ся биле познават" (вж писмо на д-р Г. Миркович до д-р Ив. Селимински от 26 ноем. 1863 в цит. моя ст. Документи за Г. С. Раковски в български. . ., с. 85).

[9] Пак там, с. 86—87.

[10] Пак там, с. 88.

от деец с разбирания като тези на Раковски. За развиваната от тях дейност говори една случайно запазена сръбска дипломатическа преписка от 1863/1864 г.[11]

Разочарован в целите и насоките на сръбската външна политика на княз Михаил Обренович и Гарашанин, Раковски напуска Сърбия и се установява в румънската столица. Той обаче продължава да поддържа тесни връзки със сърбите. Близък с дипломатическия агент в Букурещ Коста Магазинович, Раковски е приет в Румъния като сръбски поданик, на когото се оказват всички улеснения и му се дава подкрепа от страна на сръбското дипломатическо представителство.[12] „Старите" насочват усилията си поради това и към сръбската агенция. Магазинович е записал смисъла на разговора, воден между него и Христо Георгиев, Д. Атанасович и д-р Протич, дошли да злепоставят Раковски. Според тях той бил „с лекомислена натура в моменти, когато се налагало да мисли и разсъждава". Видните български богаташи намирали българския революционер за лишен от такт, който не знаел как трябва да действува. Това по личните качества на Раковски. От тях „старите" минават върху замисления вестник: с излизането му турците щели да се озлобят и ще отмъщават на българите под тяхна власт. „Старите" не скриват пред Магазинович и основната причина, поради която се обявяват против вестника: тежки търговци, те се опасяват, че ако бъдат дразнени, турските власти ще попречат на търговските връзки между българите от Румъния и тези от България, контролът им върху търговията „ще стане занапред още по-нетолерантен". Позицията на „старите" кара сръбския дипломат да поеме защитата на Раковски: Магазинович изтъква, че Раковски е най-активният и интелигентният между българите, разбрал, че спасение може да има само при общо действие на всички балкански народи. Сръбският дипломат упреква видните българи, че отблъскват по този начин човек, който е поставил целия си живот в услуга на народните интереси. Любопитна е преценката, която Магазинович дава за вижданията на Раковски върху единството на южните славяни. Сръбският представител в Букурещ знае лично от Гарашанин за недоразуменията между сръбското държавно ръководство и българския революционер. Въпреки това той подчертава решително пред „старите", че Раковски притежава рядкото предимство с революционната си мисъл да стои далеч от идеята за всякакъв сепаратизъм, който господствува сред другите български групи. Народът ще следва винаги политици с този начин на мислене, които, когато се каже „хайде", ще знаят накъде да го водят. И Магазинович заявява открито на букурещките нотабили, че с доверието на Сърбия се ползуват единствено тези, които споделят подобни становища.[13] Сръбският дипломатически агент знае кой може да повлияе най-добре върху „старите", затова пренася усилията си в полза на Раковски и пред руския генерален консул в Букурещ барон Офенберг. Руският дипломат първоначално приема Раковски, отнася се към него

[11] Цит. моя статия: Документи за Г. С. Раковски в български..., с. 93—96.

[12] Така например при пристигането си в Букурещ Раковски е носел оръжие, което не било вписано в паспорта му. Префектурата на столичната полиция отнася въпроса до сръбската дипломатическа агенция. Коста Магазинович веднага гарантира за Раковски, че няма да извърши някаква злоупотреба с оръжието си. Вж ст. на Джордже Игнятович. Сръбски документи по българското възраждане. Г. С. Раковски и Сърбия (Архивни и печатни материали). — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 296—298.

[13] Цит. моя статия: Документи за Г. С. Раковски в български. . ., с. 94.

любезно и обещава да поиска инструкции от Петербург. Отговорът на руското царско министерство на външните работи обаче е бърз и категоричен: на вестника на Раковски не трябва да се оказва никаква подкрепа!

Озадачени първоначално от помощта на Магазинович и от любезния прием, оказан на Раковски от Офенберг, „старите" почват да се колебаят. Те дори проявяват готовност сами да се запишат абонати. Впоследствие обаче, след отговора от Петербург, те отново минават в акция. От сръбската дипломатическа преписка разбираме тяхното държане и усилия да провалят издаването на „Бъдущност". Д-р Г. Атанасович поставил искане главен редактор на вестника да не бъде Раковски, като същевременно се избере и друго наименование на изданието — „Бъдущност" звучало много предизвикателно. С Раковски начело и с това име вестникът щял „да напакости на букурещките търговци, които поддържат значителна търговия с братята си от България". Магазинович не изоставя подкрепата, която още от началото дава на българския родолюбец, защищавайки го от нападките на сънародниците му. Богатите букурещки българи твърдят, че той бил компрометиран. Магазинович недоумява: ако Раковски е компрометиран, това нали е станало поради борбата му в защита на българските народни интереси. Според него, ако се стигне до компрометиране на вестника, то това би станало тъкмо ако се премахне името на Раковски като главен редактор. За да ги убеди, Магазинович духовито си служи с народни поговорки: „Който се бои да не си изгори пръстите — казал той на богатите букурещки българи, — не трябва да сяда близо до огъня."[14]

Като оставим настрана обстоятелството, че Раковски е подкрепян от румъни и сърби в народополезното си дело, и то в борба против негови сънародници, ние не можем да не отбележим чисто класовата позиция на „старите" по отношение на Раковски и на вестника му. Този начин на поведение е характерен и за други богати търговци, настанени в Румъния или живеещи в България. Запознали се с обявлението за издаването на „Бъдущност", русенските видни търговци Мавриди и П. Златов (който все повече еволюира надясно) пишат на Хр. Георгиев в Букурещ: „Реченото обявление никак не ни угоди, защото е съчинено против времето и обстоятелствата, и даже против народа ни." Те се боят да не се компрометират „пред царското правителство" и заявяват, че вестникът няма да бъде приет от българите поради „предаността към императорското султаново правителство"[15]. Така още преди да се появи, вестникът на Раковски сочи класовите различия, които разделят „старите" от вижданията на Раковски. Минал е вече окончателно периодът докъм 1861 г., когато поради свои съображения те подкрепят начинанията на българския патриот — време, когато българската емиграция е още единна в борбата срещу фанариотското духовенство, за самостоятелна българска църква.

Различията във възгледите на българите и отношението им към „Бъдущност" отговарят на различията и в самото румънско общество по това време. Раковски подкрепя реформеното дело на княз Куза и Когълничеану, насочено против румънската реакция. Свързани с едрите румънски земевладелци по класови интереси, естествено богатите букурещки българи не могат

[14] Цит. моя статия: Документи за Г. С. Раковски в български..., с. 96.

[15] Вж писмо от 14 ноем. 1863 в ст. на Н. Жечев. Документи по разпространението на в. „Бъдущност". — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 365—366.

да приемат начинанието на Раковски. Тяхното противодействие затруднява организирането на вестника. Обявил още в началото на ноември, че започва издаването на „Бъдущност", Раковски губи няколко месеца, докато намери необходимите средства и възможности. Мнозина българи го питат защо закъснява — те се надяват от Нова година изданието да почне своя живот.[16] Раковски се стреми да обясни истинските причини: обстоятелствата са били „противни", защото е трябвало да се пребори с „неприятели, кои ся трудиха да убият прошествие ми, а будущност ми да погружят в ров". Но най-сетне „с неуморно постоянство неприятелите остаха с злото си, а нашето народно предприятие ся гуди в ряд"[17] — на 8 март 1864 г. „Бъдущност" започва да излиза.

Появяването на новия българо-румънски вестник е посрещнато радушно от всички българи, които споделят схващанията на Раковски и поставят на първо място интересите на своя народ: те чуват наново гласа на този, който с „Дунавски лебед" и Легията си е спечелил вече името на пламенен български родолюбец. От Белград например Никола Първанов споделя, че там са получили „Бъдущност" с „възхитителна радост. Скарахме ся в дрънването който пръвий да ги чете."[18] Като го поздравява за новото начинание, Александър Шишманов му пише от Свищов: „Радостта ми се увеличава като слушам, че този Ваш успех е приет от власи и чисти българи със сърдечно рукоплескане."[19] Новосадското списание „Даница" вече е съобщило, че в Букурещ е започнал да излиза от март нов политически вестник „Бъдущност" на български и румънски, с главен редактор Г. С. Раковски, „познати уредник бившег „Дунавског лабуда" у Београду"[20]. Особено сърдечно е посрещнат вестникът в Румъния. В печата се появяват редица статии, които поздравяват новия орган и неговия редактор. Известният румънски общественик Чезар Болияк например поздравява горещо новия вестник и отбелязва, че негов редактор е „неуморният български патриот г-н Раковски"[21]. Видният румънски държавник К. А. Росети помества в „Ромънул" голяма статия по този повод, в която между другото, след като отбелязва, че вестникът ратува за съгласие и съюз между българи и румъни, за права на всяка народност, което е искреното желание и на румъните, пише: „Сърбите и българите са били и са най-добрите и обичани наши съседи. Ето защо ние погледнахме с радост на появата на този вестник и му пожелаваме най-пълен успех, докато върви по този път."[22] Сърдечно го поздравява и му желае истински успех и редакцията на „Ла вуа дьо ла Румани"[23]. Естествено срещат се и други гласове: според

---

[16] Вж например писмото на Пандели Кисимов от 20 февр. 1864: „Това възбужда любопитството на секи едного тука" — му пише той (АР, IV, с. 211).

[17] Писмо до Марко Балабанов от 15 март 1864 (АР, I, с. 309). Вестникът се печата в печатницата на Ст. Расидеску. Интересно е, че по същото време, когато там се набира „Бъдущност", се отпечатва и брошура на М. Ф. Рошковский, написана под влияние на идеите на Херцен и Огарев (вж К. А. Поглубко. Очерки истории болгаро-русских революционных связей. Кишинев, 1972. с. 119).

[18] Вж писмо на Н. Първанов до Ст. Ряпов от 29 март 1864, цит. моя ст. Документи за Г. С. Раковски в български. . ., с. 97.

[19] АР, IV, с. 259—261.

[20] Цит. ст. на Дж. Игнятович. Сръбски документи. . ., с. 358.

[21] Buciumul, бр. 203, 7 март 1864.

[22] Românul, бр. 845, 10 март 1864.

[23] La voie de la Roumanie, бр. 18, 12 март 1864.

„Газета Трансилванией“ не българите, а румъните се намирали в опасно положение, заобиколени от море от славяни — натам трябвало да насочат борбата си румънските патриоти, а не да сътрудничат с българите, ако искат да не бъдат погълнати от панславизма.[24] Неблагоприятна била реакцията и на прогръцкия вестник „Реформа“[25].

Особен интерес представляват във връзка с „Бъдущност“ връзките на Раковски с видния румънски учен и общественик, младия професор по онова време Богдан Петричейку Хашдеу. Темпераментен публицист, той споделя напълно схващанията на Раковски, с когото се сближава още от началото на престоя на българския родолюбец в Букурещ. Обединяват ги здраво вижданията им по въпроса за секуларизацията, за аграрната реформа, за избирателния закон, отношението към реакционната опозиция и т. н. Когато се появява първият брой на „Бъдущност“, Хашдеу топло го поздравява в своя „Агиюца“[26]. Видният румънски учен веднага става сътрудник на „Бъдущност“ и публикува редица статии, в които взима открито становище по животрептящите тогава въпроси от вътрешната политика на Румъния. Към близката си дружба с Раковски Хашдеу се връща години по-късно, когато близо три десетилетия след смъртта на своя български приятел изяснява някои подробности около вестник „Бъдущност“. Според Хашдеу княз Куза оценил възгледите на Раковски за българо-румънски съюз и с готовност подкрепил българския родолюбец, свързал го с Чезар Болияк, а последният — с Хашдеу. „Раковски обичаше твърде много румъните. При това той беше историк и филолог, което още повече ме сприятеляваше с него“ — пише през 1900 г. Хашдеу, когато си припомня за миналата дружба с Раковски.[27] Хашдеу цени високо българския родолюбец.[28] Чувствата му са споделени и от Раковски, който винаги го нарича „приятел“ и се отнася с голямо уважение към него.

Заел се да издава „Бъдущност“, Раковски взима необходимите мерки, за да улесни разпространението на вестника. Съобразно с дотогавашния си опит той наново изгражда мрежа от настоятели, на първо място из Румъния. „Бъдущност“ по този начин е представен в Плоещ, Бузъу, Питещ, Фокшан, Галац, Браила, Гюргево, Александрия, Крайова, Калафат, Къмпу Лунг, Турну Мъгуреле, а освен това и в Болград и Измаил. Раковски печата вестника си в печатницата на българина Стефан Расидеску, по произход от Казанлък. В редакцията работи Димитър Великсин, родом от Браила, потомък на родители от Сливен, известен по-късно в румънската литература като даровит поет под името Велисон.[29] Във вестника са поместени голям брой дописки от Болград, Браила, Пловдив, Свищов и Търново. За да има поглед върху събитията в други страни, Раковски полага усилия да си осигури и постоянни дописници. От Гърция

[24] Gazeta Transilvaniei, бр. 26, 28 март 1864.

[25] Подробно заедно с литература по въпроса вж в кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 237 и сл.

[26] Aghiuță, бр. 18, 12 март 1864.

[27] Вж ст. му: Prieteni cu voie sau fără voie. — Literatură și artă română (București), V, 1900—1901, No 2, p. 69—77.

[28] Ст.: De ce m'au ales bulgarii. — Sentinella română, бр. 113, 24 дек. 1867.

[29] Чрез Никола Първанов Раковски кани и Г. А. Милановић, близък негов познат от Белград, да дойде в Букурещ като сътрудник при издаването на „Бъдущност“ (АР, IV, с. 216).

БѢДУЩНОСТЬ VIITORULŬ.

ВѢСТНИКЪ ГРАЖДАНСКЫ, ЛЮБОСЛОВНЫ И ТЪРГОВСКЫ.

ЛЮБОВЬ И СЪЛѢЗЪ.

ПРАВО НАРОДНОСТИ.

DIARIU POLITICU, LITTERARIU ŞI COMMERCIALE.

CONCORDIA ŞI ALLIANŢA.

DREPTURILE NAŢIONALITĂŢILOR.

ИЗВѢСТИЯ

РЕДАКЦІЯ ТА.

РОМАНІЯ.

ANUNCIŬ

DE LA

REDACTIUNE.

Вестник „Бъдущност“, последният брой 10 от 17 май 1864 г.

например той моли да му пише редовно Марко Балабанов.[30] Дълго време от Белград праща дописки Шарл Арен, старият сътрудник за френската част на „Дунавски лебед". [31] От негово писмо се разбира, че Раковски полагал усилия да си осигури дописник и от Виена.[32]

Особено тесни са връзките на Раковски с българите от Александрия. В града са записани и се получават 41 броя от вестника, оттам той получава и сериозна материална помощ — александрийци събират помежду си над 2000 леи и ги пращат на редакцията. В „Бъдущност" Раковски помества сърдечна благодарност по този случай.[33] Много абонати има и сред жителите на Гюргево.[34]

През целия период на организирането на „Бъдущност" Раковски трябва да се бори против „старите", които противодействуват и се стараят да пречат за разпространението на вестника. „Старите" чакат освобождението да дойде по мирен път, с помощта на руската дипломация, без сътресения, от които биха пострадали търговските им интереси, противно на вижданията на Раковски, който се бори за народна революция, за унищожение на турския феодализъм и изграждане на самостоятелна и независима свободна българска държава. Сред „старите" Раковски среща само пречки. Ето защо той се стреми да намери подкрепа сред хилядите български емигранти, пръснати по цяла Румъния. Това обаче са хора, които сами живеят в постоянна нужда и дори и да искат, не могат да поддържат начинание от рода на „Бъдущност". Тези, които имат средства, са настроени враждебно и не само че не оказват помощ, но и противодействуват, като уговарят и други да откажат помощта си. Сред тях се откроява групата на едрите търговци и банкери в Букурещ, „старите", които застъпват други интереси, противоположни на интересите, изразител и защитник на които се явява „Бъдущност". Затова и вестникът започва да излиза едва през март 1864 г.

До седмия брой [35] Раковски спазва в „Бъдущност" известна линия на поведение, която го държи далеч от пламналата в Румъния по онова време остра класова борба между княз Куза и Когълничеану, от една страна, и „чудовищната коалиция", от друга. Поради тази негова позиция в началото той е търпян от „старите". Хр. Георгиев по това време дори спомага за абониране на българи от провинцията.[36] Начиная от бр. 8 на вестника

---

[30] „Аз тя моля, приятелю, да ми бъдиш рядовен кореспондент от Атина за тойзи вестник, т. е. да ми пишеш един път на неделята по един добър допис върху хода на тамошните работи, и най-паче върху онова, що ся нам относи. Твой допис ще бъди обнародван под какъвто знак му упределиш" — пише той на 15 март 1864 г. (АР, IV, с. 309).

[31] Вж пак там, с. 224—225, 236—238, 241—242, 249—251, 264—266, 282—284, 287—289, 291—293, 297—298, 308—310, 312—313, 315, 319, 320. Арен спира да праща дописки едва през юли 1864 г., много след като Раковски приключва издателската си дейност.

[32] Пак там, с. 224.

[33] Бъдущност, бр. 6, 12 апр. 1864.

[34] Запазен е например списък на абонати в Гюргево — той наброява 40 имена, голяма за времето си цифра. Вж писмото на гюргевския настоятел Никола Д. х. Бакалоглу от 9 май 1864 (АР, IV, с. 243).

[35] Седмият брой и досега не е намерен, но от съдържанието на следващия брой 8 личи каква е била насочеността му.

[36] Вж например писмата на Ст. Минович от Ръмник с дата 24 апр. 1864, на Хорозов от Болград с дата 28 апр. 1864 — в сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 100,

обаче, Раковски се намесва активно във вътрешната румънска политика. Свързани неразривно с чокойските и десните дребнобуржоазни кръгове, богатите българи не могат да допуснат борбата на „Бъдущност“ на страната на тези, които се опитват да посегнат върху привилегиите на чокоите-земевладелци, притежатели на богатствата на страната. За тези сънародници Раковски пише в последния брой (10) на „Бъдущност“: „Тии са чаловеци, в главите коим е влезал един олигархичъски дух и изискват да всяко народно българско дело става само по тяхная воля и по тяхное убеждение! Тии презират народа и никоги не са помислили да съсредоточат в едно неговите мисли. Сичко що са досега вършили под имято народно дело, не е било такова, но водило ся е по самата точка зрения личнаго ентереса и най-паче убийственаго егоизма!“[37] Лишен от средства, Раковски е принуден да спре вестника с брой 10. Както отбелязва, той смята това да бъде само временно, за около месец, докато събере необходимата сума, за да осигури безпрепятственото издаване на „Бъдущност“. Обстоятелствата обаче са такива, че с десетия си брой вестникът фактически спира завинаги.

Сред враговете на „Бъдущност“ са не само „старите“, десните елементи сред емиграцията в Румъния. Познат отдавна на Високата порта, Раковски е следен зорко във всяко свое дело — неслучайно султанското правителство смята българския родолюбец за опасен враг на империята. Научило за новия план на неуморимия Раковски от разпространеното през ноември „Обиавление“, турското правителство веднага взима мерки против изданието. Високата порта забранява внасянето на вестника в пределите на Турция. Характерен е текстът на заповедта на русенския валия, издадена въз основа на нареждане на Високата порта. „Лицето, именувано Раковски, прочут бунтовник, който отпреди няколко години е образувал в Сърбия едно бунтовническо сдружение — четем там, — пристигайки сега в Букурещ, работи да може и оттам да пръска в България семето на бунта. С особени обяви той е разгласил и съобщил и на населението в България, че ще основе в Букурещ един вестник.“ Валията нарежда населението да бъде предупредено да не получава вестника, както и въобще да не допуска внасянето му в пределите на Турция.[38] По българските църкви тогава е било четено специално предупреждение, в което, след като се обявява, че редакторът Раковски бил бунтовник, който се осмелявал да разваля ума на верноподаните българи, се съобщава на населението не само да не получава вестника, но „и името му биля да не поменува“. Който бъде уловен с вестника в ръка, ще бъде наказан „според царския канон“[39]. Че това не е само празна заплаха, личи от случаи, за които са запазени документи. В Плевен например били

---

369. Чрез Хр. Георгиев бил абониран за „Бъдущност“ и Найден Геров в Пловдив — вж писмото на Н. Пулиев от 12 ян. 1864 (пак там, с. 367). Едва след осмия брой Хр. Георгиев и „старите“ минават в акция против вестника.

[37] Бъдущност, бр. 10, 17 май 1864.

[38] Заповед от 2 дек. 1863 —вж ст. на Никола Г. Попов. Две заповеди на валията в Русе, с които се забранява да бъдат разпространявани в пределите на османската държава книгите на Раковски и неговият вестник „Бъдущност. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 362—363.

[39] Вж и ст. на архим. Инокентий. Забраната на турското правителство да се получава в. „Бъдущност“. — Мир, бр. 9491, 27 февр. 1932.

арестувани и изпратени във Видин десет души, заловени, че четат един брой от „Бъдущност".[40]

Високата порта не се ограничава само с мерките, които взима в пределите на империята, за да не допусне разпространението на „Бъдущност". Когато вестникът започва най-сетне да излиза (март 1864 г.), Али паша изпраща до княз Куза специално писмо с дата 8 април 1864 г., с което изисква спирането на вестника и изпъждането на Раковски вън от пределите на Обединените княжества. Според Али паша опасни са както насоката на вестника, така и неговият редактор, името на когото е оставило дълга следа в архивите на Високата порта.[41] Искането на турското правителство е отправено в тежък за Румъния момент, когато страната е разделена на два враждуващи лагера, когато, опряна на мнозинството си в Камарата, опозицията води ожесточена борба против Куза и Когълничеану. Все по това време османските власти са задържали и една пратка със значителни количества оръжие, предназначено за румънската армия: за освобождението на това оръжие румънското правителство предприема на няколко пъти вече постъпки.

Княз Куза на три пъти уверява Али паша в лоялността си към Високата порта, но не спира „Бъдущност". Тъкмо по това време вестникът се е намесил в политическите борби и с умелата си защита на политиката на румънското правителство е необходим и полезен. В Цариград не крият раздразнението си от това — докладите на румънския дипломатически агент Бордеану говорят за реакцията на Високата порта.[42] В самата Румъния следват политическите събития: на 2 май княз Куза разпуска враждебната Камара и издава нов строг закон за печата с оглед на борбата против опозиционните издания. В страната е разкрит заговор против сигурността на държавата начело с Константин Суцо. Хванатите документи изобличават и самия Али паша. При тази обстановка вестник „Бъдущност" спира с десетия си брой, появил се на 17 май 1864 г. Спирането му няма нищо общо с политическите събития в Румъния. Обстоятелството обаче е ловко използувано от румънския владетел, който в отговора си до Али паша съобщава, че в резултат на новия закон за печата е спрян вестник „Бъдущност", така както е желала това Високата порта — с това нейното искане е удовлетворено.[43]

---

[40] Вж АР, IV, с. 326. Вж и Ю. Трифонов. История на град Плевен до Освободителната война. С., 1933. с. 230—231. За забраната, както и за заплахите против тези, които получават и четат „Бъдущност", се съобщава и в чуждия печат. Всеки, който бъдел хванат с вестника, щял да бъде осъден на застрелване или обесване. Вж Боян Пенев. Сведения за българите в по-стари чужди съчинения. — Год. на Соф. ун-т за 1917—1918 г. С., 1920. с. 13.

[41] Konstantin Velichi. Alexandre-Jean Cuza,Georges S. Rakovsky et le journal „Bădueštnost". — Etudes balkaniques, 1970, № 3, p. 96—104. Подробно вж в цит. моя кн.: Раковски и балканските народи. . ., с. 253—255.

[42] Високата порта непрекъснато следи движенията и се старае да разбере намеренията на Раковски. Усилията ѝ да сложи ръка върху своя противник не спират. На 13 юни 1864 г. турският шарже д-афер във Виена Садък се отнася до австрийското правителство и му съобщава, че предстояло Раковски да мине в Австрия (вероятно в Брашов, Трансилвания), за да набави необходимото за една печатница. Случаят можел да бъде използуван, за да бъде задържан този „еднакво опасен за двете империи индивид". Вж Документи за българската история, т. V. С., 1948. с. 220.

[43] Румънският княз си служи с този аргумент и по-късно: през 1865 г. в цариградския вестник „Журнал дьо Константинопл" са поместени нападки против Куза.

Спирането на „Бъдущност" е посрещнато с протести от мнозина настоятели и абонати. Особено рязък е Никола Д. х. Бакалоглу от Гюргево. „В последния брой на Вашия вестник „Бъдущност" видях, че ще престанете за един месец издаването, отправяйки някои обвинения срещу народа.[44] Това нещо не биваше да вършите, можехте да преустановите издаването, без да съобщавате във вестника" — пише Бакалоглу. Според него това се е налагало поради две причини: първо, сега трудно ще бъде събран вече абонаментът и, второ, спирането дава повод на гърците да отправят против Раковски различни обвинения, че се е продал, „понеже знаят, че тук имате 40 абонати, колкото няма никой друг вестник"[45].

Положението, в което е изпаднал Раковски след окончателното скъсване с групата на „старите", го кара да се заеме сериозно с материалното осигуряване на новия вестник, който замисля да издава като продължение на „Бъдущност". Нарекъл го „Бранител", той смята наново да организира дружество, което да се заеме с неговото обнародване. Във връзка с това се свиква заседание в българското читалище в Букурещ, на което се избира комисия със задача да изработи устава на бъдещото дружество. Между подписалите решението фигурират имената на Христо Георгиев, Йоан Д. х. Бакалоглу, Ману Симу и др. Никъде не фигурира вече името на Раковски. Той обаче отново е движещата сила в това начинание. Това ясно се вижда от едно писмо на Ст. Расидеску, печатаря, който издава вестниците на Раковски в Букурещ. „Господин Раковски — му пише той, — не знам какво стана с устава за вестника, кога ще се свика събранието. Добре би било да побързате, за да можем да започнем." И добавя: „Докато Вие не си дадете труд, работа не се върши!"[46] Раковски се заема и на 25 юни 1864 г. е подготвено и прието специално решение за съставяне на дружеството. Сумите обаче се дават отново от тези, които по-рано са станали причина за спирането на „Бъдущност". Като главен акционер фигурира Маринчо Бенли с 30 акции за 300 жълтици. Тук са и Йоан Д. х. Бакалоглу, Христо Георгиев и др.[47] Явно „старите" се стремят да наложат своите разбирания в новия вестник.

Създаденото анонимно дружество издава един брой от „Бранител", който се появява на 19 юли 1864 г. Вестникът е бил замислен да излиза два пъти седмично — така е отбелязано в разрешителното. [48] Като издател фигурира Стефан Расидеску, а отговорен редактор е Таке Василеску — и двамата българи от Букурещ. В него не само че не фигурира името на Раковски, но и насоката е друга: той не включва никакъв материал, имащ отношение към вътрешнополитически въпроси на Румъния. Дори и в такава форма обаче вестникът на може да просъществува и спира. „Бранител" пак плаши консервативните кръгове, които виждат нова възможност за Раковски да им причини неприятности. Че решаващата дума е имал той, това е ясно на всички, дори и вън от Букурещ. В писмо от 28 юли 1864 г.

Князът протестира и иска взимането на мерки срещу този вестник, така както той бил постъпил на времето с „Бъдущност". — Вж K. V e l i c h i, op. cit., p. 102.

[44] Това е съобщението, поместено от Раковски в бр. 10 на „Бъдущност" от 17 май 1864 г.

[45] Писмо от 20 май 1864 (АР, IV, с. 253).

[46] Пак там, с. 294.

[47] АР, I, с. 421.

[48] АР, IV, с. 306.

Никола Първанов пише: „Пръвийт брой „Бранител" е пред нас. Ако и не сте на вестника подписани, духът му ми обаче казва, че гл. редактор му е ваша милост. Ние прочее видим в „Бранител" — „Дун. лебед" и „Бъдущност"."[49] Така са мислели и сръбските читатели в Белград. За тях Първанов пише в същото писмо: „Всякой дума: То га Раковски задело уређује, само се неће из политичних узрока подписати!"

Спънките, които българският родолюбец среща във връзка с „Бранител", са големи. Той полага значителни усилия да набави липсващите му средства, за да може да издава своя „народен български вестник в Романия". Раковски търси заеми, като лично се ангажира да върне в срок парите. Той няма с какво да осигури дълга. „Истина чи аз не съм търговец, нито имам имот да мога да ви дам емство[поръчителство] за доверието, което искам да ми сторите" — пише той до неизвестен богат сънародник в Букурещ. Като гаранция за Раковски остава думата му, защото, както пише: „Никоги не ща търпя да злоупотребя това искано доверие, нъ ще ся трудя на всяк начин да ся отплатя."[50] За срещнатите спънки Раковски се оплаква и на Шарл Арен, негов дописник от Белград.[51]

Раковски помества в единствения брой на „Бранител" своя бележка, озаглавена „Важно известие". Тъкмо тя кара тези, които могат да дадат средства, да не желаят да помагат. Те са били против „Бъдущност", а в поместеното в „Бранител" известие четат, че „никой не можи отказа взаимната полза, коя можи да принесе такъв един вестник, а доказателства веществени веки ся появиха от изданието вестника „Бъдущност", който заради причините, коих то обнародува в последний си 10-и брой, не ще можи веки да следова и дале". В „Бъдущност" Раковски говори за онези, които са обвзети от „олигархически дух", които изискват всичко да става само по тяхна воля и убеждение. А „важното известие" в „Бранител" изтъква, че поради тези причини е спрял „Бъдущност" и че новият вестник ще продължи делото му. Естествено е поради това Раковски да не срещне подкрепа сред тези, които биха могли да дадат необходимите средства, а са били обект на нападки в „Бъдущност" независимо от уверението, че той се е оттеглил от „Бранител".

Даровит публицист, Раковски не се отказва от намерението си да уреди издаването на свой вестник. От едно писмо на Д. Л. Икономович с дата 17 октомври 1864 г., писано на румънски от Гюргево, разбираме, че неуморният родолюбец замисля нов вестник, та Икономович иска да бъде абониран за него за шест месеца, „ако се случи с божия помощ да го имаме"[52]. Раковски разбира, че ако намери поне печатница, би могъл да уреди издаването на печатен орган. Затова през есента на 1864 г. той предлага на болградчани да му предоставят градската печатница и съответен капитал, за да печата разни книги „и едно повременно съчинение или вестник еженеделен на български"[53]. И този пореден опит не успява — сред болградските българи той има и лични неприятели, които не се съгласяват с предложението. Така до края на живота си даровитият публицист няма въз-

[49] АР, IV, с. 316—317.
[50] АР, I, с. 314—315. Това е българин, който е в течение на начинанието, защото Раковски говори за съставеното дружество.
[51] Вж писмото-отговор на Арен от 26 юли /7 авг. 1864 (АР, IV, с. 315).
[52] Пак там, с. 332—333.
[53] Пак там, с. 422—423.

можност да подпомага борбата на народа със силата на перото си. Че това му тежи, личи от високата преценка, която дава на значението на печата за развитието на един народ: според него печатът (пресата) е едно от трите най-мощни средства за съхранението и развитието на народността.[54] И по-късно, когато издава преведената от него „Престолна реч владетеля Ромънии Александра Йоана I, изречена в отваряниего на Камарата и Сената 5/17 декември 1865“ (Букурещ, 1865), Раковски бележи накрая: „Не имевши за несчястие някои си вестник на наш български език, издаваем в Ромъния да вместиме тая престолна беседа. . . найдохме за нужно да я преведеме и обнародваме на български в особен лист.“ Това е последното споменаване на Раковски за печатен орган, половин месец преди преврата в Румъния и свалянето на княз Куза.[55] След това вече за него няма никакви условия да издава свой вестник.

Идейни възгледи, отразени в „Бъдущност“ и „Бранител“. Раковски като публицист

Когато Раковски започва издаването на „Бъдущност“, той вече е проявил своя журналистически талант. Редактирал „Българска дневница“ и особено „Дунавски лебед“, той е натрупал забележителен за онова време опит, воювал е срещу външни и вътрешни врагове на освободителното движение на българския народ, участвувал е при разгромяването на чужди пропаганди, спомагал е за избистряне вижданията на цяло едно поколение. Той има определени политически възгледи по основните въпроси на съвремието си, изявил се е като последователен революционер, решителен народен вожд, талантлив пропагандатор. Неговите възгледи обаче не са закостенели. Успоредно с промените във външната и вътрешната политика еволюират и неговите схващания по редица въпроси около тактиката и стратегията на народната борба. Особен интерес представляват в това отношение двата последни вестника на големия български родолюбец.

Още в обявлението, поместено като уводна статия в брой първи на „Бъдущност“, Раковски посочва усилията, които смята да положи, за да брани българо-румънските интереси, както и интересите и правата на християнските народи в европейската част на Османската империя. Той е претърпял разочарования в усилията си да организира сътрудничество със сърбите — държавното ръководство в Сърбия не спомага за изграждането на единодействието, така както го разбира Раковски. В „Бъдущност“ обаче той не споменава нищо по този въпрос: той има пред вид правата и интересите на всички поробени християнски народи. По този начин големият български родолюбец остава верен на себе си: права и свобода на Балканите могат да се извоюват само при единодействие. В тази насока особено много могат да направят българи и румъни. Тези два народа винаги според Раковски са живели в любов и съгласие, имат общи герои в миналото, свързани с хиляди нишки на роднинство, приятелство и взаимни интереси. Неслучайно накрая Раковски се провиква: „Българи и Ромъни отвсякъде! Ключ Въстока е в наши ръце!“

---

[54] Вж Позив към българите в Крайова, 1865 (АР, I, с. 425—426).
[55] Брошурата излиза в края на януари 1866 г.

По-особено е отношението към гърците. Раковски никога не е хранил неприязнени чувства към гръцкия народ — за него неприятелят е фанариотското духовенство, въобще фанариотите с тяхната „мегали идея", с политиката им на пълна подкрепа на феодалната Османска империя. Отношението му към гърците намира широко отражение в поместената в „Бъдущност" статия „Защо ся исключава грько-еленский назван народ от съюза на народите, коим принадлежи разрешението въсточнаго въпроса"[56]. Повод за тази статия дава материал, поместен в румънския елинофилски вестник „Реформа", който протестира против заетата от Раковски позиция. След като прави историческа екскурзия, Раковски стига до създаването на Византийската империя, която се стреми да претопи народите, влизащи в състава ѝ. Този процес е спрян от турското нашествие, но се претворява в т. нар. „голяма идея панелинизма": разпространение на елинизма сред християнските народи, влизащи в състава на Османската империя, и постепенното им погърчване с оглед на разрушаването на турската държава отвътре и изграждането наново на една мощна Елада от Карпатите до Средиземно море и на изток до Кавказ. В морето на панелинизма — пише Раковски са потопени и караманлии, и албанци, българи, сърби, заедно с босненци, херцеговци, та дори и румънските княжества — това може да се прочете в различни гръцки трудове. Ето това са прекомерните искания на гърците, които карат другите народи да не ги приемат като съюзници. Раковски показва цялата своя демократичност и искрена привързаност към принципа на взаимодействието между всички народи, като заключава: „Нашето начяло всякоги е било да почитаме и уважаваме сичките народности и да правиме съюз с тях, когато са тии искрени и праведни, т. е. когато признават взаимната си длъжност с нас. Когато грько-елените додат в съзнание и ся покажат такива, ние сме първи да им простреме приятелска и братска ръка." По този начин големият български революционер посочва широтата във възгледите си: в съюза на балканските народи е приет всеки, който изостави прекомерните си искания за сметка на другите и искрено приеме да сътрудничи на базата на равноправието, при признаване на народните права на всички останали членове на съюза.

Възгледите на Раковски в това отношение го изтъкват като последователен убеден революционер, непримирим към чуждото господство, и същевременно дълбоко демократичен във вижданията си, чужд на национализма и шовинизма. Радетел за балканско единство, той е готов да протегне ръка и на тези, с които е водил десетилетия наред жестока борба тогава, когато и те възприемат същите единствено правилни принципи на международно сътрудничество. С тези свои виждания Раковски изпъква като един от най-видните радетели за балканско единодействие, далеч надрасъл предразсъдъците, характерни за много политически кръгове сред балканските народи. Широтата във възгледите на Раковски проличава и при съпоставяне възприетите от него принципи с вижданията на Богдан Хашдеу, който в следващия брой на „Бъдущност" излага своето становище по същия въпрос. Той не е съгласен с Раковски, когото упреква, че много лесно се съгласява да протегне братска ръка на гърците. Според Хашдеу балканските народи хранят някаква органична отврата към гръцкия елемент, която не може да се превъзмогне. Тя идва и от вродената у гърците нетърпимост към други

[56] Бъдущност, бр. 4, 29 март 1864.

вероизповедания. Положението на Балканите има своя специфика: румъните са православни, но има и униати сред тях, албанците са православни, мохамедани и католици, същото е при българите, при бошнаците. Как могат гърците да влязат в един балкански съюз при традиционната нетърпимост, която показват към други вероизповедания? Хашдеу проявява съмнение по отношение на възможността гърците да могат да сътрудничат при спазване на пълна търпимост и зачитане между отделните народи и вероизповедания. Раковски проявява повече вяра в народа, бил той и гръцкият. В това отношение българският патриот се изявява не като някакъв лековерен оптимист, а като политик, умеещ да прокарва разлика между държавни ръководители, които могат да се сменяват, между отделни дейци, от една страна, и народа, от друга. Като убеден демократ Раковски винаги е склонен да вярва в народните добродетели независимо дали се касае за българския народ или за румънския, за сръбския, за гръцкия и т. н. Затова и през цялата си напрегната обществена дейност той съумява да поддържа близки приятелски връзки с представители на всички балкански народи.

Големият, многогодишен спор с Цариградската патриаршия е породен тъкмо от позицията, която гръцкото духовенство заема по отношение на българския и другите народи, намиращи се под негова църковна власт. В „Бъдущност" Раковски отделя наново място на този въпрос, но вече в исторически аспект, за да обясни някои свои възгледи и да посочи причините, които са ги породили. Той помества като подлистник труда си „Български вероизповеден въпрос с фанариотите и голямая мечтайна идея панелинизма", в който се спира върху началото и развитието на разпратa, описва и историята на гръцката „мегали идея" от древна Елада до 1821 г. и по-късно. В друга своя статия — „България" — Раковски коментира свиканията от Патриаршията извънреден събор за обсъждане на българския църковен въпрос. Българският патриот иронизира усилията на фанариотското духовенство да разглежда въпроса в светлината на някакви „апостолски правила". За българите борбата се състои не в някакви църковни канони и догми, а в отделянето от чужда власт и изграждането — Раковски го нарича възобновяване — на народно свещеноначалство. Срещу каноническите умувания на фанариотите българите противопоставят общонародното постоянство. Борбата — това Раковски многократно е изтъквал — не е верско-догматична, а народна, борба против опитите на Патриаршията да погърчи чуждите народи, върху които е разпростяла църковната си власт.

Вижданията на Раковски по отношенията с Цариградската патриаршия намират отражение и в позицията, която той заема по един животрептящ въпрос в Румъния, по който тъкмо по онова време се водят оживени спорове в страната — изземването на имотите на манастирите. Въпросът излиза извън рамките на румъно-гръцките отношения и засяга пряко и останалите християнски народи на Балканите, на първо място българите.

Както вече отбелязах, манастирските имоти в Румъния обхващат близо една четвърт от поземления фонд на страната. Това огромно богатство се намира в ръцете на Цариградската патриаршия, която ръководи манастирите. По този начин голяма част от националното богатство на Румъния се изнася и ползува от чужда сила, поставя се в услуга на интереси, които нямат нищо общо с интересите на румънския народ. След

дълга съпротива в Румъния е гласуван закон за изземване на тези имоти. Последиците от този справедлив акт на румънското правителство дълго вълнуват обществеността и са предмет на много дискусии в дипломатическите и други кръгове.

Ударът върху Цариградската патриаршия е сериозен — тя се лишава от един значителен доход, който е давал широки възможности за засилване на нейната власт над християнските народи в Османската империя. Убеден противник на фанариотското духовенство, Раковски подкрепя с всички сили мярката на румънската държава. Още в първия брой на „Бъдущност" той изтъква справедливия акт, тъй като манастирските имоти представляват имущество на румънския народ, на чиято територия се намират, събрани са от завещания, които не са направени в полза на фанариотското духовенство, а на църквата.[57] Раковски помества и специална статия „Документи, уничтожающи сплетките гръко-фенерскаго свящества, коих иска то да впосее според обичая си между простодушному ромънскому народу"[58], в която подчертава, че секуларизацията на манастирските имоти представлява „последний смъртоносен удар за гърците въобще, както показваха чрез пресата си".

Раковски се стреми да изобличи интригите на фанариотското духовенство, което се мъчи да посее раздор между българи и румъни и във връзка с мярката на румънското правителство. Според Раковски Румъния има пълното право да секуларизира манастирските имоти. Подобни мерки в световната история има много и Раковски ги сочи: в Русия при цар Петър, във Франция при Наполеон I, в Турция при султан Махмуд, в Италия — никой не е реагирал. Българският родолюбец подчертава, че румънският народ знае как да отхвърли интригите на чуждото духовенство, да се справи с опасността.

Изземването на манастирските имоти е въпрос, по който в Румъния съществува почти пълно единодушие. Не е така обаче с другите реформи, замислени от княз Куза и Когълничеану. Точно по времето, когато Раковски издава „Бъдущност", се разгаря острият спор около поземлената реформа в Румъния. През март правителството на Когълничеану внася за разглеждане законопроекта за аграрна реформа, като го публикува в румънския официален вестник „Мониторул" и го разпраща из цялата страна. Оземляването на румънските селяни измества на заден план всички други проблеми и навсякъде заема първо място. Започват бурни разисквания в Камарата — те се пренасят и в печата. Като поставя класовите си интереси пред държавните, на 13/25 април 1864 г. опозицията с 63 гласа против 36 отхвърля правителствения проект. Правителството на Когълничеану подава оставка. Княз Куза обаче не я приема и отлага заседанията на Камарата. На 2/14 май той разпуска народното събрание и насрочва народен плебисцит, при който румънският народ гласува в огромното си мнозинство за прогресивните реформи на княза.[59] При тази напрегната обстановка във вътрешнополитическия живот на Румъния Раковски сменя облика на „Бъдущност": начиная от бр. 8, той изоставя неутралното си държане и заема ясно определена позиция на страната

[57] Вж ст. му: Манастирский въпрос с гръкофанариотите в Ромъния. — Бъдущност, бр. 1, 8 март 1864.

[58] Бъдущност, бр. 2, 15 март 1864.

[59] Подробно вж в кн. ми: Раковски и балканските народи. . ., с. 247—248.

на княз Куза и Когълничеану, на страната на прогресивните реформи, замислени в интерес на румънския народ. Големият български патриот аргументира виждания, които отговарят на идеологията му на последователен революционер-демократ. В открития нов раздел в „Бъдещност" — „Вътрешний граждански обзор" — той отбелязва, че най-важният въпрос по онова време е селският закон. Справедливото уреждане въпроса за земята ще даде възможност на Румъния да стане силна. Неговите симпатии са изцяло на страната на трудовите маси, които работят земята, без тя да им принадлежи, против чокойството. Раковски страстно защищава правото на селянина да притежава свое „частно отечество"[60]. В страната трябва да царува свобода и равноправие, без никакви класови привилегии за една група хора, без експлоатация на селянина. След исторически екскурзии, при които посочва, че когато се радва на своя собственост, селянинът защищава страната си, а когато е лишен от свое имущество, чака дори с надежда чужди нападения, от които се надява да получи освобождението си, Раковски изтъква, че правото на селяните да бъдат оземлени произтича от „правото народности, правото отъчества, правото преобразования, правото века, правото изтребления на злоупотребленията и проч., и проч.".

Раковски засяга същия въпрос и в следващия брой на вестника.[61] Той отбелязва, че всеки народ може да се развива само когато се радва на свобода и равноправие. Съществуващото в Румъния болярство (чокойство) е допринесло за спъване напредъка на румънската държава, понеже „преимущество и свобода, равноправност и преимущество са неща съвсем противни едно другому. Тии никоги не могат съществува в едно и исто время" — пише той. А свобода и равноправие може да има само този, който притежава собствеността над земята, която обработва. Раковски ясно се обявява против феодалната зависимост, наложена от румънското болярство над селяните и свързана с привилегиите на земевладелците и безправието на селските маси. Той поддържа буржоазната собственост, като изтъква правото на този, който работи земята, да бъде и неин собственик. Становището му по аграрната проблема в Румъния дава възможност да се очертаят по-пълно неговите възгледи по аграрната политика на българското революционно-освободително движение: как си представя той разрешението на аграрната проблема в България. Огромното мнозинство от народа съставляват селяните. Те трябва да имат достатъчно земя, следва да им се осигури пълна свобода и равноправие, за да се привържат към отечеството. Раковски говори общо за селяните, без да ги разглежда диференцирано — той не стига до възгледи, които биха отделили богатия от безимотния или малоимотния селянин. В Румъния обаче

---

[60] И преди да напусне неутралната линия на поведение в „Бъдущност", Раковски намира начин да изяви отношението си към въпроса за собствеността на земята. Още в бр. 1 на „Бъдущност" от 8 март 1864 г. той се спира върху събитията в Русия и Полша (вж ст. му Последни известия). Раковски коментира оземляването на селяните, които „са станали притяжатели свободни". Тази мярка веднага довела до стихване на вълненията. За аграрните виждания на Раковски вж цит. ст. на Д. Косев. Идеологията на Г. С. Раковски; Ж. Натан. Г. С. Раковски за икономическото развитие на България. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 27—29 и 42—57.

[61] Бъдущност, бр. 9, 10 май 1864.

положението е такова — селячеството е без собственост над земята, която обработва, пълни собственици са феодалните владетели — чокоите.

С участието си във вътрешнополитическите борби в Румъния Раковски посочва още едно обстоятелство: че интересите на отрудените народни маси във всички страни са еднакви. Борбата на румънските селяни е борба и на българското селячество. Поради това Раковски съветва българите да подкрепят усилията на румънското правителство да проведе аграрната реформа. „От наша же страна ние им казваме да не слушат никак болярските интриги и да си помислят колко са ги мъчили и тях и колко години са работили за тях" — се обръща той към сънародниците си преди провеждането на референдума.[62]

Раковски взима становище и по друг важен въпрос — избирателния закон в Румъния. Избирателната система по онова време осигурява права и възможности на олигархическото малцинство и лишава от право на глас широките народни маси. Той помества много материали в полза на реформата, която замислят княз Куза и Когълничеану — чрез изменение на избирателния закон да дадат възможност на целия народ въз основа на всеобщо право на глас да участвува в политическия живот на отечеството си. В бр. 9 на „Бъдущност" Раковски помества статията на приятеля си Богдан Хашдеу „Да или не", написана по повод на предстоящия плебисцит. Статията, както отбелязва сам авторът, отразява вижданията и на Раковски. В нея горещо се приветствува решението целият народ чрез общо и пряко гласуване да каже тежката си дума по въпроса за бъдещото устройство на страната.[63]

В единствения брой на „Бранител" Раковски е принуден да стои настрана от политическите новини: той засяга само българския църковен въпрос. Тонът и съдържанието връщат с много назад становищата, поддържани от неуморния родолюбец в по-раншните му трудове. Българите са съветвани да постоянствуват и да пъдят фанариотските митрополити, да не им позволяват да ги угнетяват, защото „и самото правителство от няколко години насам в подобни преобразования ся занимава в държавата си, т. е. да прикъса всяко злоупотребление и да въведе равноправност за всичките си подани без разлика вероизповедания и народности". Когато отвсякъде бъдат изпъдени гръцките владици, тогава народното желание ще бъде потвърдено от Високата порта!

Първият брой на „Бранител" е плод на компромис със „старите", които дават материална помощ при условие, че Раковски изостави полемичния тон и придаде на изданието облик, отговарящ на техните интереси. Естествено такъв хибрид не може да просъществува: той е неприемлив за Раковски, а големият родолюбец — неприемлив за консервативните среди, които нямат никаква вяра в него. Резултатът е налице — освен

[62] Бъдущност, бр. 9, 10 май 1864.

[63] По въпроса за избирателния закон Раковски получава дописки от чужбина, които също сочат демократичния характер на реформата. В този смисъл пише от Белград Шарл Арен. Той сочи и причината, поради която специално в Австрия са се обявили против тази мярка, която по начало цели да даде на народа по-голямо участие в управлението: австрийското правителство се опасява, че реформата може да попречи за влизането в Народното събрание на някои боляри, свикнали да отиват във Виена, за да приемат внушенията относно политическата линия, която трябвало да следват по отношение на своята страна и на своя княз (писмо на Шарл Арен от 12/24 май 1864. АР, IV, с. 250—251).

единствения брой на „Бранител", друг брой не се явява! Самият този факт сочи, че вече е невъзможно каквото и да е сътрудничество между „старите", свързани по класови интереси с консервативните кръгове сред българската емиграция, и революционните среди, чийто ръководител е Раковски. Пропастта между двете групировки се увеличава непрекъснато и става все по-голяма. Тя е причина и за окончателното прекратяване журналистическата дейност на пламенния родолюбец.

Продължила с прекъсвания от 1856 до 1864 г., публистичната дейност на Раковски се откроява с целенасочеността си. Тя е подчинена изцяло на основното във вижданията на българския деец. С всяка своя статия, бележка, коментар, с всеки свой ред Раковски се стреми да подготви народа за изпитанията, които предстоят, старае се да вдъхне смелост в предстоящата решителна борба за свобода. Няма почти въпрос из живота на народа, който той да не засяга във вестниците си. Независимо от това, за какво се касае — дали за просвета или за църковна свобода, за бита на народа или за икономиката му, дали полемизира с врагове или анализира събития от външната политика, — Раковски винаги се стреми да отстоява точно определени позиции. Всяко събитие той пречупва винаги под своя ъгъл на зрение, един извод винаги се налага за читателя: единствен спасителен изход от нетърпимото положение е борбата, решителната всенародна борба! Написани неподправено и с жар, проникнати от най-чисто родолюбие, редактирани със забележително публицистично майсторство, вестниците на Раковски слагат началото на революционната линия в развитието на българския печат. Така с таланта си, с несъмнените си качества големият син на българския народ се явява в още една област като пионер, сложил начало на една забележителна традиция в българската журналистика.

Дейност на Раковски през 1864—1865 г. Нови усилия за народната просвета и култура. „Българска старина"

Публистичната дейност на Раковски по време на престоя му в Румъния представлява само една страна от неговите занимания. Неуморим, активен, постоянно в движение, търсещ пътища за действено служене на интересите на народа, той участвува и в редица други инициативи, прояви, акции, пряко свързани с живота на българската емиграция, с бъдещето на българския народ. Тази богата дейност е подчинена на основното в живота му: борбата за освобождение на българския народ.

През тези години Раковски не спира своята революционна дейност. Той се ползува със забележителен авторитет сред българската революционна емиграция и е признат вожд на всички борци за народна свобода. Прибрал се в Белград с четата си, Хитов се обръща към него за съвет. „Не знайме сега какво да правиме, като с ваша милост не можахме да ся сбереме да ся разговориме" — му пише старият войвода, след като осем дни по-рано му е изпратил и друго писмо.[64] Хитов моли Раковски да му

[64] За съжаление то е загубено и съдържанието му остава неизвестно.

посочи какво да предприеме — във връзка с това е изпратил в Букурещ при него х. Димитър х. Николов за указания. Хитов желае да знае какво мисли Раковски „за бъдещността на нашя беден и злощастен народ". В своите спомени той добавя по този въпрос, че решил заедно с четата си да изпратят х. Димитър в Букурещ, за „да се разговори с Раковски и да го пита може ли да се работи от там за нашето поробено отечество"[65]. Панайот Хитов пресъчва още едно свое убеждение, което има явна връзка с опита на Раковски: за бъдещето на българския народ трябва да мислят българите, защото „бъдещността. . . не треба от другиго да я чакаме, да от нас си". Явно Хитов носи в себе си много съмнения и неверие, поради което добавя още, че преди години (има пред вид Легията) „мисляхме, че е времето дошло и ни да ся един път избавиме, но надеждите ни останаха празни, които ако и да не щеха може би празни да останат, но с надежда, че от чужда ръка помощ ще ни дойде, тъй останаха". — И добавя: „Сега вечи гледиме, че ако ни сами не станим, излъгане сми и никога не ще да си изпълним надеждите." Старият опитен войвода пише, че има много да говори с Раковски, но с писмо не е възможно.[66]

Изпратен от Панайот Хитов, при Раковски се озовава Хаджи Димитър. Около големия българин по това време се навъртат и много други народни борци. Той замисля точно тогава нова смела акция: да изпрати зад Дунава чета, която да ликвидира спасен народен враг и потисник — търновския митрополит Неофит. За тази акция Раковски разговаря и с богат букурещки българин (по всяка вероятност Христо Георгиев?), от когото иска средства, необходими за целта. Раковски пише, че има „някои си приятели, кои са приготъени да идат и кои са познати добре, чи могат да извършят успешно такова едно общополезно предприятие". Те трябвало да тръгнат още на другия ден (на 6 юни 1864 г.), но било необходимо да им се даде известна помощ, за да могат да отидат и се върнат. Раковски изисква да се пази пълна тайна, за да се осигури успехът на начинанието.[67] Групата се състояла от 12 души — за войвода бил избран Стоян Люцканов, а за знаменосец — Хаджи Димитър.[68] Подготовката не е могла да стане толкова бързо, защото на 2 юли Хаджи Димитър е още в Браила и оттам пита Раковски за четата си.[69] Натоварената да убие търновския митрополит група се прехвърля по-късно в България, но не успява да изпълни задачата си: фанариотинът взел сериозни мерки за охрана. Хаджи Димитър се връща във Влахия в края на септември.[69а] По-късно остава той при Раковски, докато наново трябва да прехвърли Дунава.

През 1864 г. според Христо Македонски Раковски подготвил нова чета начело с Петър Стоянов и Христо Македонски с цел да навлезе в Турция и да очисти и изтреби турските шайки, които срещне по пътя си.

---

[65] П. Х и т о в. Моето пъ уване по Стара планина. . . С., 1934. с. 36.

[66] Вж писмото от 9 апр. 1864 (АР, IV, с. 226—227). Подписано е от Панайот Хитов и Стоян Люцканов от Сливен, шурей на войводата, ходил като четник из Балкана.

[67] Вж писмо на Раковски от 5 юни 1864 (АР, I, с. 313—314).

[68] Вж Ив. П. К ъ р ш о в с к и. Кратко животописание на войводата Стефан Караджа, който почина юначно в 1868 лето. — В кн. му: Из миналото. Документи по българското възраждане, т. II. С., 1929. с. 143—145.

[69] АР, IV, с. 298.

[69а] Вж телеграмата му от 27 септ. 1864 , изпратена от Гюргево (НБКМ, БИА, ф. Раковски, IБ 1796/52).

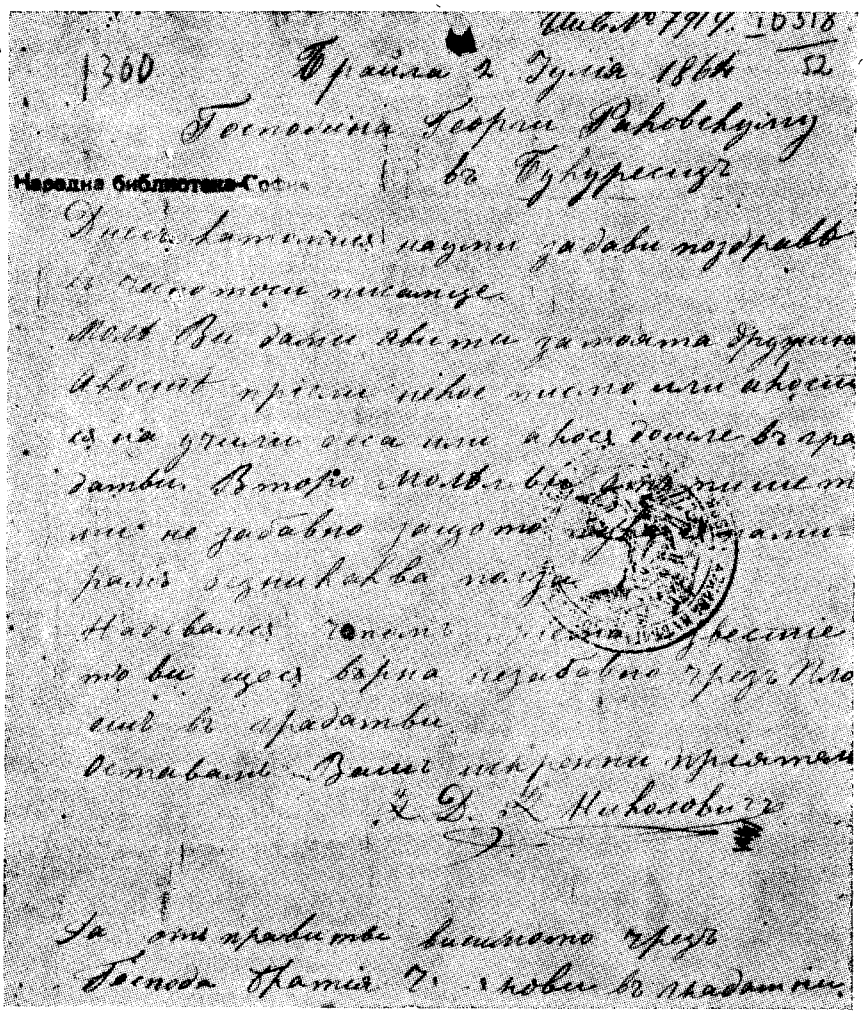
Народна библиотека-София

Факсимиле от писмото на х. Димитър х. Николов с дата 2 юли 1864 г.

Четата била съставена от 12 души, като се предполагало, че в Софийско към нея ще се присъединят още четници. Раковски се погрижил да снабди момчетата с оръжие и облекло. Четата минала Дунава, стигнала до Рилския манастир, по пътя ликвидирала прочутия разбойник Асан Пехливан, който вършел злодейства над българското население. Никой обаче не се присъединил към борците за народни права. Шест души от четата се прибрали по родните си места, а другите шест продължили и изкарали зимата в Зографския манастир като поклонници. Напролет по същия път се върнали в Румъния.[70]

[70] Вж Хр. Македонски. Записки. . . С., 1896. с. 34—36.

Раковски полага усилия да набавя оръжие. Понастоящем не се знаят всички начини, чрез които той успявал да се снабдява. Запазено е в архива му едно писмо, което може би стои във връзка с усилията да набави необходимото оръжие за народните борци. Любомир Йованович, сърбин, на служба в Арсенала в Букурещ, пише на българския революционер, че ще донесе това, за което са уговаряли по-рано. Йованович бил офицер и явно е подпомагал българите.[71]

През цялото време Раковски стои в центъра на различните почини за борба срещу османското феодално иго. Дори и когато се касае само до слухове за някакво движение, сред чуждите кръгове те се свързват неизменно с името на Раковски. Така например в един свой доклад от Цариград сръбският дипломатически агент в Османската империя Йован Ристич донася на Илия Гарашанин, че се очакват нови вълнения в България и че може би на дъното им стои кръгът около Раковски, който би могъл да се опита да действува „мимо друге народе" или в тайно съглашение с княз Куза.[72]

За да осигури успеха на народната борба, Раковски неизменно следи международното положение, преценява съотношението на силите, стреми се да е в курса на събитията, за да ги използува за българската кауза. Интересни са например съобщенията, които през цялото лято на 1864 г. му праща от Белград старият негов сътрудник от времето на „Дунавски лебед" Шарл Арен. От едно негово писмо с дата 26 юли/7 август 1864 г. се разбира, че Раковски в писмо до Арен бил изразил различни предположения около европейската политика и отношението ѝ към Балканите.[73] Българският родолюбец поддържа връзка и с Черна гора. В Букурещ той посреща пратеника на княз Никола и негов адютант Марко (Маша) Вербица, дошъл, за да води преговори с румънското правителство за общи действия против Османската империя. Раковски не изпуска случая, за да улесни задачата на Вербица при тези преговори. Както пише до черногорския княз, той прави това с чувството, че изпълнява своя дълг и към българския народ, и към Черна гора.[74] За мисията на Вербица Раковски съобщава и в „Бъдущност", като свързва посещението в Букурещ с преговори и със Сърбия.[75] Раковски е поддържал преписка и с архимандрит Никифор Дучич. От едно загубено понастоящем писмо разбираме характера на тази преписка: Дучич държи Раковски в течение относно военната подготовка и дух на черногорците. Според него щом румънците почнат борбата, ще се вдигнат и в Черна гора: „Кад би тамо пукло и амо би одјекнуло."[76] Важно място в тези планове заема борческата Черна гора: за нея и храбрия ѝ народ Раковски печата голяма статия в „Бъдущност". Познаващ страната, той се възхищава от високия дух и твърда решимост на черногорците, тези „юнаци, гостоприемци и честолюбиви человеци",

---

[71] АР, IV, с. 352.

[72] Вж доклада от 5 ян. 1866 — в ст. на Дж. Игнятович. Сръбски документи по Българското възраждане. . ., с. 337—338.

[73] Писмото на Раковски е загубено. Писмото на Арен вж в АР, IV, с. 315.

[74] Писмо от 13 април 1864 (АР, I, с. 311).

[75] Бъдущност, бр. 5, 5 апр. 1864.

[76] Писмо от Дучич до Раковски от 20 март 1864. Заедно с други интересни документи около тези преговори за балканско единодействие в борбата то е било задържано от Боби Петров и днес е загубено.

с характер, сходен с този на старопланинските българи, честни в договорите с приятелите си.

Качествата на Раковски и развитата от него дотогава дейност му създават широка известност като един от най-добрите познавачи на положението на българския народ. Мнозина ръководители на външната политика на европейските сили търсят поради това Раковски, като искат от него изложения и мнения по различни щекотливи проблеми. За подобен случай говори например Шарл Арен в едно свое писмо от 7 август 1864 г. Той предава молбата на Дозон, френски консул в Мостар, познат на Раковски, който иска от българския деятел да подготви изложение върху политическото и религиозното положение в България. Изложението било поискано от френския министър на външните работи Друен дьо Люис по време на разговор с Дозон в Париж, когато ръководителят на френската външна политика бил запознат с дейността, познанията и авторитета на Раковски.[77]

Борец за балканско единство, Раковски се ползува с името на познавач на проблемите не само на българския народ. Сътрудничил дълго със сърби, гърци, черногорци, румъни, Раковски е търсен и от чужденци, които посещават Балканите и искат да си изяснят развитието на събитията. Много са неговите срещи с видни общественици от Запад: всеки контакт е използуван от българския родолюбец и за изясняване на българските становища, за отстояване интересите на българския народ.

Показателен в това отношение е контактът, който Раковски има с видния английски публицист и общественик Хъмфри Сандуйт. По професия лекар-хирург, Сандуйт взима участие в Кримската война, изучава турски и гръцки език. Като инспектор на турските военни болници той кръстосва Балканите и има възможност да се запознае с живота на населението по тези земи, да види страданията му под станалото непоносимо османско феодално иго. От това време Сандуйт се убеждава в негодността на султанската администрация. Върнал се в Англия, той пише редица трудове върху действителното положение в Османската империя. През 1864 г. Сандуйт е отново на Балканите, изпратен от редакциите на „Таймс" и „Спектейтър". От Белград той тръгва към Букурещ, снабден с препоръчително писмо от Филип Христич. Видният сръбски държавник го препоръчва на Раковски. „Драги пријатељу — се обръща Христич към българския родолюбец, — вам препоручам једног човека, кои је редки пријатељ Славена на истоку; то је г. Сандвит, Енглез, мој стари пријатељ." — И Христич добавя: „Г. Сандвит чуо је о вама много говорити и његова је велика жеља да се упозна и да говори са човеком, кои је и код свога народа, и код други Славена тако лепо име стекао."[78] Дошъл в Букурещ в началото на юни 1864 г., Сандуйт има няколко срещи с Раковски, който успява да го превърне в горещ защитник на българската кауза. За този период от досега между Раковски и Сандуйт са запазени и други документи, които говорят за контактите и разговорите между двамата

[77] Вж АР, I, с. 315. Изложение от Раковски е искано и по-рано, през 1858 г. — предназначено за руското министерство на външните работи (вж писмото на Иван С. Иванов, АР, II, с. 361).

[78] Раковски е поддържал близки отношения и със самия Филип Христич, който го поздравява и от името на семейството си. Вж неговото писмо от 27 май 1864 (АР, IV, с. 257).

дейци. В чест на гостуващия виден англичанин сръбският дипломатически агент в Букурещ Коста Магазинович дава обед, на който са поканени и няколко сърби и българи от румънската столица. Сред българите са трима представители на „старите" — Христо Георгиев, д-р Атанасович и д-р Протич — и стях и Раковски. Видният англичанин вдигнал тост за светлото бъдеще на българи и сърби. Магазинович донася в един свой доклад до Гарашанин за водените с Хъмфри Сандуйт разговори.[79] Той подчертал пред англичанина сръбското желание за обединение с българския народ. Сърбия не искала да засяга българския национален характер, „кои нај-после незнам у чему се од народности Српске и разликује, ако не само њиовим искваренim идиомом". С българите Сърбия желаела като с братски народ да се обедини („споити се"), като по този начин двата народа образуват една силна общност, която, осланяйки се на всенния дух на сърбите, ще представлява добра гаранция пред приятелските сили за пазене независимостта си. Магазинович донася на Гарашанин, че Сандуйт е разговарял и с българите, и специално с Раковски, с когото е имал няколко срещи.

На 5 юни Сандуйт заминава от Букурещ. Според Раковски той е „останал твърде задоволен от визитата. . . и обяща ми ся чи ще води с мене рядовни кореспонденци[80]. Засега не разполагаме с данни за понататъшната връзка между Сандуйт и Раковски. Отражения обаче намираме в творчеството на английския общественик. След завръщането си в Англия той издава отделна книга — „Бележки върху южнославянските страни в Австрия и Европейска Турция"[81]. В предговора Сандуйт се спира върху високите качества на българите и изтъква Раковски като ръководител на Българската легия в Белград, като дава място и на една дописка от София, поместена в „Дунавски лебед".[82] В началото на книгата си Сандуйт помества етнографска карта, подготвена от Феликс Каниц, в която границите на българските земи отговарят на действителното разпространение на българската народност по онова време. Наскоро след срещата си с Раковски Сандуйт помества в английския вестник „Спектейтър" (от 30 юли 1864 г.) едно свое писмо, в което отбелязва, че ако не се подобри положението на българите, те са застрашени от опасността да бъдат подложени на поголовна сеч (това, което действително става 12 години покъсно!). Сандуйт печата и други трудове, написани с топло чувство към българския народ.[83]

В Румъния Раковски се ползува от доброто разположение на княз Куза към българите и специално към него. Той високо цени демократич-

[79] Вж доклада на Коста Магазинович в цит. ст. на Дж. И г н я т о в и ч. Сръбски документи. . . с. 314—315.

[80] Раковски до Христо Георгиев, писмо от 5 юни 1864 (АР, I, с. 314).

[81] Notes on the South Slavonic countries in Austria and Turkey in Europe. Edinburg and London, 1865.

[82] Относно насилственото настаняване на Доротей в София от управителя Хасан Тахсин паша и принудителното събиране на владичината по софийските села. — Дунлебед, бр. 42, 18 юли 1861.

[83] Спирам се по-подробно върху връзката на Раковски със Сандуйт, защото. тя е характерна за още една страна от дейността на видния български революционер: пропагандната му дейност сред чужденците в полза на каузата на българския народ. Благодарение на качествата си, на интелекта и знаенето на чужди езици той успява да спечели много и влиятелни приятели за България, искрено съчувствуващи на българската кауза.

ните тежнения на румънския владетел и в „Бъдущност" подкрепя неговите усилия за подобряване положението на румънския народ. И по-късно, когато е лишен от възможностите, които му предоставя издаването на собствен вестник, Раковски следи с интерес борбата на Куза за запазване самостоятелността на Румъния. Като се стреми да използува станали в Букурещ безредици през лятото на 1865 г., великият везир Фуад паша изпраща писмо до румънския княз, което представлява неприкрит опит за намеса във вътрешните работи на страната. Куза дава достоен отговор, с който показва как трябва да се брани независимостта, против намеренията на Високата порта да взима страна в събития, свързани с отношенията между правителството и опозицията в Румъния. Като иска да доведе до знанието на българите смелото държане на княз Куза, Раковски превежда отговора му и го издава в самостоятелна брошура.[84] Пак в превод Раковски издава и „Престолна реч владетеля Ромънии Александра Иоана I, изречена в отварянието на Камарата и Сената 5/17 декември 1865 г." (Букурещ, 1865). Раковски превежда и отпечатва речта, за да могат българите — както сам бележи в края на брошурата — „да узнаят истинното положение Романии и приготвената векн нейна велика бъдущност, които ги ентересуват не по-малко от собственото отечество"[85].

Раковски поддържа близки връзки и с други ръководни румънски дейци: учени, държавници, военни деятели, публицисти и др. Тези свои връзки той използува и за оказване известни услуги на сънародниците си. Важно място тук заемат усилията на българския родолюбец да осигури приемането на повече българчета в основаното в Букурещ Висше медицинско училище, превърнало се скоро в Медицински факултет. Дейността му в тази насока е тясно свързана със заслужилия медицински деятел, по произход французин, д-р Карол Давила. Княз Куза дава разрешение по принцип да бъдат приемани и българи за следване на медицинските науки. Раковски помества в „Бъдущност" на уводно място гореща благодарност от името на българския народ за „великодушное гостоприемство", което румънският народ оказва на българите, и за съгласието на княза да се приемат българи да следват медицина в Букурещ. В бележка към благодарствено писмо, пратено от 30 души „знамянити българи" от различни краища на страната, Раковски добавя своя бележка, в която казва, че смята да пише друг път историята на медицинското училище в Букурещ, „това толкова полезно заведение и какви големи ползи ся учекват от него не само за румъните, но и за сичките народи, които са убратили взор си кам тая благородна и гостоприемна земя"[86]. Връзките си с д-р Давила Раковски използува при ходатайствата да бъдат приети нови българчета в училището.[87]

Спомогнал за записването на голям брой съотечественици в медицинското училище в Букурещ, Раковски се погрижва и за тяхното патриотично

---

[84] Отговор владетеля ромънов Александра Иоана А към везиря на Портата. Превод от румънски, Букурещ, 1865.

[85] За двете брошури, издадени от Раковски в негов превод, вж ст. на Лаура Баз-Фотиаде. Георги Раковски и политиката на Александър Иоан Куза.— Език и литература, 1972, кн. 2, с. 95—97.

[86] Бъдущно т, бр. 4, 29 март 186[illegible].

[87] Вж например спомените на д-р Алекси Друмев, сам следвал в това училище.

възпитание. От началото на 1865 г. той урежда за тях специални курсове по българска история.[88] Запазени са спомени на един от участвуващите в тези курсове, следващ тогава в Букурещ: млад студент, той посещавал преподаванията на Раковски заедно с около 20 свои състуденти и сънародници. Българчетата подали молба до д-р Давила да им разреши да ходят на лекции при Раковски. Като разбрал за какво се касае, Давила на драго сърце им разрешил — нещо, което при строгия режим на училището-интернат било изключение.[89] На тези лекции, при които Раковски учел младите българи не само да познават миналото на своята родина, но и да я обичат, редовно присъствувал и Хаджи Димитър. Интересно е и описанието на празника на Кирил и Методий през 1865 г. През този ден учениците излезли заедно с Раковски край Букурещ на угощение с печени агнета, приготвени от самия Хаджи Димитър по хайдушки. След угощението веселбата траяла до късно, като освен народните песни имало и упражнения в стрелба с револвери. Ръководители на тази стрелба били Хаджи Димитър и отец Натанаил, бъдещият охридски митрополит.[90]

Връзката на Раковски с д-р Давила намира изява и при друг случай, когато българският патриот се стреми да помогне на едно народно начинание: на строежа на болница в Търново. За тази цел Михаил Кифалов оставя значителна сума, румънската държава също отделя по 10 000 леи годишно, които се внасят в касата на специална ефория в състав Христо Георгиев, д-р Протич, д-р Атанасович и Георги Василиади. Въпреки събраните вече значителни суми строежът на болницата не започвал. В ръководството на ефорията виждаме имената на „старите", тези, които непрекъснато противодействуват на революционното движение. На 13 юли 1865 г. Раковски отправя до д-р Давила молба, с която иска румънската държава да се намеси.[91] Пламенният български родолюбец изнася, че в Търново не е започнат никакъв строеж, нито натоварените да съхраняват средствата лица са дали някому отчет за това, къде и как употребяват сумите. Раковски моли румънското правителство да изиска дадените дотогава суми със съответната лихва и за в бъдеще да постави тези средства под свой

в моята ст. Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 480. Вж и писмото на Николай Хорозов от Болград от 20 май 1864 г. по приемането на Петко Идрецов от Сливен (АР, IV, с. 253), писмата на д-р Вичо Панов от 12, 20 и 24 август 1864 г. за приемането на Христо Бояров от Шумен (пак там, с. 323—326) и др.

[88] В архива на Раковски се съхранява ръкописът на първата негова лекция „Кратки бележки върху преданието, което ся отваря даром младим ученикам българом в Букурещ, 1865 януария 15-го всяка неделя от 1 чяс до 3" (НБКМ, БИА, ІБ 173/52). И по-рано Раковски урежда преподавания по българска история. Докато бил в Белград, той събирал около себе си всяка неделя българчетата, които се учели в сръбската столица, „и им приказова от българската история". По спомените на Христо Иванов — Големия, който изнася тази подробност, Раковски заръчвал на българите в Белград да приказват български помежду си, за да не забравят матерния си език (вж Виктория Тилева. Спомените на Христо Иванов—Големия. — Известия на Бълг. историч. д-во, т. XXVIII. С., 1972. с. 398).

[89] Цит. моя ст. Спомени на съвременници. . ., с. 480. Спомен на д-р Алекси Друмев.

[90] Пак там, с. 481. Имената на повечето от слушателите са запазени и днес — вж Листа за учениците, които следват рядовно курсат на всеобщата история при г-на Г. С. Раковски (цит. моя ст. Документи за Г. С. Раковски. . ., с. 101).

[91] Текста на писмото на Раковски до д-р Карол Давила вж пак там, с. 103—104.

контрол.[92] Сам с прогресивни възгледи, със свой рапорт д-р Давила препраща искането на Раковски до министъра на правосъдието. В резултат румънското правителство иска сметка от ефорията.[93] По същия начин Раковски се е намесвал и при много други случаи с цел да помогне на свои сънародници или да се бори против някои несправедливости по отношение на тях.

Особено внимание Раковски отделя върху развитието на българското просветно дело. За него издигането на просветата на народа е важна задача, която обуславя по-високо съзнание и оттам — улеснява революционната борба за свобода. В един позив към българите от това време Раковски наново сочи значението на просветата: училището той слага между трите главни фактора, които подпомагат народното дело.[94] Сам още от най-ранна възраст полага усилия за просветата на народа: като ученик спомага за разпространяване книгите на учителя си, в Браила започва да преподава чужди езици,[95] през 1856—1857 г. в Нови Сад превежда от гръцки и сръбски език учебници по антропология не само за ученици, но и за възрастни. В едно ранно време той идва до убеждението, че е необходимо създаването на народно учебно българско общество със задача да разпространява знания сред младежта и възрастното население.[96] Известни са усилията му за издействуване разрешение за Болградската гимназия, по подбирането на учителския персонал и осигуряването ѝ със средства, по осигуряване условия на десетки младежи да следват в чужбина, по намиране учители за различни училища в България и за българските колонии във Влахия, Бесарабия и другаде, по разпространението на книги в България или сред българската емиграция. Още в обявлението за „Горски пътник" Раковски е писал, че „храброст без наука всякога е била суетна". Той има определено отношение и към науката, която е нужна на народа, защото не всяко знание е полезно. Още през 1856 г. пише за западните просветители, които предлагат на народа ново образование:

Разкошност! Френско развращение!
Изкуства, високи тяхни науки. . .
Оръдия са ѝ отровни билки,
Народ бедни д' угнетяват,
Ярем железън да им налягат![97]

Раковски се застъпва само за такова просвещение, което ще помогне на потиснатите, на поробените в борбата им за тяхното освобождение. Сам в лекциите, които започва през 1865 г. за студентите по медицина, сочи какви са разбиранията му за характера на образованието: българската младеж трябва едновременно и да овладява съвременната наука, и да обича пламенно отечеството си, народа си. С тези свои разбирания Раковски посочва ясно и мястото на народното образование, ролята му за

[92] Какви са били чувствата на Раковски към хората, които държали средствата, личи и от една бележка, запазена в неговия архив. „Букурещките български ефории или спекулантите и народното имя" — четеме в нея (вж АР, I, с. 598).

[93] Подробно вж в цит. моя кн.: Раковски и балканските народи. . ., с. 261—262.

[94] АР, I, с. 424—427.

[95] Като „даскала", учител по чужди езици той е известен дълго време в дипломатическите преписки след Браилския бунт през 1842—1843 г.

[96] Вж писмото до Иван С. Иванов от март 1858 (АР, I, с. 498).

[97] Напрасно отлъчие от Дакия 10-го юния 1856 (пак там, с. 571).

напредъка на българския народ. Всички почини в областта на просветата при него са подчинени на основната мисъл: цялостна подготовка на народните маси за тежката предстояща борба. С това той се отличава рязко от мирните просветители, които виждат освобождението на българите по пътя на мирния прогрес. Раковски обръща сериозно внимание и на патриотичното възпитание на младежта. Неслучайно той се старае да запали любовта към народа у всеки българин, защото, както пише в своето „Житие": „Любящий истинно своето отъчество готов е да принесе ради него не само сичко, що има за най-драгоценно на света, нъ и самий си живот!" Ето тази искрена любов към отечеството, към народа, може да се създаде „с доброто възпитание и с науката"[98]. Още през 1861 г. Раковски зове българите на борба против невежеството, този „най-голям неприятел чъловеческаго рода! Ние тряба да съкрушим глава того неприятеля и да го махним от помежду си!"[99]. С делото си в тази област, с това, което написва, пропагандира и сам извършва, големият син на българския народ посочва нагледно как народната просвета може да служи на революционно-освободителното дело. С цялата си енергия, пламък и пример, със своите трудове той става родоначалник на революционнодемократичните просветни идеи, разработени впоследствие талантливо от Любен Каравелов и Христо Ботев.

През 1864—1865 г. Раковски издава нови две свои книги: „Български вероизповеден въпрос с фанариотите и големая мечтайна идея панелинизма"[100] и отдавна замисленото списание „Българска старина"[101]. В тях пламенният патриот отново се връща към проблеми и въпроси, по които е писал в миналото, но им дава ново съдържание, като добавя и елементи, появили се междувременно от историческото развитие на българския народ и на Балканите.

В „Български вероизповеден въпрос с фанариотите. . ." Раковски поставя наново за разглеждане борбата на българите против опитите на фанариотското духовенство да претопи християнските народи, като наложи своя език, закрие народните български училища и църкви, установи пълно подчинение под своята духовна юрисдикция. Той отбелязва, че фанариотите, подкрепени вече и от свободните гърци, са взели мерки „да ся действува живо против развитието българския народности навсякъде, а особито в Тракия и Македония, названи от тях места, де обитава от памти века български народ. . ." (с. 3). Раковски се спира подробно на събитията след 1860 г., на опитите на католическата пропаганда, на дейността на народната комисия в Цариград, на ходовете на Цариградската патриаршия. Той обяснява, че от изхода на борбата зависи „живота или смъртта българския народности", защото въпросът не е верски, религиозен, догматичен, а за „святая ни народност". Раковски прави дълъг исторически преглед, за да посочи зараждането на фанариотството, на тази „збирщина, коя днес има равно значение с предатели, подзорници,

---

[98] Вж „Житието" (АР, I, с. 501).

[99] Писмо до Й. Дайнелов от 16 дек. 1860 (пак там, с. 223).

[100] Букурещ, 1864. 111 с. Паралелен текст на български и румънски. Началото на брошурата е поместено и в първите десет броя на „Бъдущност".

[101] Българска старина. Повременно списание, издаваемо в неопределено время. Кн. Първа. Месяц Чървен (Юлие) 1-и. Букурещ, 1865. 206, II с.

сплетници, народоубийци"[102], и стига до гръцката „мегали идея", според която православните народи в Османската империя трябва да бъдат погърчени. Изнася и случай от 1863 г., когато по време на престоя му в Атина бил свидетел на панелинистични прояви, изхождащи от принципа, че „всеки православен е грък" (с. 108). Според Раковски българите трябва да отговорят с разпространението на българския език навсякъде, където живеят те, чрез църквите, училищата и читалищата, чрез печата. Необходимо е в сърцата на младите да се вдъхне любов към науката и образованието, да бъдат подпомагани бедните, които нямат средства за учение, и не само по време на следването, но и по-късно, след свършването на училището, за да могат „да ся занимавът в книжевное поприще и принесът полза роду си"(с. 110).

Ето това е за Раковски „вероизповедний ни въпрос"—борба за българска народност, а не за религиозна институция. Докато през 1860—1861 г. той все пак засяга и някои църковно-догматични въпроси, разбира се, във връзка с борбата против фанариотското духовенство, през 1864 г. и до края на живота си не проявява вече интерес към тези проблеми. Доколкото го занимава, църковният въпрос привлича вниманието му само като средство за слагане преграда пред опитите за погърчване на българите, против чуждите асимилаторски домогвания.

През 1865 г. Раковски успява най-сетне да издаде първата и единствена книжка на своята „Българска старина". Отдавна замислено, изданието засяга въпроси около езика, историята и митологията.[103] Целият материал е подчинен на една мисъл: да се изтъкне древността на българския народ, за да се вдъхне гордост и вяра в бъдещето. Враг на шовинизма, Раковски тук наново сам изпада в крайност, като се мъчи да докаже, че славянският език бил най-старият, произхождащ направо от санскритски (самскритий!). Трудът му представлява обобщение на всички негови дотогавашни филологични, фолклорни и исторически схващания, намерили вече място в по-раншните му трудове. Издирванията му нямат никаква научна стойност. Другаде е тяхната заслуга: поставени в служба на патриотични домогвания, те са давали подтик и смелост на българите да се противопоставят на гърцизма. Това е било необходимо за онзи период от развитието на притиснатия от фанариотското духовенство и гъркоманството народ — Раковски съумява да задоволи тази нужда, да разпали патриотизма у българина, да премахне у него чувството за малоценност.

Добил широка известност, Раковски се ползува с авторитет не само сред сънародниците си, а и сред чужденците. Характерен в това отношение е един документ, останал в архива му и носещ дата 1865 г. Касае се за едно писмо на румънския общественик В. Бърлеску, който, обиден от Д. Великсин, се готви да го даде под съд. Намесил се и видният румънски

[102] С. 67. Когато употребява понятието „фанариоти", Раковски обикновено разбира гръцкото духовенство, Цариградската патриаршия. Под фанариоти обаче не трябва да се разбира само духовенството, а и цялата прослойка около Високата порта (не само духовна, а и светска), която дълго играе много важна роля в политическия живот на Османската империя.

[103] Дори и за единствената книжка Раковски събира трудно средствата, необходими за издаването ѝ. Той подготвя един „Позив за заем", с който се обръща към съотечествениците си — целта е да бъде издадена и втората част на събрания материал. Позивът остава без отглас — продължението на „Българска старина" не се появява на бял свят (вж АР, I, с. 424)

държавник, един от водителите на либералите, многократен министър, К. Росети, който, придружен от Стефан Расидеску, отишъл да иска извинение.[104] Бърлеску обаче решил да прости на Великсин едва след застъпничеството на Раковски. „Можете да уверите Д. Велисон — пише румънският деец на Раковски, — че само Вашето посредничество го спаси от затвора" — завършва писмото си той с уверение в дълбока почит към българския родолюбец.[105]

По това време Раковски вече няма никакво влияние сред групата на „старите" — с тях го разделя омраза, която стига до нетърпимост. Чувствата са взаимни — на тяхното отношение Раковски отговаря с дълбоко презрение; за него те са „шарлатани, които искат да продължават шарлатанството си и подир смъртта си", те са „спекуланти с народно име"[106]. Проява на дълбоки класови различия, тези чувства бележат етапа към 1864 г., когато консервативно настроените „стари" окончателно се разделят с революционно-освободителното крило сред емиграцията, вожд на което е Раковски. До 1864 г. те са се стремили да използуват опитния публицист и политик и — независимо от големите различия във вижданията — са финансирали някои от неговите почини — дотогава, докогато тези почини не са влизали в остро противоречие с техните интереси. След 1864 г. и по-специално след намесата на Раковски във вътрешните румънски борби на страната на демократичните реформаторски сили пътищата на революционнодемократичното течение в българския освободителен процес дефинитивно се разделят и все повече раздалечават от пътя на „старите". Борбата взима все по-открит характер, сблъскванията са по-остри, наситени с чувство на нетърпимост. В тази обстановка в Румъния настават решаващи събития, които променят изцяло не само политическия живот в страната, но променят и живота на Раковски. Касае се за превратa от февруари 1866 г., довел до свалянето от престола на княз Куза. С това се отваря последната страница от бурния живот на видния български революционер.

Сваляне на княз Куза. Бягство в Русия

Княз Куза извършва решителни реформи, с които спечелва значителна популярност. През октомври—ноември 1864 г. в Румъния се провеждат последователно избори за окръжни съветници и за нов парламент. В голямото си мнозинство народът гласува за правителството, което е изнесло борбата срещу силите на реакцията в страната. Когълничеану обаче постепенно загубва доверието на княза и на 26 януари 1865 г. подава оставката си. За нов министър-председател е назначен К. Босиану.

Куза не съумява да използува резултатите от аграрната реформа. Вместо да се насочи към либерално-демократичните кръгове, той все повече попада под влияние на доверени свои лица, които нямат особен престиж в страната. В Камарата се създава нова опозиция, в която участвуват не само привърженици на „чудовищната коалиция", но и депутати, които по начало са чужди на консервативните среди. Дори дейци като Когълни-

[104] Може би обидната статия е била поместена в неговия орган „Ромънул".
[105] АР, IV, с. 341—342.
[106] АР, I, с. 598.

чеану заявяват, че „ще дойде време да признаят грешките си". Парламентът отхвърля няколко предложения на правителството, опозицията засилва дейността си. При това положение Куза прави нова грешка — на 30 януари 1866 г. от правителството са отстранени преданите на княза министри на вътрешните работи генерал И. Флореску и на войната генерал Савел Ману — два поста от решаващо значение при съществуващата напегната обстановка.

Все по-настойчиво се говори за намеренията да бъде свален владетелят. Подготовката на „чудовищната коалиция" за извършване на преврат не остава скрита за чуждите представители в Букурещ, които предупреждават Куза; той обаче не взима съществени мерки. На страната на заговорниците се оказва и началникът на дворцовата охрана майор Димитрие Лека, както и полковник Н. Хараламбие, командир на артилерийския полк в столицата. През нощта на 10 срещу 11 февруари заговорниците влизат в двореца и принуждават Куза да подпише собствената си абдикация. Управлението е поверено на временно тричленно регентство. Правителството е съставено от двете партии, участвуващи в „чудовищната коалиция". Министър на войната става майор Лека, който е улеснил преврата.

В страната започват вълнения. Външнополитическото положение на Румъния става тежко: заговорва се за ново разделение на Влахия и Молдова. Висшата порта концентрира войскови части южно от Дунава, над Румъния надвисва заплахата от всенна интервенция, която принуждава правителството да вземе мерки за отбрана на страната. Парламентът разглежда нов избирателен закон, съобразен с интересите на реакционните сили в Румъния. Предвижда се избирателен ценз в полза на управляващата класа, той осигурява за дълго време управлението на двете партии — либерали и консерватори. В тази атмосфера протичат последните две години от живота на Раковски.[107а]

Българският патриот храни към княз Куза чувства на уважение и признателност за благосклонното му отношение към българите. Сам убеден революционер-демократ, Раковски посреща с нескрита радост секуларизацията на манастирските имоти, подобряването на положението на селяните, отнемането на привилегиите на едрите земевладелци, разширяването на избирателните права. Неслучайно тъкмо в навечерието на преврата Раковски превежда на български и издава в отделни брошури отговора на княз Куза до Фуад паша и речта му при откриването на Парламента на 5/17 декември 1865 г. По спомени на Панайот Хитов и Иван Цанков Раковски още преди преврата бил предупредил княза за съществуващия заговор. Към това твърдение можем да се отнесем с резерва; едно обаче е несъмнено: Раковски не е посрещнал с одобрение изгонването на княз Куза.[107б]

През януари 1866 г. Раковски е в Плоещ, където се грижи за пласирането на „Българска старина". Той смята да замине за Браила, след което

[107а] За събитията в Румъния през това време вж кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. с. 257—259.

[107б] Според Иван Цанков княз Куза бил обещал на Раковски да го подпомогне при вдигането на едно по-сериозно въстание в България. Вж ст. ми: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 385. Вж и Иван Ц а н к о в. Спомени от миналото. По случай 50-годишнината от смъртта на великия патриот Георги Стойков Раковски. С., 1917. с. 20.

отново да се върне в Букурещ.[107в] В края на януари неуморният българин е вече в румънската столица. Само седмица след превратa той изплаща дълг на кредитора си Манол Павлов.[107г] По това време Раковски е искал чрез Ангелаки Савич да му се изпрати от Браила ръкописът на драмата „Стоян войвода след падането на българското царство" от Христо Даскалов.[107д] За това време ние не разполагаме с документи, които да говорят за някакво определено негово отношение към новия режим в Румъния.

Раковски се познава добре с редица дейци сред ръководните среди, взели властта в Румъния след превратa, главно сред либералите. Той е близък с техния виден водач К. А. Росети: още при излизането на „Бъдещност" Росети пише топла бележка във вестника си „Ромънул", двамата дейци поддържат близки отношения и след това, въпреки че Росети в идейните си виждания стои надясно от Раковски. Иван Касабов пише в спомените си, че при българския родолюбец идвали нерядко Росети и Братиану, за да разговарят „по въстаническите работи в България"[107е]. Той добавя, че още тогава, преди превратa, двамата държавници, изглежда, са готвили „нещо сериозно за Румъния, та за тази цел им трябваше да галят българите". За срещи на Раковски с Росети и Братиану пише и П. Кисимов.[107ж]

Възможно е по онова време, преди превратa, Раковски действително да се е срещал с бъдещите ръководители на новото правителство — за тях не е било безразлично какво ще бъде настроението на политик от рода и с влиянието на Раковски, който при евентуална подкрепа, оказана на Куза, би могъл да им създаде затруднения. Добри държавници, те сигурно са имали пред вид и многобройната българска емиграция, която с революционното си настроение е представлявала известна политическа сила в страната. При това държането на румънските политически дейци не е било винаги последователно: то е зависело от изменящи се условия, като неизменна е оставала само борбата им по отношение на Високата порта за извоюване на пълна политическа независимост.[108] Не е изключено те да са имали и някакви намерения за осигуряване помощта на българската революционна емиграция. След сполучливия преврат обаче отношението към Раковски се изменя: Куза е свален и вече други са проблемите за румънските управници. Важен въпрос през това време е поведението на Османската империя — то именно излиза на преден план.

За съдбата на Раковски непосредствено след свалянето на княз Куза в българската литература съществува разнсзичие. Още в спомените си

[107в] Вж писмото му до Ив. Касабов от 17 яи. 1866 (АР, I, с. 316—317).

[107г] АР, IV, с. 359.

[107д] Вж отговора на Димитър Теодоров, Димо Петрович и Димитър Чапъров от 25 февр. 1866 (пак там, с. 359—360).

[107е] Ив. К а с а б о в. Моите спомени от възраждането на България. . . С., 1905. с. 47.

[107ж] П. К и с и м о в. Исторически работи. Моите спомени, ч. III. С., 1901. с. 142.

[108] Вж подробно Constantin V e l i c h i. C. A. Rosetti şi comunitatea bulgară. Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi. Bucureşti, 1965. p. 528; вж и по-старото: P. C o n s t a n t i n e s c u - I a ş i. Liberalii români şi vechii revoluţionari bulgari.— Arhiva, XXXI, 1924, No 3—4, p. 93.

съвременници на Раковски предават объркано този период от живота на българския родолюбец.[109] Като ползуват тези и други извори, биографите на Раковски предават противоречиво събитията през пролетта на 1866 г. Според Боби Петров между Раковски и румънското правителство е имало съгласие за създаване на български легион. Охладняването на отношенията се дължало на интригите на някои българи; повлияно от тях, румънското правителство започнало да преследва Раковски — това и наложило бягството в Русия.[110] Боян Пенев е по-лаконичен: според него на Раковски било предложено от румънското правителство да образува български легион, който да се присъедини към румънските войски и да действува против Турция за освобождението на балканските християни. Други българи обаче се залавят да служат по-ревностно на румънското правителство и да действуват точно по неговите указания и желания. Раковски бил наклеветен от тях и заподозрян от правителството, поради което е трябвало да напусне Румъния през пролетта на 1866 г. и да дири спасение отново в Русия.[111] Михаил Арнаудов повтаря версията за посещението на Братиану с предложение да се организира легион в помощ на румъните, готовността на Раковски да подготви за кратко време 5000 души, интригите, че Раковски смятал да действува самостоятелно, започналото следене от страна на румънската полиция и в резултат — бягството за Русия.[112] А. Цветков приема, че Раковски получил предложение да състави отряд, но поставил свои условия. Румънските държавници обаче скоро го изоставили поради показаната от него независимост и поради политическите му връзки с детронирания княз Куза. Властта започнала да следи Раковски и той бил принуден да напусне Румъния.[113] За преговори между румъните (Братиану) и Раковски

---

[109] Според П. Хитов Раковски бил посетен от Братиану, който го попитал дали може да събере доброволци и да помогне на Румъния в случай на турско преминаване на Дунава. Раковски отговорил, че за десетина дни може да събере над 5000 души, с които е готов да направи чудеса. Побоял се от подобни възможности, Братиану решил да премахне от Румъния Раковски. Оттогава полицията започнала да го следи и се наложило да бяга за Русия. Тези събития Панайот Хитов отнася по време към края на май 1866 г. — той пише, че сам пристигнал от Сърбия в Букурещ на 22 май (вж. П. Х и т о в. Моето пътуване по Стара планина. . . Под ред. на Л. Каравелов. С., 1934. с. 43—44). Черньо Попов разказва за сключено споразумение между Братиану и Раковски последният да подготви 5000 души. Раковски се радвал, че след като стихнат влашките политически събития, той ще може да мине границата и да освободи народа си. Намесили се обаче завистници с интриги, та се наложило накрая Раковски да бяга (вж Черньо П о п о в. Чърти из живота на Савва С. Раковски. Русе, 1891. с. 134). Същата версия повтаря и Ив. Адженов, който говори дори за искането на Раковски доброволците да имат свое собствено българско знаме, като румънското правителство поеме грижата за въоръжаването им (вж Ив. А д ж е н о в. Записки от живота на Г. С. Раковски, св. III. Русе, 1894. с. 51. Вж същото и при д-р В. Б е р о н. Археологически и исторически изследвания. Търново, 1886. с. 244).

[110] Боби П е т р о в. Биография на Г. С. Раковски. С., 1910. с. 180—185.

[111] Боян П е н е в. Биография. — Г. С. Раковски. По случай петдесетгодишнината от смъртта му. 1867—1917. С., 1917. с. 114—115.

[112] М. А р н а у д о в. Г. С. Раковски. Живот — Произведения — Идеи. С., 1969. с. 78—79.

[113] А. Ц в е т к о в. Г. С. Раковски. С., 1971. с. 104.

говорят и Д. Т. Страшимиров[114], Д. Косев[115] и Ал. Бурмов[116]. Подобна постановка е дадена и в „История на България“.[117]

Тук е необходимо да се направят няколко предварителни уточнения, нужни за изясняване на събитията. Трябва да се определи от кога до кога е пребивавал в Букурещ Раковски, могъл ли е да има срещи с Братиану, кога е възникнала опасността от турска инвазия. По тези въпроси в историографията съществуват много грешки.

Българският деец пребивава в Букурещ от края на януари докъм 25—26 март 1866 г.[118] През периода 11 февруари — 26 март може да се допусне, че Раковски е имал контакти с новите румънски ръководители и е разисквал въпроса за помощта, която биха могли да окажат българите при евентуално турско преминаване на Дунава. Той обаче не е могъл да се срещне с Братиану; по този въпрос всички автори грешат. Румънският държавник по това време не е бил въобще в страната, а на Запад, и това е доказано документално. Вождът на румънските либерали се връща в Букурещ в първите дни на април, т. е. след като Раковски заминава за Русия.[119]

Друг е въпросът, дали въобще е имало преговори между Раковски и новото румънско правителство — не с Братиану, който не е в страната, а с другиго някого. След превратата в Румъния се ширят слухове за предстоящо преминаване на турски войски на север от Дунава. Естествено е при това положение румънските ръководители да проучват възможностите за отблъскване на евентуално нападение, като си послужат със силите и на българите. Вероятно е и самият Раковски да е имал някакви намерения да използува положението в интерес на българския народ. Че той е имал разговори с румънски ръководители, личи от едно неизползувано в литературата писмо на Ив. Касабов до него от 8 май 1866 г.[120] Касабов иска от Раковски да съобщи къде се намира точно, та ако стане нужда, да го намерят, и добавя: „Ето що е за нужда да тя знайме: тукашните за в случай на минување от турска инвазия са решени да дават отпор, в такъв случай желаят тя да бъдеш непременно тадява, за да удействоваш оно, що предлагаше ти след 11 февру-

---

[114] Д. Т. Страшимиров. Комитетско десетилетие (епоха на комитите) 1866—1876. — В сб.: България 1000 години. 927—1927. С., 1930. с. 864—868.

[115] Д. Косев. Лекции по нова българска история. С., 1951. с. 172.

[116] Ал. Бурмов. Таен централен български комитет (Образуване и първи период от развитието му). — Истор. преглед, XVI, 1960, № 2, с. 44—45.

[117] История на България. 2. прераб. изд.,т.I. С.,1961. с.408—409.„ Много скоро — четем там — румънското правителство не само се отказало от помощта на Раковски, като научило, че той в своя в. „Бъдущност“ се изказвал в полза на аграрната реформа на Куза и с петте хиляди доброволци могъл да направи голяма пакост на превратаджиите, но и го потърсило, за да го арестува. Той обаче успял да избяга в Одеса.“

[118] Датата се разбира от писмото на Раковски до Иван Касабов от 31 март 1866 г. Раковски заръчва да се каже на адвоката Петреску, че той е бил в Букурещ „до преди празниците“ (АР, I, с. 318). През 1866 г. Великден е бил на 27 март — т. е. Раковски е тръгнал преди тази дата. От друга страна,на 10 март той е бил в Букурещ — оттам е писал в Гюргево на Никола Д. х. Бакалоглу (вж отговора на Бакалоглу от 14 март 1866. АР, IV, с. 365—366).

[119] Подробно този въпрос бе засегнат от румънския историк Константин Велики: Constantin V e l i c h i. Relaţiile româno-turce în perioada februarie-iulie 1866. Înfiinţarea Comitetului central bulgar de la Bucureşti şi legăturile acestuia cu guvernul român. — Studii. Revista de istorie, XVI, 1963, No 4, p. 843—867. От изследването се вижда, че на 25 март Братиану е бил още в Париж. В Букурещ той пристигнал седмица по-късно.

[120] АР, IV, с. 374—375.

ари.“ От писаното е ясно, че след 11 февруари Раковски е имал разговори и е предлагал някакъв план, одобрен от румъните по-късно, когато настъпва и реална опасност от турска намеса. От този документ се вижда ясно, че Раковски е предлагал взимането на мерки в смутните дни след преврата, когато главната опасност е била очаквана от юг. През май него го търси не друг, а Д. Лека, станал министър на войната.

Слуховете за съсредоточаване на турски войски по протежение на Дунава и подготовката за нахлуване в Румъния безпокоят Раковски. В архива му са запазени писма, които говорят за това, което го е занимавало в седмиците непосредствено след преврата. За да избегне някаква изненада, Раковски организира през това време истинско свое разузнаване. В отговор на запитване например Божидар Запрянов от Гюргево го запознава с движението на турските войски из пограничните области на България. Според него „в Рюсчюк нарочно ся дошли от Шюмен два регимента конница и една батерия топове, а в Шюмен е пристигнала и друга войска“[121]. На 12 март Запрянов го уведомява, че „все ся е змалчало. Чъловеците, които дохождат отсреща, при запитване отговарят, че не знаят нищо, а за приготовление отсреща казват че няма.“[122] Сведения за движението на турските войски в пограничните области съобщава и Никола Д. х. Бакалоглу, също от Гюргево. С писмо от 14 март 1866 г. той уведомява Раковски, че „преди няколко дни в град Русе пристигнал един военен параход от нов образец, с един адмирал вътре и шест тумби, разбъркани с топове“. Бакалоглу съобщава и за други движения, но за малки сравнително части.[123] Неслучайно Раковски събира сведения от Гюргево — намиращ се най-близо до Букурещ и срещу големия център по онова време Русе, градът е удобно място за наблюдаване събитията на юг от Дунава.[124]

Както виждаме, събраните сведения от Раковски не съдържат нищо обезпокоително: слуховете за значителни съсредоточавания на войски се оказват неточни. Кое тогава тревожи Раковски и накрай го кара да бяга в Русия? Както вече се видя, непосредствено след преврата той е преговарял с ръководни румънски държавници. Не се знае точно кои са били те — не е Братиану, но може да е бил старият познат и един от най-видните ръководители на либералите К. А. Росети. Превратът в Румъния обаче не е дело само на либералната партия, а на „чудовищната коалиция“, в която влизат и консерваторите — крупни земевладелци, представители на едрата румънска буржоазия, свързана със земята. Против тези среди години наред Раковски води борба. Известна е горещата подкрепа, която той дава на княз Куза по страниците на „Бъдущност“, в полза на реформите, насочени точно срещу дошлите на власт нови румънски властници. Управляващите кръгове са познавали отношението на Раковски към свалениия княз и сигурно, след като е минал първият смут непосредствено след преврата и след като е

[121] АР, IV, с. 360—361.
[122] Пак там, с. 363.
[123] Пак там, с. 365—366.
[124] През това време от Сърбия пристига в Румъния Панайот Хитов. Слязъл в Гюргево на 4 март 1866 г., той има неприятности с румънската полиция, която му взима оръжието. Още същия ден Хитов пише до Раковски за случката (пак там, с. 362). На 10 март Раковски моли своя близък Никола Д. х. Бакалоглу, влиятелен българин, настанен в Гюргево, да помогне на Хитов. И действително след дадената гаранция оръжието било предадено на Бакалоглу, тъй като междувременно Хитов тръгнал към Букурещ (вж писмото на Бакалоглу, пак там, с. 365).

нямало данни за евентуална турска инвазия, те не са искали да сътрудничат с политически деец, който има виждания, противни на техните.

Не е изключено през това време за отношението на новите румънски ръководители към Раковски да са повлияли и богатите букурещки българи, тежки търговци и мошиери, свързани неразривно по класови интереси с румънските консерватори. В едно писмо до Найден Геров от края на 1865 г., малко преди превратa, Христо Георгиев пише например, че „главатарят влашки" (т. е. княз Куза) може да се лъже, че е в състояние да повдигне българите на бунт, освен ако „са советува с предводителят български, що направи и Габровският боклук" (т. е. опита за въстание през 1862 г.).[125] След превратa е възможно тези богати българи да са се намесили пред свои близки влиятелни румъни от новото правителство с цел да елиминират окончателно неудобния им Раковски.

Донесенията на близките на Раковски за наблюдаваното спокойствие по южния бряг на Дунава и за липсата на войскови съсредоточения отговарят и на действителното състояние. Както установи Константин Велики в цитираната по-горе негова статия, в края на февруари в Цариград пристигнала румънска делегация с цел да издействува от Високата порта одобрението на извършеното сваляне на княз Куза. В писмата на румънската делегация от турската столица става дума за опасност от турско нашествие за пръв път едва на 22 март 1866 г., и то в смисъл, че „вестниците пишат за изпращането на 20 х. души на Дунава и 10 х. души в Шумен". Запитан по този въпрос, великият везир Фуад паша отрекъл вестникарската новина. На 23 март/4 април 1866 г. румънската делегация била приета „любезно и доброжелателно" от Али паша и Фуад паша.[126] Едва през април (т. е. когато Раковски вече напуснал Румъния) Али паша се показал „неразположен", както донасят румънските представители. Румъно-турските отношения обаче остават нормални до първата половина на април, когато по повод на някои гранични инциденти държането на турското правителство става враждебно. Румънският делегат Голеску води по този повод разговор с граф Игнатиев, който го посъветвал Румъния да търси сътрудничество с останалите християнски народи в Османската империя. Открито румъно-турските отношения се обтягат едва в началото на май, когато турците започват да концентрират войски край Шумен. На 11/23 май Фуад паша заявява на Голеску, че в бъдеще Високата порта ще следва своите интереси, тъй като Румъния не пожелала да се вслуша в турските съвети — става дума за личността на новия княз. В началото на юни край Дунава вече се явяват значителни турски войскови части и това създава тревога и напрежение в Румъния. Много скоро обаче — още към средата на юни — напрежението спада и съсредоточените турски и румънски войски по границата започват да се изтеглят към вътрешността.

Първите седмици след превратa в Румъния са изпълнени със събития, но не от външно-, а от вътрешнополитически характер. В провинцията започват вълнения, в Молдова се появява сепаратистично движение, и то точно преди изборната кампания, която трябвало да се проведе през март. Започват да се вълнуват и граничните села по протежение на Дунава от Турну Северин до Галац. При това положение новата власт естествено

[125] Вж Из архивата на Найден Геров, кн. I. С., 1911. с. 268—269. Вж и обясненията в кн. ми: Раковски и балканските народи, . ., с. 272, 309.

[126] Константин В е л и к и, цит. ст., с. 847.

взима мерки за защита. Министър на вътрешните работи е Димитрие Гика, вожд на консервативната партия, заклет противник на княз Куза. Той наредил на полицията да следи мнозина съмнителни румъни, както и чужденци, известни със симпатиите си към свалените владетел. Между тях е и Раковски, приятел и поддръжник на политиката на Когълничеану и Куза. Изтъкнат противник на Османската империя, Раковски бил опасен и в друго отношение: с действията си той можел да създаде допълнителни затруднения в момент, когато румънското правителство полага всички усилия, за да нормализира отношенията си с Високата порта.

При това положение обяснимо е безпокойството на Раковски. Следен от румънската полиция по политически причини, многократно изискван от Високата порта, той сигурно се е опасявал между другото и от евентуално споразумение между новите управници в Румъния и турското правителство. Предали го на турските власти, новите ръководители в Букурещ биха могли да постигнат наведнъж две цели: те биха се освободили от деятел, смятан за потенциален противник, и същевременно биха дали доказателство на добра воля пред турците в момент, когато са заинтересовани да подобрят отношенията си с Високата порта. Тези опасения са реални и Раковски действително се е страхувал да не бъде хванат неочаквано. Панайот Хитов засяга този въпрос, когато описва заминаването към Русия. В течение на преследването, на което бил подложен, Раковски казал: „Аз съм принуден да бягам из Букурещ и да ида в Браила. Ако ме преследват и в Браила, трябва да се бяга в Русия. Най-после, ако румъните пожелаят да ме хванат и да ме предадат в ръцете на турците, аз няма да им се дам жив в ръцете. Аз ще им сваря такава каша, която няма да смелят даже и най-здравите стомаси."[127] Хитов добавя, че го било жал да гледа как този патриот се бои от власите да го не предадат на турците, и решава да тръгне с него. [128]

Решил да напусне Букурещ, Раковски се отправя към Циганка. Оттук се обажда на 28 март до Иван Касабов, от когото иска сведения „за сичко що ся е случило в Букурещ" след заминаването му.[129] От Циганка той наново пише до Касабов три дни по-късно и му заръчва да разбере чрез Диамандиев защо румънската полиция го следи. Раковски иска още да се съобщи на Георге Петреску, близък негов виден адвокат, че полицейските мерки могат да забавят връщането му в Букурещ. „Кажи му точно — добавя Раковски, — чи ми е млого криво за такива гнусни постъпки подир толкова мои най-искренни стараниа за бъдущността обща Романов и Българ."[130] Обвинението срещу мярката на румънската полиция е ясно: приятелството между румъни и българи според Раковски не е свързано с конкретен режим, той е работил искрено за дружбата между двата народа, дал е толкова доказателства за вярата си в братското единство между българи и румъни

[127] Вж П. Хитов, цит. кн., с. 43—44.

[128] Хитов го разубеждавал, казвал му, че румъните няма да го предадат на турците. „Ако се случи противното, ние ще се защищаваме като лъвове." Хитов заявявал, че ако полицията в Браила предприеме нещо, той щял да направи „такава комедия, която ще се разчуе по сичкия свят. Политическите престъпници са защитени дори в азиятските държави, а Румъния е конституционна и християнска държава" (П. Хитов, цит. кн., с. 44).

[129] АР, I, с. 317. По това време Раковски е вече болен „от настинка", както смята.

[130] Пак там, с. 318.

Събитията по това време нанасят последен удар върху стремежа на българския родолюбец да изгради единодействие с балканските народи: той вече е разочарован в гръцкото правителство, което е прегърнало „мегали идея" като държавна политика, убедил се е, че не може да сътрудничи с княз Михаил Обренович и Гарашанин — те дават насока на сръбската политика, която не държи сметка за интересите и на българския народ. Сега с горест българският родолюбец съзнава, че и с Румъния повече не може да се очаква изграждането на някакво единодействие — държавното ръководство има свои виждания и действува по начин, който кара Раковски дори да бяга да се спасява.

От Циганка Раковски продължава пътя си към Браила, за да установи и там, че полицията вече съвсем явно го преследва. В началото на април той праща две телеграми с интересно съдържание, които говорят за чувствата, обхванали българския революционер: „Идете при министра на вътрешните работи — заръчва той на Димитър Диамандиев — и му кажете, че тукашната полиция ме преследва открито." Раковски иска да знае защо става това. „Господин министрът знае твърде добре, че аз се занимавам изключително с моите собствени работи и специално да продавам моето съчинение."[131] Във втора телеграма, пратена до Георге Петреску, той го моли да отиде до общия им приятел министъра К. А. Росети, за да му каже, че е преследван от полицията, и да узнае защо става това. „Аз не се меся в нищо досежно политиката" — добавя Раковски,[132] като иска да отбие опасенията на румънските власти, подозренията им към него като привърженик на свалените княз Куза.

В Браила Раковски е предупреден от х. Радуш х. Христов и д-р Миркович, че полицията вече се готви да го задържи. Бързо той се отправя с придружаващия го Панайот Хитов към Галац, където посещава руския консул и търси неговата закрила. Консулът го съветва по-скоро да се прехвърли в Русия, „защото днес в Румъния не съществува ни ред, ни честност, ни правда"[133]. Чул предупреждението, Раковски окончателно решава да напусне временно Румъния. Той заверява паспорта си и заедно с Хитов преминава Прут и през полето се упътва към руската граница, която минава вероятно към 6—7 април 1866 г. С това Раковски завинаги скъсва с идеята за изграждане румъно-български съюз. Но не е само това! Събитията от пролетта на 1866 г., след превратa в Румъния, карат българския революционер да насочи погледа си изключително към възможностите на българите. Новото разочарование представлява голям етап в революционните възгледи на Раковски — в по-нататъшната си дейност, както ще видим, той вече изхожда от други разбирания, намерили отражение в подготвените от него документи и планове и оказали голямо влияние върху развитието въобще на българското националноосвободително революционно движение.

Озовал се наново на руска земя, Раковски спира в Кубей, където ляга сериозно болен „от своята болест, която отдавна вече го беше завладяла"[134]. След около три седмици, малко пооправил се, той се прехвърля в Киприановския манастир, където е намирал убежище и в миналото. В първите дни

[131] АР, I, с. 319.
[132] Пак там, с. 320.
[133] П. Хитов, цит. кн., с. 44.
[134] Пак там, с. 45.

на май българският патриот продължава през Кишинев към Одеса.[135] Оставил зад себе си Румъния и опасността, която го е грозила там, Раковски все още е осведомяван и в Русия за мерките на румънската полиция. С писмо от 29 май 1866 г. Тодор Минков го предупреждава, че „в Влашко ви ся каняли власята зле". И добавя: „Вардете ся, братец, понеже в Вас изгубва българщината человека, когото не можи България понастоящему да я възнагради с другиму."[136] Там около Раковски настават и други събития, които имат връзка с цялата му революционна дейност, гледана между другото и през погледа на руската царска администрация.

За намеренията на Раковски в Одеса разказва в спомените си Панайот Хитов. Той остава в Киприановския манастир, а Раковски отива да посети богатите одески българи, за да види дали има възможност да събере средства за съставяне на чети, които смята да изпрати по българските земи. Одеските българи обаче отказват да подпомогнат този почин на Раковски. Дори Николай Миронович Тошков, който винаги се е отзовавал с готовност при подобни народни дела, сега изтъква големите си търговски загуби като причина — той дава 800 рубли — сума, с която не може нищо да се започне.[137]

В Одеса Раковски отива да завери своя руски паспорт, останал му от по-рано. Въз основа на заверката на руския консул в Галац одеският градоначалник Шидловски му издава нов руски паспорт, с който по-късно Раковски заминава обратно за Румъния. Царското правителство обаче от години вече е недоволно от дейността на българския революционер. Научило за идването му в Одеса и за издаването на руски паспорт, то предприема редица мерки. В Одеса се образува полицейско досие „Дело о болгарине Раковском в России. Начало 7 января [1867], кончено 22 июля [1867]". В него се съдържат писма, разменени между Министерството на външните работи, Азиатския департамент и властите на тогавашната Бесарабска и Новоросийска губерния.[138]

Раковски има стари разправии с царското правителство. Издадената от него през 1861 г. брошура против преселението му спечелва името на човек, враждебно настроен към Русия (разбирай царския режим!). Както изнася съветският историк А. А. Улунян[139], още през 1863 г. руското правителство имало определено отношение към българския революционер. В донесение до директора на Азиатския департамент граф Игнатиев руският генерален консул в Букурещ му съобщава за срещата си с Раковски, който му заявил, че счита за свое задължение да съдействува на руското правителство в политиката му на Изток. По-късно, и то непосредствено след посещението на Раковски в Одеса — на 13 август 1866 г., — Азиатският департамент при Министерството на външните работи съобщава на граф Игнатиев, по това време вече руски посланик в Цариград, че Ра-

---

[135] Вж писмото на Д. Скачко от 15 май 1866 (АР, IV, с. 376).

[136] Пак там, с. 377.

[137] П. Хитов, цит. кн., с. 45.

[138] Цялата преписка е публикувана от Йоно Митев. Документи за пребиването на Г. С. Раковски в Одеса през 1866 г. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 371—377.

[139] А. А. Улунян. Из истории национально-освободительного движения в Болгарии 60—70-х годов XIX в. (По донесениям русских дипломатов). — Известия на Ин-та за история, т. XX. С., 1968. с. 255—298.

ковски е снабден погрешно с руски паспорт, който трябва да му се отнеме.[140] Игнатиев от своя страна нарежда на всичките руски консулства към посолството (тук са и генералните консулства в Букурещ и Белград) да следят и приберат паспорта от Раковски.[141] Дадено било също нареждане до руските власти в Херсон, Екатеринослав, Николаев и други градове в Южна Русия да не допускат Раковски на руска територия.

По време на престоя си в Русия Раковски се застоява сравнително по-дълго в Киприановския манастир. Имот на зографци, Киприановският манастир дава всички възможни улеснения на своите именити гости. Раковски има възможност тук да отдъхне, да се съвземе от напредващата болест (туберкулоза), да събере сили за последната година от своя бурен живот.[142] Там той получава писмото на Касабов, който предава желанието на румънските ръководители да се прибере в Букурещ. Все там Раковски получава и телеграмата, с която Касабов го вика да тръгне веднага назад.[143]

В Румъния междувременно положението се влошава. Все по-значителни турски войскови части се съсредоточават край границата. Във връзка с това стои и желанието на румънското правителство Раковски да се върне — опитният революционер може да бъде полезен! Той обаче не бърза с връщането си и едва на 15/27 юли замисля да тръгне към Браила.[144] От изпратената телеграма личи, че опасенията му още не са изчезнали: Раковски иска „ако има нещо", да телеграфират в Браила, за да може да се върне в случай на опасност. От запазено писмо на Н. М. Тошков до игумена на Киприановския манастир отец Козма се разбира, че Раковски се запътва към Букурещ едва в началото на август. Тошков моли игумена да окаже помощ на българския родолюбец, който тръгва пак по „народнете работи"[145].

В спомените си Панайот Хитов говори за връщането към Букурещ. Двамата с Раковски поемат от Киприановския манастир през Кишинев, Комрат, Кубей, Болград, с. Тумарево и Галац, след което се спират в Циганка при Никола Балкански.[146] Тук Раковски се среща с българи, които са били членове на специалните отряди за борба срещу турската опасност. От тях вероятно той разбира за пръв път за създадения в негово отсъствие българо-румънски таен комитет.

---

[140] Това становище — че Раковски вече не е руски поданик — срещаме и в отговора, който Стремоухов дал на Н. М. Тошков в началото на 1866 г. Раковски според него се лишил от руско поданство още по време на престоя си в Белград (вж писмото на Н. М. Тошков до Раковски от 7 юли 1866. АР, IV, с. 382).

[141] Интересен е отговорът на генералния консул на Русия Офенберг в Букурещ: той смята, че не трябва да се изземва паспортът от Раковски, тъй като това нямало да остане без отглас в българските кръгове, и че отнемането на руското поданство на Раковски щяло да лиши руските власти от възможността да вземат в краен случай мерки против него (вж А. А. Улунян, цит. ст., док. № 8).

[142] Неверни сведения за този период от живота на Раковски дава Полихрон А. Сиркув ст. си: Етюд за Раковски. Прев. от руски Кършовски. Свищов, 1891. 15 с. Запитан по-късно от д-р Кр. Раковски за истинността на някои измислени случки с едно селянче, Панайот Хитов, който неотлъчно съпровождал Раковски по онова време, отговорил: „Празна работа!" (вж цит. моя ст.: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. . ., с. 499).

[143] Вж АР, I, с. 381.

[144] Вж телеграмата му (пак там, с. 321).

[145] Вж моята ст.: Документи за Г. С. Раковски в български. . . — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 108.

[146] П. Хитов, цит. кн., с. 45.

ТЦБК. Разривът в българската емиграция

Раковски преседява в Русия близо четири месеца. През това време в румънската столица се развиват събития, които имат пряко влияние върху бъдещите постъпки на българския революционер. Както бе споменато, в първите дни след превратa са водени разговори с Раковски, който е предложил известни разрешения, осигуряващи помощта на българите. Сравнително спокойното в началото реагиране на Високата порта и възникването на смутове в Румъния принуждават новите румънски ръководители да вземат мерки срещу привържениците на свалениия княз. Поставен под наблюдение, следен и преследван от полицията, Раковски е принуден да бяга в Русия. Междувременно отношенията с Османската империя се влошават. Румънското правителство взима различни мерки: сега е създаден и българският комитет за съдействие в борбата за отблъскване на очакваното турско нашествие.

В спомените си Ив. Касабов пише, че три дни след заминаването на Раковски — т. е. към края на март 1866 г. — при него дошъл К. Росети. След като разбрал, че Раковски вече не е в Букурещ, видният румънски държавник предложил на Касабов да се заеме със съставянето на отряд български волентири. Касабов поискал няколко дни срок „да си помисли". Според него идеята с волентири не била подходяща — българите вече имали лошия пример с Белградската легия. Затова той предложил като по-подходящо вдигането на въстание в България, което щяло да отклони вниманието на Високата порта. Въстанието според Касабов можело да бъде обявено след три седмици най-късно, ако в Букурещ се създаде един таен съзаклятнически комитет. Росети се съгласил, но поискал в комитета да влязат 6—7 души. Така според Касабов били определени от българска страна Димитър Диамандиев, Стефан Ряпов, Иван Адженов, Атанас Андреев и Хараламби Сяров. При новата среща Росети му казал, че е говорил с Братиану и определили от румънска страна като представители К. Чокърляну, Гр. Серурие и Еужен Карада. В общо заседание двата комитета изработили акт за една „Свещенна коалиция между румъните и българите". Правителството отпуснало 600 австрийски жълтици, за да може комитетът да пристъпи към изграждане на връзките с вътрешността на България. Актът за коалицията останал неподписан, тъй като междувременно бил избран нов румънски княз — Карол — и работите с Османската империя постепенно започнали да се уреждат. Българският комитет останал да действува сам.[147] Според друг участник в новооснования комитет, Ат. Андреев, румъните натоварили четирима свои представители да влязат във връзка с българите за съставянето на български комитет. С тази задача първоначално бил натоварен Н. Жипа, който чрез Ат. Андреев привлякъл и останалите българи, бъдещи членове на Тайния комитет.[148] Както подчертава изследователят на този въпрос Ал. Бурмов, румъните явно търсели хора от кръга на Раковски.

Интересен е въпросът, кога е бил създаден ТЦБК. Като прави преглед на различните становища, Бурмов приема, че той е създаден през дните от

---

[147] Ив. К а с а б о в, цит. кн., с. 51 и сл.

[148] Подробности вж у Ал. Б у р м о в, цит. ст. Таен централен български комитет. . ., с. 49—50. Вж там и посочената литература върху ТЦБК, с. 41.

20 до 27 март 1866 г. Тази дата по-късно е приета в българската историография. Тя обаче трябва да бъде отхвърлена. Въз основа на внимателен анализ на съществуващите извори, както и въз основа на нови документи Константин Велики посочи, че ТЦБК е създаден едва след 10 май 1866 г.[149] Новият документ, използуван напоследък от мен, доказва, смятам, окончателно това твърдение: около 8 май военният министър Д. Лека търси Раковски, за да „действува оно, що предлагаше след 11 февр.". Лека пита Диамандиев, понеже знае, че последният е близък с Раковски. Ако по това време съществуваше вече ТЦБК, то румъните нямаше да търсят Раковски. По всяка вероятност тъкмо сега у Касабов е възникнала идеята да елиминира Раковски, та затова му пише, че е необходимо само да се знае къде се намира видният български революционер, а не да се връща, както искат румъните.[150]

Подготвеният „Акт за свещена коалиция между румъните и българите" обхваща седем пункта. Според него Централният български комитет в Букурещ ще ръководи два зависими централни комитета — единия в България и другия в Сърбия, — като всеки от тези три центъра (в Букурещ, Сърбия и България) ще създаде свои местни (сокурсални) комитети — като мрежа те трябва да покрият селищата в България, Румъния и Сърбия, за да подготвят духовете за едно общо въстание. Знакът за въстанието ще се даде от централния български комитет в Букурещ след споразумение с румънския комитет, и то тогава, когато избухне въстание в съседните земи, т. е. в Херцеговина, Епир и Албания, които заедно с Румъния, Сърбия, Черна гора и България желаят да образуват автономни и независими държави, съединени чрез конфедерация. В съгласие с чл. V, т. 4, всички действия трябвало да се предприемат само със знанието на румънския комитет, който си запазва правото да установи връзка и с комитети в други страни (т. 6, чл. V). Както се вижда, дейността на ТЦБК е поставена изцяло в зависимост от румънския комитет.

Едновременно с „Акта за свещена коалиция между румъните и българите" е изработен и устав на ТЦБК, който отговаря напълно на духа на „Акта". Предвидено е и полагането на клетва от страна на членовете на комитета, които са длъжни да пазят в тайна съществуването и дейността му. За престъпването на тази тайна е предвидена санкция смърт. ТЦБК пристъпва и към създаването на сокурсални комитети по румънските градове — в Гюргево, Браила, Турну Мъгуреле и др.[151]

Опасността от турско нашествие принуждава румънските ръководители да създадат специален отряд от доброволци. На 10/22 юни за командир на този отряд е назначен Г. Магеру.[152] Започва усилено вербуване на доброволци сред българите, гърците, сърбите и др. ТЦБК се заема да подпомогне набирането на доброволци сред българите. Запазени са списъци

---

[149] К. В е л и к и, цит. ст.

[150] През втората половина на април Касабов е зает с местенето на покъщнината на Раковски в дома на Н. Балкански. Запазен е описът, който е изготвен заедно с Киро Стоянов на 22 април 1866 г. Касабов не би се занимавал с подобна работа, ако по това време вече съществуваше ТЦБК (вж описа в АР, IV, с. 369—371). Подробно за времето, когато се създава ТЦБК, вж в кн. ми: Раковски и балканските народи..., с. 272 и сл.

[151] За дейността му вж. Ал. Б у р м о в, цит. ст., с. 59 и сл.

[152] Вж подробности у К. В е л и к и, цит. ст., с. 857.

на лица, разпределени в отделения от по десет души.[153] Междувременно обаче отношенията с Османската империя се подобряват, военната опасност отминава. На 13 юли 1866 г. в Румъния е образувано ново правителство, което разпуска доброволческите отряди. За да си нямат неприятности с Високата порта, румънските гледат да прекратят всяка форма на сътрудничество с българите. Братиану извикал Касабов и му казал, че Румъния има нужда от мир и спокойствие, „затова ще бъде умно и добро да поспрем българските работи с комитетите в Румъния". За дейността в България — заявил Братиану — румънските не се месят, но трябва да се работи тайно и осторожно, за да не се хвърли съмнение върху тях, че сътрудничат с българските комитети. От тук нататък ТЦБК останал да действува само като българска организация.

Раковски разбрал, че преследването срещу него е прекратено, и от Циганка се отправил към Букурещ.[154] Тук той се срещнал с приятеля си Д. Диамандиев, от когото научил подробности за ТЦБК. Разгневен, Раковски потърсил Ив. Касабов, за да му иска сметка за стореното. Касабов се престорил, че нищо не знае, а после поискал от Раковски да се закълне, за да разисква с него въпроса. Последвала сцена, превърнала се в бурно обяснение при Димитър Диамандиев. Разривът между Раковски и Касабов бил окончателен.[155]

В разрива между двамата дейци има и лични елементи, и въпрос на отношения между българи и румъни, и сблъскване на идеи.[156] Раковски негодува, понеже „простите хорица са повярвали, оставили си работата и постъпили на служба на румънски интереси" — тук той сигурно има пред вид поуките от 1862 г. и отражението им по-късно. Тогава според него българите поне са взели участие в боевете и са показали на всички, че съхраняват още стария си военен дух. Случаят през 1866 г. не е такъв: „Ако би могли да добият нещо си за народните работи, аз бих им опростил, но да се продадат за 20 жълтици — гнуснава работа!" И той добавя най-важния според него аргумент: „Ако утре се покаже сгодно време, хората няма вече да ни повярват, защото много пъти сме ги лъгали!"[157] Раковски не е доволен и от пълната зависимост, в която е поставен българският комитет съгласно с „Акта": той може да предприема действия само в съгласие с румънския комитет, чети могат да бъдат прехвърлени в България само

---

[153] Ив. Касабов, цит. кн., с. 67—68.

[154] Не е известно точно времето, когато той се връща в румънската столица. Лятото обаче вече било отминало, доброволците от специалните отряди се били прибрали. Вж. П. Хитов, цит. кн., с. 45.

[155] За срещите и обясненията вж П. Хитов, цит. кн., с. 45—47; Ив. Касабов, цит. кн., с. 75: „Раковски тръгна след това по кафенетата и когото българин срещнел, все вика и хули мене и всячески напада комитета, съставен от хора маскари и прочее" — се оплаква Касабов. По спомени на съвременници след завръщането си Раковски ходил и при Росети и Братиану (вж спомен на Иван Зарделийски в цит. моя ст.: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. . ., с. 487).

[156] Запазено е интересно писмо на Касабов до Раковски, писано непосредствено след разрива. Касабов се стреми да се оправдае, като на свой ред обвинява Раковски, че още от 1862 г. хранел недоверие към него и го злепоставял. Накрая той заявява, че въпреки хулите на Раковски винаги и навсякъде щял да го хвали, сам се подписва като „мним неприятелевич" и добавя: „Напомневам ти изречението: личното неспоразумение си е лично неспоразумение, а народните работи нямат никаква смеса с него, както и тайните, свързани с тях" (АР, IV, с. 384—385).

[157] Вж П. Хитов, цит. кн., с. 46.

когато и румънският комитет сметне това за необходимо, суми могат да се разходват само с писмена заповед и на румънския председател, връзките с другите балкански народности могат да се поддържат само чрез румъните. Всичко това поставя българското националноосвободително движение в пълна зависимост от румънското правителство. Целият дотогавашен опит на Раковски сочи погрешността на извършеното и той не може да сдържи негодуванието си.

Извън личната вражда с Касабов разривът на Раковски с дейците около ТЦБК представлява отражение на водещото началото си още от Белград през 1862 г. и оформило се вече разцепление сред българското революционно движение; създава се втора линия, изхождаща от емигрантската търговска буржоазия и интелигенция и насочена на Запад, към съюз с румънските либерали. Причините са дълбоки и хвърлят отражението си върху по-нататъшното развитие на революционното движение. ТЦБК скоро се разпада, но идеята за комитет остава, подема се и по-късно постепенно се противопоставя на идеята за четите и четническата борба, поддържана от Раковски. Като се спират върху този въпрос, различни автори дават противоречиви оценки за разрива между Раковски и групата на Касабов. Д. Т. Страшимиров смята, че в случая се касае до проява на демократични тенденции и настроения сред основателите на ТЦБК, с което се обяснява буржоазно-либералният характер на организацията. Либералната буржоазия се стремяла да държи под свое влияние националноревюционното движение, но не с цел да вдигне народа на въоръжена борба, а да го използува като аргумент в отношенията си със султана и чуждите държави. В действията си дейците от ТЦБК — известни в миналото като съратници на Раковски — си служат с революционни фрази, като загатват, че ще преминат към действия, ако мирните средства не помогнат. Това им създава известно влияние сред българската революционна младеж.[158] В издадените документи и в действията на ТЦБК, доколкото той развива дейност, проличава, че ударението се слага не върху революционните действия, а върху дипломацията. По-късно, когато комитетът попада в безизходица след пропадането на проекта за „Свещена коалиция" с румъните, той подготвя и изпраща прочутия „Мемоар" до султана, в който иска политически права за българите в рамките на Османската империя. Намерението е между другото да се постави българският въпрос на вниманието на европейската дипломация.

Ръководителите на ТЦБК не вярват в революционните сили на българския народ и са склонни да използуват революционните движения само

[158] По онова време не са малко хората, които смятат, че ТЦБК е дело на Раковски. „През 1866 г. Г. С. Раковски се яви като главен председател на Български таен р[еволюционен] комитет, който мислеше да изпрате в Балкана една българска силна чета" — пише Йордан Жечев Планински в спомените си, подготвени след освобождението на България, като по този начин отразява съществуващото широко разпространено убеждение (вж цит. моя ст. Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. . ., с. 479; вж и Ал. Бурмов. Таен централен български комитет (Втори период от съществуването му). — Истор. преглед, 1960, кн. 3, с. 67 и сл.). Същото почти твърди и Хр. Н. Македонски, старият хайдушки войвода: „Главната квартира на българския комитет — пише той — се намираше в 1867 г. в с. Циганка при Букурещ, в мошията на Никола Балкански, гдето пребиваваше и Раковски, душата на тоя комитет. В с. Циганка се реши да се съберат и приготвят всички годни за работа хъшове, да се образува от тях четири по-малки чети (Хр. Н. Македонски. Записки на. . . С., 1896. с. 38). Вж преглед на тези твърдения в цит. ст. на Д. Т. Страшимиров. Комитетско десетилетие. . ., с. 784—785.

като средство за въздействие върху европейската дипломация. В зависимост от външнополитическите условия те се колебаят между крайни прояви, диаметрално противоположни, отиващи от предложението в „Мемоара" до султана до подготовката и изпращането на четите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Не би могло да се твърди, че дейците от ТЦБК не са революционни дейци — те обаче проявяват колебания, не са последователни в действията си.

Друга е политическата линия на Раковски по това време. Преминал през опитите да изгради единодействие с гърци, сърби, румъни, той стига по пътя на собствения си жизнен опит до изстраданата от него мисъл, че българското революционно-освободително движение следва да бъде самостоятелно, ако иска да постигне някакви успехи. Раковски е против вмъкването на българите в необмислени движения, смята, че трябва да се пазят силите им за решителни опити само когато има сериозни възможности за успех. Иначе вярата на хората в революционното движение може да бъде накърнена, готовността на народа да се отзове на повика за бунт и се вдигне може да получи удар, защото ще липсва доверие. Както се вижда, българският революционер стига не само до организационни, но и до психологически изводи за характера и насоката на революционно-освободителната борба. Последователен революционер, той не е склонен към съглашателство и компромиси. Действията на дейците около ТЦБК представляват за него връщане назад на българското революционно движение, отклоняване в погрешна насока, противно на горчивите опити през изминалите няколко години. Затова и противопоставянето му е решително, яростно, изпълнено с гняв.

Привременен закон за българските чети. Отношения с ТЦБК и Добродетелната дружина

Раковски остава до края на живота си привърженик на идеята за борба чрез чети. Той вярва, че изпратени отвън и в достатъчен брой, четите могат да вдигнат народа и да го поведат на решителна борба за свобода. Сам изминал дълъг път на развитие, пламенният родолюбец осмисля опита си в изработения в края на 1866 г. и издаден на 1 януари „Привременен закон за народните горски чети за 1867 лето"[159]. Този почин на Раковски идва по време, когато Източният въпрос бележи ново изостряне.

Краят на 1866 и началото на 1867 г. се характеризират със значително раздвижване в Европа. Поражението на Австрия във войната с Прусия лишава Османската империя от един съюзник, който десетилетия вече се бори против руското влияние на Балканите. След превратa Румъния продължава усилията си да излезе от зависимото си положение. На остров Крит избухва голямо въстание, брожение се наблюдава в Епир и Тесалия. През есента на 1866 г. Сърбия поставя пак въпроса за крепостите, наново се раздвижва европейската дипломация. На 24 февруари 1867 г. френското правителство предава на Високата порта меморандум, озаглавен „Бележки върху Хатихумаюна от 1856 г.", с който иска редица права за

[159] Текста вж в АР, I, с. 429—433.

християните. Малко по-късно — на 6 април 1867 г. — Русия излиза на свой ред с проект „Реформи в Турция и за действително подобрение на положението на християнското население там". Руската дипломация предлага да се проведе в Османската империя ново административно деление, съобразено и с етнографския състав на населението. Предлага се между другото Румелия и част от Македония да се отделят в една провинция, Мизия — във втора, Южна Албания и част от Македония — в трета и т. н. За тези провинции се предвижда и местна автономия. Поради несъгласието на Англия предложенията на Франция и Русия остават неразгледани. Високата порта се съпротивлява, но за да облекчи положението си, прави някои отстъпки: признава избора на княз Карол в Румъния, съгласява се да изтегли войските си от сръбските крепости. Като има пред вид новата обстановка, руският посланик в Цариград граф Игнатиев довежда до знанието на Добродетелната дружина чрез генералния си консул в Букурещ, че е уместно да се пристъпи към защита на сръбските интереси и освобождението на България, като се осъществи планът за създаването на една обща южнославянска държава.

По това време Раковски води борба на два фронта: от една страна, срещу дейците около ТЦБК и, от друга — срещу „старите" около Добродетелната дружина. Пламенният революционер нарича техните политически цели „бебешка политика на дуализъм било с турци, било със сърби и румъни"[160]. Това е времето, когато в Букурещ съществуват едновременно и един до друг три щаба, три идейни течения: последователните революционери около Раковски, „старите", обединени около Добродетелната дружина, и буржоазните кръгове, създали ТЦБК.

Направили неуспешен опит да сключат „Свещена коалиция", която заплашва да постави революционното движение в зависимост от румънското правителство, дейците от ТЦБК затъват пак в нови лъкатушения: те подготвят нов устав, замислят и прочутия „Мемоар" до султана. Добродетелната дружина от своя страна се впуска в опити да възобнови сътрудничеството със Сърбия, като по почин на руската дипломация преговаря за създаването на една южнославянска федерация под скиптъра на княз Михаил Обренович. Срещу тези две течения застава Раковски, около когото са всички революционни елементи сред българската емиграция. Ратуващ за самостоятелност в българското революционно националноосвободително движение, той е стигнал определено до идеята за изграждане на единен център за ръководене на движението. При това пламенният родолюбец разбира, че гражданското управление трябва да осъществява цялостното ръководство и при определяне политиката на революционното движение, и по отношение на дейността на въоръжените сили на българския народ — народните чети. Израз на тези негови виждания е и законът от началото на 1867 г.

По това време Раковски пребивава в Циганка, в мошията на Никола Балкански. Около него са Панайот Хитов, Филип Тотю, Хаджи Димитър, Стефан Караджа, Христо Македонски и много други изтъкнати борци. Зает с мисълта да подготви най-резултатно борбата през настъпващата 1867 г., Раковски обмисля с близките си по-нататъшните ходове при ор-

[160] Вж П. О р е ш к о в. Руска преписка по нашето освободително движение.— СпБАН, кн. LII (25). С., 1935. с. 297.

ганизирането на предстоящите усилия на българския народ. Събралите се в Циганка дейци представляват истинско събрание на последователните революционни елементи сред емиграцията. В тази среда се стига между другото и до мисълта за изработването на Привременния закон: както е отбелязано в увода към „закона", събранието изработило този документ „подир едно дълго и зряло размишление"[161]. Нямаме основание да не вярваме на тази квалификация, която не ще да е само стилна украса: мненията сред българската емиграция са не само много, но и разнопосочни, спори се по различни въпроси, които чертаят тактиката и стратегията на българската революция. Възприетото разрешение е явно в съгласие с вижданията на Раковски.

Преди всичко законът предвижда изграждането на едно „Върховно народно българско тайно гражданско начялство" в състав от седем души: председател, подпредседател и петима върховни съветници. Раковски не обявява състава на това „начялство", но явно председателят е той.[162] В качеството си на върховен народен орган този новооснован ръководен орган приема изработения и предложен от Раковски временен закон за народните чети, който въплътява в себе си целия изминал опит на българския революционер. Законът изгражда стройна система от народни чети. Над въоръжените сили на народа стои „главният войвода" — нещо като главнокомандуващ: под негово ръководство са поставени всички чети, които ще се отправят през 1867 г. за Стара планина и другаде. Войводите се делят на три категории: първостепенни, второстепенни и третостепенни, като първите две категории се назначават от Върховното народно гражданско началство, а третостепенните — от главния войвода. Същите степени и начини на назначаване се определят и за знаменосците, които са първите помощници на войводите. Грижата по съставянето на народните чети е възложена на първостепенните и второстепенните войводи, които избират четниците си и ги подвеждат под клетва. Клетвопрестъпникът се наказва със смърт. Показателно е изискването, което Раковски поставя по отношение на състава на народните чети: в тях могат да по-

[161] Според Ал. Бурмов Върховното народно българско тайно гражданско началство е създадено през декември 1866 г. „Привременният закон" е приет на 1 януари 1867 г. „след дълго и зряло размишление" — значи органът, който е приел Закона, е създаден преди това (вж цит. ст. на Ал. Бурмов. Четническото движение в България през 1867 г., ч. I. Подготовка на четите. Годишник на Соф. ун-т. Филос.-истор. фак., т. 53, кн. 2. С., 1960. с. 77).

[162] Според Стоян Заимов председател бил Раковски, подпредседатели Любен Каравелов и Рафаил Атанасов, съветници Панайот Хитов, Илью Марков, Филип Тотю „и още неколцина от по-видните тогава войводи" (Стоян Заимов. Минало. Етюди върху записките на Захари Стоянов. С., 1895. с. 28—29). Същият състав е посочен и в „Поборник-опълченец" (I,1898, кн. 4—5, с. 44). Докато Ал. Бурмов решително отхвърля този състав на Привременното българско гражданско началство (Ал. Бурмов, цит. ст. Четническото движение в България през 1867 г. Ч. 1. Подготовка на четите. . ., с. 77), Крумка Шарова, обратно, го приема за вероятен (вж съображенията в кн. й Любен Каравелов и българското освободително движение. 1860—1867. С., 1970. с. 206 и сл.). Въз основа на документите, публикувани от него, П. Кузманов говори като за „недвусмислено" за членуването на Л. Каравелов във Върховното българско гражданско началство (вж П. Кузманов. Документи за четата на Иван Кулин през 1867 г. — Военно-истор. сборник, 1969, кн. 1, с. 58 и сл.; вж и кн. му: Кнез Иван Кулин. С., 1971. с. 197. Подробно вж тук в следващата глава). Кузманов приема, че Раковски е едновременно и главен войвода (пак там, с. 198). Мнозинството от авторите смятат, че главен войвода е Панайот Хитов.

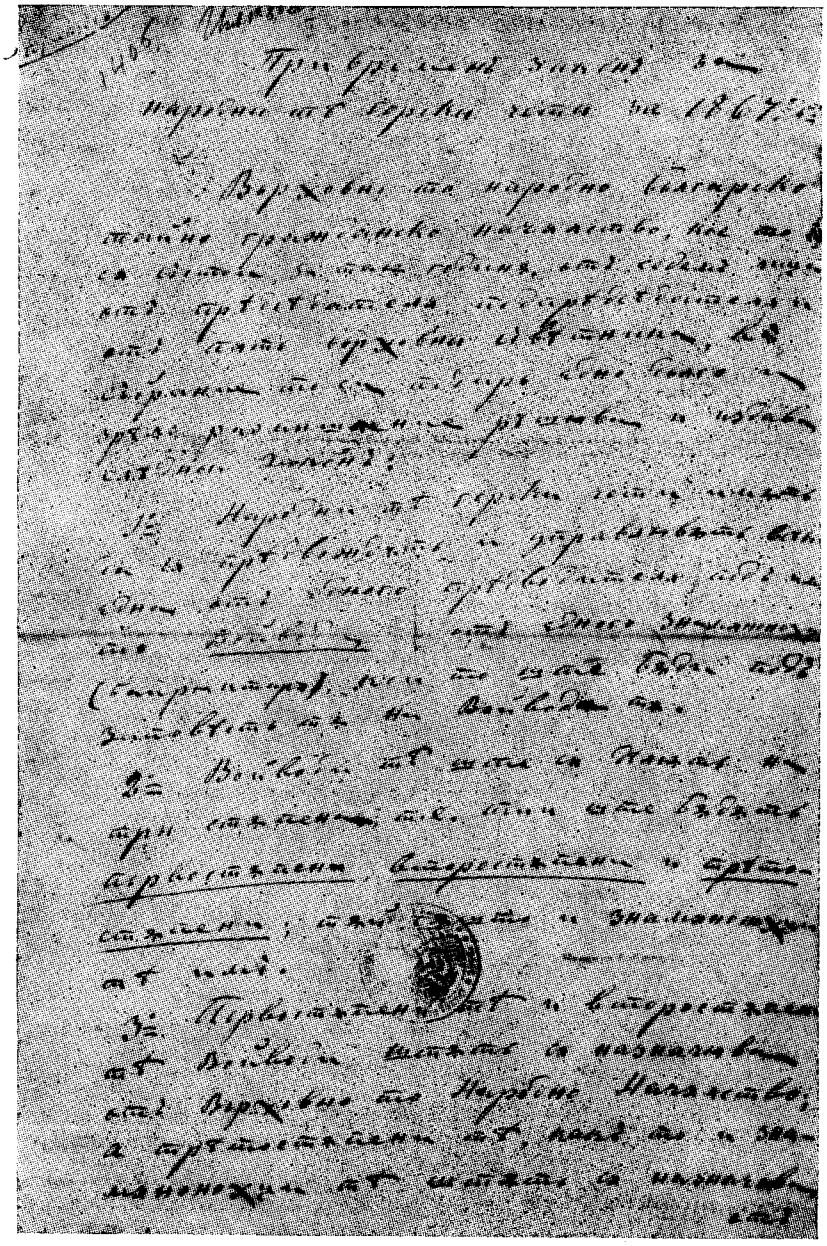

Привременен закон за народните горски чети за 1867 г., 1 януари 1867 г. (първа страница)

стъпят само българи — няма да се приеме нито един инородец или иноверец. Изискването е в сила за 1867 г., но то бележи известни нужди и разбирания, характерни за онзи момент. Нови чети могат да се съставят по време на действията в планините от първостепенните войводи, които и определят третостепенните войводи.

Законът осигурява не само единоначалието, но и единодействието на всички народни чети. Те са длъжни да следват наставленията и да се ръководят в действията си изключително от нарежданията на главния войвода. Грижата по въоръжаването и снабдяването с всичко нужно на четите лежи върху Народното гражданско началство. То упражнява и цялостното ръководство на четническото движение в страната чрез главния войвода, който е пряко подчинен на началството — пред него той дава и отчет за делата си, както и за делата на всички ръководени от него чети. Законът урежда и начина на заместване на войводите в случай на нужда, определя клетвата, която следва да се полага. От четниците се изисква желязна дисциплина, пълно послушание, висок морал. С клетва всеки народен борец трябва да се откаже от пиянство, лъжа, кражба, леко поведение, да не разпространява интриги и клевети, да бъде изпълнителен във всичко, да не напуска четата без разрешение, да се задоволява с това, което му дава войводата. Както се вижда, в Привременния закон се уреждат две положения. От една страна, се създава Върховно народно тайно гражданско началство — това отразява разбирането за върховенството на гражданската власт над военната — така, както я вижда Раковски. Началството представлява върховен орган на българското национално движение. За разлика от миналото сега то е освободено от каквато и да е зависимост от чуждо правителство, от чужди сили. От друга страна, урежда се цяла стройна система от народни чети, обединени по целите си, по командуването си, по задачите, които се поставят пред тях.[163]

Изминатият от Раковски идеен път може да се разбере по-добре при съпоставяне Закона за българските чети с други основни документи, подготвени пак от него само няколко години по-рано. Българско гражданско ръководство се урежда и с подготвения през юни 1862 г. Статут за привременно българско началство. Още от първия си член обаче този статут поставя делата на българския комитет в зависимост от „Високото правителство", свърза българското революционно движение със Сърбия. Още по-ясно това свързване личи в Плана за освобождение на България от края на 1861 г. Действията на въоръжения полк, който има за задача да вдигне народно въстание, са координирани изцяло със сръбското главно командуване. За да получава съответните нареждания, въоръженият полк има като важна задача грижата да поддържа непрекъснати сношения със сръбското правителство. Цялата тежест по удара, който трябва да се нанесе върху силите на неприятеля, следва да се изнесе от въоръжения полк, предвиден да мине от Сърбия. През петте изминати години Раковски вижда несъобразността от поставяне българското освободително движение в подобни тесни връзки при не съвсем равноправни отношения с друго бал-

[163] За военната страна на Привременния закон и принципите, залегнали в него, вж ст. на Недялко Г а ц о в. Г. С. Раковски — военен теоретик и организатор. В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 67—78.

канско правителство. Българският родолюбец не се отказва от идеята за единодействие с балканските народи в борбата срещу силите на Османската империя. Той не се отказва и от преценяването на международната обстановка при взимане решения, засягащи борбата на българския народ. Със Закона си от 1 януари 1867 г. обаче Раковски поставя революционното националноосвободително движение в зависимост само от решенията, които ще взима Върховното народно българско тайно гражданско началство — премахва се всякаква зависимост от чужди сили и правителства. Същевременно вече не се разчита само на един въоръжен полк, а на цяла мрежа от чети, разпратени и действуващи по предварително определен план, ръководени и командувани от войводи, намиращи се в тясна връзка и пряко подчинение на главния войвода, т. е. на едно единно командуване. Не е за пренебрегване и изискването (през 1867 г.) в четите да участвуват само българи. Раковски още не стига до ясното осъзнаване нуждата от вътрешни комитети, които търпеливо да подготвят народните маси за предстоящата революция. С всяка крачка обаче той се приближава все повече към този вид организация на народните усилия, който по-късно ще изгради Левски.

Върховното народно българско тайно гражданско началство, както вече се каза, е замислено като върховен ръководен орган на българската национална революция. Анализът на съществуващата документация сочи, че и в действителност цялостното направляване на действията се ръководи и извършва от този орган, че изготвеният от Раковски закон не остава на книга, а се прилага в действие. Редица събития от 1867 г. протичат в съгласие тъкмо с този закон. Назначаването на войводите и знаменосците става съгласно с текста, предвиден в чл. 1—3 на „Привременния закон". При пристигането си в Сърбия Панайот Хитов веднага се обажда на Раковски, така както го изисква чл. 12.[164] Преди това той поддържа връзка с Букурещ чрез специални пратеници.[165] Както бележи д-р Хр. Стамболски, по селата около Балкана слизали въоръжени лица, снабдени с поименни писма, подписани от Раковски, за записване на доброволци или за събиране на пари.[166] Съществуват данни за връзка между Началството в Букурещ и българския комитет в Белград: подготвената от Каравелов и Иван Кулин чета има за цел да излезе и се съедини с четите на П. Хитов и Филип Тотю. Много комитети в страната или отделни техни членове, незапознати с различията между ТЦБК и Раковски, поддържат в същност връзки с „Началството" на Раковски. Същевременно се подготвят и други чети, предназначението на които е да излязат в Балкана съгласно с общия план за движението през 1867 г.[167]

Усилията на Раковски и ръководената от него група за организиране на революционното освободително движение изпъкват по-ясно на

---

[164] „За пристигането ни съобщихме в Букурещ телеграфически. В отговор получихме известие, че Г. С. Раковски са поболял" — пише в дневника на четата Ив. П. Кършовски (вж Из миналото. Документи, т. II. С., 1926. с. 130).

[165] Един от тях бил Иван Цанков от Жеравна — той бил изпратен от Хитов с писмо до Раковски в Букурещ. Писмото било написано с шифър от Кършовски — в него Хитов съобщавал за положението на четата и за духовете в България (Ив. Цанков. Спомени от миналото. . . С., 1917. с. 15).

[166] Вж д-р Хр. Стамболски. Автобиография, дневници и спомени, т. I. С., 1927. с. 326.

[167] Вж по тези въпроси Кр. Шарова, цит. кн., с. 202—236.

фона на действията на обособилите се по това време две други течения сред емиграцията, при сравняване идеологическите виждания на пламенния родолюбец с това, което възнамеряват да предприемат други кръгове сред българите. Тук нямаме пред вид дейците от църковната борба или просветителите, а емиграцията специално в Букурещ, където действува и Раковски.

Събитията през есента на 1866 г. и развитието на Източния въпрос раздвижват наново дейците около ТЦБК. Избухналото на остров Крит въстание, поставянето наново на въпроса за изгонването на турските гарнизони от крепостите в Сърбия, вълненията в някои неспокойни области на Османската империя, развитието в отношенията между Румъния и Високата порта обуславят действията на ТЦБК. В края на 1866 г. комитетът издава от свое име на френски език брошурата на П. Кисимов „България пред Европа". Брошурата предизвиква значителен интерес сред дипломатическия и журналистическия свят — тя оповестява, че българският народ не може повече да понася положението, в което се намира, и че е узрял вече за свобода. Проявил нови признаци на живот, ТЦБК сменява част от своите членове; едва избрано, новото ръководство пристъпва веднага към изработване на нов устав под заглавие „Основно законоположение на народните тайни комитети"[168]. След като прогласява като основа на съзаклятните тайни български комитети тайната , деятелността и самоотвержението (чл. 1), уставът предвижда началата и целта за освобождението на отечеството: то ще стане „с кой да е начин и средство". В новия устав по този начин не се предвижда революцията като единствено средство за освобождение, а се допускат и всякакви други начини: дипломатически, без прибягване до оръжие. Като цел се посочват три възможности: или самостоятелна българска държава, или самостоятелна под зависимостта на Високата порта, или в конфедерация (съюз) със съседните балкански народи (чл. 2). Създават се три вида комитети: първостепенни (или главни) комитети, второстепенни (или спомагателни) и отделения. Над всичките стои Централният комитет (чл. 5). Комитет може да се състави, когато в същото населено място има най-малко седем души съзаклятници (чл. 6). Българският народ се представлява пред чуждите сили чрез Централния комитет на народните тайни комитети (чл. 7). Уреждат се и въпросите около членския внос, начина на взимане решения, задачите на Централния и местните комитети, воденето на книжата, създаването на таен съд (секретен трибунал), който ще съди всяко престъпление.

Както се вижда, изработеният от ТЦБК устав съдържа текстове, уреждащи положения, които засягат основни организационни въпроси на българското освободително движение: централизирано ръководство, обхващане на населението в отделните населени места — градове и села, — разпространение сред народа не само на „идеята за освобождение", но и поставяне като непосредствена задача пред комитетите да „приготовляват колкото могът с всички възможни средства, нравствени и веществени, за тази свята цел [освобождението]". На книга някои от тези положения отиват дори по-далеч от това, което създава Раковски. Липсва само по-

[168] Текста вж в цит. ст. на Ал. Б у р м о в. Таен централен български комитет (II период). — Истор. преглед, 1960, кн. 3, с. 62—63.

следователният революционен дух, праволинейната насоченост в действията на движението, допускането на всякакви средства — не само революционни — за постигане на крайната цел: освобождението на народа. Тази непоследователност, характерна за либералната буржоазия, проличава най-ярко в следващата стъпка, която предприема ТЦБК: през втората половина на февруари 1867 г. той отправя до султана прочутия „Мемоар", с който предлага султанът да провъзгласи политическата и религиозната самостоятелност на българите, основана на една свободна конституция, като се коронова и за цар на българите. Българското царство ще зависи политически от Османската империя, а ще се управлява от един царски наместник, християнин, който следва да бъде избран от народното представителство и признат от султана. Според деятелите на ТЦБК дуализмът, който препоръчват на султана, ще възвърне силата и славата на Османската империя. В същност в програмата се иска превръщането на Османската империя в конституционна монархия, при обезпечаване всички условия за свободна икономическа, политическа и културна дейност. Накрая „Мемоарът" завършва с възгласа: „Да живей Негово императорско величество Абдул Азис Хан, султан на османлиите, цар на българите!"[169]

„Мемоарът" бил предаден на султана[170] и предизвикал голям интерес не само в чуждия свят,[171] но и сред българите.[172] Тук ни интересува най-вече реакцията на Раковски. За съжаление документи от него за този период от дейността му не са останали.[173] За неговото държане обаче може да се съди по това, ксето пишат някои съвременници. Касае се за бележки, останали от дейци на ТЦБК — т. е. от хора, които по начало са настроени неприязнено към Раковски и от които не би могло да се очаква да проявяват добри чувства към него. Те отбелязват враждебното му отношение към техните действия. „Някои отдават на покойния Раковски делото на

---

[169] Вж текста у П. Кисимов, цит. кн.: Исторически работи. . ., ч. III, с. 47—58. ТЦБК се обръща и към българския народ, като го подканя да подкрепи исканията, изложени в „Мемоара". Интересно е заключението в това обръщение към българите: ако този глас не бъде чут от султана, то те трябва да бъдат готови да поддържат исканията си „даже и с най-крайните жертви, като народ свободен, славен и могуществен някогаш!".

[170] Подробности вж у Ал. Бурмов, цит. ст. Таен централен български комитет. Втори период. . ., с. 64—70.

[171] „Мемоарът" бил разпратен не само до столиците на европейските сили. За него споменава в свое писмо до Раковски и Васил Д. Стоянов: той го получил през средата на март и го предал за поместване в чешките вестници (вж писмото му от 24 март 1867. АР, IV, с. 402).

[172] Като разглежда „Мемоара", Д. Косев основателно смята, че създателите на този документ не са били толкова наивни, че да вярват във възможността той да бъде приет. Намерението им било да поставят въпроса за положението на българския народ пред западните държави, да ги „сплашат" с бъдещи действия на българите, ако не се подобри положението им (вж Д. Косев. Към историята на революционното движение в България през 1867—1871 г. С., 1958. с. 13 и сл.).

[173] За „Мемоара" Раковски научава по всяка вероятност от Росети Георгиев, когото е помолил да му пише новини за ТЦБК. В писмо от 7 март 1867 г. Георгиев му пише: „Това, което можах да открия относно проклетия комитет, е, че след няколко дни ще излезе от печат един таен меморандум, който ще изпратят на европейските правителства, искайки от султана да стане цар на българите според френската политика. Тук се държи в голяма тайна. Това узнах привечер от Замфиров" (АР,IV, с. 400). Един ден по-късно — на 8 март — Раковски получава от Димитър Диамандиев и екземпляр от меморандума (пак там, с. 401).

първия ТЦБК — пише например Ат. Андреев, сам член на комитета. — Както и вие знаете, той отказва дори и всяко съгласие с политиката на мемоара, в успеха на която впрочем никой от нас не вярваше, защото в Цариград нямаше тогава държавници да я оценят и тя трябваше да падне, за да стори място на активната революция, в която взеха участие — не можахме да ги задържим — и мнозина от съзаклятниците в нашия таен комитет постъпиха в четите. . .“[174] В казаното от Андреев освен отрицателното становище на Раковски проличава и участието, което впоследствие дори членове на ТЦБК взимат в четите, т. е. следват политическата линия на Раковски. Сам Пандели Кисимов също подчертава отношението на Раковски към политиката на ТЦБК. „В онова време покойний Раковски, който наскоро тогива се помина. . . — пише Кисимов — беше явен противник на делото и политиката на Тайния комитет. Лично с него аз съм имал силни спречквания по расходящите ни върху това идеи.“ П. Кисимов плаща данък и на неприязнените си чувства към Раковски. Между другото той пише, че Раковски имал „слабостта, манията, да счита своя привилегия всяко общенародно предприятие и по свой темперамент беше и срещу делото на Тайния комитет — още и затова, защото не беше започенато и водено от него“. Несправедливостта на подобно обвинение проличава от това, което сам Кисимов казва непосредствено по-долу: „Покойний Раковски не беше човек от идеята на мемоара, не беше за политиката на дуализма с Турция; той беше дори и противен за преодоляването на тая идея и политика, които можеха да отведат България настрана от православния славянски север. Това е истината за Раковски, доказана от лютата му полемика срещу Д. Цанкова, водителя на унията в Цариград, и срещу всичките български ефендета, които третираше все тъй немилостиво и безразборно — както по-сетне — и покойния Л. Каравелов. Самите издавани от Раковски вестници в Нови Сад, Белград и Букурещ свидетелствуват за това.“[175]

ТЦБК се обръща към българския народ, като го подканя да подкрепи исканията, изложени в „Мемоара“. Интересно е заключението в това обръщение към българите: ако този глас не бъде чут от султана, то те трябва да бъдат готови да поддържат исканията си „даже и с най-крайните жертви, като народ свободен, славен и могуществен някогаш!“[176]. Това обръщение на ТЦБК е продиктувано от революционната ситуация, която постепенно завладява Балканите. Сред българската емиграция в Румъния се забелязва раздвижване, особено силно през края на зимата и началото на пролетта на 1867 г. Около Раковски са почти всички български войводи — те готвят чети за преминаване в България. С обръщението си ТЦБК иска да посочи, че и той мисли за въстание. Едновременно с това комитетът съветва българите: „Внимавайте добре да не ви излъжат и този път, защото ще погините; на никакви други обещания не вярвайте, и не ги приемвайте от гдето и да идат, кажете на оногова, който ви би ласкал с измамителни такива обещания, чи сте сити от тях и постоянствувайте на това свето ваше народно право, което искате днес чрез горния мемоар.“[177] Несъмнено подобни призиви могат да раздвоят душите на народните борци.

---

[174] П. Кисимов, цит. кн.: Исторически работи, ч. III. . ., с. 32.
[175] Пак там, с. 39—40.
[176] Пак там, с. 58—60.
[177] Пак там, с. 60.

Дейците от ТЦБК са разглеждали и въпроса за отношението им към предстоящите революционни действия. Едно от оформилите се две мнения, поддържано от Грудов, било да се попречи на четите да минат в България, като се потърси съдействието и на румънското правителство — те смятат явните революционни действия за „безвременен и неузрял плод". Надделяло другото мнение, поддържано от Андреев и Кисимов — да се възприеме поведение на неутралитет. В такъв смисъл била напечатана в органа на комитета „Народност" една статия, в която комитетът обявява непричастието си в делото по изпращането на четите зад Дунава. Какво е било настроението обаче, личи от оплакването на Кисимов, че „с всичкото наше решение, буйните елементи измежду нас минаха пак в лагера на четите"[178].

През това време Раковски трябва да посрещне още една заплаха за целостта, самостоятелността и идейната насоченост на българското националноосвободително движение. Става дума за акцията на Добродетелната дружина, която точно по това време минава в действие. На 14 януари 1867 г. Добродетелната дружина в Букурещ изработва „Програма за политически отношения на сърбо-българите (българо-сърбите) или на тяхното сърдечно отношение". Като отразява политиката на руската дипломация по това време,[179] документът провъзгласява необходимостта от създаване на една единна южнославянска държава под скиптъра на княз Михаил Обренович.[180] Събитията нататък следват едно след друго. Гарашанин като министър-председател на Сърбия приема „Програмата", но иска да знае дали този документ е приет от всички разумни и влиятелни българи.[181] Необходимо се явява събрание на видните българи, което да одобри принципите, изложени в „Програмата". Руският генерален консул в Букурещ барон Офенберг и сръбският представител Магазинович действуват за свикването на събрание. На 5 април в румънската столица се събират 35 души „видни български първенци", които приемат специален протокол за образуването на югославянско царство с наследствен владетел княз Михаил Обренович. Решава се съглашението да влезе в сила, когато бъде подписано от сръбското правителство и от българското настоятелство. Изрично се сочи, че България ще се състои от областите България (Мизия), Тракия и Македония. И така, докато ТЦБК предлага дуализъм с Османската им-

[178] Кисимов, цит. кн.: Исторически работи, ч. III... с. 25.

[179] За руската дипломация не остават скрити усилията на сръбското правителство да постигне споразумение с Гърция или Румъния, както и за обмисляните териториални промени, обикновено във вреда на българския народ. На 6/18 февруари 1867 г. граф Игнатиев нарежда на руския генерален консул в Белград Шишкин да обърне внимание на сръбското ръководство върху тези преговори. „Още мечката неубита, а разделили кожата ѝ" — пише граф Игнатиев и посочва, че Сърбия не трябва в никакъв случай да отдава българите в робство на гърците (вж Гргур Јакшић и В. Вучковић. Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први Балкански савез. Београд, 1963. с. 492). Поради това и тя действува чрез Добродетелната дружина за сключването на договор за създаване на южнославянска държава.

[180] Вж по този въпрос и ст. на Джордже Игнятович. Договор князя Михаила с „Добродетельной дружиной" о Югославянском царстве и некоторые события в 1867—1868 гг. — В: Actes du Premier Congrès international des Etudes balkaniques et Sud-Est européennes, Vol. IV. S., 1969. p. 169—183.

[181] За отношението на Гарашанин и за плановете му по това време вж: Dimitrije Djordjević. Projects for the Federation of South-East Europe in the 1860's and 1870's. — Balcanica, Vol. I. Beograd, 1970. p. 136 etc.

перия, Добродетелната дружина предлага същото със Сърбия. Сръбското правителство не подписва договора, но чрез Гарашанин заявява, че го приема по принцип, а допълнително ще трябва да се постигне съгласие по подробностите.[182] През пролетта на 1867 г. Добродетелната дружина се опитва да разбере точно какво е настроението на населението в България. За тази цел „старите" финансират подготовката на четите на Панайот Хитов и Филип Тотю, на които поставят определена задача — от една страна, да подготвят бъдещото въстание и, от друга — да спрат всякакво преждевременно движение по българските земи, което би компрометирало окончателната подготовка.

Раздвижването през 1866 г., свързано с поражението на Австрия във войната ѝ с Прусия, кара Раковски да замисля широко организиране на чети. Както казахме по-горе, той търси и съответните средства, необходими за подготовката им. В Одеса, където разговаря по този въпрос с Н. М. Тошков, среща отказ. Раковски не само не получава средства, а е и държан настрана от това, което подготвя Добродетелната дружина. Той се радва на значително влияние сред революционно настроените среди от българската емиграция, около него се въртят всички известни български войводи.[183] Като има пред вид международната обстановка, българският революционер през цялата зима на 1866/1867 г. работи по подготвяне на предстоящото движение през 1867 г.[184] Какви са били заниманията на събралите се около Раковски хъшове, личи от описанието на Христо Македонски: „Ние съвсем празни не стояхме: вършехме много неща, които ни поръчваше Раковски. Зимата на 1866/1867 година прекарахме с приготовление на куршуми: изляхме до 48 000 куршума и приготвихме нужните фишеци с барут. Това ставаше доколкото си припомнювам сега, по разпореждане на Българския комитет, какъвто съществуваше тогава и който беше замислен с една обща и усилена организация да предузememе и извършим една по-голяма, една по-съществена работа. . . Главната квартира на българския комитет тогава се намираше в с. Циганка при Букурещ, в мошията на Никола Балкански, гдето пребиваваше и Раковски, душата на тоя комитет.[185] Решено било да се подготвят четири чети, начело с Панайот Хитов,

---

[182] Текста на „Програмата" и протокола вж в ст. на М. Димитров. Комитетът на „старите" — „Добродетелната дружина". — В сб.: България 1000 години. 927—1927. С., 1930. с. 761—765.

[183] От това време е едно писмо на Васил Левски до Раковски, изпратено от Яш по поръка на архимандрит Натанаил. Видният калугер-бунтовник, помогнал толкова пъти на Раковски, иска да знае какви са му плановете за в бъдеще. Явно новините за организиране на български чети са стигнали и до Яш, та Натанаил, а чрез него и Левски искат да знаят „търговите как отиват днес". Вероятно Раковски е обяснил как стоят работите с четите, отношението с комитета на Касабов и сдр. (вж АР, IV, с. 337).

[184] За това време се отнася например споменът на Димитър Ангелов от Лом, който се срещнал с Раковски в Букурещ (вж подробно С. Дамянов. Ломският край през Възраждането. С., 1967. с. 257 и сл., както и подробната библиография за Д. Ангелов, посочена там на с. 258). По-късно Д. Ангелов положил и клетва пред икона, револвер и кама в присъствието на Раковски (вж П. Кузманов, цит. кн.: Кнез Иван Кулин. . ., с. 200). Ангелов говори, че клетвата бил положил в Гюргево. Не е известно обаче по това време Раковски да е ходил там (през 1867 г.).

[185] Незапознати с противоречията, които са разделяли ръководните дейци в емигрантското движение, мнозина от редовите бойци и по-необразованите войводи са наричали с наложилото се понятие „комитет" и Върховното гражданско началство

Филип Тотю, Стефан Караджа и Хаджи Димитър."[186] За същото напрегнато време пише и Иван П. Хр. Кършовски. В запазен негов ръкопис „Подготвяние на българските народни чети през 1867 г." той бележи, че подготовката се е водила в мошията Циганка на Никола Балкански. „През зимата на 1866/1867 г. — пише Кършовски — всичко необходимо, по възможности според средствата, с които можеше тогава да се разполага, се подготви и криво-лево юнаците бяха въоръжени, потребните за целта фишеци се изработиха и приготвиха в мошията от момчетата, патрони тогава още нямаше, а книжни фишеци, понеже пушките се пълняха от към устата; те бяха капсалии, някои от които двуцевки, едната от които цеви беше винтовка, а другата гладка цев; първата се пълняши с крушум, а втората със сеченки (куршум, нарязан на четири)." Всички бойци били въоръжени с пушки, револвери и саби, а някои и с ками. За дрехи, провизии и ядене всеки имал по една торба на гърба, препасана през раменете с ремъци, закопчани през гърдите. В торбата всеки момък имал по двеста готови фишека, поставени в по две тенекиени кутии, както и по един рог, пълен с барут.[187] Самият Кършовски прекарва зимата заедно с Раковски и Хитов в Циганка и е свидетел на подготовката.[188]

За подготовката на четите са нужни средства и Раковски полага усилия да ги намери чрез близките си, настанени из румънските градове. Той разпраща писма с молба да се пристъпи към събирането на така необходимите пари.[189] Изпратен е в обиколка и Панайот Хитов, сам Раковски излиза по близките селища, където живеели повече българи.[190] Резултатите обаче явно не са задоволителни. „Българите желаят голямото дело — пише д-р В. Панов — но кисиите им ся твърде слаби."[191] Тъкмо по това време на усилена подготовка Раковски написва и „Привременния закон за българските чети". Върху този период от дейността на пламенния родо-

---

на Раковски, без да имат пред вид ТЦБК. Тъкмо тук с уточняването, че се касае за с. Циганка, личи това смесване на понятия в спомените на мнозина съвременници.

[186] Вж Хр. Македонски, цит. кн., с. 38. Запазено е и едно кратко животописание на Филип Тотю, писано от Ив. Кършовски. Между другото Кършовски споменава, че е договорил с Филип Тотю „да преминем наедно в Балкана в 1867 лето и то под един закон и под една команда. Законът беше съчинен от Г. С. Раковски" (вж П. С. Кършовски. Из миналото. Документи, т. II. С., 1929. с. 141).

[187] Пак там, с. 25—26.

[188] В едно свидетелство, издадено на Кършовски от П. Хитов, между другото четем, че „в 1866 год. г-н Ив. П. Хр. Кършовски е действувал задружно с мен, Раковски и г-н Н. Балкански при съставянето и подготвянето на българските чети, за преминаването им в Стара планина за през следващата пролет (1867 г.), за сполуката на което той е положил извънреден труд и старание, като е действувал с най-голяма ревност и усърдие" (вж пак там, с. 324). В друго удостоверение, издадено на Ив. П. Кършовски и подписано от редица дейци от 1867 г. (между тях Ильо Марков, К. Цанков, Т. Пантелеев, Хр. Македонски, Ив. Бобевски), четем: „В 1866 г. г-н Ив. П. Хр. Кършовски е действувал задружно с пок. Раковски и Н. Балкански и войводите Хаджи Димитър, Стефан Караджата, П. Хитов, Филип Тотю и дядо Желью в подготовлението на българските чети за преминаването им в Стара планина за през тая и следующата година (пролетта 1867)" (пак там, с. 337—338).

[189] Писмата му трябвало да се четат пред „нашите тайни приятели" — вж писмото на д-р Вичо Панов от 28 февр. 1867, пратено до Раковски от Александрия (АР, IV, с. 397).

[190] Върнали се по това време търговци, посетили Букурещ, съобщават, че Раковски се прибрал в румънската столица „от румънските градове, гдето ходил да увещава и записва доброволци" (вж Хр. Стамболски, цит. кн., с. 302).

[191] Цит. писмо на д-р Вичо Панов от 28 февр. 1867 (АР, IV, с. 398).

любец се спира Панайот Хитов в непубликуваните свои спомени. Установил се в Циганка, в имението на Никола Балкански, Раковски полага всички усилия да уреди и подготви замислените чети. „Той са тродиши сас сичките си сили да потпомогни четити [в] 67 година, които минаха из Влашко за у Торско. Раковски ни [=не] гледаши, чи гу беши на[д]вила веч охтиката, не гледаши, чи нема сас как[в]о да живеи, само тичеши от приятел ду приятел да ги потканеши да помогнат да са испратат четити."[192]

Раковски разпраща свои представители, които започват агитация за всеобщо българско въстание. Той е във връзка с дейци от различни краища на Румъния, както и с българската емиграция в Русия. „Разпалението на тукашните българи за добрите соотечественици е голямо и най-паче като е сас мисалта за изпълнението на голямото чисто българско дело" — пише например от Александрия д-р В. Панов.[193] От Одеса се обажда Вениамин Мачуковски, по произход от Гевгели. Научил за плана на Раковски, той споделя с него: „Ние от наша страна, като чухме това, много са зарадувахме и некога цели нощи от радост не можиме да спиеме!" — И добавя: „Я съм са решил от се сърце да дойдем под препорецът ви: за това молям сердечно Ваше родолюбие да ми пишете кога да тръгнем за кам Вас."[194] Доброволци се обаждат и отдругаде. Павел Каляджи пише от Измаил на 28 март 1867 г. „В Кубей, Комрат и на другите български колонии в Росия, които ся поселяват от волонтири, искат да додат в Бокарест и ся пресоединят под вашето знаме и вървят там, дето ги визивава народний ни ентерес. Тези волонтири ся около 50 души, едни от най-почтените, имотни родолюбиви патриоти и добре въоружени."[195]

Обстановката на Балканите обаче бързо се мени. Повдигнатият от Сърбия през есента на 1866 г. въпрос за крепостите[196] е разрешен благоприятно: при активната помощ на руската дипломация и със съгласието и на другите европейски сили Високата порта отстъпва и в началото на март 1867 г. княз Михаил съобщава за разрешаването на дългия спор. В края на месеца той е на посещение в Цариград, където е приет от султана. В кратко време след това турските крепости и гарнизони в Сърбия са ликвидирани — на 6 май и последните турски части са изтеглени. По този начин Сърбия разрешава най-сетне тежкия въпрос за присъствието на чужди войски на своя територия — остатък от многовековното чуждо владичество.

Докато Добродетелната дружина полага през това време усилия за уреждане съюза със Сърбия, Раковски променя намеренията си. Подготвил „Привременния закон", замислил разгръщането на широко четническо движение през 1867 г., което трябва да премине във всеобщ бунт, той отчита настаналите междувременно промени и намира, че за българите отново е настъпило време, неподходящо за всенародно въстание. За това негово становище говори неизменният му спътник през този период, старият хай-

---

[192] Вж цит. моя ст.: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. . ., с. 385.
[193] Писмо от 28 февр. 1867 (АР, IV, с. 398).
[194] Писмо от 9 ян. 1867 (пак там, с. 393).
[195] Пак там, с. 405.
[196] На 10 ноември 1866 г. Сърбия повдига официално пред Високата порта въпроса за крепостите. Представителят ѝ в Цариград Йован Ристич обещава тържествено, че разрешаването на този въпрос ще премахне всички причини за търкания между Сърбия и Турция.

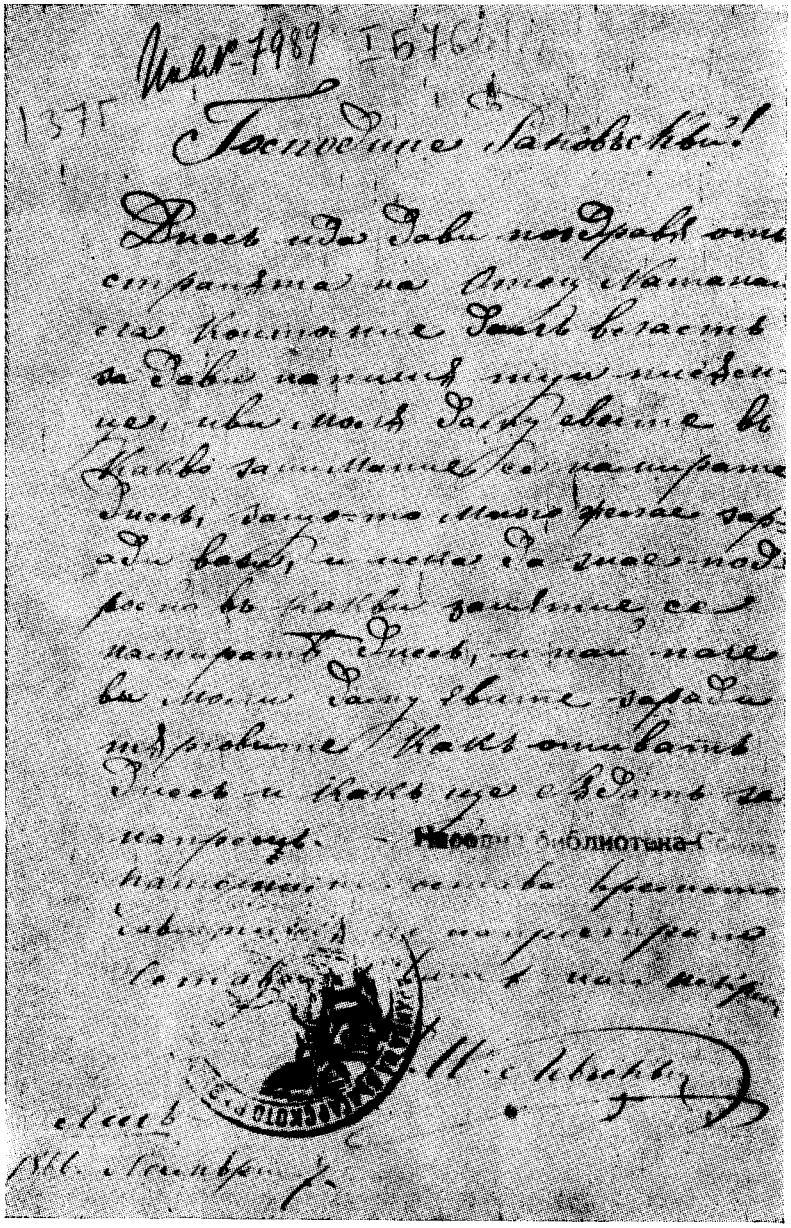

Факсимиле от писмото на Васил Левски от 7 ноември 1866 г.

душки войвода Панайот Хитов. Той предлага на Раковски да съставят няколко чети и да вдигнат бунт в България, като използуват и въстанието в Крит. Раковски се противопоставя. „Не можи, то е нищо Крит“ казва той,— а ний немами нищо приуготовлено; народа лесно ще побуниш, [но] нема пушки, нема барут, нема предводители немами. Пари да сабирем колкото имаме поне кои войводи. От Сарбия за сега нищо са ни чека, сега им са дадоха градовете, тии не могат юще за десет години нищо да продумат против торцити, а нашти богатити учекват от Росия и са надеват, чи ще может да са садружат сас Сарбия, ама нити от Сарбия ще са ползуват, нити от Росия ще са ползуват, нити пак сас Сарбия може да се направи нещо, ами да са гледа ако можи да са добият пари да се приуготовим от малко-малко и да гледами бари хиляда [в]уйника да урожим. Аз като слушах тез Раковскови думи — пише Хитов — и да вярвах чи е тъй, ама от Раковски тайно сас Николаки гледахме дано можим да накарами бокорещкити главни болгари тарговци да ни помогнат за четити и дано можим да ги накарами да купят макар 5стотин пушки“ — добавя старият войвода в написаните саморъчно спомени.[197]

Без средства ръцете са вързани. За да намери необходимите суми, Панайот Хитов решава заедно с Никола Балкански да прибегне до Добродетелната дружина. Тайно от Раковски, понеже последният вече хранел непреодолима омраза към „старите“, Хитов и Балкански отиват в Букурещ и се свързват с дейците от Добродетелната дружина,[198] от които искат средства за организирането на чети. „Ако си не помогнем сами, то ни Сърбия, ни Румъния няма да се погрижат за назе“ — казал старият войвода на бога-

[197] Вж НБКМ, БИА, А 8422, с. 61—62 — автограф на Панайот Хитов. В същия смисъл вж и цит. кн. на Ив. К ъ р ш о в с к и. Из миналото. Документи. . ., т. II, с. 283—284. Необходимо е тук да се спрем върху един въпрос, който има немалко значение за изясняване участието на Раковски в по-нататъшната акция по подготовката на чети през 1867 г. Така както бележи сам Хитов в собственоръчно написаните свои спомени, Раковски не вярвал нито в Сърбия, нито в царската руска дипломация и бил убеден, че народът не е готов за вдигане на бунт, но все пак намирал, че е необходимо и трябва да се подготвят поне хиляда въоръжени бойци. В този смисъл са и сведенията за по-нататъшните действия на Раковски — постоянно в движение, в напрежение по подготовката на четите. В издадените от Л. Каравелов и по-късно от Ал. Бурмов спомени на Хитов разговорът е представен другояче. „Раковски — разказва Хитов в редакцията на Каравелов — не одобри моите планове и рече ми: „Крит ще скоро да сложи оръжието си, защото няма помощ от никъде. Може ли да воюваме, когато нямаме ни пушки, ни барут, ни предводители? Грудов ли, със своето дебело шкембе, или Касабов със своите очила ще да поведе войската?“ — „Ние трябва да съберем сичките войводи, които живеят в Сърбия, в Русия и в Румъния и да се захванеме за работа“ — рекох аз. — „А отгде ще да земеме пари?“ — попита Раковски. — „Ще намериме“, казах аз. — „Не е време“, отговори Раковски. — „Сърбия зема вече своите крепости, следователно тя още цели десет години няма да предприеме нищо важно против Турция; а нашите чорбаджии (букорещките) очакват из Росия печено агне. Бъди уверен, брате Панайоте, че нито Сърбия, нито Росия сега-засега няма да помогнат; а ние сами не сме в състояние да направиме нищо.“ — „Ако е така, то да гледаме да съберем пари и да въоръжим барем 1000 момци“, рекох аз. — „Нищо няма да направиме сега-засега.“ Хитов добавя в спомените си: „Като слушах думите на Раковски, не можах да повярвам, че тоя човек е Раковски“ (П. Х и т о в, цит. кн., с. 47). Почти в същия смисъл предават спомените на Хитов и Ал. Бурмов и Ст. Младенов. Но ако това е така, не би могло да се обясни настойчивостта на пламенния родолюбец, показана в последните месеци от живота му и свързана с подготовката на четите. Затова приемаме за достоверна мисълта на Хитов, така както е стигнала до нас, написана от самия него.

[198] Хитов и Балкански заявяват пред тях, че са се скарали с Раковски.

тите български първенци в румънската столица. Те тогава му отговорили, че смятат да работят заедно със Сърбия, като замислят образуването на една обща южнославянска държава. Хитов познавал добре нещата, затова обяснил на „старите", че Сърбия няма да се хване сериозно за обща работа. Христо Георгиев го предупредил да не се меси в политическите отношения със сръбското правителство — те били грижа на политиците, а той трябвало да отиде с чета в България и да направи всичко възможно народът да не се вдигне преждевременно на бунт, докато не бъде уговорено всичко със Сърбия. На войводата били дадени средства и той стегнал четата си, в която знаменосец трябвало да бъде Васил Левски,[199] а Филип Тотю — второстепенен войвода. Произходът на средствата за подготовката на четата трябвало да бъде скриван от Раковски, „защото той беше скаран с сичките букурещки чорбаджии" — пише Хитов, без да засяга по-дълбоките причини за поведението на Раковски. Същите неприязнени чувства хранят към Раковски и „старите" начело с Христо Георгиев. Дошъл от Одеса, Николай М. Тошков присъствува на свиканото от Добродетелната дружина събрание през пролетта на 1867 г., на което се решава и въпросът за изпращането на чети в България. Като познава цялата многогодишна дейност на Раковски и неговите несъмнени качества, Тошков го предлага да възглави организирането и изпращането на четите. „Аз не разбирам туй нещо — заявява одеският родолюбец — кой ще ти работи, белким Балкански или Хитов, който е добър само като прочут хайдутин? Той никак не отговаря на политическата ни цел. . . Нека дойде онзи, който е почнал и който е достоен във всяко отношение да върши тая работа."[200] Христо Георгиев отхвърля категорично предложението на Н. М. Тошков: той заявява, че ако в предприятието вземе участие и Раковски, то той ще се оттегли. Христо Георгиев налага формално Раковски да не бъде допуснат; фактически обаче душата на подготовката на четите остава тъкмо изпитаният революционер.

Различията между Раковски и Христо Георгиев не са плод на лична антипатия или неразбиране, а отражение на дълбоки идеологични противоречия. Докато Раковски поддържа вече яростно идеята за независимост на българското освободително движение, Христо Георгиев следва във всичко политиката на царска Русия. Единият изразява интересите на радикалната част, на последователните революционери сред българската емиграция. Другият е представител на интересите на богатите слоеве сред българската буржоазия. Класовите им интереси ги изправят един срещу друг не за първи път. Те се познават взаимно достатъчно добре, за да могат да сътрудничат в започнатото дело.

На 28 април 1867 г. четата на Хитов преминава Дунава близо до Тутракан и поема пътя си към Балкана.[201] Въпреки че е против вдигането на въстание, Раковски е съгласен и настоява да се изпращат чети в България — те трябва да поддържат духа на народа и да го подготвят за предстоящото

---

[199] Назначаването на Васил Левски на този висок пост става по изричното настояване на Раковски: съгласно с приетия „Привременен закон" знаменосецът е първият помощник на войводата. Хитов смята, че младият Левски няма необходимия опит, за да му се повери толкова отговорен пост, но се подчинява на авторитета на Раковски (вж подробно Ив. У н д ж и е в. Васил Левски. Биография. С., 1967. с. 76).

[200] Ив. А д ж е н о в, цит. кн., с. 65.

[201] За целия път вж дневника на четата, воден от главния писар Иван П. К ъ р ш о в с к и в цит. кн. Из миналото. Документи. . ., т. I. С., 1926. с. 91—132.

изпитание. В това отношение вижданията му съвпадат с тези на „старите". Дълбоките причини, които ги мотивират обаче, са различни: Раковски чака удобна международна обстановка, при която българите трябва да се вдигнат — преценяването на тази обстановка ще се направи от самите българи и в зависимост от техните интереси.[202] „Старите" чакат да се споразумеят със Сърбия и при даден знак и от Русия да се заемат с въстание. И тук подходът и становищата са противоположни, макар че конкретният резултат е един и същ.

Свързал живота си с народната борба, Раковски желае сам да изпрати четите, да ги съпроводи до Дунава, за да помогне при евентуален опит на някой румънски администратор да ги спре на границата. Точно в деня на тръгването обаче той не бил в Циганка. Когато се върнал и не заварил четите, Раковски бил много засегнат, че тръгването е станало без него.[203] За неговите чувства по онова време споменава Иван Зарделийски: Искал да дойде и той — пише Зарделийски, — „а душа не можаше да става! Дишаше и кашлеше. Задавяше го."[204]

На 12 май Хитов е вече в Балкана, близо до Котел, след което продължава към Сливенския Балкан. Там на 28 май четата има общо събрание, на което приема „Закон за българското народно въстание, по който ще се управлява българската народна войска в 1867 г."[205]. Според някои автори този закон представлява текст, подготвен от самия Раковски в периода след приемането на „Привременния закон" от 1 януари 1867 г.[206] В самия текст обаче е отбелязано, че законът е „съчинен в Стара планина на мястото, що ся нарича Българка, на запад в усойната, два часа растояние на север от Сливян, 1867 г., мая 28-й"[207]. Възможно е този закон да представлява до известна степен творение и на Хитов, Кършовски и др., защото в него има редица положения, които при запазения общ дух на букурещкия документ сочат и интересни отлики от „Привременния закон" на Раковски. Така например докато в „Привременния закон" първостепенните и второстепенните войводи се назначават от Върховното народно българско тайно гражданско началство, то в приетия от четата на Хитов закон се предвижда те да се избират по вишеглесие. Никой няма право да мъсти сам, ако бъде обиден; при подобни случаи той трябва да се жалва на войводата си. Интересни са членовете от шести нататък — те представляват конкретна програма за въстание и предвиждат как да се действува в случай на избухване на бунт — кой какво трябва да върши. Посочва се какво да бъде отношението към противника, към населението, към други появили се чети. При отстъпление се предвижда населените места да се изгарят, като предварително

---

[202] За задачите на четите, поставени от Върховното тайно гражданско началство, респ. от Раковски, пише Васил Левски: „Обязаността беше не да бунят народа, но да свикват от градовете и селата умни хора и да им показват как трябва да се приготвят, че като им се даде знак за революция, да бъдат всички готови" (вж Д. Т. Страшимиров. Васил Левски. С., 1929. с. 27). В същия смисъл пише и Ив. Адженов, цит. кн., ч. III, с. 65, бележка под линия).

[203] Цит. моя ст.: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. . ., с. 385.

[204] Пак там, с. 488.

[205] Текста вж в цит. кн. на П. Кършовски. Из миналото. Документи, ч. I. . ., с. 132—150.

[206] Кр. Шарова, цит. кн., с. 201, 214 и сл.

[207] Вж Документи по българското възраждане, т. I, с. 149—150. В дневника на главния писар също е отбелязано: „съчинихме закона" (вж кн. на Кършовски. Из миналото. Документи. . ., ч. I, с. 106).

местното население бъде изведено на сигурно място. Строги мерки се взимат да се избегне плячкосването, грабежът при нападение и превземане на населени места. Цели пасажи са преписани буквално от „Привременния закон" на Раковски. Общо обаче насоката на измененията клони към известно демократизиране на порядъка в четата, като при най-важните случаи се предвижда гласуване. Запазва се обаче централизираното ръководство и повиновението пред главния войвода. Няма данни дали тук не си е казал думата и знаменосецът на четата Васил Левски. Четата на Хитов разполага вече и със собствен печат: лъв с корона, който държи в лапите си меч и кръст и гази турски знамена, а наоколо надпис: „Народен български печат горски. 1867"[208]. Интересно е да се отбележи, че пратената със средствата на Добродетелната дружина чета, на която „старите" поставят за цел да не допусне да се вдигне въстание, замисля тъкмо обратното: как да вдигне на бунт българите. П. Хитов и четата му следват свои планове, които не се съобразяват с плановете на Добродетелната дружина, а са в унисон с това, което замисля Раковски. Четата е малобройна, но тя служи като ядро за „българската народна войска", която предстои да се създаде. Хитов поддържа връзка с Раковски и по време на похода си — писмата си той адресира до Н. Балкански.[209] За поддържане на редовна връзка четата на Хитов е подготвена да си служи с шифрована кореспонденция. Писарят Ив. Кършовски изучава нова тайна азбука с цифри — той е обучаван в дома на Христо Георгиев.[210] Чрез Балкански обаче, който получавал шифрованите донесения, писмата отиват при Раковски. По време на похода си Хитов кореспондира с Раковски, а не с Добродетелната дружина. Изпратените от Хр. Георгиев писма въобще не стигат до четата.[211]

Вече бе отбелязано по-горе, че според някои автори в състава на Върховното народно българско тайно гражданско началство влиза като подпредседател Любен Каравелов. Този въпрос остава засега неизяснен. Факт обаче са тясната връзка и еднаквата идеологическа насоченост, които съществуват по това време между Раковски и Каравелов.[212] Установил се в Белград, Каравелов веднага се включва в революционната дейност. През пролетта на 1867 г. той основава в сръбската столица Български комитет — според Кр. Шарова той бил основан през май.[213] Задачите му били да организира и прехвърли в България чети, които да се съединят с четите на Панайот Хитов и Филип Тотю. За целта комитетът започнал да събира средства и доброволци сред многобройната по онова време българска емиграция в източните области на Сърбия. Поддържащ непрекъсната връзка с Букурещ, комитетът получил чрез монаха Мартирий „някакъв закон от Буку-

[208] Както изнася Ив. Унджиев, печатът се съхранява понастоящем в музейната сбирка на народното читалище „Просвета" в с. Маломир, Ямболски окръг (вж Ив. Унджиев. Васил Левски. С., 1967. с. 52).

[209] Вж К. Косев. Панайот Хитов. С., 1963. с. 26 и 103, бележка 14.

[210] П. Кършовски, цит. кн. Из миналото. Документи, кн. II, с. 32.

[211] Подробности вж в цит. кн. на К. Косев. Панайот Хитов. . ., с. 32.

[212] В задачата си съм улеснен от излязлото напоследък основно проучване на Крумка Шарова. Любен Каравелов и българското освободително движение (С., 1970. 434 с.). Авторката разкрива политическата линия на Каравелов през 1866—1867 г.; въз основа на всестранен анализ тя посочва мястото му в българското революционно движение. Нейният труд ми дава възможност тук да спомена интересуващите ни проблеми накъсо и само във връзка с Раковски. Останалите подробности могат да се видят заедно със съответните аргументировки в нейния труд.

[213] Кр. Шарова, цит. кн., с. 167.

рещкия комитет" — вероятно тук става дума за „Привременния закон" на Раковски от 1867 г.[214] Белградският комитет обаче пристъпва към изработването на свой „Закон и наредба", които бележат отлики от „Привременния закон" на Раковски и „Закона за българското народно въстание" на четата на Хитов. В приетия в сръбската столица документ се чувствува влиянието на идеите на Каравелов — сравнението сочи немалко различия.[215] Съгласно с чл. 6 от „Закона и наредбата" се предвижда „никой да не хортува за никого лошаво: било за сърбин, грък, влах, българин, черногорец и бошняк; така също и за своите другари". Съответният чл. 6 от „Привременния закон" на Раковски изисква в четите да не се приема никакъв инородец или иноверец. При приемането на този член в Белград стават оживени дискусии. Дядо Ильо Марков от Малешево настоява поставеното от Раковски изискване да остане: четите да се съставят само от българи. Надделява обаче схващането на Каравелов, изградено на основата на по-широка търпимост и на виждания, характерни за току-що дошлия от Москва деятел.[216]

Създаването на Българския комитет в Белград съвпада с времето, когато Раковски губи окончателно надежда, че може нещо да се постигне в сътрудничество със Сърбия или Русия — международното положение според него се развива по начин, който изключва някаква помощ от други страни, българите трябва да разчитат само на собствените си сили. Свързан с радикални кръгове в Сърбия, Каравелов смята, че сътрудничеството между сърби и българи има бъдеще. Това различие, както и напредващата болест на Раковски карат може би Каравелов да мисли все повече за изместване на организационния революционен център от Букурещ към Белград. Каравелов не е чужд на възгледите и революционната тактика на Раковски, но доразвива редица положения съобразно със схващанията си. В своя „Закон и наредба" той прокарва идеята за създаване на здрав организационен център, за централизирано ръководство в революционното движение на българския народ. Решенията си Каравелов веднага прилага в действие. Българският комитет в Белград организира своя чета, предназначението на която е да мине границата и се съедини с идващите чети на Хитов и Филип Тотю.[217] Прави впечатление числеността на замислената чета — само в Белград Каравелов записва 370 души. Отделно в граничните райони Иван Кулин, Еремия Петров и Н. Пешов завербуват около 500 души.[218]

Дейността на Любен Каравелов през 1867 г. в Белград, свързана с усилията на Раковски в Румъния, представлява едно и също направление в революционната идеология на българската емиграция. Напредващата болест на Раковски фактически все повече става причина за прехвърляне

---

[214] Кр. Шарова, цит. кн., с. 180 и сл.

[215] Текста вж пак там, с. 181—183. Вж също и П. Кузманов, цит. кн. Кнез Иван Кулин, с. 204—205.

[216] Вж П. Берковски. Из възпоминанията ми. С., 1894. с. 33.

[217] Иван Кулин бил натоварен от Раковски да организира чета още преди пристигането на Каравелов в Белград. Според Петър Берковски четата трябвало „след преминаването на ония из Влашко да ги посрещне в Балкана и им се притече на помощ" (П. Берковски, цит. кн., с. 38).

[218] Организирането и изпращането на четата в България, както и поведението на сръбското правителство във връзка с нея са изследвани подробно от П. Кузманов в цит. кн. Кнез Иван Кулин, с. 215—278. Вж и Кр. Шарова, цит. кн., с. 185 и сл.

усилията върху други дейци между изтъкнатите български революционери.[219] Сред тях се издига Каравелов — той поема щафетата от този, който в разстояние на близо 25 години олицетворява усилията на българския народ по пътя към свободата.

Видял развитието на положението на Балканите, Раковски преценява, че обстановката не благоприятствува за вдигане на въстание през 1867 г. Събитията доказват правилността във вижданията му. С борбата си по това време против вдигането на бунт в България — борба, съпроводена с неизменните грижи за подготовка на чети, задачата на които е да будят народа, да го подготвят за очакваното изпитание, когато настане благоприятният момент — Раковски допълва последните черти, които изясняват неговата идеология. Изминатият път е дълъг и поучителен, той бележи не само еволюцията в революционната мисъл на този талантлив син на българския народ, но и развитието въобще на освободителното движение в течение на повече от четвърт век.

„Българските хайдути". Последни месеци от живота на Раковски

Зимата на 1866—1867 г. Раковски изкарва в с. Циганка, в имението на Никола Балкански. Освен с грижите по подготовката на четите той наново се заема с перото и пише последния свой труд „Българските хайдути", останал недовършен.[220] Това изследване е замислено като широко проучване на хайдутството още от времето преди падането на България под турска власт, ролята на Византия, установяване властта на Османската империя, началото на хайдутството, турската политика през първите векове, ролята на фанариотското духовенство и накрай — описание на развитието на народния дух през годините 1821—1867. Планът на труда е изложен в самото начало в отделно „Известие". Като го преглеждаме, може да съжаляваме, че Раковски не е могъл да довърши и този труд; особено интересна би била последната глава пета, където той възнамерявал да засегне най-новите събития из българските земи, на голяма част от които е непосредствен свидетел или участник

По характера си „Българските хайдути" представлява историческо изследване. То обаче е изпъстрено с разсъждения, които сами по себе си са отклонения от основната тема, но спомагат за разбиране вижданията на Раковски по много въпроси, свързани с миналото на българския народ,

---

[219] Нуждата от авторитетен ръководен център е явна — болестта на Раковски поощрява някои крайни елементи да проявяват липса на дисциплина в това решаващо за народните интереси време. Както съобщава П. Гидиков, българската емиграция била обвзета от чувство на горещ патриотизъм и била готова да жертвува всичко за освобождението на родината. Мнозина искали да преминат Дунава, за да разбунтуват насила българите и да се съсредоточат в Балкана без предварително споразумение. Гидиков добавя: „Те са станали и непослушни, откакто се е разболял Раковски" (Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, с. 327).

[220] Българските хайдути. Тяхното начяло и тяхната постоянна борба с турците от падения България до днешните времена. Букурещ, 1867. 39 с. Второ издание се появява още през 1880 г. Третото издание е включено като приложение към кн. на Ив. Адженов. Записки от живота на Раковски, св. III. Русе, 1895.

с условията му на живот през миналите векове, с изясняване на думата хайдутин, така както се разбира от владетелите и от народа.

Според Раковски нахлуването на османските турци, съчетано с нетърпимостта на мохамеданството, е довело до неизброими страдания за широки области на Европа, Азия и Африка. Многобройните разрушения стоят като ням свидетел по местата, където са стъпили ордите на феодалната Османска империя. Раковски не се колебае отново да посочи историческата отговорност на Западна Европа, която дава всестранна подкрепа на султанския режим, спомага за поддържане варварския порядък все още в значителна част от Европа, подпомага Високата порта да държи под властта си толкова бедствуващи народи. Касае се при това за народи, които с храбрата си съпротива, оказана на връхлитащите орди от изток, са успели да спасят Европа от разорение. Историята на турското завоевание може да се изследва по турски фермани от първите години на османското нашествие, както и по народните песни, които отразяват минали събития, останали в народната памет. След загубване на народната независимост мнозина борци се оттеглят из планините и продължават борбата — така те се превръщат в хайдути. Раковски описва какво значи хайдутин: не разбойник, лош човек, а обратно — юнак, онеправдан българин, който доброволно отива в горите и планините, за да търси лично отмъщение, след което побягва в свободни земи или загубва живота си. Подвигът на хайдутите е останал неизвестен, защото е нямало кой да запознае Европа с истината. Българските хайдушки чети са действували през всичките векове на робството. Те са оказали големи услуги и на съседните народи в борбата им за освобождение. Раковски споменава за бекярите в Сърбия, за отрядите, които под името „вулгари" (българи) са взели участие в освобождението на Гърция. Те взимат живо участие и в руско-турските войни. От падането на България под чужда власт, та и до XIX в. българските хайдушки чети поддържат искрата на чувството за свобода и независимост, те „били са и са наший знак политичъскаго живота; нашата за свобода и независимост непрестанна борба и слабото покушение против наший вечен враг. . .".

В единствената завършена глава първа на съчинението Раковски прави историческа екскурзия в миналото — непосредствено преди идването на османските турци на Балканите, по времето на Византия; посочва ролята на гръцкия елемент, който се заема постепенно да елинизира православното население в цялата империя; изтъква ролята на църквата и на гръцкото духовенство, на царския двор, сроден с византийски родове; засяга ролята на кръстоносните походи за повдигане на мюсюлманските орди, засилването на Душанова Сърбия, борбите между балканските народи, вътрешните феодални размирици, от които се ползуват напредващите турци. В тяхна услуга се обявяват различни загубили властта си видни византийски сановници, от които по-късно произлизат техните наследници по дух — фанариотите, поставили се в услуга на феодалната османска власт. Убеден противник на фанариотите, Раковски ги дели от Гърция—те са потънали в предателство, служат тялом и духом на турците, дори против интересите на своето отечество, „против самая свободна Гърция, за която тии нищо не чувствуват". За Раковски тези носители на „мечтайната велика идея" са хора, за които „тая мила и свята реч отъчъства и чъст никакво впечатление

не прави в техните сърца!“[221]. В последно време султанската администрация се мъчи да посее религиозни раздори сред българите, за да може по този начин да владее над народа по-лесно. За подобно начинание обаче според Раковски е твърде късно: и у най-простия българин вече се е събудил народният дух, всеки е почувствувал дълбоко в сърцето си, че трябва да се сложи край на османската власт. Като доказателство за този народен дух Раковски сочи появилите се чети в България.

Книгата на Раковски се набира в народната печатница на Р. Н. Радулеску. Изтощен, Раковски не може да работи така, както е правил това по-рано, и изпраща ръкописа на части. Грижата по отпечатването е поета от Русович. В писмо от 14 юни 1867 г. — по-малко от четири месеца преди смъртта на Раковски — той настоява всичко да върви по-бързо, защото „сега му е времето да са издаде, доде е топло железото“[222]. По-късно Русович изпраща редовно коректури.

С „Българските хайдути“ завършва и научната дейност на Раковски. Предпочитана област за него в тази насока остава българската история и неслучайно последният му труд третира въпрос из миналото на българския народ. Дейността на Раковски в областта на историята е подчинена изцяло на борбата му за извоюване независимостта на родината му. Всичко, което може да улесни революционната борба, да закали духовете, да покаже на народа славното му минало, за да създаде непоколебима решителност за извоюване на утрешната свобода, влиза в кръга на вниманието на българския родолюбец. Миналото в трудовете на Раковски се явява идеализирано, подобно на описанието, което дава Паисий Хилендарски: той продължава делото на автора на „История славеноболгарская“. Като историограф обаче Раковски стои на по-високо стъпало. Правилно отбелязва това Иван Унджиев: „Докато Паисий обяснява историческия процес с волята на бога, за Раковски той е резултат на дейността на хората, на борбата им в защита на своите интереси. Той схваща обаче тези интереси не като интереси на дадени обществени класи, а на отделни народности“ — довършва мисълта си Унджиев, като сочи и слабата страна в историографското дело на Раковски.[223] Редица обяснения в неговите трудове страдат от липса на историческа обективност. Раковски стои на идеалистични позиции, когато обяснява историческия процес. Изводите му невинаги са издържани. Неговата заслуга обаче не е в чисто научната стойност на историческите му трудове, а в тяхната будителска страна. Като историограф Раковски има и други несъмнени заслуги: той е страстен издирвач на домашни (български) исторически извори, които използува непосредствено в своята работа,[224] използува критично съществуващата историческа лите-

---

[221] Българските хайдути. . ., с. 38—39.

[222] АР, IV, с. 408.

[223] Вж Ив. У н д ж и е в. Вдъхновен историк на България. — В: Г. С. Раковски. 1867—1967. Възпоменателен лист по случай стогодишнината от смъртта на великия патриот. С., 1967. с. 4.

[224] Във връзка с историческите извори и тяхното събиране стои още една черта в характера и вижданията на Раковски. Той съзнава твърде добре важността на действията си. С изострено чувство за отговорност пред поколенията, пред историята, Раковски полага усилия да съхрани документите, които отразяват борбите на българския народ. Той не само издирва десетки домашни исторически паметници, които вкарва в научна употреба, но се стреми да запази архивни документи, по които ще се пише историята на неговия народ. Богатият му архив представлява убедително до-

ратура, пречупва я през погледа си на революционер, преценява я с оглед на интересите на българския народ. Добре очертава неговата дейност в тази област Христо Христов, който подчертава, че „със своята целеустременост и непримиримост към враговете на народа, с издирването и пущането на много домашни извори и с разкриването на важни периоди и събития от българската история Раковски е помогнал за организирането на народните сили в борбата за освобождение“[225].

По това време до Раковски се обаждат от различни места негови близки във връзка с въпроси, засягащи народната борба. Росети Георгиев например съобщава за обезоръжена от румънските власти чета от 40 въоръжени момци българи, които били готови да минат Дунава, както и за безредици в Свищов — става дума за събитията, разиграли се там при преминаването на четата на Филип Тотю на 15 срещу 16 май 1867 г.[226] Ангел Славович му съобщава за сражения край Сливен и за движение на други чети, излезли от Сърбия.[227] Пак Росети Георгиев съобщава за жестокости на османските власти из България.[228] По-късно той му съобщава и за убийството на Войводов и Цвятко Павлович на русенското пристанище.[229] От Княжевац пише Панайот Хитов. Едва стигнал в Сърбия, той бърза да се обади на Раковски, че „ни пристигнахме тука живо и здраво с нашята верна от български народни чъти дружина“[230]. С това Хитов спазва чл. 12 от „Привременния закон“, който изисква да се поддържа непрекъсната преписка с Върховното народно началство. Последното запазено писмо, което е достигнало до нас, носи дата 27 август 1867 г. и е изпратено от сродника на Раковски Сава х. Стефанов от Котел, който го кани да дойде при него да прекарат заедно зимата в мошията, която е наел близо до Букурещ.[231]

Зает в грижите по подготовката на четите, измъчван от напредващата болест, която накрая го завлича в гроба, Раковски през това време остава постепенно настрана от ходовете на международната политика. Той, който

казателство за неговото отношение към веществените паметници на историческото минало. Дори и на смъртното си легло пламенният български родолюбец не се разделя с грижливо събираните и пазени в течение на десетилетия архивни документи (вж подробно Н. Т р а й к о в. Предговор. АР, II, с. 6—9). Благодарение на положените от Раковски необикновени грижи към документите, с които е разполагал, днес българската историография може да използува много ценни извори. Неведнъж големият родолюбец заръчва, настоява пред свои близки да съхраняват документите, разменените писма, всичко, което говори за усилията на българите да постигнат свободата си. Дълги години той снема копия от писмата си. Обхванат от вихъра на борбата, по-късно Раковски няма винаги възможност да подготвя преписи, защото му липсват физически сили и време. „Затова ви моля, пастрете кореспонденция ми, както и аз ваша“ — заръчва той на свои дописници (вж писмото му до Й. Дайнелов от 24 ян. 1861. АР, I, с. 237; вж ист. на К. В ъ з в ъ з о в а - К а р а т е о д о р о в а. Г. С. Раковски — грижовен събирач на исторически документи, ръкописи и книги. — Библиотекар, XI, 1964, кн. 1, с. 40—43; вж от същия автор и: Отношението на Раковски, Каравелов, Левски и Ботев към ръкописите и архивите. — Известия на Нар. б-ка и Унив. б-ка, т. VII. С., 1967. с. 133—146).

[225] Христо Х р и с т о в преценява Раковски като крупен български възрожденски историограф. Вж ст. му: Георги С. Раковски като историограф. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 187—188; цялата статия: с. 163—188.

[226] АР, IV, с. 407.

[227] Пак там, с. 412—413.

[228] Пак там, с. 415.

[229] Писмо от 11 авг. 1867 (пак там, с. 419).

[230] Писмо от 16 авг. 1867 (пак там, с. 421—422).

[231] Пак там, с. 422.

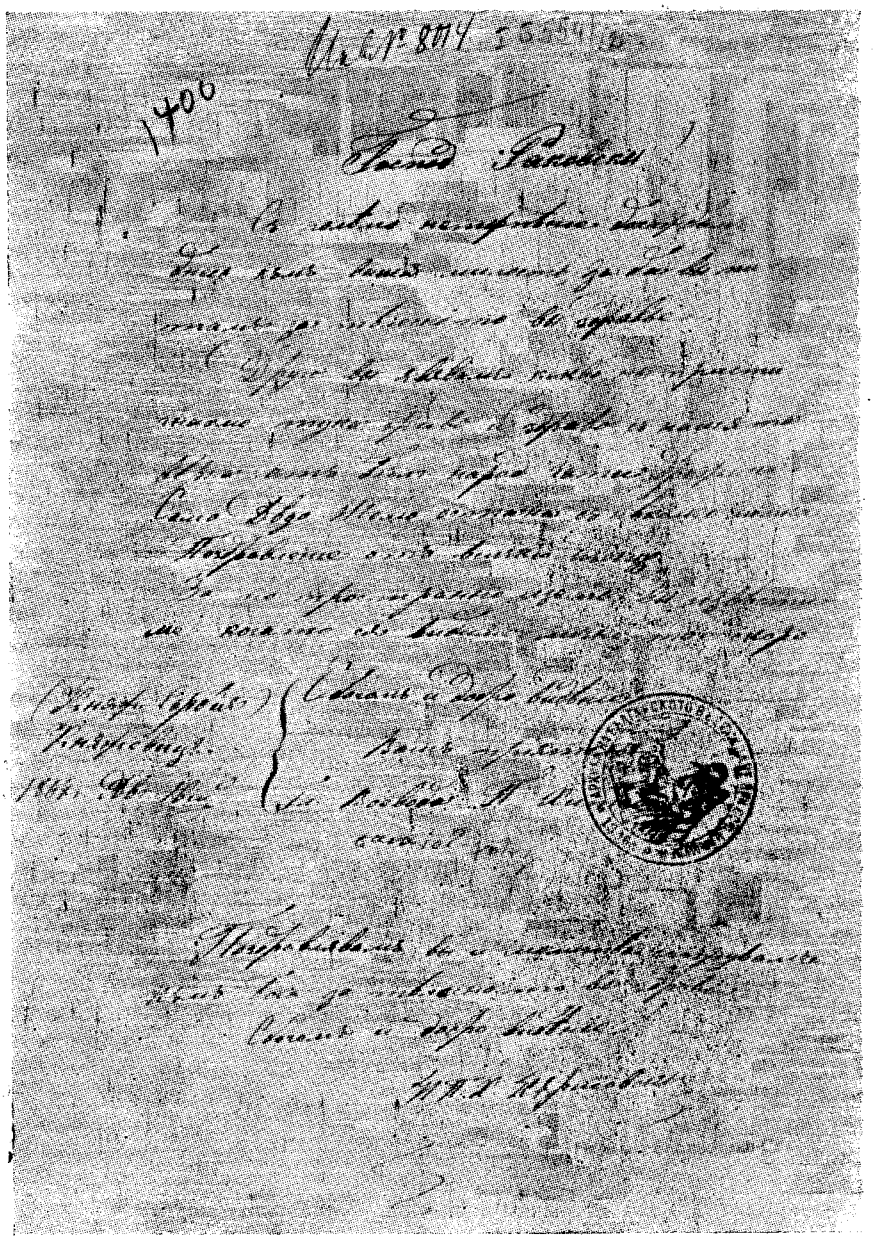

Факсимиле от писмото на Панайот Хитов от 16 август 1867 г.

цял живот е бил душата на десетки комбинации, темпераментен политик, който следи всяка стъпка на европейските и балканските държави и се стреми веднага да ги използува за българското революционно-освободително движение, неуморен дипломат и общественик, сега се движи между Циганка и Букурещ, в сравнително ограничена сфера на действие. Дипломатическите ходове са поети от ТЦБК, от Добродетелната дружина — те остават чужди на Раковски. Той не знае и за оживените преговори, които точно по това време се водят между Сърбия и Гърция, между Румъния и Сърбия, между Гърция и Румъния. В тези преговори се засягат пряко и българските интереси. След дълги преговори на 26 август 1867 г. се сключва във Вьсслау съюзен договор между Гърция и Сърбия.[232] Изолиран, Раковски не знае нищо и за тези споразумения.

До юни 1867 г. Раковски прекарва в Циганка, зает с подготовката на четите, след което се връща в Букурещ, вече тежко болен.[233] Последните седмици от живота си той прекарва край румънската столица, във вилата на братя Мустакови в лозята край Филарет (днес в чертите на града). Силите на големия български родолюбец бързо се топят. Вниманието му е насочено неизменно към родината. До последните седмици от живота си Раковски не скъпи малкото останали сили, „но пак не ее оставял от любимото си занятие да се грижи за освобождението на отечеството си" — съобщава в Цариград П. Гидиков. Върнал се от Румъния, той разказва за съставянето на четите от Раковски, за снабдяването им с дрехи, оръжие, припаси. Раковски се оттеглил в лятната къща на Мустакови край Букурещ, но непрекъснато работел. „Тук той поправял някакъв си правилник за бъдещия поход на българските ратници, пишел писма до сръбски, румънски и руски държавници, от които получавал отговор. Тук го посещавали и видните въстаници. . ."[234] За тези последни дни от живота му пише и Григор Начович, посетил го по онова време. „Раковски се интересуваше много за народните работи, четеше вестниците и разпитваше много за България ония, които идеха отсреща. Беснуванията на Мидхат паша го гнетяха. Той постоянно повтаряше: „Ах, защо не съм здрав!" — като че искаше да каже, че ако беше здрав, той щеше да мине Дунава с някоя дружина и да отмъсти на турците за техните зверства. По онова време Панайот Хитов и Филип Тотю се намираха в Балкана и Раковски често говореше за тях, като изказваше надеждата, че поне те ще умеят да заплатят на турските власти, както им се следва. . . Един ден беше дошел да го споходи един русенски първенец. Раковски започна да разпитва за България и за Мидхат паша; той го попита още дали знае какво говори Мидхат паша за него. Русенецът му каза, че пашата го кълне на смърт. Раковски се позасмя и отговори, че скоро ще се изпълнят клетвите на Мидхат."[235] Това е една от последните вести за живота на Раковски, само няколко дни преди смъртта

---

[232] Подробно вж в кн. ми: Раковски и балканските народи. . ., с. 133—135, 279, 281. Текста на договора вж в цит. кн. на Гргур Якшичи и В. Вучковић, с. 510—514. Вж и S. Laskaris. La première alliance entre la Grèce et la Serbie. Le traité d'alliance de Voeslau du 14—26 août 1867. — Le monde slave, 1926, № 9, p. 390—427.

[233] Спомен на П. Хитов. Вж цит. моя ст. Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. . ., с. 385.

[234] Хр. Стамболски, цит. кн., с. 327.

[235] Вж Н. (Гр. Начович). Черти от живота на Савва С. Раковски (рец. за кн. на Черню Попов). — ПСпБКнД, кн. 41—42. С., 1893. с. 1004.

му. Сломен от тежката болест, на 9 октомври 1867 г., в два часа след полунощ, великият български родолюбец издъхва. Както е отбелязано в регистъра за гражданското състояние — умрели, трети район, Букурещ, свидетели са били Росети Георгиев и Пантеле Йонеску, както и д-р Серджиу, лекар-проверител.[236] Край него били сестра му Неша и братовчед му Никола Балкански.

Погребението на големия син на българския народ става на следващия ден — 10 октомври 1867 г. — в гробищата Щербан водъ. Да изпратят Раковски дошли почти всички емигранти българи в Букурещ, много румъни, близки на големия революционер, служители при чуждите дипломатически представителства в Румъния, журналисти, общественици. Нека си послужим пак със спомени на очевидец: „Пред отворения гроб сички български емигранти наведоха глава. Раковски беше подигал жлъчката на много честолюбци, които не се свенеха да го. . . клеветят, но те сички сега пред праха му се смириха и се принудиха да признаят, че България загубва един буен патриот и един велик син. При погребението на тоя народен мъченик, ксето стана с разноските на Балкански, присъствуваха сичките българи, които живееха в Букурещ; те се бяха стекли с хиляди. Присъствуваха тоже и много румънски сановници, както и някои представители на великите държави. Така свърши бурния си живот един пламенен патриот, който се беше цял посветил на свободата и независимостта на злочестата тогава България."[237] За погребението на Раковски говори и д-р Хр. Стамболски: то станало тържествено, при стечение на извънредно много българи, румъни и чужди представители в Букурещ, както и редактори на периодичния печат в румънската столица.[238] Смъртта на Раковски е отбелязана и в Цариград — П. Р. Славейков помества некролог във вестника си „Македония".[239] Съдържанието е съсбразено с обстоятелството, че вестникът излиза в столицата на Османската империя, която десетилетия наред смята Раковски за свой заклет враг. И все пак Славейков показва смелост и доблест да отбележи тази загуба за българския народ. „Това, което ни прави да жалеймн повече — четем в некролога, — е, че политическите му убеждения купно и заблуждения изложиха живота му на злострадания, които скратиха дните му и тъй рано ни лишиха от таланта му и от ползата на книжевните му трудове."

Живял в постоянна остра нужда от средства, Раковски умира в дългове. Само четири дни след неговата смърт върху вещите му е наложен запор. На обявената публична продажба за изплащане задълженията към частни лица са извадени книгите, униформата, оръжието му. Дълговете му са направени за народното дело: подготовка на четите, набавяне на въоръжение, снабдяването им с необходимите неща. Българските хъшове, с които и за които Раковски работи и дели несгодите на живота си, не могат да се явят на търга — те сами преживяват в лишения. Останалите след смъртта вещи са закупени от румъни и така пропадат за българската история.

---

[236] Вж смъртния акт в цит. моя ст. Документи за Раковски в български. . . — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 110—111. Вж и ст. на Никола Т р а й к о в. Кога е роден и кога е починал Г. С. Раковски. — В сб: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 316—317.

[237] Гр. Н а ч о в и ч, цит. ст., с. 1004—1005.

[238] Хр. С т а м б о л с к и, цит. кн., с. 331.

[239] Македония, I, бр. 47 (92), 21 окт. 1867.

Открил преди повече от 40 години съдебната преписка по публичната продан на вещите на Раковски, с горест и негодувание Никола Трайков пише: „Тъжно впечатление прави фактът, че богатите тогавашни българи от Букурещ не са пожертвували по нещо, ако не от своя джоб, то поне от касата на „Добродетелната дружина", за да откупят на търга и завещаят за грядущите поколения книгите, униформата и сабята на Раковски."[240] Това обаче не би могло и да се очаква: консервативните кръгове около Добродетелната дружина са се превърнали отдавна в заклети врагове на починалия революционер. Сблъскали се на обществената арена, изобличени от пламенния родолюбец в „шарлатанство и спекула с народното име", те са поели път, който все повече ги отдалечава от идеологията и вижданията, носител на които е Раковски. Обезпечени икономически, те се чуждеят от последователните борци за свобода, продължители на делото на великия българин.[241]

Починал в Румъния, Раковски е погребан в Букурещ. Едва след освобождението на България костите му са тържествено пренесени в родината. На 2 юни 1885 г. те са в Свищов, а оттам са донесени в София, където дълго се съхраняват в катедралната църква „Св. Неделя". През 1942 г. костите на великия котленец са пренесени в родния му град и положени в саркофаг, който се пази в мавзолея на заслужилите котленци при стария храм „Св. Петър и Павел". С пренасянето на останките на великия родолюбец се изпълнява изразеното още приживе негово горещо желание. „Аз съм всякоги бил българин — пише Раковски години преди смъртта си — и ще бъда не само до гроб такъв, нъ еще и после смъртта ще оставя завещание и прах ми да ся не смеси с друга народност."[242]

---

[240] Никола Трайков. Разпродажба на библиотеката и покъщнината на Г. С. Раковски.—Зора, бр. 3649, 31 авг. 1931. Съдебната преписка вж в цит. моя ст. Документи за Г. С. Раковски. . . — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 112—130.

[241] За годините непосредствено след Освобождението, когато събитията са още съвсем пресни, пише Петър Нейков. Революционната епоха и най-вече букурещкото огнище по това време още смущавали съня на букурещките чорбаджии. Букурещките първенци — пише Нейков — са имали неприятни спомени от недалечното минало. Хората от противния лагер, дейци като Раковски, Левски, Каравелов, Ботев „са знаели не само да разобличават, но и да се надсмиват. На материалните средства те са знаели да противопоставят духовна сила. . ." (Петър Нейков. Завчера и вчера. Скици от миналото. С., 1959. с. 18—19).

[242] Писмо до Й. Дайнелов от 3 февр. 1861 (АР, I, с. 240). Тези думи на Раковски са проява не на шовинизъм, а на горещо родолюбие — през живота си той е дал не едно доказателство за широка търпимост и умение да сътрудничи с представители на близки и по-далечни народи.

VIII. Раковски и мястото му в Българското възраждане. Връзки със съвременници. Лични качества и възгледи

Раковски и дейците на Българското възраждане. Отношения с Каравелов, Левски и Ботев. Други връзки

Със смъртта на Раковски българското националноосвободително движение понася тежка загуба. В течение на повече от четвърт век великият революционер служи всеотдайно на своята родина, разкрива истинските причини за страданията на широките народни маси, сочи верния път за освобождение. В борба с всички и всякакви врагове на народните интереси, Раковски съумява да спомогне за израстването на десетки революционни дейци, влияе върху цяло едно поколение, което, възпитано в дух на родолюбие, вече не приема, не се мири със съществуващото положение и се готви да отдаде силите си за премахване на чуждото иго. Така в недрата на българския народ се раждат, създават и калят нови исторически личности, върху които скоро ще легне задължението да водят българите по пътя на борбата. Голям дял в тяхното изграждане има Раковски с цялостната своя дейност: революционна, научна, просветна, публицистична и т. н.

Почти няма български деятел през периода от 40-те години до смъртта на Раковски, който да не е бил в досег с него или да не е изпитал пряко или косвено неговото влияние. Революционери и просветители, борци за народна свобода или за църковна независимост, за родно българско училище, за икономическо възмогване, приятели или политически противници — цяло едно поколение, живяло в наситените със събития десетилетия непосредствено преди освобождението на България, — е свързано по един или друг начин с личността, с идеите, с действията на Раковски. Големият български родолюбец поддържа широки връзки и оставя отпечатъка на личността си, на възгледите си върху десетки сънародници, които заемат челно място в политическия и духовния живот на българския народ.

Раковски се запознава с делото на Паисий Хилендарски и събира преписи от историята му, печата материали за Софроний Врачански, изтъква дейността и значението на д-р Петър Берон, на Василий Априлов, Никола Пиколо. Отрано пламенният родолюбец разглежда борбата на българите в

помощ на сръбския и гръцкия народ по време на въстанията, довели до освобождаването на Сърбия и Гърция. Той следи непосредствено подвига на Георги Мамарчов, на дейците от Заверата през 1835 г., борбата, която собственият му баща Стойко Попович води против верните оръдия на султанската власт и фанариотското духовенство — българските чорбаджии. Ученик в ранна възраст на Райно Попович, Раковски се свързва в Цариград с Неофит Бозвели, пръв негов учител по родолюбие — от онези години той поема идеята за църковна независимост като необходима предпоставка за запазването на българския народ. Във връзка с тази борба против фанариотското духовенство Раковски се свързва с Иларион Макариополски, Партений Зографски, Григорий Хилендарски, с Никола и Христо Тъпчилещови, Никола х. Минчоолу, Ст. Чомаков, Константин Ранов, Киряк и Константин Динков Държилович, Марко Балабанов, Димитър и Константин Миладинови. Близки връзки той установява с първенците от българската емиграция в Русия, Влахия и Молдова — Максим Райкович, Николай Палаузов, Павел Грамадов, Николай Миронович Тошков, Ив. Н. Денкоглу, Иван С. Иванов, Павел Каляджи, Иван Кишелски, Панайот х. Добрев, Райко Жинзифов, Сава Радулов, Василаки Попович, Никола Ценов, Христо и Евлоги Георгиеви. Редица въпроси на просветата обсъжда с П. Р. Славейков, Анастас Гранитски, Христо Г. Данов, Сава Доброплодни, Александър Екзарх, Йоаким Груев, Иван Селимински, Т. Н. Шишков, Кузман Шапкарев, Кръстю Пишурката, Никола Първанов, Теодор Хрулев. Във връзка с научните си занимания Раковски поддържа връзки със Спиридон Палаузов, Марин Дринов, Нешо Бончев, Цани Гинчев, Драган Цанков. В различни периоди от живота си той поддържа връзки и със Стефанаки Богориди, Гаврил Кръстович, Никола Конаки-Богориди, Онуфрий Попович, Стефан Изворски, Атанас и Никола Чалики, Георги Вълкович, интерес към него проявява Найден Геров. Близки сътрудници на Раковски са били Йосиф Дайнелов, Петър Оджаков, Димитър Павлович, Сава Филаретов, Димитър Великсин, Александър и Димитър Шишманови, Цвятко Радославов, Иван х. Константинов, Д. Т. Душанов. Във връзка с народните движения край него работят Иван Касабов, Пандели Кисимов, Иван Грудов, Теодоси Икономов, Теофан Райнов. Раковски сплотява силите на цялата революционна емиграция от 50-те и 60-те години: около него са Панайот Хитов, Филип Тотю, Стефан Караджа, Хаджи Димитър, Ильо Марков, Иван Ангелов Кулин, Христо Македонски, Иван Кършовски, Натанаил Охридски, Димитър Т. Ценович, Тома Пантелеев, Матей Петров—Миткалото, Христо Иванов—Големия. Обединил в себе си връзки и интереси, свързани с дейци от всички краища на българските земи, с българската емиграция в Румъния, Русия, Сърбия и др., продължил делото на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Априлов, поддържал тесни контакти с дейци, оставили трайно името си в историята на Българското възраждане, той издига българското освободително движение на нов етап, пръв чертае нови пътища в редица области на политическия, културния и научния живот на българския народ.

Ако към тези връзки и прояви добавим и отношенията му със стотици видни чужденци от съседни и по-далечни народи,[1] разбираме широчината

[1] За връзките на Раковски с балкански дейци вж кн. ми: Раковски и балканските народи. С., 1971. 503 с. За връзките му с други чужди политически и културни

на контактите, които е имал, и влиянията, с които се е сблъскал и е изпитал големият български родолюбец. Със своята дейност Раковски се очертава като бележит, всеобхватен, многостранно надарен възрожденец — да си послужа със сполучливия израз на Е. Каранфилов: „една преломна личност, където се събират пътища от много страни и тръгват пътища за много страни“[2].

Сред разнообразните връзки на Раковски обаче от особено значение са отношенията му със следващите го великани на българското националноревюлюционно движение — Любен Каравелов, Васил Левски и Христо Ботев,[3] с тези, които поемат от него знамето на борбата, продължават пътя, начертан от великия българин, обогатяват го с нови виждания, издигат го на по-висок етап, довел накрай до Априлската епопея от 1876 г., до Освободителната война, до създаването на свободна българска държава.

В миналото дейността на Любен Каравелов до 1867—1868 г. се разглеждаше по начин, който я противопоставяше на вижданията на Раковски. Някои автори смятат, че до смъртта на Раковски Каравелов остава настрана от революционната борба на българския народ, че през този период той е либерал-просветител. Според Михаил Димитров например до влизането му в досег с българското революционно движение Каравелов стои на просветителски позиции.[4] Михаил Арнаудов също приема, че Каравелов не е замесен в революционната борба до 1867—1868 г., а е само човек на перото; той определено го противопоставя на Раковски.[5] Същото приема и Илия Конев, който смята, че в Сърбия Каравелов още не е професионален революционер, а писател-реалист, литературен критик, публицист.[6] Дори такъв автор като Александър Бурмов приема, че Каравелов е станал активен деец на българското националноревюлюционно движение през 1869 г., две години след смъртта на Раковски.[7] Едва основното проучване на Крумка Шарова поставя въпроса за връзките на Каравелов с Раковски в нова светлина.[8] Въз основа на внимателен и цялостен анализ на съществуващата документация Шарова стига до правилния извод, че политическата ориентация на Любен Каравелов твърде рано го сближава най-вече с революционната идеология на Г. С. Раковски, с неговите концепции за освободителното движение, за отношението му към останалите балкански народи. През 1867 г. Каравелов и Българският комитет в Белград се стремят да

дейци вж ст. ми: G. S. Rakovski's relations with foreign politicians and men of letters.— Bulgarian historical review, 1973, No 3, p. 26—41.

[2] Вж Ефрем К а р а н ф и л о в. Раковски. — В кн. му: Българи. С., 1968. с. 12.

[3] В настоящото изследване не се спирам върху идеологическите възгледи на Л. Каравелов, Васил Левски и Христо Ботев. Предмет на внимание представляват само въпросите, които стоят в непосредствена връзка с влиянието, което е упражнил Раковски върху следващите го водачи на българското революционно-освободително движение, контактите, които е имал с тях.

[4] История на България, т. I. С., 1956. с. 426—427.

[5] М. А р н а у д о в. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха. С., 1964. с. 211, 244—248.

[6] Илия К о н е в. Л. Каравелов. Литературно-критичен очерк. С., 1966. с. 79—80.

[7] Ал. Б у р м о в. Четническото движение в България през 1867 г. Ч. I. Подготовка на четите. — Год. Соф. ун-т. Филос.-истор. фак., т. 53. С., 1960. с. 77, бел. 43, под линия.

[8] Крумка Ш а р о в а. Любен Каравелов и българското освободително движение, 1860—1867. С., 1970. 434 с.

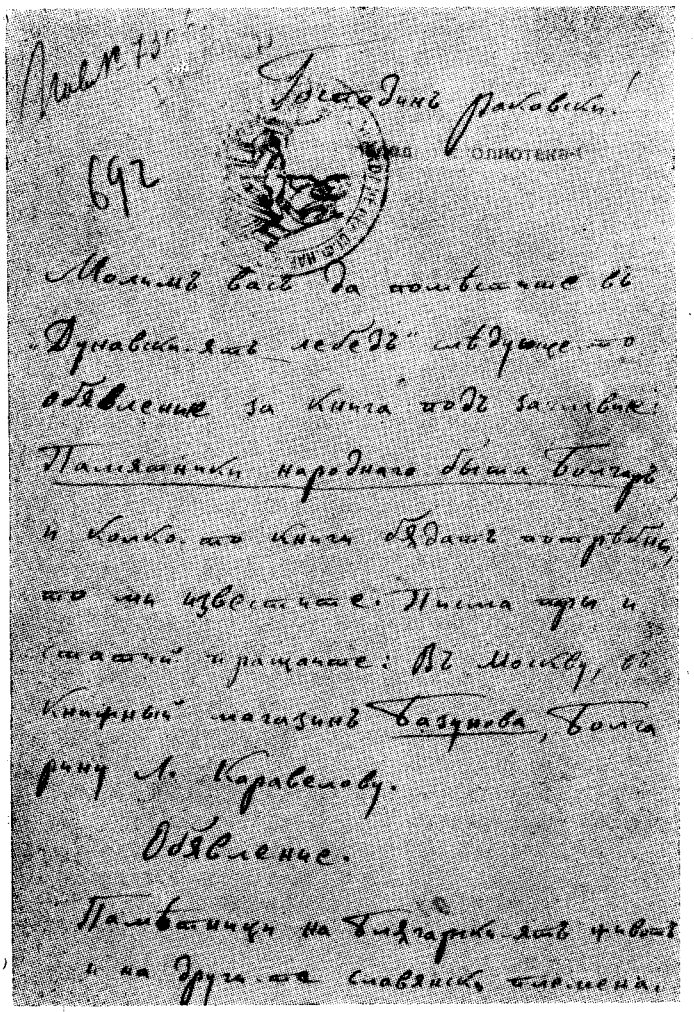

Факсимиле от писмото на Любен Каравелов от 20 октомври 1861 г. (първа страница)

допринесат за разширяването на бунтовните настроения в България, като осъществяват замисления от Раковски план за народно въстание.[9]

Връзките на Каравелов с Раковски датират още от началото на 60-те години, от времето на излизането на „Дунавски лебед". На 20 октомври 1861 г. Каравелов изпраща до Раковски обявлението за отпечатването на книгата си „Памятники народнаго быта Болгар"[10]. Съобщението не излиза във вестника — наскоро „Дунавски лебед" спира, а Раковски е зает с трескавата подготовка на предстоящото народно въстание, с подготовката на

[9] Кр. Ш а р о в а, цит. кн., с. 406—408.
[10] Вж писмото му в АР, III, с. 818—819.

въоръжения български полк, който трябва да развее знамето на бунта. По всяка вероятност редакторът на „Дунавски лебед" ще да е отговорил на писмото на Каравелов — ние обаче не разполагаме с никакви документални извори за пряката връзка между двамата видни дейци по онова време. Че Каравелов е познавал добре делото на Раковски, личи от някои негови трудове, печатани тогава. Още в статията си „Библиография современной болгарской литературы"[11] той бележи, че направлението на „Дунавски лебед" е „очень полезно для болгарского народа". Каравелов отбелязва излизането и на „Показалеца" на Раковски и подчертава, че авторът му „очень хорошо знает народную жизнь"[12]. По-подробно Каравелов се спира върху публицистичната дейност на Раковски в статията си „Болгарская журналистика"[13]. Докато той преценява „Цариградски вестник" като „газета без всякаго направления", а „България" — като вестник лишен от съчувствие към народното движение, то според него „Дунавски лебед" се ползува с горещото съчувствие на народа. Вестникът според Каравелов се явява като защитник на интересите и правата на българския народ. Неговият редактор се характеризира с горещия си патриотизъм, стигащ понякога до фанатизъм.[14] Още по-определена е преценката на Каравелов в друга негова статия, в която полемизира със славянофилите в Русия.[15] Раковски — пише Каравелов — е един от видните българи и може би единственият по онова време човек, който гласно и публично защищава българските интереси. За него щастието на народа, щастието на българската земя е всичко. Поради това и преселението на българите в Русия го засяга дълбоко. Като спори със славянофилите по този въпрос, Каравелов изявява точно същите възгледи, каквито виждаме и в статиите на „Дунавски лебед", по време на борбата, която Раковски води против това пагубно за народа изселване.

Каравелов неднократно споменава големия родолюбец в художественото си творчество. В разказа си „Хаджи Ничо" той противопоставя Раковски на алчния за пари Ничо. По думите на Каравелов със своето учение и със своя патриотизъм Раковски въоръжил против себе си всичко, що било старо, отживяло и гнило. След смъртта му други поели знамето на борбата. „Раковски само ора, а неговите последователи захванали да сеят и да жънат" — пише Каравелов, като има пред вид развитието на българското революционно дело.[16] По случай 50-годишнината от рождението на великия революционер Каравелов му посвещава свое стихотворение „Песен на Раковски"[17]. Написано изцяло върху рефрена „Свобода, свобода", стихотворението завършва с прочувствените редове:

---

[11] Поместена в „Библиографические записки", т. III, 1861, № 9, с. 277—280; № 15, с. 467—471.

[12] Вж Публицистиката на Любен Каравелов до излизането на вестник „Свобода" (1860—1869). Статии, дописки и писма. Издирил и подготвил за печат акад. Михаил Димитров. С., 1957. с. 74, 76.

[13] Московские ведомости, 1862, № 153, 154. Цитирано по „Публицистиката на Любен Каравелов" (вж по-горе, бележка № 12), с. 93.

[14] Публицистиката на Любен Каравелов. . ., с. 94.

[15] По поводу славянского отдела газеты „День" — Русская речь, 1862, № 1. — Цит. по Публицистиката на Любен Каравелов. . ., с. 81—85.

[16] Л. Каравелов. Хаджи Ничо. — В: Избрани съчинения. Под ред. на Ас. Младенов, т. III. С., 1925. с. 44—46.

[17] Свобода, II, бр. 7, 13 февр. 1871, с. 51.

Я чуй мойта малка молба,
брате ти мой мили!
Азе видя, че болея,
падат мойте сили!
Дойди при мен пред смъртта ми,
та ми кажи само
една дума, сладка дума,
да занеса тамо:
Свобода, свобода!

Заедно с художествените произведения, написани през периода до 1867 г., творчеството на Каравелов сочи определени идейни връзки с вижданията на Раковски по основни въпроси на българската национална революция, като непримиримостта му към феодалната османска власт, към гръцкото фанариотско духовенство, идеята за самостоятелност на всеки народ, живеещ под властта на султана.[18] Неслучайно Каравелов замисля през това време създаването в Белград на една организация (общество) от български и сръбски представители, която да ръководи южните славяни, да се грижи за образованието им. Целта не е само просветителска; българите трябва да се подготвят за времето, когато „на Балканите ще се яви Гарибалди", т. е. когато започне борбата за освобождение. За да се постигне поставената цел, според Каравелов е необходимо в Белград да се издава български вестник „или ще се подкрепя „Дунавски лебед" — тъкмо идеите на Раковски са, които привличат Каравелов. Неслучайно за център на предложеното Българско общество той избира сръбската столица — там, където работи Раковски.[19] По-късно, когато Каравелов се установява в Белград (февруари 1867 г.), той застъпва становищата, които отличават Раковски от другите групи сред българското националноосвободително движение. Както Раковски, така и Каравелов е стигнал до идеята за необходимост от революционен ръководен център, за направляване на освободителната борба по предварително изработен план, за изпращане на добре въоръжени и обучени чети, които да пренесат борбата на българска земя и вдигнат народа на въстание. Естествено има и някои отлики, характерни за по-демократичните виждания на Каравелов.[20] Цялата дейност на Каравелов през пролетта на 1867 г. сочи за несъмнена връзка и координиране на действията с плановете, подготвени от Раковски.[21] Ние не разполагаме с документи за пряка връзка между Раковски и Каравелов през това време, но не можем да се съмняваме, че насоката в дейността на двамата наши големи революционери през 1867 г. е една и съща. Правилно Крумка Шарова бележи по този повод: „Разширяването на четническото движение и превръщането му във въстание — към това се стреми с последни сили отиващият си Раковски, към това се стремял и встъпващият на кормилото на българското освободително движение Каравелов."[22] Така както Раковски е известен отдавна сред свои и чужди като душа на революционното движение,

[18] Подробно вж Кр. Шарова, цит. кн., с. 27 и сл.
[19] Вж НБКМ, БИА, ф. № 2, арх. ед. 21.
[20] По тях вж тук в предходната глава; подробно вж Кр. Шарова, цит. кн., с. 180 и сл.
[21] Вече споменахме за вероятното членуване на Каравалов във „Върховното народно българско тайно гражданско начялство", в което той заемал според някои подпредседателския пост.
[22] Кр. Шарова, цит. кн., с. 208.

организатор на чети за борба против османската власт, така и Каравелов в Белград вече се издига като организатор и ръководител при формирането на български чети — като такъв той попада и в преписките на чуждите дипломатически органи. С цялата си дейност през 1867 г. Каравелов се издига като ръководна фигура сред българската емиграция в Сърбия, в близки връзки с Раковски. С политическата си борба, с организационните си усилия да подготви успеха на българското революционно движение, с вижданията си, с авторитета, който изгражда през тези напрегнати месеци на подем в борбата на българския народ, Каравелов се свързва тясно с освободителното движение, изявява се като изграден политик с ясни възгледи, със замах, с познания и енергия, достойни за мястото, което той трябва да заеме в близките месеци. Създаването на Българския комитет в Белград и тесните връзки с Началството в Букурещ и неговите планове съвпадат с тежкото заболяване и смъртта на големия родолюбец. Загубата за българското националноосвободително движение е голяма. На мястото на Раковски обаче се появява Любен Каравелов, който поема щафетата на борбата и я понася напред, в духа на заветите на без време починалия Раковски.

Докато Каравелов стига до идеологическите си виждания успоредно и в известна степен независимо от Раковски, влиянието на пламенния родолюбец върху по-младия от него Васил Левски е значително по-голямо и в немалко отношения решаващо за оформянето на бъдещия апостол на свободата. Дейността на Раковски е позната в Карлово, там се получава „Дунавски лебед", който — както отбелязват настоятелите в града братя Кискиневи — „се превъзглася от всекиго за чисто народен вестник"[23]. Както пише сам по-късно, Васил Левски смята тъкмо годината 1861 като време, когато твърдо и окончателно е поел пътя на служене на народа.[24] По-късно Левски наново уточнява началото на служенето си: „Аз съм посветил себе си на отечеството си още от 61-во лято, да му служа до смърт и да работя по народната воля."[25] Избрал пътя си в живота, узнал вече за плановете на Раковски, Васил Левски тръгва от Карлово на 3 март 1862 г. и се запътва към Белград.[26] Не се знае кога точно е стигнал в сръбската столица — според неговия биограф това е станало в началото на април.[27]

В сръбската столица Левски попада в среда, която живее с мисълта за предстоящото освобождение на родината. Според безспорния ръководител на събралите се стотици родолюбци това може да стане чрез организиране на добре въоръжена и обучена българска войскова част, снабдена с всичко необходимо за водене на бой. Както сполучливо отбелязва за този период Иван Унджиев: „Раковски става негов ръководител, а Легията — първата му обществена мисъл."[28] Българската легия в Белград през 1862 г.

---

[23] АР, III, с. 129 — писмо от 7 февр. 1861.

[24] „Аз днешен не съм в работата си — пише Левски — а от 61-во [лято], от тогава и досеги малко-много в това съм се занимавал" — писмо от 30 апр. 1871 (вж Д. Т. Страшимиров. Васил Левски, т. I. Извори. С., 1929. с. 31).

[25] Писмо от 25 авг. 1872 (пак там, с. 161).

[26] Вж Иван Унджиев. Васил Левски. Биография. С., 1967. с. 43.

[27] Ив. Унджиев, цит. биография, с. 44—45; вж и спомени на ЙорданЖечев Планински и Никола Шопов.—В ст. ми: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски.— В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 472, 502.

[28] Ив. Унджиев. Г. С. Раковски и идейният път на В. Левски. — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. I. С., 1964. с. 62.

учи бъдещия апостол на редица важни изисквания. В нея Левски оценява значението на дисциплината, на военните познания, на единството в борбата за превъзмогване на появилите се трудности. В лицето на Раковски Васил Левски вижда патриота, който се е посветил изцяло в служба на народа, който няма други помисли освен борбата за свобода. В редовете на Легията Левски проявява и редките си качества, които скоро му спечелват обичта и уважението на другарите му. Обладаващ безстрашен дух и желязно самообладание, той показва и удивителна физическа ловкост: от онова време взима за цял живот и прозвището си, свързано с един негов скок при упражнения — видял го, Раковски неволно става негов кръстник с възклицанието си „Левски скок!"[29].

Постъпил в Легията, Васил Левски гори от желание да се прехвърли по-скоро в България — това е желанието и на Раковски. Ръководителят на Легията обаче е свързан с княз Михаил Обренович, води преговори с Гарашанин, с останалите сръбски управници. Той познава добре действителното състояние на подготовката, липсата на оръжие, на муниции, на всичко, без което не може да се разчита на успех. Започналите в Канлиджи преговори очертават позициите на европейските сили и Сърбия е принудена да се оттегли от борбата. Докато на 1 август 1862 г. Раковски се провиква в позива си за въстание: „Ставайте, братя, на оръжие, мало и голямо за нашата мила свобода и независимост!", малко по-късно той разбира, че пред вид на развитието на събитията вдигането на въстание е неуместно. В редовете на Легията обаче се прокрадват разни слухове, преминали в недоволство и открити прояви на неподчинение. Независимо от ролята на заинтересовани интриганти от рода на Иван Касабов, събралите се бойци — между тях и Васил Левски — горят от нетърпение по-скоро да преминат границата и развеят знамето на бунта сред българския народ. Те не са в течение на дипломатическите ходове на голямата политика — за тях положението се представя само като избор между две възможности: или да стоят в Сърбия, в служба на небългарски интереси — и тази възможност те свързват по необходимост с Раковски, — или да тръгнат към България. По това време става и разделянето на Легията: една част начело с дядо Ильо Марков е прехвърлена към Крагуевац. Изнасянето от Белград става поради съображения на сръбското правителство, което държи сметка за становищата на европейските държави. За нетърпеливите българи-патриоти оставането в Белград значи отклоняване от дълга, който ги е събрал и който е свързан с борбата за освобождение на България. Отиването в Крагуевац означава приближаването към родината и при удобен момент — прехвърляне на границата. Поставени да избират, мнозина доброволци от Легията отиват с дядо Ильо Марков, т. е. — както те смятат — избират възможността да поемат пътя към отечеството. Между тях е и Васил Левски. По някои спомени дори една група от около 30 души, между които бил и той, се опитали

[29] Прозвището Левски води началото си тъкмо от времето на Легията. Според друга версия, оставена ни от Христо Иванов, при избухването на сраженията край Белградската крепост Стефан Караджа и Васил Левски се хвърлили в атака с голи ножове и успели да проникнат в упорито отбраняваната Байраклъ джамия, където било складирано оръжие. Барикадиралите се вътре турци тогава се предали. „И тогава нашите хора ги нарекоха лъвове" — пише Христо Иванов (вж Ст. Мокрев. Откъде иде псевдонимът на Васил Левски. — Зора, бр. 6176, 14 ян. 1940; Различни други версии за името на Левски вж изложени от Ив. Унджиев, цит. биография, с. 53—55).

да прехвърлят границата, но сръбски части ги настигнали, спрели и ги разоръжили.[30] Останал след разтурянето на Легията в Сърбия, Левски има възможност да се запознае с позива на Раковски от края на 1862 г., с преценката, която той дава за събитията, допринесли българите да покажат, че не са загубили военния си дух, че са храбри и неустрашими юнаци и че при постоянство и твърдост могат да извоюват свободата си.

Няма съмнение, че и Раковски е оценил по достойнство Васил Левски. Когато през 1867 г. се сформира четата на Панайот Хитов, по негово настояване за знаменосец е определен тъкмо Левски — въпреки първоначалното противопоставяне на стария войвода, който го смятал за млад. Изборът на Раковски показва, че опитният революционер е видял и правилно оценил чертите в характера, в държането, във вижданията на Левски — качества, които впоследствие ще го изтъкнат като идеолог на националната революция. В трудната обстановка по онова време бъдещият апостол на свободата съумява да оцени точно ролята на ТЦБК и на Добродетелната дружина, да намери своето място в борбата, като следва линията, начертана от Раковски и свързана с убеждението, че само по пътя на революционната борба, с помощта на масово общонародно въстание и при благоприятна международна обстановка може да се свали феодалната султанска власт. Облегнат на опита на Раковски, осмислил творчески своя собствен опит, в кратко време Васил Левски стига до разбирането, че нахлуването на български чети трябва да се предшествува от дълга и внимателно организирана предварителна подготовка. Така, продължавайки революционната линия на Раковски, той се учи и от несполуките, от разочарованията, изпитани от великия котленец. Левски не възлага надежди само на чужда помощ, а обосновава и сам вдъхва живот на идеята за масова вътрешна революционна организация, за широка мрежа от комитети, които трябва да подготвят народа вътре в страната. Така той продължава творчески делото на Раковски.

Най-млад от тримата големи деятели на българската революция след Раковски, Христо Ботев също отрано се запознава с делото на големия родолюбец. Не е известно дали младият калоферец е имал възможност да види лично своя именит предшественик и да изпита неговото пряко влияние.[31] Сведенията в това отношение, които дават някои съвременници, будят основателно съмнение. Според Стоян Заимов например при връщането си от Одеса през 1866 г. Раковски минал през с. Задунаевка, където учителствувал младият Ботев. Бъдещият поет-революционер му дал сто рубли и го изпратил до Киприановския манастир. Заимов говори и за втора среща, станала през 1867 г., малко преди смъртта на Раковски. Ботев го посетил, намерил го тежко болен: „. . .сърдил се за последен път на европейската дипломация, гдето уж бъркала на българските политически движения."[32]

---

[30] Вж спомен на Никола Шопов, в цит. моя ст.: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. . ., с. 503.

[31] За голямото влияние, което поетическото творчество на Раковски е упражнило върху младия негов последовател вж изследването на Кр. Генов. Поетическото влияние на Раковски върху Ботев. — В кн.: Българска литература. Авт. Г. Веселинов, Кр. Генов, Д. Иванов и др., ч. 2. С., 1947. с. 124—151.

[32] Раковски насърчавал посещаващите го хъшове: „Момчета, аз ще умра, но вие не се отчайвайте. Продължавайте захванатото дело." Той съветвал Ботев да продължи пътя си към Москва, за да следва в университета там, понеже България

Спомените на Заимов са явно погрешни: Ботев постъпва учител в Задунаевка, след като Раковски минава от Одеса към Букурещ. Не е възможна и последната среща — Раковски умира на 9 октомври, а Ботев стига в Букурещ на 21 ноември 1867 г.[33] Ако може да се говори за евентуална среща, то тя би могла да стане в Одеса през лятото на 1866 г., когато и двамата са там и Раковски има срещи с Николай Миронович Тошков, около когото се върти и Христо Ботев. С документални сведения за подобна среща обаче не разполагаме.[34]

Независимо от обстоятелството, че не са се срещали — Ботев е по-млад с 28 години от Раковски, — влиянието на основоположника на българското организирано революционно-освободително движение върху поета-революционер е несъмнено. В редица свои статии той дава израз на голямата почит, която храни към делото и паметта на великия свой предшественик. Ботев работи по време, когато българското революционно движение се намира на нов, по-висок стадий на развитие. Върху него вече са оставили своя отпечатък организационният и политически талант на Каравелов и особено на Левски. Оформен под руско влияние, сам Ботев спомага за избистрянето на известни положения в последователната революционна идеология на българското освободително движение. Той обаче съзнава значението на Раковски за укрепването сред народа на идеята за необходимост от решителна борба за политическа свобода, за „разбиване на безчовечният турски ярем и съсипването на оние ръждясали петивековни окови, на които даже при звукът съвременния човек би настръхнал и би се потрещил на мястото си". Ботев изтъква заслугата на Раковски, който създава от хайдутите народни предводители и пламенни борци за свобода и им дава „ясна програма и напълно изработена идея". Като подчертава, че той и другарите му, борци за свобода на българския народ, са продължители на делото на Раковски, Ботев отбелязва, че неговото поколение не е съумяло да използува „семето, което посея тоя незабвен за нас мъж". В преценката си поетът-революционер се старае да очертае възможно най-точно делото на Раковски. Критично той посочва слабите страни, които вижда по две посоки. Като политик и организатор Раковски според него е променял усилията си, повлиян от условията, от „практиката". Ботев смята, че Раковски не е бил твърде взискателен към подбиране на пътищата за постигане на целта си, бил е „неразборчив на средства", поради което е минавал от една крайност в друга. Става дума за вярата му в готовността на други държави да подпомогнат безкористно българите в борбата им за освобождение. Това е била грешка не само на Раковски, но и на всички негови съвременници. Тази грешка обаче, тази напразна вяра е дала възможност на следващите дейци в революционното дело да разберат, че „свещенната борба за нашата свобода се заключава в силата на нашите собствени мишци". Ботев посочва и втората слабост във вижданията на Ра-

---

имала нужда от образовани патриоти. Спомените на Стоян Заимов вж в СбНУ, кн. I. С., 1889. с. 193—256. Вж и Ал. Бурмов. Хр. Ботев през погледа на съвременниците си. С., 1945. с. 83—84. Вж и кн. на Заимов. Миналото. Етюди върху записките на Захари Стоянов. С., 1895. с. 155—156.

[33] Срв критиката на Ал. Бурмов в цит. кн., с. 341—342, 351—352.

[34] Може да се съжалява, че материалите в това отношение, събрани на времето от Евг. Волков, не са запазени (вж К. А. Поглубко. Очерки истории болгаро-российских революционных связей. Кишинев, 1972. с. 14).

ковски, който смятал, че с помощта само на хайдушките чети и с едно „Ставайте, братя!“ народът можел да бъде вдигнат и поведен към решителната борба. Така била осъзната и втората слабост: недооценяването на предварителната подготовка на народа вътре в страната. Ботев дава да се разбере, че развитието на българското революционно-освободително движение не би било възможно без осъзнаване нереалността на тези две виждания на Раковски и неговото време. Затова делото на великия революционер е ценно, а дадените жертви не са напразни — изминатият път и набран опит обуславят новия етап в развитието на революционната идеология. Здравата връзка между Раковски, от една страна, и следващото го поколение борци, от друга, определя зрелостта на борбата, довела по-късно и до Априлското въстание. „Ние сваляме шапката си пред жертвите на това близко преминало — пише Ботев — и благославяме с благоговение смъртта на падналите за свобода юнаци.“[35] Ботев разглежда критично и втория етап, когато се е смятало, че трябва да се работи само сред народа, без да се обърне достатъчно внимание и на организирането на емиграцията. В цялостната подготовка — и сред народа, и сред емиграцията, — в решителната революционна повсеместна дейност той вижда третия етап на борбата, третия период, през който мечтае да се стигне до „победата на правото, на истината и на свободата“[36].

Каравелов и Ботев споменават многократно името на Раковски, подчертават значението на борбата му. В писаното за него винаги проличава дълбоката почит, която и двамата хранят към безсмъртното му дело. Смъртта му представлява за тях загуба за освободителното движение.[37] Водил с ярост борба против всички, които слагат препятствия по пътя към свободата, дори и след смъртта си Раковски е обект на различни нападки и клевети от страна на ония, които приживе безмилостно е изобличавал като врагове на народа. Против подобни нападки вдигат глас Каравелов и Ботев. Те защищават името на този, който според тях има толкова заслуги за отечеството. „Всеки е видял вече резултатите от неговите многогодишни трудове, но ни един не се е погрижил да очисти името му от многочислените клевети, ни един не се е постарал да определи количеството на гореказаните заслуги и да запише неговото име в българската история или в историята на българското възрождение“ — четем в един от фейлетоните „Знаеш ли ти кои сме?“[38]. Авторството на фейлетоните не е докрай изяснено — кое е писано от Ботев и кое от Каравелов. Изложените мисли обаче отразяват виждания и на двамата изтъкнати революционери.

---

[35] Вж. ст. на Ботев, посветена на ролята на Раковски в борбата за освобождение (Знаме, бр. 20, 29 юни 1875).

[36] Вж Знаме, бр. 21 и 22 от 6 и 13 юли 1875. За отношението на Ботев към Раковски вж и ст. на Иван Хаджов. Ботев и Раковски. — Славянска беседа, I, 1937, кн. 3, с. 119—128. Хаджов разглежда по-обстойно поетическото влияние и посочва успоредици в творчеството на Раковски и Ботев (най-вече в „Горски пътник“).

[37] Знаеш ли ти кои сме? Неиздадени фейлетони. Ред. и коментар от Ал. Бурмов. С., 1947. с. 101.

[38] Пак там, с. 185—186. Яростни са и нападките във връзка с идеята за построяване паметник на Раковски в Букурещ и показаното безразличие от страна на богатите българи в Румъния: създаденият в началото на март 1872 г. комитет за събиране средства за паметник имал свои представители във всички румънски градове, където живеели българи. За три месеца дейност били събрани. . . една турска лира и един австрийски минц! (пак там, с. 516—517).

Любен Каравелов, Васил Левски и Христо Ботев съумяват да издигнат делото на Раковски на нов, по-висок етап, да го обогатят и превърнат в завършена революционна идеология, която бележи върха на национално-освободителното движение на българския народ. И те, и всички по-големи и по-малки дейци от борбите за освобождение са вдъхновени от примера, който е дал безсмъртният основоположник на организираното революционно-освободително движение на българския народ.[39]

През целия си живот Раковски поддържа широки контакти не само със сънародниците си, а и с чуждия свят. Той разбира какво голямо значение имат личните връзки при усилията за осигуряване съюзници и за правилното информиране на европейското обществено мнение, поради което сам се старае да използува всички възможности в тази насока. Голямата му ерудиция, знанието на много чужди езици, политическата му обигра-ност и личен чар го отделят от сънародниците му — негови съвременници. Неговата личност не може да остане незабелязана. Неслучайно Раковски поддържа близки връзки с владетелите и ръководителите на всички тогавашни балкански страни; едновременно с това той е близък с изтъкнатите духовни първенци на сърби, румъни, черногорци, гърци, поддържа тесни връзки и с техните революционери. В дейността си обаче големият български революционер не остава само на почвата на балканската действителност: сред неговите близки и познати фигурират представители на всички европейски сили, на много народи, които имат едно или друго отношение към Балканите, към Източния въпрос. Всички те говорят за широтата на интересите, на познанствата и известността на един талантлив син на поробен народ, който не разполага с възможностите на организираната държавна власт, а се опира на своя интелект, на своите идеи, на готовността на последователните революционни среди сред своя народ да го следват.

Лични качества. Характер

Раковски живее в паметта на следващите го борци не само с обществената и научната си дейност, не само с идеологията си, не само с опита, който набира и въз основа на който бе възможно развитието напред на българската революционна теория и практика. Той остава жив в паметта на потомството и със своите лични качества, които го отделят от неговите съвременници и го издигат като негласен ръководител на народната борба в разстояние на десетилетия. Рядка личност, с изграден характер, големият българин съчетава и много други качества, които го изтъкват отрано, които правят силно впечатление на приятели и противници, сънародници и чужденци.

---

[39] Раковски е свързан повече или по-малко с всички почти видни наши дейци от Възраждането. Предмет на отделно изследване могат да бъдат връзките му не само с революционерите Панайот Хитов, Иван Ангелов Кулин, Хаджи Димитър, дядо Ильо Марков и др., но и с Неофит Бозвели, П. Р. Славейков, Иларион Макариополски, Драган Цанков, Димитър и Константин Миладинови, Райко Жинзифов и мн. др. Върху тези връзки вече са се спирали мнозина автори, разглеждали живота и дейността на тези изтъкнати дейци на Българското възраждане, като М. Арнаудов, В. Смоховска, К. Косев, П. Кузманов, С. Баева, Ив. Хаджов и мн. др.

Георги Стойков Раковски се отличава по външността си — такъв го виждаме по съхранените досега снимки и рисувани портрети.[40] Запазени са спомени на съвременници, които представят неговия образ, така както е изглеждал в очите на сънародниците си. Според Васил Д. Стоянов Раковски бил „хубавец, имаше ръст висок, тяло здраво, жилесто и костнато, снага права, ход отмерен, с твърди и смели крачки, плът бяла, коса черна и гъста, мустаци също черни, очи огниви и черни като въглен, зрак ясен— същински белег на неустрашим хайдутин, — чело високо, вежди черни и почти винаги начумерени — пак белег на опитен, дълго време преследван хайдутин, — нос, уста и шия Раковски имаше средни и изобщо намираше се винаги в най-добро здраве. Само на лявата му ръка липсваха последните два пръста, които беше изгубил в кървав бой с турците. От друга страна Раковски беше почти винаги весел и в общество, особено гдето имаше госпожи, твърде забавителен и закачка. На драго сърце приказваше за своя живот. Говорът му беше гладък, приятен, привлекателен и убедителен: гласът му беше ясен, звучен, даже — кога го изискваше нуждата — приличен на гръм. С една реч: Раковски беше извънредно надарен."[41] За Раковски говори и д-р Димитър Павлович: „Висок по-скоро, отколкото среден. . . Глас силен, звучен. Говоряше високо и властително. Приличен за да нареда и да го слушат."[42]

Не са само външните белези, които отделят Раковски от съвременниците му. Много по-важни за дейността на големия български патриот са качествата, които той има, неговият характер, темпераментът му, словото му. И днес те го изтъкват като надарена личност, властна, с несъмнено чувство за собствено достойнство.

Изживял много горчивини, лишения, разочарования, гонен, винаги неспокоен, Раковски проявява горд и независим характер. Надарен със забележителна наблюдателност, той е смел, непоколебим, решителен. В него няма притворство, искрен е и прям — качества, които между другото му създават и много неприятности в и без това тежкия му и напрегнат живот. В едно свое писмо Раковски пише: „Аз мекере не ставам, нито на пари ся кланям!. . . Моят характер не търпи никакъв господар над себе си, и то мя е докарало да ся отлъча от милаго си отъчества. То можи да е погрешка в мене, нъ какво да сторя, аз съм привзет от нея и тъй ще си ида до гроб."[43] Гордият Раковски признава само един господар над себе си: своя народ! Каквото и мнение да има по един или друг въпрос, той е готов винаги да отстъпи, или както лаконично сам го е изразил: „Аз излагам мнение си, нъ всякоги съм готов дето кажи народа, и аз там!"[44]

За пламенния възрожденец няма нищо по-свято, по-скъпо от родината. „Любовта кам отъчъството превъзходи сичките световни добрини — пише той — и тя е най-утешителна мисъл за чъловека на тойзи свят." При-

[40] Вж ст. на Иван С т о й ч е в. За авторството на някои малко известни изображения на Г. С. Раковски. — Известия на Ин-та за изобразителни изкуства, 1956, кн. 1, с. 361—384. Вж и Ж. Д и м и т р о в а. Неизвестен портрет на Г. С. Раковски. — Нар. култура, бр. 17, 18 май 1957. — рисуван от Д. Добрович, съхраняван в Бургаския музей.

[41] Васил Стоянов пише спомените си в Чехия. Те са поместени от Йосеф Б а р а к в сб.: Ютро, издадено в полза на българската майчица. Прага 1883. с. 15.

[42] Вж ст. ми: Спомени на съвременници за Г. С. Раковски. . ., с. 489.

[43] Писмо на Раковски до Й. Дайнелов от 10 февр. 1861 (АР, I, с. 242).

[44] Писмо до Дайнелов от 28 февр. 1861 (пак там, с. 250).

връзаността му към народа, обичта към родината е за него „язва неизцелима в сърцето", както сам споделя често със свои близки. „Отъчество и народност — заявява той — са две най-хубави, най-сладки и най-утешителни думи за чувствителния човек и той жертвува за тях всичко, що има най-драгоценно на света." Според него всеки е длъжен да принесе полза на народа си, да го предпази от врагове и нападки. Който пренебрегва тази си длъжност, той според Раковски „не е словесен человек, нъ едно безсловесно животно, кое ся появява на света и свършва живота си, без да остави никакъв спомен с делата си"[45]. Въпреки всички несгоди, тегла и лишения решимостта на Раковски не намалява, не се накърнява. „Додето ми държят крака и ръце и додето усещям и най-малкая умна сила в себе си — заявява твърдо той, — не ще пристана да работя в ползу народу си, кого съм от младости толкоз силно възлюбил и от кого нямам друго по-драгоценно и по-свято нещо на свят" — така определя жизненото си верую Раковски.[46] Цялата негова дейност е доказателство за искреността и дълбочината на беззаветната му любов към родината, към народа.

В непрестанна борба за защита на народните интереси Раковски се изгражда като страстен полемист, който не показва търпимост по отношение на противника.[47] Поради това той е предмет на много нападки, които засягат негови прояви или черти в характера му. Раковски е обвиняван, че иска винаги да налага мнението си, че бил славолюбив и самохвален[48], че не е постоянен, особено когато има пари в ръцете си,[49] че има някаква склонност към авантюризъм[50] и т. н. Според Кисимов например „Раковски смятал за своя привилегия всяко народно предприятие и пред неговите очи беше престъпление и предателство, ако мимо него се върши нещо подобно от другите"[51]. Зад подобни преценки нерядко прозира личното озлобление на дейци, които са били прицел на гневни нападки от страна на Раковски при случаи, когато той е преценявал, че действията им са пакостни за народните интереси. Добре схваща това Григор Начович, който сам има лични впечатления от великия революционер. „Раковски често повтаряше — пише Начович, — че той вероятно няма да види българския народ независим, но че това не го обезсърчава: той не е от ония, които работят с едничката цел да берат сами плода на труда си. Такива хора, повтаряше той, не са патриоти, а себелюбци, егоисти, които работят за възнаграж-

[45] Сърбската политика относително на българите... (АР, I, с. 589).

[46] Раковски до Дайнелов, писмо от 16 дек. 1860 (пак там, с. 222).

[47] Поради тази причина Раковски нерядко е нападан като краен в постъпките си. Сполучливо в тази насока оправдава действията му новосадското списание „Даница". В некролог по случай смъртта на големия българин между другото четем: „В ревността си и родолюбието си Раковски е бил много пъти и краен: но това не може да му се вмени като грях: толкова голям е бил контрастът между съществуващото положение на нещата и неговите желания и родолюбиви видения! — а всъщност не е съвсем грешно и малко да е краен човек" — пише „Даница" и завършва: „Дано бог даде да се срещат сред българите повече такива чисти родолюбци" (Даница, бр. 30, 31 окт. 1867. — вж Дж. Игнятович. Сръбски документи за българското възраждане. Г. С. Раковски и Сърбия (Архивни и печатни материали). — В сб. Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 360).

[48] Вж например Ив. Касабов. Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи. С., 1905. с.9.

[49] Вж например писмото на Т. Райнов от 1/13 юни 1862 (АР, IV, с. 73).

[50] Вж Б. Пенев. Биографски бележки за Раковски от П. Р. Славейков. — Вестник на вестниците, 7 ян. 1917.

[51] П. Кисимов. Исторически работи, ч. III. С., 1901. с. 23.

дението, което чакат, а не за идеалните народни блага."[52] Интересна характеристика за Раковски дава и етнографът Д. Маринов: „Раковски — помним добре — пише той — само с погледа си внушаваше страх дори и на такъв суров, твърд и непреклонен мъж, какъвто беше дядо Ильо. Като проговореше и изкажеше едно свое мнение — всички трябваше да мълчат и да приемат това негово мнение като свето. Тежко томува, който се осмеляваше да възрази. . . Всички чувствуваха превъзходството на Раковски и трепереха робски пред неговото надмощие, което беше чиста тирания, груб тероризъм. Но никой не се оплакваше, никому не тежеше."[53] Може би това мнение на Маринов да е малко пресилено, но в себе си то има нещо вярно, което засяга не само изградения авторитет, но и характера на Раковски, изискващ подчинение и послушание тогава, когато обстоятелствата налагат — това важи най-вече по време на Легията, когато законите на войната изискват дисциплина, към която мнозина още не са свикнали.

Раковски се отличава и с широките си научни и културни интереси. Наистина той остава до голяма степен дилетант в различните области, в които работи: езикознание, фолклор, нумизматика, етнография и т. н. Никой обаче не може да оспори искрените му усилия да се добере до истински научни познания. До известна степен някои негови погрешни схващания представляват не индивидуални негови слабости, а отразяват равнището на тогавашната наука, още нескъсала с редица романтични неиздържани теории и схващания. Старанието му да стигне най-високото равнище на съвременната наука личи и от различните списъци за книги, запазени в неговия архив. Касае се за различни журнали, бележници, списъци и т. н. на трудове, които са му били нужни във връзка с научните му занимания. В тях срещаме стотици заглавия на руски, френски, гръцки, сръбски, турски, български и др., книги, речници, енциклопедии, ръкописи, атласи, исторически паметници и т. н. Като преглежда тези списъци, изследователят може да допусне, че се касае за интереси на някой кабинетен учен, а не за трудове, нужни на основоположника на българското организирано революционно-освободително движение, на заклетия бунтовник, вечно неспокойния борец за народна свобода Раковски.[54] В архива му се съхраняват и интересни сентенции, записани от великия български родолюбец и характерни за книжовните му занимания. Така например в негов неиздаден „Бележник или вещество любословних изследования, относящихся на българска книжнина от Г. С. Раковскаго" четем между другото: „Що не можиш в глава удържи, земи перо и в книга бележи! Тамо ще си имаш съкровище, в книжевно широко пъприще."[55] Темпераментният и деен Раковски си е записал и други сентенции, като „За всяко зло има две лекарства: времето и мълчанието" или „Всяко щастие е преходно. Няма щастие или нещастие на този свят; има само сравняване между едно и друго състояние — това е всичко!"[56]

Още приживе съвременниците на Раковски съзнават неговите качества и ценят любовта му към отечеството. Виднят одески българин Ни-

---

[52] Гр. Начович. Рец. на кн. на Ч. Попов. Черти от живота на Савва С. Раковски. — ПСпБКнДво, кн. XLI—XLII. С., 1893. с. 1000.

[53] Д. Маринов. Стефан Стамболов и новейшата ни история. С., 1909. с. 395.

[54] Вж различни списъци в АР, I, с. 606—611.

[55] НБКМ, БИА, ІБ 226/52.

[56] Сентенциите са написани на френски — вж НБКМ, БИА, ІБ 210/52.

колай Миронович Тошков отбелязва накратко убеждението, което споделят сънародниците на пламенния родолюбец. „Можа да ви кажа — пише той на игумена на Киприановския манастир, — че ние българите нямами други българин като Раковски!“[57] Трогателно е например решението на охридските българи. Като оценяват високо пламъка, който Раковски носи в сърцето си „за нашия народ и за нашия бащин език“, те обмислят как да почетат делото му. „Ние, недостойните твои раби — пише му учителят Йоаким Маленков от тяхно име, — записахме името ти в черковната книга, за да се споменава на вечни времена!“[58] Характерно за влиянието, с което се ползува Раковски сред народа, е и едно писмо на букурещкия български архимандрит Хрисант до него от 4 август 1861 г. Хрисант го моли да се намеси в спора му с митрополит Панарет Погонянски. „Впрочем уверен съм — пише архимандрит Хрисант, — че вашите думи ще го принудят по-скоро да се разправим, нежели от властта на самий княз на Молдо-Влахия.“[59]

С качествата си, с несъмнените си дарби Раковски би могъл да си осигури спокойно и охолно съществуване. Опознал обаче положението на народа си, той живее само с една мисъл — отхвърлянето на феодалната османска власт, постигането на свободата. Както добре го изразява сам в едно свое писмо: „Колико и да ся убогатявах чрез тия занимания, нямах никакво удоволствие, понеже упознах вся страдания нашего беднаго народа и гледах, че от дън на дън пропадва в по-голяма угнетения.“[60]

Идейни възгледи. Раковски и Българското възраждане

Принуден да живее в емиграция и често да сменява местопребиваването си, близък с ръководния политически, научен и културен свят в балканските страни и същевременно гонен и преследван, Раковски носи идеи, които вълнуват съвременниците му. Той не е кабинетен учен, не е тих, легален политик, а деен, внушаващ респект революционер. Спечелил едновременно име на проникновен писател, публицист и учен, даровитият българин вярва фанатично в бъдещето на своя народ и се бори за освобождението му. Свободата за Раковски означава премахване на чуждонационалната деспотична власт и същевременно ликвидиране на феодалната експлоатация, на която е подложен безмилостно българският народ.

Още от началото на революционната си дейност Раковски е разбрал добре, че главен виновник за тежкото положение на българския народ е турската феодално-деспотична система. Тя трябва решително да се премахне, защото докато съществува, не е възможен никакъв напредък в развитието на народа. Слабостите, недъзите ѝ са непоправими и никакви реформи не могат да ги премахнат. Като гангрена тя трябва да бъде хирургически изрязана, унищожена, за да могат на нейно място да заживеят свободния си живот подчинените народи, между които и най-онеправданият — българският. В своя жизнен път при една или друга международна обста-

[57] Вж цит. моя ст.: Документи за Г. С. Раковски в български. . . — В сб.: Раковски. Възгледи. . ., т. II. С., 1968. с. 108.
[58] Писмо на Й. Маленков от 3 апр. 1861 (АР, III, с. 364).
[59] Пак там, с. 634—635.
[60] Писмо до Иван С. Иванов, март 1858 (АР, I, с. 490).

новка и в духа на издадения Хатихумаюн Раковски е изказвал някои пожелания към султана да се заеме сам с преустройството на империята. Българският родолюбец не допуска, че това е реално възможно, но — отличен политик — той не желае да пропусне нито една възможност при определени външнополитически условия да се опита да повлияе върху тези, които водят турската политика. Скоро временните илюзии изчезват пред суровата действителност. От 1861 г. до края на живота си Раковски допуска само една възможност: решителна и безкомпромисна борба. Той не вярва, че е възможно родината му да се освободи по пътя на реформите, на еволюцията, по пътя само на просветата, на дипломацията или на дуализма. Тези негови виждания го различават коренно от буржоазните либерали, с които се сблъсква решително в края на живота си.

Раковски съзнава, че в България трябва да се премахне едновременно чуждият национален и феодален гнет. Обективно това е задача на предстоящата решителна борба на българския народ — провеждането на национална буржоазнодемократична революция — и това е целта, към която той се стреми. Раковски показва правилно разбиране по отношение на икономическото развитие на българския народ. Той желае материалното възмогване на сънародниците си, като схваща, че то се явява предпоставка за по-доброто бъдеще на страната. Поради това неизменно поздравява всяко по-крупно икономическо начинание: създаване на нови български търговски фирми и промишлени предприятия, заякване и модернизиране на производството и т. н. Народът по този начин според него набира повече сили, за да брани законните си права. В тази насока обаче българският родолюбец неведнъж се сблъсква с класовия егоизъм, с непостоянството и лицемерието на редица представители на българската едра буржоазия, с претенциите им да поемат ръководството на народните работи и да ги водят съобразно със своя егоистичен интерес.

Убеден привърженик на революционните борби, Раковски не подценява през целия си живот усилията за извоюване на църковна независимост или за повишаване културата на народа. Значителна част от силите и вниманието си той отделя тъкмо на борбата против цариградската гръцка патриаршия, за родна просвета, за български училища, за народен периодичен печат и книжнина. И тъкмо в това съчетание на средства и пътища към крайната цел Раковски показва своята едновременно сложна и цялостна личност. Убеден революционер, той преценява точно значението на църквата като важен институт, на народната просвета, на културата въобще. Той вижда ясно тяхното място в живота и усилията на народа по онова време. Процесите на просветното, културното и политическото развитие на българите за него са неразривно свързани, неделими. Раковски не е раздвоена личност: ту борец за църковна независимост, ту революционер, ту просветител, той вижда борбата в цялата ѝ сложност, с всичките ѝ компоненти. Тъкмо този поглед на Раковски го изтъква като зрял политик, съумял да балансира различните прояви на народния дух, да чертае правилния им път, да ги използува умело съобразно с изискванията на момента.[61]

[61] Правилно подчертава тази особеност на Раковски Николай Генчев. Той отбелязва, че българският родолюбец изпъква като цялостна и завършена личност на Българското възраждане, който „не може да бъде делен на парчета и късове" (вж Ник. Г е н ч е в. Г. С. Раковски и българската възрожденска просвета. — Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С., 1973. с. 191).

В стремежите си той не спира насред път, не се задоволява само с църковна или с просветна автономия, а се бори за пълна свобода. Цялата негова дейност е подчинена на основното във вижданията му: постигането на политическа независимост. Раковски обаче не е тесногръд догматик, а проявява качества на истински държавник, способен да обхване изявите на народния живот и дух в тяхната широта и сложност, да се ориентира правилно в тяхното многообразие, да ги обедини и подчини на една мисъл, на една цел, без да изоставя нито една възможност, без да подценява нито една област на народна изява.

Особеното внимание, което Раковски обръща специално на църковния въпрос, е лесно обяснимо: при условията на Османската империя църквата играе важна роля. Поставена в ръцете на фанариотското духовенство, тя се отразява пагубно върху българския народ. От една страна, църквата се явява като верен помощник на османската феодална власт при експлоатацията на народните маси. От друга — тя провежда своята политика на погърчване на православното население в Османската империя, т. нар. „мегали идея", която заплашва най-скъпото за него достояние — българската народна свяст. Оттук и яростната борба против гръцкото духовенство, против всички носители на стремежа за погърчване на българите.

Раковски подчинява всички свои занимания на идеята за подготовка на народа за предстоящата борба, за повдигане неговото съзнание и решимост. На тези цели е подчинена и цялата обширна научна дейност, развита от големия наш възрожденец: като писател, поет, историк, фолклорист, езиковед, етнограф, нумизмат и т. н. той цели да служи на своя народ. В научната си дейност Раковски има приноси, които и днес не са загубили своето значение. Неговият „Показалец" е в същност една от най-разгърнатите етнографски програми за проучване живота и бита на народа. Със своя „Горски пътник" той става основоположник на революционната лирика в създаващата се нова българска литература. В редица исторически трудове Раковски за първи път вкарва в научна употреба нови важни исторически извори от домашен произход. Богатство представляват събраните от него народни песни от вече отминала епоха в развитието на българския народ — чрез архива му те могат да се ползуват и сега. Независимо от някои крайности езиковите му проучвания носят също известни ценни елементи, особено относно изясняване индивидуалността на българския език.

Преценени днес, повечето от приносите на Раковски наистина не притежават високи научни качества. Те обаче имат огромна въздействуваща сила върху българската интелигенция, стават истински учебници по родолюбие, по възпитание в безпределна готовност за жертви пред народа. Добре схваща тази страна от дейността на Раковски народният поет Иван Вазов: „Трябваше по онова време — пише той — не хладнокръвно обсъждане, а патриотически възторг, трябваше не наука, а идеали, трябваше кръгозори за умовете и огън за сърцата! Нямаше нищо, а трябваше всичко и Раковски се нае да достави всичко. . ."[62] Такава е дейността на Раковски и като публицист. Показал редки журналистически качества, той оставя

[62] Ив. Вазов и К. Величков. Българска христоматия, ч. II. Пловдив, 1884. с. 18.

образци на публицистично майсторство, вълнували дори и след смъртта му душите на неговите сънародници, способни и днес да раздвижат, да покажат величието на един живот, на една мисъл, на едно рядко по родолюбието си дело и същевременно да нахвърлят правдива, убедителна и широка картина на народните борби.

Във всяка област, в която се изявява Раковски, действията му носят отпечатъка на революционнодемократичните му убеждения. Това е така не само защото те са обусловени и подчинени на крайната цел — политическата независимост, а и защото сами по себе си, по съдържанието си отразяват революционната му идеология. Неслучайно Раковски е основоположник на българския революционнодемократичен печат, на революционната линия в развитието на българското учебно дело и педагогическа мисъл. Дори когато разглежда и църковния въпрос, той е революционер, който предлага създаването на нова, българска секта, обосновава пълна реформация на църквата — едно революционно разрешение, което цели изграждането на най-подходящата религиозна по форма, а по същество национална църковна организация.[63] Великият българин обосновава правото на своите сънародници да бъдат напълно независими в църковно отношение, но едновременно с това признава същото право и на всички други народи. Така в средата на XIX в. българинът Раковски показва своята веротърпимост, белег на национални качества, които и по-късно се проявяват — вече в нови форми и с ново съдържание.

В цялата своя революционна дейност Раковски съумява да намери и основната класа, върху която се обляга в борбата си против врага. Той смята, че революцията трябва да обхване всички, които са заинтересовани от смъкването на феодалното иго, и сътрудничи с търговци, със занаятчии, с народната интелигенция, с всички, които не се мирят с чуждото господство. Движещата сила в революцията обаче за него са селяните. Представляващи огромното мнозинство от народа, те могат да изнесат борбата до успешния й край. След освобождението на страната Раковски вижда селяните собственици на земята, която обработват, притежаващи пълни права и възможности за развитие. Той се бори против привилегиите, за свобода и равноправие, убеден е, че свободата и напредъкът могат да съществуват само в общество, основано на равноправие, където нямо привилегии, където всеки член може да се радва на еднакви права, където съществуват еднакви условия за икономическо и културно развитие. Според него „привилегии и свобода, равноправие и привилегии са неща противоположни и несъвместими". Всеки трябва да притежава свой дом и свои средства за прехрана. По този начин всеки ще бъде привързан в чувствата си към своето отечество.

Раковски е в борба против всички и всякакви крепители на феодалната султанска власт. Така той се сблъсква и с българското чорбаджийство — този специфичен продукт на условията в Турция, прослойка, намираща се в услуга и на феодалната чуждоземна власт, и на асимилаторската политика на фанариотското духовенство, и едновременно с това — упражняваща жесток икономически гнет над народните маси. Пламенният революционер

---

[63] Неслучайно национална гордост за Раковски е богомилството (вж например писмото му до Дайнелов от 1 март 1861. АР, I, с. 253).

изобличава чорбаджиите „стараго духа“ и ги смята за хора, които стоят вън от редовете на българския народ.

Големият български родолюбец влиза в остър конфликт и с представителите на едрата българска буржоазия в пределите на империята или в емиграция. Едните са страхливи, нерешителни, лишени от патриотизъм, склонни поради класовите си интереси да следват легални пътища, задоволяващи се с реформи или търсещи компромисни политически разрешения.[64] Другите са склонни да свързват освободителното движение с действията на някоя европейска сила, да чакат оттам спасението на народа и по този начин да лишават освободителното движение от неговата самостоятелност. Сам Раковски е минал през много съмнения и колебания, докато стигне до тези виждания, които го очертават като привърженик на независимото действие в рамките на българските интереси.

Политик с изострено чувство за реалност,[65] Раковски през целия си живот действува и планира постъпките си с оглед и на международното положение. Винаги той се стреми да прецени ситуацията не само по българските земи, а и общо на Балканите и в Европа, да оцени съотношението на силите, интересите на различните държави. Горещ защитник на идеята за единодействието на балканските народи, българският родолюбец полага неимоверни усилия да създаде предпоставки за обща борба на християнските народи на Балканите против общия потисник. Залагал последователно върху надежди за изграждане на съюз със сърби, гърци, румъни, той постепенно стига до убеждението, че ръководните правителствени кръгове в тези страни са склонни да действуват, без да държат сметка за законните интереси и права на поробения български народ. Така Раковски стига накрай до твърдото убеждение, че българското революционно-освободително движение трябва да следва свой собствен път, като изгражда действията си върху принципа на самостоятелността. Това не значи, че няма да се взима пред вид международната обстановка или че няма да се търси единодействие с други народи, борещи се за независимост, че не ще се търсят съюзници в борбата на българския народ. Раковски съзнава, че по онова време възможностите на българския народ, неговите сили са недостатъчни за борба против все още значителната мощ на Османската империя. Поради това българите се нуждаят от съюзници. Единодействието обаче може да се изгражда само на принципа на равноправието и взаимното признаване на интересите — сътрудничество между народите, а не между буржоазните правителства, не между монархиите. Опитът на Раковски, неговите разочарования в тази област ползуват с успех българското революционно движение, сочат му правилния път на развитие, сочат изводите, до които сам великият българин стига към края на живота си.

Раковски разобличава последователно политиката на западните сили, които помагат на прогнилата Османска империя, старят се да я закрепят, да я съживят, изхождайки от свои егоистични интереси. Обратно, той се отнася с искрена любов към братския руски народ, естествен съюзник на

---

[64] По време на църковната борба Раковски е подкрепен и от значителна част от едрата буржоазия, която се оттегля, когато той почва политическата борба против османската феодална власт.

[65] В много от трудовете си Раковски изявява своя реализъм. Нерядко той припомня на сънародниците си мисълта: „Който ищи много да добие от веднъш, той изгубва и малкое“ (вж ст. Австрия. — Дун. лебед, бр. 23, 28 февр. 1861, с. 100).

християнските народи на Балканите. Раковски влиза в противоречие с царската руска политика, посочва нейни погрешни ходове, но винаги прокарва разлика между народ и самодържавие. През целия си живот той се отнася с разбиране към чуждите националноосвободителни борби, пише с нескрити чувства за усилията на италианци[66], поляци, унгарци, на херцеговци, черногорци, босненци, на критяни, епироти, тесалиоти, на всички, които с оръжие в ръка се борят за народни права. Той вижда в тях съюзници, близки и далечни, дейци, които имат едни и същи помисли и надежди, стремежи и цели.

В своята революционна дейност Раковски се стреми да използува всяка благоприятна международна обстановка, за да вдигне на решителна борба своя народ. Той вярва в силите на българите, в готовността им да станат при пръв знак, стига въоръжен отряд, чета, полк от бойци да преминат границата. При това Раковски не се стреми към ограничена по размах четническа борба, а към масово движение, към всенародна въоръжена борба, водена от четите и съчетала силите на целия народ. За времето този четнически период се явява закономерно като необходим етап в развитието на организираното националноосвободително движение, преди в страната да назреят условията за масова народна борба, дошла като резултат на търпелива подготовка във и сред народните маси. Основите на революционната организация тогава се слагат в чужбина и това до голяма степен обуславя четническата тактика. Едва по-късно се стига до осъзнаване нуждата от вътрешна подготовка и като резултат — до изместване центъра на революционната подготовка от емиграцията в чужбина към вътрешността на страната. Раковски вярва, че народът и без подготовка ще се вдигне при пръв призив за въстание. В това се заключава неговата грешка — и до края на своята дейност той не може да осъзнае необходимостта от търпеливо обхващане и предварително организиране на народа вътре в страната. Дълъг е пътят в това отношение, неколкократно големият родолюбец се приближава до това разбиране. Такъв е например случаят с „тайните общества" през 1853 г. През 1861—1862 и 1867 г. по негова препоръка са основани много вътрешни комитети. На тях обаче им се поставят пропагандни, а не организационни задачи. Това е слабост въобще на целия етап в развитието на националноосвободителната борба, през който живее и работи Раковски. Преждевременната смърт на пламенния родолюбец не позволява възгледите му да се развият. Без да бъдат избистрени докрай, виждания му обаче представляват за неговото време най-високото постижение на българската революционна мисъл. Те създават предпоставките и за следващата решителна стъпка, направена от Васил Левски. Идеологическите виждания на Раковски, така както са очертани от неговата дейност, го рисуват като революционен демократ, с най-прогресивни по онова време възгледи за развитието на българското общество, последователен борец за народна свобода и самостоятелност. Тези негови черти, цялото му развитие в разстояние на четвърт век народни борби определят и държането му през 1866—1867 г., в края на живота му, когато емиграцията се разделя окончателно на три течения: Добродетелната дружина, либералната буржоазия и последователните революционни дейци, спло-

[66] В архива на Раковски се съхранява екземпляр от Обръщението на Гарибалди към народите на Източна Европа (вж НБКМ, БИА, 1Б 1816/52).

тени около Раковски. През тези години най-слаби възможности за изява има тъкмо Раковски, лишен от всякакви средства, вече повален от тежката болест. Най-точно обаче събитията ги вижда той — и развитието през следващите месеци и години показва правотата на възгледите му, зрелостта на преценките му. Без да достигне идейната избистреност на Васил Левски, Раковски се намира на предната линия на българското революционно-освободително движение, стои в авангарда на борците за народна самостоятелност и свобода.

Поел заветите на Паисий, на Софроний Врачански, на Неофит Бозвели, Раковски съумява да оглави българското революционно движение, да го осмисли и обогати, да го изведе на нов, по-висок етап. Натрупал рядко богат жизнен опит, той успява да стигне до възгледи, които го издигат като талантлив ръководител на народната борба в течение на почти четвърт век. Пламенният родолюбец посочва целите на църковната и просветната борба, като съумява да ги съчетае с интересите на революционната борба. Той обосновава необходимостта от икономическо развитие, развива широка дейност за представяне в чужбина на българската кауза, посочва отговорността на дейците на културата и науката, мобилизира силите на всички, които желаят освобождението на народа. С дейността си Раковски извежда революционното движение на нов етап — от изолираните местни борци — хайдути—той създава съзнателни борци с ясен поглед върху необходимостта от организирано общонародно движение. Опитите му да изгради революционна организация целят вече всички български земи. Той се стреми да създаде общ политически център за ръководство на борбата, организира българско гражданско ръководство, подчинява всички усилия на идеята за решителна борба срещу феодалния чуждоземен потисник и неговите крепители. Същевременно Раковски показва реален поглед, не се увлича в крайности, старае се да пести силите и средствата на народа. Когато преценява, че не са налице благоприятни условия за действие, той се стреми да изпревари преждевременни бунтове: така постъпва и през 1857 г., и през 1862 г. Непримирим към тези, които не се съобразяват с народните интереси, големият наш възрожденец държи на изграждането на тясна връзка между народа и неговите ръководители, на наличието на пълна вяра в тези, които са призвани да водят българите в решителната борба за свобода. С цялостната си дейност Раковски показва за своето време най-дълбоко разбиране спецификата на българското революционно движение, допринася за развиването в него на тези тенденции, които така сполучливо подхванаха и разработиха Каравелов, Левски и Ботев. Така с цялото си многообразно дело той съумява да поеме знамето на борбата, да го запази, високо да го издигне и да го предаде в ръцете на следващите деятели на българското революционно-освободително движение.

Прекарал голямата част от живота си сред чужденци, фанатично предан на родината, Раковски живее само с мисълта за народа си. Всичко в действията му, в помислите му е подчинено на основната задача: да се подготви българинът за борба против чуждото потисничество, да израсне сам в очите си, да стане съзнателен борец за свобода. Неслучайно навсякъде Раковски пише „Българин" с главно Б.

Ползуващ се с широка популярност не само сред свои, но и сред чужди, постоянно в движение, Раковски отдава всичките си сили в служба на народа си. Неговото име става легенда още приживе. Добре е изразил чув-

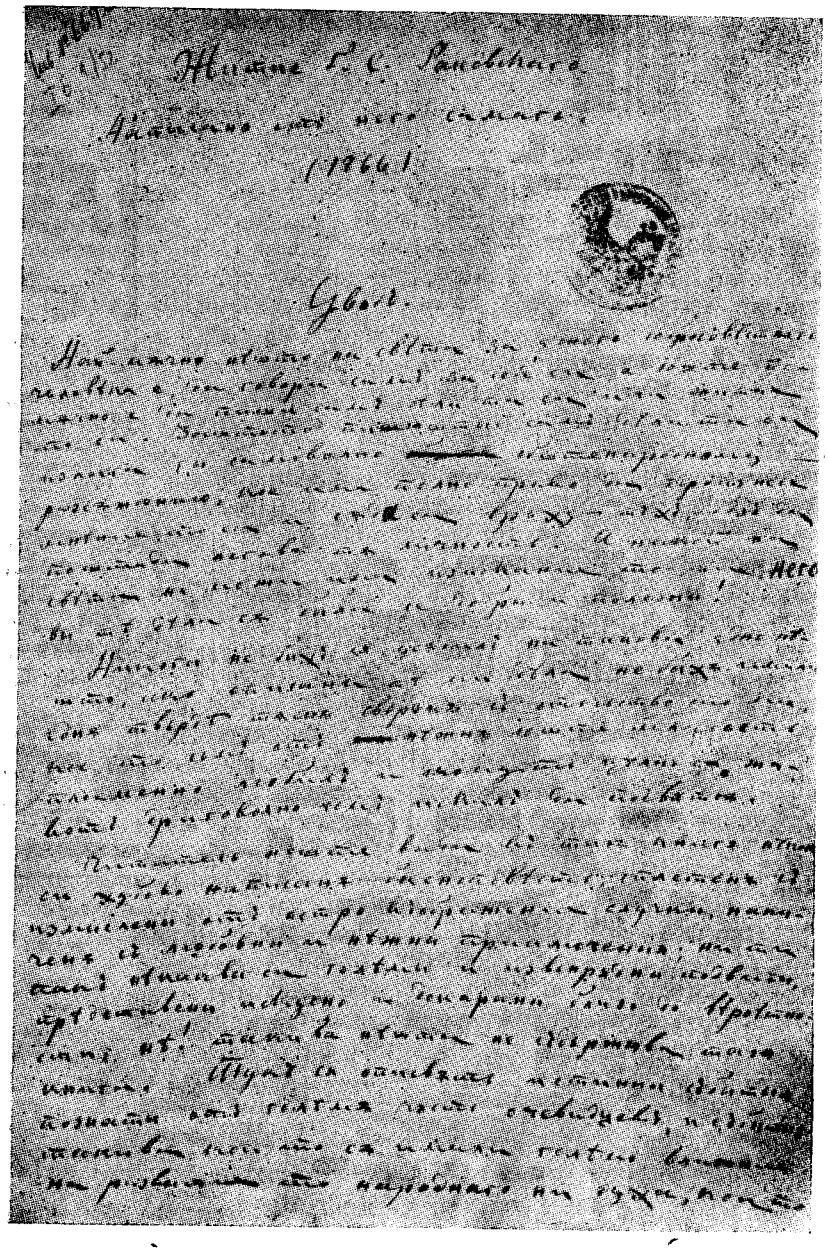

Автобиография на Раковски (първа страница)

ствата на сънародниците му архимандрит Натанаил: „Как да каже человек — не знам — пише той в едно свое писмо до него. — Ту те слушаме полковник български в Белград, ту те слушаме съпроводник сърбский в Букурещ, ту затворен във Видин, ту закован в Свищов, ту редактор „Бъдущности"!"[67]

Такъв остава в паметта на потомството Георги Стойков Раковски: страстен будител, смел воин, на пост срещу всички неприятели на своя народ, горещ родолюбец, повел след себе си цяло поколение народни борци. Основоположник на организираното българско националноревюлюционно демократично движение, с кипящата си дейност той подготвя пътя на Каравелов, на Левски и Ботев, на Априлското въстание, на свободата, дошла само десет години след неговата смърт.

През 1866 г. Раковски започва да пише сам автобиографията си — „житие", както по възрожденски я нарича. Прекарал бурен и изпълнен със събития живот, той е затруднен да опише преживяното. „Най-мъчно нещо на света за едного добросъвестнаго чъловека е да говори сам за себе си, а йоще по-мъчно е да пиши сам делата си или житието си" — споделя пламенният родолюбец. Раковски намира едно само оправдание за решението си да опише своя живот: всичките му дела са тясно преплетени с отечеството, „което съм от нежна йоще младост пламенно любил и комуто целия си живот драговолно съм искал да посвятя". Според Раковски в подобна биография читателят няма да намери някакъв забавен разказ, сплетен с „измислени от остро въображение случки, накичени с любовни и нежни приключения, нити пък някакви си големи и извънрядни подвиги, представени искусно и докарани близо до вероятности". Биографията му може само да покаже какво значение има за всеки човек любовта към народа, когато тя е станала негово начало, предмет и цел, как може да му даде сили да претърпи всякакви гонения, мъки и лишения, когато е станала смисъл на неговия живот.[68]

Изминалите повече от сто години от смъртта на големия родолюбец обаче показват, че биография като тази на Раковски действително може да звучи като вълнуваща повест, като достоверен разказ за съзряването на цяло едно поколение, и на този широк фон да се открояят редкият живот и дейност на един забележителен народен син.

Делото на Раковски вече може да бъде преценено точно и обективно. В перспективата на времето се открояват ясно прояви и черти, мисли и идеи, които не са загубили значението си и днес, които издигат пламенния родолюбец над съвременниците му, превръщат го в мислител, общественик и революционер, близък до нас. За да се разберат и преценят

---

[67] Писмо от 28 май 1864 (АР, IV, с. 258). Сякаш тези редове между другото е имал пред вид народният поет Иван Вазов, когато пише в безсмъртната си „Епопея на забравените":

Един само буден сред толкова спящи,
ти един за всички като демон бдящи
работи, бори се, стряска, вълнува.
Тук мъдрец замислен, там луда глава,
мрачен узник в Стамбул, генерал в Балкана,
поет и разбойник под съща премяна,
мисъл и желязо, лира и тръба:
всичко ти бе вкупом за една борба!

[68] Житие Г. С. Раковского, написано от него самаго, 1866 (АР, I, с. 499).

правилно неговите възгледи, идеологията, личността му, трябва винаги да се държи сметка за епохата, в която той живее, за специфичната обстановка в България и на Балканите през средата на XIX в., когато твори и се бори Раковски. В която област и да се развива, неговата дейност носи освен това белега на неговия темперамент, на неговия характер и разбирания. В това съчетание на историческа обстановка и лични качества се очертава образът на един неспокоен дух, рядък патриот и борец с широки и разностранни интереси, оставил траен спомен в паметта на своите сънародници, израснал като един от най бележитите синове на българския народ, заел челно място в неговата история, в историята на Балканите.

Georgi Stojkov Rakovski

Biographie

V. Trajkov

(Résumé)

L'éminent révolutionnaire bulgare, l'homme public, le publiciste, l'écrivain et l'homme de science Georgi Stojkov Rakovski est né au printemps du 1821 à Kotel, la Bulgarie de l'Est. Descendant des arrières-grands-pères épris de liberté, il hérita leur caractère fier et indépendant. Après avoir fait ses études dans sa ville natale et à Karlovo il fut ammené par son père en 1837 à Constantinople et entra dans une célèbre école grecque de Kuručešmé. Se trouvant à la capitale de l'empire Ottoman parmi des Bulgares éveillés et instruits de toute la Bulgarie, le jeune Rakovski fit connaissance avec Neophit Bosveli qui l'influença fortement avec son ardent patriotisme. Lié à ses compatriotes faisant leurs études à Athènes, Rakovski prend part à la fondation de la „Société Macédonienne" secrète qui a pour but la lutte dans les terres bulgares contre l'opression étrangère. L'été du 1841 à Braïla, il prend activement part comme un des dirigeants de la deuxième révolte de Braïla en 1842. Découverte prématurément, la révolte échoua et Rakovski fut condamné à mort. Sauvé grâce à l'intervention des organes diplomatiques grecs, il fut renvoyé à Marseille où il passa un certain temps à faire connaissance du pays lequel joua un rôle considérable aux Balkans.

Retournant à Kotel passant par Constantinople, Rakovski fut témoin à une lutte acharnée contre les tchorbadji bulgares locaux, dirigeants de la commune, employés fervents du gouvernement ottoman, alliés de ce gouvernement dans la tyrannie et le pillage du peuple bulgare. Dénoncés par eux et avec l'aide du clergé phanariote Rakovski et son père furent jetés en prison à Constantinople où ils y restèrent presque trois ans et demi pleins de dures épreuves. Libéré du prison, connaissant à fond les moeurs et la réalité ottomanes, faisant plusieurs connaissances avec des hommes d'Etat turcs, Rakovski devint d'abord avocat et plus tard traversa les terres bulgares comme racheteur d'impôts et de taxes, comme commerçant associé avec d'autres Bulgares, Turcs et Grecs. Pendant ces randonnées il eut la possibilité de mieux voir la situation pénible du peuple bulgare. La pensée du destin de ses compatriotes devint pour lui un „ulcère incurable".

Dans la capitale de l'empire Ottoman Rakovski participe à la fondation et l'activité de la commune bulgare à Constantinople. L'avenir de son pays

natal l'émeut, il cherche quelque moyen à aider son peuple. La guerre de Crimée représente un moment favorable: ayant en vue les événements, Rakovski aidé d'autres patriotes bulgares créa une organisation secrète à préparer le peuple pour une révolte. Découvert et plus tard arrêté, il est obligé de fuir vers Constantinople d'où bientôt il se met à la tête d'un détachement d'insurgés et se dirige vers le Balkan. En ce temps Rakovski commence à écrire son poème „Voyageur forestier" dans laquelle il expose ses conceptions révolutionnaires. Au début de 1855 il passe en Valachie où se consacre définitivement à la lutte contre le tyran ottoman.

Nous en sommes à la deuxième période de la vie de Rakovski. Par son intelligence, sa manière de voir, son énergie et son activité multiple il s'élève parmi ses contemporains, se forme progressivement comme dirigeant dans la lutte de libération nationale, idéologue du mouvement pour des activités révolutionnaires décisives contre le système despotique-féodal de l'empire Ottoman, défenseur convaincu de l'unité d'action entre les peuples balkaniques. Emigré jusqu'à la fin de sa vie, Rakovski agit infatigablement par sa plume et son épée pour la libération de son peuple. Il travaille à Novi Sad dans un milieu de gens cultivés et s'unit avec de dizaines de Serbes marquants — des hommes publics, des écrivains, des journalistes. Aidé par d-r Danilo Medaković, Rakovski réussit à publier son premier journal „Journal bulgare", imprime ses oeuvres et commence à travailler sur le folklore. En même temps, il est en relations avec le prince Alexandre Karageorgević et le gouvernement serbe à Belgrade.

Chassé par le pouvoir autrichien sur l'instance de la Sublime porte, Rakovski passe en Moldavie où il est en relations avec le prince Nicolas Konaki-Bogoridi. Pourtant il dût bientôt fuir d'ici à cause des poursuites turques et chercher asile en Russie. Il travaille presque deux années à Odessa sur des oeuvres scientifiques et historiques et publie son „Index" qui représente un programme complet des recherches ethnographiques qui ont gardé leur valeur jusqu'à nos jours et prépare son premier „Plan pour la libération de la Bulgarie".

Au début de 1860 Rakovski passe à Belgrade où il publie quelques oeuvres historiques, rassemble infatigablement des matériaux folkloriques et commence à éditer le „Cygne du Danube" — un des journaux bulgares d'avant la libération le plus soutenu. Vers Rakovski affluent une multitude de lettres et d'articles. Sa correspondance de ce temps reflète comme dans un foyer l'effervescence des terres bulgares, la lutte contre le clergé phanariote étranger, le combat pour une hiérarchie ecclésiastique nationale et une éducation en langue natale, contre toutes sortes de propagande étrangère. Rakovski devint le porte-parole des aspirations, des désirs les plus sacrés du peuple bulgare, il organise la lutte contre les ennemis, intérieurs et extérieurs. Les pages du journal „Le cygne du Danube" dénoncent le clergé grec, les notables bulgares et l'administration ottomane, en même temps est montrée la compassion pour la lutte de libération nationale des Polonais, des Italiens, des peuples de Bosnie, d'Herzégovine, de Crète, etc.

En relation étroite avec le prince Michaïl Obrenović, Garašanin, Filippe Christić et encore d'autres dirigeants serbes, Rakovski se charge de l'organisation du soulèvement dans les terres bulgares. Se rendant compte de la situation favorable aux Balkans et plus spécialement de la politique de la Serbie il estime que le moment convenable pour un soulèvement des Bulgares est arrivé. Vers Belgrade et vers lui se dirigent des centaines des jeunes Bul-

gares, pour prendre part l'arme à la main, dans la lutte imminente pour liberté. Il en est logique que dans cette situation l'édition du journal „Cygne du Danube" fût suspendue — il est temps d'agir non pas par la plume, mais avec l'épée.

Le déclenchement des combats du 3 juin 1862 près de la forteresse de Belgrade donna la possibilité aux combattants de Rakovski de démontrer leur fermeté, leur résistance et leur héroïsme. Pourtant le développement des événements tourne mal pour les Bulgares: les Grandes Puissances imposèrent leur résolution du différend entre les Serbes et les Turcs, les légions étrangères doivent être congédiées, y compris la légion de Rakovski. Au lieu de passer la frontière et de lutter pour la libération de leur patrie, les combattants bulgares doivent quitter l'idée de libération. Rakovski part pour Negotin, mais il ne perd pas l'espérance pour une collaboration avec les Serbes. Vers la fin de 1862 il prend activement part dans le transport des armes russes à travers la Roumanie, déstinées à fortifier l'armée serbe.

Au printemps du 1860 Rakovski part pour Athènes par Trieste et Cetinje avec la mission diplomatique d'étudier les possibilités pour des actions coordonnés avec les Grecs. Il s'entretient avec le régent Vulgaris, avec des ministres, des chefs d'armée, des hommes publics. Mais sa mission échoua: l'influence de la Grande Bretagne en Grèce permet aux courants hostiles aux Slaves de prendre le dessus. Rakovski lui-même est décu par certaines manifestations politiques du gouvernement serbe. Le patriote bulgare fait part de ses impressions au prince monténégrin Nicolas et à certains Monténégrins en vue, à ses compatriotes, à d'autres étrangers.

En septembre 1863 l'infatigable révolutionnaire passe à Bucarest, d'où il cherche d'autre possibilité de continuer la lutte. Il est en relation dans la capitale roumaine avec les milieux progressistes du prince Kuza et Kogălniceanu, qui mènent une lutte de modernisation de la Roumanie contre les forces réactionnaires des gros propriétaires fonciers roumains et de la grosse bourgeoisie, pour la réalisation de certains réformes au profit des paysans, la sécularisation des biens des monastères, appartenant surtout au patriarcat de Constantinople. Rakovski publie son journal bulgaro-roumain „Bădušnost" (Avenir) où il préconise la fraternité dans la lutte et le bel avenir entre les Bulgares et les Roumains. Etant en conflit avec ses riches compatriotes qui étaient liés à la politique royale russe et unis en „Dobrodetelna droujina" (Compagnie de bienfaisance) il est forcé à suspendre le journal. Rakovski n'a pas eu plus de succès en essayant de publier „Branitel" (Défenseur) dont ne parut qu'un seul numéro. En 1865, il réussit à publier le premier numéro de la revue „Bălgarska starina" (Antiquité bulgare). En même temps, il enseigne aux étudiants bulgares à l'Ecole de médecine à Bucarest l'histoire bulgare, traduit du roumain quelques documents d'Etat importants, qu'il publie en brochures, s'emploie beaucoup à élever l'instruction nationale. Le coup d'Etat en Roumanie en février 1866 et les poursuites auxquelles fut soumise de la part de la police roumaine comme partisan du prince détrôné, tout cela et le danger d'être livré à la Sublime porte oblige Rakovski à chercher de nouveau un refuge en Russie.

Les derniers mois de la vie de l'éminent bulgare s'écoulent dans des efforts pénibles pour organiser le mouvement révolutionnaire bulgare, dans la lutte contre des courants politiques qui déplacent la direction des efforts bulgares, dans l'organisation de détachements aptes au combat, à passer le

Danube et déployér le drapeau ce révolte en Bulgarie. Pendant ce temps Rakovski prépare sa „Loi des détachements d'insurgés bulgares", il commence sa dernière oeuvre inachevée—ses „Haidouks bulgares" et son „Jitié" (Biographie). Tombé gravement malade par suite d'une vie rude et pleine de privations Rakovski mourut, restant toujours vif dans la mémoire de son peuple.

* * *

Dès le début de son activité révolutionnaire Rakovski comprit bien, que le plus grand coupable de la pénible situation du peuple bulgare représente le système féodal-despotique ottoman. Ce système doit être résolument supprimé, car tant qu'il existe, aucun progrès dans le développement du peuple n'est possible: ses défauts sont irréparables et aucune réforme ne pourrait les supprimer. Pendant sa vie, Rakovski dans des situations de caractère international concret a exprimé l'opinion que le Sultan doit lui seul s'occuper avec la réorganisation de son empire — ce qui est dans l'esprit du Hatihumajun même. Mais bientôt ces illusions disparaissent. Depuis 1861 jusqu'à la fin de sa vie, Rakovski admet une seule possibilité: la lutte résolue et intransigeante. Il ne croit pas que son peuple pourrait se libérer par la voie des réformes, de l'évolution, de l'instruction, de la diplomatie ou du dualisme. Ces conceptions à lui le distinguent radicalement des libéraux bourgeois avec lesquels il entre en colision à la fin de sa vie.

Rakovski se rendait compte qu'en Bulgarie il fallait supprimer non seulement l'oppression nationale, mais aussi l'oppression étrangère. Au fond c'est la tâche de la proche lutte du peuple bulgare, le déclenchement de la révolution bourgeoise démocratique et c'est le but qu'il poursuit. Rakovski montre une juste compréhension par rapport au développement économique du peuple bulgare. Il trouve que l'enrichissement de ses compatriotes est une condition pour améliorer l'avenir du pays. Voilà pourquoi il acclame chaque initiative économique plus importante: l'établissement de nouvelles firmes commerciales, des entreprises industrielles, raffermissement et modernisation de la production. De cette manière, le peuple serait plus fort à exiger ses droits légaux.

Partisan persuadé de la lutte révolutionnaire Rakovski dans toute sa vie ne sous-estime par les efforts pour la conquête d'une indépendance ecclésiastique ou pour élever la culture du peuple. Il consacre une attention considérable à la lutte contre le patriarcat grec de Constantinople pour une instruction nationale, la création d'écoles bulgares, pour une littérature et une presse périodique nationale. Et c'est précisément dans cette combinaison de voies et de moyens vers le but final Rakovski découvre la plénitude et complexité de sa personnalité. Révolutionnaire convaincu, il apprécie l'importance de l'Eglise comme un institut important, surtout dans les conditions de l'Empire ottoman, de l'instruction publique, et de la culture en général. Il voit leur place dans la vie et les efforts du peuple à cette époque. Les processus du développement culturel et politique des Bulgares sont pour lui indestructiblement unis, inséparables. Il n'est pas une personne dédoublée, mais il voit la lutte dans toute sa complexité, avec toutes ses parties intégrantes. Ce point de vue le détermine comme un politique mûr, qui a su balancer les différentes manifestations de l'esprit national, de tracer le vrai chemin, les exploiter selon les exigences du moment. Rien n'arrête son élan, il ne se con-

tente pas d'une autonomie ecclésiastique, mais il lutte pour une liberté complète. Toute son activité est soumise à l'essentiel de ses conceptions fondamentales: l'indépendance politique. Pourtant il n'est pas un dogmatique borné, mais il révèle des qualités d'un véritable homme d'Etat, capable de saisir les manifestations de la vie et de l'esprit du peuple dans sa grandeur et sa complexité, de s'orienter dans sa diversité, de les unir et soumettre à une seule pensée, a un seul but, sans négliger aucune possibilité, sans sous-estimer aucun domaine de manifestation nationale.

Rakovski soumet toutes ses occupations à l'idée de préparer le peuple pour la lutte imminente, à élever sa conscience et sa fermeté. A ces buts est soumise toute sa grande activité scientifique, développée par l'éminent éveilleur de la Renaissance bulgare: comme écrivain, poète, historien, folkloriste, linguiste, ethnographe, numismate, etc. il n'a qu'un but — servir son peuple. Dans le domaine de la science, il a une suite d'apports, qui ont une importance jusqu'à nos jours. Mais la plupart d'entre eux ne possèdent pas de qualités scientifiques élevées — leur valeur est ailleurs. Ils exercent une influence énorme sur l'intelligentsia bulgare, deviennent de véritables manuels de patriotisme, d'éducation et de dévouement envers le peuple. L'activité de Rakovski est la même et comme publiciste. Remarquable journaliste il laisse de véritables modèles de publiciste, appréciés même après sa mort par ses compatriotes et qui aujourd'hui encore ont la force d'émouvoir, de montrer un rare patriotisme et de brosser un tableau large et convaincant des luttes nationales.

Dans chaque domaine où Rakovski se déclare, son activité porte le trait de ses convictions révolutionnaires et démocratiques. Il en est ainsi non seulement parce qu'il soumet tout au but final — l'indépendance politique, mais encore parce que leur contenu reflète son idéologie révolutionnaire. Ce n'est pas par hasard que Rakovski est le fondateur de la presse révolutionnaire démocratique bulgare et de la pensée progressive pédagogique. Même quand il examine la question de l'Eglise, il reste révolutionnaire, qui propose la création d'une nouvelle secte bulgare, une réforme complète de l'Eglise — une solution révolutionnaire, qui à pour but d'édifier une organisation ecclésiastique la meilleure par sa forme et nationale par son contenu capable de préserver les Bulgares de l'hellénisation par laquelle le clergé phanariote réalisait son „megali idéa". Rakovski argumente le droit des Bulgares et leur indépendance au point de vue ecclésiastique mais en même temps il admet le droit de tous les autres peuples. Ainsi, au milieu du XIXe s. le Bulgare Rakovski montre sa tolérance religieuse, marque de qualités nationales qui plus tard se manifestent dans de nouvelles formes et avec un nouveau contenu.

Rakovski se rend compte que la révolution doit englober tout ceux qui ont intérêt du renversement du joug féodal. Il collabore avec des commerçants, des artisans, l'intelligentsia populaire, avec tous ceux qui n'acceptent pas la domination étrangère. Mais pour lui la force agissante restent les paysans. Représentant l'énorme majorité du peuple, ils peuvent mener la lutte avec succès jusqu'à sa fin. Après la libération du pays il voit les paysans propriétaires de la terre qu'ils labourent, possédant pleins droits et possibilités de développement. Rakovski lutte contre les privilèges, il lutte pour la liberté et l'égalité. Il est convaincu, que la liberté et le progrès ne peuvent exister que dans une société, fondée sur l'égalité, où il n'y a pas de privilèges, ou chaque membre peut jouir des mêmes droits, où existent des conditions égales pour un développement économique et intellectuel.

D'après lui „privilèges et liberté, égalité et privilèges sont des choses incompatibles".

Rakovski entre en conflit avec les représentants de la grosse bourgeoisie bulgare dans l'empire comme en émigration. Les uns sont craintifs, irrésolus, il leur manque le patriotisme, à cause de leurs intérêts de classe ils sont enclins à suivre les voies légales; ils se contentent des réformes ou bien ils cherchent des solutions politiques compromissoires. Les seconds sont enclins à unir le mouvement libérateur aux actions d'une ou d'autre force européenne, attendre le salut du peuple du dehors et de cette manière à priver le mouvement libérateur de son indépendance. Rakovski a dû longtemps hésiter pour arriver à cette ferme conviction, qui le révèle comme un ferme partisan de l'action indépendante au profit des intérêts bulgares.

Homme politique ayant le sens aigu de la réalité, pendant sa vie entière Rakovski agit et planifie ses démarches en égard à la situation internationale. Il tâche toujours d'apprécier la situation non seulement dans les terres bulgares mais en général dans les Balkans et en Europe, de déterminer le rapport des forces, les intérêts des différents pays. Partisan ardent de l'unité d'action entre les peuples balkaniques, il déploie beaucoup d'efforts à créer des conditions pour une lutte commune des peuples chrétiens dans les Balkans contre le tyran commun. Se basant sur son expérience il arrive à la conclusion que le mouvement révolutionnaire bulgare de libération doit suivre sa propre voie, édifiant ses plans sur le principe de l'indépendance. Cela ne veut pas dire qu'il n'a pas en vue la situation, qu'il ne veut pas la solidarité avec des autres peuples, luttant pour l'indépendance, qu'il ne cherche pas d'alliés dans la lutte du peuple bulgare. Rakovski se rend compte qu'à cette époque les possibilités du peuple bulgare, ses forces sont insuffisantes pour une lutte contre les forces encore considérable de l'empire Ottoman. Voilà pourquoi les Bulgares ont besoin d'alliés. Mais la solidarité peut s'édifier seulement sur le principe de l'égalité de droit et de reconnaissance mutuelle des intérêts—collaboration entre les peuples et non pas entre les gouvernements bourgeois, entre les monarchies. Son expérience, ses désappointements dans ce domaine furent au profit du mouvement révolutionnaire bulgare, ils lui indiquent la voie exacte du développement, les conclusions, auxquelles Rakovski lui-même arrive vers la fin de sa vie.

Rakovski démasque successivement la politique des puissances occidentales, qui aident l'empire Ottoman pourri, s'efforcent de le raffermir, le rammer, partant de leurs intérêts égoïstes. Au contraire, il se comporte avec un amour et une amitié sincère envers le peuple russe fraternel, qui est l'allié naturel des peuples chrétiens des Balkans. Rakovski est en contradiction avec la politique royale russe, il dénonce certaines de ses démarches fautives, mais il fait toujours la différence entre peuple et autocratie. Pendant toute sa vie il se comporte avec compréhension envers les luttes étrangères de libération nationale envers tous ceux qui l'arme à la main, combattent pour leurs droits nationaux. Il voit en eux des alliés, proches et lointains, des militants qui ont des pensées et des espoirs, des tâches et des buts communs.

Dans son activité révolutionnaire Rakovski compte sur la promptitude des Bulgares à se lever en masse au premier signe dans une lutte armée. Il ne songe pas à un combat local de détachements d'insurgés, mais à un mouvement en masse, coordonnant les forces du peuple entier. Pour lui, la base

des forces armées représentent les troupes qui ont passé la frontière et agité le drapeau de la révolte. Pour cette période, ces troupes sont une étape nécessaire pour le développement du mouvement national de libération organisé avant que dans le pays n'aient mûri les conditions d'une lutte nationale de masse, qui est le résultat de la préparation patiente au sein des masses populaires. Les bases de l'organisation révolutionnaire d'alors sont fondées en étranger et cela détermine à un certain degré la tactique des troupes. Beaucoup plus tard on arrive à la conclusion qu'il faut préparer le pays à l'intérieur et, en conséquence déplacer le centre de préparation révolutionnaire de l'émigration à l'étranger à l'intérieur du pays. La mort prématurée de Rakovski ne lui a pas permis d'arriver à l'idée d'organiser le peuple à l'intérieur du pays. Mais son expérience créa des conditions pour les pas décisifs faits par Vassil Levski. Ses conceptions idéologiques, tracées par son activité, le déterminent comme un révolutionnaire démocrate, aux idées les plus progressistes pour le développement de la société bulgare, militant conséquent pour la liberté nationale et pour l'indépendance. Il occupe la première place dans le mouvement de libération nationale bulgare à l'avant-garde des combattants pour la liberté et l'indépendance nationale.

Successeur de Païssi, Sofroni Vračanski, Neofit Bosveli, Rakovski a su se mettre à la tête du mouvement révolutionnaire bulgare, l'enrichir et lui donner un sens, le mener à une étape nouvelle, plus élevée. Possédant une riche expérience de la vie, il arrive à une suite de conceptions qui l'attestent comme un dirigeant de talent de la lutte nationale pendant presque un quart de siècle. Par son activité Rakovski a su former de combattants locales, des militants conscients avec un vrai sens sur la nécessité d'une lutte nationale. Ses tentatives d'édifier une organisation révolutionnaire englobent toutes les terres bulgares. Il s'efforce de créer un centre politique commun pour diriger la lutte, organise une direction civile, soumet tout les efforts à l'idée pour une lutte résolue contre le tyran étranger, féodal et ses alliés. En même temps, Rakovski est réaliste — il ne s'emporte pas outre mesure, tâche d'économiser les forces et les ressources du peuple. Intransigeant envers ceux qui ne pensent pas aux intérêts nationaux il tient à édifier des liens étroits entre le peuple et ses dirigeants. Par son activité complète, Rakovski montre une profonde compréhension de la spécificité du mouvement révolutionnaire bulgare, contribue au développement de ces tendances qui plus tard, sont reprises et développées par Karavelov, Levski et Botev. Ainsi par son activité diverse il réussit à élever le drapeau de la lutte, à le garder et le transmettre aux militants bulgares du mouvement révolutionnaire de libération qui vinrent le rempalacer.

Показалец на лични имена

Абдул Азис 219, 339
Абдул Меджид 46, 54, 92, 110, 164
Аврамов, Георги 198
Аврамов, Пантелаки 148, 150
Аврамов, Петър 249
Адженов, Иван П. 15, 19, 24, 58, 66, 76, 116, 232, 237, 320, 328, 347, 348, 351
Александрис (от Браила) 74
Александър II 234
Али паша Янински 44
Али паша, външен министър, по-късно велик везир 146, 265, 297, 323
Ангелов, Божан 21, 24, 40, 70
Ангелов, Боню Ст. 40
Ангелов, Димитър 342
Андреев, Атанас 289, 328, 340, 341
Андреевич, Йова 143
Антонов, д-р Стати 13
Априлов, Василий Е. 66, 71, 72, 156, 359, 360
Аргиропулос, драгоманин при гръцкото посолство в Цариград 78
Арен, Шарл 184, 295, 299, 305, 309, 310
Арнаудов, Михаил 13, 15, 22—25, 33, 40, 55, 56, 61, 62, 65—67, 76, 80—82, 89, 91, 97, 104, 109—111, 142, 160, 165, 167, 169, 240, 269, 283, 320, 361, 370
Арсениевич-Баталски, Лазар 236
Асан Пехливан 308
Асен I 166, 288
Атанасов, Велчо 50
Атанасов, Жечо 34
Атанасов, Петраки х. 55, 135, 162
Атанасов, Рафаил 334
Атанасович, д-р Георги 249, 289—291, 311, 313
Ашир паша 245

Бабев, Димитър 21
Баева, Соня 126, 370
Баз-Фотиаде, Лаура 37, 312
Байков, К. А. 203, 232
Bailey, F. E. 46
Бакалов, Георги 26
Бакалоглу, Иван Д. х. 201, 249, 298
Бакалоглу, Ник. х. 295, 298, 321, 322
Балабанов, Марко Д. 12, 14, 63, 64, 266, 267, 269, 272, 274, 280—282, 286, 287, 292, 360
Балакостас, С. — вж Георгиу, Ставрос
Балджиев, Димитър 240
Балкански, Никола 20, 76, 116, 327, 329, 331, 333, 342—344, 346, 347, 349, 351, 357
Балкански, Стоил 12, 178, 182, 198, 207, 220, 223, 227—230
Барак, Йосеф 20, 24, 371
Барловац 250
Бах, Александер 143
Бацов, Иван 33, 104—108
Бачински, А. Д. 18
Безсонов, П. 162
Бейлис, А. С. 37, 38
Бенли, Маринчо 298
Берковски, Петър 13, 350
Беров, Атанас х. 58
Берон, д-р В. 320
Берон, Петър 55, 62, 359
Берон, Стефан Русков 109, 131, 173, 262
Бешков, Мирон 145
Билкок 78, 82
Благоев, Димитър 122
Бланки, А. 50, 66, 90
Блудов, граф 268
Блудова, княгиня Антонина Дм. 204
Блъсков, Р. И. 20, 24
Бобевски, Ив. 343
Бобчев, С. С. 35, 39, 178
Богориди, Алеко 63
Богориди, Ганка (Кира), майка на Стефанаки Богориди 65, 66
Богориди, Никола Конаки 63, 110, 116, 148, 150, 240—242, 245, 360
Богориди, Стефанаки 54, 63, 65—68, 82, 86, 90, 91, 95, 98—100, 148, 240, 360
Богоров, Иван 63.64, 100, 120, 182
Бойович, М. 263
Бойчов, Т. х. 135
Болнак, Чезар 292, 293
Бончев, Нешо 162, 360

Бордеану 297
Боров, Никола 157, 172
Боровски, Тома 177
Боршуков, Георги 17, 35, 130, 134, 179
Босиану, К. 317
Ботев, Христо 8, 22, 25, 28, 39, 40, 42, 129, 142, 238, 284, 315, 358, 361, 367—370, 380, 382
Боцарис 247
Бояджов, Васил 182
Боян, пълководец на Симеон 56, 163
Бояров, Христо К. 162, 313
Братиану, Йон 319—321, 328, 330
Буботинов, М. К. 182
Буден, Д. 220
Буйнов, Стоян 12, 119, 182, 202, **211**, 218, 220, 223, 227—231
Булвер 256
Буол Щауенщайн, барон 147
Бурмов, Александър 17, 31, 36, 42, 125, 137, 144, 202, 232, 252, 321, 328, 329, 331, 334, 338, 339, 346, 361, 368, 369
Бурмов, Тодор 179, 182, 191
Бурре, Проспер 123
Българов, Еремия Петров 239
Бърлеску, В. 316, 317
Бъчваров, М. 28

Вазов, Иван 142, 376, 382
Вайян 82
Вакарелски, Христо 39, 161, 163
Ваклидов, Хр. 157
Васев, Василен 23, 66
Василев, Константин 208
Василеску, Таке 289, 298
Василиади, Георги 313
Василович, Анастас 172
Васильчиков, княз 153
Васич 239
Велиев, Филип 63
Велизариос 71
Велики, Константин Н. 37, **41**, 50, 69, 70, 75, 297, 298, 319, **321**, 323, 329
Великов, Василаки х. 100
Великов, Стефан 18, 153
Великсин, Дим. (Велисон) 182, **293**, **316**, 317, 360
Величков, Константин 20
Велчев, Велчо 40, 214
Венелин 66, 161
Widerszal, Ludwig 19, 213
Виктория, кралица 234
Вилденбрух 105
Владимиреску, Тудор 44
Влайкович, кап. Джордже 250
Войводов 354
Влангали 183, 204, 240
Волков, Е. 13, 368
Волтер 54
Воронцов, граф 71
Вукалович, Лука 212
Вулгарис, Анастас 267
Вулгарис, Дим. 267, 269
Вулгарис, Леонидас 267, 271
Вулгарис, х. Христо 272, 274
Вучкович, В. 202, 228, 232, 236, **239**, 245, 248, 255, 276, 282, 283, 341, 356
Възвъзова-Каратеодорова, Кирила 354
Вълков, кап. Васил х. 55, 70
Вълков, Стефан 162
Вълкович, д-р Георги **17**, 98, 154, 231, 251, 252, 360
Върбица, Марко (Маша) 280, 309

Гагарин, княз 204, 268
Гандев, Хр. 46, 119, 218
Ганчев, Петър 71, 72
Гарашанин, Илия 122, 172, 226, **236**, 240, 245—248, 252, 254, 256, 262, 266, 267, 275, 276, 281, 282, 284, 287, 290, 309, 311, 325, 341, 342, 366
Гарибалди 212, 218, 230, 238, 286, **364**, 379
Гацов, Недялко 33, 236, 336
Генов, Кръстю 40, 129
Генов, Петър — вж Мишков, Петър Генов
Генов, Цонко 41, 156
Генчев, Д. У. 15
Генчев, Николай 34, 35, 39, 213, **375**
Генчов, Грую п. 97
Генчов, Сава 145
Георгиев, Евлоги 16, 360
Георгиев, К. 42
Георгиев, Росети 18, 339, 354, 357
Георгиев, Христо 16, 173, 178, 201, **240**, 249, 289, 290, 298, 307, 311, 323, 347, 349, 360
Георгиев, Яни 238
Георгиу, Ставрос (Балакостас) 19, **70**, 71, 73—75, 77, 79, 100
Герасимов, Тодор 39, 166
Германос, патриарх 87
Геров, Найден 16, 159, 178, 201, **240**, 251, 252, 296, 323, 360
Гешов, Хр. 189
Гешови, бр. (Виена) 49, 135
Гидиков, П. 351, 356
Гидиков, Стефан 157, 172, 177, 220
Гизо, М. 82
Гика, княз Александър 72, 75, 82
Гика, Димитрие 324
Гика, Михалаке, велик бан 73—75
Гинчев, Цани 12, 60, 104, 139, 162, **360**
Гогов, Георги 191
Голеску 323
Горов, Кирил 29, 30, 211
Горчаков, княз М. Д. 103, 105, 185, 204, 206, 232, 234
Грамадов, Павел 33, 104, 105, 107, 145, 148, 360
Гранитски, Ан. 15, 55, 101, 182, **360**
Гривас 267
Григорий, патриарх 61

Григорий Доростоло-Червенски (Хилендарски) 65, 89, 360
Григорович, Виктор 65
Грозев, Грозю 28
Грудов, Иван Т. 249, 341, 346, 360
Груев, Г. 228
Груев, Йоаким 360

Давила, д-р Карол 312—314
Dajković, J. 245
Дайнелов, Йосиф 14, 19, 92, 97, 175, 177, 179—183, 185, 187, 191, 192, 194—196, 203—205, 207, 211, 213, 218, 220, 222, 223, 226, 315, 358, 360, 371, 372, 377
Дамянов, Симеон 91, 123, 124, 239, 342
Данов, Христо Г. 360
Данова, Надежда 189
Даринка, княгиня 266
Даскалов, Христо 319
Дашков 74
Девич, Джордже 202, 242, 260, 282
Дедоман (от Браила) 74
Демостен 54, 63
Денков, Гаврил х. 104
Денкоглу, Ив. Н. 360
Джамджиев, Никола 175
Джеров, Спиро 32
Djordjević, Dimitrije 107, 341
Джорджевич, полк. Й. 255
Джукнич, Миливое 250
Диамандиев, Дим. 324, 325, 328—330, 339
Дибич, генерал 58, 141
Дикулеску, Владимир 18, 205
Димитраки бей 130
Димитриевич, Стева 143
Димитров, Георги 20, 234
Димитров, Михаил 178, 342, 361, 363
Димитров, Ст. 34
Димитров, Страшимир 45, 47, 50, 51, 101, 102, 121, 123
Димитров, Ф. 38, 104
Димитрова, Ж. 42, 370
Димов, Георги 16, 40, 202, 205
Димопулос, Йоанис 269
Димчев, Петраки х. 89
Динеков, Петър 40, 129
Динков, Георги 191
Дихан, Михаил Л. 18, 69
Добрев, Анастас (Стоян) х. 229
Добрев, Панайот х. (Списаревски) 14, 55, 60—62, 84, 88, 89, 93, 135, 162, 360
Добрович, Васил 130, 132, 136, 145, 148
Добрович, Димитър 42, 371
Добровски, Ив. 64, 136
Доброплодни, Сава 12, 63, 64, 143, 360
Дозон, Огюст 310
Дойнов, Дойно 32, 244
Дойнов, Ст. 50
Домусчиев, К. П. 23
Донда, Домна 106
Дончев, Панайот 42
Доротей, митрополит 311
Дочев, Г. 23
Драгоев, Борис 220
Дринов, Марин 162, 360
Дропуло 208
Друмев, д-р Алекси 14, 312, 313
Друмев, Васил 238, 252
Дуковић, Анастас (Дукиади) 166, 172, 173, 175
Дуркович-Якшич, Л. 172
Дучев, Д. И. 172
Дучић, Никифор 272, 274, 309
Душанов, Дим. Т. 131, 360
Държилович, Кириак 182, 360
Държилович, Константин Динка 360

Евтимий, патриарх 163
Екзарх, Александър 99, 134, 165, 179, 191, 360
Елиаде 75
Емин ефенди 92
Енгел, полковник 73
Енгелс, Фридрих 118, 119, 124
Енюв, Ив. п. Алекс. х. 289
Ерихонов, Л. С. 18, 35, 153

Желю войвода, дядо 343
Жечев, Николай 17, 291
Жечев, Тончо 34
Живкович, Алекс. 130, 132
Жинзифов, Райко 17, 360, 370
Жипа, Н. 328

Заимов, Стоян 334, 367, 368
Замбоолу 96, 97
Запрянов, Божидар 322
Заралията Димитър 238
Зарделийски, Иван 330, 348
Зафиров, Георги 289, 339
Зах, Франьо 236
Зервас, Кириак 73
Зицианос 79—81
Златев, З. 33
Златов, Петър С. 120, 135, 136, 178, 211, 220, 291
Золотович, Георги 99
Зманчевич — вж Станчевич, Васил

Иванов, Иван С. 82, 83, 90, 100, 103, 106, 110, 111, 117, 118, 146—148, 150, 158—160, 206, 310, 314, 360, 374
Иванов, Христо Големия 238, 246, 313, 360, 366
Иванович, Петър 289
Ивић, Алекса 16, 147, 265
Игнатиев, граф Н. 323, 326, 327, 333, 341
Игнятович, Джордже 17, 24, 37, 147, 175, 201, 222, 243, 262, 283, 290, 292, 309, 311, 372
Идрецов, Петко 313

Изворски, Стефан 55, 131, 360
Икономов, Илия 104
Икономов, Теодосий 182, 201, 203, 205, 360
Икономович, Д. Л. 299
Иларион Макариополски 63, 67, 83, 89—92, 99, 157, 167, 360, 370
Илиев, Атанас 15
Inalcik, H. 47, 79
Инджe войвода 57
Инокентий архим. 296
Ипсиланти 44, 57, 117
Иречек, Константин 54

Йеротей, монах 61
Йоанович, Сава 242, 249
Йованович, Любомир 309
Йованович, С. 261
Йованович, Стефан 238
Йованович-Змай, Йован 143
Йонеску, Пантеле 357
Йонеску-Нишков, Траян 36, 205
Йорга, Николае 69
Йордан, Ал. 36, 40
Йосиф македонец, войвода 247

Каблешков, Цоко 103
Кавур 212
Казака, Димитър — вж Карловски, Дим.
Казанакли, Михаил 157
Калимаки, княз 146
Калиш, М. 105
Каляджи, Павел 344, 360
Канарис 267
Канджиов, И. 172
Канини, Марко Антонио 13, 247, 269, 270, 286
Каниц, Феликс 311
Канович, А. 172
Кантаров, Димитър 188
Капитанов, Хр. 36, 37
Каравелов, Любен 8, 11, 22, 39, 142, 167, 178, 227, 239, 315, 334, 337, 340, 346, 349—351, 358, 361—365, 368—370, 380
Карагеорги 278, 279
Карагеоргевич, княз Александър 100, 122, 127, 146, 147, 171
Карада, Еужен 328
Караджич, Вук 12, 169
Каракашев, Тодор 238
Карамзин 169
Каранфилов, Ефрем 361
Карапанчев, Иван 240
Караташо, Георги 106
Карафеиз, кърджалийски предводител 57
Карловски, Георги (Казака) 19, 70—72, 74
Карнеев (Симионович) 74
Карол I 328, 333
Касабов, Иван 12, 23, 145, 182, 201, 226, 227, 239—241, 243, 244, 246, 249, 252, 260, 261, 319, 321, 324, 327—331, 342, 346, 360, 366, 372
Катарджиу, Барбу 285, 286
Катон 60
Квятковски, Ладислав 253
Кермекчиев, П. П. 289
Кескиневи, братя 177
Кипиловски, Анастас 55
Кирил, патриарх 157
Кирил (създател на слав. азбука) 40, 165
Киров, Стоян 86, 88
Киселков, Вл. Сл. 15, 41, 86, 96—98
Кисимов, Пандели 12, 198, 220, 249, 292, 319, 338—341, 360, 372
Кискиневи, братя 365
Кифалов, Михаил 76, 313
Кишелски, Иван 145, 151, 152, 155, 156, 162, 165, 230, 360
Клапка, генерал 212
Кобълническу, Гр. 286
Ковалевски, Егор Петрович 204
Ковачевич, Божидар 37, 201, 276, 283
Ковачевич, Тома 236
Когълничеану, Михаил 286, 291, 295, 297, 303—305, 317, 318, 324
Козма, отец 327
Койнов, х. Ставри Николов х. 239, 240, 249, 250
Кола 74
Колбер, Адам 262
Колетис, Йоанис 23, 81, 91, 92
Кондарев, Никола 27
Кондратьева, В. Н. 124
Конев, Илия 17, 18, 40, 128, 361
Конкович, Апостол 104
Конобеев, Василий Д. 29, 31—33, 38, 45, 46, 48, 54, 101, 103—108, 121, 160
Константинеску-Яш, Петре 69, 174, 319
Константинов, Георги 21, 22, 24, 25,36
Константинов, Иван х. 199, 360
Коперницки 213, 214
Кораис 169
Кордатос, Янис 268, 269
Коронеос 267, 269
Косев, Димитър 21, 28, 29, 38, 51, 103, 104, 126, 212, 213, 215, 304, 323, 339
Косев, Константин 17, 71, 120, 242, 349, 370
Костич, Лазар 251
Костов, Георги 240
Котев, Георги — вж Начович, Григор
Кошут, Лайош 212
Крецулеску 286
Крум, хан 166
Кръстич, Сима 263
Кръстович, Гаврил 55, 62—64, 67, 68, 99, 167, 179, 196, 360
Хепаs, St. 267
Ксенофонт 63
Куев, Кую 113
Куза, княз Александър 13, 37, 125, 262, 285—287, 291, 293, 295, 297, 300, 303—305, 309, 311, 312, 317—325

Кузманов, П. 41, 144, 146, 234, 238, 251, 262, 334, 342, 350, 370
Кулин, Иван Ангелов 41, 105, 144—146, 238, 239, 337, 350, 360, 370
Кумануди, Йован 247, 264, 266, 267
Кумундурос 267
Кънчов, Милан 162
Кършовски, Иван П. 14, 238, 239, 242, 245, 252, 307, 336, 337, 343, 346—349, 360
Кършовски, П. С. 343, 347—349
Кюркчийски, Христо Н. 162

Лазарович, Иван 240
Ламартин 164, 165
Laskaris, S. 356
Lewak, A. 110
Левков, Георги 238
Левски, Васил (дякон Игнатий) 8, 22, 25, 28, 30, 39, 108, 238, 243, 244, 252, 284, 337, 342, 345, 347—349, 358, 361, 365—368, 370, 379, 380, 382
Лека, майор Димитрие 318, 322, 329
Лелевел 213
Леотшакес 267
Лешянин, Милое 247
Лобанов-Ростовски, княз 203, 222, 232
Longworth 221, 222, 245
Люис, Грубен дьо 310
Люканов, Стоян 307
Мавриди, Иван 132, 135, 143, 178, 211, 291
Маврокордатос, Александър 41, 76—82, 95
Мавромихалис (жена) 269
Мавромихалис, Петрос 274
Магазинович, Коста 260, 281, 283, 290, 291, 310, 311, 341
Магеру, Г. 329
Мадзуранис, Г. 78
Маждракова-Чавдарова, Огняна 38, 156, 214, 224
Македонски, Стоян 246
Македонски, Христо Н. 12, 32, 238, 307, 308, 333, 342, 343, 360
Макензи, Мюир Г. 268, 269, 272, 275, 276
Максимов, Ст. 23, 24
Маленков, Йоаким 374
Мамарчов, Георги 50, 55, 57, 58, 61, 85, 141, 360
Мамарчова, Руска 57, 60, 61, 113
Манакис, Анастасиос 266, 267, 272, 274, 275, 280, 282
Манасис 78
Ману, ген. Савел 318
Манчович, Васил 131, 181
Маринов, Д. 372, 373
Маринович 247
Маринович, Йова 204
Марков, Илью, войвода 32, 238, 243, 244, 246, 247, 252, 334, 343, 350, 360, 366, 370, 373
Маркс, Карл 107, 118, 119, 124
Мартирий, монах 349
Матанович, Джура 122, 229, 265
Матеев, Н. М. 86
Махмуд II 45, 46, 54, 164, 165, 303
Мачуковски, Вениамин 32, 344
Медакович, Данило 128, 130, 132, 136, 137, 143, 148, 149, 170, 173
Меншиков, княз А. С. 102—104
Метат ефенди — вж Мидхат паша
Методий, славянски просветител 40, 165
Мехмед паша 85
Мехмед Али бей 265
Мехмед Али паша (Египетски) 45, 47, 79
Мехмед Али паша 87, 88, 105
Мехмед Къбръзли паша 218
Мехмед Рашид паша 59
Мидхат ефенди (паша) 147, 356
Миладинов, Димитър 188, 360, 370
Миладинов, Константин 182, 188, 360, 370
Милановић, Г. А. 283
Мил в, Никола 13, 269, 270
Миленкович, Сима 250
Милетич, Л. 16
Милетич, Светозар 143
Милкова, Фани Г. 46
Милковски 213
Милоевич, Стана 250
Милутинович, д-р К. 37, 128, 130, 131, 143, 283, 284
Минев, Димо 12
Минков, Тодор 326
Минович, Мина 18, 198, 205, 223
Минович, Ст. 295
Миноилович, Стефан 256
Минчоолу, Никола х. 49, 360
Мирков, Боян 131, 158, 182
Миркович, д-р Георги 289, 325
Митев, Йоно 17, 18, 36, 38, 69, 197, 200—202, 326
Михаил, белградски митрополит 202, 206
Михайлов, Кира 250
Михал, основател на рода на Раковски 56
Мишев, Дим. 35
Мишков, Петър Генов 157, 172
Младенов, Ст. 346
Мокану, Панделе, подофицер 73
Мокрев, Стефан 366
Монден, Иполит 172, 247
Моравенов, Гаврил 99, 103
Муса бей 97
Мустаков, Стефан 251
Мустакови, бр. 356
Мустафа бей 97, 110—112, 128, 222
Мустафа Бушатли 44

Мустафа Рашид паша 46, 93, 104, 164, 165
Мутафов, К. 15
Мутев, Д. 131
Мухамер паша 145
Мухин 104, 105, 108

Найденов, Иван 63
Налбантов, Димитър 240
Наполеон I 303
Наполеон III 123, 212, 234
Натан, Жак 26, 27, 30, 46, 48, 126, 211, 304
Натанаил, архим. 13, 105, 107, 148, 151, 167, 313, 342, 360, 382
Нахимов, адмирал 102
Начов, Никола 63, 65, 66
Начович, Григор 12, 19, 76, 356, 372, 373
Недков, Борис 69
Нейков, Петър 358
Неофит, търновски митрополит 83, 307
Неофит Бозвели 8, 54, 65, 66, 70, 83, 89—91, 98, 101, 142, 188, 360, 370, 380
Неофит Рилски 99
Неруда, Ян 20
Несторов, Симеон 89
Никитин, С. А. 102, 123, 203
Никифор, монах 61
Ников, Нико 118
Ников, Петър 16, 25, 33, 34, 136, 239, 265
Никодим, митрополит воденски 191
Никола, п., прадядо на Раковски 56
Николаевич, Атанасие (Тасо) 100
Николаевич, Константин 127, 146
Николай I, цар 58, 74, 102, 111
Николич, Атанасие 236, 247, 249, 262
Николич, кап. Владимир 255, 256
Николич, Стефан 251
Николов, Димитър 238
Николов, х. Димитър х. 14, 238, 307, 308, 313, 332, 333, 343, 360, 370
Николов, х. Ставри Койнов — вж Койнов, х. Ставри Николов х.
Николов, Хр. х. 220
Ничев, Александър 18
Ниякий, В. В. 41, 69, 72
Новичев, А. Д. 45

Обренович, Милош 45, 50, 70, 122, 146, 171, 172, 174, 175
Обренович, Михаил, княз 172, 184, 194, 222, 226, 227, 247, 250, 254—256, 260, 262, 264—266, 275, 276, 283, 284, 287, 290, 325, 333, 341, 344, 365
Овидий 144
Огарев 292
Огнянович 135
Оджаков, Петър 145, 360
Озеров, А. 103
Олхин, А. А. 202, 203
Омир 54
Орешков, Павел 333
Ормanджиев, Иван 17
Отон, крал 80, 264, 267
Офенберг, барон 201, 290, 327, 341

Павлов, Манол 319
Павлович, д-р Димитър 14, 240, 249, 252, 360, 370
Павлович, Николай 166
Павлович, Цветко 354
Пазвантоглу, Осман 141
Паисий Хилендарски 8, 24, 54, 56, 142, 353, 359, 360, 380
Палаузов, К. Н. 152, 230
Палаузов, Николай 152, 360
Палаузов, Спиридон 163, 360
Панаитеску, Янко 289
Панарет Погонянски 374
Пандолфи, Д. 71
Панов, д-р Вичо 313, 343, 344
Панталеев, Тома (Панделиев) 238, 245, 343, 360
Пападопуло, Николае 71, 74
Пападопуло, Янаки 74
Пападопулос, С., псевдоним на Раковски 265
Папазов, Божил 241
Папазов, Васил 241
Папазов, Теохар 132, 173, 241, 242, 245, 252, 282
Папазоглу, Стойко — вж Попович, Стойко
Партений Зографски 167, 360
Парушев, Ив. Н. 162
Пасиналис 97
Паскал (Браила) 71
Паскалев, Никола 230
Паскалева, Виржиния 49, 51, 105, 118, 121, 193
Пацек, д-р Карел 262
Пашкевич, ген. 111
Пашов, х. Мина 228
Пейович, кап. Петър 269, 272
Пенев, Боян 21, 24, 52, 63, 66, 76, 82, 101, 193, 231, 232, 256, 283, 297, 320, 372
Пенюович, Стефан Ахтар 83, 95
Перович, Радослав 261
Петков, Цеко войвода 238, 246
Петкович, бр. 132, 135, 143
Петкович, К. 103
Петров, Боби 21, 24, 25, 66, 76, 81, 82, 86, 115, 127, 144, 232, 252, 256, 274, 309, 320
Петров Еремия 350
Петров, Захари 220
Петров, Матей Миткалото 238, 360
Петров, д-р Рашко 241, 249
Петров, Стойчо 84
Петрович, бр. 157
Петрович, Аверкий 162
Петрович, Георги 172

Петрович, Димо 240, 319
Петрович, Марин 240
Петрович, Марко 143
Петрович, Мирко, войвода 272, 283
Петрович, княз Никола черногорски 265, 266, 269, 272, 280, 309
Петръкеску, адвокат 321, 324, 325
Петръкеску, поручик 73, 75
Петър Бандата (от Котел) 96
Петър Велики 303
Петър, х., гръцки войвода 107
Пашов, Н. 350
Пиколо, Никола 92, 359
Пирогов, Николай 153
Пишурката, Кръстю 360
Планински, Йордан Жечев 14, 238, 239, 245, 246, 250, 257, 258, 331, 365
Поглубко, К. А. 153, 292, 368
Подеану, капитан 75
Полит-Десанчич, Михайло 143
Попгеоргиев, Димитър 32
Попов, И. В. 289
Попов, К. И. 224, 230
Попов, Никола Г. 17, 296
Попов, Черньо 12, 14, 19, 24, 66, 320
Попович, Аника, братовчедка на Раковски 57
Попович, Василаки 360
Попович, Георги 56
Попович, Дачо 57
Попович, Костаки 172, 182
Попович, Матей, чичо на Раковски 57
Попович, Матей 14, 261
Попович, Минко (Михал) 57
Попович, Михаил 153, 172
Попович, Н. И. 261
Попович, Онуфрий 360
Попович, Райно 14, 62—64, 66, 67, 156, 360
Попович, Стойко 14, 56—59, 61, 62, 78, 84—86, 88—92, 95, 96, 98, 109, 110, 115, 360
Попович, Съби 56, 57
Попович-Даничар, Джордже 143
Попович-Зуб, Аца 143
Попруженко, М. 69
Порфирий, преславско-варненски митрополит 84, 86, 109
Прокеш-Остен, А., барон 45, 147, 242
Прокич, полковник Богдан 250
Прокопий, поп 71, 74
Протич, д-р Н. 289, 290, 311, 313
Пулиев, Н. 296
Пшевлоцки, Климент 104
Първанов, Никола 292, 293, 299, 360

Радев, Симеон 37
Раденкович, Йован 238
Радивоев, М. 67
Радионов, Георги х. 240
Радославов, Цветко 15, 104, 129, 360
Радулеску, Р. Н. 353
Радулов, Сава 182, 360
Райков, Божидар 19
Райкович, Максим 360
Райнов, Теофан 220, 227, 231, 240, 242, 360, 372
Раковски, д-р Кръстю 13, 14, 17, 59, 85, 93, 238, 243, 327
Ранов, Константин 99, 104, 360
Ранов, Петър 144
Расидеску, Стефан 292, 293, 298, 317
Рауф паша, велик везир 86
Рачински 198
Рашеев, Василий 152
Рашид паша — вж Мустафа Рашид паша
Рашков, д-р 238
Рениерис, Марко 267, 276
Рефик бей 91, 92
Ризос, Йоанис 76, 77
Ризос, Константин 66, 76—78, 80, 81, 94
Ристич, Йован 309, 344
Робер, Сиприен 169, 185
Романски, Стоян 15, 41, 57, 69, 70
Roncière le Noury 212
Росети, К. А. 292, 317, 319, 322, 325, 328, 330
Ротенльовен, граф Рехберг 242
Рошковский, М. Ф. 292
Рудницки, Ян 97
Руско, брат на основателя на рода Раковски Михал 56
Русков, Димитър 162
Русо, Ж. Ж. 54
Русович 353
Ряпов, Стефан 200, 220, 230, 244, 250, 292, 328

Савич, Ангелаки 177, 319
Савов, Стойко — вж Попович, Стойко
Садик бей 86
Садък 297
Садък паша — вж Чайковски, Михаил
Саид паша 86
Сакъзов, Ив. 48
Сандуйт, Хъмфри 310, 311
Селим III 46
Селимински, д-р Иван 240, 249, 271, 289, 360
Серджиу, д-р 357
Серурие, Гр. 328
Сиделников, С. И. 24, 28, 31, 116
Симеон, цар 56, 163, 166
Симеонов, Б. 42
Симидов, Филип 13, 104
Симов, Петраки 172
Симу, Ману 298
Симу, Панайот 172
Сина, барон 146
Сырку, Полихрон А. 12, 327
Скачко, Д. 326
Славейков, Пенчо 52
Славейков, П. Р. 16, 63, 64, 126, 131, 162, 163, 167, 179, 357, 360, 370
Славова, Стефка 18
Славович, Ангел 354

Смоховска, Ванда 90—92, 370
Сопрон, Игнат 173
Софроний Врачански 8, 54, 148, 359, 360, 380
Спиру, капитан 73—75
Стагирит 169
Стамболски, д-р Хр. Т. 12, 229, 337, 343, 357
Станиславов, Милош — вж Татич, Владислав
Станоев, Стате 289
Станчев, Хр. х. 251
Станчева, Мария 14
Станчевич, Васил (Зманчевич) 19, 41
Станчов, Константин 104
Стефан Караджа 238, 243—245, 252, 332, 343, 360, 366
Стефанов, Димитър 240
Стефанов, Николай 12
Стефанов, Сава х. 354
Стоилов, А. П. 15, 16, 39, 163
Стойкова, Нанка 14, 60, 61, 111, 113, 115
Стойкова, Неша 14, 61, 115, 164, 357
Стойкова, Руска — вж Мамарчова, Руска
Стойчев, Иван К. 33, 42, 61, 62, 110, 112, 145, 229, 236, 239, 370
Стоянов, Анастас х. 88, 108, 109
Стоянов, Васил Д. 11, 14, 19, 177, 238, 339, 371
Стоянов, Димитър В. 12, 244
Стоянов, Захари 53, 54, 206
Стоянов, х. Иван х. 76
Стоянов, К. Хр. 49
Стоянов, Киро 14, 20, 81, 111, 112, 115, 165, 243, 329
Стоянов, Маньо 19, 51
Стоянов, Марин 135
Стоянов, Никола 42
Стоянов, х. Никола х. — вж Балкански, Никола
Стоянов, Петър 307
Стоянов, х. Петър х. 76
Стоянов, х. Радослав х. 76, 116
Стоянов, Христо Т. 205
Стоянчевич, Владимир 37, 50, 171, 251, 264, 270, 284
Страбон 54
Страцимир, цар 278
Страшимиров, Дим. Т. 22, 26, 244, 261, 321, 333, 348, 365
Стремоухов, Петър Д. 204, 232, 251, 327
Строганов, граф Ал. Григориевич 153, 204
Струмски, Захари 99
Стурдза, Михаил, княз 72
Суходолска, К. 99
Суцо, Константин 297
Събев, Стойко — вж Попович, Стойко
Сяров, Хараламби 328

Таверние (Букурещ) 75
Тарле, Е. В. 102, 111
Тарпански, Кръстю 14, 56, 57, 59, 62, 67, 81, 83, 84, 88, 96, 109, 110, 115, 150, 162, 163
Татич, Владислав 70
Теодоров, Димитър 319
Теодоров, Иван 144
Теодоров-Балан, Александър 41, 174
Теодорович, Василие 248
Теховалията, Гацо 191
Тилева, Виктория 246, 313
Тинко 208
Тодор, брат на Михал, основателя на рода на Раковски 56
Тодоров, Васил 238
Тодоров, Горан 120
Тодоров, Николай 39, 44, 45, 48, 120, 121
Тодоров, Павел 145
Тодорова, Мария Н. 79
Todorović, D. 247
Томов, Димитър 240
Тошков, Николай Миронович 151, 152, 160, 230, 326, 327, 342, 347, 360, 367, 368, 374
Тошкович, Стефан Д. 152, 230
Трайков, Веселин 16, 17, 19, 24, 36, 37, 41, 45, 280
Трайков, Никола 15, 16, 21, 36, 41, 42, 61, 69, 74, 79, 354, 357, 358
Трифонов, Ю. 297
Тукидид 63
Турчиновски, Конрад 153, 154, 168
Тъпчилещов, Никола 65, 99, 100, 103, 135, 183, 228, 360
Тъпчилещов, Христо 230, 360
Тъпчилещови, бр. 104

Убичини, А. 186
Уваров, граф 163
Улунян, А. А. 18, 240, 326, 327
Унджиев, Иван 30, 347, 349, 353, 365, 366
Урбан, Зденек 20
Outrebon 222

Фалькович, С. М. 213, 214
Филарет, митрополит 202, 206
Филаретов, Сава 135, 182, 252, 360
Филип Тотю 238, 333, 334, 337, 342, 343, 347, 349, 350, 354, 356, 360
Филипович, генерал 265
Филиповски, дядо Никола 105
Филипу, Никола, капитан 77
Филити, Й. 69
Флореску, генерал И. 318
Фотинов, К. 136, 179
Франц Йосиф 147, 234
Фуад паша 91, 312, 318, 323

Хаджи Димитър — вж Николов, х. Димитър х.
Хаджиконстантинов, Иваница 18

Хаджиниколов, Веселин 205
Хаджов, Иван 369, 370
Хаим, Давид 173
Харалампие, полк. Н. 318
Хасан, Тахсин паша 311
Хашдеу, Богдан Петричейку 13, 36, 286, 293, 301
Херодот 54, 63
Херцен, А. И. 40, 153, 154, 181, 206, 214, 292
Хиндалов, Вл. Т. 69
Хитов, Панайот 11, 14, 109, 242, 255, 279, 306, 307, 318, 320, 324—327, 330, 333, 334, 337, 342—344, 346—350, 354—356, 360, 367, 370
Хорозов, Ник. 295, 313
Хрисант, архим. 374
Христич, Никола 245
Христич, Филип 202, 203, 205, 228, 310
х. Христо — вж Вулгарис, х. Христо
Христо, Мария х. 272
Христо, Фроса х. 272, 274
Христо, поп 111
Христов, х. Радуш 325
Христов, Христо 31, 39, 46, 48, 49, 105, 120, 121, 123, 126, 170, 224, 354
Христос, Георги х. 272, 274
Христу, Василе 36
Хрулев, Теодор 161, 182, 360
Хюсни ефенди 98

Цанков, Драган 13, 14, 104, 111, 131, 157, 158, 162, 166, 167, 179, 193, 340, 360, 370
Цанков, Иван 13, 318, 337
Цанков, К. 343
Цветков, Андрей 15, 24, 27, 34, 65, 66, 81, 196, 229, 256, 320
Ценов, Никола 172, 173, 177, 360
Ценович, Димитър 14, 104, 360
Цонев, Стефан 47, 48, 119
Цончев, Петър Т. 54, 58, 59
Цончева, Иванка 62
Цъндърикъ, Панъ 73

Чайковски, Михаил (Садък паша) 13, 89—92, 99, 104, 110, 213
Чакъров, Найден 17, 34
Чалики, Атанас 15, 49, 97, 98, 360
Чалики, Никола 97—99, 360
Чалъков, Малки Вълко 97
Чалъков, Павел Куртович 104
Чалъкови 49, 97, 99
Чапъров, Димитър 319
Чапъров, Кръстю 240
Чарториски, княз Адам 92
Чекири 72
Чилингиров, Стилиян 174
Чинков, П. К. 23
Чокърляну, К. 328
Чолак Никола 23, 127
Чомаков, Ст. 49, 157, 360

Шапкарев, Кузман 360
Шарова, Крумка 19, 37, 124, 178, 214, 227, 334, 337, 348—350, 361, 362, 364
Шашко, Филип 145
Шекиб ефенди 78, 91, 92
Шептунов, Игор М. 40, 142
Шидловски 326
Шишкин 341
Шишков, Тодор Н. 182, 220, 231, 360
Шишман, цар 278
Шишманов, Александър 220, 292, 360
Шишманов, Дим. 360
Шишманов, Иван Д. 13, 25, 64, 142, 169
Шопов, Атанас 33
Шопов, Иван 252
Шопов, Никола С. 14, 238, 252, 258, 365, 367
Шпадиер, Иво 242

Ърби, А. П. 268, 272, 275, 276

Юмер паша 109, 110
Юруков, Данаил 13, 104
Юсупова, княгиня 268

Якшич, Гргур 202, 228, 232, 236, 239, 245, 248, 255, 276, 282, 283, 341, 356

Показалец на географски имена и предмети

Австрия 49, 51, 101, 102, 117, 118, 123, 124, 127, 128, 135, 136, 146, 147, 151, 159, 169, 171, 180, 185, 193, 212, 213, 217, 236, 262, 264, 297, 305, 332, 342
Агиюца, в-к 293
Аграрна политика 26, 28, 29, 32, 45, 46, 65, 101, 108, 120, 121, 126, 160, 161, 237, 304, 305, 377
Азия 352
Албания 79, 235, 276, 333
Александрия, гр. 293, 295, 343, 344
Алжир 45
Амалтия, в-к 87
Анадол 48
Англия 46, 49, 51, 79, 97, 101, 102, 112, 124, 151, 154, 159, 195, 215, 216, 218, 268, 310, 311, 333
Андрос, остров 67
Анхиало 58
Арабия 156
Арсеналски затвор (в Цариград) 88, 92
Архив на Г. С. Раковски 16, 17, 20, 21, 36, 353, 354
Архиви
  австрийски 16
  ватикански 74
  гръцки 15, 19
  полски 19
  съветски 18, 32, 71, 105
  турски 19
  на Цариград. патриаршия 19
Атина 12, 13, 64, 66, 67, 69—71, 77, 79, 82, 83, 90, 143, 247, 264—266, 268, 269, 271—276, 280—283, 295, 316
Ауслaнд, в-к 180
Африка 352

Балкански полуостров (Балкани) 9, 19, 37—39, 41, 51, 58, 101, 103, 105, 108, 112, 118, 123, 153, 161, 165, 167, 171, 184, 186, 193, 196, 203, 212—214, 226, 231, 247, 254, 258, 264, 267, 269, 276, 278, 288, 301, 309, 310, 315, 332, 340, 344, 351, 352, 364, 370, 378, 379, 383
Балкапан хан 100
Банат 117, 158
Батойска гора (край Котел) 52
Бебек (царигр. квартал) 193
Бекташии 13, 111, 164
Белгия 148, 152
Белград 13, 14, 23, 37, 41, 104, 117, 122, 127, 128, 130, 144, 145, 147, 156, 165, 166, 170—175, 182—184, 191, 200, 201, 204, 205, 212, 220, 222, 226—230, 235, 237, 238, 240, 242—247, 249—252, 254—257, 260, 261, 266, 283, 289, 292, 295, 299, 305, 306, 309, 310, 313, 327, 337, 340, 349, 350, 361, 364—366, 382
Белите брегове (край Котел) 52
Белоградчик 50, 106, 146, 200
Берковица 50, 144, 146, 263
Бесарабия 69, 71—74, 79, 80, 197, 208, 209, 229, 230, 314
Библейско дружество в Цариград, британско 51
Библиотеки — Народна библиотека „Кирил и Методий“ 19
Битоля 182, 276
Блахница, с. 263
Близък Изток 101
Богданско — вж Молдова
Богомили (богомилство) 166, 377
Болград 150, 156, 159, 289, 293, 296, 313, 327
Босна 79, 154, 171, 219, 236, 239, 244, 247, 248, 258, 264, 278
Босфор 64
Браила 15, 18, 67—75, 77, 79, 82, 86, 89, 91, 120, 153, 157, 166, 172, 173, 177, 182, 198, 203, 204, 223, 229, 230, 239, 240, 285, 289, 293, 307, 314, 319, 324, 325, 327, 329
Браилски бунтове 15, 18, 25, 41, 50, 67—80, 82, 85, 89, 91—93, 108, 116, 235, 278, 314
Бранител, в-к 19, 281, 285, 298—300, 305, 306
Брашов 53, 57, 297
Бруса 191
Бузъу 293
Букурещ 12—14, 20, 36, 37, 41, 54, 58, 66, 73—78, 81, 82, 116, 117, 120, 130, 145, 174, 182, 205, 223, 240, 252, 260, 280, 282—285, 289, 292, 295, 298

299, 307, 309—312, 318—322, 324, 326—331, 333, 336—343, 346, 349, 350, 354, 356—358, 365, 368, 369, 382
Бъдущност, в-к 13, 18, 19, 35—37, 183, 281, 285, 287—305, 309, 312, 315, 321, 322, 382
България 12, 15, 18—21, 23, 25, 26, 29—32, 37, 38, 41, 45, 47, 48, 50—52, 55, 61, 66, 67, 69, 82, 88, 101, 103, 105—107, 109, 113, 115, 117, 120, 122, 125, 130, 131, 134, 144—146, 154, 157, 158, 163, 175, 180, 183, 184, 190, 196—198, 200, 205, 206, 208, 210, 211, 218, 223, 224, 226—228, 231, 232, 234, 237, 239, 240, 242, 246—249, 251, 252, 255, 258, 260, 270, 277—279, 284, 288, 290, 291, 296, 306, 310, 311, 314, 328, 329, 331, 340—342, 344, 347, 350—352, 354, 356, 358, 359, 366, 367, 375, 383
България, в-к 157, 177, 179, 193, 363
„България страждуща“ 97, 100
Българка, връх в Стара планина 348
Българска дневница, в-к 15, 16, 19, 130, 132—136, 147, 152, 153, 178, 182, 300
Българска национална революция. Въоръжена борба за освобождение (вж и Легия българска) 8, 9, 30—33, 67, 68, 70, 84, 103, 105—116, 119, 121, 122, 126, 128, 137—140, 142, 144—147, 154, 155, 223, 224, 227—244, 257, 306—309, 328, 330—334, 336—344, 346—351, 353, 354, 360, 362, 364—370, 374—380
Българска старина, списание 165, 315, 316, 318
„Български вероизповеден въпрос с фанариотите“ 315
Български древности, списание 18, 35, 36, 153
„Български за независимо им свещенство днес възбуден въпрос“ 173
Български книжици, списание 166
Български черковен въпрос (вж и католическа пропаганда; протестантска пропаганда; Патриаршия цариградска; фанариоти) 33, 34, 65, 66—68, 70, 99, 100, 103, 131, 132, 157—159, 187, 188, 193—196, 224, 230, 301, 315, 316, 360, 375—377
„Българските хайдути. Тяхното начяло“ 351—353

Варна 199, 200, 230, 238, 251
Варош капия (в Белград) 245, 256
Велес 182, 276
Велико Търново 49, 50, 67, 83, 86, 87, 89, 90, 104—106, 144, 155, 157, 163, 166, 167, 182, 190, 198, 219, 229, 230, 234, 235, 249, 251, 275, 293, 313
Великобритания — вж Англия
„Верните приятели“, група в Цариград 228, 229
Ветрила (край Котел) 52
„Вещество или грамада за Горскаго пътника“ — ръкопис на Раковски 136
Вида, Видин град (край Котел) 52
Видин 50, 58, 85, 86, 104—107, 109, 121, 134, 146, 155, 177, 182, 183, 196, 198, 200, 201, 215, 219, 235—237, 262, 263, 278, 297, 382
Видин капия (в Белград) 245, 256
Виена 16, 135, 136, 146, 185, 189, 231, 239—242, 265, 295, 297, 305
Византия 166, 189, 301, 351, 352
Влахия (Влашко) 41, 44, 50, 53, 57, 69, 70—72, 75, 76, 80, 91, 102, 104, 105, 107, 112, 115—117, 122, 125, 129, 131, 136, 147, 152, 155, 163, 164, 197, 198, 201, 251, 261, 285, 307, 314, 318, 326, 344, 350, 360
Воден 191, 276
Войводина 143
Войни
Кримска, 1853—1855: 7, 13, 14, 19, 32, 38, 51, 96, 101, 102, 108, 111, 116, 118, 119, 121—125, 127, 132, 146, 151, 156, 158, 159, 164, 209, 212, 214, 218, 236, 240, 267, 285, 310
Руско-турска, 1810—1812: 57, 208
Руско-турска, 1828—1829: 45, 50, 57—59, 62, 85, 208
Руско-турска освободителна, 1877—1878: 33, 361
Турско-египетски: 45
Враца 50, 104, 200, 234
Врачар 146
Върбица, с. 53, 100
Външнополитически въпроси 38, 39, 151, 158, 159, 212—215, 225—240, 269—271, 309, 310, 354, 356, 378, 379
Въоръжена борба за освобождение — вж Българска национална революция
Въстания
гръцко, 1821—1829: 44, 45, 61
селски в Зап. България: 50, 51, 67, 70
в Търновско, 1835: 50, 58
Вьослау 356

Габрово 33, 66, 104, 107, 130, 144, 251
Газета Трансилванией, в-к 293
Галац 70—74, 116, 129, 131, 145—148, 150, 156, 182, 198, 204, 240, 289, 293, 323, 325—327
Гевгели 344
Германия 180
„Глас едного българина“ 167, 173
Горна Джумая (Благоевград) 134, 276
Горноряховско 50
Горски пътник 15, 31, 32, 40, 52, 57, 82, 112—116, 128, 131, 136—142, 145, 154, 159, 166, 174, 188, 197, 223, 314, 369, 376
Градец, с. 52
Грахово (в Черна гора) 122, 124

Грашка страна (Гръшки дол) 52
Груя 173, 241, 242, 245, 261, 263, 282, 283
Гъркоманство 55, 56, 95, 126, 139, 257, 316
Гърция (Елада) 41, 45, 50, 64, 66, 75—82, 90, 92, 95, 122, 154, 169, 172, 180, 189, 210, 216, 235, 238, 264—272, 274, 276, 278, 282, 293, 301, 341, 352, 356, 360
Гюргево 183, 201, 203, 293, 295, 298, 299, 307, 321, 322, 329

Далмация 185
Даница, в-к 292, 372
Дарданели (вж и Проливи) 45
Дебърско 134
Демир капия (проход в Изт. Стара планина) 52
Демир капия (в Македония) 276
Джеридей Хавадиш, в-к 180
Джумайско 134
Добрич (сега Толбухин) 238
Добродетелна дружина 18, 201, 289—291, 295, 296, 298, 299, 317, 333, 341, 342, 344, 346—349, 356, 358, 367, 379
Добруджа 48, 53
Дойран 276
Дойче Алгемайне Цайтунг, в-к 180
Дрянова могила (до Котел) 52
Дунав 44, 46, 49, 53, 58, 69, 70, 72, 74, 80, 91, 102, 107—109, 112, 115, 130, 131, 198, 202, 203, 230, 241, 262, 263, 269, 276, 282, 285, 287, 307, 308, 318, 320—323, 347, 348, 354, 356
Дунавски лебед, в-к 19, 35, 36, 55, 132, 174—188, 193, 194, 196—198, 200, 201, 203—205, 208—213, 215—227, 232, 270, 292, 295, 299, 300, 309, 311, 362—365
Дунавски лебед, литературен лист 1857 г. 136, 152, 153
Дупнишко (Станке Димитров) 134

Европа, 7, 9, 38, 46, 47, 49, 66, 85, 118, 123, 141, 152, 155, 157—159, 164, 166, 183, 203, 210—212, 215, 217, 220, 264, 270, 286, 288, 332, 352, 378
Египет 44, 47, 53, 102, 156
Езикознание 143, 165—167, 169, 373
Екатеринослав (сега Днепропетровск) 327
Еленски колиби 57
Еленско 50
Епир 67, 69, 71, 72, 74, 79, 80, 107, 236, 248, 268, 329, 332
Епиротско дружество, 1841—1842: 67, 70, 71
Еснафи — вж занаятчийство
Етнографски въпроси 39, 153, 160, 161, 167, 169, 373

Жеравна, с. 52, 162, 337
Жиганещ 263
„Житие Г. С. Раковского. . .“ 15, 64, 83, 99, 111, 116, 147, 188, 315, 372, 382
Журнал де Деба, в-к 186
Журнал дьо Константинопл, в-к 180, 297
Журнал дьо Санкт Петербург 180

„Забава в Кубейската карантина“ 118, 150, 151
Задунаевка, с. 367, 368
Зайчар 246
Занаятчийство, занаяти, занаятчии 48—50, 53—55, 59, 85, 95, 97, 119, 121, 126, 217
Звезда, в-к на Херцен 154
Земун 135, 167, 173
Зимнич 102, 115
Златишко 134
Злостен (край Котел) 52
Зора, в-к, замислен от Раковски 136

Идра, остров 77
Измаил 293, 344
„Изтуплений дервиш. . .“ 164
Икономически въпроси 30, 46—48, 96, 97, 118—122, 124, 125, 209—211, 375
Индия 153, 167
Искър 275
„Истинний глас на България“ на А. Гранитски 101
Историография 39, 143, 163, 164, 167, 169, 170, 313, 353, 354, 373
История славеноболгарская 54, 57, 114, 163, 166, 353
Италия 123, 212, 213, 236, 303
Ичера, с. 52, 62

Йонийски острови 135, 268

Кавказ 301
Казанлък 33, 104, 107, 230, 276, 293
Калафат 109, 203, 263, 293
Калемегдан (в Белград) 246
Калофер 104, 107, 190, 219, 230
Камчия, малка 52
Канлиджи (до Цариград) 247, 251, 254—256, 366
Капиново, с. 163
Карлово 14, 62, 177, 182, 365
Карловци 144
Карнобатско 53, 199
Карпати 301
Католическа пропаганда (униатство) 14, 33, 34, 51, 55, 99, 102, 157, 158, 191—196, 315
Киев 153, 161
Кипилово, с. 52, 86
Кишинев 326, 327
„Ключ българскаго язика“ 165
Княжевац 234, 251, 354

Козяк (край Котел) 52
Колокол 154, 181, 206
Коминчето (край Котел) 52
Комрат 327, 344
Кония 58
Копривщица 48
Корфу 139
Косово поле 278
Костур 270
Котел 13—15, 48, 52—59, 61, 62, 66, 78, 83, 84, 86, 89—92, 94, 96, 98, 100, 110, 112—115, 135, 136, 182, 348, 354
Крагуевац 247, 252, 366
Крайна 202, 260
Крайова 262, 263, 283, 293, 300
„Кратко разсъждение върху тъмния. . ." 166, 172, 173
Кратово 276
Крим 112
Крит 67, 191, 268, 332, 338, 346
Кубей 150, 325, 327, 344
Кукуш 193
Кулско 144, 146, 200
Куручешме (Ксирокрини) 11, 14, 62—64, 66, 67, 98
Къмпу Лунг 293
Кърджалийство 44, 53
Кьолнише Цайтунг, в-к 180
Кюстендилско 50

Ла вуа дьо ла Румани, в-к 292
Легия българска, 1862 г.: 12—14, 17, 32, 37, 41, 98, 206, 228, 234—258, 260—262, 264, 276, 278, 283, 307, 311, 328, 365—367, 373
Литературно творчество 40, 129, 136—142
Ловешко 134
Лом 177, 182, 200, 342
Лондон 47, 154, 264
Луми дял (край Котел) 52
Любословие, списание 136
Лясковец 163, 240

Македонец, в-к 14
Македония 37, 107, 190, 235, 236, 248, 267, 276, 315, 333, 341
Македония, в-к на Славейков 357
Македонско дружество, 1841—1842: 67, 71
Мала Азия 53, 58, 92, 156, 164
Малашево 267, 271, 350
Маломир, с. 349
Манастири
Добровецки 13, 148
Зографски 105, 107, 165, 167, 308
Капиновски 58
Киприановски 325—327, 367, 374
Рилски 167, 308
Хилендарски 83
Марсилия 15, 66, 76—82, 90
Мачинско 199
Мега ревма (Босфор) 64
Мегали идея 123, 189, 216, 268, 269, 274, 301, 302, 316, 325, 352, 376
Медвен, с. 52
„Мемоар до султана" на ТЦБК 12, 331—333, 339, 340
Мизия 248, 333, 341
Мирозрение, списание 136
Молдова 41, 44, 50, 69—72, 80, 102, 122, 125, 129, 148, 150, 163, 164, 197, 208, 241, 285, 318, 323, 360
Монд, в-к 180
Мониторул, в-к 303
Морнинг пост, в-к 180
Москва 162, 203, 204, 350, 367
Мостар 184, 310
Мраморно море (Лъскаво море) 64
Музеи
Бургас 42
Бенаки, в Атина 77

Надежда, в-к, замислен от Раковски 128, 129, 131
„Напрасно отлъчие от Дакия. . ." 117, 314
Народност, в-к 341
Неготин 260—263, 282, 283
„Неколко речи о Асеню първому. . ." 55, 165, 172, 173, 275
„Неповинен българин" 83, 84, 86, 87, 90, 92, 94, 97, 100, 112
Нигде, гр. 85
Николаев 327
Ниш 50, 67, 70, 71, 79, 86, 235—237, 270
Нова Загора 234
Нови Сад 16, 23, 37, 117, 128—132, 136, 143, 144, 145, 148, 170, 292, 314, 340
Норд, в-к 186, 221
Нумизматика 166, 373

Одеса 18, 35, 41, 65, 71, 103, 120, 145, 151—154, 156, 160, 162, 164, 165, 167, 172, 174, 202, 204, 205, 214, 229, 230, 232, 239, 242, 321, 326, 342, 344, 347, 367, 368
Одесский вестник 11, 152
Одеско българско настоятелство 152
Одрин 58, 111, 159, 193, 198, 208
Одрински мирен договор 45, 58
„Опит изправления българскаго язика" 143
Орлицата (край Котел) 52
Оршова 147
Орън (край Котел) 52
Осман пазар (сега Търговище) 115
Османска империя (Турция) 7, 9, 12, 14, 21, 23, 25, 34, 41, 43—49, 51, 53, 58, 62, 66, 69, 71, 75—80, 85—87, 90, 92, 93. 96, 99—102, 104, 108, 117—120, 122—125, 127, 132, 134—137, 141, 146, 147, 151, 152, 154, 155, 158, 159, 164, 172, 175, 189—191, 193, 195,

197, 206, 209, 211—224, 226, 228, 236, 237, 239, 240, 243, 244, 247, 248, 250, 254—256, 258, 261, 262, 264—268, 272, 277, 283, 296, 297, 300—303, 306, 309, 310, 316, 319, 320, 323, 324, 328, 330—333, 337—341, 344, 346, 351, 352, 357, 376, 378
Ост дойче пост, в-к 129
Оструженица, с. 250
„Отговор на богословская гръцка брошура" 173
Охрид 167, 276
Охридска архиепископия 167, 189, 190

Пазарджик 208, 219, 230
Панагюрско 48
Панаир Узунджовски 96
Париж 23, 63, 64, 66, 78, 81, 143, 147, 148, 154, 155, 231, 251, 310, 321
Парижки мирен договор, 1856: 116, 122, 123, 164
Патриаршия цариградска (Фенер) 33, 51, 70, 86, 90, 120, 127, 134, 139, 152, 158, 166, 167, 178, 187—190, 192—195, 206, 220, 224, 286, 302, 303, 315, 316, 375
Паша капусу, затвор в Цариград 87
Пашова планина (край Котел) 52
Пера 91
Петербург (Ленинград) 111, 152, 154—156, 158, 160, 162, 165, 185, 203, 204, 291.
Пиемонт 278
Пиротско 50
Питещ 283, 293
План за въстание, 1861: 231—237, 336
Плевен 296, 297
Плешевица (край Котел) 52
Пловдив 49, 86, 97, 134, 159, 182, 184, 193, 229, 230, 234, 276, 293, 296
Плоещ 117, 293, 318
Поезия — вж литературно творчество
Позив към българите, 1 авг. 1862 : 20, 253
„Показалец. . ." 55, 160—162, 170, 184, 197, 275, 363, 376
Полша 154, 213, 214, 304
полска емиграция 13, 19, 25, 51, 91, 99, 104, 110, 193, 212—215
Прага 143, 177, 182
„Предвестник Горскаго пътника" 55, 115, 128, 129, 131, 147, 158, 170
„Преселение в Русия" 200, 201, 203, 205, 206
Преселение на българи 196—208, 232, 363
Преслав 87
Привременен закон за народните горски чети за 1867 лето 42, 332, 334—337, 344, 347, 348, 350, 354
Призрен 270
Прилеп 276
Провадийско 199
Проливи (Босфор и Дарданели) 45, 47
Просвета (вж и читалища) 27, 28, 34, 35, 66, 67, 131, 143, 147, 148, 156, 157, 174, 314, 315, 360, 375, 377
Протестанти 51, 102, 195
Прусия 102, 159, 195, 213, 332, 342
Прут 325
Публицистично дело (вж и отделни вестници на Раковски) 35, 36, 100, 116, 117, 129—136, 148, 152, 153, 174—187, 224, 287—300, 305, 306, 363, 376, 377
Пътуле, с. 263

Радовиш 276
Радуевац 241, 263
Разбойна (край Котел) 52
Разлог 276
Раково, с. 56
Революция българска — вж Българска национална революция
Реформа, в-к 293, 301
Реформи в Османската империя (вж и Танзимат, Хатишериф, Хатихумаюн) 45—47
Ригведа 165
Рила 12
Ромънул, в-к 317
Румелия 208, 333
Румъния 36, 37, 69, 116, 122, 127, 169, 172, 180, 202, 209, 231, 235, 242, 249, 250, 256, 261, 262, 267, 274, 282, 283, 285—287, 289—293, 296, 297, 299—304, 308, 311, 312, 317—323, 325, 327—330, 332, 333, 340, 341, 346, 356—358, 360
Русе 86—89, 104, 135, 157, 178, 182, 183, 230, 296, 322
Русия 12, 14, 38, 41, 45, 49, 51, 64, 71, 79, 80, 101—106, 112, 114—116, 123, 125, 141, 148, 150, 153, 154, 156—159, 169—172, 175, 181, 183, 193, 196—209, 212—214, 216—218, 232, 234, 240, 243, 247, 255, 257, 261, 262, 264, 265, 268, 303, 320—322, 324—328, 333, 344, 346—348, 350, 360, 363
Русские ведомости, в-к 180
Ръмник 295

Сава капия (в Белград) 246, 256
Самоковско 134
Самос 82, 85
Сардиния 212
САЩ 51, 215
Света гора 33
Световид, в-к 180
Свинар (край Котел) 52
Свищов 15, 33, 104, 107, 130, 131, 175, 182, 201, 205, 220, 235, 292, 293, 354, 358, 382
Седмица, списание 143
Селяни, селячество — вж Аграрна политика

Силистра 57, 58, 85, 92
Синещ — вж Циганка
Синоп 102
Сирия 125, 217
Скопие 134
Сливен 45, 53, 58, 59, 84, 97, 119, 177, 182, 199, 200, 210, 229, 230, 242, 293, 306, 313, 348, 354
Смирна 136
Сокол, турска крепост в Сърбия 256
Солун 83, 107, 182, 270
Сопот 162
София 86, 106, 108, 200, 219, 229, 230, 235, 278, 308, 311, 358
Спектейтър, в-к 310
Сръбски дневник, в-к 130, 132, 143, 180
Средиземно море 102, 301
СССР 69
Стамбол капия (в Белград) 244, 247, 256
Станоя, с. 116, 130
Стара Загора 182, 219, 234, 276
Стара планина (Балкан) 42, 52, 53, 58, 86, 104, 106, 107, 112, 113, 155, 189, 198, 223, 228, 234, 235, 249, 254, 255, 264, 276, 334, 337, 343, 347, 348, 350, 356
Старопланинска звезда, вестник, замислен от Раковски 136
Струмица 219, 276
Суецки канал 102
Сухи дял (край Котел) 52
Сърбия 36, 37, 45, 50, 105, 122, 127, 136, 147, 154, 155, 159, 169, 171, 172—175, 180, 184, 194, 202, 219, 226—228, 236, 237, 240, 244—252, 255—257, 260, 261, 264, 266, 268, 271, 272, 275—284, 286, 290, 296, 300, 309, 311, 320, 322, 329, 333, 336—338, 341, 342, 344, 346—350, 352, 354, 356, 360, 365, 366

Таен Централен Български Комитет (ТЦБК) 12, 31, 37, 327—333, 337—341, 344, 356, 367
Таймс, в-к 180, 310
Тайно общество, 1853—1854 г.: 32, 38, 101, 103—109, 236, 379
Танзимат 46, 47, 79
Татар Пазарджик 97
Татари 121, 196, 202, 208, 220
Темешвар (сега Тимишоара) 131, 132
Тесалия 67, 69, 72, 74, 79, 80, 107, 236 248, 268, 329, 332
Тесалийско дружество, 1841—1842 г.: 67, 70, 71
Тиквешко 219
Тича, с. 52, 92, 112
Толовица, с. 200
Топхане, затвор в Цариград 87—89, 92
Топчидере 258
Тракия 37, 48, 52, 190, 248, 276, 315, 341
Трако-славянски комитет в Гърция 271
Трансилвания 53, 297
Трявна 50, 126
Триест 265
Тулча 130, 131, 182, 199, 238
Тумарево, с. 327
Турну Мъгуреле 293, 329
Турну Северин 263, 323
Турция — вж Османска империя
Тутракан 219, 347
Търговище — вж Осман пазар
Търговци, търговия 46, 49, 50, 55, 57, 119, 120, 125, 126, 210, 211, 239
Търново — вж Велико Търново
Търновска митрополия 15
Търновска патриаршия 167

Ужице 256
Унгария 277
Униатска пропаганда, униати — вж Католическа пропаганда
Ункяр-Искелийски договор 45, 47
Урушката стена (край Котел) 52
Училища — вж Просвета

Фанариоти, фанариотство 40, 64, 65, 83, 84, 86, 91, 95, 99, 101, 134, 137—139, 142, 159, 164, 166, 167, 187—190, 192, 196, 197, 216, 265, 267, 268, 301, 315, 316, 352, 364, 376
Фатерланд, в-к 180
Фенер (в Цариград) 185, 191
Филарет (в Букурещ) 356
Филики етерия 44, 57
Фокшан 74, 293
Фолклор 143, 160, 162, 166, 169, 373, 376
Форшрит, в-к 180
Франкфуртер Цайтунг, в-к 186
Франция 45, 51, 79—84, 87, 89, 92, 101, 102, 112, 124, 151, 169, 171, 172, 180, 193, 213, 217, 236, 247, 264, 303, 333

Халкидика 190
Хатихумаюн 127—129, 134, 160, 164, 167, 216, 217, 332, 375
Хатишериф, Гюлхански 47, 160
Херсон 151, 327
Херцеговина 79, 154, 171, 219, 226, 236, 239, 244, 247, 248, 266, 278, 329
Хумористицке листе, в-к 20
Хърватско 242

Цариград 12, 13, 16, 19, 33, 41, 42, 48, 49, 51—67, 69, 70, 76—80, 82, 83, 85—91, 95—100, 103—105, 107, 110—112, 118—120, 124, 127, 131, 147, 148, 150, 157, 158, 167, 177, 178, 181—183, 187, 191, 194—196, 198, 207, 209, 211, 213, 217—220, 222, 223, 226, 228, 229, 232, 236, 239, 247, 256, 297, 309, 315, 323, 333, 340, 344, 356, 357, 360

Цариградски вестник 100, 130, 132, 134, 177, 191, 363
Цетина 265, 266, 272, 280
Циганка (Синещ) 116, 117, 324, 327, 330, 331, 333, 334, 342—344, 348, 351, 356

Черкви
Св. Неделя (в София) 358
Св. Петър и Павел (в Котел) 358
Черкези 121, 196, 202, 208
Черковен въпрос — вж Български черковен въпрос
Черна вода, с. 182
Черна гора 37, 102, 122, 154, 172, 236, 244, 248, 264—268, 271, 278, 283, 309, 329
Черно море 49, 53, 101, 234
Четатеа, с. 102, 109, 110
Чирпан 234
Читалища
в Букурещ 41, 174
в Котел 59
Чорбаджии 26, 40, 49, 54—56, 59, 83—86, 88, 92, 93, 95, 99, 101, 109, 115, 125—127, 130, 137, 139, 142, 199, 200, 346, 139, 360, 377, 378
Чуприя 263, 264

Шипка 33, 104, 107
Шкодра 44, 266
Шумен 104, 105, 109, 110, 135, 157, 182, 198, 229, 230, 313, 323

Щербан водъ (гробища в Букурещ) 357
Щип 276

Ямболско 45
Янина 44, 184
Янтра 107
Яш 146, 148, 150, 342

Показалец на илюстрациите

Георги Стойков Раковски 5
Родителите на Раковски Стойко Попович и Руска Мамарчева и сестра му Нанка, снимани в Цариград към 1842 г. 60
Заглавна страница от труда на Раковски „Неповинен българин“, втора редакция, писана в Котел през септември 1854 г. 94
Заглавна страница от първата редакция на „Горски пътник“, писана в Котел през есента на 1854г. 114
Бр. 1 от „Българска дневница“, 26 юни 1857 г. 133
Факсимиле от свидетелството на Данило Медакович, 26 ноември 1857 г. 149
Факсимиле от писмото на К. Турчиновски от 28 април 1858 г. (първа страница) . . 168
„Дунавски лебед“, бр. 1, 1 септември 1860 г. 176
Факсимиле от писмото на А. Убичини до Раковски от 8/20 ноември 1861 г. . . . 186
Вестник „Le Nord“ с поместена статия за положението в Османската империя, взета от „Дунавски лебед“ 221
План за освобождение на България от края на 1861 г. (първа страница) 233
Позив към българския народ за въстание от 1 август 1862 г. (втора редакция) . . . 253
Обръщение към българите от края на 1862 г. (първа редакция) 259
Г. С. Раковски. Снимка от Атина, пролетта на 1863 г. 273
Вестник „Бъдущност“, последният брой 10 от 17 май 1864 г. 294
Факсимиле от писмото на х. Димитър х. Николов с дата 2 юли 1864 г. 308
Привременен закон за народните горски чети за 1867 г., 1 януари 1867 г. (първа страница) 335
Факсимиле от писмото на Васил Левски от 7 ноември 1866 г. 345
Факсимиле от писмото на Панайот Хитов от 16 август 1867 г. 355
Факсимиле от писмото на Любен Каравелов от 20 октомври 1861 г. (първа страница) 362
Автобиография на Раковски (първа страница) 381

Съдържание

Вместо увод 7

I. Историография. Извори 11

II. Епоха. Родно място. Детски и ученически години 44
Социално-икономическо и политическо развитие в българските земи през втората четвърт на XIX в. — 44; Родно място — 52; Семейна среда — 56; Детство. Ученически години в Котел, Карлово и Цариград — 61.

III. Първи стъпки по пътя на борбата. В Цариград. Кримска война 69
Браилски бунт 1842 г. — 69; Престой във Франция. Връщане в родината — 80 ; Арест и затвори — 86 ; Отново на свобода. Цариградски период — 95 ; Кримска война. Тайно общество — 101; С чета из Балкана. В Котел — 111; Във Влахия. Решение за открита борба „през пресата и сабята — 115.

IV. Начало на емигрантския живот. Новосадски период. В Русия 118
Балканите след Кримската война. Социално-икономически промени в България — 118; Новосадски период от дейността на Раковски — 127; Експулзиране на Раковски от Австрия. В Галац и Яш — 146 ; Първи занимания в „благословенная земля Росии". Усилия за издаване на вестник — 150; План за освобождение на България от 1858 г. — 154 ; Борба за родна просвета, против чуждите пропаганди — 156 ; Научни занимания в Одеса — 160.

V. Дейност в Белград през 1860—1861 г. „Дунавски лебед" 171
Наново в сръбската столица. Усилия за отпечатване на готови трудове. Грижи за образованието на народа — 171; „Дунавски лебед" — едно от най-високите постижения в българската възрожденска публицистика —174; Българският църковен въпрос през 1860—1861 г. Борба против Цариградската патриаршия и униатската пропаганда — 187; Борба против изселването на българи от Видинско и други области на България — 196; Икономически въпроси, отразени в „Дунавски лебед" — 209; Външнополитически въпроси. Отношение към националноосвободителните движения в Европа—212; Отношение към Високата порта— 215.

VI. Революционна ситуация на Балканите през 1861—1863 г. За съюз на балканските народи. Усилия и разочарования 226
Подготовка на въстание. План за освобождение на България от 1861г.— 226; Българската легия от 1862 г. Сражения край Белградската крепост— 244; Раковски и разпускането на Българската легия — 255; Пренасяне през Румъния на руско оръжие за Сърбия — 261; Дипломатическа мисия в Атина, 1863 г. — 264; Раковски и сръбската официална политика. Взаимни разочарования — 275.

VII. В Румъния, 1863—1867. Последни усилия за извоюване на народна свобода 285
Установяване в Букурещ. Нови опити за издаване на вестник. „Бъдущност“ и „Бранител“ — 285; Идейни възгледи, отразени в „Бъдущност“ и „Бранител“. Раковски като публицист — 300; Дейност на Раковски през 1864—1865 г. Нови усилия за народна просвета и култура. „Българска старина“ — 306; Сваляне на княз Куза. Бягство в Русия — 317; ТЦБК. Разривът в българската емиграция — 328; Привременен закон за българските чети. Отношения с ТЦБК и Добродетелната дружина — 332; „Българските хайдути“. Последни месеци от живота на Раковски — 351.

VIII. Раковски и мястото му в Българското възраждане. Връзки със съвременници. Лични качества и възгледи 359
Раковски и дейците на Българското възраждане. Отношения с Каравелов, Левски и Ботев. Други връзки — 359; Лични качества. Характер — 370; Идейни възгледи. Раковски и Българското възраждане — 374.

. . . . . .

Резюме 384
Показалец на лични имена 391
Показалец на географски имена и предмети 400
Показалец на илюстрациите 406

Георги Стойков Раковски
Биография

Веселин Трайков

Редактор *Елизабета Стоянова*
Художник *Тотю Данов*
Худ. редактор *Данаил Донков*
Техн. редактор *Румяна Бойчева*
Коректор *Йордана Кицевска*

Изд. индекс 5291
Дадена за набор на 28. VI. 1974 г.
Подписана за печат на 6. XI. 1974 г.
Формат 70/100/16 Тираж 5000
ЛГ II-6
Печатни коли 25,50 Издателски коли 30,09
Цена 4,29 лв.

Набрана и отпечатана в Печатницата на Издателството на БАН
София, кв. Гео Милев, ул. 36
Поръчка № 293

Граждански обзор

(Статии)

Георги Раковски

Георги Раковски

Граждански обзор

В дипломатический кръг три занимателни работи се въртят: Виждание трех царей във Варшава, какво участие ще вземе Наполеон после папово отхождение от Рим за тая черковна столица, Виктор Емануилово дохождане в Анкона.

Анкона, както е веке знайно, превзета е от пиемонтски воиски и генерал Ламорсиер, предводител паповия войски, предал се е победителем с най-понижний начин, т.е. роб с всичко си войноство! Виктор Емануил, дошав в Анкона, прославил е победа воинов си, напомнящ им необходимая нужда да основат веке велико и силно свободно самодържавие Италия, помощия божия, кой наяве им помага и „кой го служи, а не оногози, кой притиска народи и презира народное право“.

Причина бързаго входа пиемонтских войск и царя Виктора в завладения места Италии и прогласения италианскаго самодържавия е едно, че в Италия почнаха да се пораждат несъгласия, а друго, че във Варшавский събор трех царей има да се говори за Италия.

Гарибалди! Храбрий Гарибалди е добил еще една сияйна победа над неаполитански остали войски царя Йосифа II и ги е конечно веке разорал и разпилял. Неаполитанский бивший цар искал изяснения от туринскаго кабинета за вхождение на пиемонтски войски в неаполитанска земя. Говори се, че негови искания са поддържали живо Русия и Австрия. А святий отец Пий IX изрекъл е една дълга реч в държавное попско заседание в Рим 16/28 септемвр. Святий отец, ако и да е говорил малко умерено и без прокълнителни изражения, обаче все пак напада на Виктора Емануила, че той насилил уж и человечи, и божи права! Но повече еще напада на французшкое правитйпство, че то уж било причина на тия завладения. Святий отец чак сега се усетил, че то било тъй!

Да видим наежений облак, кой днес покрива поditически небосклон, дали страшни само гърмежи ще донесе, или силни порои с едри град! Всички велики сили ее готвят, но кой за къде, никой еще не знай!

в. Дунавски лебед, бр.3, 29.09.1860 г.

КРАЙ

Информация за текста

Източник: Словото

Свалено от „Моята библиотека“ (http://chitanka.info/text/7415)

Последна редакция: 2008-05-15 14:00:00

FB2 document info

Document ID: mylib-7415
Document version: 0.1
Document creation date: 2010-12-22 14:48:12
Created using: FBSToFB2 Convertor software

Document authors :

- (неизвестен автор)

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Гръцкая злоба против българи

Георги Раковски

Георги Раковски

Гръцкая злоба против българи

Наши читатели помнят, че щом се появи наш свещен въпрос, един от знаменити атински богословци от жалости умря от внезапна смърт като от гръм ударен!

Гърци отведнаж почувствуваха каква люта рана ще им нанесе решение того въпроса и внезапу се явиха в сенату им страшни оратори, кои явно се опълчиха и говориха, че гръцкое правителство трябва да вземе деятелни мерки да възпрепятствува на тойзи български въпрос! Нихни атински публицисти не пощадиха ни варварски си изражения, ни гнусни си клевети против тойзи наш въпрос, кокто и сега еще някои си от тях следуват да извергаят непристойни за днешни век изражения. Най-после гръцки им изтуплени глави измислиха и решиха да изпроводят в Цариград един от знаменити си оратори за посланик при Вис/окая/ порта, кому едно от главни предприятия да бъде това, т.е. да се труди на всеки начин да възпрепятствува на наше искане. Ето що ни съобщиха о тому една особна дописка от Цариграда:

Ако някои европейски журнали, следещи по плановете на клерикалната партия, имат интерес да сплитат делата за нашите българе с лъжливите взглядове и известия, други обаче, които нямат такъв интерес и които се наричат либерални, представляват работата в същия й свят. Ето например какво се говори в една дописка на един италиански журнал за българскийт въпрос по случай на определението на новий елински посланик. „Новий посланик елински при Вис/окая/ порта г. Марко Рениери е человек с висок ум и владее едно забележително красноречие. Той беше по-напред сътрудник на един атински журнал и професор в Атинский университет. Той имал наставление да се възпротиви на потвърдението на българската йерархия, като се придържава за идеите на Ипсилантите и на Суците, виновници на елинската буна. Но твърде е

страшна таквази една система, която за своята народност и за своето честолюбие иска да потъпче народността на другите. Аз мога да ви уверя, че ако българете, от една страна, се гнусят от йезуитите и, те, от друга, не са никак разположени да извършват плановете на елинистите, каквото и да мислят за това г. Рениери и правителството му. Поради това посланичеството на г. Рениери ще има за неизбежно следствие само една тържествена несполука.“

Еще не могат бедни изтуплени гърци да се уверят, че златомечтайни им панелинизъм веке изчезна. Тии баснословни времена веке минаха. Сега же са наумили и пишат във вестници си да откупят от Турция Тесалия и Епир! Ние не можем друго да им кажем по настоящему освен следная българска пословица: *„Юнак кон си кове и жаба крак подава!“*

в. „Дунавски лебед“, Белград, 7 март 1861 г.

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7410
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7410
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-06-20 10:36:44
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Известия от Македония

(Статии)

Георги Раковски

Георги Раковски

Известия от Македония

Битолский владика Венедикт и Охридский Мелетий, остатка от фенерская зараза по тях места, заузели са се да изгонят български учители, клеветящи ги за руски агенти и за бунтовници! Г-н Димитрий Миладинов, учител в Струга, отведен е железовързан в Битолски тъмници. Велешкий же учител г-н Г. Икономов си е дал оставка според тия причини и оттеглил се е в Дупница. Лукави и безбожни фанариоти еще не престават да гонят просвещение от България и да се трудят с всички безчестни средства да потъпчат милая ни народност.

Заслепени от страсти фанариоти, колкото хитри и лукави се мислят, толко по-глупави се показват с тия си постъпки. С такива средства веке не се достигва онова, що гонят тии клетници, но еще повеч навлачат на себе мързост народа и до ще време да му заплатят твърде горчиво и скъпо.

в. Дунавски лебед, Белград, 18 април 1861 г.

КРАЙ

Информация за текста

Източник: Словото

Свалено от „Моята библиотека“ (http://chitanka.info/text/7411)

Последна редакция: 2008-05-15 14:00:00

FB2 document info

Document ID: mylib-7411
Document version: 0.1
Document creation date: 2010-12-22 14:48:07
Created using: FBSToFB2 Convertor software

Document authors :

- (неизвестен автор)

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Основни начала за българската най-стара повестност

Георги Раковски

Георги Раковски

Основни начала за българската най-стара повестност

Най-старите начала повестности всякаго народа се крият в неговите първобитни жилища, в неговото старонародно вероизповедание, в неговий първобитен език.

Увод

По изпитаните и одобрените изследования на най-учените любословци и езикоизпитатели (лингвисти) признато и приемнато е за необоримо начало и доказателство, че сичките живеющи в Европа народи са преселци въобще от великая Азия, някои си от памтивека еще, а някои си в познати отчасти времена и повременности, доколко е забележила о тому всемирная по-вестност.

А в еще по-обширна смисъл учените отдават и първото появление на света человеческаго рода въобще в Хиндистан, както и първото разсеяние на науките оттамо е почнало.

Ето що говори о тому един учен: „Индийското мъдрословие е толкова обширно, щото сичките системи мъдрословия се срещат в него; то съставля един цял свят мъдрословия и може се каза буквално, че повестността[1] Индийскаго мъдрословия е едно съкращение на цялата повестност мъдрословия.“ (Cours de l’hist. de la phil., par M. V. Cousin, 5, L)

А другаде истий описател говори: „Азия е люлката образования. Повестността дотамо достигва и не по-нататък.“

Друг же един учен говори следния върху Хиндистан: „Деветнадестий век, чрез своето собствено назначение и чрез науките на прошедшите векове, призван в по-деятелно и по-разяснено изискване на цялата истина, почувствува, че историческите, философическите и религиозните изследования да би имали оттук нататък едно здраво основание, тии тряба да започнат от Възточний свят, кой е бил предтеча в областта на знанието и мисълта на Западний свят, който еще от

Платоновото време се признаваше негов ученик. Да би убо подпомогнал това чувствувание, кое се показва вище и вище и да би послушал на една производителна мисъл, предприех трудовете върху възточното мъдрословие (философия) най-високото и най-пълното изражение на мисълта Възтока. Между тойзи свят, почти съвсем нов за нас, Хиндистан със свой самскрит[2] толкова учебен и толкова метафизически, със своята вероизповедна мисъл толкова дълбока и толкова висока, със своята си философическа мисъл толкова дълбокомислена и толкова отважна, със своето въображение толкова творческо и толкова великанско, и своята природа толкова удивителна и толкова изобилна, Хиндистан, казваме, ни се явява голямото и древното гнездо на човеческата мисъл, като една точка средоточна и осветляюща от тойзи широк кръг на философическите и вероизповедните идеи, на узирително сродствени наречия, коя обемна горна Азия и коя достигна да обигърне сичкия почти стар свят. Въистина, че на горните Азийски равнини се е появил за първи път человеческий род; и оттамо е протекла голямата река образования, преди да покрие Европа и преди да постави подире си обширни песъчливи пустини. Человечещината не може би добре позната частно, тряба да я видиме в своята заедност. Тряба да присъствуваме в рождението ѝ, в зрялата ѝ възраст и разпалването ѝ. Тряба да можеме да свържем на ново кръжилата на тая голяма верига, коя като Нил река крие еще своето начало от зрението света. Тая верига за нас има своето най-отдалено кръжило в Хиндистан; и дотамо само, както за Нил до Абисинийските планини, е дадено досега на человечната наука да се възкачи. Негли за бъдущност е предоставено да се дигне булото, кое покрива еще далечните начала света.“ (Essais sur la

philosophie des Hindous etc. par. C. Pauthier… Paris, MDCCCXXXIII)

[…] Това е мнението и стремлението на учените за бъдущата книжевност в Европа, т.е. да додат на истинните начала повестности человечества, а не да се водят веке сляпо от записаните в гръцките, еврейските и латинските книги.

Ето що говори и Лукиян, гръцки описател (живший около 180 л[ето] после Христа) върху началото на мъдрословието, т.е. на науката, в своето си съчинение - „Отстъпници“, де олицетворява в женски род мъдрословието (философията) и представя го говорещо със Зевса, като дъщеря с баща си:

„Т.е., че мъдрословието, науката, най-напред в Хиндистан се появила, в брахманите, а после в Етиопия, после в Египет и в Бабилон, в халдеите, оттамо в Скития, после в Тракия, отде Евмолп отишел в Елада и ги научил вероизповедание, а Орфевс ги научил музика (грая) и тъй започнали науката в старата Елада, отде тракийците, кои не са били елини, но говорили са еще един твърде ближен език с тях.“

Възпоменаемо же в Старий завет място едем (рая) за първо обиталище първаго человека, най-учени днешни европейци, изследующи го в строга сравнителна любословна наука, т.е. със разсъдителен разбор на записаното в Стария завет земеописано положение и на днешните точни изследования на тях места, гори и реки, доказват, че то място спадало в горите Belourtag — Белур-даг (светла гора), на мястото, дето тойзи хребт (греда) се съединява с Хималая към равнината на Памира.

Учените са делили досега народите в Европа и Азия на две главни отделения: на индо-европейски и семитически, както и езиците им. В първото отделение

спадат потомците на арияните[3], а във второто потомците Симови.

Но това име семитически[4] (потомци Симови) в повествувателна истинна смисъл не е право, дадено е само тъй от учените за улеснение и порядък повестности, защото по днешната изтъщена и усъвършенствувана почти наука тия стари знания, черпени от еврейските книги за Симови, Яфетови и Хамови потомци, както и за други много работи, остават настрани и науката, да би дошла до истинни следствия, тряба да бъде свободна и независима от всяко предразсъдие и от всяко извънестествено измишление, както говори твърде умно о тому и учений A. de Humbold в своето си съчинение „Cosmos“: „Науката, за да бъде независима, не тряба да се стеснява от никакво вероизповедно правило, както е необходимо и за нравствените и вероизповедните вярвания да бъдат защитени от следствията, до които науката може да се доведе от своите изяснения.“

Наименованието индо-европейски народи и езици имало е за основа освен другите доказателства, изчерпани от науките, най-много сродството на езиците, които говорят или са говорили европейските народи, със самскрит и зендски[5], най-стари съхранени в Хиндистан езици.

И действително, че това е едно живо и необоримо доказателство, кое не подпада в никакво си съмнение и опровергание.

Сравнителното любословие достигна еще по-далеч чрез ежедневните нови успехи в езикоизпитанието и сега дава едно по-обширно и по-общото потомствено име на народите: race aryenne — ариянско племе, както и на езиците langues aryennes — ариянски езици.

Учените полагат, че то ариянско племе някогаш е имало своята първобитна люлка — жилище, и че,

разделивше се на две големи отделения поради вероизповедната разлика, коя се види във Ведите[6] и Заратовите книги Занд-Авеста, отпосле еще са живяли заедно за няколко време и учените им са имали сношение между си заради вероизповедния раздор, кой е последовал в тях. И действително, че сравнителната наука на сичките ариянски езици може ни доведе до една по-първобитна повременност езика, в която първите отци на индийците, на персийците, римляните, славяните, келтите, германците и на гърците са живяли заедно в същите огради и под същите стрехи.

Ето що говори един учен езикоизпитател върху тойзи предмет и за старите ариани: „Метнете погледа си на сравнителната таблица спомагателнаго глагола ас, бити в разните арианскиезици. Избранието на аса между сичките коренни слогове, кои также би могли да изражат мисълта на съществуванието и прибавлението на тойзи корен на един ред личних значении, кои са били сички изначала лични местоимения, били са дела лични, или ако щете, дела исторически. Тии са се изпълнили един ден, в едно определено време и в едно някое си място; и защото нахождаме тейзи исти форми в сичките членове на тая фамилия (арианскаго езика), от того следова, че преди еще да се отправят праотците индийцев и персов към юг, а праотците на гърците, римляните, келтите, тевтонците и славяните преди да си възстановят първото становище към европейските крайбрежия, съществувало е едно малко племе от арии, възстановени вероятно по най-високая равнина в Средна Азия и кое е говорило един език, кой не е бил еще ни самскритий, ни гръцкий, ни немский, но който е съдържавал източника на сичките тия наречия. Тейзи арии са били орачи и били са веке достигли на един някой си степен образования. Тии са отбягвали местта на кръвта и били са осветили брака; и тии са се

молили Съществу, кое дава свет-лостта на небото и живота, под истото име, кое чуваме еще днес в храмовете на Бенарес и в нашите черкви.“ (Max Miller, „La science du language, cinguieme lecon,“ p. 227)

Други же учени казват, че 1500 год. преди Христа един народ е излязъл от недрата на Ария (Arie), който се е отправил към юг, преминал Хималайските гори, победил туземците дасиите чрез своето си нравствено преимущество и умно развитие, съставил в Саптасинду (Индия погърчено) езгрото индийскаго народа.[7]

Както и да е, сичките днешни най-учени езикоизпитатели приемат тая мисъл, основающи се на сродството и единството езиков.

По това направление, т.е. по шествието на сравнителната наука езикоизпитания, ние се заузехме да напишеме „Основните начала за българската най-стара повестност“, отхаърляющи на страни скитските и татарските ями[8], в които тъй немилостиво са ни хвърляли и стари, и нови писатели, кои са писали за нас, без да познават езика ни, народните ни от старости съхранени обряди и обичаи, старонародното ни вероизповедание, песните, приказките и пословиците ни, първобитните наименования на местата, по които живейме от памтивека и проч., и проч. Не по-малко отхвърляме и неосновната мисъл, коя са имали сички почти досега учени, че място първаго появления и разсадник първаго преселения на славянското днес названо племе било уж от север на юг, а именно от руските пустини, по които са ни скитали историците неуморно; а не от юго-възток към северо-запад, както е действително и било то първо и най-старо преселение.

Не че не признаваме познатите някои си по-последни преселения от север, но че щем доказа необоримо, защо ние сме първите и най-старите жители в Европа и най-чистите потомци на ариите, дето се и до днес нахожда

обитающ български род, и че тии последни преселения са били се пак от наши единородци българи, кои са били зели онова направление еще от Хиндистанското си преселение и от Бабилонските страни, дето се задържаха много време, и после в познати от повестности времена дохождали в Европа не изеднаж, но на няколко си пъти и смесили са се със своите еднородни братя; а не че били татарски пълчища (орди), както са искали да ги представят странните[9] историци, повлечени от византийските пристрастни и невежи описатели или же имеющи и своя си цел!...

Татарски някои си орди са проникивали в Старопланинский полуостров, но то е било твърде после и когато веке български царства съществуваха и името българин е било познато добре в Европа. А и тии татари и до днес се татари са остали.

Всяк здравомислящ человек може да разсъди, че тии най-стари преселения от Хиндистана в Европа не са могли да станат тъй за скоро, нити изеднаж, но трябало е векове за изпълнението им; нити пък са могли сичките да минат по едно си направление и чрез едно само място, защото някои си направления и места, а именно малоазийските и Възпора[10] били са заузети от по-първите преселения и поради коя причина са ставали и боюве между им, ако и да са били единоплеменни.

Положивши себе за свято и необоримо начало: племената в преселенията си доносят със себе си първобитното си земеописание[11], своето вероизповедание и прилагат това земеописание на новите места, по които се населяват, положивши, казваме, това свято и необоримо начало, започваме кратките си изследования засега от тая точка зрения за българското най-старо битие.

А изследованията си разделяме на следния:

1. Какви местни названия са съхранили българите в днешните си жилища, пренесени от старите им жилища — Хиндистан.

2. Какви остатки от индийското старо вероизповедание се нахождат в днешните народни български празници, обряди и обичаи, баяния и очищения с води, песни, приказки и пословици, поклонения в някои си пещери, както и самите имена богов и проч.

3. Какви възпоминания е съхранил сам народ за преселението си от Хиндистан.

4. Сравнение българскаго езика със самскритаго и зандскаго и живи доказателства на много единствени свойства, коих само български език от сичките други европейски езици и досега еще е съхранил.

5. Името българин що значи и как е съхранено под това значение еще от начала преселения им в Европа.

6. Повествувателни възпоминания три века преди Христа, в народни песни, пеяни и до днес еще по България от народа.

7. Разяснение на Волжанското преселение и на мечтаемите за татарски орди Аспарухови и Кубратови военни отделения.

8. Кои са причините, що са увардили българите досега еще тия толко древни остатки.

9. Дали са имали българите писменост и книги преди кръщението Преславскаго двора и какви доказателства имаме на това.

10. Разбор върху мненията, които са имали досегашни многи писатели: а) Че българите били уж татарскаго рода и поколения;

б) А други някои си, че славяните и германците били уж потомци на скитите, които (скити) не били уж татарскаго рода и проч.

11. Народната българска цивилизация, съхранена в тях, коя ги отличава от другите народи и остатки от стари изкуства, занятия и художества в народа днес съхранени, кои сочат едно твърде старо и отдално от днешните времена образование.

Тия са началата и направлението, по които щем се държа в изследованията настоящаго си съчинения „Основни начала за българската най-стара повестност“.

Но да би дошли до тях точки предмета си, нужно е да метнем първо един кратък поглед върху най-важния точки всемирной повестности и тъй да започнеме нашата българска.

Статията е публикувана в първия и единствен брой на редактираното от Раковски списание „Българска старина“ (1865). Тя представлява въведение към „Основни начала за българската най-стара повестност“. Раковски цитира чуждите учени в оригинал и в свои превод, тук оригиналните текстове на френски и гръцки са отпаднали, както и някои цитати.

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7408
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

1

повестност — история

(<< back)

2

самскрит — така Раковски нарича санскрит, езикът на древната индийска цивилизация. Според него думата означава „сам скрит“, т.е. скрит, таен език.

(<< back)

3

арияни — арийци, название на древните народи, за които се предполага, че са говорели общ праиндоевропейски език и са обитавали Иран и Сверна Индия, а по-късно са се разселили из цяла Европа и част от Азия.

(<< back)

4

семити — название на група народи, към които принадлежат асирийците, вавилонците, арабите, евреите и др.

(<< back)

5

зендски — езика, на който са написани свещените писания на древните перси Занд-Авеста, приписвани на Зороастър (Заратуста).

(<< back)

6

Ведите — най-древните индийски свещени писания.

(<< back)

7

езгро — ядро

(<< back)

8

скитските и татарските ями — така Раковски определя съвременните му теории за произхода на българите от скитите (славяните) и татарите.

(<< back)

9

странните — чуждите

(<< back)

10

Възпора — Босфора

(<< back)

11

земеописание — география

(<< back)

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7408
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-08-31 00:29:35
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Отлъчие от България еднаго разпаленаго родолюбца българина в лето 1853

Георги Раковски

Георги Раковски

Отлъчие от България еднаго разпаленаго родолюбца българина в лето 1853

Оставае с богом, бедно отечество!
Прощавае, ти майко, аз отивам
далеч от тебе, мила моя, в странство, в голямо пъприще ожален вхождам!

Дотегнало ми е веке се робство турско!
Не мога веке да гледам насилие, убийства, неправди от плем’ агарянско, отчайност, бедност и безчестие!

Събратия мои претежко угнетени!
Девици в черна облечени жалост, светии же храмове наши потъпкани
от турска поганска звярска невярност!

Поминах сноще край град Преслав, народска премила древност ме побуди, разпален, там близо коня попрях, развалени стари съзрях там зиди.

Дълбоко съжаление ме люто превзе, горчиви сълзи начнах да роня горко.
Всесилний създателю, ти, что си везде, кажи ми, моля те от сърдце жарко!

Еда тук е бил престол преславски?
Еда тук е цар Богор царувал?
Всемирно прославил род български, еда тук е он кръщение приял?

Прехрабри Симеон, син Владимиров, маджарска и гръцка гордост кто смирил, престрашен победител е бил гръков, България он много е разширил!

Империя гръцка подана била нему.
Конечно мъдраго Леона победил,
известна е слава негова миру всему.
Ровестници гърци сказват свой гибел.

Изкусни и храбри полководци гръцки
заробил е он в сражения премноги, тържествено в преславний град преславски
народу своему привел ги нищ’ убоги.

Сие ли е място жилище било красно
на тол преславни еамодържци български?
Ничтожно днес, шуто, пусто, ужасно!
Еда ту е бил престол великопреславски?

Уви, мъячание страншо на все владее!
Пустия грозна все място е обладала, отровно мое сърдце от жалости тлее!
Ръка агарянска съвсем го опустошила!

Но слушам! Марсова тръба наблизо ехти, край Дунав, окол стари град Дростол, топове гърмят, страшно вся земля трепти!
Повестно място! Там е бил стар престол.

Велики и храбрий княз Светослав
лукави гърци там в старо време победи, конечно гордост нихна силний поправ, България славно от робство освободи.

Потомци негови, храбри северн’ юнаци, събратия наши, славяни православни, за вяра се бият устремително с турци, свобода и нам ще дадат своеродни!

Священи дълг и мене зове да ида
вюнашко пъприще жарко, с устремление, за вяра храборно д’ умра и за свобода, тиранско да отхвърлиме угнетение!

Аз зная, маик’ оставаш неутешна, но богу се моли победа да нам даде, против тиранов борба щастлива, славна!
Спроти зла дела скоро да им отдаде!

Ужасний час веки се той приближи
да мене далеч от тебе растае!
З’ отечество славна смърт мне надлежи, пламти възторгно кръв моя, играе!

Когда ти чуеш да съм погинал,
да не плачеш, майко, ни да ридаеш
за славно дело, что съм юнашки съвършил, но гроба ми прилежно да издириш.

От мрямор камен знак да ми въздвигнеш, слова златна надпис за вечна помен
над него с следния речи да надпишеш: „За вяр’ и за слобода погина славен!“

Отпечатано в „Предвестник горского пътника“, 1856 г., с.11–15

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7403
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7403
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-10 11:53:41
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Пиршество на турски велможи

Георги Раковски

Георги Раковски

Пиршество на турски велможи

Явно е всякому, кой е в Турско живял, кто турци са люди въобще съвсем неучени и глупци и що до днешний ден ни едно систематическо учебно заведеиие (не) съществува за турски народ, но владее между им суеверие и невежество дълбоко. Все нихно учение състоява от религиозни книги, претълкувани от корана Мохамедов, какото е всякому тълкователю суемъдрие свое повод подало.

Общо же мнение обладава вес турски народ, да вси прочии инаго вероизповедания человеци за нищо не почитат. Мислят ни за изгубени съвсем и що никой, кой в Мохамеда не вярва, няма да види лице божие, зато ги и гяури назовават. По-голямо съжаление имат за едно псе, нежели за един най-учен и най-образован европеец, и за дълг свещений имат да милостивно псета хранят, от кои се нахожда множество велико в улици цариградски. И когда турчин някой се е зарекъл от нещо и велика клетва е сторил, за да го веке не струва, то другояче не се разрешава, но тъкмо чрез следнаго начина. Купуват доволно количество хляба и на много места, като жертва умоления, раздават на обитаещии по цариградски улици слепи и крастави от нечистота пси и тако с олекчение съвести вярват, что са се освободили от натежаеща их клетва (шарт бозмак — називаемо е сие дело по турски).

Много други подобни сему глупости с религиозна почест и уверение съвести се изпълняват от турски въобще народ, за коих не е наш предмет тук да говорим.

От няколико уже време явило се е и между просветни турци друго едно вероизповедание, кто тии остроумни просветници назовават по турски „дини-джедие“, тоест нова вяра. Сие ново нихно вероизповедание основание има следния: да нови просветници веке Мохамеда за пророка не вярват, да не се веке мият (абдес да не чинят), да не се веке кланят,

да не държат веке пост през рамазана. В една реч, да не вярват веке нищо, от що са досега вярвали, но все, що е любезно и охотно на телесни страсти, без изключения и безсъвестно да изпълняват. Сие, що е между словесни человеци за развратност укорено и прогнано, между них е франско, алафранга, както казват, тоест свободно: да пиршествуват и да се опиват непрестанно, да се заннмават страстолюбно в гнусное содомство и т.н.

То ново вероизповедание владее най-много в Цариград в палати на вси велики отомански министри, държавни съветници, велики чиновници и постъпно в много друга худаи нижна общества.

Любопитно и смяха достойно е въистина да гледа человек вечер в дванадесетий час по турски, във великолепни от местоположения их воспорски палати, в сластоукрасени европеиском начином салони, приуготовления от трапези, накичени и обредени от разна за пиянство епоеобна духовита пиема: хиоска добра ракия 24 града, англичански бранд, ром жамайка, бутили — боци бордянскаго и шазмпанскаго вина и т.д.; все изобилно: жамбон французки — свински сухи бутове, съсисон — свински луканки — наденици (то е простено нововерним турцим, както више рекохме), свичерско сирене, разни плодове кто цариградски картини приносят и пр. Пощо се събират вси призваии гости единоверци, насядат наоколо с всичка своя азиатска разкошност, в бели широки одежди облечени на глави им кюляфи ниски от скъпа пъсла (така по турски нарицаеми, у Мека творими), привързани с шарени кърпи — убруси. Измежду се нахождат, но рядко, в такова пйршества и отчетници — улями — нововерци, със свои бели чалми, емири назоваеми, свещенаго поколения, според нихно суеверно мнение. Вси, с дълги чибуци съе скъпоценни електри (кехлибари) в ръце държащи, разкошно пушат.

Млади ганимедовци, нихни обичливи слуги, гърци и арменци, прави стоящи, с кристални стъклени скъноценни чаши често им заливат, содомское нихно скотско страстолюбие раздразняещи. В тоже разстояние пиршества разговори нихни относят се в глупости и в страстолюбиви вещи. И многажди увеселяват се от певци — гърци, арменци и еврейци, — по азиатски начин пеещи, без ни една армония и сладост, придружени от момци красни своего рода, кьочеци назоваеми, коих, облечени в женско облекло, с безобразна телесна движения играят пред нихно сиятелство и изпълняват под видом содомства скотски женско дело. Когда мислят веке, що са се напили добре, тогда започнат да пият отново със скотски начин, като от източник, догде им попукат ушеса. И често им се приноси друго и студено вино от ганимедовци, опиени също и они. Пощо се добре опият и изгубят всяка человеческа свяст, почват да се високо провикват като луди. Тогда отхвърлят всяко сиятелство и светлост и почват да се назовават с имена на свои конюнници и кочиаши, и айвази (домашни служители арменци). Например негово сиятелство Рифа приема име Петко, негов(о) сият(елство) Ахмед приема име Драган, негова светлост Али — Ахпар, Артин и проч. и почнат да се псуват помежду си и да си накачват най — стидни и укорителни порекла. Хвърлят и се замерват един другиго със свои кюляфи и чалми, играят подобно с вишеречни кьочеци с безобразна телесна движения о пощо, превзети съвсем от пиянство, изгубят свои телесни сили попадат полмъртви тук. Там отвлачат ги айвази и конюнници и ги вносят в нихни хареми, где ги чакат бедни затворени законни жени и многочислени красни робини, коих от своя страна измислят известно всякого способа, за да извълнят естествения нужди, и то праведно. А с кого. То всеки може да разумее, че Петко, Драган, Стоян, Артин, Ахнар, коих са имали чест

да с нихно име представляват в пиршество свои господари, ще да имат и една малка правда, за да в такова време изпъднят и друго дело. Чудно нещо е въистина как европейци, които често пътешествуват в Цариград, не изписаха досега някоя комедия, за да я в Европа на позорища представляват! Любопитна весма би била, за да опознае просвещений мир от какова достойна лица се управлява турско царство. От такова състояние сутрешний ден отхождат да управляват царщина и царска дела; вътрешна и вънкашна, финанция, търговска, народнаго просвевдения, правосъдия, войнствена и т.д.

Горе царство тому от таковий управляемо чиновници! Горше же подаником того царства!

публикувана в „Предвестник Горскаго пътника“, Нови сад, 1856 г.

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7417

Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7417
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-10 11:58:35
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Георги Раковски
План за освобождението на България

Народний дух навсякъде е приготвен за въстание против турков. На това са одавно работило, а особито тая последня година. Приготовление се е състояло в том, всеки да си купува оръжия, барут и куршум доколко му е било възможно. Освен една част във Видинско окръжие, що нямат сички оръжия, в остали окръжия почти на пет един имат, а по някои си места и сички. Тии окръжия край Дунава са следния: Свищов, Рухчук, Силистра, Тулча и Варна на Черно море, а по вътрешност Враца, Севлиево, Ловча, Троян, Габрово, Търново, Шумен, Разград, ония места са, от тая страна Балкана. А от другая страна Балкана са, като се започне от Черное море от Ахило и Бургас, се покрай Стара планина, следнии главни градища: Айтос, Карнобат, Ямбол, Сливен, Казанлък, Шипка, Габарчово, Калофер, Карлово, Сопот, Коприщица, Клисура, Самоков, София и проч. В Тракия же Филипопол, Стара и Нова Загора, Чирпан и проч., кои съставят близо до 500 села български.

По главните тия градове са се съставили тайни комитети, кои разпространяват между народу за това въстание, че напролет ще стане непременно и сички чакат първий синял да им се даде. Движението може да стане с успех на следний начин: Един добре оръжен полк от 1000 добри избрани и окървавени в бой люди с два горски топа, с 4 тобуша и 4 тръби и с два хирурга, исто конници, да се впусне тайно през Княжевец и Балканский хрепт и да маршира по Балкана право за Търново, като се даде синяла навсякъде с една прокламация или с други някой си знак да се дигат, да пресекат телеграфите и да затворят пътищата на пощите. По тойзи хрепт до Черното море Балкана е заселен почти се от българи и твърде малко турски или смсени села се нахождат. Нигде няма крепост по тия места, нито някой си пункт е заварден от редовно или нередовно турско войнство. Няколко билюк башии[1] с по 10 или по 20 человеци се скитат по тях да ги управляват и да събират даждие[2] и проч. Първий град, що иде на тойзи път, е Враца под Балкана, без крепост и 18 часа далеч от Видин, кой тряба

непременно да се превземе. Тая чета ще следова се из Балкана, като подигне на оръжие сичките села и се умножава всяка минута. А битки ще има със селци турци, кои са обедняли до крайност и дух изгубили. Доде достигне до Търново, де само 800 низама[3] има и крепост няма, ще има най-малко до 150 000 на крак мъжие, от коих 40 хиляди въоръжени. А като успее да продере до Черното море и подигне сичките средбалкански села и ония, що са в подножието и от двете страни на Балкана, броят на подигнатите ще се качи и до 500 хиляди мъжие, тогава навярно могат се брои сто хиляди пушки за бой.

Въстанието според умножението си ще се разпростира и ще състави плановете на битките с турците. Но главното правило ще бъде хайдушки горски боюве. Колкото турци по селата и по градовете се предадат, ще им се зема оръжието и ще им се респектува[4] чест, вяра и имот, а колкото стоят противни, ще се избиват за пример на другите.

Главното управление на сичките въздигнати места ще се дава от тойзи полк, кой от сегашните граници Сърбии като тръгне, първа му грижа ще бъде да има задстражие добро и да държи непрестанно сношение със Сръбское главно управление, от кое ще зависи, като състави една временна поща, доколкото му допуща мястото и времето. То ще си състави и временно правление от най-достойни и опитни людие.

Тойзи полк, щом с впусти в Балкана, главната му работа ще бъде това:

1. Да си състави едно временно управление и да бърза колко може един ден по-скоро да стигне в Търново.

2. Да засече и развали сичките главни балкански пасажи[5].

3. Ще държи непрекъснати сношения със Сръбско Вис. правителство, като състави една временна поща, доколкото му допуща мястото и времето.

4. Като достигне и завладей Търново, да израти едно отделение да усвои Свищов и да си отвори сношение с Влашко.

5. Военний времен ред ще бъде: войводи, тисящници, сотници, и петдесятници.

6. Колко турци се покорят…[6]

Турски крепости има край Дунава само 4 — Видин, Рухчук, Силистра и Варна на Черно море. А вътре има две — Белоградчик при

Видин, но ничтожна, и в Шумен, коя е по-новий крой и доста добре завардени, но те от Балкана се зема лесно. От тия крепости във Видин има по-више войнство, до 5–6 хиляди воини, а в другите по-малко, но от никоя крепост не може се дигна редовное войнство да остави пункта си и да доде в непристъпний Балкан.

В Ниш има тоже крепост и малко засега войнство. В София има до 1500 души, но и тий не могат дойде в Балкана. Турското правителство доде състави и управи в Балкана само десет хиляди воини, трябва най-малко да минат два месеца, но този полк с 15 дни ще стигне в Търново, а за месец сичкия балкан ще бъде подигнат и Сищов на Дунав усвоен. От Македония помощ турци не могат дойде, нити арнаути, защото и тамошните места са разбудени и не щат остана мирни. Щом се появи такова нещо, от Влашко щ дойдат няколко легиона българи с добри офицери, кои са днес в служба влашка. А от Гърция има да додат много българи, кои са тоже там в служба и са произвестени и синяла може лесно да им се даде.

Сичките волентири, кои служеха в последния бой в Русия и две години се екзерсираха във военно изкуство, част са разпръснати по България, а част са във Влашко и на първи синял са готови.

Няколко хайдушки чети тоже са произвестени и тий първи ще се найдат в Балкана.

„План за освобождение на България“ е останал непубликуван. Той е подготвян през 1861 г., по времето, когато Раковски започва да изгражда своята Българска легия.

---

info

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]
Набиране: Николай Аретов

Свалено от „Моята библиотека“ [http://chitanka.info/text/7407]
Последна редакция: 2008-05-15 14:00:00

---

notes

1

билюк башии — ротен командир в османската армия

2

даждие — данък

3

низам — редовен войник в османската армия

4

респектува — уважава

5

пасаж — проход

6

Тук ръкописът прекъсва.

Позив към родолюбци Българи за освобождение Българии

Георги Раковски

Георги Раковски

Позив към родолюбци Българи за освобождение Българии

Що е живот наш в сие робство?
Нест ли всегдашна тежка тягота?
Коя имаме мила доброта,
в люто поганско всегдашно бедство.

По-добро е смърт маломинутна,
нежели дълги рабски живот,
в мъка османска безчеловечна
полза нямаме от наш имот!

Человек, кой няма гражданска независимост, той не съществува на свят, нито се от някого си поменува. Всякий го презира и уничтожава като недостойнаго да иоси име человека, създаннаго по образу и по подобия божия. Сам създател, когда изначала е създал человека, създал го да бъде свободен и да живее живот независим, владеящ вся прочеи твари чрез умственная сила, коя го от безсловесни животни отличава. Человек, кой не чувствува що е свобода, той е равен или паче рече по-долен и от безсловесния животни, кои привикват и остават на рабская служба и прекарват си живот безчувствено с мъки и трудове, що им се със сила налагат.

Наш българский народ, кой се числи днес само в България близо до седем милиона, доетигнал е в такова положение днес, щото цял свят го презира и укорява как безчувствено е досега търпял агарянское иго и никак не е помислил за свобода! Колко за прошедшее време, може да има нещо си оправдание, но днес, когда веке турское царство е достигнало като една сянка или гнило тяло, кое от разни годишни рани изшюпяло, клати се и полита да падне и от най-малкий удар, какво оправдание могат има веке българи да стоят хладнокръвни и да губят сие спасителное благовремие? Кой ще други да ги пожали и да помисли за тях, ако не те сами се мръднат и дигнат?

Народ, кой своя правда желае,
мила свобода и прелюбезна
тряба с оръжие да я добие,
с жертва голяма и скъпоценна.

Мечом са българи своя свобода изгубили, мечом пак тряба да я добият! Иначе никой не ще я освободи във веки веков, ако не сами те, и никаква права не ще им се отдаде, без да се земат за оръжие и да пролеят кръв. Какво по-сгодно и благоприятно време може бити от днешное да възприемнеме таково свято поприще и ми българи и да добиме наша мила прадедна свобода? Защо губиме сие благовремие, кое се е пред нами явило и уже гръмогласно вика: Станете българи! Сега е време да се освободите и ви и българское старославно име пак да добиите. Турция е дотолко изнемощяла, щото от само себе си ще падне. Тии са веке изгубили военний дух; тии са се дали в разслаба; тии са осиромашели и нямат сребро и злато; тии не могат в една нужда съсредоточи на едно място ни двадесет тисящц войска… пример да

бъде вам Черногорская война, де турци едва десет или двадесет хиляди войска можаха да изпроводят, коя незабавно храбри черногорци поразиха. Що стоите ви, българи? За кога чакате? Европа е разположена да съдействува на ваша свобода, но тряба ви да почнете и да покажете, че сте въистина достойни за свобода. Тряба да покажете, че в наши жили е остала еще старобългарска свободна кръв и че мъчители не са я изпили съвсем! Турци сами проповядват свое падение и готвят се да бягат в Азия, щом се появи мало едно нападение.

Между дванадесет милиона християни в Турска Европа едва два милиона турци съществуват! Смислете си сега, като е Черна гора, Ерцеговина и Босна на крак, да се дигне и България, след нея ще последува Сърбия и свободна Гърция, като изпроводи свои отчаяни чети в Тесалия, Епир и Македония, какво смущение ще се зададе турчину! То ще бъде негово конечно падение и изгнание от Европа! Смислете, че западния сили не щат гледа хладнокръвно наше движение, но абие щат възприе живо участие, да по-скоро се реши и наша бъдущност и ми да живееме под равноправност и под наши народни закони. Ако сравниме обстоятелства, под коя нахождаеми сърби, гърци възприели са за освобождения поприще и своя цел достигли, щем найде, че тогавашния обстоятелства са били стократне по-важни и опасни, нежели днешния! Тогда Турция еще цветеше и беше в исполинска сила! А и средства, що са имали сърби и гърци да възприемнат такова дело, били са по-оскъдни и по-долни от днешния, коих можеме ми да имаме. Ми днес, слава богу, имаме доста учени българи, кои могат да се прилепят при европейския кабинети и да докажат наше праведно искане, кое Европа непременно ще одобри, като се юнашки обдържаваме. Ми днес имаме в Русия, Молдова и Влашко доста богати българи да помогнат да се събере нужное количество да стане първо начало нашего движения и да се обдържи за няколко време. Наш народ в България е разположен и уже във възторг да започне такова дело, но чака и гледа да види предводители от знаменита лица и план с благоразумие съставен. Щом се появи такова нещо, мало и голямо ще стане да се бие за вяра и отечество! Народ наш дихае отмъщение против турков, противо наши губители и страшно е да не избухне нещо неразмислено и неприготвено, какго следува.

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7420
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7420
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-10 11:58:35
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

ДОКУМЕНТИ

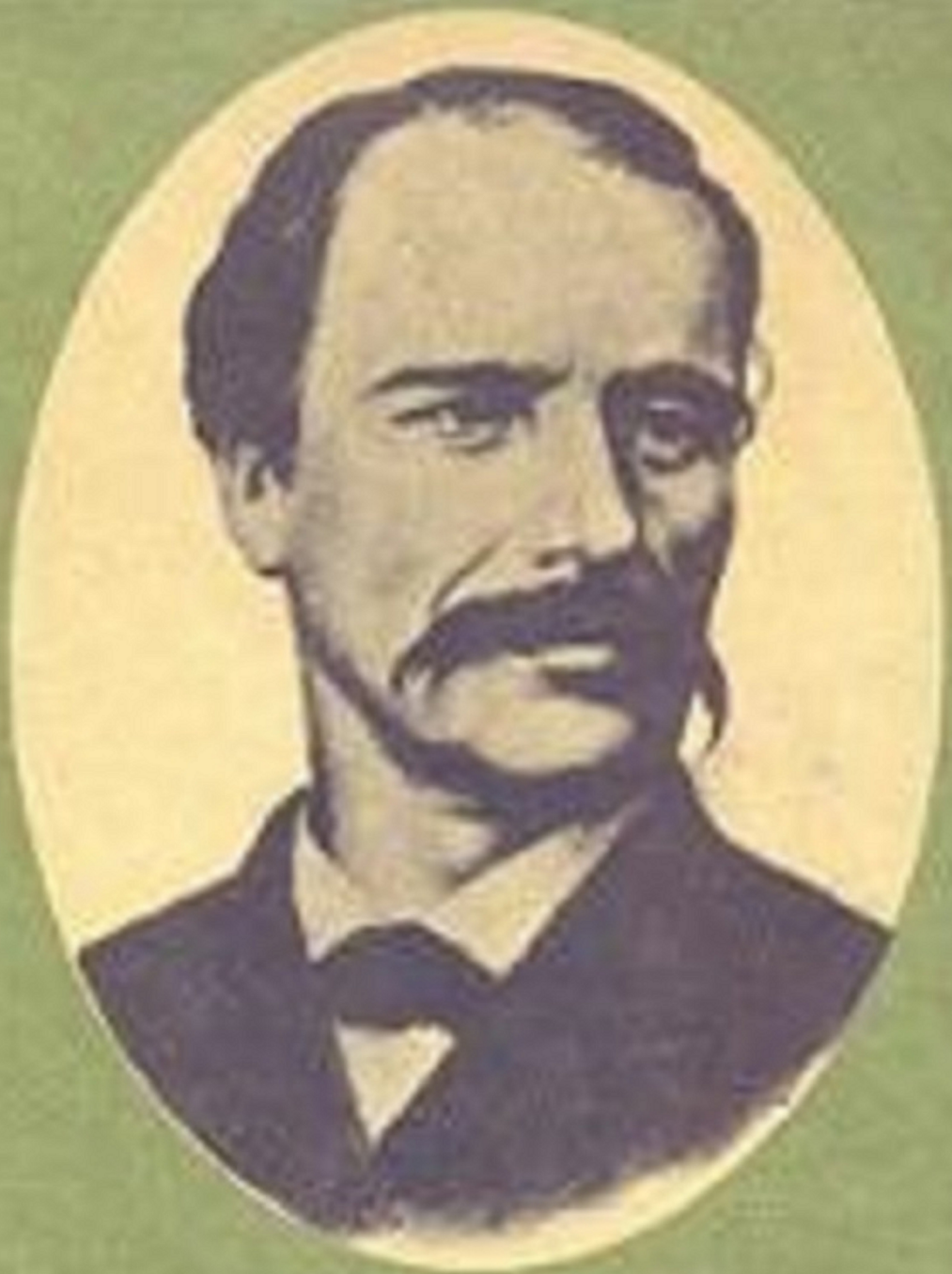

Г. С. Раковски

ПОЗИВ КЪМ БЪЛГАРИТЕ ЗА ВЪСТАНИЕ 1 АВГУСТ 1862

КП

Позив към Българите за въстание

Георги Раковски

Георги Раковски

Позив към Българите за въстание

Мили братя българи!

Време дойде веке и ние да съкрушим тежкото иго на нашите мъчители неверни турци! Що е наш живот в това безчестно робство? Не е ли всегдашна тежка тягота? Коя мила добрина имаме под това люто османско владение? По-добре, братя, една сладка маломинутна за свобода смърт, а не дълговечен рабски живот под тия безчеловечни турски мъки!

Ставайте, братя, на оръжие, мало и голямо, за нашата мила свобода и независимост! Турското царство веке пропадва! Тии са вече изгубили военний дух, тии са се вдали в разслаба и разкошност, тии са осиромашели и оголяли; нямат веке сребро и злато; тяхното число сравнително с нас е ничтожно; тии не могат в една нужда да съсредоточат на едно място значително число войнства. Пример да бъде нам Ерцеговската и Черногорската война, де нищо не могат да сторят толкова време. Що стоиме, българи! За кога чакаме! Европа и цял просвешен свят са разположени да съдействуват за нашата свобода, но тряба ние да почнем и да покажем, че в нашите жили тече еще старобългарска юнашка кръв и че мъчителите не са я съвсем изпили! Турци сами проповядат явно падение си и готвят се от първи удар да бягат в Азия.

Един всеобщи и силен удар ще реши нашата славна бъдущност, като разгони и изтреби мръсните кръвници мюсюлмани от нашите предели! Докога, братя, веке да търпим безчестие, грабителства, убийства и тежки угнетения от турската зверска невярност? Ето вес Балкански полуостров в огън запален. Нашите единородни и единоверни братя и съседи, храбри черногорци и сърби, сички на оръжие храборно и победоносно бият, секат и требят общия неприятел стар кръвник турчин! Може ли да бъде и за нас по-добро друго благовремие от това? Нека никой не мисли, че свобода се добива без кръв и без скъпоценна жертва! Нека никой не чака от другиго да го освободи. Нашата свобода от нас зависи! Нека всеки запише дълбоко в сърцето си за свята възторгна реч — свобода или смърт — и с пламен меч да върви в бойното поле под знамена на непобедимия български лъв; а божа всесилна десница нам ще помогне!

1-го августа 1862

Народний войвода:
Г.С. Раковски

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7419
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7419
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-10 11:58:35
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Политическите отношения сръбского княжества с България в днешните времена

Георги Раковски

Георги Раковски

Политическите отношения сръбского княжества с България в днешните времена

Многажди сме мислили да напишеме политическите отношения Сръбскаго княжества с България в днешните времена, т.е. откак е това княжество (силаго Андриянополскаго договора 1829) добило своя днешна полунезависимост и живее и то политично в някакви си ограничени сношения със сузеренская власт и съседшгге му свободни народи. Но преважни причини задържавали са нас досега от това ни намерение. Първа же и главна причина е била, че описаваши самая истина и неискрений ход политици того княжества към българите, неотбежно би било да се появи едно голямо незадоволствие и студенина в последните, като онеправдани и изложени на завладетелната хища първих, коя тии си въображаят да приготвят и за коя делом са много такива постъпки досега показали, както щем ги изложи.

Втора же причина нашего досегашнаго въздържания е била надеждата, че тии щат се поправи и щат предузе други един ход в политиката си, както е праведно и полезно за два съседи народа, сродни по езику и по вероизповедания, имеящи едного и истаго неприятеля, една и иста съдбина за в бъдущност. Но, излъгани в нашата надежда, унуждаваме се днес като верни чада народа си да извадим на бял свят тая неприятелска постъпка и да обърнем вниманието на всичките верни синове отечества си върху тойзи най-важен за нас предмет.

Нашето описание никак не ще бъде нападателно, но ще бъде като едно приятелско упоменание към нашите съседи братя сърби, дано би могли да ги наклоним да внидат в правий път съседства и братства. Ние трябва да знаеме и всяк час да си напомняме, че раздорите и несъгласията в старите времена са докарали и нас, и тях в това жалостно днешно положение и че не може се другояче поправи освен с общо едно съгласие и с братски искрен и любовен съюз. Истина, че на света има и едно начало, да всяк народ, кой живее политично, трябва да гледа най-първо своята собствена полза, своето увеличение и своята слава да възвиши, ако и на щета других — на основание правди по-силнаго и правди завладеная — но Сръбското днешно княжество не е в това състояние относително към българите. То е обкръжено от толкова и такива противни обстоятелства за такъв един успех, щото такава една мисъл и предприятие не само са невъзможни работи за него, но еще ако си въображава да ги следова, може да дойде до една жалостна

пропаст. Днешната же западна европейска политика, както е всякому познато, тъй бодро и занимателно пази в подобни движения на Възток, щото не щади ни злато, ни сребро, ни проливане скъпоценния си кърви, да не би се някак си без нейния воли, а най-паче без нейния користи и най-малкая промяна учинила по тия места. Векът на завладенията и увеличенията за малките и слабите народци веке е проминал и мислите за такива блистателни подвиги се вземат и сматрят от европейските крепки и силни държави като детински играчки и като смешни мечтания!…

Има еще едно друго начало, кое, непонятно в самата му права граница от неопитни някои си разпалени глави, действува много в тях и докарва ги да подпадват в най-смешни за в бъдущност мечтания. А то е историческите права всякого народа. Истина, че всяк народ трябва свято да се държи от своите исторически права и да се старай с всичка си сила да ги задобие и да достигне пак до тях, но само на законните и неотменните свои истинни исторически права, а не на завладетелните права, кои он трябва строго да пази да не възбужда, защото тогава всичките народи, кои са някогаж имали самобитност, имат да представят с необорими доказателства такива от завладения добити себе права, коих са по няколко си векове имали и от коих са се явно ползували. Самите и святите права за зависимите и полузависимите днес народи са да се ограничат на своята народност, т.е. на своят чист елемент. Затова и днешната европейска политика извади от няколко години насам това начало на свят, право народности, кое, ако и да не се искрено навсякъде от нея подпомага, обаче се по нещо си добива, а пред явното мнение света владее веке всеобщото одобрение непохитности того права. Имаме скорошни еще примери, че зависими народи, кои са искали да прескочат границите на историческите си права в самото си движение за освобождения от угнетителев си, не само са посрещнали голями препятствия, но били са побиени най-много от своите съседи, коим народния права са искали да потъпчат. А то са маджарите във възбунението си против Австрия в 1848, кои тутакси се видяха нападнати от всичките славяни за самата причина, че тии гордо поискаха да ги удавят под изключителното име маджари и Маджарско царство. Народ, кой е имал свое прошествие, кой има своя писменост и своя народна книжнина, кой е веке почувствувал своя мила народност и кой е веке наумил да се бори един ден за своя

независимост с толковечните и силните си завладетели, не дава никак си да се онеправди и погази от малки и слаби съседни народи, кои истим начином ищат да отхвърлят несносната зависимост от главнаго и силнаго завладетеля. Той е в състояние да се съедини със стараго си завладетеля и да съвоюва заедно против новаго, доде го конечно съкруши. Такива примери се виждат доста в световната история, а най-нов е пред нас горенаведений маджарски бунт, де видяхме славяните съединени с австрийците, своите стари завладетели.

Има еще друго нещо, на кое може нашите братя сърби да облагат своите надежди, че могат да изиграят истата игра в Турска днес Европа, която изиграха пиемонтезите в Италия. Може би нихните тия надежди да се подхранват от някои си умилни погледи французшкой политици, кое ги накара и да се впустят в толкова безплодни еще и опасни приплетки със сюзеренската власт. Но ние знайме твърде добре тия умилни погледи на какви само основания им се метнаха от страни франции. Франция, а може би и Англия, показват, че ищат да подпомогнат такова едно сръбско движение, но само тогава, когато видят и се уверят, че всичките тия славянски народи в Турско са подпълно съгласни и съединени помежду си, щото да може Сръбското княжество, като имеящо веке полунезависим политически живот, да ги представя пред тия сили, кои може би тогава да му дадат първенство над тях, да одобрят военните движения против завладетеля. Но то не само че нищо еще основно не е направило върху това отгоре, но еще с неразмислените постъпки на своите политици, а най-паче на изтъпленатa си мнима интелигенция /образована част народа/ докарало е такива големи незадоволствия между най-важното и най-ближното му славянско племе, храбрите черногорци и ерцеговци, щото уравнението между двете династии е невъзможно, без да отстъпи една от тях своите права другои. Колкото за българите, ако и да нямат еще политичен живот, тии обаче досега не са се дали, нито щат се да тъй безусловно да се представят от сърбите пред западните сили. Не защото не желаят такова едно нещо, но защото ищат първо да додат до основни споразумения със сърбите и да знаят за каква бъдущност щат вниди в такова едно велико поприще, кое ще им стои твърде скъпо. Тии не са веке в онова състояние, както са били във време на първото движение сръбско и гръцко и в руските разновременни битки против турков, да тичат възторгно на бойното поле за кръста и за вярата само

и защото боят е против общия неприятел, да жертвуват живот и имение и после не само нихното отечество да не добие нищо, но еще да бъдат презрени от своите братя и нихните имена даже да не найдат никакво си място в историята на тях народи, коим са с неизказана храброст помогнали за независимост. Той тъмен век за българите веке проиде, тя мъгла невежества и несвестности се разиде.

Сърбите са мислили, а може би някои си еще да мислят, че българите са изгубили военний дух, чрез кого са в старост тъй славно отличавали, и че сега тии не са друго освен един миролюбив земеделски народ, кой от само себе си до никакъв успех независимости не може да доде. Това мнение е било общо в Сръбското княжество и оттамо е било разпространено и между австрийските сърби. Исто така и за духовното развитие българскаго народа твърде криви или никакви почти понятия доскоро не са имали тии наши съседи братя по езику и по вероизповеданию. Това же бе дало повод управляюпщм Сръбское княжество да си намислят, че те, имеящи полунезависим си политичен живот, могат да усвоят тойзи миролюбив и земледелчески народ и да съставяТ едно велико Душаново царство. Тая велика идея се роди най-напред в незрелите глави на интелигенцията им и тя почна да се разпространява и между простому народу, кой до него време не правеше разлика между българина и сърбина и в самите си песни и попредания признаваше и проповядваше, че неговите братя българи са имали свое царство в Търново и свои последни царюве Шишмана и Страшимира, че в Търново и в Охрида е била българска независима патриаршия и че нихний първи просветител св. Сава в Търново се е ръкоположил, тамо е починал, тамо е посветен и в Сърбия пренесен. Българските царюве и сръбските кралюве са имали понякогаж и сродства от брачни съюз и че като сръбската независимост пропадна на Косово поле със смъртта княз Лазарова под Мурада първаго, сина Баязитоваго. Интелигенцията се впусти еще по-далеко, тя почна да пише някакви си исторически отломки и да съставя някакви си драми от старите времена с явни укорения и презрения против българите, кое почна да възбужда в необразованите еще сърби една народна мързост. Българското народно име почна да се взема с една отвратност и някаква си отмъстителна помисъл. Интелигенцията навлече и неопитното правителство да обрати вниманието си за разпространение на границите не по правий и

естествений си ход към Босна и Ерцеговина, де живее негов чист сръбски елемент, но към Видин и София, сърцето на България! Присвоените в последните времена няколко окръжия, от Бълга̀р/ска/ Морава до Тимока, кои еще отчасти говорят чист български език, а отчасти помесан със сръбски, доказват явно наша реч и то е живо доказателство хода сръбской неправедной към нас политици. Видин се сматри и мисли от нашите братя сърби за тяхно неотбежно за в бъдущност притежание! Многи знаменити чиновници мислят и се надеят, че скоро щат виде сръбский байрак забит тамо и че щат завъртя сръбское коло по веселовидните му равнини! Но при всичките си тия блистателни мисли тии не могат отказа, че такъв един сияен подвиг без бракя бугари не може се извърши! Тии мислят и са уверени, че българите щат се повлече с тях, щат се би с общия неприятел, щат да храни и други потребности изобилно без никакво предварително условие и че тии като изкусни военни и познати юнаци щат ги управля и предводи на бойното поле!

в. „Бъдъщност“, Белград, края на лятото 1863 г.

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7413
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7413
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-10 11:58:35
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Постъп български

Георги Раковски

Георги Раковски

Постъп български

Братя, мили българи,
време веке дойде,
поприще ни с’ отвори,
Север повод ни даде,
Честний кръст ни води.

Четверовечно турск’ иго
юначки да съкрушим,
отечество мило, предраго
храборно да с’ освободим.
Род наш да се възроди.

Зелени златни пряпорци
да въздигнем високо,
в Марсово пол’ юнаци,
да внидем бързо, жарко.
Купно напред да вървиме.

Народна наша хоругва
лъва, отдавно заспала,
да събудим в дъбрава,
да добийме похвала.
С слава да го венчайме.

Природа ни подарила
с естествена храброст,
наука ни говорила
да я съдружим с мъдрост.
Сег’ е време драгоценно!

Сътворила в наша земля
крепки, високи планини,
да направим с добра воля
крепости там непристъпни.
На това място безценно!

Мъчители, кръвопийци
да отгоним далеч,
свирепи варвари турци
с остър пламен меч.
Свобода ищим прадедска.

Гъсти гори да бъдат
силно нам прибежище,
турски глави да падат,
трупове нихнъ игралище.
Да оттласнем силъ отоманска!

Кръв неповинна праведно
праотцем ми нашим
дъ отмъстим пристойно,
предели да съ отемним,
да бъде нам радост.

Миру же да покажим
яко билъ есми народ,
делом да потвердим
потомци на славен род.
Да съ изрине турска власт.

І-го февр. 1855 в Букурещ

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7402
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7402
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-10 11:53:41
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Привременен закон за Народните горски чети за 1867 лято

Георги Раковски

Георги Раковски

Привременен закон за Народните горски чети за 1867 лято

Върховното народно българско тайно гражданско началство, което се състои за тая година от седем лица: от председателя, подпредседателя и от пет върховни съветника, в събранието си, подир едно дълго и зряло размишление, решава и издава следний закон:

1. Народните горски чети имат да се предвождат и управляват всяка една от едного предводителя под името войвода и от едного знамянохца (байрактара), който ще бъде под заповестта на войводата.

2. Войводите ще се делят на три степени, т.е. тий ще бъдат първостепенни, второстепенни и третостепенни; тъй също и знамянохците им.

3. Първостепенните и второстепенните войводи щат се назначава от Върховното народно началство, а третостепенните, както и знамянохците, щат се назначава от Главнаго войвода, кому под управлението щат са подложени сичките чети, които щат се отправи за 1867 в Стара планина и другаде, додето борави неговата власт.

4. Всяк първостепен и второстепен войвода е длъжен да събере и състави своята дружина, като ги закълне и им предложи следните святи обвязаности: Който има желание да постъпи доброволно в народните горски чети, тряба да се с клетва откаже: 1-о от пиянство; 2-о от лъжа; 3-о от кражба между дружината; 4-о от курварство; 5-о да бъде на сичко послушлив на войводата и на знамянохци си; 6-о да не причини никакво си несъгласие чрез раздорни клюки и клевети между дружината; 7-о да не може на никакъв начин да се отдели от четата, додето не ги разпусне войводата; 8-о да се задоволи на оная заплата, която ще намери за добро да му даде войводата.

Който приемне сичките тия условия и се обвърже с прописаната клетва за пълното им съхранение, само той може да бъде приемнат в народните чети; иначе никой никак не ще се приема. Ако ли же някой си приемне с клетва тия обвязаности и се съпричисли в народните горски чети, а отпосле пристъпи една само от тия святи обвязаности, в такъв случай войводата ведно с знамянохца имат пълна власт да го накажат тутакси със смърт, като го обличат и докажат пред сичката дружина. Ако ли той подир престъплението си успее да отбегне ненаказан от войводата и от знамянохца си, тогава войводата чрез средствата, които разполага, длъжен е да изяви тутакси на другите чети, коиго са длъжни да употребят общо сичките възможни средства

да го накажат смъртия. Ако ли же и от тях сичките отбегне ненаказан, тогава остава тая грижа на Върховното народно началство да изпълни святая си длъжност.

5. Всяк войвода е длъжен да има списък редовен на четата, която предвожда, т.е. месторождението му, истинното му име и презиме, възрастта му, женен ли е или не, както и сичките черти на личността му.

6. Ни един инородец и иноверец не ще се приема под никакъв начин в народните български горски чети за тая година.

7. Първостепенните войводи имат власт и право да съставят нови чети в горите и да им назначават войводи третостепеннаго чина, като ги подложат под прописаната клетва и под настоящему закону.

8. Сичките войводи са длъжни да следоват направленията и наставленията, които ще им дава Главний войвода, кому под главното управление сички тии още бъдат.

9. Върховното народно началство ще обуръжи сичките чети и ще им набави сичките нуждни потребности за похода им, както ще им улесни хода и минуването за в Стара планина и обратно; при том ще се старае и грижи за тяхното безопасно зимовище.

10. Която друга чета българи би се появила в Стара планина, ако тя не покаже знака и лозинката, която ще се раздаде на народните горски чети от Главнаго войвода и ако тя друга чета не приемне да се подложи под настоящий закон, всяка от радните горски чети е длъжна да я удари и разбие; а турските чети въобще се удрят и разбиват до изтребление.

11. Войводите имат пълна власт да казнят смъртия всяко предателско престъпление, било сторено от дружината на горските народни чети, било въобще от кого и да е другиго българина.

12. Главний воявода е длъжен да държи непрекъснати преписки с Върховното народно началство и да дава отчет на сичките си движения и дела в похода си, както и във време потреби и нужди да изпроважда незабавно нарочно человеци чрез средствата, които он по особните наставления разполага.

13. В случай смърти (на дай боже!) Главнаго войвода, второстепенний първи войвода ще постъпи на негово място и ще следова същий ход на делата, коихто е следовал он. На място же второстепеннаго войвода ще постъпи знамянохца бившаго Главнаго

войвода; а знамяносеца второстепеннаго войвода ще бъде знамяносец Главного войвода. Ако ли се прилучи смърт второстепенному войводу, тогава Главний войвода ще постави на негово място своего знамяноxца, а знамяносеца второстепеннаго войвода ще постави себе знамяноxца; на негово же място ще нареди най-достойнаго момка отмежду дружината. Ако ли се прилучи смгърт третостепенному войвода, първостепенний и второстепенний войвода, както има власт изново да ги съставят и назначават, тъй и в такъв случай ще имат същата власт. Но в такъв случай прописаната клетва тряба да се подновява.

14. Никой войвода не може да се върне назад, доде се не срещне с Главний войвода и доде се не споразумеят с него за обратното минуване.

15. Сичките войводи са длъжни на първи позив Главнаго войвода да притичат незабавно на онова средоточие, дето ги он призове. Ако ли някой си не послуша тойзи позив и не дойде тутакси тамо, таковий ще се сматра за народен предател и ще се казни смъртия.

СМЪРТНА КЛЕТВА

Обряда на смъртната клетва, с която ще се кълнат постъпвающите в народните горски чети момци, е следний: ще се поставя един стол или друго извишено нещо, според мястото и времето, към изток слънца, пред кого ще се изправи бъдущий да се кълне, гледающ към изток; на стола ще се полага от дясна страна кръст, а от лява святое благовествувание (евангелие), от дясна же и от лява страна кълняющего ся ще стоят двама войводи или двама знамяноxци, или двама избрани момци от дружината с голи ножеве, сключени над глава му, дясна му ръка ще бъде положена на кръста, а лявая му на святое благовествувание; а едно трето лице, стоящо пред него, ще чете велетласно клетвата и кълняющий се ще я изговаря реч по реч:

„Заклевам се днес пред бога на честний кръст и на святото благовествувание, че ще удържа сичките святи обвязаности, които ми се съобщиха и четоха в закона. Светлото слънце нека ми бъде свидетел, а храбрите юнаци с острите си ножеве да бъдат мои казнители в моето престъпление.“

Като се изпълни този обряд, заклевший се ще се прекръсти три пъти и ще целуне честний кръст и святое благовествувание, а

свидетелите на клетвата му ще го поздравят братски и щат го причисли в народните горски чети.

1867 г. Голям сечко, 1

16. Ако някой си от дружината дигне ръка против войводата или против знамянохца, или против и кого да е от четата, сички съгласно са длъжни да го накажат тутакси смъртия.

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7421
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7421
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-10 11:58:35
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

ПРѢСЕЛѢНИЕ ВЪ РУСИЯ
или
РУСКА-ТА УБИЙСТВЕННА ПОЛИТИКА ЗА БЪЛГАРЫ-ТЫ.
отъ
Г. С. Раковский.
(Съ предисловие отъ З. Стоянова).
Издание на в. „Независимость".
СОФИЯ
Скоро-печатница на К. Т. Кушлевъ.
1886.

Една забранявана и малко известна книжка на Георги Раковски за руската антибългарска политика

Брошурата си „Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите" бащата на българската национална революция Георги С. Раковски отпечатва през 1861 г. Повод за нея е постигнатото споразумение между руското правителство и Високата Порта за преселването на българското население от Видинския край в пределите на Южна Русия и размяната му с татарско и черкезко население. До тогавашния момент никой не е разкривал и бичувал така директно руската политика спрямо българите и спрямо другите народи, живеещи в нейната територия. Със словото си, нетърпящо никакви възражения, и основаващо се на фактите и на собствените му наблюдения, Раковски потвърждава думите на Карл Маркс, който по това време определя Русия като „тюрма на

народите”. След публикуването на тази брошура и на статиите си за руската политика Г. Раковски е обявен за персона нон грата от руските власти и му е забранено да пътува до Русия и да пребивава в нея.

Текстът на брошурата предаваме от публикацията на Захари Стоянов от 1886 г., който в кратко встъпление не само дава подробности за нея и за Раковски, но и разказва за руската политика и през следващите 25 години, последвали книжката на Раковски и достига до времето на Съединението на Княжество България с Източна Румелия. През 1922 г. проф. Михаил Арнаудов я публикува за трети път, като я включва в еднотомното издание на съчиненията на Г. Раковски. В предговора си към брошурата проф. Арнаудов дава нови сведения и прави ценни уточнения както за нея, така и за събитията, които са предизвикали Раковски да я напише.

Тъй като двата предговора - този на Захари Стоянов и този на проф. Михаил Арнаудов взаимно се допълват и биха представлявали интерес за днешните ни сънародници, ги включваме като неразделна част от новото публикуване на тази ценна и недостъпна брошура на големия революционер, поет, писател, историк и етнограф. При публикацията й проф. М. Арнаудов я разделя на две части – „Руската политика за българите” и „Къде отивате българи?”. Този начин на публикуване сме изоставили и Ви я предлагаме във вида, публикуван от З. Стоянов, който повтаря оригинала.

Смятаме, че нещата, които някои от вас ще прочетат тук за първи път, ще ви накарат да се замислите над редица събития от нашата история, които до сега са премълчавани или преиначавани. Надяваме се, че ще потърсите и прочетете във връзка с описаните събития в брошурата и спомените на Иван Касабов и писмата на Раковски до Йосиф Дайнелов, както и неговите кореспонденции във вестник „Дунавски Лебед”. За чест на нашия учител академик Димитър Косев искам да отбележа един малко известен факт. Когато по тези въпроси не можеше да се говори през 1972 г. в Софийския университет, той ни водеше специален курс по проблеми на Българското възраждане. Тогава за пръв път чухме за тази книжка и я прочетохме. Но думите на големия учен и до сега съм запомнил, че това произведение на великия Раковски след неговата смърт е издавано само два пъти, и то когато България не е поддържала дипломатически отношения и се е противопоставяла на Русия. От него тогава научихме и за съществуването и на книжките на д-р Иван Селимински, засягащи също въпроса за преселването на българите в Южна Русия след Руско-турските войни и за руската политика спрямо българите и отпечатани в недостъпните му днес книги в „Библиотека д-р Иван Селимински”. За д-р Селимински проф. Арнаудов написва и отпечатва също една блестяща и забравена днес биография, която ние като българи би трябвало да познаваме. За сведение на читателите искам да посоча, че брошурата на Г. Раковски не е намерила място в новите издания на неговите съчинения след 1944 г. и беше изоставена с надеждата и да бъде забравена.

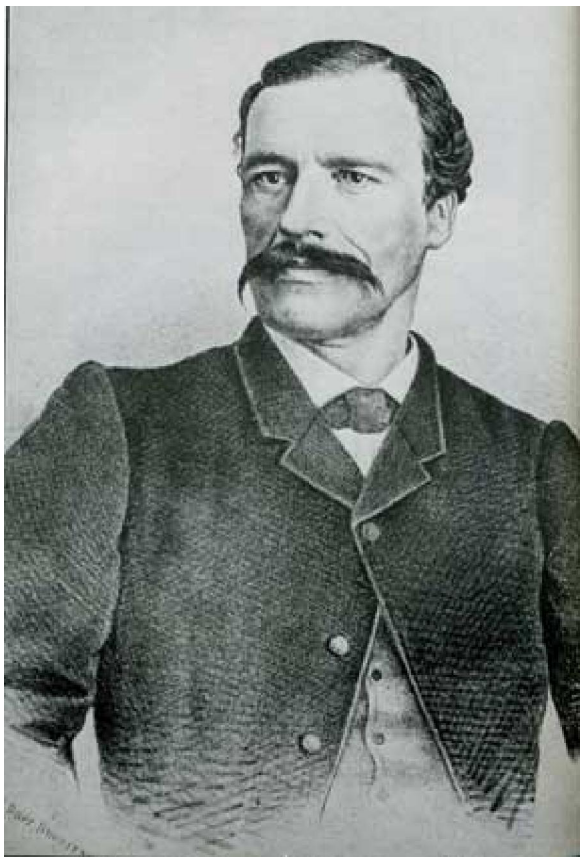

Георги С. Раковски

ПРЕСЕЛЕНИЕ В РУСИЯ, ИЛИ РУСКАТА УБИЙСТВЕНА ПОЛИТИКА ЗА БЪЛГАРИТЕ

Преселение в Русия (1861)

Предговор на проф. Михаил Арнаудов

Тази малка брошура е напечатана анонимно, без означение на място и на година – по всяка вероятност в Букурещ, през май 1861 г. Тя има 15 стр. и носи заглавие „Преселение в Русия, или Руската убийственна политика за Българите." В предговора на II изд[ание] от 1886 г. Захари Стоянов приема, че тя е писана в 1859 г.; а в екземпляра, що имаме на ръка, Д. Хр. Попов от Турну Магуреле, Румъния, бележи: „издадена от Г. С. Раковски в год. 1858" и пояснява: „тая пропагандическа брошура, от която само аз съм раздал тогава неколко хиляди, между преселенците..." Но единият и другият грешат в датуването по памет, и най-добре личи, при какви обстоятелства и кога е писал Раковски брошурата си от кореспонденцията му с Йосиф Дайнелов в Цариград и от статиите на „Дунавски Лебед". В тая кореспонденция, под 18.IV., 17.V., 21.V., 29.V.1861, Раковски бичува жлъчно руската политика по преселването на българите, като поменава и изпращането на Теодоси Икономова в Букурещ с особена мисия, която Ив. Касабов разкрива в спомените си: да отпечата, именно, тайно съставената брошура на Раковски. А в „Дунавски Лебед" от 15 авг., 3 окт., 10 окт., 25 окт., 7 ноем. и 21. ноем. 1861 г. са поместени редица дописки и бележки, в които се описва от очевидци тежкото положение на преселените в Южна Русия българи и се проклинат агентите за това преселване, между които попада и Захари Княжески.

Повод за написване брошурата дава съглашението между Русия и Високата Порта, да се изселят българите от Видинско. Ферман в тоя смисъл бил прочетен и в Битолско, но докато македонските българи отказвали да напуснат отечеството си, видинските – подбуждани от руски агенти и насърчавани от турското правителство и от подкупени български оръдия – захванали да се изселват вече. „Това е едно чисто убийство за български наш беден народ от страни Руссии", възклицава Раковски – и с пламенно слово и с дела иска да осуети вредната агитация. Сърбия също била недоволна от настаняването на татари в пограничните й области („това е разерило сички Сърби," пише Раковски в писмо от 21.V.1861), затова министър Христич отпуснал на Раковски

средства за отпечатването на брошурата, насочена против преселването (срв. Касабов, Моите спомени, 17), а сам Раковски – оставяйки грижите по печатане и корегиране на брошурата на Теодоси Икономова, който отишел за тая цел в Букурещ (за да не се изложи Сърбия пред Русия, като се напечата брошурата в Белград) – заминал да действува лично в Русия, та дано отклони руските власти от техното намерение. Въпреки обещанието си, генерал Стремоухов в Одеса не прекратява политиката на преселването, и тогава Раковски открива чрез колоните на в. „Дунавски Лебед" нов поход против Русия – в духа на издадената и пръснатата между българите в Румъния и в България брошура. В една записка до княз Горчакова, министър на външните работи в Петерсбург, от 8.XII.1861 г., Раковски обяснява целта на ходенето си през м. юли в Одеса – „да моли и докажи генералу Стремоухову, чи това приселение е разорително за българите, а пагубно за Руссия и да даде Негово високопревъсходителство инструкции Видинскому консулу да пристани веки да действува на това"; изтъква освен това, как „напротив еще по-деятелно почна да се работи на това приселение без да имаше даже и най-нуждни приготовления за тойзи несчястен транспорт, поради кое починаха толкова невинни души, жени, дечица и мъже еще в пътешествието." – Нека забележим, че стари видинци и сега си спомват за това ходене в Южна Русия и за връщането си от там, поради разочарование от условията на живота. Езикът на брошурата – покрай всички присъщи на Раковски особености – показва и някои черти, които го сближават доста с живата разговорна реч. Това би могло да се дължи или на желанието на автора, да бъде по-добре разбран от читателите си, прости българи, или на влияние от страна на Теодоси Икономова, когото Раковски натоварва да се грижи за отпечатването и когото някои съвременници сметат дори за съставител на брошурата. Вярно, обаче, е първото, тъй като в Архива на Раковски е запазен оригиналният ръкопис на автора, от гдето се вижда, че менен при печатането е тук-таме само правописът. Този ръкопис е озаглавен: „Приселени в Русия или Руската убийственна политика за Българити," и обхваща 23 страници, подписани на края от „Един Българин." Преди да напише брошурата, Раковски нахвърля един план за нея, запазен също в Архива. Този план, озаглавен „Разположение за брошура – Руская убийственна политика за Българити", има следното съдържание: „Увод. Разделение. 1. От старости каква наклонност е имала Руссия т. е. да завладее България. Волжански Българи завладяла. От Светослава до Великаго Петра. Как е ишла. 2. От Великаго Петра до днешнн времена що е вършила с Българи. Във военни времена силом ги е приселвала, и в мирна чрез интриги ги е придержвала, (Примери). 3. Какви пагубни и разорятелни следствыя ще произидат от това приселение. (доказатълства). 4. Как живеят в Руссия беднии народи."

Тук препечатваме целата брошура, като я разделяме за удобство на две глави.

Публ. в Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов.

София, 1922, с. 471-473.

Георги С. Раковски

Преселение в Русия, или руската убийствена политика за българите

(С предисловие от З. Стоянов)

Тъжни времена прекарва днес нашето отечество България. Като оставим настрана сестра Сърбия, Священний троен съюз, в който участвуват тримата императори и който има за цел да варди да не се пролива капка човешка кръв - всеки честен човек, който може да мисли и да разсъждава що годе, ще се съгласи с нас, че най-големий ни неприятел днес е официалната Русия.

Няма пакост, няма мерзост, даже и подлост, които да не е пуснала в ход тая държава начело с нейний Гирс и Катков от 6-ий септември насам, т.е. от тоя знаменит ден, когато ние почнахме своето истинско политическо и самостоятелно съществуване. В Цариград ли, в Пирот ли, в Букурещ ли, се засмее и български Бог, руското правителство тича да свари да разваля и да пакостничи. Ако то днес иска, щото Румелия да си остане пак пашовска страна, а байонетите на българските синове в един прекрасен ден бутват дипломатическата мастилница на Гирса и му изкривяват ченето, то това същото правителство забравя своите първи думи и предлага вече Сан Стефанска България. А защо я то предлага? Защо такава глупа непоследователност? - „Желае ни доброто; не ни е забравила", отговарят кокошите умове, в това число и ония наши изменници братя,

които си продават съвестта за монетата чистаго серебра в руското консулато. - „Вие сте идиоти", казваме ние. Руското правителство желае две неща. Първо, да протака работата, да ни държи във военно положение, което е убийство за България, та дано в тия усилни времена се появи някое негодувание помежду ни, и то, руското правителство, като всяко покровителско, да каже: „Ето че без мене не могат българите; дайте ми воля да отида с моите камбани, камшици и бесилки да наредя работите." Второ, че като стане съединението, както и да е, извършено само от българи, то руский пловдивски консул ще може да интригува само между калугерите на Шипченский манастир, няма той да управлява вече Румелия, не ще има възможност да сее разврат и да проповядва шпионско-полицейските начала на страшното III-то отделение.

Лъжат се ония, които мислят, че руските дипломати са по начало против съединението. Те са готови днес да направят това съединение, но забележете, те да го направят сами, а не и българите. Те желаят, щото това съединение да го донесе някой беломустакат генерал, с покрити гърди от ордени, някой Обручев или Сомов, когото да срещат по всичките градове гологлави с хляб и сол, с камбани и молебен, а той да се надува, се да излизат само из устата му думите: „так приказано", „не разсуждать", „не бунтовать", „воля Его Императорского Величества такая", „ви народ неопитний", „вие трябва да слушате и се покорявате", „има за вас кой да се грижи" и пр., и пр. А руский консул върви подире му и му шепне на ухото: „Прибавете още на тия братушки, че аз като минувам из пазара, трябва да ми стават на крака, думата ми да не правят на две, името ми да бъде свято във вестниците им, да се пише с големи букви." По-нататък следват руските инструктори-офицери, облечени парадно; по-главните от тях шепнат на генерала да доведе до сведение на непокорните братушки, да не търсят от тях оправдателни документи, а по-долните чинове се зъбят на гологлавите братушки и казват: „Познахте ли сега какво значи Русия? Един път проливахме кръв, сега пак ви носим наготово съединението, а вие, пършивци, само печелите парички и викате „урра". А братушките цъфнали и не забързали. С турена на гърдите ръка, с тяло прегънато като въпросителна, хилят се като заклани и казват: „благодарим на Ваше Високоблагородие, ние сме ваши деца, Русия ни е майка. Колкото Ваше Високоблагородие сте повече в България, толкова по-много се обажда и наший алъш-вериш." „Так, так", отговаря високото благородие и издрънчава от удоволствие своята обкована със сибирско сребро сабля. А камбаните гърмят ли гърмят!

О, пусто да остане подобно съединение! Ние го нежелаеме и на най-върлите си душмани. Джанъм, ние искаме да имаме история, минало, свои герои, наше „урра". Как не могат да разберат това московските славянофили? Ревне ни са, ей така, щото между безбройните чужди паметници по всичките краища на отечеството ни да има запазено и едно кьошенце наше, българско. Искаме да видим ние, че между различните площади и улици на градовете, украсени с имена: „Московска", „Александровска", „Аксаковска", „Паренсова", „Гуркова", „Славянска", „Николаевская", „Невская" и пр. да блещука и нещо като: „6-ий септември", „Сливница", „Драгоман", „Батенберг" и т.н. Лошо ли искаме? Лошо-добро, искаме си го у нас, дома, на бащиното си свято огнище. Чуждото ние не щеме; но желали бихме, щото и чуждите да си подръпват покровителската ръчица от нашето, защото тя може и да бъде опарена, не основана на много закони, а в такъв случай, християнската любов почва да капризничи...

Но хората, които са унищожили Полша, Малорусия и Бесарабия, не искат да слушат. Турили един път те намерение да правят от България Задунайска Губерния, нищо свято не ги спира. „Всяко тържество на България е смърт за Русия", пишеше в един брой на „Русь" покойний екзалтиран славянофил Аксаков, за когото се проляха толкова сълзи в Софийското книжевно дружество. „Какви са тия Крумовци, Симеоновци и Борисовци? Разве не можеше и без тях?" ... пишеше същий тоя Аксаков по повод на княжеската прокламация към българските солдати, в която се казваше: „Вие, синове и потомци на Крума и пр." Виждате доколко е жесток бил горещий славянофил. Негова милост желаял, щото ние да се не обръщаме към нашето минало, да заместиме името на Крума и Симеона с Ивана Грозний и с Екатерина Вторая. Но ще да кажат мнозина: „Русия беше, която ни освободи." Да това е вярно, това е велико събитие, ние сме благодарни на покойний Александра II, името му ще бъде у нас свещенно до века, благодарни и признателни сме на целий руский народ. Но трябва ли да бъдем благодарни и за това, че Русия ни освободи, за да ни зароби отново - нещо, което тя доказа вече от 6-ий септември насам? Ние сме благодарни на руский народ,

който никога не ни желае злото, защото е удушен повече от нас, както бяхме в турско време; благодарни сме и на покойний император; но не и на днешното руско правителство, състоящо се от 5-6 души узурпатори. Това правителство иска да ни глътне. Не го искаме, защото то има: бесилки, Сибир, Сахалин, III отделение, тюрми, нагайки, камбани, шпиони и прочие. Ако то иска да има с нас братски и человечески съюз - добре дошло. Но то иска дружбата на вълка с агнето!...

В днешно време, когато това правителство, състоящо се от Гирса, Толстой, Победоносцев, Катков и пр., е подигнало върху ни чисти и нечисти средства, когато то иска да ни задуши с една лъжица вода, гдето се е казало, когато неговите безконтролни рубли се пръскат безбожно из България за цели беззаконови и погански - ние намислихме да обадим на читателите си мнението на Г. С. Раковски, как той е гледал на официална Русия и на нейната политика. А кой е Раковски - срам ще бъде за всеки българин, ако не отговори, че той е българско светило, че той се е мъчил и трудил за България цели 25 години, че той е вече умрял (за да не кажат (Цанков и Икономов, че е бил радикал и анархист), че миналата година му се донесоха костите в София, на които се поклони целият български народ. Тоя Раковски е написал брошурата под заглавие: „Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите", която брошура днес предлагаме на читателите. Тая брошура е написана в 1859 г., когато е почнало преселението на Видинските българи, печатана е за първи път в „Дунавски Лебед" като подлистник. Тя е писана в такива времена тъжни и усилни, когато България е била неизвестна, когато сме нямали княжество, войска, Сливница, Пирот, когато само той, един Раковски, е бил защитник на България. В такива тежки времена той пак не е казвал: „не му е времето, трябва да се помълчи, да не закачаме Русия", както днес обичат да философствуват нашите дипломати. Поклон върху праха на великий български мъченик, че и в днешните времена можем да си послужим с неговото име. Като народ ние можем да се гордеем, че всичките ни народни деятели и патриоти: Г. Раковски, Л. Каравелов, В. Левски, Хр. Ботйов, А. Кънчев, П. Волов, Г. Бенковски и пр., са били против официална Русия. Никога те не са апелирали към нея, защото са знаели, че нейний камшик повече боли от турския...

Русчук, 1-й март 1886 г.

Захарий Стоянов

Заб. - Ний препечатваме буквално брошурата на Раковский, като спазваме и нейното оригинално правописание и език.

З. С.

Няма по-свято нещо на света от милото отечество всякому.

Человек да е първи път видял небесната светлина, прибързан е на него място като от някоя си очарователна сила, която го тегли непрестанно тамо, щото може се каза, че тая сила става в него като един естествен нагон. Всеки, който се е за малко време отдалечавал от месторождението си, познава тая сладка наклонност, която с никакви речи не може се изказа пристойно.

Человеците, доде са още живели в диво състояние и са се преселили от един предел на други, скитающи ся, не са усещали толкова тая наклонност към месторождението си; но откак са почнали да се заселват и да живеят постоянно на едно място, да си правят къщи и покъщнина, да зидат храмове, да се молят Богу, да си сеят лозя, градини, ниви и проч., от тогава тая наклонност се е преобърнала веке в силна любов и в техните сърца е станала една страст, щото всеки да предпочита да жертвува и живота си, от гдето да пропусти другиго да потъпче милото му месторождение и отечеството му.

Человек же, който ся скита от едно място на друго, оставя месторождението си пусто и не ще да знай нищо за общото си отечество, той е подобен на едно безсловесно животно, което живей на света само и само да се прехрани. Такива человеци са укорени от сичкия свет и назовават се с презрение скитници! Руското правителство, кое досега лъстеше нашите добродушни Българи със сякакви лукави и лъжовни обещания, днес вече открива булото си и явно показва убийствената и злобната си политика към тях. То е наумило и труди се с всичките лукави и безчестни средства да разори и опустоши милото ни отечество България и да уникакви нашата народност, самото нам скъпоценно и свято наследие! Руското правителство с предателски начин е успяло да издействува ферман от Портата, в който му се допуща да преселва Българите в своите омразни пустини. От него

подкупени безчувствени някои си Българе скитат се по бедна България и мамят простодушнаго народа да се пресели в Русия, като му правят много лъжовни и мечтани обещания!

Във Видинската бедна област тия народоубийци са успели да придумат и измамят множество челяди и във Видин се е отворила явна канцелария, де ходят тия окаяни Българе да се записват за преселение в Русия, като им дават и нещо си пари да ги заловят по-добре и като ги заплашват лъжовно чрез подкупниците си и от страна уж на турското правителство, че ако не се преселят в Русия, щат ги пресели после насила в Азия. Лъжа лукава! Само да измамят простаго народа да се пресели.

Длъжност свята към милото ни отечество налага ни да открием простодушному народу какво нещо е тая Русия и нейното мъчителско монголско правителство, и какви вечни мъки ги чакат, ако са тия излъжат и идат да влязат в нейните железни нокти. Но преди да дойдем на този предмет, нужда е да покажем в кратце нашим братям какви неприятелски сношения е имала тя още от стари времена с наши праотци и как ся е сякога старала да ги завладей, какви же злини им нанесла досега за награда и що са я тия кръстили и първите начала образования й дали.

Послушайте, братя Българе, а особено вие от Видинска област!

Русите са били един най-див и най-варварски народ, както са си и досега останали такива в най-голямата си част.

Българите са ги най-напред покръстили, дали са им писменост, свещеното писание и първото образование. Това е познато беки от сички свят и техните учени го признават. Но какво благодарение са отдали тия на Българите за това благодеяние! Ето:

Разорили и завладели волжанското им пространно царство и порусили досущ тамошните българи, като им наложили насила езика си.

До времето Великаго Симеона, Царя Български, южните страни на Русия, които днес назовават Малорусия, са били населени се от Българи, съставяли са част от Българското обширно царство, но и тия са паднали в руските мъчителски ръце и днес са досущ порусени. Освен историята, коя свидетелствува, техен език, песни и обичаи са още живи доказателства за това. Те още не приемат да се назовават и Руси!

Руското царство от времето княза им Светослава (969-976) е почнало да се усилва и да напада явно на Българите. Той, Светослав, като го бяха наели със заплата Българете да дойде да им помогне против Византийците и против царя им Петра, Симеонова сина, защото той беше се сродил с Византийците и държеше тяхната политика, той, руският княз Светослав, щом влезе в България, почна да плени и да граби и поиска му се даже да я завладей, щото ония, които го бяха призовали на помощ, обърнаха се против него, изгониха го от България с помощта на Византийците и най-после Българите в Южна Русия, на Днепра река, избиха му всичкото войнство и него самаго.

От време же того Светослава до време Великаго Петра Българите Никакви приятелски сношения не са имали с Русите. Великий Петър Първи е почнал да мисли как да разпространи влиянието си в България и той е начнал да интригува против Влахо-Богданските князе, кои бяха до него време Българи, а именно против Кантимира, Молдавского Княза. Той, злочестивий княз, измамен от руската злоба и лъжлива политика, биде принуден да остави Молдавското княжество и да прибегне в Русия, от дето на малко остана да го предадат неприятелите му на турците!

От тях времена, като почна да слабей Турция, Русите почнаха често да минуват Дунава и да разоряват бедното ни отечество. Колкото пъти руските войски са минували Дунава, най-големи опустошения и разорения е притърпяло нашето бедно отечество. От една страна, необузданото тогавашно нередовно турско войнство е пленило, клало, грабило и робило Българите, а от друга страна, руските войски, още по-свирепи и по-немилостиви от Турците, опустошавали са лозя, ниви, грабили овце, говеда и горили Българските градове и села! А кога са се връщали, или победоносци или победени, карали и отвличали са насила по няколко хиляди български домородства и заселвали са ги в обширните си пустини! От тях времена се нахождат чак в Харковската губерния множество заробени Българи, които още не са си изгубили съвсем езика; тия са днес крепостни роби, които ги продават притежателите им (спахии) един другиму си като овци и говеда!

В 1812 г., кога бяха минали руските войски в България и бяха достигли до Шумен, от една страна, Русия издаде прокламация на български език (печатана в Букурещ) и възбуждаше

Българите да станат против Турчина, а от друга страна, гореше градищата и селата им и насила прекарваше няколко си хиляди челяди през Дунава!... В тех времена са изгорени от Русите Разград, Арбанашко велико село, Свищов, Русчук и други много градове и села, които развалини и разсипни още до днес се виждат! Много же старци помнят и проповядват с кървави сълзи тях времена.

В 1828 г., когато Дибич премина Балкана и достигна до Одрин, пак същото последва. От една страна, подбудиха някои си Българи да вземат участие в боя и да се смразят с Турци, а от друга - немилостивите Руси си свършиха работата, опустошиха като скакалци тях места, отдето поминаха, отвлякоха пак няколко хиляди домородства Българи в пуста си Русия! Множество от тях разорани села в Руманя и от тая страна на Стара планина се още и до днес виждат в бурен и трънак обрасли! В 1854 г., пак щом минаха под Силистра, не забравиха да издадат прокламация, подписана от Паскевича, и искаха да подбудят Българите да се дигнат против Турчина, а от друга страна, бяха приготвили и закони, по които да владеят България, ако черна съдбина бе я покорила тям. Но щом се видяха победени, не забравиха да се ползуват от обичайния си лов и тъй отвлякоха пак със себе си тринайсет тысячи домородства в Бесарабия.

Всякога проклета Русия, когато е имала бой с Турция, лъгала е бедните простодушни Българи, че уж за тях отваря такъв бой и че уж тях иде да освободи! Но нейната цел всякога е била да им разори милото отечество и да ги преселва малко по малко в земите си. Нейната злобна политика се познава твърде добре и от това, щото тя ни в един си договор с Турция нищо добро не е споменала за Българи, ако и да е имала най-добри удобности за това. Тя всякога е само своята политика гледала, а собствено за завладетелните си планове е имала грижи, как по-добре да ги приложи в действие. На това тя, освен лукавщини, безбожно е употребявала за оръдие и православната вяра и ползувала се е от по-набожните и простодушните Българи, които в тях времена са гледали на нея като на един спасител! (Ами днес какво правят? Всеки човек, българин, който мисли надалеч и разсъждава, бил изменник според тях. «С нас е народът», казват те, т.е. онези, които не знаят руския камшик. З. С.) Тя най-много е противодействувала, в последните дни, и на нашия свещен за духовенството въпрос и употребила е всички лукави средства да унищожи това народно искане, та да останат Българите пак под гръко-фенерското духовно робство; защото тя знай, че ако Българите добият независимото си свещенство, то не ще й веки допусти да мами и разорява български беден народ, както е досега струвала и днес струва. Сега вече откак я победиха Европейците под Севастопол и й откриха слабостите пред цял свет, тя обърта веке друга политика и с пари и лъжи мами простодушните Българи в мирни и тихи времена да се преселят в нейните омразни пустини, да ги зароби вечно!

Българите, кои се излъгаха и отидоха в 1828 лето, като усетиха какво робство ги чака, по-голямата част останаха във Влашко и Богданско и от тамо се върнаха назад още преди танзимата в Турско, во время султана Махмуда, който изпроводи тогава и едного си чиновника с пари да им помогне. Това бе издействувал покойний княз Ст. Богориди. Също и ония, които бяха минали в 1854 г. и отишли чак в Бесарабия, като видяха руското робство, върнаха се назад в 1856 лето, подпомогнати от Парижкия мир. Къде отивате вие, мили братя, Видински българи! Знайте ли вие Русия каква е? Знайте ли какво робство и какви вечни мъки ви чакат тамо? Защо се не посъветувахте с ония Българи, които са били тамо, да ви разкажат къде и в каква яма искате да се хвърлите? Ето какви злини ви чакат тамо:

Като се преселите от този въздух (хава), на когото сте родени и научени, с вашите жени и малки дечица, доде идете на онова място, половина ви щете измря и погина по пътя, а доде привикнете на тех блудкави и горчиви пустинни води, Бог знай колко ще останете! Това е веке знайно от цял свет, че кога человеци или животни си менят въздуха, на когото са се родили и научили, трябва непременно да пострадаят с живота си. Земете за пример Татарите, които са пред очи ви, и вижте колко са измрели и колко още мрат откак са се преселили! А те са дошли на добър и здрав въздух, на плодовита и весела земя; ами вие, като идете в ония диви пустини, дето няма ни вода студена, ни шума зелена, ни трева цветовита, на едно пусто от бозалък покрито диво поле, дето не може человек нито една трънка да види израсла! Сички в такова едно място ще се разболейте и повечето от вас ще измрат! Какъв тежък грях вие, мили Българи, земате отгоре си? Можете ли понесе вий тойзи грях? Вие ставате убийци на децата си, на домородствата си! Можете ли вие в тех

голи и диви пустини да направите тутакси къщи, да набавите покъщнина и да се закриляте от оная свирепа и люта зима, която става по тех диви места и ще ви найде без покрив? Я! смислете за колко години и с какви разноски и трудове можете направи ония къщи, покъщнина и потребни пригради, които сте тук нашли от баба и от дядо, или сте сами с толкова мъки направили? Ами отде ще земете и вещество (кересте) за тях, като тамо е пуста и страшна пустиня и не растат нито тръне, както казахме? Тамо не ви остава друго, освен да изкопайте дупки в земята и да живейте като къртици (слепи мишки), или да си изкопайте гробове и да се закопайте живи! Де остават ваште хубави лозя, ливади, ниви и райски градини? Де остава оная зелена и гъстолистна шума, оная гъста гора и прохладните й сенки? Няма веке да ги видите, не ще ги сънувате на съне и ще си оплаквате дните!

Тия пари, що ви обещава и ви дава сега лукавото руско правителство, за да ви измами, са нищо при такива потребности и нужди, които ви чакат тамо, и те се твърде лесно разносят. С тех пари Русия ще ви завърже с железни вериги тъй силно, щото като станете нейни черни робове, ще ги заплащате вие и потомците ви с кръвта и с живота си? А ето как ще ви настанят, щом идете тамо: Ще ви продадат и споделят на някои си спахии (помещики), които, като ви определят по една част земя да си направите по-прости и по-бедни още и от цигански колиби, ще ви карат насила с кнута (бич руски) деня и нощя да им работите като коне, само за едно облекло и за една прехрана? Кожи необработени и черен като земя хляб! Вие ще бъдете техни вечни роби и те ще ви продават един другиму си като добитък, когато им скимне! О! какъв срам за вас! Тамо няма уплаквание пред никого си; защото от онова място, в което ви заклещят един път, не можете ся веке помръдна наникъде!

! смислете, мили Българи, какъв тежък грях навличате на себе си, като отивате сами самоволно да заробите домородствата си? Де оставяте дядови си и бащини си гробове? Техните души и сенки щат ви преследова дето идете и щат ви всякога мъчи душевно, като ви говорят:

„О, неблагодарни синове! Де оставихте нашите кости? Кой ще да ни прелива и посещава гробовете, като вие ни оставяте! Ние сме ви родили и отхранили, оставили сме ви домове, лозя, ниви, ливади и други домашни потребности, а вие, о, неблагодарни синове, оставяте сичко да запустей и отивате в оная пуста и омразна земя, за да си пъхнете вратовете в железен ярем! Каква нужда, какви насилия ви накарват на това скитничество? Знайте ли вие, че ние сме претърпели повече от четиристотин години, от Делии, от Кърджалии, от Капасъзи, от убийства и грабежи - и пак сме увардили бащино си свято огнище. А вие днес, кога веке сичко се преобърна в мир и тишина и настанаха добри времена, за голи само обещания, що ви прави Русия, бягате и се преселяте, ставате убийци на сами себе си, на жените си и на децата си! О! Вашите души на онзи свят щат ся казни за това във вечните мъки и в пъкъла! А телата ви ще теглят на тойзи свят от руското робство и с кървави сълзи ще прекарате злочестий си живот."

Не е ли срамота за вас, о Видински Българи! Да ви заменят с Татарите и да правят с вас трампа, като с някои си коне или волове! Я! вижте ги тех Татари в какво бедно състояние ги е докарала немилостива Русия! Те, мислите, от добрина ли са се преселили оттамо? Не можете ли, окаяни, да разсъдите дотолкова и да разберете, че и вас ще ви докарат още в по-жалостно и по-окаяно от тях състояние! Те, както ги гледате, просят и чакат други да ги прехранят и досега са измрели половината им! Не ще ли изпатите и вие същото? Но те се намериха между вас, народ земеделски и работлив, ами вие в руските диви и голи пустини, при кого ще прибегнете и от кого ще поищете нещо си? ...

От каква неволя се преселявате? Я, размислете, преди петнайсе години какво е било в България, а сега какво е. В царствуването на Султана Абдул Меджида от ден на ден се ублажава състоянието на раите и ако по негде си още са останали някои си злоупотребления, тия не стават по царска воля, но и тия полека-лека щат се изтреби и изглади. В кое же царство не се нахождат злоупотребления, чинени от чиновници? В Русия чиновниците най-големи свирепства и варварщини чинат над бедния народ и мислите ли че то сичко дохожда до царските уши? Никога!

А в Русия освен голите и дивите пустини, както казахме по-горе, чака ви онова тежко робство, от кое никога не можете ся веки отърва!

Можете да кажете, че ви заплашват и вие затова се преселяте: това е една ваша най-голяма слабост, ако вие с едно голо и просто заплашване оставите бащино си свято огнище, къщи и

покъщнини, имане и добитък, такава плодовита и благоразтворена земя, която нашите онези храбри и славни праотци с толкова кърви са добили и бранили и преславно име оставили - да оставите сичко това блаженство и да идете на пусти места, дето ви чака най- голяма бедност и още вечното робство! Тая ваша постъпка, ако я направите, от всякого ще се укори и вие ще бъдете укорени и поругани от цял свят. Никакво заплашване, никакво насилие не треба да ви поколебай от местата ви, на които сте се родили и отхранили, на които сте нашли толкова добрини от славните си прадеди и на които лежат и почиват нихните кости. Никой не може да ви насили да оставите имането си, но и ако такова нещо си се опитат да ви направят, което никога не вярваме да бъде, вие треба като юнаци да предпочетете да пролейте кръвта си над гробовете на дедите и бащите си, а не да бегате като жени и мършави человеци.

Треба да знайте още, че Н. В. Султана не допуща, а и европейските сили не оставят такива насилия да станат над християните; тия времена веке минаха, когато се допущаха такива беснила. Примерът нека бъде на това нам Сирия, дето щом се появи такова нещо, Султана и европейските сили тутакси изпратиха войски в помощ бедним християнам, умириха сичко и наказаха с най-люта смърт убийците християнски. А що треба Сирия за пример, и вие сами, Видинските Българи, знайте и помните още, че преди няколко години, щом се появиха и между вас размирици, Н. В. Султана и другите сили не оставиха необузданите некои си Турци да ви изколят и мъчат, и тутакси се сичко умири и оттогаз насам не можете го отказа, във ваша Видинска област много по-добре стана и не ви веке тъй мъчат спахии и други Турци, както е било от по-преди.

Ние се надейме че ще дойдете в съзнание и щете послуша гласа на един ваш съотечественик, който ви казва и съветова сичко това от чиста българска душа, и ако сте се някои си записали да идете в пуста и варварска Русия, ще се откажете от тая лудост, която ще ви зароби с децата ви и жените ви вечно. А ония, които са ви на това излъгали и наклонили, ще ги изгоните из помежду си, като подкупени оръдия руски и като черни предатели милаго ни отечества. (Както днес ония, които са получи звонката монета от консулатото и ходят да лъжат простите хорица. З. С.)

С надежда, че щете послуша тия спасителни за вас речи и щете престане отсега нататък занапред да се селите или разбегвате по чужди земи, оставам ваш съотечественик, молитвующ ви здравие и вразумление от Бога.

Публ. в Преселение в Русия, или руската убийствена политика за българите от Георги С. Раковский (С предисловие от З. Стоянов). Издание на в. „Независимост”. София, Скоро-печатница на К. Т. Кушлев, 1886, 28 с.

Солун

(Статии)

Георги Раковски

Георги Раковски

Солун

В проминалий брой имахме нещо си извод от една дописка от Солун, писано от българина на гръцки език, защото той родолюбец не е учил българска писменост и сега в проминала възраст старай се да научи, кое му докарва голяма чест и похвала! А съвременно доказва каква сила има народное чувствување и как от малка остатна искрица се разпаля и почва да пламти пламен народности, кого веке никакви обстоятелства не могат да угасят и удушат конечно! Днес получихме от същаго и друга дописка и ето привождаме я реч в реч на български.

(Следва текстът на дописката)

Ние и в проминалий брой говорихме, че лукави фанариоти не мируват за Кукушкое днес българско епископство, оставяме настрани другия злоупотребления, тии са веке познати всем и гнусно е да се споменуват. Но тия сплетки, що ищат да впосеят пак в Кукуш, са важни и трябва наши цариградски българи да обърнат голямо внимание на това. Кукушки българи са разпалени человеци и не щат търпя веке никоги фанариотско иго на тях си! От того ще произлезе пак голямо движение, кое с толкова трудове беше се угасало и потаило. Цариградски българи разбират що им казваме: лукави гърци ще употребят всяка злоба да разбъркат тях места, а злобни йезуити гледат с непримигателно око като нощни сови да получат невинная си хища. Гърци, като гледат, че по тях места се възражда българская народност, никоги не щат мирува, защото тамо е българское предстражие против панелинизма, кое като обдържат българи, той изчезва веке завсегда и остава им само едно сладко възпомяние!…

Ние въобще всички други българи, трябва и нужда необходима е да помогнем с всеки книжевни средства тях наши братя кои са най-удавени от панелинизма и тии, откак се е освободила Гърция, са били първа нейна хища! Това е най-голяма и най-важна точка за наша народност и на това всички трябва да обърнем внимание си, а най — паче цариградски българи, кои днес предетавлят цял български народ и коим е въверена от народа българская бъдъщност!

в. Дунавски лебед, бр.15, 20.12.1860 г.

КРАЙ

Информация за текста

Източник: Словото

Свалено от „Моята библиотека“ (http://chitanka.info/text/7418)

Последна редакция: 2008-05-15 14:00:00

FB2 document info

Document ID: mylib-7418
Document version: 0.1
Document creation date: 2010-12-22 14:48:15
Created using: FBSToFB2 Convertor software

Document authors :

- (неизвестен автор)

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

Сръбската политика относително на българите…

Георги Раковски

Георги Раковски

Сръбската политика относително на българите…

Всякому человеку натежава неотменна длъжност да брани народните си права с всичките си сили и възможни средства. А който презира и пренебрежава тая свята длъжност, той не е словесен человек, но едно безсловесно животно, кое се проявява на света и свършва живота си, без да остави никакъв спомен от делата си. Отечество и народност са две най-хубави, най-сладки и най-утешителни речи за чувствителний человек и той жертвува за тях всичко, що има най-драгоценно на света.

Похвален е онзи, който може да принесе една настояща и явна полза народу си, а еще по-похвален е онзи, който предупреди едно тайно зло, кое се за в бъдущност приуготовлява с ласкателство и измама народу му и кое всяк не е в състояние да узнай. А най-паче когато това зло се сплита от человеци познати и щат да се показват уж доброжелатели и приятели, понеже от явнаго неприятеля всяк се пази и взема предусторожните си мерки против неговите дела. Сърбите, ако да се сближават доста тясно по езику си с българите и ако да живеят в непосредствено съседство с тях, обаче всякоги са били смъртни неприятели български и никоги не са престанали да им противодействуват, когато им се е появявало и най-малкое счастливо и благоприятно обстоятелство.

Такива жалостни примери вижда человек твърде много и всичката съхранена история по появлението им на Балканский полуостров до падението им под турская власт. Омразата е била тук вкоренена в тях, щото в устата им народното име българин се изкривило на…

в. „Бъдъщност“, Белград, края на лятото, 1863 г.

Информация за текста

Източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“: http://chitanka.info/text/7412
Последна корекция: 15 май 2008 в 14:00

FB2 document info

Document ID: http://chitanka.info/text/7412
Document version: 0.1
Document creation date: 2013-03-10 11:58:35
Created using: Mylib SfbToFb2 Converter software

Document authors :

- Моята библиотека

Document history:

0.1 (2008-05-15 14:00:00) — Добавяне (от Словото)

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.0.50.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.0.50.0 написанного Lord KiRon.

http://www.fb2epub.net

https://code.google.com/p/fb2epub/

- Георги Раковски
  -
- info
  -

Георги Раковски
Отлъчие от България еднаго разпаленаго родолюбца българина в лето 1853

Оставае с богом, бедно отечество!
Прощавае, ти майко, аз отивам
далеч от тебе, мила моя, в странство,
в голямо пъприще ожален вхождам!

Дотегнало ми е веке се робство турско!
Не мога веке да гледам насилие,
убийства, неправди от плем' агарянско,
отчайност, бедност и безчестие!

Събратия мои претежко угнетени!
Девици в черна облечени жалост,
светии же храмове наши потъпкани
от турска поганска звярска невярност!

Поминах сноще край град Преслав,
народска премила древност ме побуди,
разпален, там близо коня попрях,
развалени стари съзрях там зиди.

Дълбоко съжаление ме люто превзе,
горчиви сълзи начнах да роня горко.
Всесилний създателю, ти, что си везде,
кажи ми, моля те от сърдце жарко!

Еда тук е бил престол преславски?
Еда тук е цар Богор царувал?
Всемирно прославил род български,

еда тук е он кръщение приял?

Прехрабри Симеон, син Владимиров,
маджарска и гръцка гордост кто смирил,
престрашен победител е бил гръков,
България он много е разширил!

Империя гръцка подана била нему.
Конечно мъдраго Леона победил,
известна е слава негова миру всему.
Ровестници гърци сказват свой гибел.

Изкусни и храбри полководци гръцки
заробил е он в сражения премноги,
тържествено в преславний град преславски
народу своему привел ги нищ' убоги.

Сие ли е място жилище било красно
на тол преславни еамодържци български?
Ничтожно днес, шуто, пусто, ужасно!
Еда ту е бил престол великопреславски?

Уви, мъячание страншо на все владее!
Пустия грозна все място е обладала,
отровно мое сърдце от жалости тлее!
Ръка агарянска съвсем го опустошила!

Но слушам! Марсова тръба наблизо ехти,
край Дунав, окол стари град Дростол,
топове гърмят, страшно вся земля трепти!
Повестно място! Там е бил стар престол.

Велики и храбрий княз Светослав
лукави гърци там в старо време победи,
конечно гордост нихна силний поправ,
България славно от робство освободи.

Потомци негови, храбри северн’ юнаци,
събратия наши, славяни православни,
за вяра се бият устремително с турци,
свобода и нам ще дадат своеродни!

Священи дълг и мене зове да ида
вюнашко пъприще жарко, с устремление,
за вяра храборно д’ умра и за свобода,
тиранско да отхвърлиме угнетение!

Аз зная, маик’ оставаш неутешна,
но богу се моли победа да нам даде,
против тиранов борба щастлива, славна!
Спроти зла дела скоро да им отдаде!

Ужасний час веки се той приближи
да мене далеч от тебе растае!
З’ отечество славна смърт мне надлежи,
пламти възторгно кръв моя, играе!

Когда ти чуеш да съм погинал,
да не плачеш, майко, ни да ридаеш
за славно дело, что съм юнашки съвършил,
но гроба ми прилежно да издириш.

От мрямор камен знак да ми въздвигнеш,
слова златна надпис за вечна помен
над него с следния речи да надпишеш:
„За вяр’ и за слобода погина славен!“

Отпечатано в „Предвестник горского пътника“, 1856 г., с.11–15

---

info

Информация за текста

$id = 7403
Източник: Моята библиотека / http://chitanka.info/text/7403
Оригинален източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

- Георги Раковски
  -
- info
  -

Георги Раковски
Постъп български

Братя, мили българи,
време веке дойде,
поприще ни с’ отвори,
Север повод ни даде,
Честний кръст ни води.

Четеровечно турск’ иго
юначки да съкрушим,
отечество мило, предраго
храборно да с’ освободим.
Род наш да се възроди.

Зелени златни пряпорци
да въздигнем високо,
в Марсово пол’ юнаци,
да внидем бързо, жарко.
Купно напред да вървиме.

Народна наша хоругва
лъва, отдавно заспала,
да събудим в дъбрава,
да добийме похвала.
С слава да го венчайме.

Природа ни подарила
с естествена храброст,
наука ни говорила
да я съдружим с мъдрост.
Сег’ е време драгоценно!

Сътворила в наша земля
крепки, високи планини,

да направим с добра воля
крепости там непристъпни.
На това място безценно!

Мъчители, кръвопийци
да отгоним далеч,
свирепи варвари турци
с остър пламен меч.
Свобода ищим прадедска.

Гъсти гори да бъдат
силно нам прибежище,
турски глави да падат,
трупове нихн’ игралище.
Да оттласнем сил’ отоманска!

Кръв неповинна праведно
праотцем ми нашим
д’ отмъстим пристойно,
предели да с’ отемним,
да бъде нам радост.

Миру же да покажим
яко бил’ есми народ,
делом да потвердим
потомци на славен род.
Да с’ изрине турска власт.

І-го февр. 1855 в Букурещ

---

info

Информация за текста

$id = 7402
Източник: Моята библиотека / http://chitanka.info/text/7402
Оригинален източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

- Георги Раковски
  -
- info
  -

Георги Раковски
Спомен месторождения
Откъси

В нежна, мила младост
отлъчих се от роднини,
с горчива люта жалост
достигнах в старини.

О, сладки млади години,
изгубих ви в младини!

Где воздух чист владее
по гори високи, цветни,
здравец зелен зеленее
буйни хладни планини!

О, сладки млади години,
изгубих ви в младини!

Где студник вод’ извират,
кто бързи бистри потоци
в Мала Камчия вливат
от високи водоскоци!

О, сладки млади години,
изгубих ви в младини!

Где млади, здрави пастири
с медни кавали свирят,
всеки стадо весел пастри,
ясни гласов’ им ехтят!
… …

О, сладки млади години,
изгубих ви в младини!

Где храбри момци вардили
окръжни с крепости силни,
когда предстражи там били
на преславски престол славни.

О, стари славни твърдини,
кой ще да ви въздигни!

Главна стража е била
здания еще стоят,
кто мома Вида сградила,
слава нейна показват.

О, стари славни твърдини,
кой ще да ви въздвигни!

… …
Храборно ак амазонка
крепост там вардила
княжеска преславна щерка,
гърци конечно разбила.

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

(1856)

---

info

Информация за текста

$id = 7404
Източник: Моята библиотека / http://chitanka.info/text/7404
Оригинален източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

- Георги Раковски
  -
- info
  -

Георги Раковски
Възпомянание старобългарско на развалини старославнаго града Червеновода близ Рухчука

Давно заседнало свободи светло слънце,
силна държава, ах, изчезла!
Робство мянило веселое земи лице,
турска ръка все поразила!

Тишина мъртва обладала днес владее
в красний тойзи предел,
весел любезен глас се веке не пее,
турчин ужасън страх задал!

Славен недавно тук е български град бил,
святи великолепни храми.
Българин дс всесилнаго славословил,
тайно днес то място нами!

Сборища, тържества са тук ставали светли,
по цветоносни полянки
храбри юнаци са врани кони яздили,
млади играли са девойки.

Щитове срсбърни и остро дълго коплье
българн всадници юнаци
тук са опитвали, ломили, в това поле,
венец бил за победонохци!

На бой когда отхождали войници,
с песни народ ги спроваждал,
славно когда се връщали победонохци,

девишки лик с песън ги срещал!

По поди цвети разновидни постилали,
мъжество всякий ценил!
Царю же лиляка отлично отдавали,
род наш образован е бил!

Ще л’ ах, изгрее наше пак свободи слънце,
турски полмесец да зазари,
облаци робства да разгони то далече,
българска земя да разведри!

Свобода сладка пак между нам да владее,
правда народна, закон свят,
секи доволен в отъчество да живее,
коран да падне веч проклят!

Покажем миру, че сме пре били народ!
Независим и самосталн!
Славно коляно, чада на славянски род,
кой се показал в бранех славн.

Доста сме бедни в горест живели покорни,
турска да съкрушим власт
нека се и ми праотцем явим подобни!
Доколе в рабска напаст!!!

Млади юноши! Ви, поколение днешно,
България от вас чака
в пъприще славно ви да внидите сговорно,
племе удрете лъжепророка!

Знамен азийски долу да падне ниско,
лъва да вдигнете венчана,
миру да се провикнете и ви високо:
Живи България пак славна!!!

info

Информация за текста

$id = 7405
Източник: Моята библиотека / http://chitanka.info/text/7405
Оригинален източник: [[http://slovo.bg|Словото]]

ГЕОРГИ РАКОВСКИ
ГОРСКИ ПЪТНИК
ОТКЪС

chitanka.info

ПОВЕСТВИТЕЛЕН СПЕВ

Ум царува, ум робува.

ПРЕДГОВОР БЪЛГАРСКОМУ НАРОДУ!

Храбри в старост ти, народе,
тяжко носиш днес иго!
Свобода т’ изчезн’ отиде,
турско те налегна зло.

Царски с’ изгуби престоли!
Слава твоя потъмня!
Турчин сяйност т’ оголи,
небо твое помрачня!

Светло слънце теб’ е мрак,
в бедности покрит мъгла,
в поле ти извена злак!
Черна гони те Веда!

Пъклен враг всезлодей
горко теб’ озлоблил,
грък духовник чародей
с татул те напоил!

Скверни хулници владици
книжнина т’ изгорили!
Гнуснии фенерски гърци
в’ недра ти с’ угнездили!

Пият твоя кръв немилно

усойки змии зли!
Лъжат в’ бож’ име безстидно
терски четници софти!

Да затрият цял народ
фенерлии лукави,
проклет и безчестен род
ищат гърци злобливи!

Чада в странств’ ако седят
от предателств’ изгнана!
Майце венец плетат
от цветя всезелена!

Прийми, любезни роде,
първий трудец сей,
знак любовен нека бъде,
сърца ревност кто грей!

За народно общо благо
много е претърпяло!
Всяко мирско мило драго
радостно прежаляло!

На вся моя недостатки
добросклонен ми бъди!
С’ речи искрени и милки
дело мое осъди!

Друга аз не ща награда!
Твоя само успехи!
Вечна моя са наслада
дни весели и тихи!

Време иде, време бежи,
векове са крилати!
Полза има кой можи

с разум да се захвати!

С чистая любов народна,
с постоянство, с решенье,
мъжка душа благородна
всяко махв’ угнетенье!!!

Мъдрост с храброст задружно,
два качества велика,
всяко дело мъчно, важно
лесно вършат от века!

Человеци кто с’ успели
с вежество и юнашство
дела да са управляли,
слава имат в потомство!

Мъдреци са храми двигли
с чест божествена стари.
Торка бога са славили
вси народи ратари!

Вечно са непобедена
мъдрост с храброст в едино
дружество съединена!
Слави се то предивно!

Благое не губи време,
правда твоя си ищи!
Друго да не доде бреме
и надежд’ осуети!

В Новий сад, 30 мая 1857, Съчинител

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

http://chitanka.info

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.